

BRIEVEN UIT BIJDORP

De correspondentie van
Lucretia van Merken (1721-1789) &
Nicolaas Simon van Winter (1718-1795)

COR DE VRIES

Brieven uit Bijdorp

Brieven uit Bijdorp

De correspondentie van Lucretia van Merken (1721-1789)
en Nicolaas Simon van Winter (1718-1795)

COR DE VRIES

Hilversum
Verloren
2022

Deze uitgave kwam tot stand dankzij een subsidie van de Stichting Daendels, Wilhelmina Drucker Fundatie, Stichting Fonds voor de Geld- en Effectenhandel, Stichting Dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds, Stichting De Vrijzinnige Fondsen en de Dr. C.L. Thijssen-Schoute Stichting.

Afbeelding op het omslag: gravures Lucretia van Merken (1721-1789) en Nicolaas Simon van Winter (1718-1795) naar tekeningen van Hendrik Pothoven. De achtergrond een brief uit Bijdorp. Op de achterzijde grafmonument voor Lucretia van Merken.

© 2022 Cor de Vries
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789087049874

Omslagontwerp: Rombus/Tanja Stropsma, Hilversum
Opmaak: Rombus/Marlies Bult, Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Inleiding	6
De hoofdrollen	10
Verantwoording van de uitgave	21
De Brieven	23
Literatuur	418
Register	420

Inleiding

De tweede helft van de 18^e eeuw was een spannende en enerverende tijd en de brieven van het beroemde schrijversechtpaar Lucretia Wilhelmina van Winter-van Merken (1721-1789) en Nicolaas Simon van Winter (1718-1795) geven een prachtige inkijk in de manier waarop zij de heftige gebeurtenissen van de periode beleefden. Het merendeel van deze brieven is geschreven door Lucretia van Winter-van Merken, in de tweede helft van de 18^e eeuw zonder twijfel de beroemdste Nederlandse auteur. Brieven waren in de 18^e eeuw het enige middel om de afstand tussen vrienden en familie te overbruggen. Net als tegenwoordig was de wederzijdse behoefte aan nieuws, roddels en speculaties groot. In de kringen van het echtpaar was het heel gewoon om dagelijks een of meerdere brieven te versturen en te ontvangen. Tijd genoeg, want in het huishouden van welgestelde families waren vaak meerdere dienstbodes en dienstknechten aanwezig.

De brieven illustreren dat het clichébeeld van de 18e eeuw als een wat suffige en saaie periode, niet klopt. Het echtpaar schreef in de periode van de Verlichting, een tijd van grote veranderingen: heftige maatschappelijke discussies, wetenschappelijke ontdekkingen en politieke onrust. Het was een tijd van hoop en verwachting, maar ook een tijd van angst voor het onbekende en het nieuwe. Tegenstellingen namen toe, niet in de laatste plaats omdat de kloof tussen arm en rijk, en daarmee de kloof tussen geletterd en ongeletterd, steeds groter leek te worden. We lezen onder meer over corrupte bankiers, brandstichting, plannen om Willem V te vermoorden en het verraad van Doggersbank, maar ook over het alledaagse leven met zijn kermis, gezondheidsrisico's en roddels over stiekeme liefdesverhoudingen.

Omdat het schrijven of ontvangen van brieven zo normaal was, werden ze bijna altijd al snel na de ontvangst weggegooid, was het niet door de ontvanger, dan wel door hun kinderen. Zo niet binnen de familie Six. Daar bewaarde men alles en zo komt het dat er in de Collectie Six in Amsterdam na ruim 250 jaar nog steeds 727 brieven van het echtpaar te vinden zijn. De hier gepubliceerde brieven dateren uit de periode 1760-1795 en zijn het lezen meer dan waard. Ze zijn geschreven in een turbulente periode in de Nederlandse geschiedenis en laten zien op welke manier ze met de politieke en maatschappelijke actualiteit omgaan. Het echtpaar laat er geen misverstand over bestaan dat ze kiezen voor maatschappelijke vernieuwing, en vrijwel iedereen in hun omgeving blijkt dat streven te delen.

Het grootste deel van de hier gepubliceerde brieven is afkomstig uit de nalatenschap van hun zoon Pieter van Winter (1745-1807). Pieter was de zoon van Nicolaas van Winter

uit diens eerste huwelijk met Johanna Muhl (1718-1768). Via Pieters dochter Lucretia Johanna van Winter (1785-1845), getrouwd met Hendrik Six (1790-1847), zijn deze brieven in de kunstverzameling van de familie Six terechtgekomen. In Amsterdam woonde Pieter op loopafstand van zijn ouders, en in die periode werd er weinig geschreven, maar vanaf 1773 verbleef het echtpaar gedurende de zomermaanden op hun buitentje Bijdorp bij Leiderdorp, en was contact houden veel moeilijker. Het in 1802 afgebroken Bijdorp lag aan de Oude Rijn tussen Leiderdorp en Zoeterwoude-dorp, vlakbij Leiden. Daar werd het beroemde echtpaar druk bezocht door talloze vrienden uit de culturele elite: kooplieden, geleerden en politici, vaak in het gezelschap van hun echtgenotes. In hun brieven doen ze verslag van hun ontmoetingen met beroemde geleerden en intellectuelen als Petrus Camper, François Hemsterhuis en H.A. Schultens. Ze worden daar onder meer bezocht door het aanstormende literaire talent Willem Bilderdijk en ook rond de vergaderdagen van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, die in Leiden is gevestigd, is het op Bijdorp een drukte van belang. Op Bijdorp komen ook naar vernieuwing strevende patriotse bestuurders als Hendrik Hooft Danielsz. op de koffie. Het is een komen en gaan van vooraanstaande mensen uit de Nederlandse culturele wereld en zo blijven ze op de hoogte van de laatste nieuwtjes en de nieuwste sensatieverhalen.

Het beroemde echtpaar haalde enorme oplagen met hun werk, maar nooit hebben ze daaraan een cent verdiend. Beiden zijn welgesteld en hebben geen enkel oog voor het zakelijk aspect van hun schrijverschap. Daar werd misbruik van gemaakt, schrijven ze in een uitvoerige brief aan Pieter waarin ze hun letterkundige testament opmaken. Ze bekennen dat hun goedgelovigheid en vriendschap met uitgever Pieter Meijer (1718-1781) hen tot een makkelijk slachtoffer hadden gemaakt. In dezelfde brief geven ze ook een inkijk in de manier waarop hun werk tot stand komt en over hun samenwerking.

Opvallend in de brieven is dat het echtpaar zich als een eenheid presenteert, ook naar zoon Pieter. Ze doen dat niet alleen in deze brieven, maar zo presenteren zij zich ook op letterkundig gebied. Nog tijdens hun leven publiceerde het echtpaar hun verzamelde werk in één band. Uit de brieven wordt duidelijk waarom ze dat doen: hun letterkundig werk is voor een gedeelte een gezamenlijk product. Ze schrijven over dezelfde thema's: het belang van vrijheid, gelijkheid, religieuze tolerantie en menselijkheid. Uit de brieven blijkt dat ze met hun werk de aanzet willen geven tot een nieuwe en rechtvaardiger maatschappij waarin ieder mens zich in alle vrijheid kan ontplooien, uiteraard met de voor hen logische restrictie dat daarbij niemand geschaad mag worden. Zij verafschuwen iedere vorm van onderdrukking en onrechtvaardigheid. In politiek opzicht zijn beiden republikein in hart en nieren, dat wil zeggen een groot voorstander van een burgerlijk bestuur. Die republikeinse bestuursvorm van de republiek Nederland heeft immers zijn waarde in de 17^e eeuw ruimschoots bewezen. Die bestuursvorm wordt nu bedreigd door aristocratische tendensen en daardoor gaat het volgens hen niet goed met Nederland. De armoede neemt immers zichtbaar toe en op het internationale politieke podium speelt de Republiek Nederland een steeds kleinere rol. De burgerij zoekt naar nieuwe manieren om deze ontwikkeling om te buigen, maar ondervindt tegenwerking van orangistische zijde. Een belangrijk initiatief is een handelsverdrag van de stad Amsterdam met de nieuwe Verenigde Staten van Noord

Amerika. In dat nieuwe land heeft de burgerij de macht gegrepen en een eigen republiek gevormd, maar tot afschuw van het echtpaar ondersteunt stadhouder Willem V de politiek van Engeland, dat met een leger de Amerikaanse Revolutie probeert terug te draaien. In de brieven van Lucretia klinken scherpe verwijten tegen de politiek van de oranjefactie, die voor nauwe samenwerking met Engeland kiest. Ze haat de Engelsen, die overal waar zij maar kunnen aan de Nederlanders hun rechtmatige eigendom ontnemen. Met Nicolaas Simon hoopt ze dat een verbond met Frankrijk de handel weer doet opleven.

Deze boodschap wint aan politieke zeggingskracht na de desastreus verlopen Vierde Engelse Oorlog (1780-1784), die volgens het echtpaar aantoont dat het beleid van Willem V en zijn voogd sinds 1759, de hertog van Brunswijk, volledig faalt. Armoede en ellende worden nu overal zichtbaar, maar het lukt de overheid niet om daarin enige verbetering aan te brengen. Verschillende burgerlijke initiatieven om die negatieve spiraal te doorbreken, krijgen nauwelijks steun. Het wordt tijd voor verandering en inspraak. Het is voor het echtpaar niet meer dan logisch dat de burgerij zichzelf in militair opzicht organiseert om aan de eis voor veranderingen kracht bij te zetten. Ze bewonderen het Leidse vrijkorps wanneer dat over het Rapenburg marcheert, maar zijn tegelijk huiverig voor de mogelijke consequenties. De spanningen lopen op en in 1786 en 1787 wordt in een groot aantal steden de macht verzet en krijgt de burgerij meer invloed. Die veranderingen worden zonder bloedvergieten doorgevoerd en de Patriotse Revolutie lijkt in 1787 een feit. Maar de euforie duurt niet lang. Stadhouder Willem V roept de hulp in van zijn zwager, de Pruisische koning Frederik Willem II, die hem, met financiële steun van Engeland, nog datzelfde jaar in zijn positie herstelt. Maar de vernieuwing is niet tegen te houden. In 1795 vindt de Bataafse Revolutie plaats en met behulp van Franse legers worden de bakens opnieuw verzet. Een nieuwe tijd begint, maar het echtpaar zal dat niet meer meemaken. Lucretia was na een lang ziekbed in 1789 overleden, en in 1795 overleed Nicolaas Simon.

In hun brieven is de politieke, sociale en economische toestand van het land nooit ver weg en ze schrijven herhaaldelijk dat ook hun letterkundige werk een sterke maatschappelijke component heeft. Dat is opvallend, want in de literaire geschiedschrijving van de periode is dat verband nauwelijks onderzocht. Dat heeft een reden. Zij situeren hun werk namelijk in een nogal abstracte historische context. In de 19^e eeuw trok men daaruit de conclusie dat hun werk nauwelijks een maatschappelijke of politieke betekenis heeft gehad. Dat lijkt een te snelle conclusie. Hun werk is altijd tot 'lering en vermaak', dat wil zeggen dat het voor hen altijd in dienst staat van het streven naar een betere wereld, te beginnen bij Nederland. Zo houdt Lucretia van Merken al in haar debuut, het toneelstuk *Artemines* (1745), een pleidooi voor een grootmoedige en rechtvaardige overheid, een overheid die zich laat leiden door gevoelens van menselijkheid en tolerantie. En in het eerste lange gedicht van Nicolaas Simon van Winter, *De Amstelstroom* (1755), staat het idee centraal dat de burgerlijke en religieuze vrijheden van Amsterdam de stad vrede, welvaart en rechtvaardigheid hebben gebracht. Deze stad is het levende bewijs van zijn boodschap dat burgers heel goed in staat zijn om zichzelf op een democratische manier te besturen. 'Vryheid! leef in kerk en staat!' roept Van Winter euforisch uit. Dat de politieke en maatschappelijke boodschap van hun werk voor tijdgenoten duidelijk was, blijkt bijvoorbeeld uit het feit

dat Lucretia's epos de *Germanicus* door de uit Nederland verbannen patriot Pierre Auguste Brahain Ducange, aan de vooravond van de Franse Revolutie in het Frans vertaald wordt. Dat hun toneelstukken na de mislukte Patriotse Revolutie van 1787 enige jaren uit de Amsterdamse schouwburg geweerd werden, is geen toeval.

Die boodschap komt niet alleen bij de culturele elite terecht, maar via de schouwburgen komen ook minder gefortuneerde groepen en ongeletterden daarmee in aanraking. Ondanks het verzet van conservatieve dominees, zitten de schouwburgen vol en de toneelstukken van Lucretia van Merken en van Nicolaas Simon van Winter werden druk bezocht.

Soms werd er zelfs gevochten om erbij te mogen zijn, zoals bij de heropening van de Amsterdamse Schouwburg in 1774. Dat tijdgenoten dat werk bijzonder waarderen is onder meer het gevolg van hun gerichtheid op het opwekken van emotionele reacties. In hun werk creëren zij met opzet een emotionele spanning, waardoor het publiek de mogelijkheid krijgt om met de hoofdfiguren mee te leven. In de Collectie Six zijn verschillende brieven bewaard waarin mensen schrijven over de intense emotionele ervaringen die zij bij het lezen van een gedicht of bij het bekijken van een toneelvoorstelling hebben ondergaan.

Het werk van Nicolaas Simon van Winter en van Lucretia van Winter-van Merken blijft na hun overlijden nog zeker tot in de jaren dertig van de 19^e eeuw bijzonder populair, maar langzaam krijgt het publiek een andere smaak en verlangt het naar toneelstukken die in een herkenbare burgerlijke setting spelen. Verzen maken plaats voor proza. Nicolaas Simon wordt vergeten, maar de gedichten van Lucretia van Winter worden door kenners nog steeds aangeprezen. Om het werk aan te prijzen schreef Hendrik Collot d'Escury in 1830 dat hij bij het lezen daarvan zo was aangedaan dat hij gehuild heeft.¹ Het mocht niet baten, want Hendrik Tollens (in 1852) en Willem Kloos (in 1909) roepen later vertwijfeld uit dat ze het betreuren dat Lucretia van Merken niet meer gelezen wordt. Die onbekendheid stelde Nicolaas Beets in staat zijn beroemde grap maken over haar gedicht *Het Nut der Tegenspoeden* (wat zeg je, Het nut der regenhoeden?), een grap die echter wel tot gevolg heeft dat dit werk nog steeds in de Nederlandse literatuurgeschiedenis voortleeft.

Toch is het vlammetje van de belangstelling nooit helemaal gedoofd. Gelukkig komen beiden in de nieuwste literatuurgeschiedenis van de 18^e eeuw veelvuldig voor.² Zo verscheen er onlangs een heruitgave van *Jacob Simonsz. De Rijk* van Lucretia van Merken-van Winter en ook het bijzonder populaire *Monzongo* (1774) het eerste Nederlandse anti-slavernij toneelstuk in de Nederlandse geschiedenis, geschreven door Nicolaas Simon van Winter, trekt weer aandacht. Aan Lucretia is in 2021 een kleine tentoonstelling gewijd. Lucretia's naam leeft nog voort in een aantal straatnaambordjes, maar wie naar de Nicolaas Simon van Winterstraat zoekt, komt bedrogen uit.

1 Olga van Marion, 'Aan pathos geen gebrek. Zijn Lucretia's heldinnenbrieven goede poëzie?', *Literatuur* 21 (2004) 29-34.

2 I. Leemans, G.J. Johannes, *Worm en donder: geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800: de Republiek* (Amsterdam 2013).

De hoofdrollen

Lucretia Wilhelmina van Winter-van Merken

(Amsterdam, 21 augustus 1721-Leiden, 19 oktober 1789)

Lucretia Wilhelmina van Winter-van Merken, door haar man Krees genoemd, was een Nederlandse dichteres en toneelschrijfster. Zij was in de tweede helft van de 18^e eeuw zonder twijfel de beroemdste Nederlandse auteur. Haar gedichten en toneelwerk muntten uit in opbouw, woordkeuze en beeldspraak en werden door tijdgenoten gezien als het beste wat Nederland te bieden had. Ze stak met kop en schouders uit boven haar mannelijke collega's. Op hoog niveau beoefende zij literaire genres die vrijwel niemand anders aandurfde. Dat oogstte bewondering, want schrijvende vrouwen werden in de 18^e eeuw door hun mannelijke collega's met argusogen bekeken, onder meer vanwege het vooroordeel dat vrouwen vanwege een gebrek aan opleiding (gymnasium en universiteit waren niet toegankelijk voor vrouwen) de voorschriften voor het schrijven van letterkundig werk niet zouden beheersen. Jammer genoeg schrijft Lucretia in haar brieven nergens over haar eigen worstelingen en de moed die nodig geweest moet zijn om met haar werk naar buiten te treden. Het schrijven lijkt voor haar een vanzelfsprekende zaak te zijn geweest. Uit de brieven van haar stiefzoon Pieter, blijkt echter dat die zelfverzekerdheid lang niet altijd zo groot is geweest en dat ze daarom veel waarde hechtte aan de hulp van beroemde dichters die haar aan het begin van haar carrière onder hun hoede namen en haar het zelfvertrouwen gaven om door te gaan. Daartoe behoorden onder meer haar uitgever Pieter Meijer en haar latere echtgenoot Nicolaas Simon van Winter.

Kenmerkend element in haar werk is dat zij veelvuldig gebruik maakt van vrouwelijke protagonisten om haar maatschappelijke en politieke ideeën te verwoorden. Haar werk geeft daarmee een bewijs voor het toenemende zelfbewustzijn van vrouwen in het derde kwart van de 18^e eeuw. Haar brieven bevestigen dat zij zelfstandige vrouwen bewondert en hen stimuleert om hun stem te laten horen. Opgetogen is ze wanneer ze hoort dat er in Leiden in het geheim een vrouw anatomie studeert. Vrouwen die haar politieke en maatschappelijke denkbeelden delen hebben duidelijk een streepje voor. Betje Wolff, die haar adoreert en contact met haar zoekt, wijst ze echter af omdat die zich in haar ogen als een ongeleid projectiel gedraagt.

Lucretia van Merken voelde zich in hart en nieren een Amsterdamse en groeide op in een niet onbemiddeld remonstrants gezin dat woonde op de noorderhoek van de Herenstraat

en de Keizersgracht 'schuijns tegenover de Westermarkt'.¹ Haar vader was de bonthandelaar Jacob van Merken (1691-1754) en haar moeder was Susanna Wilhelmina Brandt (1687-1759), een kleindochter van de remonstrantse geschiedschrijver en dichter Geeraert Brandt (1626-1685). Bekend is dat de familie een grote culturele belangstelling had en trots was op de verdiensten van hun verre voorvader. Lucretia voelde al op jonge leeftijd de behoefte om te schrijven. In 1745 debuteerde ze op 24-jarige leeftijd met het anoniem gepubliceerde treurspel *Artemines*. Uit angst voor kritiek was ze huiverig geweest om er haar naam onder te zetten. Toch werd ze al gauw bekend als de schrijfster en daarom werd ze al in 1751 omschreven als een 'begaafde jongkvrouw' met 'kunstkundige oogen'. Over haar opleiding en scholing is niets bekend. Uit haar brieven blijkt wel dat Lucretia de Franse taal zeer goed beheerste.

In de geheimen van de letterkunde werd ze ingewijd door de doopsgezinde predikant Pieter Fontein (1708-1788)² en de schrijvende rentenier Sybrand Feitama (1694-1758),³ die haar samen met haar vriendin Sara Maria van der Wilp (1716-1803) les gaven. Via hen kwam ze in contact met de doopsgezinde uitgever Pieter Meijer die op de hoek van de Vijgendam een succesvolle boekwinkel runde. Daar kwam in de jaren 1750 een kring van dichters bij elkaar, waarin een opvallend groot aantal vrouwen actief was.⁴ Dat is heel bijzonder, want het was in deze periode voor een vrouw volstrekt ongebruikelijk om zich met zoiets ingewikkelds als de dichtkunst bezig te houden. Het onderlinge contact tussen deze vrouwen moet hen gesterkt hebben. Opvallend is verder dat bijna alle schrijvers in deze kring doopsgezind of remonstrants waren, dat wil zeggen dat ze allen behoorden tot een groep van vrijzinnige gelovigen. In deze kring ontmoette Lucretia haar latere echtgenoot, Nicolaas Simon van Winter die in 1755 een gedicht van haar opnam in zijn grote gedicht de *Amstelstroom*.

Na haar debuut publiceerde Lucretia aanvankelijk niets meer onder haar eigen naam, maar ze bleef wel schrijven. Nicolaas Simon van Winter lanceerde ergens rond 1757 het idee om met een groep dichters het kerkgezag te vernieuwen en Lucretia van Merken wilde daar wel aan meewerken. Iedere week besprak de groep de voortgang in de boekwinkel van Meijer. In 1760 verschenen de nieuwe gezangen anoniem onder de naam *Laus Deo Salus Populo*. Later werd bekend dat Lucretia met 39 psalmberijmingen de grootste bijdrage had geleverd. De toon van de liederen is positief en niet gericht op zondebesef en boetedoening. De bundel suggereert dat ieder mens door goed te doen een plaats in de hemel kan bereiken. In orthodoxe kringen viel de bundel slecht omdat er veel uitdrukkingen in voorkwamen 'die zeer

1 In haar testament uit 1765 wordt vermeld dat het huis aan de oostzijde grenst aan een handschoenmaker en aan de westzijde een muur heeft aan de Keizersgracht. Ze woonde dus op het huidige nummer 38, waar hoognodig een gedenksteen voor haar aangebracht moet worden.

2 In *Het Nut der Tegenspoeden* dankt ze Fontein voor zijn lessen 'daar ze alleen en afgemat, de Dichtkunst zocht op 't glibbrig gloripad, naar 't choor der Dichteressen.'

3 In 1751 vreest de altijd zieke Feitama dat hij snel zal sterven, Van Merken en De Wilp, maar ook verschillende andere dichters uit de kring van Meijer ontvangen bij testament f 500. Zijn grote vriend Frans van Steenwijk, ook uit deze kring, krijgt f 10.000.

4 Naast Lucretia van Merken zijn dat Catharina Brakonier-de Wilde, Clara Feyoena van Sytzama, Agneta van der Heide, geboren Hulscher, Anna Maria de Jong, Christina Leonora de Neufville, Aletta Maria Schoock, Sara Maria van der Wilp.

beswaarlijk met de ware leere van de verdorvenheid onser nature, de onvolmaaktheid der heiligen in dit leven zijn overeen te brengen.⁵ Vanwege het gebruik om het werk gezamenlijk te bespreken en het eventuele commentaar te verwerken in een definitieve versie, kwam deze dichtersgroep enige jaren later bekend te staan als ‘Het Genootschap der Likkers onder de Zinspreuk: al likkende likt men de ziel uit een Vaers’, het zogenaamde ‘likkersveem’.⁶

Lucretia was in deze periode veel tijd kwijt aan het verzorgen van haar ziekelijke familie. Haar vader overleed in 1754 en haar moeder in 1759. Maar de verzorging van haar twee jaar jongere zus die aan ondraaglijke pijnen leed, nam haar jarenlang bijna volledig in beslag. In een gedicht uit 1756 schreef ze dat Wilhelmina al enkele jaren een pijnlijke ziekte had en dat ‘noch kruid, noch artzenij’ haar pijn verminderd hebben. Ze schrijft dat ze uitgebreid gesproken hebben over haar dood, die door beiden gezien wordt als een moment van verlossing en geluk. Maar drie jaar later schrijft predikant-dichter Pieter van den Bosch haar toestand in een gedicht als ‘thans beroofd van alle kragt’ en lijdend aan ‘de felste smarten door ongeneesbre kwaalen’. Wilhelmina stierf in 1760. Kort daarna werd Lucretia ook zelf ernstig ziek. In juli 1761 dichtte haar vriendin Sara Maria van der Wilp ‘Wij zien u dan verheugd, Lucretia, van ‘t kwijnend bed verzezen, daar ge ons nog korts ten graave scheent verweezen.’ Die verbetering in haar gezondheidstoestand was maar van tijdelijke aard, want op 15 juli 1763 schreef vriendin Bartha Elizabeth Robidé, voor haar een vers ‘bij gelegenheid van haar Ed. [Lucretia van Merken] herstelling van Zwaare koortsen’. In 1781 schrijft Lucretia in een brief aan haar stiefzoon Pieter dat ze zich in deze periode serieus op haar naderende dood heeft voorbereid.

De periode van ziekte en verlies van haar familie verwerkte ze in het troostende leerdicht *Het Nut der Tegenspoeden* (1762). Het werk verscheen bij Pieter Meijer, maar Lucretia schrok toen ze op de titelpagina ontdekte dat er een portret van haar was afgedrukt waarop haar decolleté prominent getoond werd. Dat vond ze niet gepast en nadat ze alle exemplaren met dat portret had opgekocht, liet ze een kuiser portret vervaardigen.⁷ Het gedicht in drie zangen werd al snel buitengewoon geliefd en zou dat decennialang blijven. Het werk was nadrukkelijk bedoeld om hoop te geven aan de lijdende medemens. Het grootste deel van de uitgave bestaat echter uit dichterlijke brieven gericht aan historische figuren, veelal vrouwen, gevolgd door gedichten bij belangrijke (familie)gebeurtenissen. Het *Nut der Tegenspoeden* is opgedragen aan haar bedlegerige vriendin Johanna Mühl (1718-1768) en haar echtgenoot Nicolaas Simon van Winter, met wie ze al langere tijd een intense vriendschappelijke band onderhield.⁸

5 J. van der Knijff, *Heilige gezangen. Herkomst, ontwikkeling en receptie van de lofzangen in het psalmboek van Dathenus en de ‘Eenige Gezangen’ in de Staatsberijming van 1773* (Apeldoorn 2018).

6 W. Ockers, *Naamloziana* (1772) 51. Ook Betje Wolff gebruikte die term in een brief van 9 juni 1772 aan Isaac Sweers.

7 Zie daarvoor: I. Leemans, G.J. Johannes, *Worm en donder: geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800: de Republiek* (Amsterdam 2013) 138-146. Ook het portret bij Meijers uitgave van de gedichten van Sara Maria van der Wilp in 1772 leidde tot consternatie. Van der Wilp werd daarop, volgens eigen zeggen, afgebeeld als ‘een onbeschaamde Hoer, met Borsten als Koe-uiëren.’

8 In de collectie Six zijn vier gedichten uit 1760 en 1763 aanwezig waarin zij zowel aan Nicolaas Simon als aan Johanna Mühl haar vriendschap betuigt.

Na de dood van haar directe familie bleef Lucretia alleen achter, maar ze was wél financieel onafhankelijk. Haar familie was redelijk welgesteld, en ze ontving ook nog een kleine erfenis. Toen ze in juli 1765 haar testament liet opmaken, viel ze in de inkomensklasse tussen de f 20.000 en f 50.000. In dat testament vermaakte ze een klein deel van haar bezittingen aan vrienden en familie, maar het grootste gedeelte ging naar haar vriendin Johanna Mühl en haar echtgenoot Nicolaas Simon van Winter en in geval van hun voortijdig overlijden, naar hun enige kind Pieter. Nicolaas Simon, met wie ze in 1768 zou trouwen, werd tot executeur van haar testament aangesteld.⁹ Het feit dat ze haar bezittingen aan de familie Van Winter-Mühl wilde nalaten, is op zijn zachtst gezegd opmerkelijk, omdat die familie dat geld helemaal niet nodig had.

Johanna Muhl stierf 2 januari 1768 na een jarenlang ziekbed. Negen maanden later, op 26 september 1768, trouwden Lucretia en Nicolaas op huwelijkse voorwaarden, waarbij ze op 27 september 1768 een gezamenlijk vermogen in de klasse f 50.000-f 100.000 opgaven. Ze spraken verder af dat er geen enkele vorm van gemeenschap van goederen zou zijn en dat dit ook gold voor alle bezittingen die zij nog tijdens hun huwelijk zouden verkrijgen. In het testament hielden ze rekening met de eventuele geboorte van een kind, maar als dat er niet kwam, werd Pieter van Winter hun erfgenaam. Beiden verkochten hun huis en ze begonnen een nieuw leven aan de 'oostzijde' de even kant van de Keizersgracht, ergens tussen de Leidsegracht en de Leidsestraat.¹⁰ In hun nieuwe huis hielden zij zich vooral bezig met schrijven. Zij hadden daar drie inwonende dienstbodes die het huishouden bestierden, door Lucretia de drie apostels genoemd. Toen een van hen, Pieternel, te oud werd om te werken, waren dat Aaltje en haar zus Ant Meijer en Mietje. Die laatste was de doopsgezinde Maria Bavink, die samen met de latere schrijfster Aagje Deken was opgegroeid in het doopsgezinde weeshuis De Oranjeappel in Amsterdam. Haar broer Gerrit woonde in de Leliestraat. Net als Aagje behoorde zij tot de groep ondogmatische gelovigen die bekend stond als Rijnsburger Collegianten die zich als volwassenen in Rijnsburg lieten dopen. Na de dood van Lucretia zou zij voor Nicolaas Simon blijven zorgen, en toen hij niet meer in staat was te schrijven, zette zij uit zijn naam de correspondentie met zoon Pieter voort.

In deze periode steeg Lucretia's ster tot enorme hoogte. Met haar heldendichten *David* (1767) en *Germanicus* (1779) bereikte ze in de letterkunde een status die vergelijkbaar was met die van Vondel een eeuw eerder. Haar oplagecijfers waren indrukwekkend. Van haar dichtbundels het *Nut der Tegenspoeden* en *David* werden maar liefst tweeduizend exemplaren gedrukt.¹¹ Daarnaast bleef ze toneelstukken schrijven. Ze specialiseerde zich in treurspelen en zou er in totaal zeven schrijven. Die treurspelen waren onder alle lagen van de bevolking populair. Ze was zo beroemd dat de Amsterdamse schouwburgdirectie haar uitnodigde om het toneelstuk te schrijven waarmee de nieuwe schouwburg op 14 september 1774 op het Leidseplein geopend werd. Dat werd haar toneelstuk *Jacob Simonszoon de Ryk*

9 Ook bij de verdeling van de goederen van haar zus Wilhelmina, was Nicolaas van Winter aangewezen om de erfenis te verdelen.

10 Ergens tussen nr. 466 en 504, Niets herinnert daar aan hun jarenlange verblijf.

11 Alleen het aantal gedrukte exemplaren is bekend. Verkoopcijfers zijn niet overgeleverd.

en bij de première bestormde het publiek de schouwburg. Haar toneelstukken werden talloze malen opgevoerd, maar ook de gedrukte exemplaren werden volop gelezen. Uit haar brieven blijkt dat van een toneelstuk makkelijk vierhonderd exemplaren over de toonbank gingen. Na haar dood bleef haar toneelwerk onverminderd populair en van haar verzamelde toneelpoëzie werden na haar dood duizend goedkope en bijna tweehonderd dure exemplaren gedrukt. Het zijn aantallen die alleen haar uitgever rijk maakten, want Lucretia wilde geen geld voor haar werk ontvangen. Zij wilde gelezen worden, maar moest bij haar uitgever bedelen om presentexemplaren.

Lucretia schreef altijd in nauwe samenwerking met Nicolaas Simon. Hun werk speelt meestal in een historische context en de eerste fase van het schrijven bestond altijd uit het onderzoek naar het historisch kader waarin het werk speelde. In de Collectie Six zijn de boeken bewaard die ze daarvoor gebruikt hebben, net als de aantekeningen die ze daarbij hebben gemaakt. Ze vonden het belangrijk dat de historische werkelijkheid op een realistische manier werd weergegeven. Dat betekende echter niet dat ze pretendeerden een historisch verhaal te vertellen. Die historische context vormde het decor voor wat ze wilden vertellen. In de hierop volgende schrijffase lazen ze hun werk aan elkaar voor en verwerkten ze elkaars op- en aanmerkingen. Wanneer het werk zijn voltooiing naderde, werden er proeflezingen georganiseerd. In het geval van de toneelstukken kregen de uitgenodigde lezers ook een specifieke rol toebedeeld. De rol van Lucretia en Nicolaas bleef dan beperkt tot luisteren. Daarbij letten ze niet alleen op de technische aspecten van het werk, zoals rijm, metrum en spanningsopbouw, maar ook op de emotionele reacties van de aanwezigen. Die gevoelsreacties waren een doel op zich en werden niet alleen via de verhaallijn, maar ook door schrijfstijl en encenering te weeg gebracht. De lezers moesten getroffen worden, want emoties beschouwden zij als het middel waarmee ze hun publiek van hun boodschap konden overtuigen. Zeer regelmatig gebeurde het dat de lezers tijdens deze voorleessessies hun emoties de vrije loop lieten. Daar maakten ze in hun brieven dan trots melding van. Alleen op de uitvoering van een toneelstuk konden ze geen invloed uitoefenen, en dat zal de reden zijn dat ze bijna nooit bij een opvoering aanwezig waren. Vrienden en bekenden hielden hen echter op de hoogte van de emotionele reacties van het publiek.

In de eindfase werden de door hen gemaakte aantekeningen verwerkt, en na voltooiing liep uitgever Pieter Meijer het werk nog eens na op fouten. Zijn werk als eindredacteur werd door beiden zeer gewaardeerd. Uiteindelijk verscheen het dan onder de naam van de hoofdauteur, en dat was meestal Lucretia van Merken.

Vrouwen spelen in haar werk een belangrijke rol en Lucretia portretteert ze als zelfstandig, zelfbewust en sterk. Naar de manier waarop ze haar vrouwelijke protagonisten weergeeft, is echter nog nooit onderzoek gedaan. Een studie naar de manier waarop zij vrouwen portretteert zou wel eens tot verrassende inzichten kunnen leiden. Uit Lucretia's brieven blijkt in ieder geval heel duidelijke dat zij vrouwen in haar omgeving aanspoort om zich publiekelijk (soms zelfs politiek) te manifesteren.

Lucretia was remonstrants en dat had grote invloed op de manier waarop ze in de wereld stond. Zij verzette zich bijvoorbeeld tegen het gereformeerde dogma dat berusting en boetedoening aanprijst als de middelen om met onheil en tegenslag om te gaan. Zij zocht

naar middelen om daarmee om te gaan en riep op tot een actieve levenshouding waarin de zorg voor het welzijn van de medemens centraal stond. De begrippen vrijheid, gelijkheid, tolerantie en menslievendheid, begrippen die volgens haar onlosmakelijk verbonden waren met de oprichting van de Nederlandse Republiek waren daarvoor essentieel. Ingevuld naar de praktijk betekenden die waarden voor haar: bestrijding van de corruptie in de regentenklasse, hulpverlening aan mensen in nood en het beëindigen van ongelijkheid en achterstelling. Die boodschap had op dat moment een duidelijke politieke implicatie. Dat Lucretia zich als vrouw inzette voor verandering van de politieke situatie van het land is bijzonder. Politiek was in de 18^e eeuw uitsluitend een mannen aangelegenheid, maar daar trok zij zich niet veel van aan. Ze hield de politieke ontwikkelingen angstvallig in de gaten en mengde zich een enkele keer ook openlijk in het debat. Dat is bijzonder omdat vrouwen niet geacht werden om over politieke gebeurtenissen te publiceren.

In het voorjaar van 1773 besloot het echtpaar Van Winter-van Merken tot de aankoop van een buitenplaatsje in Leiderdorp, waar ze de komende jaren van half maart tot half september zouden verblijven. Dat betekende dat het ieder jaar weer een grote onderneming was om van Amsterdam naar Leiderdorp te verhuizen. In 1783 besloten zij zeer tegen de zin van zoon Pieter, om voorgoed in Leiden te gaan wonen. Ze huurden Rapenburg 41, waar Lucretia op 19 oktober 1789 na een lang ziekbed zou overlijden. Haar lichaam werd naar haar geliefde Amsterdam getransporteerd, waar ze op 24 oktober in het middenschip van de Oude Kerk, in graf nr. 45 werd bijgezet. In die kerk bevonden zich ook andere graven van haar familie. Enkele jaren later is ook haar echtgenoot daar bijgezet. Postuum verscheen haar laatste grote dichtwerk, *De ware geluksbedeeling* (1792). In 1792 werd haar portret in het Pan Poëticum van het Leidse genootschap Kunst wordt door Arbeid Verkregen bijgezet. Datzelfde genootschap nam ook het initiatief tot de plaatsing van een groots grafmonument in de Oude Kerk, maar, zoals uit de hier opgenomen brieven zal blijken, pakte het genootschap dat zo onbezonnen aan, dat daar niets van terecht kwam. Alleen de tekening van het grootse ontwerp is in het archief Six bewaard gebleven. Pas in 1828 werd er ter ere van haar en haar echtgenoot een bescheiden monument in de kerk geplaatst.

Nicolaas Simon van Winter

(Amsterdam, 26 december 1718-Leiden, 19 april 1795)

De gereformeerde Nicolaas Simon, door Lucretia steevast Klaas genoemd, was een handelaar in indigo en verfstoffen, maar daarnaast was hij ook toneelschrijver en dichter. Zijn ouders waren Pieter van Winter (1689-1776) en Elizabeth van Leeuwaarden (1694-1746). Hij trouwde op 5 mei 1744 met Johanna Mühl en zij kregen een zoon, Pieter, die gereformeerd gedoopt werd. Het echtpaar woonde in de Wolvenstraat, waar Nicolaas op 4 november 1745 voor f 11.000 een huis had gekocht. Op 8 maart 1759 ging het echtpaar naar de notaris, waar Johanna liet optekenen dat ze vanwege haar ziekelijke gesteldheid bang was binnenkort te overlijden en dat ze daarom haar oom Jacob Mühl tot voogd van Pieter benoemde. De ongetrouwde zussen van Johanna Mühl, Bernadina en Maria lieten bij testament van

1 oktober 1759 aan ‘neef’ Nicolaas Simon een grote erfenis na. Johanna’s gezondheid ging hierna steeds verder achteruit en ze werd bedlegerig, maar het zou nog bijna tien jaar duren voor zij op 2 januari 1768 zou overlijden.

Ruim negen maanden later hertrouwde Nicolaas Simon met Lucretia Wilhelmina van Merken, de vriendin die veel bij het echtpaar Van Winter-Mühl over de vloer kwam. Hun vriendschap was geen geheim, ook al omdat zij al sinds 1757 samenwerkten aan het grootse project van de Laus Deo zangbundel waarmee zij de aanzet gaven tot de vernieuwing van het kerklied, een initiatief van Nicolaas Simon. De dag na de huwelijksvoltrekking, 27 september 1768, gaf het echtpaar aan de notaris een gezamenlijk vermogen op voor de klasse *f* 50.000-*f* 100.000. Nicolaas ging rentenieren en legde zich toe op het beheren van zijn waardepapieren en hield zich verder bezig met de letterkunde. Zijn handel in verfstoffen droeg hij nu over aan zijn zoon, met wie hij al sinds 1756 een compagnonschap vormde, Pieter was toen pas elf jaar oud.

Na enige jaren begon de gezondheidstoestand van Van Winter te verslechteren: hij had last van hoestbuien en had zoveel pijn in zijn rug dat hij soms nauwelijks kon lopen. Omdat de Leidse lucht de naam had gezond te zijn, besloten ze een buitenhuis in de buurt van Leiden te kopen. Op 8 mei 1773 kocht Nicolaas van Winter voor *f* 6.900¹² van Laurens François Rigail de buitenplaats Bijdorp bij Leiderdorp die werd begrensd door de Oude Rijn, de Meerburgerwetering, de Hoge Rijndijk en het buitenverblijf Weltevreden van Paulus van Lelyveld, een neef van de oprichter van de Maatschappij van Nederlandse Letterkunde, Frans van Lelyveld. In 1783 verhuisde het echtpaar van Amsterdam naar Leiden omdat de jaarlijkse verhuizing naar Bijdorp hen te zwaar werd. Na de dood van Lucretia in 1789 bleef Nicolaas daar ondanks zijn zwakke gezondheid wonen, maar Bijdorp verkocht hij al op 19 december 1789. De laatste jaren van zijn leven besteedde hij al zijn energie aan hun literaire nalatenschap. De mislukte poging van het Leidse genootschap Kunst wordt door Arbeid verkregen om een standbeeld voor zijn echtgenote op te richten deed hem veel verdriet, maar daar stond een prachtige uitgave van hun gecombineerde werk tegenover.

Hoewel de roem van Nicolaas Simon altijd ondergeschikt is geweest aan die van Lucretia van Merken, moet zijn betekenis voor de Nederlandse dichtkunst niet onderschat worden. Hij begon laat met dichten en werd rond 1748 geïntroduceerd in de dichterskring die rond uitgever Pieter Meijer actief was. Hij debuteerde dat jaar in het *Dichtkunstig gedenkteken voor de Nederlandsche vrijheid, op haar eerste eeuw getijde*, een dichtbundel waarin 38 meer en minder beroemde Nederlandse dichters hun vreugde verwoordden over het in 1648 gesloten vredesverdrag van Munster, dat officieel een eind aan de Tachtigjarige Oorlog had gemaakt. In de kring van doopsgezinde en remonstrantse dichters bij uitgever Meijer voelde de gereformeerde Nicolaas Simon zich goed thuis. Zo schreef hij bijvoorbeeld het inleidende gedicht bij het in dissenterse kringen bijzonder populaire werk van James Hervey, getiteld: *Godvruchtige overdenkingen onder het beschouwen der grafsteden van een Bloemhof*

12 Vergelijkbaar met € 65.000 anno 2021.

(1754).¹³ Zeer succesvol was hij met zijn gedicht *Amstelstroom* (1755), dat in een oplage van duizend exemplaren gedrukt werd. In 1757 nam hij het initiatief voor de vernieuwing van het kerklied, dat zonder de naam van de schrijvers, als *Laus Deo Salus Populo* in 1760 bij Pieter Meijer verscheen, met daarin 26 liederen van Nicolaas Simon.¹⁴ De vrijzinnige geloofsovertuiging van de schrijvers klonk daarin door en om die reden werd de bundel vanuit orthodox gereformeerde kringen heftig bekritiseerd. Voor de vertaling van het gedicht *The Seasons* van James Thomson werkte hij nauw samen met zijn vriend Johannes Lublink, die voor hem een prozavertaling maakte. In 1769 verscheen de vertaling als *De Jaargetijden*, dat nog in 1819 herdrukt werd. Aan het werk ging een liefdesgedicht voor Lucretia van Merken vooraf.

In 1768 sloot Nicolaas zich aan bij het 'maandags gezelschap', waarvan ook zoon Pieter en Jacob Muhl, compagnon van Pieter, lid waren. Het genootschap legde zich op dat moment vooral toe op het schrijven van toneelstukken. Zijn omgang met uitgever Pieter Meijer groeide al snel uit tot meer dan een vriendschap: Meijer benoemde hem in 1773 tot voogd van zijn kinderen.¹⁵ Met Lublink en Meijer en een groot aantal andere dichters werkte hij toen aan het herschrijven van de lutherse zangbundel. Gedurende enkele jaren kwam de groep daartoe tweemaal per week bijeen in de boekhandel van Meijer op de Dam. De bundel – die bekend zou worden als de *Consistoriale Bundel* – was in 1775 klaar, maar kon pas in 1779, vanwege allerlei 'gesteggel' in het bestuur van de lutherse gemeente, op de markt gebracht worden.¹⁶ De liederen werden anoniem gepubliceerd. Het origineel met de aanpassingen, én de namen van de dichters, stuurde Lublink in 1775 aan Pieter van Winter.¹⁷ In de begeleidende brief schreef deze dat het lange uitstel van de uitgave een gevolg was geweest van de vrijzinnige toon van de bundel. Daarom had de kerkenraad aanpassingen geëist en gekregen. Nicolaas bewaarde zijn originele versies echter en zou ze in 1792 in *De Waare Geluksbedeeling* publiceren. Die vrijzinnige toon bleek vooral tot uiting te komen in de boodschap dat God de mensheid de opdracht heeft meegegeven om de wereld tot een betere plaats te maken, dezelfde menslievende boodschap die ook uit de *Laus Deo-bundel* had gesproken.

Kort daarop maakte Nicolaas Simon furore met het toneelstuk *Monzongo, of de koninklijke slaaf, een romantisch treurspel* (1774), het eerste Nederlandstalige toneelstuk waarin afschaffing van de slavernij werd bepleit. Het zou tot diep in de 19^e eeuw gespeeld worden,

13 In de Collectie Six zijn uit de jaren 1754-1756 acht gedichten van Nicolaas Simon op het werk van Hervey bewaard.

14 Over de bundel onder meer Elly van Logchem, 'Lucretia van Merken (1721-1789) en het dichtgenootschap "Laus Deo, Salus Populo"', *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 6 (1985) 285-360.

15 Meijers echtgenote, Maria van Havik, was op 14 september 1773 overleden. Met haar had hij drie dochters: Barbara Meijer (1749), Catharina Meijer (1754), Petronella Meijer (1758) en twee zonen: Cornelis (1751) en Gerrit (ook Gerard Josua) (1755).

16 De bundel beslaat uiteindelijk bijna duizend pagina's. De titel luidt voluit *Het boek der Psalmen nevens Christelijke gezangen ten gebruike der Gemeente toegegaan de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelijdenis [...]* (Amsterdam 1779). In verschillende brieven van Lublink aan Nicolaas Simon van Winter wordt het project besproken.

17 Lublink schrijft dat hijzelf, Pieter Meijer en Lucas Pater het grootste aandeel in de liedbundel hadden, maar dat ook Bernardus de Bosch, Pieter van den Bosch, Henri-Jean Roullaud, Johannes Lutkeman, Balthasar Carull, Nicolaas Simon van Winter en Lucretia van Winter-van Merken een aantal liederen hebben bijgedragen.

maar het had helaas op de praktijk van de Nederlandse slavenhandel nauwelijks effect. Het toneelstuk onderscheidde zich van de meest gangbare toneelvoorstellingen omdat de uitvoeringen in de zaal vaak tot bijzonder heftige taferelen leidde. Daarvan is een aantal ooggetuigenverslagen in het archief bewaard gebleven. Ook Nicolaas' tweede toneelstuk, *Menzikoff* (1786) was succesvol en ook dat toneelstuk leidde regelmatig tot heftige emotionele taferelen tijdens de uitvoeringen. In beide werken propageerde hij dezelfde thema's als zijn echtgenote: vrijheid, gelijkheid, menslievendheid en een onbevooroordeelde eerlijkheid. Daarnaast schreef hij nog allerhande kleiner werk, zoals anonieme bijdragen aan Meijers tijdschrift *De Algemeene Oefenschoole*.

Na het overlijden van Lucretia in 1789 weigerde hij naar Amsterdam terug te keren toen zoon Pieter hem dat vroeg. Zijn gezondheid nam zienderogen af, maar hij spande zich nog in om het nagelaten werk van zichzelf en Lucretia te publiceren. Teleurgesteld was hij toen het Leidse genootschap Kunst wordt door Arbeid Verkregen er niet in slaagde een standbeeld voor Lucretia te realiseren. Toen hij in 1795 overleed werd zijn lijk van Leiden naar Amsterdam overgebracht om daar in de Oude Kerk bij Lucretia van Merken te worden begraven. Bij zijn dood werd hij onder meer door J.F. Helmers met een gedicht herdacht.

Pieter van Winter

(16 februari 1745 -23 april 1807)

De zoon van Nicolaas Simon van Winter en Johanna Muhl is de derde hoofrolspeler in deze brievenverzameling. In navolging van zijn vader was hij gereformeerd gedoopt, maar hij nam op volwassen leeftijd een doopsgezinde levensovertuiging aan. Over zijn motieven om dat te doen is niets bekend. Zijn vader maakte hem al op 11-jarige leeftijd tot compagnon in de zaak, en in 1768 nam hij de handel in verfstoffen en indigo over. Pieter begon een compagnonschap met zijn oom en voormalige voogd Jakob Mühl en zou enorme kapitalen verdienen, niet alleen met de handel, maar ook met grote investeringen. Uit de hier gepubliceerde brieven blijkt dat hij alleen in doopsgezinde kringen naar een echtgenote zocht, maar de brieven laten ook zien dat dit niet zo makkelijk ging. Uiteindelijk vond hij een echtgenote in Josina [Joosje] van Maurik (1752-1779), wees sinds haar tweede en sinds die tijd opgenomen in het huishouden van oom Justus van Maurik (1720-1783). Deze oom Justus speelde een grote rol in het leven van Pieter. Hij was welgesteld en stond in contact met toonaangevende figuren uit de remonstrantse en doopsgezinde wereld, zoals Josua van der Poorten (1710-1776), Pieter Fontein (1708-1788) en de geschiedschrijver Jan Wagenaar (1709-1773). Hij was lid van het genootschap Libertate et Concordia. Samen met Antoni van Vollenhoven beheerde Justus het aanzienlijke vermogen dat Josina van haar vroeg gestorven ouders had geërfd. Deze wijnhandelaar behoorde tot de Rijnsburger Collegianten en was getrouwd met Francina Teyler (1712-1794). Rijnsburger Collegianten waren ondogmatische gelovigen die gewend waren om tijdens hun bijeenkomsten zelf het woord te voeren als zij zich daartoe geroepen voelden. Zij hechtten heel veel waarde aan de volwassen doop en ook Josina werd in Rijnsburg op volwassen leeftijd gedoopt. Toen Josina en Pieter op

22 april 1771 trouwden, legden zij vast dat ze elkaar tot wederzijdse erfgenaam benoemden. In 1779 stierf Josina kinderloos en erfde Pieter haar enorme kapitaal.

In 1780 hertrouwde Pieter met Anna Louisa van der Poorten (1742-1800), die uit een eerder huwelijk twee kinderen meenam: Cornelia Christina van Orsoy (Keetje) (1778-1816) en Hillegonda Josina (Gonne) van Orsoy (1775-1830). Anna Louise was de dochter van de welgestelde doopsgezinde koopman Josua van der Poorten, met wie Lucretia van Merken al sinds haar vroege jeugd vriendschappelijke betrekkingen onderhield.¹⁸ Samen kochten zij op 30 mei 1782 het gigantische huis Saxenburg op de Keizersgracht, bij de Westermarkt, voor f 100.000. Met haar kreeg Pieter verschillende kinderen, van wie er drie de volwassen leeftijd haalden: Lucretia Johanna van Winter (1785-1845) (Creejansje); Josua Jacob (1788-1840) en Anna Louisa Agatha van Winter (1793-1877).

Pieter van Winter hield van reizen. Verschillende verslagen van reisjes naar de Zuidelijke Nederlanden en naar het westen van Duitsland zijn bewaard gebleven. Een voorgenomen reis met de familie Lublink naar Parijs in 1779 ging vanwege het overlijden van zijn vrouw Josina niet door. Pieter had grote belangstelling voor alles wat met kunst en cultuur te maken heeft. Zo was hij in 1777 en 1778 een van de toehoorders bij de colleges die de jonge hoogleraar Hendrik Albert Schultens gaf over de 'Oosterse' letterkunde, teksten uit het Arabisch en Hebreeuws. Met Schultens sloot hij vriendschap en beide mannen kwamen dikwijls bij elkaar over de vloer. In deze periode leerde hij latijn en bestudeerde hij de antieke dichters. Naast zijn drukke werkzaamheden vertaalde hij het in de 18^e eeuw immens populaire *Proeve over den mensch* (1797) van Alexander Pope in dichtmaat; de *Alpen* van Albrecht von Haller, die hij in zijn genootschap Concordia et Libertate voorlas, de *Oden* van Horatius (1804) en een gedeelte van de *Æneis*, van Vergilius, allemaal in poëzie. Hij was een groot liefhebber van schilderkunst. Zijn kunstverzameling bestond uit meer dan 180 schilderijen, met daarin onder meer werken van Rembrandt, Vermeer, Steen en Terborch.

Pieter van Winter nam deel aan verschillende toonaangevende culturele genootschappen, maar was in de genootschapswereld ook actief in organisaties die zich inzetten voor de verbetering van de Nederlandse economie.¹⁹ Hij werd een toonaangevende figuur in de Amsterdamse genootschapswereld. Vanwege zijn dissenterse geloofsovertuiging kon hij geen lid worden van het stadsbestuur, maar door zijn omgang met verschillende bestuurders, én door zijn enorme vermogen, kwam hij wel in beeld voor verschillende semi-overheidsfuncties. Hij werd regent van het Burgerweeshuis, en in 1784 werd hij benoemd tot bewindhebber van de VOC, een functie die hij in mei 1790 opzegde. In 1785 werd hij heemraad en

18 Volgens gegevens uit het archief Van Lennep heeft Lucretia enige jaren bij J.v.d. Poorten ingewoond (archief Van Lennep, SAA nr. 996). Ook begeleidde hij Lucretia's vriendin Sara Maria van der Wilp. In het economische en culturele leven was Van der Poorten zeer invloedrijk als oprichter van het genootschap Libertate et Concordia en als verdediger van de vervolgte doopsgezinde predikant Johannes Stinstra.

19 Hij was lid van toonaangevende culturele genootschappen als Libertate et Concordia, Concordia et Libertate, Felix Meritis en de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, en was lid van het maandags- later donderdags dichtgenootschap. Verder was hij een van de oprichters van de Kweekschool voor de Zeevaart en was hij directeur van de Oeconomische Tak van de Hollandse Maatschappij van Wetenschappen. Ook was hij lid van de vrijmetselaarsloge La Charité in 1786.

schepen van Watergraafsmeer en de Diemermeer. In dat poldergebied bezat hij de hofstede Voorland, die hij van zijn schoonvader Justus van Maurik had geërfd. Die boerderij zou hij tot een enorm landgoed uitbouwen.

Zijn lidmaatschap van het patriots georiënteerde genootschap Concordia et Libertate (de Dinsdag, bijgenaamd het Keezengenootschap), betekende niet dat hij in het openbaar een uitgesproken politieke mening had. Het genootschap stond in de jaren 1780 bekend als de kern van de patriotse beweging in Amsterdam, maar van Pieter is er in die richting nauwelijks iets bekend. Op politiek en religieus gebied opereerde hij altijd heel voorzichtig. In Concordia et Libertate heeft hij maar één politiek gekleurde verhandeling gehouden: een verdediging van de republikeinse waarden en van het belang van burgerlijke invloed. In die verhandeling stelde hij dat het aanwakken van politieke en religieuze tegenstellingen een bedreiging was voor de eenheid van het land en daarmee van het voortbestaan van de Republiek. Hij streefde naar verandering door overtuiging. Uit de brievenverzameling blijkt echter wel dat hij op vertrouwelijke voet stond met de leider van de patriotten, burgemeester Hendrik Hooft Danielsz en dat ze elkaar over en weer bezochten. Pieter stond bekend als een ‘menschenvriend’ en zo werd hij bij overlijden in 1807 ook herdacht. Zijn inzet voor de armen en hulpbehoevenden was groot: zijn dood ‘is geen gering verlies voor de lijdende en behoeftige mensheid. Hij was rijk en mededeelzaam’.²⁰

20 J.W. te Water in een toespraak voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, opgenomen in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (Leiden 1807).

Verantwoording van de uitgave

Ik ben met deze brievenverzameling in aanraking gekomen door mijn onderzoek naar Johannes Lublink junior (1736-1816) en zijn echtgenote, Cornelia Rijdenius (1746-1826), goede vrienden van het echtpaar Van Winter-van Merken en zoon Pieter.¹ In de Collectie Six bleek een groot aantal brieven van dit vriendenkoppel bewaard gebleven, ofwel in afschrift, ofwel in origineel. Bij het doornemen van deze uitgebreide en ten dele geordende brievenverzameling viel me op hoe soepel de brieven van het schrijversechtpaar geschreven waren en ook dat daarin veel, tot nu toe onbekende, informatie met betrekking tot het schrijvende echtpaar Van Winter-van Merken te vinden was. De brieven die het echtpaar schreef waren meestal door beiden ondertekend, maar uit de inhoud bleek dat de meeste brieven door Lucretia van Winter-van Merken geschreven waren. Pas toen ze door een toeval getroffen was en echt niet meer kon schrijven nam Nicolaas Simon de briefwisseling over. De hier opgenomen collectie loopt van 1766 tot 1795. De eerste brief die ik in deze collectie opneem is een brief uit 1766, die volgens instructie eigenlijk vernietigd had moeten worden omdat daarin details worden onthuld over de eerste stappen van Pieter van Winter op het liefdespad. De briefwisseling laat ik eindigen met de dood van zijn vader Nicolaas Simon van Winter.

Bij het doorlezen van de brieven in het archief, in lengte variërend van enkele regels tot een lijvig 'schrijverstestament', werd me al snel duidelijk dat het niet mogelijk was om alle brieven integraal op te nemen. Ik besloot voor deze uitgave het voorbeeld te volgen van het onvoltooide project van de bibliothecaris van de Vrije Universiteit, Hendrik Arnold Höweler (1899-1976). Hij was de ontdekker van een grote collectie ongeordende brieven in de collectie Six en catalogiseerde in de jaren 1930-1932 de uit bijna duizend brieven bestaande collectie rondom het echtpaar Van Winter-Van Merken, in de verwachting dat daaruit een publicatie zou voortvloeien. Na zijn pensionering heeft hij grote delen uit de collectie getranscribeerd, waarbij hij zich concentreerde op de elementen die hij voor het moderne lezerspubliek van belang achtte. Hij koos ervoor om nietszeggende of herhalende onderdelen en financiële zaken weg te laten. De overzetting van de brievenverzameling heeft hij vanwege een ernstige ziekte niet kunnen voltooien, maar het gedeelte dat hij had overgezet schonk zijn weduwe aan de Collectie Six. Dat is een groot geluk geweest, want een deel van de door hem getranscribeerde brieven is tot op heden nog niet in deze collec-

¹ C.H.H. de Vries, *Gespierde zielen. Johannes Lublink (1736-1816): menslievendheid, sociabiliteit en welzijnspolitiek in de achttiende eeuw* (Hilversum 2020).

tie teruggevonden. Het werk van Höweler vormt de basis voor deze uitgave. Aan de door hem geselecteerde brieven heb ik een groot aantal brieven toegevoegd, met name uit de periode 1785-1795. Alle brieven heb ik van een inleiding voorzien, en geannoteerd, zodat duidelijk wordt in welke context ze geschreven werden. De brieven zijn immers bedoeld voor familie en goede vrienden, en om die reden is de inhoud van de grappen en (soms vileine) opmerkingen zonder toelichting niet te begrijpen. Wanneer ik een gedeelte van een brief samenvat of een moderne vertaling geef, dan geef ik dat aan met [...]. Om de leesbaarheid te vergroten heb ik hier en daar leestekens ingevoerd, verder is de spelling niet veranderd. Via de bijgevoegde personen en zaken index is de toegankelijkheid van de brieven vergroot.

De Brieven

Kornelis van den Bosch aan Justus van Maurik, Rotterdam 9 maart 1766

Nicolaas Simon van Winter helpt zijn zoon Pieter om een bruid te vinden. Pieter is pas 21, maar is verliefd op een 'menniste-meisje', juffrouw van Vollenhoven, van wie we de voornaam niet te weten komen.¹ Toenadering zoeken is niet makkelijk, want er wordt in de 18^e eeuw al snel geroddeld. Oom Justus van Maurik, familie van de Vollenhovens, benadert nu de doopsgezinde predikant Kornelis van den Bosch² in Rotterdam bij wie het meisje in de kerk komt. Van Maurik vraagt de predikant om als koppelaar op te treden. Van den Bosch is echter huiverig: de kans bestaat dat hij het verkeerde meisje zal benaderen, er zitten immers verschillende meisjes Vollenhoven in zijn kerk. Van den Bosch bedenkt een plan waarbij hij zelf geen enkele verantwoordelijkheid meer draagt. Hij vraagt Van Maurik om deze brief na lezing te verbranden.

Mij nader bezinnende heb ik begreepen, dat mijne geneigdheid om UWE. dienst te doen mij reeds wat verder gebragt heeft dan wijsheid en voorzigtigheid geheugen. Regtuit gezeld: ik ken de juffer niet zeker genoeg. Geenen zijn er bijna, in de Menniste kerk, die ik zo zeldzaam met eenige opmerking gezien heb.

't Is mij wel zeer waarschijnlijk, dat ik niet doolen zou, want ze zit altijd op diezelfde plaats naast haare Moeder, die zeer wel te kennen is en ik ook wel ken en 't getal der personen in de kerk is zeer klein; maar hier komen geene waarschijnlijkheden te pas. Zekerheid is de zaak, volkomen zekerheid.

Stel eens, ik wees den goeden heer eene verkeerde, Zijn E. vond genoeg in dat tronietje, verzogt om acces bij Juffr. v. V. en kreeg het en vond, binnentredende, een ander wezen! Verbeeld U, dat ik van zulk eene historie de oorzaak was, en denk eens... genoeg hiervan. De gevolgen zijn zo verschrikkelijk, dat de bloote mogelijkheid, hoe ten alleruitersten onwaarschijnlijk, mij terug moet houden van op die wijs UWE. en UWE. neef van dienst te wezen als UWE. mij voorstelde.

1 Juffrouw van Vollenhoven is een dochter van Antoni van Vollenhoven (1714-1786), olieslager te Rotterdam, in 1740 getrouwd met Maria Messchert van Vollenhoven (1722-1792), verre familie van Justus van Maurik. Zij hadden negen kinderen.

2 Cornelis van den Bosch junior, behoorde tot de Rijnsburger Collegianten en onderging de volwassendoop in 1746. In de jaren 1780 was hij fanatiek tegenstander van de oranje factie en moest in 1787 bij de Pruisische invasie uitwijken. Hij overleed in 1788.

Maar, zo UWE. er niets beters op bedagt heeft, weet ik toch raad om UWE. te helpen, indien UWE. mij gelieft verlot te geven om 't geheim aan één mensch te vertrouwen, voor wiens digtheid [zwijgzaamheid] ik volkomen durf instaan. Dan zal ik door dien persoon de Juffer aan den Heer Centen in die kerk laten wijzen. Hij kent haar zeer wel en ik twijfel niet, of hij zal 't mij niet weigeren. Ik neem op mij, dat het door hem nooit bekend zal worden. 't Is een gemeenzaam vriend van mij, Jakob Verveer, spreekster op 't Collegie, zeer bekwaam en van een braaf gedrag.³ Hij is wel nog ongehuwd, doch van zulke geringe omstandigheden, dat de heer Centen zo gevoegelijk om eene kroonprinses als hij om Juffr. v. V. zou kunnen uitgaan.⁴

Toekomstige Zondag predikt Ds. de Haan voor den middag, volgens 't boekje [waarin de datum voor zijn predikbeurt is vastgelegd] dat zeer wel komt. Indien de Heer Centen mij Saturdag met zijn bezoek vereerd, zal ik 't met hem en Verveer wel beschikken. Zo UWE. genoeg vindt in mijn ontwerp, verwacht ik ten spoedigste antwoord; dan zal ik 't Verveer voorstellen en UWE. melden, of hij 't heeft aangenomen... Please to burn this.⁵

Pieter Fontein aan Justus van Maurik, Harlingen 13 augustus 1766⁶

In de zomer van 1766 heeft textielabrikant Frans van Lelyveld in Leiden de Maatschappij van Nederlandse Letterkunde opgericht die tot doel heeft om via het houden van verhandelingen en een tijdschrift de Nederlandse letterkunde op een hoger peil te brengen. Pieter Fontein, een van de schrijvers die met Lucretia van Merken en Nicolaas van Winter samenwerkt bij uitgever Meijer, wordt door Lelyveld benaderd om zich aan te sluiten. Hij vraagt Justus van Maurik om advies vanwege zijn rol in de remonstrantse culturele gemeenschap (zie hierboven).

Voorts dient deeze om Uwe E. te berichten, dat de inhoud van den laatsten dikken brief, waarop Uwe E. het adres geschreven heeft, mij zeer verrast heeft. Ik zie daaruit, dat men begonnen heeft te Leiden eene Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde op te rechten en dat men, onder veele anderen, ook onze vrienden van der Poorten en Wagenaar alsmede mij (N.B.) tot leden derzelve verkoren heeft.⁷ Men zendt 'er mijne lijst der naamen van 31

3 Jacob Verveer (1741-1795), net als Van den Bosch was hij Collegiant en ook hij zou zich in de jaren 1780 inzetten voor de patriotse factie in Rotterdam.

4 Met andere woorden: vanwege zijn geringe omstandigheden zou Jacob Verveer nooit in aanmerking kunnen komen voor een huwelijk met het meisje Vollenhoven, dat een groot fortuin te wachten stond.

5 De toenaderingspoging loopt op niets uit. Uiteindelijk zal oom Justus van Maurik hem koppelen aan het weesmeisje Josina van Maurik dat hij, toen ze op haar tweede verjaardag haar ouders verloor, in zijn huis heeft opgenomen.

6 Pieter Fontein (1708-1788), doopsgezind predikant, was al sinds 1748 met emeritaat en hield zich sindsdien vooral bezig met letterkunde. Hij bestudeert het Grieks en Latijn en laat zijn boekenbezit na aan de doopsgezinde gemeente te Amsterdam. De brief is gestuurd vanuit zijn geboorteplaats Harlingen waar hij zijn broers bezoekt.

7 Verschillende Leidenaren, onder hen Frans van Lelyveld (1740-1785), nemen in 1766 het initiatief om de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde op te richten. De in deze brief genoemde Pieter Fontein en geschiedschrijver Jan Wagenaar (1709-1773) zullen toetreden, maar koopman Josua van der Poorten (1711-1776) ziet daar van af. Noch Nicolaas Simon van Winter, noch Lucretia van Merken worden lid. Zoon Pieter treedt wel toe.

heeren, die 'er reeds leden van zijn. Alsmede van hen, die 'er nu eerst toe verkoren zijn; ook een ontwerp van het bestuur dier maatschappij, waarin, onder anderen, gesteld is, dat dezelve te Leiden maandelijks zal vergaderen, zonder dat 'er bijgevoegd worde, wat 'er in die vergaderingen verricht zal worden. Ik weet niet, wat ik in zulk eene vergadering of maatschappij doen zal; want om verplicht te zijn daarin jaarlijks ten minste eene verhandeling in te leveren, daarin heb ik weinig zin; en dit schijnt men nogthans van ieder lid te vorderen, om nu van ander bijzonderheden niet te spreken. Ik twijfel niet, of Josua en Wagenaar zullen Uwe E. reeds deeze nouvelle gecommuniceerd hebben, maar ik ben verlangende te weten, wat zij hierin zullen doen en wat zij, benevens Uwe E., mij hierin raaden.

Ik heb Ds. Stinstra nog niet gesproken.⁸ Camper en zijn vrouw zijn welvarend.⁹ Op 3 Sept. zal hij te Groningen als aftredend Rector Magnificus zijn oratie houden. Den brief van onzen vriend Suderman heb ik nog niet kunnen beantwoorden; het van de hand doen van zijn brouwerij schijnt niet gemakkelijk te gaan.

Rouwbrief overlijden Johanna Mühl, 4 januari 1768

Op 2 januari 1768 overlijdt Johanna Mühl, de eerste echtgenote van Nicolaas Simon van Winter en de moeder van Pieter, na een jarenlang ziekbed.

Het heeft den vrymagtigen Albestierder behaagt, op eergisteren avond, myn waarde Huisvrouw, JOHANNA MUHL, na een zwak en kwynend leven, en eindelyk een verval van krachten, uit dit leven en uit haar lyden weg te neemen, in den ouderdom van omtrent vyftig jaaren. De langduurigheid en zwaarte van haar leed, en de bovennatuurlyke ondersteuning van den goedertiernen God, wiens invloed en genade haare zachte en verlichte ziel altoos in kalmte en kloekmoedigheid, en volmaakte onderwerping hebben bewaard, zyn slechts door weinigen van naby genoeg beschouwd om te kunnen begrypen hoe zwaar het verlies my vallen moet, van haar, die zo teêr aan myne ziel verkleefd was. Ik geef haar, met de diepste onderwerping, weder in de hand van haaren en mynen God; zyne genade zy my genoeg, en ondersteune my en myn' Zoon, die, nevens my, zyne onwaardeerbaare Moeder te recht beschreit. Weest, nevens alle de uwen, in de hoogste Bescherming bevolen, terwyl ik blyf, na dienstofferte en groete, met alle achting.

U Ed. Ootmoedige Dienaar

NICOLAAS SIMON van WINTER.

Amsterdam, den 4 January, 1768.

8 Johannes Stinstra (1708-1790), was een vrijzinnig doopsgezind predikant, nauw bevriend met J. van der Poorten en lid van zijn genootschap Libertate et Concordia.

9 Petrus Camper (1722-1789), beroemd arts, onderzoeker en wetenschapper, was in 1757 getrouwd met zijn voormalige patiënte, de steenrijke weduwe Johanna Bourboom (1722-1776).

**Antoni van Vollenhoven aan Justus van Maurik en Francina Teyler,
Rotterdam 10 januari 1770**

Na het afketsen van de eerdere poging om met een dochter van Van Vollenhoven verkeering te krijgen, heeft Pieter het oog laten vallen op de nicht van Antoni van Vollenhoven, Josina van Maurik, die door Justus van Maurik en zijn echtgenote Francina Teyler is opgevoed. Antoni en Justus van Maurik zijn haar voogden. Antoni schrijft Van Maurik dat hij zijn twijfels heeft omdat ze pas zeventien is. Dat Pieter, net als zijn vader, gereformeerd is, is eveneens bezwaarlijk, maar gelukkig is hij alleen gereformeerd voor de bühne en zal hij enige tijd later toetreden tot de doopsgezinde gemeente. Gelukkig heeft Josina ook enige inspraak.

UE. zal den onzen per post ontfangen hebben over het verzoek van den heer De Winter. Wij begrijpen klair, als Joosje zin in de perzoon heeft en UWelE. oordelen het een goede partij is, daer wij volgens informatie door UE. en reeds al in de zomer door den Heer Fontein ons gegeven niet aen twijfelen, het dan een gedane zaak is en hebben er ook niets tegen als de jonkheit van Nigt; wenste wel die zaak nog een jaer of 2 ware uitgesteld want waarlik een meisje van 17 jaer zig in al de last van een huwelijk te laten stellen is niet voorzigtig, dog UE. weten hare bequaemheden beter als wij en wij refereren ons 't meest aen Ued. besluit. Wij denken, UE. wel enigen tijt tot beraet zal genomen hebben eer een beslissent antwoordt te geven. UE. heeft mij, meen ik, gezegt, de heer wel van de publieke kerk is dog met Remonstrantse gevoelens 't Zal ons lief te verstaen hoe Nigt er zelve over denkt...

Antoni van Vollenhoven aan Justus van Maurik, Rotterdam 3 februari 1770

Nicolaas van Winter en Lucretia van Merken schakelen vrienden en bekenden in om bij Van Vollenhoven een goed woordje te doen voor het huwelijk van hun zoon. Zwaargewicht naast Van Maurik is de beroemde geschiedschrijver Jan Wagenaar, beiden behorend tot de Rijnsburger Collegianten. Vollenhoven heeft vervolgens overleg met zijn zwager, maar hij blijft de boot afhouden.

Heb dank voor Uw uitvoerig berigt wegens den Heer De Winter. Ik heb met Broeder Messchert¹⁰ ampel erover geredeneert en wij blijven besluiten, niets tegen de partij te hebben als alleen zijn wij bang, dat die vaderlijke familie fijn ernstig Gereformeert zijnde, zeer op de verschillende plegtigheden en inboezeming van sentimenten in de apparente kinderen van hunnen neef zullen staen en dat het over 't geheel beter ware, indien Nigt een persoon van diezelfde goede hoedanigheden en omstandigheden onder de Doopsgezinden of Remonstranten kon krijgen, waertoe ons dunkt wel een groot vooruitzigt is voor een meijse dat be-

¹⁰ Hij bedoelt Jan Messchert van Vollenhoven (1748-1814) die in 1770 trouwt met Elizabeth van der Poorten (1747-1812).

kent is ze een goed portuer vrijt [veel geld meebrengt] en daer bij menigte op vlassen zullen, die nog om haer weinige jaren, die zelfs, wijl zij niet groot van statuer is, minder geagt worden dan ze zijn, niet opkomen, maer zekerlijk binnen weinige jaren zullen komen.¹¹ Niet dat wij deze partij geheel wilden van de hant wijzen, maer alleen te kennen geven, dat ons dagt Nigt nog te jong was om met ernst daerop te denken en een conversatie toe te staen, die als tot iets belovende of verbindende wiert aengezien. Ondertusschen kon men zien, waer het heen wilde en of Nigt zelfs genegenheit voor dien persoon kreeg, in welk geval ik haer niet zou willen forceren er af te zien. Integendeel zou mij in zo een geval, als zij bij aenhoudenheit en als het eerste nieuwtje van gevreeën te worden er wat af was, bij dezelfde sentimenten bleef, de partij voor het voornaemste zeer aennemelijk voorkomen, maer wij denken zij zelve nog geen genoeg ondervinding heeft om de bestendige gevoelens van haer hart ter deeg te kennen. Ondertusschen hebben UEE. occasie om dagelijks te zien en na te gaen, hoe alles bij haer werkt. Geve deze consideratien aen UEE. en den Heer Wagenaars bedenking over.

Mijn broer Jan [Messchert van Vollenhoven] had gistere ook een brief van Juff. De Winter [Lucretia van Merken-van Winter] gekregen met communicatie van hun gedanen stap en verzoek om gunstige voorspraek. Hij quam 's avonds met zijn vrou daerom bij ons, nadat mijn brief aen den Heer De Winter reeds ter beandwoording van de zijnen geschreven was, waerin wij dien heer schreven niets personeels tegen zijn zoon te hebben, maer dat het voorstel ons ten opzigt van onze nigt ons wat te vroeg voorquam en langer beraet vereijste, dat ik niet twijfelde of UEE. had hem ook uitstel verzogt en zou na genoegzame overweging hem UEE. en onze gedagten melden...

Antoni van Vollenhoven aan Justus van Maurik, Rotterdam 22 februari 1770

Van Vollenhoven wordt door Nicolaas Simon en Lucretia onder druk gezet om toestemming voor het huwelijk van hun zoon te geven.

Wijl Broeder Messchert mij dagelijks vraegt, of ik geen nader tijding van UEE. heb, of voorlede Dingsdag voor agt dagen, wanneer UEE. verwagten de familie van den Heer De Winter om andwoort zou vragen, hun dat gegeven is, en of UEE. den jongen heer toen acces op tijt verleent hebben, zo zal UEE. mij plezier doen met bij occasie ons te laten weten, hoe het met die zaak staat.

Mij is eergisteren wel van costi [uit uw omgeving] geschreven, dat daer een praetje ging, dat Broer Messchert en ik het tegenhielden en dat er dus apparent niet van vallen zou, maer ik hou dat voor een fabula vulgi [een ordinaire roddel], wijl er onmogelijk bij mij eene schaduw van suspitie kan zijn, iets diergelijke van UE. of den Heer Wagenaar kan komen, zeer verzekert zijnde, indien UE. en de Heer Wagenaar 't zedert Uwen laetsten van sentiment verandert waren, wij dat zouden weten. Het moet ons egter spijten, dat er zo een gerugt is en dat onze beschroomtheit om nog zo spoedig finaal acces te verlenen, mogelijk aan on-

11 Pieter is pas de eerste vrijer die zich meldt.

gedachte motiven zou toegeschreven worden, daer wij alles opgeruijmt hebben, wat UWEE. en den Heer Wagenaar zou kunnen verhinderen om naer hun eigen oordeel de geheele zaak te bestueren en geschreven hebben daarin genoeg te zullen nemen. Wij verzekeren ons dus, dat indien diergelijke een praetje UEE. ter ooren quam, UE. dat zult stuiten en tegen de familie zeggen, wij over het geheel over hun gedane voorslag zo oordeelen als UEE. en de beandwoording daarvan aen UWEE. overlaten, gelijk wij nogmaels bij dezen doen, dewijl al, wat wij van den jongen heers character en omstandigheden gehoord hebben, favorabel is en UWE. dezelve oneindig beter kunnen beoordelen als wij.

**Lucretia van Winter-van Merken aan Josina van Maurik te Rotterdam,
Amsterdam 10 augustus 1770**

Van Vollenhoven draait bij en geeft zijn nichtje toestemming om op een gepaste manier contact met Pieter te leggen. Aanstaaende schoonmoeder Lucretia brengt in een brief de verliefde gevoelens van zoon Pieter onder woorden, een brief die nota bene door Pieter wordt afgeleverd.

Mejuffrouw en zeer waarde Vriendin, Zie daar mijn zoon, die UWEdt deeze overhandigt. Wij hebben hem niet langer kunnen nog willen terug houden, want Amsterdam, hoe groot, valt hem te naauw, nu gij er niet zijt. Mijn waardste vriend en ik hebben daarom in serieuze deliberatie genomen, of wij hem een briefje met drie Haas, beteekenende Houd Hem Hier, wilden medegeven, gelijk men de Oostindischvaarders doet, als men ze wel bestelt; maar gul uit gezegt: wij zouden er te veel bij verliezen. Kom dan toch spoedig terug en help uit medelijden zijn verlangend hart en ook het onze aan rust door U aan hem te verbinden. Lieve meijs, gij kunt zoo gracelijk uren tellen. Tel eens, bid ik U, hoeveel duizend uren hij U reeds zijn hart heeft opgedragen. Dat hart is Uwe agting niet onwaardig; wees dan edelmoedig en doe eene genereuze pooging om Uw braave voogden Uwe gevoelens niet te verbergen.

Hebt gij, hebben wij niet lang genoeg in onzekerheid gedobbert? Gij kent hem, gij weet wat hart onze geheele familie U toedraagt, hoe hoog mijn lieve Winter en ik U schatten en hoe onze oude Vader verlangt om U zijn lieve kleindochter te moogen noemen eer hij sterft.¹²

Een woord van UWEdt voldoingt alles en wij maaken staat op de cordaatheid van Uw lieve ziel. Vaarwel, mijn waarde! Ontvang de hartelijke groete van mijn lieve Winter en van haar, die eens liever naam hoopt te dragen dan die van UWEdts hartelijk genege vriendin en dienaares.

Uit de periode tot 1773 zijn er nauwelijks brieven overgeleverd omdat de hele familie op loopafstand woont. Intussen gebeurt er veel: Lucretia en Nicolaas Simon zijn in 1768 getrouwd en verhuisd; Pieter en Josina zijn op 22 april 1771 getrouwd en het echtpaar Van Winter-van Merken heeft een buitenplaats genaamd Bijdorp bij Leiderdorp aangeschaft, waar ze iedere zomer zullen verblijven.

12 Met die oude vader wordt Pieter van Winter senior (1689-1776), de vader van Nicolaas van Winter bedoeld.

Anoniem, waarschijnlijk Pothoven, H., Lucretia van Winter-van Merken (1721-1789) zoals afgebeeld op het door haar gewraakte, want veel te blote portret uit 1771. In 1980 gerestaureerd door Poldervaart, restaurateur Rijksmuseum. Na haar dood heeft de erfgenaam P. Meijer het bij de heruitgave van haar *Het Nut der Tegenspoeden* toch gebruikt. Collectie Six.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 11 augustus 1773

Lucretia houdt Pieter op de hoogte van de gezondheid van zijn vader. Ze maakt zich zorgen over de financiële crisis in Amsterdam omdat die ook mogelijk gevolgen kan hebben voor oom Justus van Maurik.

[...] De laatste pijnlijkheid van uw lieve vader liep den volgenden dag uit op een formeele grauwe loop, zodat wij des ochtends ten zeven uren al om den doctor zonden, die ons ten eersten een drank zond [...]. Nu gaat het beter. De vrienden Muhl zijn op bezoek geweest [Lucretia doet verslag van de geldzaken die zij met familievriend Jacob Muhl, de handelspartner van Pieter, besproken heeft]. Schrijf ons eens of er weder eenige Comtoiren [handelskantoren] te Amsterdam gemankeert zijn gelijk men ons hier zegt; ons word een Italiaansch Comtoir genoemd, dicht bij de heer van Maurik en men spreekt van nog meer.¹³ [...] Nu lieve jongens, om eens gul te praten ziet gij, dat ik over negotie zaaken kan schrijven, wel te verstaan als ik hulp heb, want anders weet ik er gaar nix van [...].

Lucretia van Merken aan Pieter en Josina van Winter, Bijdorp 20 augustus 1773

Nicolaas is na een opleving fysiek nog steeds niet in orde, zijn arts Jan Jacob Ostens is overleden. Nicolaas verkent Leiden. Lucretia organiseert een voorlezing van haar zojuist voltooide toneelstuk *Jacob Simonszoon de Ryk*, dat ze op verzoek van de directie van de Amsterdamse Schouwburg geschreven heeft ter gelegenheid van de opening van de nieuwe schouwburg op het Leidseplein.

Uw Edn. zullen verwondert geweest zijn, dat er gisteren morgen geen antwoord op uw lieve brief geweest is; de reden is deeze. Pieternel¹⁴ gaat Donderdag niet na de stad, en dus ontvangen wij de brieven, die 's Woensdags gezonden worden niet voor Vrijdag. De Goudsche roeven van aanstaande Maandag en Dingsdag waaren bezet, dus waaren wij zeer verlegen, hoe Vader zoude overkoomen, die gerezolveert was één van die twee dagen te reizen en zijn reis over Haarlem uit nood zou genoomen hebben. [...]¹⁵

Uw lieve Vader is vandaag en gisteren zeer pijnlijk, doch is in 't laatst van de voorige week en in 't begin van deeze mooitjes geweest, zoodat wij Woensdag namiddag rezolveerden met een jachtje naar Leiden te vaaren, en uw lieve Vader waagde van 't huis van Neef van den Bosch naar de Hooglandsche Kerk te wandelen en 't grafteeken van Van der

13 Tijdens de Amsterdamse beurscrisis van 1773 gingen veel handelshuizen failliet. Lucretia vraagt Pieter om het kantoor van Van Maurik te steunen, wat hij ook doet. Over de oorzaken: W.P. Sautijn Kluit, *De Amsterdamsche Beurs in 1763 en 1773* (Amsterdam 1865).

14 Pieternel is Petronella Klinkenberg, de schipperin van de trekschuit in Leiden.

15 De Goudse roeven, betekent: de roef van de trekschuiten uit Gouda. Vader is de 84-jarige Pieter van Winter sr. (1689-1776) die op bezoek komt op Bijdorp en ook Leiden bezoekt.

Werf⁶ te zien, 't geen ook vrijwel ging. En zelf verklaarde zijn Ed. weinig vermoeit te zijn, toen wij thuis kwaamen. [...]

't Spijt ons van Oostens, doch als hij toch sterft wenschte ik wel, dat hij al de kwaalen van zijn patienten mede in de kist nam, dan was uw lieve Vader gezond.¹⁷ Wij zullen zien een goed docter weder te krijgen en geen gunst in acht neemen, maar de spreuk van de ridderorde volgen: pour le merite.

Nu wat anders. De Ryk is af en wij zullen zien aanstaande Dingsdag of hij zich staande kan houden na 't leezen van de andre stukken; zo ja, is 't een goed teeken.¹⁸

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, zonder datum (1773)

Na de zorgen over de beurskrach uitgesproken te hebben, gaat de brief verder over de uitgave van de gereformeerde zangbundel, waarin de samenstellers de gezangen die door Nicolaas Simon en Lucretia van Merken voor de *Laus Deo* bundel geschreven zijn, zonder hun toestemming bewerkt hebben. Beiden zijn woedend over de lompe en botte ingrepen van Josua van Iperen. Nicolaas vraagt Pieter om een exemplaar, want de door de schrijvers beloofde lijst met aangebrachte veranderingen blijkt niet te verschijnen.

Wegens het boek van de Psalmen, op 't welk UEd. ingeteekend hebt, zegt UEd. zeer wel, dat het geen *f* 4:10 waardig is en mogelijk niets; doch dit is iets anders als ik in mijn vorigen UEd. heb gemeld en verzocht te nemen. Men had geadverteert een lijst of blaadje in octavo van de gemaakte veranderingen te geven a 2 st. per bladje, ieder week te vervolgen. Het eerste blaadje bevatte de lijst van de eerste 11 stuks; dit is gansch iets anders; doch 2 à 3 dagen na dat ik u geschreven had, heb ik een advertisement in de courant gevonden, dat dezelve man daarvan een quarto werk zou uitgeven, en wel bij intekening; dit heeft UEd. voor het andere genomen. Doch 't is gedaan en derhalven niets aan gelegen.¹⁹

16 Pieter Adriaansz. van der Werff (1529-1604), wordt nog steeds geëerd in Leiden vanwege zijn rol tijdens de belegering van de stad door de Spanjaarden in 1574, waarbij hij de hongerende bevolking zijn arm aangeboden zou hebben. Het bezoek inspireert Lucretia direct tot het schrijven van haar toneelstuk *Het Beleg der Stad Leyden* (Amsterdam 1774), waarin zij nog een stap verder gaat: hij biedt de bevolking aan hem op te eten.

17 Joannes Jacobus Ostens, arts, overleden 16 augustus 1773, lid van het doktoren gezelschap *Uno Animo*. 'Die nat van zweet voor kranken zwoegde. Van 's morgens vroeg tot in den laaten nacht, En, vlytiger dan sterk, zyn sterfuur ligt vervroegde, Terwyl hy op 't behoud van andren was bedacht' vertelt mede-arts H.G. Oosterdijk bij zijn overlijden in *Uno Animo*.

18 *Jacob Simonszoon de Ryk*, treurspel door Lucretia Wilhelmina van Merken (Amsterdam, bij Pieter Meijer, 1774). Het echtpaar had de gewoonte lezingen te organiseren, waarbij zij hun stukken voorlezen aan bevriende schrijvers en andere vrienden. Om de opvoering van het stuk werd door verschillende gezelschappen gevocht.

19 Een door gereformeerde predikanten gevormde staatscommissie, waarin onder meer Joshua van Iperen, wilde de gereformeerde liedbundel vernieuwen. In de berijming van 1773 neemt men 58 psalmen en twee gezangen over uit de *Laus Deo* bundel, met soms flinke inhoudelijke ingrepen. Die ingrepen worden verantwoord door Joshua

Elizabeth Wolff-Bekker aan Lucretia van Merken, Beemster 3 mei 1774

Driemaal probeert de bekende schrijfster Betje Wolff (1738-1804) per brief contact te leggen met Lucretia van Merken. Betje is na een ophefmakende affaire getrouwd met de veel oudere dominee Wolff in de Beemster en voelt zich daar eenzaam. Ze dweept met haar grote voorbeeld en schrijft dat ze van haar heeft gedroomd. Ze stuurt haar het gedicht *Aan mynen Geest*. Alle toenaderingspogingen zullen tevergeefs zijn. Lucretia stuurt haar brief door naar zoon Pieter om te vragen wat hij ervan vindt. Zelf is ze vooral stomverbaasd over zoveel verheerlijking.

Mejuffrouwe! Wat beweegt mij toch U lastig te vallen met deezen? Ik beken, dat ik geene andere verschooning heb dan mijne onuitdrukkelijke hoogachting voor Uwe deugden en begaaftheden. Hoe verre gij ook boven mij uitschitterd, mijn hart, mijn grootsch hart, dwingt mij U, eens van al mijn leeven, te zeggen dat niemand, wie ook, U met meer eerbiedige verwondering beschouwt dan ik, ja dat dit zelf mij belet eenige vriendelijker sentimenten voor U te durven koesteren. Indien ik de eere had bij U bekend te zijn, gij zoud overtuigd weezen, dat ik veel meer en veel grooter van U denk dan ik kan zeggen. Ik dank de Hemel, dat ik juist genoeg verstand heb om Uwe waardije te kunnen bezeffen! En dat mijn hart wel genoeg geplaast is om met de zuiverste vreugd U homage te kunnen doen! Denk niet, dat ik Uwe ontschatbare vriendschap ambieer en dus mijne eigenliefde tragt in de hand te werken. Neen! uitmuntende dichtresse, Uw verheven geest is niet geschikt tot eene dergelijke alliance met een genie van mijn soort. Ik weet het, maar ik berust er ook in.

Ik vlei mij ook niet, dat het inleggende stukje U, een zo denkend weezen, zal voldoen.²⁰ Indien de uitvoering al iets of wat voldeedt, gij kunt geen smaak hebben in het sujet. Echter konde ik mij thans 't genoeg niet weigeren om het U te zenden. En welk eene schoone gelegenheid – Uw naam is er in gemeld, maar zo in gemeld, dat er mijne billike agting voor U allesinds in door straalt.

Uwe heusheid kan zich dit niet belgen. Ik voeg er des niets over bij. Hoe zoud gij mij kwalijk kunnen neemen, dat ik U regt doe? U kan dat onverschillig zijn, maar mij waarlijk niet. Heb dan gedult met deeze mijne ambitie!

Nacht en dag occupeerd gij mijne eerbiedige gedagten; mijn heele ziel is met U vervult. Mijn Wolff hoord dikwijls (want ik leef sterk), hoe druk ik het met U heb; van deezen nagt nog was dat zo en ik weet zeer distingt wat gij zeide. Wat zegt gij van zulk een effort op mij-

van Iperen. Ook de zeventien psalmen van Van Merken worden veranderd en zij is furieus. In 1777 drijft zij in een gedicht de spot met de 'psalmverbruyers' en 'verbrodders van eens anders werk'. Het nieuwe zangboek wordt met de prenten van de acht 'prulpoëten van de kerk' uitgegeven en dan dicht Lucretia:

'Zie hier de afbeeldsels van acht kerkelijke knaapen,
Die uit Laus Deo, en uit Gijzen en Voet
Een psalmboek raapten, 't geen zei zeiden dit is goed
Wat zal hun lof waarna zij allen staan te gaapen
Bij 't nakroost weezen dit: o acht poëtische aapen!'

20 Haar gedicht *Aan mynen Geest*.

zelf? mij dus jaarenlang (schoon met moeite) te weerhouden U eenig bewijs te geeven van die welgegronde hoogagting, die ik voor U voele. Hier toe, zo ik ooit iets Uwer attentie mogt hebben, agtte gij mij zeker niet in staat.

O wie, – wie die een ziel heeft – leest Uw David zonder de edelste aandoeningen te voelen voor de groote Van Merken!²¹ 't Is zeker boven mijnen lof; ik prijs ook niet, Mejuffrouw; laat ik alleen mogen zeggen, dat ik dat schoone stuk verdien te leezen. Spreek mij toch van jaspis noch safieren, noch kwalijk geplaatste persoonsverbeeldingen. Geef mij mijn David, dat heerlijk kabinetstuk, mijn geest voelt zich verlustigt, mijne rede wordt gesterkt en mijn hart (o Mejuffrouw, het is wasch in Uwe handen!) voelt millioenen schoonheden, die ik niet weet op te noemen. Hoe bid ik om de verlenging van zulk een kostelijk leeven als het Uwe! Hij die U zo mildaartig bedeeft heeft met de edelste zielsvermogens, conserveer U nog veele jaaren in bestendige gezondheid. Wees nog lang in onzen kring en schrijf tog zo lang gij leeft!

Wist gij eens, hoe onze aanzienelijke vaderlanders mij hun hof maaken, als zij met een vriendelijk glas wijn Uwe gezondheid instellen, en hoe ik daar altoos met de grootste attentie voor bedank!

Mijn estimable De Moor van Immerzeel is van intentie, hoorende dat gij des zomers U buiten Leiden sejourneerd, U van zijne agting te komen verzekeren.²² Ik denk, dat een bezoek van deezen braaven en verstandigen man U niet onaangenaam zal kunnen zijn. Laat ik ter mijner excuus bij U mogen zeggen, dat dit stukje door Zijn EdelGrootagtb. beschaafd is geworden en dat ik het uit complaisance voor deezen mijnen bestendigen vriend heb opgesteld.²³ Verstandige lieden zien de voorwerpen niet altoos uit hetzelfde punt. U zal het denkelijk niet voldoen en zijn WelEGr. vindt er een uitneemend behaagen in, denkelijk ook, omdat hij belang in mijn character neemt.

Ik verg U niet eens der moeite om deezen te antw. Ik heb Uw schrift gezien: dat is mij genoeg. Waarlijk, Mejuffrouw, niets dan mijne uitmuntende hoogagting voor U doet mij deeze vrijheid gebruiken; ik ambieer niets dat voor mij niet zijn kan! Gij kent mij niet dan voor zo verre ik met Ragoutin de gaaf heb om 'redelijk goed slegte vaerzen te maaken'.

Do. Wolff, die te wel denkt, te keurig oordeel heeft om met zijne vrouw omtrend U te verschillen, salueert U en mijn Heer Van Winter met zijne natuurlijke goedhartigheid en ik voeg hier niets bij dan dat ik met de suiverste, hoogagting en niet uit etiquette mij noem (want ik ben inderdaad).

Uwe ootmoedigst dienaresse, E. Wolff-geb. Bekker,
In de charmante Beemster.

21 L. van Merken, *David, in 12 boeken* (Amsterdam 1767) verhalend gedicht.

22 Door naar de Bartholomeus de Moor van Immerzeel (1722-1779), regent in Gouda te verwijzen, hoopt Betje op wat krediet bij Lucretia. De Moor is een fel republikein en neemt deel aan de verering van 'Staatse paraferalia', zoals de met bloed bevelde mantel van Oldenbarnevelt, op het buitenplaatsje Santhorst van Petrus Burman de Jonge vlakbij Leiden.

23 Haar brief gaat vergezeld van een exemplaar van *Aan mynen Geest* (Hoorn 1774), waarmee ze kennelijk een invitatie of althans enig compliment wil uitlokken. *Aan mynen Geest* is opgezet als een discussie tussen de dichteres en haar Genius, de inwendige schrijfdrift die haar genoegens belooft, maar ook voor grote moeilijkheden zorgt. In dit gedicht beschrijft ze haar drijfveren om te dichten: afkeer van orthodoxe scherpslijpers en bewondering voor de republikeinse waarden die door de kring rondom Pieter Burman jr. in ere worden gehouden.

EERSTE BOEK.

S. Fokke, Illustratie in Lucretia van Winter-van Merken, *David*, eerste boek (1766) De jonge David speelt op zijn harp voor de troon van koning Saul. Saul ontsteekt in razernij en probeert met een speer de jongen te doden. Hij wordt tegengehouden door enkele dienaren en soldaten. Collectie Rijksmuseum.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, z.d., rond 3 mei 1774

Met enige regelmaat trekken er regimenten langs de Oude Rijn. Die passeren dan ook Leiderdorp, en dat is een gebeurtenis van grote betekenis voor de dorpsbewoners, onder meer omdat zij verplicht zijn de ruiters ruimte te bieden om een kampement op te slaan. Het gedrag van een bok die zich voordoeft als een paard, wekt opzien. Het is verschrikkelijk weer en daardoor is het stil op Bijdorp: visites worden afgezegd.

Woensdag tegen den avond verscheen hier de dorpsomroeper en verzocht de burgers en inwoonders van Leiderdorp Donderdagmorgen ten 10 uren bij huis te willen zijn om de militie te ontfangen die hier zou intrekken. Waare het weer beeter geweest, uw vertrek zou ons schriklijk gespeeten hebben, want dit was waard om te zien [...]. De troep van 134 ruiters verscheen ter bestemden tijd op 't klinken der trompetten met groote statie en ontfingen aan de Doesbrug hunne billetten, bij wien zij moesten campeeren. Doch 't geen seer vreemd was, was dat al de koejen en schaapen in de weiden met de grootste ijver kwaamen toeloopen om de ruiterij te zien, en vervolgens hun vreugde betuigden door de kluchtigste sprongen van de waareld. Wat natuurkundige reden hiervoor is, is ons onbekent, maar de zaak is waar, en zo waar, dat de koeien en schaapen deeze morgen de ruiterij op dezelfde wijs uitgeleide gedaan hebben.

Zeekere Leiderdorpsse zwarte bok van tamelijke groote bragt het nog verder, want dit beest, de ruiters ontmoetende of den weg, keerde zich om en trok met hen het dorp in, voegende zich bij de paarden met een deftigheid, die om te creveeren was.²⁴ Ik geloof, dat het arme dier meende, dat zijn staatelijke tred hem ook voor een paard zou doen aanzien en hij zou tenminste, voor een hitje gepareert hebben, indien zijn hoorens en sikje de zaak niet verbruid hadden. Dit deed elk, die hem zag, lachen en uitroepen: Kijk die bok! of: Waren-tig, die bok denkt dat hij een paard is! Van de morgen te 6 uren vertrokken onze gasten naar Lis [Lisse], daar ze wel bewaart en beregend zullen aangekomen zijn. Sommige onzer dorpelingen hebben twee a drie man en twee à drie paarden moeten bergen; 't best was, dat het hups volk was.

Wij blijven vrij, maar indien ze te Zoeterwoude beschreeven waaren geweest, zou onze oude Aagt last geleden hebben. Schoon men onze Hoogezij ook Leiderdorp noemt, ze behoort in 't waereldlijke onder Zoeterwoude, in 't kerkelijke onder Leiderdorp en dewijl de dominees nooit diergelijke cavalcades [processies] maaken, zijn wij vrij van in-legering, zeer gelukkig, zo uw lieve vader zegt, want dat zou nog erger neerkoomen; de ruiters, de paarden en de bok eeten 't geen men hen geeft, maar de dominees hebben gaarne het beste.²⁵

24 Te creveeren betekent in moderne termen: om je te bescheuren.

25 De Hoge zijde is de benaming van de kant van de Oude Rijn waar Bijdorp ligt. Die kant hoorde toen bij Zoeterwoude, maar ligt dichterbij Leiderdorp.

Het slechte weer heeft Ds. van den Bosch, zijn vrouw en jongejuffrouw Meijer²⁶ verhinderd ons gisteren te bezoeken; evenzoo vandaag. Het schrijven heeft mij vermoeid: 'Want of ik 't zeg of zwijg, ik ben een zwakke potentaat'. Denk om het horloge en den brief uit de Beemster.²⁷ Waarom kunt gij beiden niet altoos bij ons zijn, maar 't zou mogelijk te veel geluk weezen.

**Lucretia van Merken aan Elizabeth Wolff-Bekker,
minuut zonder datum (rond 5 mei 1774)**

Lucretia heeft Betjes brief teruggekreten van Pieter, ongetwijfeld met verloren gegaan commentaar. Nu beantwoordt ze haar brief en houdt haar beleefd maar resoluut op een afstand. Ze wil niet bewonderd worden, maar nuttig zijn. In bedekte woorden verwijt ze Betje Wolff een dweester te zijn.

Meijuffrouw, Schoon ik ongaarne mijn brieven schrijven vermeerder, zou het echter onheus zijn, het vriendelijk blijk van Uw aandenken en Uw verplichtend geschenk onbeantwoord te laten, en U mijne erkentenis niet te betuigen voor Uw geestig werkje [doorgehaald: mij door den heer Meijer ter hand gestelt]. Uw brief te beantwoorden is eene andre zaak en voor mij onmogelijk. Dikwils heb ik dien in de hand genomen en telkens weder nedergelegd. Ik wil U niet ontveinzen, dat ik groote bekooring leed om mij te bedienen van de verschooning, die UEd mij aan de hand geeft. De zwakheid van mijne gezondheid en de menigvuldigheid van mijn ondernoomde werk. Maar hoe gewichtig dezelve ook zij, dit kan mij niet ontslaan om eene reis een brief van U te beantwoorden. Ik vat hem weder op; doch om U te schrijven, dat ik er waarlijk mede verlegen ben, Meijuffrouw, is al wat ik er van schrijven kan. Ik ben een vijandin van met gewaande [doorgehaald: valsche] nedrigheid te pronken en nog grooter vijandin van mij eene lofspraak te eigenen, die mij niet toebehoort. Uw levendige geest heeft het goede, dat hij in mij meende te zien, verschrikkelijk vergroot. Dit is mijn schuld niet en mogelijk kunt gij 't niet helpen; bij gevolg is 't onnoodig hier sterk over uit te wijden. Doe mij alleen het regt van te gelooven, dat weidsche lofspraaken mij altoos belemmeren. Hoeveel grooter moet deeze belemmering worden als ik, mij in het geval der bijen bevindende, mijn korfje zo sterk berooft zie, dat ik gevaar loop om er door te stikken. Heb ik de eer van waarlijk in Uwe achting te deelen, heb dan de goedheid mij te spaaren; de lof niet, maar de nuttigheid van een persoon maakt desselfs verdienste.

Laat ik bij dit verzoek een tweede voegen en neem niet kwaalijk, dat ik U bidde U ten mijnen opzichte van vergelijkingen te onthouden; zij doen, schoon met een schoon oog-

26 De ex-gereformeerde remonstrantse predikant Pieter van den Bosch (1732-1787), werkzaam in Leiden tot 1783. Vanwege zijn geloofsopvattingen van orthodoxe zijde aangevallen in de z.g. Socratische oorlog vanwege zijn opvatting dat niet-christenen als Socrates ook een plaats in de hemel kunnen bereiken. Met Nicolaas en Lucretia heeft hij samengewerkt aan de *Laus Deo* zangbundel. De naam van zijn vrouw, goede vriendin van Lucretia, heb ik niet kunnen achterhalen. Jongejufr. Meijer is een van de dochters van Pieter Meijer.

27 De brief uit de Beemster is de brief van Betje Wolff die Lucretia ter lezing aan Pieter had doorgestuurd.

merk gemaakt, altoos nadeel aan haar, die ze wenschten te bevoordeelen. Ik doe mij zelf recht: had Hoogvliet geen Abraham gemaakt, ik zou mogelijk geen David kunnen maaken.

De achting van mijne landgenooten is mij echter niet onverschillig; derhalven ken ik mij aan UWEd. en den Eerwaardigen Hre. Wolf, zowel als aan den WelEd. Grootachtbaaren Hre. De Moor voor dezelve verplicht. Zijn WelEd. heeft met reden behaagen gehad in Uw gesprek met Uwen geest. Gij dwaalt, Mejuffrouw, indien gij denkt, dat hetzelfde mijn waarde Winter en mij niet behaagen zou.

Vaar voort met Nederland te vermaaken met de levendige trekken van Uwen vluggen geest! Leef lang en gelukkig en ontvang, nevens Uwen waardigen echtgenoot en den Wel-Edelen Grootachtbren Heer De Moor, die de goedheid heeft zich over mij te interesseeren, de vriendelijke en gediensstige groete van mijn waarde Winter en van haar, die de eere heeft inderdaad te zijn (...).

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, Leiderdorp 17 juli 1774

In september 1774 wordt de nieuwe schouwburg op het Leidseplein in Amsterdam geopend, gebouwd nadat de oude in 1772 in vlammen was opgegaan. Lucretia van Merken heeft op verzoek van de commissarissen het toneelstuk *Jacob Simonszoon de Ryk* geschreven dat bij de opening in première zal gaan. De commissarissen hebben nu gehoord dat het stuk al in Rotterdam wordt gerepeteerd en willen daarom de voorstelling afgelasten. Ze zijn op zoek naar een ander geschikt stuk en Pieter heeft Lucretia van dat voornemen op de hoogte gesteld. Lucretia reageert furieus. Dat is hun eigen schuld, schrijft ze, want de Amsterdamse bestuurders hebben haar al enige tijd geleden gedwongen het stuk te publiceren, waarna men in Rotterdam gewoon sneller is geweest. Daar kan zij helemaal niets aan doen. Zij voelt zich slachtoffer van dat plotselinge besluit. Haar stuk is immers als maandenlang aangekondigd, en wanneer het nu niet wordt opgevoerd zal men denken dat de kwaliteit van het stuk onvoldoende was. In deze brief vraagt zij Pieter om het schouwburgbestuur en de leden van het stadsbestuur van haar bezwaren op de hoogte te stellen.

Ik heb met verwondering Uw bericht aangaande De Ryk ontvangen, en weet niet, of ik mij meer moet beklagen over de Rotterdamsche of over de Amsterdamsche Commissarissen van den Schouwburg: beiden behandelen zij mij even onheusch.²⁸

²⁸ Rotterdam had, tegen de zin van het Amsterdamse schouwburgbestuur, de première van het stuk gehad. Nu twijfelt men of *Jacob Simonszoon de Ryk* nog opgevoerd moest worden. Op 15 september 1774 wordt de nieuwe Amsterdamse Schouwburg toch met dit stuk heropend. Twee dagen later vindt de eerste openbare voorstelling plaats, die Cornelis Meijer zal recenseren. Het was een drukte van belang: 'het gedrang daartoe was zo groot, dat de militairen [...] de aanbruischende menigte naauwlijks met eenig geweld, tot zo ver konden bedwingen, dat zij troepsgewijze binnen kwamen'. Het stuk werd verschillende keren opgevoerd. *De Ryk* is een belangrijke marker in de opleving van het republikeins nationalisme in Nederland, zie daarvoor: L. Jensen, L. van Deinsen, 'Het theater van de Herinnering. Vaderlands-historisch toneel in de achttiende eeuw', *Spiegel der Letteren* 54:2 (2012) 193-225.

De Rotterdammers, door Leyden aangezocht zijnde om hunne troep hen voor weinige dagen te leenen, om ten voordeele der arme weezen, het Beleg van Leyden eenige weinige rijzen te spelen op het aanstaande Eeuwfeest van de verlossing der stad, laten zich daarom bijna een maand lang aanzoeken, geven eindelijk eene frivole weigering en neemen, om Amsterdam te plaagen, het stuk waar de Amsterdammers hun tooneel mede willen oopenen en berooven mij dus van het genoeg van de arme weezen van Leyden voordeelig te kunnen zijn, en teffens van dat, van Amsterdam een verstandig vermaak te kunnen geven bij het oopenen van zijn schouwburg.²⁹

De Amsterdamsche Commissarissen van den Schouwburg behandelen 't nog slechter. Men verzoekt Uw vader en mij meermaalen om onze stukken, en op onze herhaalde weigering, slaat men eene plechtige commissie om ons te melden, dat het gantsche Colegie eenpaarig beslooten heeft met De Ryk hun tooneel te oopenen, en verzoekt onze toestemming op eene zaak, die wij niet konden weeren. Op onze betuiging, dat het stuk tegen dien tijd niet gereed kon zijn, smeekt men ons hen te willen helpen, vertoond ons de nood van den schouwburg, de verlegenheid om een nieuw stuk, 't genoeg dat we aan braave lieden kunnen geven door de octavo-druk zo vroeg uit te geven, dat men er zich van kan bedienen; en toen men, om hen te helpen over nacht en dag gedrukt en hen in staat gesteld heeft om het stuk te kunnen spelen, verwerpt men het eensslags, niettegenstaande men er met zoveel aandrang om verzocht heeft, niettegenstaande men 6 maanden lang het Public kennis heeft gegeven, dat men er mede beginnen zou. En waarom? Omdat de Rotterdammers het neemen en, 't geen nog erger is, men geeft mij de wijt daarvan, omdat het stuk in de waereld is. Was dan het stuk voor het Public niet gemaakt? Is het geen heusheid geweest, dat ik den schouwburg in staat gesteld heb het te kunnen gebruiken? Of zou ik het verstandig Publik het zijne, 't geen voor hetzelfde en niet voor den schouwburg gemaakt was, onthouden moeten hebben om een troep acteurs te begunstigen? Indien ik al dwaas genoeg geweest ware om dit te willen doen, stond het in mijn vermogen nadruk te beletten, indien de rollen geschreeven waaren uitgegeven? Had men ons niet onderricht, dat men te Rotterdam geen zwaarigheid vond in te roemen, dat zij wel wisten hoe zij 't stuk krijgen zouden? Wisten wij niet, dat de Commissarissen van 't Amsterdamsch Tooneel zelfs hunne acteurs hier en gints te saamen geraapt hadden en dezelve naauwlijks kenden? Dorst men zich vleien, dat er geen een onder een gantsche troep zou zijn, die voor een hand vol gouds de Rotterdammers eene copy van het stuk zou willen bezorgen?³⁰ Was het onze zaak niet, zowel als die van den Hr. Meijer, te beletten dat er geen gebrekkelijke nadruk van kwaame in weerwil van de Privilegie? En heeft Uw vader en ik de Heeren Commissarissen niet uitdrukkelijk gezegt, dat ons werk aan het Public behoorde en aan het Public te gelijk als 't aan hen gegeven wierd zou gegeven worden? Hebben wij geen woord gehouden?

29 *Het Beleg der Stad Leyden* door Lucretia Wilhelmina van Merken (Pieter Meijer, Amsterdam 1774). De opbrengst van de voorstelling op die dag, de Leidse feestdag 3 oktober 1774, kwam altijd geheel ten goede aan de weeskinderen in de stad.

30 De grote spelers waren na de schouwburgbrand van 1772 uit de stad verdwenen en nu had het bestuur in Amsterdam zelf het initiatief genomen tot de vorming van een nieuwe theatergroep, waarvan velen eerder in Rotterdam speelden.

Niettegenstaande dit alles moet De Ryk lijden. Men zal hem, schrijft UwEde niet gebruiken, maar Jacoba van Beieren.³¹ Is dat stuk dan niet te Rotterdam en elders gespeelt? Behoort De Ryk niet aan Amsterdam? Of kunnen er de Rotterdammers, door hunne vertooning, de louange [lof] en heilwenschen voor die stad uitschrabben?³² Waarom laat men zich te Amsterdam dus uit den weg dringen? Zal aan de Maas niet een gejuich opgaan zo pas men hooren zal, dat men zich bij ons door hen laat overbluffen? Was het niet oneindig grooter voor de stad, zich aan hen niet te stooren en dit geval haare attentie niet waardig te achten? Of verbeelden zich de Heeren, dat het hen tot eere strekt zich van de Rotterdammers te wreken op mij? Op eene vrouwe, die hen nooit beledigde, die niets wenscht dan aan brave lieden tot nut te kunnen strekken door haaren arbeid, die zichzelf door 't gedrag der Rotterdammers beledigt vind en die noch te Amsterdam noch te Rotterdam eenigen invloed heeft om dit te keeren? Moet ik van dit alles het offer zijn en acht het verstandig gedeelte van de natie dit billijk, wel aan, het zij zo; ik zal 'er mij niet tegen verweeren, maar dit ongelijk gelijkmoedig verdraagen. Men heeft het stuk buiten mij genomen, dat men het buiten mij verwerpe. 't Is ligt den slag op eene vrouwe te doen vallen, die zich noch beklagen noch wreken wil. Doch ik beroep mij op het oordeel van alle onpartijdigen. Gij behoeft derhalven geen zwaarigheid te maaken, deeze [brief] te vertoonen daar gij zulks mogt goedvinden.

Lucretia van Merken aan P. van Winter, zonder datum (waarschijnlijk 17 juli 1774)

Deze brief is tegelijk verstuurd met de bovenstaande brief, die immers ook voor anderen dan Pieter bestemd was. Ook Pieter Meijer wil het schouwburgbestuur via een openbare memorie van zijn bezwaren tegen het schrappen van *De Ryk* op de hoogte stellen. Meijer heeft laten weten dat Pieter die memorie aan een niet bij naam genoemde heer van aanzien mag laten lezen. Om haar doelstelling te bereiken haalt Lucretia alles uit de kast, maar ze zorgt ervoor dat de zaak niet publiek bekend wordt.

Hier nevens gaat volgens den mijnen van gisteren den beloofden brief. De Hr. Meijer heeft tot zijne memorie een kort opstel gemaakt van het voorgevallene omtrent De Ryk. Zijn Ed. komt Woensdagavond thuis en verzoekt, dat UwEd. hem dat opstel 't welk hier ingeslooten is, Donderdagmorgen, als gij na 't comtoir gaat, gelieft weder te bezorgen.

Indien de omstandigheden in Amsterdam zo staan dat UwEd. of de Heer Van Maurik oordeelen aan den Heer van aanzien, waarvan Uw Ed. schrijft, eenig raport te moeten geven of andersins of bij andren hier van eenig gebruik te moeten maaken, kunt gij dezelve vertoonen, of er zoodanig een gebruik van maaken, als Uw Ed. en dien heer geraden zullen vinden. Zelf kunt gij ze onder belofte van wedergeving aan den Heer van aanzien betrouwen om er zich van te kunnen bedienen zo 't hem behaagt. Wij hebben desnoods van alles

31 Zij doelt op de beoogde vervanging [Jan de Marre] *Jacob van Beieren, gravin van Holland en Zeeland* (1736).

32 Louange betekent lof. In het stuk steekt Lucretia de loftrumpet over de Amsterdamse burgerij.

copye, doch geef ze echter niet uit de hand dan daar ze wel vertrouwt zijn, want niets zou ons meer spijten dan dat ze door den een of ander in de waareld gegooit wierden.

Indien het mogelijk is schrijf ons toch daaglijks wat er omtrent deeze malle gebeurtenis voorvalt, al waare het maar met drie woorden, opdat wij weten moogen hoe het staat en zo gij kunt hooren wat het public van deeze behandeling zegt, zal 't mij rust geven. Mijn hart zo wel als dat van uw lieve vader hoopt dat brave lieden deeze behandeling afkeuren.

(Adresseer Uw brieven s.v.p. aan den heer Vrede [Vreede]. Uw vader is zwaar verkouden.³³ De heer en juffrouw Meijer laten u groeten).

N.S. van Winter aan Pieter van Winter, Leiderdorp 18 juli 1774

Pieter meldt dat het schouwburchbestuur voet bij stuk houdt. Nicolaas Simon besluit zijn vrouw te helpen door de regenten van de schouwburch te passeren en geeft Pieter de opdracht om de volgende dag met de brieven van Meijer en Lucretia naar het stadsbestuur te gaan om *De Ryk* alsnog bij de opening van de schouwburch opgevoerd te krijgen.

Uit den Uwen, heden morgen ontfangen, zien wij met verwondering, dat men de uitgave van het stuk van de Ryk tot een grondslag legt van ongenoegen, en wel tegen den Heere Meijer, daar deze, zo min als wij, reden toe gegeven heeft. Als de commissarissen van den schouwburch dit doen, handelen zij tegen beter weten in, en mochten de burgemeesters van die gedachten zijn, dan heeft men hen niet of verkeerd ingelicht. Uw moeder en ik wenschen, dat het ongenoegen ophoudt, en verzoeken UW, dezen brief en dien van Uw moeder, welken gij hedenmorgen ontfangen hebt, alsmede de daarbij gevoegde uiteenzetting van den heer Meijer op Dinsdag 19 Juli aan de burgemeesters ter hand te stellen.

N.S. van Winter aan Pieter van Winter, zonder datum (18 juli 1774)

In de begeleidende brief bij de brief hierboven, bedankt Van Winter zijn zoon en Justus van Maurik alvast voor hun inzet. Zij zullen met de heer Hartsinck, bestuurder van de Stadsschouwburch gaan overleggen.

't Is ons zeer lief, dat Uw Ed., nevens oom van Maurik de resolutie genomen hebt om de Hr. Hartzink te gaan spreken.³⁴ (Wij zijn U en den heer van Maurik zeer verplicht). Het gedrag van de regenten en van de Hr. Hartzink komt ons onbegrijpelijk voor en zij doen zeer kwalijk dus tegen beter weten te handelen, de zaak in de war te helpen en ons zo grof te

33 Om besmetting te voorkomen vraagt ze de brieven aan de burens, de familie Vreede te adresseren.

34 J.J. Hartsinck (1716-1779), een van de regenten van de schouwburch en regent oude vrouwen- en mannenhuis, zijn broer is lid van de vroedschap.

beledigen. 't Is er wel ver af dat wij de zaak volgens hun opzet zouden behandelen; dan zouden wij moetwillig tegen waarheid en beter weten doen en godlooslijk handlen. Waarheid gaat recht door zee, en wat staa of valle, hier heb ik nooit afgegaan en zal er zo lang mij God het leven en mijn verstand laat nooit afgaan.

Ten hoogste aangenaam zal het ons zijn te vernemen, hoe de zaak vandaag gelopen is, of Ued. gerezolveert zijt de Hr. Hoofd³⁵ de papieren te geven, zo ja, geeft hem dan ten eersten de nevensgaande brief; zo hij rezolveert om ze morgen ochtend, dingsdag, in Burgem. kamer mede te nemen is het wel; zo niet en vind hij raadzaam, dat UEd. ze brengt, vraagt hem dan de brief en het opstel af, en breng het een en ander volgens ons verzoek aldaar. Want daar zouden al zeer groote en bijna onmooglijke redenen moeten zijn dat UEd, dit niet deed. Indien de Hr. v. Maurik UEd. daarin wilde assisteeren, zo UEd. dit mogt nodig oordeelen tot gerustheid, zal Zijn Ed. ons daarmede op het allerhoogst verplichten en wij verzoeken dit zijn Ed. op het allervriendelijkst. Laat het niet om eenige concideratie voor de Regenten achter.³⁶ Handel overigens naar bevind van zaken. Wij hebben den heer Meijer schriftelijk toestemming verleend De Ryk aan de Regenten te zenden, mits hij het stuk terstond uitgeeft, zooals ook de afspraak luidde. Hij kan desnoods dien brief nog toonen.

Lucretia van Merken aan P. van Winter, 19 juli 1774

Schouwburgbestuurder Hartsinck bindt nu in, het stuk wordt alsnog voor de première ingestudeerd en Meijer overhandigt het bestuur een nieuwe drukproef waaruit hij het voorwoord moest weglaten.

Met genoegen ontvingen wij Uw zending van gisteren en den bijgevoegden brief van den heer J.J. H. [Hartsinck]. Het antwoord gaat hierbij; handel er mee naar bevind van Zaken. Heeft Meijer de commissarissen De Ryk zonder voorwerk gegeven, 't is geschied om hen acht dagen eerder te helpen. 't Is ons zeer lief UwEd de Heer van aanzien gesproken hebt. Wij gedraagen ons aan de brieven van Zondag en gisteren en aan 't verhaal. De waarheid is waarheid en hoe ook den uitslag zijn mooge, ik wensch oneindig liever De Ryk niet gespeeld te zien dan er een eerlijk man aan te sacrificieeren.³⁷

Lucretia van Merken aan P. van Winter, Leiderdorp 20 juli 1774

Lucretia heeft de slag gewonnen door de waarheid te vertellen. Meijer is blij, maar tegelijk verontwaardigd dat het Schouwburgbestuur hem vraagt een tweede druk zonder voorwoord te leveren.

35 Hoofd is waarschijnlijk Daniel Hooft (1721-1782), secretaris van Amsterdam.

36 Van Winter wil niet dat de brieven van Meijer en Lucretia openbaar worden, dus mag Pieter ze niet op het stadhuis achterlaten.

37 Ze bedoelt Pieter Meijer die van Hartsinck de Zwarte Piet krijgt toebedeeld.

Wij zien uit Uw Eds. aangenaamen van heden, dat de zaaken merkelijk aan het bedaaren geraaken; doch hoedanig ook den uitslag zijn mooge, ik kan er geen het minste nadeel of schande van hebben. Hoe minder de Hr. H. [Hartsinck] werkt, hoe beeter mooglijk; hij kan den slag niet pareeren en zo er iemand schande van zal of ten minste verdient te hebben, zullen de commissarissen het zijn.

De brief van uw lieve vader was billijk zo sterk geschreven om het lage voorstel van den Hr. H. [Hartsinck], die beeter wist, en omdat wij dachten, dat alles zich dingsdag zou hebben moeten decideeren, en dus om gekheden voor te koomen; als ook om Uw Edt minder in de zaak te betrekken door alles op ons te neemen. Doch wij hebben toen, gelijk wij Uw Ed. uitdrukkelijk schreeven, alles aan uwe zorge en die van den Heere van Maurik overgelaaten, als die op de plaats tegenwoordig zijnde, beeter kunt weeten dan wij, wat gedaan en wat gelaaten diende te worden. Wij zijn U en den heer Van Maurik en anderen vrienden dankbaar voor de goede zorgen.

Wij denken dat Uw Ed, mijn brief aan den Heer H. [Hartsinck] heeft kunnen geven; de zijne ziet er potzig uit en geeft blijk dat onze commissarissen niet weeten, hoe het te Rotterdam gesteld is. Ik geloof, dat de heele zaak zijn oorsprong heeft uit de familieglorie van V.D.P. [C. van der Pot]; schoon er de pique van p bij komt, die er echter niets in doen kon.³⁸ Doch dit alles is buiten ons.

Meijer was vanmorgen hier met zijn dochter; wij hebben met hem de zaak besproken. De commissarissen hebben De Ryk geëischt zonder het voorwerk. Meijer was ook verontwaardigd over hun handelwijze, maar is nu gekalmeerd. Ga zoo spoedig mogelijk hem bezoeken. Verneem toch eens hoe het staat met de tweede druk; indien dit zo is, had hij 't ons wel moogen zeggen; doch de boekverkoopers doen dit niet gaarne.³⁹ Wij zijn blijde, dat het stukje zo wel voldoet, en hopen, dat het zichzelf souteneeren zal; dan troosten we ons de rest.

Het spijt ons, dat onze Vader⁴⁰ verzwakt. Uw Vader heeft weer koorts gehad.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina Van Maurik, zonder datum (eind juli 1774)

De storm is achter de rug, maar de geruchtenmachine draait inmiddels op volle toeren. Lucretia vraagt Josina en Pieter om discreet met de zaak om te gaan. Ze heeft de tweede druk van *De Ryk* niet op fouten kunnen doorlezen, want anders dan zijn gewoonte was, had Meijer die niet toegestuurd. Meijer geeft de schuld aan zijn graveur Reinier Vinkeles, maar dat is volgens Lucretia maar een smoes. Intussen heeft ze leedvermaak over het onvermogen van de Amsterdamse schouwburgbestuurders.

38 De Rotterdamse remonstrant Cornelis van der Pot (1736-1805) was een verre verwant van De Ryk, maar door zijn initiatief in 1773 om in Rotterdam een nieuwe schouwburg te bouwen ook een concurrent van de Amsterdamse schouwburgbestuurders. De pique van p. betekent de stoot van p. Met de stoot van Van der Pot wordt waarschijnlijk bedoeld dat hij achter de Rotterdamse première van *Jacob Simonsz. de Ryk* heeft gezeten.

39 Nu al verschijnt de tweede druk van een nog niet gespeeld toneelstuk. Duidelijk is dat het werk van het schrijver-sechtpaar voor Meijer een goudmijn is.

40 Pieter van Winter sr. (1689-1776).

P.B. Barbiers, Toneelscène uit Jacob Simonsz de Rijk (ongedateerd). Collectie Rijksmuseum.

Wij begrijpen duidelijk, dat de Commissarissen, door het bericht van Rotterdam getroubleert zijnde, zich hebben willen redden met eerst de schuld op ons en vervolgens die op Meijer te werpen; hadden ze als mannen pal gestaan, ze hadden u, ons en Meijer veel moeite uitgewonnen. Doch 't is der kinderen aart een zaak te handlen als een paling bij de staart.

Bij nader overweeging gelooven wij vastelijk, dat de eerste druk zo secuur genoomen is, dat er nog geen tweede nodig is. Wij hebben altoos zo wel proeven van de tweede drukken van David en het Nut der Tegenspoeden geleezen als van de eerste; en wat apparentie, dat Meijer dit niet alleen verkrijgen zou voor ons, maar zelf uit de stad gaan in een tijd, dat dit op het tapijt was, en een ander het nazien betrouwen; en hij zou langer gebleeven zijn, had dit gespook hem niet naar huis gedreven. Hij had ons reeds gezegt, dat V. [Vinkeles], om de plaat langer te doen duuren, die telkens verhelpen wilde en dat hij somwijlen daar na wagne.⁴¹ Doch dit tusschen ons en zeg dit V. [Vinkeles] niet om hem niet boos te maaken, hij kraait voor ons.

41 Reinier Vinkeles (1741-1816), beroemd illustrator in de uitgeverij van P. Meijer. Vinkeles maakte onder meer de gravures, de 'plaat', bij de quarto-uitgave van *Jacob Simonsz. de Ryk*.

Den uwen [uw brief] van heden heeft ons hartelijk doen lachen. Wat helden!⁴² hun balletmeester is niet klaar en mogelijk de acteurs! Wie weet waar! 't Is een schoone directie. Het tooneel ook niet gereed. Wie weet of ze dan nog in drie maanden klaar zijn om te spelen. Althans wij zien op Bijdorp nog minder kans de boel te redden als UwEden te Amsterdam. Na zo veel haspelens word ons de geheele zaak bijna onverschillig en de zothed der Directeuren zal, hoe het ook uitvallen, ons rechtvaardigen.

Laat er toch, als die geene die Uw Ed. nodig vind te berichten, hoe 't geval zich heeft toegedragen, onderricht zijn, geen stap gedaan worden die schijn heeft van sollicitatie. Wij verlaaten ons op uwe behandeling en die der verdre vrienden; en 't publiek zal zelf De Ryk beschermen, nu 't stuk hetzelfde behaagt.

Nog een kool, om alles te volmaaken; men zegt, zeekerlijk uit heusheid, u in 't publiek niets van de zaak, doch ze is hier zeer ruchtbaar, schoon wij gezweegen hebben, en niemant komt uit Amsterdam in Leiden, of heeft er de mond vol van. Men zegt, men 1, 2, 3 of 4 Aug. te R. [Rotterdam] zal spelen en is dus niet accoord. Doch 't geen zeer vreemd is: de Rotterdammers, die hier in de stad komen, weeten nog niets van 't spelen van De Ryk. 't Is zeer kluchtig. Wij zullen binnen twee a drie daagen bericht worden, of zij voorneemen hebben 't stuk te spelen of niet. Zo neen, dan is 't om te creveeren [te sterven van de lach]. O warboel! Doch gelijk gij wel zegt, de droes [duivel] zelf weet er nog kop noch staert aan te vinden. Wij ook niet, en daarom schei ik er af.

Vader Van Winter zal ons zeer welkom zijn. Handel in overleg met Meijer; hij is door J.J. H. [Hartsinck] grof verongelijkt.

P.S. door Nicolaas: 't gerucht van de acteurs komt, na 't sluiten dezes, uit Leiden ons ook ter ooren.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, Leiderdorp 31 juli 1774

Het toneelstuk *De Ryk* verkoopt heel goed. Lucretia krijgt bericht van Van der Pot uit Rotterdam dat het stuk daar aanstonds opgevoerd zal worden en dat het echtpaar is uitgenodigd om de première bij te wonen. Cornelis Meijer is van huis weggelopen.

Wij hebben eenige dagen gewagt met het beantwoorden van Uwen laetsten, maar 't was alleen, omdat wij niets nieuws wisten te melden. De Hr. H. [Hartsinck] heeft ons niet geantwoord, ook denken wij niet dat hij zulks doen zal; hij weet te wel, als hij zulks gelieft te weeten, dat hij ongelijk heeft.

't Concept van den Deeken door onzen vriend te doen berichten, behaagt ons zeer, en zo zijn Ed. zich excuzeerde van dit bericht te geven, dunkt ons echter dat het op de eene of andere wijze volstrekt nodig is, dat het gegeven worde, zo zulks niet reeds geschied is. Uit

42 Ze bedoelt dat de commissarissen van de nieuwe Amsterdamse Schouwburg hun toneelgezelschap én hun toneel nog niet op orde hebben.

een brief van M. [P. Meijer] gisteren met een proef ontvangen, blijkt, dat onzen verplichtenden vriend V.D.P. [mogelijk Josua van de Poorten] de Hr. v. T. volkomen in zijn sentiment gebracht heeft; dus zijn nu twee hoofden onderricht; en zo daar de Deeken bij kan komen, hebben de Commissarissen zo wij denken geen keur meer.⁴³ Dan hoe dit afloope, ons oogmerk is niet anders dan om geen onrechtvaardige blaam op ons te doen rusten; 't ga met het speelen zo 't wil, De Ryk souteneert zich zelf, zo wij van allen kanten hooren, en dit is beeter dan hem door acteurs te doen rabraaken.

M. [P. Meijer] schijnt eenig geloof te geven aan 't gerucht, dat de twee vermiste weerom zouden zijn, doch dwaalt in den naam van de eene, die niet weg geweest is; dus ik uit het geene D. Bn. [De Bruijn] ons voorleden week gezegt heeft niet geloof, dat ze wederom zijn.⁴⁴ Zo er iets nieuws is, inzonderheid van de Deeken, schrijf het ons zo ras mogelijk is.

Wij hooren met vermaak, dat de geweeze apothecar in Uw afzijn door de Heeren F. [Fontein] en V. Lt. [P. van Leendt] en meer anderen in 't Vrijdagsgezelschap sterk geattaqueert is en dat zijn lomphheid daar verdiend loon ontvangen heeft.⁴⁵ Maar M. [P. Meijer] schrijft dat al zijn blaazen geïnspireert word door zijn oom. Arme zielen! Zij zullen lang blaazen eer wij er ons aan stooren.

Vrijdag ontvingen wij met verwondering een brief van de Commissarissen te R. [Rotterdam], uit aller naam geteekent door V.D.P. [C. van der Pot], waarin ze ons melden, dat ze De Ryk zullen speelen en zo ras de tijd daar toe bepaalt zal zijn (die wij buiten hen weten dat bepaalt is, gelijk ik U gemeld heb) ons daar van en van den tijd der repetitien kennis te zullen geven, opdat wij, zo wij genegen mogten zijn daar te koomen, wij onze schikkingen daar na kosten maaken, en zij de eer genieten ons naar behooren te recipieeren. De brief is zeer ingewikkelt van stijl, en dewijl wij ze niet dan voor eene notificatie aanzien, denkt uw lieve Vader dat wij ze niet moeten beantwoorden ('t geen in deeze omstandigheden voor ons, die hun gantsch gedrag afkeuren, ook moeilijk zou zijn); dus zullen wij afgwarten wat verder geschied; doch Uw Ed. begrijpt, dat wij zo min bij de eene representatie als bij de andre zullen verschijnen.⁴⁶

Hier te Leiden is nog iets op het tapijt bij particulieren 't welk ik als nog niet mag melden, en de uitgaave van het gansche werk zou vervroegen; zo ras men met zekerheid iets besluit, zal ik 't u melden.

Wij hebben nicht de Wed. Vollenhoven uitgenoodigd, enkele dagen hier te logeeren; wij zullen met haar over deze dingen niet spreken. Laat Schooneveld de grondverf maar zóó

43 Wie er met v. T. en de Deeken wordt bedoeld is onduidelijk.

44 Cornelis, de zoon van Pieter Meijer is met zijn vriendin Geertruijd van der Hart van huis weggelopen omdat zijn vader hem verbiedt met haar te trouwen.

45 Pieter Fontein, doopsgezind predikant bij de gemeente Lam en Toren, sinds 1739 lid van het Vrijdagsgezelschap Libertate et Concordia. Ook doopsgezinde arts Pieter van Leendt (ca. 1700-1780) is lid vanaf het eerste uur. Hij is opzichter van het Geneesmeesters Genootschap (Collegium Medicum) (1753-1780) in Amsterdam. Wie er met 'de geweeze apothecar' bedoeld wordt is onduidelijk. In Libertate et Concordia waren verschillende chemici en apothekers actief.

46 Lucretia en Nicolaas bezochten vrijwel nooit een opvoering van een van hun toneelstukken. Zij wilden dus ook de première van De Ryk niet bijwonen.

kiezen, dat er een ‘egaal licht koleurtje’ op gelegd kan worden; daar wij de zomers buiten zijn, willen wij geen groote onkosten maken.⁴⁷ Met tante Klaartje, die nu vertrokken is, hebben wij een lief reisje naar Katwijk gemaakt; het was erg warm.

**Lucretia van Merken aan Pieter van Winter,
zonder datum (vermoedelijk september 1774)**

Alles is goed gekomen en de nieuwe schouwburg wordt feestelijk geopend met *De Ryk*. Als een goedmakertje kan Hartsinck niets anders doen dan het echtpaar een ereplaats geven. Het eerdere bericht dat er ook in Leiden iets rondom de opvoering van *De Ryk* borrelde, blijkt waar. Een gezelschap van amateurs heeft het stuk voorbereid.

Wij zijn beiden ongesteld. Wil uit onzen naam den heer Hartsinck bedanken voor de ons toegedachte logeplaatsen bij de voorstelling van *De Ryk*: hij is 's morgens doorgaans te vinden op het admiraliteitshof.

Misschien is het voor u prettiger, dat gij, indien gij de voorstelling bij wilt wonen, niet van de opvallende logeplaatsen gebruik maakt en om andere vraagt. Laat men vooral niet den indruk hebben, dat wij uit hoogmoed of lage wraakzucht wegblijven. Informeer eens, of onze vriend Meijer de quarto-exemplaren naar ons verzonden heeft, en vraag, of hij de octavo-deelen spoedig laat volgen.⁴⁸ De Court, die bij ons geweest is, zegt dat een gezelschap van liefhebbers 29 Sept. *De Ryk* en 4 October Leyden hier speelen zal, doch niet in 't public.⁴⁹ Men spreekt van illuminatien, zelfs van vuurwerk en piktonnen en zegt, dat de prins hier zal komen. Als dit waar is moet gij beiden hier komen logeeren.

Schrijf toch eens, hoe het boek [*De Ryk*] te Amsterdam neerkomt en of men al bezig is met critizeeren. Wat zegt men er onder de familie en bij broeder en zuster [Muhl] in de Warmoesstraat van?

Lucretia van Merken aan Pieter en Josina, zonder datum (begin september 1774)

Het echtpaar Van Winter-van Merken krijgt het burgerschap van de stad Leiden aangeboden, uit dank voor het schrijven van het toneelstuk *Het Beleg der Stad Leyden* (1774).

Dank voor Uw goede zorgen, waardoor mij een reis naar Amsterdam bespaard is. Uw Vader is ongesteld; maak u echter niet ongerust. Zondagnamiddag hadden wij visite van den Hee-

47 Het Amsterdamse huis wordt geschilderd.

48 De uitgave van *Jacob Simonszoon de Ryk*, inclusief het door Van Merken geschreven voorwoord, met in de quarto-uitgave de prenten van Vinkeles is bewaard in de collectie Six.

49 Pieter de la Court (1722-1775), getrouwd met Geertruida Jacoba de Bye (?-1773). De la Court was lid van de vroedschap in Leiden.

re de Malnoë met zijne familie.⁵⁰ ZijnEd. kwam een weinig vooruit en bragt ons de volgende aangenaame tijding, dat ZijnEd. het boek Zaterdagmorgen aan de Heren Burgemeesteren had behandigt met bijvoeging, dat wij de eere zouden hebben Hun WelEd. een ordentlijk gebonden exemplaar aan te bieden, als er de plaaten bij zouden zijn en dat dit door hun WelEdn op de allervriendelijkste wijze was beantwoord; dat ze hem, den Heere Malnoë, verzogt hadden ons uit naam Hunner WelEd. Achtbaare vriendelijk bij provizie te danken voor het aangenaam geschenk en teffens te verwittigen, dat zij beslooten hadden ten blijke van Hunne achting en erkentnisse uw lieve Vader en mij het burgerschap van de stad Leiden te offereeren in hoop dat ons dit niet onaangenaam zou zijn en dat ze ordre zouden geven, dat hier van een papier in behoorlijke orde wierd opgesteld en ons uit naam Hunner W.E. behandigt.

Wij zijn met dit blijk van achting bij uitneemenheid in onze schik. Uw lieve Vader zeide, dat hij het zich een eer reekende, burger te zijn van eene plaats, die de grondlegster der vrijheid was en door Van der Werf verdedigt, en ik, dat ik waarlijk niets bedoeld had dan de stad een blijk van achting te geven en indien de Heeren Burgemeesteren oordeelden dit te willen erkennen, dat hun WelEden dan bij geen mogelijkheid iets zouden hebben kunnen uitdenken, dat mij aangenaamer zou geweest zijn. De Heer Malnoë nam aan, dit de Heeren te berichten en zeide dat hij verzeekert was, dat dit hen zeer veel genoegen zoude geven en dat de Heeren bij zijn vertrek uit de kamer den Heer hoofdofficier binnen verzogt hadden en Zijn WelEd. Gestreng kennis gegeven van 't komen van het boek met verzoek, dat hij dit de Heeren van den gerechte geliefde te comuncieeren en teffens ook, dat de Heeren Burgms. gerezolveert waaren ons het burgerschap der stad te offereeren. De Heer Malnoë denkt, dat de heeren één uit hunne ministers zullen commiteeren om ons het papier te brengen, als het gereed zal zijn.

Wij vleien ons, lieve kinderen, dat eene heusheid, die ons tot eer strekt en tevens blijk geeft van de kunstliefde der Regeerderen van Leiden Uw ook niet onaangenaam zal zijn. Uw Ed. kunnen dit nieuws aan de familie en goede vrienden meedeelen. Wij zouden gezweegen hebben tot het papier ons overhandigt waare, doch dewijl de Heeren er geen geheim van gemaakt hebben, kan het niet verborgen blijven.

Verzoek toch de Heer Meijer uit onzen naam, dat hij de exemplaren [van *Het Beleg*], die hij voor Leiden schikt, ten eersten afzend, opdat de Regeering dezelve spoedig kan krijgen. Zoo juist hebben wij bezoek gehad van den heer De Court Jr. uit Dordrecht. Uw Vader is iets opgeknappt.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, Leiderdorp 11 september 1774

Lucretia van Merken laat Pieter weten dat het toegekende burgerschap van Leiden geen consequenties heeft voor het burgerschap van Amsterdam, waar zij nog steeds wonen, en onderbouwt dat met het schriftelijke advies van griffier Malnoë dat zij bijvoegt (hier niet opgenomen).

50 Mr. Anthonij de Malnoë, jurist, secretaris Maatschappij Nederlandse Letterkunde, griffier van de stad Leiden, getrouwd met Catharina Susanna van Snakenburg

Wij stellen het op prijs, dat blijkens Uw brief van 8e dezer het ons toegekende burgerschap van Leiden U genoeg doet. Donderdag is de acte daar van reeds opgemaakt en Vrijdag avond is dezelve door den WelEd. Gestn. Heere de Malnoë, in qualiteit van griffier der stad, uit naam der Ed. Agtbre Regeering ter hand gesteld. Om uwe goedhartige nieuwsgierigheid te voldoen, gaat hier nevens eene copye van dezelve, die UwEd. wel aan familie en eenige goede vrienden kunt laten zien; doch geef dezelve niet uit de hand, veel minder aan iemand copy, want dit zou ons niet aangenaam zijn.

De bedenking, die UwEd. van eenige brave vrienden gemaakt is, of deeze gifte ook eenige belemmering aan ons beider poorterrecht van Amsterdam zou kunnen geven, heeft ons zeer verwondert. De Regeering van Leyden, niemand onzer vrienden aldaar noch wij zelve hebben hier op eenigen inval gehad, en wij houden ons verzeekert, dat de beide bovengemelde burgerschappen niets strijdigs met elkanderen hebben.

Om UwEds opgegevene aanhaalingen uit Rozeboom en Wagenaar hebben wij echter met den Heere de Malnoë daar over gesproken, die er zich ook over verwonderde en zeide, niet te twifelen, dat, indien een man zo kundig als de Heer Bont slegts een oogenblik over het geval doordagt, zijn WelEd. daar in zeekerlijk geene de minste zwaarigheid vinden zou.⁵¹ Die verplichtende vriend heeft ons vervolgens een papier met aanmerkingen over de bovengemelde aanhaalingen ter hand gesteld, 't geen ik de moeite genoomen heb te copieeren; hetzelfde gaat ter uwer geruststelling en om alle bedenkingen weg te neemen hier nevens.

Een onzer Vrienden had twee of drie der voornaamste regenten en rechtsgeleerden daar van een woord gezegt, die hem met een glimlach geantwoord hadden, dat de Regeering van AmstTM te verstandig en te braaf waare om zich bespotlijk of gehaat te maaken; en dat, indien nog andre steden ons met haar burgerrecht wilden vereeren, zij niet denken zouden om het haare intrekken, al gebeurde dit zelfs in eene andre provincie.

Voor ons, wij kunnen niet begrijpen, dat de WelEd. Gr. Abre Regeering van Amsterdam reden zou hebben zich te beklagen, dat zij haare burgers geëert ziet; en zij zal zo min ons, haare gebooren burgers, hun geboorterecht beneemen, om dat een der leeden van 't lichaam van den Staat, en wel van Holland, ons gunst bewijst, als een vader zulks aan zijne kinderen zou doen, om dat hij dezelve door zijne broeders en beste vrienden vrijwillig ziet bevoordeelen.

Daar bij is, gelijk uit de acte zelf duidelijk blijkt, deeze gifte ons door de Regeering van Leiden onverzocht geschonken; dezelve is alleen honorair en kan nooit eenige belemmering aan ons burgerschap van Amsterdam veroorzaken, dewijl niets van ons gevordert word dat daar mede strijdig is, zelfs niet het doen van den burgereed. UwEd. ziet uit Wagenaar zelf, dat de zaak buiten alle bedenking is; en derhalven moet door UwEd. noch iemand van onze zijde hier over eenig mouvement gemaakt worden. Indien het echter ('t welk wij

51 Ger. Rooseboom, *Recueil van verscheyde Keuren en Costumen. Mitsgaders manieren Van procederen binnen de stad Amsterdam* (2^e druk, 1656). Onder het hoofd 'Van Poorters, haar Privilegien, praerogativen, ende Vrijheden' staat als art.8: Item, een Poorter van Amstelredamme en mach nerghens meer Poorter wesen, noch oock eenige privilegien van andere Poorterschappen ghenieten, op de Verbeurte van zijn poorterschap Van Amstelredam. Bont is Nicolaas Bondt (1732-1792), bekend rechtsgeleerde, rechtskundig adviseur van Amsterdam, bevriend met Pieter van Winter.

onmooglijk achten) eenige reflectie mogt baaren, kunnen de aanmerkingen van den Heere de Malnoë alles afdoen.

Uw Vader voelt zich iets beter, doch lijdt nog veel pijn. Ik heb koorts. Wij verlangen naar bericht van U. Al zitten wij aan den boord van den Rijn, wij vergeeten Amsterdam toch niet en zouden met ons hart daar burgers zijn, schoon er geen burgerrecht plaats had.

COPIE VAN DE BENOEMING Van Nicolaas Simon Van Winter en Lucretia Wilhelmina van Merken tot ereburgers van Leiden

Burgemeesteren en Regeerders der Stad Leyden, in achting genoomen hebbende den loffelijken iever en vlijt door Nicolaas Simon Van Winter en Lucretia Wilhelmina van Merken, echtelieden, betoont, om, onder het bevorderen en beschaven van taal en dichtkunde, op een aangename en inneemende wijze veele roemwaardige daaden, die welgeaarde gemoederen tot voorbeelden ter navolging kunnen en behooren te verstrekken, der vergeetelheid te ontrukken; en inzonderheid de prijzenswaardige liefde tot het Vaderland, die de gemelde Lucretia Wilhelmina van Merken ten klaarsten heeft doen blijken, door haare deftige dichtaader en welbesneeden pen bezig te houden in het verlevendigen van de ongekreukte trouw en heldendeugd der dapperen Voorvaderen, in het beleg derzelver stad betoond hebben, zo in erkentenis van den opdracht van het stuk, geïntituleerd, Beleg der Stad Leyden, aan de Regeering aldaar gedaan; als ten betoog dat zij waare deugd en fraaie wetenschappen ten hoogste waardeeren; goedgevonden, de voornoemde Nicolaas Simon van Winter en Lucretia Wilhelmina Van Merken, echtelieden, het Burgerschap dezer stad te schenken, en hun daar van deeze Acte ter hand te doen stellen.

Aldus gedaan, den 8 September, 1774. Ter Ordonnantie van Dezelfen, Ysbrand van Dam.

Cornelis Meijer aan N.S. van Winter en L.W. van Merken, Amsterdam 17 september 1774

Nicolaas Simon is voogd van Cornelis Meijer, de zoon van Pieter Meijer die is voorbestemd om zijn vader als uitgever op te volgen. Cornelis doet verslag van zijn bezoek aan Van Merkens toneelstuk *Jacob Simonszoon de Ryk* in de nieuw geopende schouwburg op het Leidseplein. De première voor alle hoogwaardigheidsbekleders was op donderdag geweest, maar zaterdag 17 september kan iedereen de voorstelling bezoeken. De uitvoering is hem erg tegengevallen, volgens Cornelis was men er niet in geslaagd de psychologische tekening en de emotionaliteit die Lucretia van Merken had ingebracht over het voetlicht te brengen. De opvoering was ver onder de maat geweest. Een voor een bespreekt hij de acteurs in hun rollen.

Ik ben Zaterdag in den schouwburg geweest. Dezelve is prachtig en ten uitersten fraaij, doch tot mijn leetwezen heb ik hem als een lighaam zonder ziel moeten houden. Ik schrijf wegens de acteurs en actrices zoals zij mij waarlijk voorgekomen zijn, geheel en al neutraal.

Juffr. Bouchon (Elvire) [Cornelia Bouhon] speelde zeer wel, schoon Juffr. Seems (Margareta) [Wilmina Elburg, nu weduwe Zeims] haar ver overtrof; zij deed het karakter regt, zowel door de actien als door de manier van opzeggen. Wilverding (De Ryk) [Alexander Hilverdink] was in mijn zin noch persoon, noch houding, noch kundig genoeg om het karakter van dien waardigen man te treffen. Hij deed zijn best, maar helaas! Knuem (Augulo) [Stephanus Knuem] speelde naar zijn doen vrij wel. Van Marle (Requesens) [A. van Marle] een lang, lomp stuk vleesch, mooi opgeschikt; zie daar, waardoor hij het oog trof. Knolleman (Alphonso) [Nicolaas Knolleman] vrij wel; Angemeer (Bovadilla) [Anthony Angemeer], de kaerel zag er te onnozel uit om zijn rol wel te speelen. Passé (Mondragon) [Carel Passé], een welgemaakt persoon, die redelijk wel speelde, schoon er de Fransche rammelaar in doorstraalde. De Waal (Hoofd) [J. de Waal] bitter en elendig; een staaltje: de eerste recitatief-rol, die hij opzei, was gelijk aan het leezen van de karmansprint; de schouwburg schaterde. Ziedaar zijn belooning!⁵² Was dit te dulden, daar De Ryk vertoond wierd? Ziedaar nu een troep volmaakte acteurs en actrices; hoe nodig is die vroege uitgaaf geweest!

Elizabeth Wolff-Bekker aan Lucretia van Merken, Beemster 12 april 1775

De schrijfster Elizabeth Bekker, getrouwd met de dominee Wolff, maar nog zonder vriendin voor het leven Agatha Deken, schrijft nu pas een reactie op de brief die Lucretia van Merken haar gestuurd had. Ze bevestigt dat ze Lucretia vereert en met haar dweept. Ze bekent zelfs dat ze verschillende keren naar de remonstrantse kerkdienst (waarschijnlijk in Amsterdam) geweest is om haar daar te kunnen zien (ze is zelf gereformeerd). Als ze zou durven, 'zou ik U beminnen, zo als gij nooit bemint zijt door eene vriendin'.

Mevrouw! Met vrij wat ongenoegen ontving ik Uwen geëerden [brief]; ik zag mij teleurgesteld en schoon gij dit door de ondervinding al niet mogt weten, wat het inheeft, zo wilt gij toch wel gelooven, dat het eene ongevallige aandoening is? Zie daar, zei ik tegens mijn goeije dominé, nu ben ik er mee aangehaald; hoe zal ik nu onze dichtresse weer beduiden, dat volstrekt niets dan mijne agting voor haar mij moveert om haar (komt het niet te pas, ik breng het te pas) nu en dan eens toe te spreken.⁵³ De man haalde zijne schouwders op en noemde mij een raer, een bizar kind, daar ik zo veel reden had om in mijn schik te zijn met Uwe wellevende handelwijze.

Dat ongenoegen op U heb ik getoscht, tot dat ik, te Haarlem zijnde, in de stille laanen van den bekoorlijken Hout Uw 'De Ryk' las, want daar werd hij mij vereerd. Toen verdweenen al die lastige gewaarwordingen en mijn hele ziel is rust en licht.

52 Over deze rollen: Lucretia van Merken, *Jacob Simonszoon de Ryk. Ingeleid en bezorgd door Lotte Jensen en Tommie van Wanrooij* (Nijmegen 2019).

53 Haar echtgenoot, dominee Adrianus Wolff (1708-1777), is 31 jaar ouder en trouwde haar nadat zij zich eerder op 17-jarige leeftijd had laten schaken en onder curatele was gesteld.

Zie daar dan mijne 'Wederlegging van het Bekkerianisme'. Mogelijk zegt gij: 'Wat heb ik met die zotheden te doen; zal dat kind dan nooit zijne dulance omtrend mij houden!' Maar met je premissie! 't Is hoognoodig, dat gij zo oud word als Methusalem; zie, dat eischt de roem onses land en niets doet zo veel tot eenen gezonden ouderdom dan nu en dan eens met ons, half zalige vernuften, te lachen. Mijn duivel is misschien de eerste van dat gebroedsel, die ooit deed lachen, want hij is anders, zoals ik in Vader Brand lees, een kwaai gek!⁵⁴ En mijn lieve dominé heeft der zijn eerwaerde en pastorale buik zo door geschud, dat ik niet twijfel of de man is van zijne onpasselijkheid hersteld. Ik hoop, dat je je der wat bij zult kunnen neerleggen en dat het mij dan mag gegeven worden, dat ik er mij nederig onder mag houden; zo als men zwager Kist zeidde: zuster, hou er je tog nederig onder.⁵⁵

Denkt gij nu niet, dat ik mijn brief ga sluiten? Neen, nog niet. Proef ook eens, wat teurstelling in heeft! Wag! ik zal eerst Uwen brief eens uit mijn portefeuille krijgen. Want de boeken Mosi worden niet attenter bewaard in de sinagoge dan ik den brief bewaar, geschreven door zo eene lieve hand... Andren zij het een raadsel als zij hooren: 'Ik ben verlegen, ik weet niet, hoe Uw bf. te antw.' Wat domme menschen en dat noch geleerde lui! Wel, ik bevat het zeer duidelijk! Gij hebt geen kleingeld; alle Uwe ideeën zijn rijers en ducaten; dat wist ik wel, Mevrouw; gij kunt des met mij geene comerce drijven (ik wel met U).

Het spijt mij ook, dat wij geen venstertje in onze borst hebben en dat dat venstertje niet zoude open kunnen; want dan had ik bij den ontvangst Uwes bfs. mijn hart er zo eens heen en weer uitgetilt en het U franco gezonden om het te bezien, ja te behandelen; want ik kan het nu nog niet vergeten, dat gij in Uwe gedagten durft nemen of ik U ook geveleid heb! Wel foei, Mevrouw! ik ben evenwel je evenmensch, hoop ik, en mij zo liefdeloos te behandelen! Gij zult moogelijk zeggen, dat gij mij niet 'kent'. Ei lieve! zo sei eens een vaerzenmaker tegen Pope, 'Mijn Heer, toen ik dat pasquil op U maakte, kende ik U niet'.

Ik kan volstrekt niet vleijen; vraag dat vrind en vijand en gij zijt boven 't geen men tot Uw lof kan zeggen – dat is uit. 't Kan zijn, dat ik wat lomp ben; ik kome uit het ongeveinsde Zeeland en de Noordhollandsche boeren brilleeren ook niet zeer in l'art de flatterie. Ik moest misschien U niet gezegd hebben, hoe D° Wolff en zijn vrouw over U denken. Maar mijn hemel, als een mensch ook zo veele jaaren zweeg! Is het te vergen? Ik weet, wat mij dat eerbiedig zwijgen gekost heeft, wat ik er aan geleden heb en hoe dikwijls ik in de Remonstrantsche kerk geweest ben om de eere te hebben van U te zien.

Wolfje groet U ter aarde en stelt zo veel belang in Uw welzijn, dat ik geloof, zo gij ziek waart en hij 't wist, hij stelde een bededag in en preekte zo welsprekend en hartroerend als hij in zijne magt heeft. 't Is goed, dat ik te gek of te groot ben om nijdig te weezen op U; anders! Want honderdmaal is 't: 'Toe kind, reciteer eens wat uit David voor me. Kom, de Nagtgepeinzen'.⁵⁶ Want schoon ik zo vijf ben als 't licht, zo is evenwel mijne ziel geheel ernst; mijne leevendigheid zit slegts in mijn bloed en senuën; en ik wed met U, dat ik meer van

54 Met Vader Brand wordt Gerard Brandt (1626-1685) bedoeld, bekend remonstrants predikant, theoloog en schrijver. Lucretia is zijn kleindochter.

55 Ds. Anthonie Kist (1722-1794), predikant te Maarssen en Woerden, getrouwd met Johanna Wolff (1722-1808).

56 De Nachtgepeinzen is een van de gedichten in *Het Nut der Tegenspoeden* (1762).

Uw werk par coeur [uit het hoofd] kan dan iemand in onze republicq. Ze zeggen, dat ik er ook al uithaal wat er in is door 't reciteeren. Natuur is mijne leidsvrouw. En die twee deelen zijn stukkend gelezen; ze hangen maar meer aan elkander.

O Mevrouw! ik aanbid U! op mijn eer, ik aanbid U. En zo ik mij geen geweld aandeed, ik schreef op dat stuk als eene enthousiaste. Ik durf U niet lief hebben; zo ik dorst, ik zou U beminnen, zo als gij nooit bemint zijt door eene vriendin; want ik ken Uwe waardij. Permitteer mij, dat ik U door mijne pen de eerbiedigste kus geef, die gij ooit ontving.

Leef zo gelukkig als mijn hart U wenscht. Groet Uw echtgenoot en zo gij eenige consideratie voor mij hebt, antw. mij tog geen een letter. Gij doet mij er geen plaisir meede. Ik ben met de grootste agting, die ooit in een mensch vallen kan.

Uwe alleroetmoedigste dieneresse

Betje Wolff, geb. Bekker

P.S. Gisteravond las ik in The Spiritual Don Quichot dit: Een Franschman, zijn godsd. compl. willende afleggen bij eene heilige, die naar den zilversmid gebragt was om wat opgepots [opgepoetst] te worden, vond de kas ledig, doch gaf een kaartje over, opdat de heilige zou kunnen zien, dat hij haar bezocht had. Dit vond Wolff en ik zo wonderlijk aartig, dat ik het hier pour rire [voor een lach] bijvoeg.

Lucretia Van Merken aan Pieter Van Winter en Josina Van Maurik, 23 april 1775

Lucretia van Winter heeft de brief van Betje Wolff opnieuw aan Pieter doorgestuurd. Zij noemt haar een 'harsenvat' en te warrig, dat wil zeggen niet consistent in haar redeneringen. Ook vindt ze haar te scherp en te persoonlijk in haar aanvallen. Dat betekent niet dat ze haar werk niet volgt. Natuurlijk ziet ze wel dat Betje scherp en geestig formuleert, maar ze ergert zich eraan dat ze daarbij mensen in het openbaar schoffeert en belachelijk maakt. Intussen is ze verrukt van het landleven en met name van de geboorte van de lammetjes bij de buurman.

[...] Maar waarom schrijft Uw Ed. geen woord van de brief van Juffrouw W.? Dat is een harsenvat, niet waar! Zij holt dat er geen oog op te houden is. Ik zal echter ditmaal haar verzoek voldoen en niet weder schrijven.⁵⁷ Wij hebben gistren weder een vaars gelezen, dat wij gelooven van haar te zijn tegen B. die zij zinterklaas noemt.⁵⁸ 't Is gelijk gij zegt; haar aardigheden en haar fouten. Doch mij dunkt U te hooren zeggen: wat geeven wij om al dat gehaspel.

Uw Vader kon vandaag een beetje wandelen in den tuin; de vruchtboomen bloeien prachtig.

57 Betje Wolff had immers gevraagd: 'zo Gij eenige consideratie voor mij hebt, antwoord mij tog geen een letter. Gij doet mij er geen plaisir mede'.

58 B. is mogelijk orthodoxe predikant Johannes Barueth.

Wij hadden aan Wouterbuur [buurman boer Wouter] laten zeggen, dat wij zijn stal wilden zien en zijn er van de week geweest. Ik had nooit een stal zo vol beestjes gezien, want voorleden jaar waaren ze op drie na al in 't veld, toen wij buiten kwaamen. Dit is een allerliefst gezicht, die onnoosle en goedige dieren. Ik had een mandje met brood medegenoomen en had veel vermaak in hen dat uit mijn hand te doen eeten. Doch 't liefst van allen was een lammetje van drie à vier dagen en niet grooter dan een kat, dat ik lang in mijn arm hield, terwijl uw lieve Vader zich met mijn genoeg en 't gezicht van dat lieve dier vermaakte. Toen wij heen gingen bedankten onze goede buuren ons feestlijk Voor onze vizite en verzogten ons dikwils te koomen. Ik zei naderhand tegen uw lieve Vader, dat het zeer goed was dat die goede lui niet begreepen hadden, dat de vizite meer geschikt was voor haar koeien en schaaap dan voor haar; anders zouden ze zo geplaiziert niet geweest zijn.

Onze buurtjes de nachtegaalen doen zich reeds lief hooren en zo ras het wat warmer word, zullen wij hen ook nog meer dan eene vizite geven, zo wij hoopen. De koetjes beginnen reeds weder in schuitjes te vaaren en het land, waarop wij uitzicht hebben, is vol vee, dus het genoeg gestadig groeit door nieuwe levendige toneelen en al 't geboomte is ijverig bezig om zich in het groen, hun zomergewaad, te kleeden. Hoe ver gaat de stad heen met al haar gewoel bij het vreedzame genoeg van het land! Mijn lieve kinderen, waart gij bij ons met de ovrige familie en eenige weinige goede vrienden, wij zouden alle leven als keuninkjes.

Van de week hadden wij hier een Leidsch heer, ons voorheen onbekend. Hij was een van de liefhebbers, die hier voorleden jaar Leiden en De Ryk vertoond hebben, en verhaalde ons, dat de juffrouw, die in het laatste stuk voor Margareta speelde zo aangedaan was geweest bij 't afscheid neemen van haar man, dat ze inderdaad bezweken was.⁵⁹

Apropo van kunst, ik kan uw beiden melden, inzonderheid tot gerustheid van my own Piet, dat ik begonnen ben met de Germanicus over te schrijven en het eerste boekje af is. Is dat niet een goed begin?⁶⁰

De toestand van zuster Muhl doet ons hartelijk leed. Informeer eens, hoe het met onzen vriend Meijer gaat.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter (1775)

Lucretia correspondeert met Pieter over de beschrijving van een helm. In het tijdschrift de Lelyveldiana wordt ze bespot als de 'Tuynmaagd' van Van Lelyveld. De *Germanicus* is af en Lucretia blijft het werk van 'raare ziel' Betje Wolff nauwlettend volgen.

59 Dit laat zien dat het opwekken van emoties in de toneelstukken van Van Merken, ook de acteurs niet onberoerd liet. Professionele acteursopleidingen waarin acteurs en actrices leren hoe ze emoties moesten spelen bestonden nog niet.

60 De *Germanicus*, over de Romeinse veldheer Drusus, beschouwt Lucretia als haar magnum opus. De *Germanicus*, een heldendicht in zestien boeken, zal in 1779 verschijnen.

Ik zal met de studie beginnen om U te bewijzen, waarde Piet, dat ik niet geloof, dat Uw breinkas vol krap of indigo zit. Ik ken Uw liefhebberij voor wetenschap en die van Joostje ook en ik wed, dat zij vorderingen doet in 't E. [Engels] als gij in 't L. [latijn]. Nu dit overgeslagen.

Uw kritieck over 't koper heeft veel voor en tegen zeggen. Koopperoest is de groene uitslag, ijzerroest is een bruine; dewijl echter sommige geleerden het groene uitslag misschien den naam van roest niet zouden willen gezeven hebben en ik over een woord niet wil haspelen, te minder daar de helmen oudtijds zowel van ijzer als van koper geweest zijn, had ik het woord koper getart en er den grootschen helm van gemaakt, die echter door Uw uittrekzel uit Vondel weeder achter de bank geraakt is en nu verandert, op zijn voorbeeld, in den hollen helm, vooreerst omdat er geen kop in zit, ten tweeden omdat hol best is en het ijzer sterkst klinkt op hol metaal. Ik vlei mij, dat dit U behaagen zal, ten minsten 't behaagt ons zeer en ik dank Vader Vondel voor zijn hollen helm.

Ik kom ook in de Leliveldiana,⁶¹ doch hoe ik er in kom of wat het zeggen wil, weet ik niet. Het was zo of zo omtrent: Van Englen moest weezen vaendrig van de kerken, maak Meerburg zijn tambour, zijn tuynmaagd een Van Merken. Ik versta 't niet noch Uw Vader noch iemand hier. Wij hebben geen van allen 't vod; 't is niets waard.

Ik heb mij bijna blind geschreven op de Germanicus, hij is af. Besef, wat rust mij dat zal geven. Er is zints Uw vertrek niets bij gekoomen dan 8 regels, die ik U zal zeggen bij onze thuiskomst. Dan zullen wij U ook de Tacitus bezorgen en intusschen Uw boodschap bij de Hr. Leliveld verrichten.

Nu wat anders. Wij hooren met leedweezen de toevallen van Zuster Klaartje en zijn er ongerust over... Men vertelde ons, dat er vele zieken te Amsterdam zijn, zoodat het aantal kribben in de gasthuizen vergroot moest worden.

Dit brengt mij ongevoelig weer op boeken. Juffrouw Wolff heeft weer twee stukjes uitgegeven. Ik heb er niets van gezien. Zo gij ze hebt, zien wij ze wel eens, als wij thuiskomen. Ik heb haar verdediging aan de Bibliotheekschrijvers hooren leezen; zij wenscht die lieden een goede galbraaking en een menschlievend hart.⁶² 't Is een raare ziel.

61 De *Lelyveldiana* is een tijdschrift van LeFrancq van Berkhey. Er is maar één exemplaar uit 1775 overgeleverd. In het tijdschrift bespot hij doopsgezind predikant Cornelis van Engelen, de uitgever Jacob Meerburg en hun 'tuinmaagd' Lucretia van Merken, vermoedelijk vanwege hun geloofsopvattingen en daarmee samenhangende politieke ideeën. Letterkundige rancune was natuurlijk voor hem eveneens een belangrijke drijfveer. Zie voor een bespreking: R. van Vliet, 'Veemgerecht, De Marsyas-bende van Frans van Lelyveld', *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 32:2 (2009) 117-129.

62 Het gereformeerd-orthodoxe tijdschrift *De Nederlandsche Bibliotheek* van de Rotterdamse predikanten Petrus Hofstede (1716-1803) en Johannes Habbema (1732-1800). Het betreft hier: [An.] *Bevindelijke brief, van Paulus Dortsmā, Tertius. Geschreeven uit Orthodoxenburg, aan [...] de schrijveren van de Nederlandsche Bibliotheek. Om raad [...] wegens zekeren [...] brief, van Veridicus* (Amsterdam etc. 1779).

Pothoven, H., Nicolaas Simon van Winter 1771 naar het leven getekend. Collectie Six.

**Jan Verveer⁶³ aan Nicolaas van Winter en Lucretia W. van Merken,
Rotterdam 5 mei 1775**

Nicolaas Simon van Winter schreef in 1774 *Monzongo*, het eerste anti-slavernij toneelstuk in de Nederlandse geschiedenis. In de voorrede verwijst Van Winter naar de vreselijke manier waarop de slavenopstanden in Berbice en Suriname zijn neergeslagen. Hij pleit ervoor dat de kinderen van de slaven in de kolonies als vrij mens geboren worden. Het stuk zet extreem in op het opwekken van heftige emotionele reacties, met een sterfscene en jonge kinderen op het toneel. Verschillende brieven over de emotionele reacties in de zaal zijn bewaard. Over de première in Rotterdam, gespeeld door de groep van de beroemde Jan Punt gaat de volgende brief.⁶⁴

Houd mij ten beste, dat ik bij gelegenheid aen mijn familie schrijvende de vrijheid neme deze aen UWEds – die ik hope welvarende zijn – in te sluiten en schoon wat spade, misschien UWEd. al bewust, naer mijn gering vermogen en kennisse een schets te geven wegens de uitvoering van UWEd. zeer treffende en teeder toneelstuk *Monzongo* enz. hetwelk voor het eerst ter eere op onze schouburg tweemaele voor een aantal van menschen door de acteurs en actrices, niemand uitgezondert, meesterlijk, natuurlijk en treffelijk is uitgevoerd, en bij uitstekende door de jonggetroude Jufvrouw A. van der Stel, verbeeldende Semire, in allen deele (zoo doorgaans) hierin verrukkelijk, zulks de toehoorders, daer liefderijke menschlijkheid bij rezideert, zig niet konde inhouden van aendoening en zichtbare traenen; konnende de uitvoering nergens verbeterd worden; Is vertoond Saturdagh 29 april en Maandag 1 mei, hebbende de personagie verbeeld:

Monzongo- Punt de Jonge; *Semire*- Juff. van der Stel voorn.; *Melinde*-Juffrouw Punt; *Ferd. Cortes*-Punt den Oude; *Catharina*-Juff. Molster geb. Van Till; de *Alvarado*-Eversen; *Quantimoc*-Boers; *Alonzo*-Tjallingius.

Zijnde alle in kostbare oude Spaensche of Americaansche en nette slaefsch kleederen, lijfwagten, gewapende enz. naer den eisch. Zoo ook de toneele, die alle kenners – zelfs vijande – doorgaans betuigen, hier voortreffelijk en doorkonstig zijn; gevende ook de Heeren Directeuren zig alle moeite om alle het vereischte zoo natuurlijk en eigenaartig mogelijk in alle spelle te obzerveeren om aan de kieschheid en oplettenheid alhier te voldoen; bij voorbeeld de hut, slechts betuige ik met andere deskundig nooit ergens zoo juist naer die landaart verbeeld te zien, en alles het voorname pro rato; zijnde het mij, die de eere heeft, UWEd in persoon te kennen, met meer andere zeer aengenaem, het schoon stuk zoo naer wensche voor die het kende is uitgevallen...

En ware het niet, de termijn van stilstand zoo nabij was en de stukken intussche al bepaeld en gedirigeerd, denkelijk nog eens de *Monzongo* zou vertoond worden, 't geen nu tot

63 Jan Verveer, dichter en medeoprichter van het Rotterdamse Collegie Studium Scientiarum Genitrix, satiricus en schrijver van *Het Saturdays Kroegpraatje* (1786-1787).

64 Over dit stuk o.a. C. de Vries, 'Traanen bij *Monzongo*, het eerste anti-slavernij toneelstuk in Nederland', *Historica* 3 (2018) 12-16.

de natijdt zal diene te traineren, nemend de lust tot de schouburg in 't gros der burgerije hier hand over hand toe, ider naer mate zijne smaak en imborst met allengs en zooveel mogelijk afweeringe van lichtvaerdige en aanstootelijke voorbeelde, als het voorname doel der oprechting en directie alhier; 't geen te wenschen is, meer en meer ingang moog vinde, het quade te schuwen en het goede te beminnen...⁶⁵

Lucretia van Merken aan Pieter Van Winter en Josina van Maurik, 4 mei 1775

Lucretia schrijft aan Josina over de gunstige ontvangst van *Monzongo* en over de emotionele uitbarstingen van het publiek tijdens de opvoering. Ze hoopt dat de boodschap effect zal hebben op het verschrikkelijke systeem van slavenarbeid. Ze is blij dat Josina haar brutale meid kwijt is. Met de familie heeft ze een tochtje over de Zijl naar de Kagerplas- sen gemaakt en is via de Leede weer naar huis gevaren.

Vandaag is het een drukke postdag: ik heb al twee brieven geschreven. Wij zijn door drie brieven bericht van den gunstigen uitslag van de Monzongo te Rotterdam. Zij schreeuwen allen eeven sterk, dat nog man noch vrouw met drooge oogen heeft gezeeten. Wie weet of dit in laater tijd niet nog tot nut van eenige ongelukkigen strekt, althans nooit is van een stuk zo veel genoegen betuigt. Welk een vreugd voor ons allen, om dat dit het eenige [toneelstuk] van uw lieve Vader is. [...]

Ik denk, dat gij nu uw plaag van een meid kwijt zijt, maar indien uw moeilijkheid u in 't schrijven zo vif maakt, lieve Joost, weet ik niet of wij door dat mal figuur nog niet gewonnen hebben. Gij schrijft altoos lief, maar dit is een kabinetstukje. Doch ik zal mij wel wagen, u weder recepten te zenden, want Jootje heeft ze niet van doen en Pietje verwijt er mij het menigvuldig gebruik van, aan een oude vrouw: 't is om marlioens [tureluurs] te worden om uw Vaders woord te gebruiken. [...]

Ondertusschen is 't nu het schoonst van 't jaar en midden zomer niet half zo lief om de warmte. Dit doet mij weder om mijn schilderijtje denken; hoor dan, wat wij gedaan hebben. Nadat wij Maandag avond onder 't muzik van een meenigte nachtegaalen op den Rijn, die zo effen als een spiegel was, een uur of drie geplast hadden, rezolveerden wij gisten morgen naar Warmond te vaaren. Wij gingen de Zijl op, 't welk een schoone rivier is, en voeren tot in een meir, het Kager meer genaamt. Dit was een allerschoonst gezicht: geen windje bewoog zich en wij lagen in die groote kom rondom ons even land ziende, hier een boschje, daar weiland vol beesjes: runderen, jonge en oude schaapjes, varkens omringt van jongen, zelfs kleine paardjes; aan een andre kant een gehucht of moolen of boerenhuis, dit alles verleevendigt door zeilende scheepjes. 't Was verrukkend. Dus voeren wij de Leede in, die ons te Warmond bragt, daar wij wat knapten (ik had de proviziemand mede). Uw lieve Vader deed een heel klein wandelingetje aan de eene zij van het dorp met mij; de rest hiel-

65 Verwijzing naar de slotwoorden van *Monzongo*. Het theater begint in deze tijd een belangrijke positie in te nemen en wordt gebruikt als een middel om het grote publiek te beïnvloeden. Vanuit orthodoxe zijde werd er vaak kritiek op het theaterbezoek geuit.

den wij te goed. Nadat wij thee gedronken hadden, voeren wij verder de Leede weer af, die niet minder lief in zijn soort is en daar onze lieve nachtegaalen weer een stroomzang aanhieven. Dus kwaamen wij een half uurtje van Leiden in de vaart en voeren de stad door naar mijn favorite buitencingel, daar wij in 't lommer wat stil lagen en kwaamen ten acht uren thuis. Dit is een van de liefste toeren die men zich kan verbeelden, mits dat er noch wind is, noch onweer dreigt.

Wat zegt gij, heeft nicht Hartzing [Hartsinck] nu haar andre been gebrooken? Dat is ongelukkig. Wij bidden u, laat uit onze naam eens vragen nu en dan, en wees zo goed haar Ed. te laten zeggen, dat wij bedanken voor 't gezicht van de teekening, doch dat wij geen plaats over hebben om het te zetten; 't is een prieel van latwerk, dat nicht Volkerts besteld had en door haar dood onbruikbaar word.

Pieter van Winter aan N.S. van Winter en L.W. van Merken, Voorland 12 juni 1775

Ook de uitvoering van Van Winters *Monzongo* in Amsterdam is een groot succes. In de Watergraafsmeer wordt Monzongo in het Duits opgevoerd. De voorstelling wordt mede geregisseerd door Johannes Lublink, vriend van de familie, die ook het decor schilderde en mogelijk voor de vertaling verantwoordelijk was. Het wordt gespeeld door het gezelschap van Carl Frederik Abt pseudoniem van Johann Daniel Dettenreider en de techniek is in handen van Joseph Schröder.⁶⁶ De gebeurtenissen tijdens de voorstelling worden zowel door Pieter van Winter als Johannes Lublink beschreven. Vanwege de unieke inkt in de beleving van dit toneelstuk ('Wij hebben zowel als veele anderen reël gehuilt'), neem ik hier beide beschrijvingen op.⁶⁷

Gisteren was dan de groote dag, waarop Monzongo 't eerst in 't publicq Mofs zou spreken.⁶⁸ Hoewel het zeer heet was, moesten wij er egter aan waagen, dat ons het vet in 't lichaam smelten zou bij het wegsmelten van onze ziel; 't ging dan met een smelterij deur. Enfin, Oom van Maurik, Betje Govers en ik zaten in de eerste loge naast de regenten-loge. Alle loges waaren bezet, de bak op de agterste banken na mede vrij vol. Menigte van kennissen...

Ik kan UEd. zeggen, dat de toneelen zo execrabel zijn geweest als men zich verbeelden kan; de kleeding ten opzichte van 't costuum zeer gebrekkig. Monzongo een witte doek op 't hoofd, een nankings wambuis tot aan de dijen, dan een groen rond, kort rokje tot op de knieën; voorts nankingsgekleurde broek en kousen, dog over de beenen kruislings met een goud lint bewonden.⁶⁹ De massa goud rijklijk groot.

66 K. Groot, *Geliefd en gevreesd: Duits toneel in Nederland rond 1800* (Hilversum 2010) 61.

67 Over dit stuk o.a. C. de Vries, 'Traanen bij Monzongo, het eerste anti-slavernij toneelstuk in Nederland', *Historica* 3 (2018) 12-16.

68 Onduidelijk wie *Monzongo* heeft vertaald. In de collectie Six bevindt zich een kopie door Bisler van de Hoogduitse vertaling van *Monzongo*.

69 Nankingse stof is katoenen stof uit Nanking met een vale rossige of gele kleur.

Semire hangend hair dog een Europeesche toupet, verder een wit hangend kleet met een blaauwe of groene sluijer negligent deels van vooren, deels van agter behangen, dog geen sweem van Amerikaans.⁷⁰

Melinde een fraay modieus kapsel dog daarbovenop wat witte veeren, een roode satijne sak met goud geboord, dog wat verhanselt om vreemd te schijnen, een witte satijne rok, die maar over 't eene been uit de zak kwam en niet ongraceus op zichzelfs genomen stond, van agteren een gaaze sluijer, die van 't kapsel begon en vrij laag in bogten afdaalde.

Catharina gecoeffeert au dernier gout en prachtig opgeschikt in een grijzagtige of witagtige zak met goud geborduurt en grand panier. De mannen in Spaansch zogenaamd krijgsgewaad, dat misschien nog 't best bijkwam. De twee kindertjes in goede pakjes voor slaavenkinderen, op de wijze als Semire in 't plaatje van Vinkeles verbeeld staat.⁷¹

De hofzaal veel te modern met al wat er in was. De rosbaar precys een burry, die met groente had moeten bekleed zijn, dog 't niet was, maar waarop eenige rond gebogen precys een klijn prieeltje formeerden waarin Semire zat. Voorts Diemermeersche palm etc. Dit, zegt UEd., belooft niet veel. 't Is ook waar, maar – en deze maar is een excellente maare – de vertaling met veel oordeel, juistheid, puyke equivalente en, zo die bij de lecture mij niet afviel, zou ik moeten zeggen: volmaakt goed en vast van iemand, die 't Hollandsch zeer wel begreepen heeft. Ik heb gereflexeert zij nergens van Castilje nog Castilliaanen, altoos van Spanje en Spanjaarden gewaagden, waarom weet ik niet. Ook viel het gordijn op de woorden van Semire: 'ik sterf'.

Wat de uitvoering betreft, die is superieur schoon geweest, bijna alle de acteurs volmaakt wel in character spelende en begrijpende precys wat en hoedanig zij spreken moesten. De rollen naar maate der bekwaamheden met oordeel verdeelt; de hoofdacteurs durf ik zeggen, dat zo goed in de meening van den auteur zijn ingedrongen alsof ze zelfs hunne rollen gecomponeert hadden. Abt was Monzongo, zijn vrouw Semire, Juffw. Pilotte Melinde; deze surpasseerde zichzelf; men zegt, zij nooit zo goed gespeelt heeft en ik zag niet, dat zij in haar rol inferieur speelde aan Juffw. Abt. De kindertjes waaren om op te eten en Alvarado had de vereischte phisionomie, toon van stem en houding om hem zo haatelijk te maken als hij zich wenschen kon. Catharina en Quantimoc voldeeden ook zeer wel. Cortes was goed, maar beviel mij minder dan aan Oom van Maurik.⁷²

De gesticulatie was van alles zo faciel, zo natuurlijk, 't speelen zo levendig, de driftten zo woedend, zo verscheurend, dat ik niet geloof, 't beter kan gespeelt worden. Wij hebben zowel als veele anderen reël gehuilt; 't was onwederstaanbaar voor die het verstond en gekomen was om het te verstaan, want bij de Hoogduitschers komen er veele zonder die vereischten. 't Stuk speelt zo theatraal als ik er ooit een gezien heb en al was het van een vreemd, zou ik het voor een meesterstuk houden. Ik heb al hooren zeggen, dat het het beste

70 In het stuk wordt de slavernij bekritiseerd aan de hand van de Spaanse veroveraars die in Zuid-Amerika de indianen tot slaaf hebben gemaakt.

71 R. Vinkeles, ook bij de voorstelling aanwezig, had de uitgave van *Monzongo* van enkele gravures voorzien.

72 De kinderen waren om op te eten: de kinderen van de op het toneel stervende Semire. Hun aanwezigheid tegenover de vreselijke Alvarado versterkte de emoties in de zaal.

is, dat tot nog toe in 't Hollandsch voorhanden is. Al wie ik sprak heeft het ongemeen vol-
daan. Geelink zeide: 'Als het 6 maal gespeelt word, gaa ik er 6 maal'. Enfin, UEd. hebt alle
reeden van contentement.

Oom van Maurik zeide: 't Doet de passien al te verdoemelijk sterk aan; ik begeer 't niet weer
te zien, ik kan er niet tegen. Mijn God, 't is niet gepermitteert 't menschlijk hart zo te roeren!'⁷³

Meyer zegt mij, dat Abt spreekt van ook M. v. Bourgondien te laten vertalen; als dezelve
bekwaame hand dat doet, zal 't ook excellent voldoen.⁷⁴

UEd. merkt, geloof ik, aan mijn brief wel, dat ik ze sterk geknapt heb, en ik durf UEd.
wel verzekeren, er niemand met zoveel plaaisier geweest is als ik.

Johannes Lublink aan Nicolaas Simon van Winter, Amsterdam 15 juni 1775

Johannes Lublink heeft zich intensief met de Duitstalige productie bemoeid. Ondanks
dat hij de regie had gevoerd, het decor geschilderd, en de repetities al had meegemaakt,
raakte hij bij de opvoering toch totaal overdonderd.

Al had ik het u niet beloofd; zou ik Ued nu moeten schrijven. Mijn hart is nog vol van de
Monzongo en dezelve uitwerkselen, dat ik het niet in harten die er met reden zo veel deel
in neemen, zou uitstorten. De innerlijke waarde van een stuk blijft wel dezelfde; wat gewigt
verkrijgt die waarde niet door een meesterlijke uitvoering op het Theater! En hoe moet het
een Patriot niet kittelen (indien zijn landgenooten te kort schieten) dat Vreemdelingen van
verdiensten aan zijn Vaderlandsche producten eer en recht doen.

Doch niet langer gemoraliseerd. Iets te zeggen wegens het stuk zelve is nodeloos. De
vertaling in het Hoogduitsch is, naar mijn gedachten, uitmuntend, naauwkeurig en na-
tuurlijk. Wat de uitvoering betreft hierover moet Ued. reeds de gunstigste berichten ont-
fangen hebben. De Nijld mag er bij zwijgen. Dit is alles wat zij kan; om het te laaken heeft
zij geen moeds genoeg; geen eerlijk mensch zou het ook kunnen dulden. Nimmer had ik
geloofd in de uitvoering van eenig Toneelstuk zoveel belang te kunnen neemen, als ik bij
deze gelegenheid heb ondervonden; maar nooit heb ik ook eenige genomen moeite rijke-
lijker beloond gezien. De Heer Abt heeft de gunstige verdeling, kleeding, decoraties, enz.
aan mij alleen overgelaaten, en wij hebben het genoeg gehad dat allen die er anders over
dachten, bij de uitkomst hun gevoelens herroepen hebben. Ik heb vrijdag middag, tot des
avonds, geheel alleen de proef bijgewoond; en hoe gemakkelijk men het ook dagt op te nee-
men, was Madame Abt zo aangedaan en getatianeerd [?] dat ze in een nabuurige [onlees-
baar] naar de stad konden wandelen.

Zaterdag kon ik er niet tegenwoordig zijn, doch zondag vernam ik aan de Vecht reeds
den gelukkigen uitslag [van de opvoering]. Men had eenige aanmerkingen gemaakt die ik

73 De opmerking illustreert dat het vernieuwende element van het stuk bestaat uit het oproepen van een sterke emo-
tionale respons bij het publiek. Ook in het verslag van Lublin.

74 Lucretia van Winter, *Maria Van Bourgondie, Gravinne Van Holland* (Amsterdam 1774).

voor den heer Abt verzamelde en hem mededeelde. Ik heb gisteren met dhr. [Pieter] Meijer, zijn kinderen, Juffr. Van den Bosch, enz. de tweede representatie bijgewoond.

Hier werd niet gespeeld maar getooverd. De aandoening was vreesselijk, eenige mensen gilden eer zij het merkten, Bij de Campe du Theatre snikten, ja gilden eenige menschen eer zij het merkten, even of zij mede speelden. Alle de karakters hadden een volmaakte dragt; niet een daarvan was gebrekkig. De Catharina, de Alvarado, de Cortes, moeten zo geweest hebben. Abt die er een point d'honneur van maakte om te toonen wat hij doen kon, was in een vuur, het geen heden middag nog niet was uitgedoofd. Juffrouw Pilotti die vrijdag schreedde om dat ik haar die rol had opgeofferd, was door onze aller moedgeëving, zo opgebeurd, dat zij met onvergelykelijke kunst haar karakter souteneerde: de herkenning in het tweede bedrijf van Zambiza, was zo geweldig dat alles beefde en sidderde. En dat nog alles te boven ging; het tedere, het oprechte, het natuurlijke van Zambiza. Abt, dit erken ik, deed mij en al wat gevoel had in traanen wegsmelten. De een hief de handen om hoog, een tweede stak ze naar het tooneel; een derde schreeuwde zijn verrukking uit; een vierde, die van het schreien niet kon spreken, kneep zijn buurman in de arm, gelijk het mij gebeurde. De passagie met de kinderen bij Catharina, en het sterven bij de rosbaar, was het non plus ultra in de kunst. Vinkeles zegt: maar één mensch op de geheele wereld kan zo lekker sterven.

Dezelfde verrukkingen, aandoeningen en betuigingen hadden plaats bij alle menschen. Dhr. [Pieter] Fontein, [Josua] van der Poorten, [C.] Boers, [H.A.] Schultens, allen kraaiden om het sterkst. De hr. [Pieter] Meijer heeft mij, na bekoeld te wezen, deelen morgen nog gezegd: in gemoede te kunnen verzekeren nooit iets diergelijks gezien te hebben. Het gezelschap was niet groot, door zeer uitgezocht. De ontfangst is zaterdag iets meer en gisteren iets minder dan f 300 geweest. [...] Ik moet afbreken. Ik keuvel waarlijk met Ued gelijk een Minnaar met zijn meisje, dat hij in geen 8 dagen gesproken heeft.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, zonder datum (rond 15 juni 1775)

Wij hebben een brief van de heer Lublink gehad, die de werking van de tweede representatie van de Monzongo niet genoeg kan roemen; naar zijn schrijven is 't over huizen en torens geweest. Gij schrijft bij occasie wel eens, hoe de Heer V.D.P. [Josua van der Poorten] die er geweest is, voldaan is geweest. Men zegt te Rotterdam, dat het stuk ook in 't Fransch zal vertaalt worden en naar Parijs gezonden, doch of dit gerucht grond heeft zal de tijd leeren. [...]

Wij hebben een brief van Gees, die ons schrijft, dat zij in het heerlijk Velzen en prinsesse ingehaalt is door wel duizend menschen door twee eerpoorten [gevoerd?], dit zijn door konst gemaakte haagen, en dat zij op 't gezicht van al dat volk in flauwte was gevallen, dat er zes zeer pragtige bruiloftkroonen van goud, kwiksilver en zijde linten, zo prachtig als wij arme Amsterdammers ons niet verbeelden kunnen, in de bruiloftzaal waaren opgehangen, dat zij, behalven die zaal zo groot als de Bijdorpse en een keuken nog veel grooter, vier andere kamers heeft en dat er zeven bruiloftvaarzen zijn geweest, waaronder die 19 uren ver

kwamen etc.etc.⁷⁵ Voorts spreekt ze van haar koorenlanden en wat niet al meer, enfin, ze schijnt zo rijk als de keizer en zo gelukkig als een mensch , die volmaakt vergenoegt is; dit laatste is wel het beste. [...]

Josina van Maurik en Pieter van Winter aan Justus van Maurik en Francina Teyler, Bijdorp 25 mei 1775

| Josina en Pieter doen verslag van een logeerpartijtje op Bijdorp.

Wij hebben gisteren zeer vermaaklyk gereist en zeer gemakkelijk hebbende in de leidsche roef [van de trekschuit] ons hart met speijs en thee gesterkt. Aan 't Warmonder Hek vonden wij een koets die ons voor halfdrie hier bragt. Wij vonden Vader & Moeder zeer mooi en zoozeer als ooit met Bijdorp ingenoomen. Na een hartige maaltijd wandelde wij eens rond en vonden de Apelen & Peerenboomen overlaaden met vrugten. Persik & Abricoos weg dog de boomen fleurig over t geheel de groente zeer schoon en veel belovent, efin, le tout justement comme il devoit etre pour nos parens. Na theedrinken gingen wij een tourtje in de environs wandelen dat verkwikkend was. [...]

Apropos de Hr Verveer sprekend op 't Rotterdams Collegie heeft een vaers op Vaders Monzongo gemaakt dat er wel uitziet. Ook heeft Do Van den Bosch zijn beschrijving van Leidens feest uijtgegeeven dat ik Tante wil recommandeeren omdat het zonder vermoijning een net denkbeeld geeft van het gebeurde.

Lucretia van Merken aan Pieter Van Winter, 29 juli 1775

Het is druk op Bijdorp. Pieter Meijer en zijn dochter bezoeken het echtpaar regelmatig, net als dominee Pieter van den Bosch. Lucretia en Nicolaas Simon zijn fysiek niet in orde. Ze melden Pieter, die een belangrijke schilderijenverzameling aanlegt, dat er schilderijen van Jan Steen en Lucas van Leiden op de markt komen. Net als zoveel anderen uit haar omgeving houdt ze de ontwikkeling van het wonderkind Pieter Nieuwland (1764-1794) goed in de gaten. Hij is pas elf als hij gevraagd wordt toe te treden tot het Haagse dichtgenootschap Kunstliefde Spaart Geen Vlijt.

Ik had in 't laatst der voorleden week gedacht te schrijven, doch 't gezelschap van onze gasten aan de eene en de warmte aan de andre zijde hebben mij verhindert. De heer Meijer, die gisteren vertrokken is, heeft mij verzocht om uw Engels boekje van de jonge Orczy in de schuit te moogen leezen.⁷⁶ Uw Vader en ik konden het niet weigeren, te meer daar hij beoefde het deezen dag aan uw huis te zullen zenden...

75 Onbekend wie met deze Gees wordt bedoeld. Zij trouwt 'en princesse', dus in een zeer welgesteld milieu. In Velsen bezaten veel welgestelde Amsterdammers een buitenhuis.

76 Onbekend welke schrijver hier bedoeld wordt.

Uw Vader kan zich weinig bewegen en de klopping in mijn hoofd heeft mij genoodzaakt mij te doen laten; ‘ ’t bloed had beginselen van inflammatie’.⁷⁷ Sindsdien voelde ik mij beter, doch verleden week kreeg ik een duizeling, die mij zoo flauw maakte, dat ik Hofmann-druppels moest gebruiken.⁷⁸

In de voorleden week hebben wij met onze gasten eens bij Do[minee] van den Bosch gegeten en meteen de boedel van Breton op ’t Rapenburg (daar wij met een schuitje naar toe voeren) gezien om de schilderijen, daar er onder zijn die zeer schoon zijn: onder andre twee van Jan Steen, die uw Vader bij uitstek prees.⁷⁹ ’t Eene is een hermitage met twee of drie beelden, ’t andre eene verschijning aan de Emmausgangers. Ook een Erasmus van Lucas van Leiden.

Dien middag wandelde ik met nicht Van den Bosch, de hr. Meijer en zijn dochter na de burgt, die ik niet zints mijne kindsche dagen gezien had en beklom den top, een romeinstuk voor iemant, die weinig jaaren geleden op een stokje leunende door de tuin kroop.⁸⁰

Voorleden Vrijdag plasten wij allen een uurtje te samen op den Rijn, een teeken dat mijn waarde Winter wat meer lust en minder hevige pijnen heeft en Zaterdag gaven wij een vizite bij de heer Malnoë. Dien dag was eenige opschudding in de stad, doordien de boeien [de dienstboden] van Juffrouw Van Arp een aspot in een mestbak hadden uitgegoten, waarin nog eenig vuur was. De Juffrouw zag de rook en ’t wierd schielijk gered, doch de rook buitenshuis gezien zijnde was oorzaak, dat er 5 à 6 brandspuiten op den been kwamen, die echter niets te doen hadden dan weder te keeren.

Wij hooren, dat uw wonderkind uit de Meer aangenoomen is tot een der aankweekelingen in ’t Haagsche genootschap.⁸¹ [...]

A.C. de Malnoë aan Nicolaas van Winter en Lucretia W. van Merken, Deventer 12 augustus 1775

In 1775 was de Veluwe nog een wild en onbegaanbaar gebied, waar zelfs prins Willem V nog wel eens wilde stranden. De secretaris van Leiden, De Malnoë doet, ter inspiratie van Lucretia, verslag van een verschrikkelijke reis per koets en een ontmoeting met een door het water wadende prins.

77 Laaten betekent adlerlaten.

78 Hoffmann-druppels, of ‘etherwijngeest’, werd gebruikt als medicijn bij zenuwtoevallen en na flauwvallen. Modern wetenschappelijk onderzoek heeft uitgewezen dat het de bloedvaten verwijdt, waardoor de bloeddruk wat daalt.

79 Breton is mr. Alexander le Breton van Doeswerff. Hij was op 15 maart 1775 in zijn huis op het Steenschuur overleden. Over hem: H.A. Höweler, ‘Mr. Alexander Le Breton van Doeswerff’, *Leids Jaarboekje* (1965) 106-114.

80 Welke dochter van Meijer en welke nicht van Pieter van den Bosch op bezoek waren is niet bekend. Lucretia schrijft in haar verhaal over de beklimming van de Leidse Burcht dat ze er een paar jaar geleden fysiek slecht aan toe was en nauwelijks nog kon lopen.

81 Dat wonderkind is Pieter Nieuwland (1764-1794), afkomstig uit een arm gezin, door Jeronimo de Bosch in huis genomen vanwege zijn buitengewone begaafdheid. Op 3 juli 1775, op 11-jarige leeftijd, was hij uitgenodigd als aspirant-lid van het Haagse genootschap Kunstliefde spaart Geen Vlijt. Zie daarvoor H.A. Höweler, ‘Uit de geschiedenis van het Haagsche dichtgenootschap Kunstliefde spaart geen vlijt, 1772-1818’, *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 56 (1937) 97-184.

Onze reis is van Utrecht af aller ellendigst geweest door den toestand van de wegen. Tusschen Soestdijk en Amersfoort moesten wij door groote plassen rijden. In Amersfoort was bijna geen paard of rijtuig meer te krijgen, daar de Prins van het Loo naar Den Haag ging en de Amersfoortsche paarden en rijtuigen had besteld. Wij moesten dus genoeg nemen met een koetswagen. 's Morgens te 5 uur vertrokken wij uit Amersfoort en 's avonds om 9 uur waren wij in Deventer. De weg naar Voorthuizen stond grootendeels onder water en zat vol kuilen. Het scheelde weinig of wij waren omgekanteld; mijn vrouw en kinderen zaten met tranen in hun oogen. Een boer waadde door de plassen en wees onzen koetsier een gevaarlijk gat in den weg; de man was zoo vriendelijk, ons pruimen aan te bieden, doch niemand onzer had trek. Ten slotte achtte ik het noodig de koets te verlaten; eenige landlieden hebben ons al wadende naar een droge plaats gedragen, vanwaar wij door boekweitvelden te voet onzen tocht hebben vervolgd. De koets zou verder rijden en ons opwachten, waar de weg berijdbaar werd.

Nadat wij weder wat voortgewandeld waren, ontmoetten wij den Prins-Stadhouder met den Heer Van Kelli⁸² en twee domestiken, welke mij met den met naem aansprak en over de fatale weg sprak, verhalende Zijne Hoogheid, dat hij om de gevaarlijkheid der weg mede zijne koets verlaten had en met zijne leersens aen langs den kant door 't water gegaen en op dit veld beland was. Wij namen van den Prins afscheid en arriveerden aen onze derde waedplaats, de grootste en met gaten bezet, waer eens wij echter gelukkig en weder in de wagen kwamen, welke ons door den voerman bericht werd, dat bij aenhoudenheid in gevaer van om te slaen geweest was.

Midden op de heide overviel ons een donderbui, waardoor de wegen nog natter werden. Mijn vrouw zeide onderweg, dat Juffrouw Van Winter ongetwijfeld den landman, die ons zoo heeft geholpen, met haar dichtpen zou vereeuwigd hebben, als zij er bij was geweest.

Lucretia van Merken aan Pieter Van Winter, 8 mei 1776

Lucretia heeft een verschrikkelijke hekel aan de Leidse arts J. Le Francq van Berkhey, die ze nog uit Amsterdam kent. Hij woont nu in Warmond en is sinds 1773 lector aan de universiteit. Hij manifesteert zich als verdediger van de politiek van Willem V. Lucretia en Nicolaas ergeren zich aan zijn pamflettistische werk dat alleen maar gericht is op het vergroten van de tegenstellingen in de republiek Nederland. Ze hebben erg gelachen om de scherpe satire van Betje Wolff op zijn persoon.⁸³

Men verteld hier, dat mogelijk de Heer Bruninks van Halfwegen naar Sparendam zal verplaatst worden en Le Franc in zijn plaats op 't huis te Zwanenburg; daar zat hij wel.⁸⁴

82 J.D.C. van Heeckeren, heer van Roderlo, Lichtenberg en Kell, hoge beambte aan het hof van de stadhouder.

83 In B. Wolff, *Brieven van Constantia Paulina Dortsma* (1776).

84 Bruninks is C. Brunings (1736-1805), beroemd waterbouwkundige, sinds 1769 Inspecteur-Generaal van 's Lands Rivieren en in 1771 nauw betrokken bij het verdrag met de koning van Pruisen over de verdeling van het Rijnwater. In het nog steeds bestaande huis Zwanenburg in Halfweg verricht hij meteorologische waarnemingen. J. Le Francq van Berkhey, de orangist aan wie Lucretia zo'n hekel heeft, zou in het huis Zwanenburg ver weg zijn.

't Geen gij meld van het oogmerk van Broeder Muhl om mij eenig gedeelte van zusters kleedij prezent te willen doen in ons onverwagt voorgekoomen. Gaarne zal ik deze attentie aanvaarden.

Wij hebben hier geleezen de Eeuwzang van 's Hage en de brieven van Jufr. Dortsma.⁸⁵ De schrijfster van de laatst zal, vreezen wij, terwijl zij andren doet lachen zich zelf nog eens een onheil op den hals haalen; wij hoopen er echter het beste van. De trek van de appelkoekjes heeft ons doen lachen. [...]

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 19 mei 1776

Onbekenden hebben het toneelwerk van Lucretia van Merken in een nieuw tijdschrift afgekraakt. Leiden gonst van geruchten over de mogelijke schrijvers. Cornelis Meijer, de zoon van uitgever Pieter Meijer, is opnieuw van huis weggelopen om tegen de wil van zijn vader te trouwen met een katholiek meisje, dat bovendien in opspraak is omdat ze al een relatie achter de rug heeft. Vader Meijer is ten einde raad. Cornelis ook. Nicolaas Simon is de voogd van Cornelis.

Wij veronderstellen, dat gij thans op Voorland vertoeft en beklagen U met dit gure weer.⁸⁶ De heer en juffrouw Lelyveld, die nu met hun Wichtje in de roef van de pakschuit zitten, zullen het ook koud hebben.⁸⁷ De vruchtboomen staan er slecht bij.

Wij maken ons bezorgd over de toenemende zwakheid van Vader van Winter.

De heer Tak, zeekerlijk gehoord hebbende, dat wij de oratie van zijn zoon admireerden, zond ons een exemplaar prezent.⁸⁸ Wij hadden er een gekocht, dus is er een voor u. Weinig tijds daarna kreegen wij eene verdediging prezent van het Kunstgenootschap Kunst Wordt door Arbeid verkreegen om de beschuldiging van zich af te weeren, dat een of meer leden van 't genootschap deel zouden hebben aan de 'Taal- en Dichtkundige Mengelstoffen', die hier een voorwerp van verachting zijn, waaraan niemand deel wil hebben.⁸⁹ [...]

85 J. Le Francq van Berkhey, *Het verneedert en verheerlykt 's Graavenhage, Eeuwzang* (Amsterdam 1776). An. [Betje Wolff] *Brieven van Constantia Paulina Dortsma* (Hoorn 1776). Zij richtte zich hierin op zeer humoristische wijze tegen de behoudende predikant Dortsma, het pseudoniem van predikant J. Barueth, die zich onder meer tegen het door Wolff zo gewaardeerde toneelspel had gekeerd en het toneelbezoek als een zonde had bestempeld. Over hem: C.R. van den Berg, *Ds. Johannes Barueth 1709-1782; Een strijdbaar verdediger van de gereformeerde kerk en staat* (Houten 2003).

86 Buitenplaats in de Watergraafsmeer, bewoond door Pieter Van Winter.

87 De textielfabrikant en oprichter van de Mij. der Nederlandsche Letterkunde Frans van Lelyveld (1740-1785) en Rebecca de Raat (1738-1799). Hun enige kind, Willem, was op 23 februari gedoopt.

88 Onbekend. Mogelijk een verwijzing naar de zoon van doopsgezinde arts Jan Tak op de Breestraat, eigenaar van de bij Bijdorp gelegen buitenplaats Buitenzorg.

89 Over het geruchtmakende *Taal- en Dichtkundige Mengelstoffen*, dat waarschijnlijk maar 1 aflevering bestaan heeft: R. van Vliet in *Encyclopedie Nederlandstalige Tijdschriften* (online). In deze publicatie wordt de *Toneelpoëzy* van het echtpaar Van Winter naar de prullenbak verwezen. Volgens de recensent bevat hun werk 'langdradige en koude verhalen, die in meenigte in deze stukken voorkomen, en waar uit zij, evenals onze dagelijkse Nieuwspapieren, voor het grootste gedeelte samengeflanst zijn.' Er gaan geruchten dat deze uitgave door een 'cabaal' binnen KWDAV geschreven is.

't Geval van Meijer doet ons sterk aan: God geve dat hij onder den last niet bezwijkt.⁹⁰ [...] Weest zo goed van voor ons 2 dozijn sinaasappelen mee te brengen, maar geen citroenen.

Josina van Winter-van Maurik aan Justus van Maurik, Bijdorp 22 juni 1776

Josina logeert op Bijdorp en doet verslag van haar kennismaking met de familie van haar echtgenoot Pieter van Winter aan haar stiefvader Justus van Maurik. In de trekschuit lezen ze het Engelstalige tijdschrift *The Monthly Review*, onder meer geschreven door Benjamin Choyce Sowden, predikant in de Engelse kerk in Amsterdam, dat Nederlandse literatuur recenseert. Ze oefent haar Engels met een schippersknecht. Via Haarlem, Bloemendaal en Warmond zijn ze naar Leiden gereisd. Josina en Pieter zijn bevriend met Gerrit Vogels, van wie we nog veel gaan horen. Hij heeft maar weinig bezittingen, maar is aangenaam gezelschap. Op Bijdorp ontmoeten ze Frans van Lelyveld en enige van zijn letterkundige vrienden.

Waarde Oom en Tante, In hoop deeze UE. wel zal geworden en in goede welstand vinde, zal ik tragte UE. eenige oogenblikke te amuzeeren met het verhaal van ons weedervaaren tot dusverre.

Gisteren morge met goed weer vertrekkende wierden wij aan de poort op een vrij on-aangename stank onthaald. Gelukkig voer de schuit kort na onze aankomst af en wij ver-maakten ons met de Monthly Review, zoodat de tijd vrij kort viel. Bij Oom Pieter [van Winter sr.] koomende vonden wij die vrienden reedelijk wel en na een vrij lang discours de ceci et de cela gongen wij met Tante en Betje [Goverts] in den Hout wandelen.⁹¹ Vervolgens deeden wij bij Tante N. [Nieuwenhuis] een vizite en vonden haar Ed. uitneemend vriende-lijk. De vriende van 'De Beek', althans Vollenhove en de zijnen, koomen morgen bij haar Ed.⁹² Wel gegeten hebbende Haarlemmer zeevis toogen wij onder een plaagregentje na de

90 Zoon Cornelis Meijer is van huis weggelopen om te trouwen met Geertuijd van der Hart, tegen de wens van vader Pieter. Volgens geruchten omdat zij 'met een gooren Loshooft' en een 'Lugthart, een vriend van geile min' al eerder een relatie heeft gehad. Cornelis heeft zijn vaders toestemming nodig om te trouwen en op 26 april 1776 dagvaart hij zijn vader voor de schepenen van Amsterdam wegens zijn voorgenomen huwelijk. Die verschijnt niet. Ze trouwen toch op 22 september 1776 in Niftrik, Gelderland 'en ofschoon aan de Vader van de bruidegom om-deszelfs toestemming en permissie versogt heb, zoo ben geen antwoord bekomen', schrijft de ambtenaar van dienst. Cornelis Meijer uit Amsterdam, 'tot nog toe geen vaste woonplaats hebbende' en Geertuijda van der Hart, J.D., ook uit Amsterdam, 'thans zich ophoudende in Niftrik' zijn in het openbaar 'in het bijzijn van een grote me-nigte getrouwd.' Haar vader en moeder getuigen. Zij trouwden gereformeerd en ook dat kan voor vader Meijer, remonstrants, voldoende reden zijn geweest om zijn toestemming te weigeren. In december van datzelfde jaar sterft Cornelis. Hij wordt begraven in de Oude Kerk te Amsterdam. Over de ruzie met vader Pieter: *De ontaarde vader en de ongelukkige gelieven* (1777).

91 Bedoeld is de Haarlemmer Hout. Het verderop genoemde Halfweege ligt niet alleen halverwege de trekvaart naar Amsterdam, maar ook aan de trekvaart naar Leiden.

92 'De Beek' of 'De Beeck' is Hofstede de Beek in Bloemendaal. Bewoners zijn de doopsgezinde Thomas van Beeck (1711-1775) en zijn eveneens doopsgezinde echtgenote Louise Francoise van der Poorten (1719-1798). Bij haar overlijden is zij kinderloos en laat een enorm kapitaal van f 534.000 na.

schuit, daar onze vriend Voogels [Gerrit Vogels] bij ons kwam en ons de tijd hielp aange-naam passeeren, waartoe eerst een dammetje en vervolgens een Engelsch discours met de schippersknecht niet weinig toebragt.

Op halfweege begonde wij thee te drinken en digt bij 't Warmonder Hek kwam Proffessor Ruhnkenius in de schuit, daar Winter een vermaaklijk half uur meede sleet.⁹³

Wij vonden de koets aan de schuit en kwaamen sain et sauf [gezond en veilig] op Bijdorp, daar wij Vader en Moeder reedelijk vonden, doch Moeder heeft gestadig wat koorts, veel veroorzaakt door zwaare verkouthed. Vogels na zijn logement vertrokke zijnde raakte wij tot vrij laat in discours, welke schade Winter vergoed heeft door in den dag een lustig gat te slaapen. Dit gevoegt bij een kleine onpasselijkheid van Vogels is oorzaak, wij vandaag niet ver verdwaalt zijn, daar wij voor morgen egter een goed project toe maaken. Nu is de Heer F. Lelyveld en de vriende Lelyveld hier naast bij ons, dus niet lang meer kan schrijven. Alleen kan UE. zeggen, wij Dingsdag de roef van 6 uur gehuurt hebben en tegen 9 uur bij Oom Muhl belet zullen vraagen, ons voor de volgende dag bij UE. gerecomandeert houdende. [...]

Je cede a present la place a Pierrot s'il veut griffoner quelque chose en vous enbrassant en idee (Ik geef nu de pen aan Pieter [Pierrot] als hij nog iets wil krabbelen en kus jullie in gedachten) et suis Tout a vous.

Jacob Muhl aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, 16 juli 1776

Pieter en Josina zijn met vakantie en reizen via Gelderland en Kleef naar Düsseldorf in gezelschap van de predikant Pieter Fontein en juffr. Vollenhoven, waarschijnlijk een dochter van Antoni van Vollenhoven en mogelijk het meisje op wie Pieter eerder zo verliefd is geweest. Oom Jacob Mühl, Pieters handelspartner, houdt ze onderweg op de hoogte van de laatste roddels: De zestienjarige dochter van orthodox gereformeerd predikant Westerhout, een felle tante die volgens de bierdragers goed voor zichzelf kan opkomen, is er met een man vandoor gegaan die zij korte tijd later weer voor een 'galant zee-officier' inruilt.

[...] De jonge juffrouw Westerhout haar vader zaalger was een orthodox dominé; al de bierdragers etc. etc. zijde dat het een fenix was. Het leven is een nevel. Ziet welk een fraaije gedagten om dit te bewaarheden. Dewijle haar vader dus gezegt hadt, zo dagt zij, ik moet er gauw bij zijn, en daarom heeft zij zig op haar 16 1/4 jaar verlooft aan de zoon van de capitijn Paauw, een weeskint, die een huys naar haar zin heeft laten timmeren, het oude zilverwerk van zijn vader in nieuw modes verruijlt, fraaije klederen voor haar laten maaken en menigvuldige schoone presenten aan haar geschonken en de trouwknop zoude over 4 weeken door een regtschapen Do. gelegd werden. Maar ziet, die jonge lieve mijnd vind datse nog niet geweeten hadt, dat er onderschijid in zoenen is. Zij krijgt er eenige van een ga-

93 David Ruhnken (1723-1798), hoogleraar en kenner van de klassieke talen, waarin Pieter zich in deze tijd door zelfstudie bekwaamde. Ruhnken was een overtuigd republikein.

lant zee-officier, den eerw. zoon van juffw. Schierhout uijt de Kalverstraat, die smaken haar zo zuikerzoet, datse op een ogenblik nog om Paauw, huijs klederen, presenten of al den bruij denkt. Neen, Cupido, die brave jongen, voert haar weg. Zij ontbiedt haar lieven officier en zij vermaken zig, maar niemand weet waar; dat de moeder zekerlijk spijt, maar mischien haar dogter de pret niet benijt. Ziedaar een heele fraaije historie, omstandig uijtgewerkt, waardig om in een rarekiek [kijkkast] te zetten [...].

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, zonder datum (juli 1776)

Pieter van Winter sr. (1689-1776), getrouwd met Elizabeth van Leeuwaarden (1694-1746), is op hoge leeftijd overleden en de boedel wordt verdeeld. Lucretia en Nicolaas Simon sukkelen ook nu weer met de gezondheid en ze zijn niet van plan de begrafenis bij te wonen. Ook Frans van Lelyveld keert zich openlijk tegen Le Francq van Berkhey.

Uw vader knapt iets op; de kina geeft mij, eenige meerdre sterkte aan 't hart. De hitte is iets verminderd; de weerglaazen te Leiden wezen 112 graden in de zon en 86 graden in de schaduw. Wij beklagen U en de vrienden, die met zoo groote warmte in het sterfhuis zijn. [...]

De Heer Lelyveld heeft u het bijvoegsel van zijn boekje gezonden, 't welk wij met genoegen gelezen hebben.⁹⁴ Bij die gelegenheid hoorden wij dat hij voorleden jaar het eerste stukje ook aan U gezonden had, doch met het adres aan Uw naam, alleen zonder N.S.Z. Misschien is het bij uw oom Pieter terecht gekomen; informeer er eens naar.

Zoo juist ontvang ik uw brief en den koffer met het rouwgoed. Alles ziet er keurig uit. Hoe hebt gij de hoeden en de kapers zoo gauw klaar gekregen! De schikkingen in het sterfhuis vinden wij uitstekend; het is ons aangenaam, dat alles zich vreedzaam schikt. Gij beiden zult wel zeer vermoeid zijn van zoveel droefheid, omslag en tobbens. Wij hopen, dat de dag van morgen U en de familie niet al te sterk zal troubleeren. Onze harten zullen medegaan en Vader verder dan zijn rustplaats vergezellen; die zalige ziel is nu in blijden stand! Doch ik ben niet in staat hier over te schrijven uit vrees van hartstocht op te wekken en och, waartoe.

Lucretia Van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, 21 juli 1776

Pieter en Josina zijn op vakantie in Duitsland en reizen langs de Rijn. Lucretia en Nicolaas zijn erg blij met hun brieven en leven mee. Lucretia doet een stijlloefening in poëtisch

94 Mogelijk bedoelt ze het anoniem geschreven *Aanhangsel bij Dankbetuiging aan den Nederlandschen dichter Jan de Kruyff voor zijne beschaving en verbeteringen gebracht in het Verheerlijkt Leyden van Joannes le Francq van Berkhey met betoening van Verwondering over zijn sterk Lof-vers*. In deze brochure wordt de felle orangist Le Francq een rijmer een zwetser en een blaaskaak genoemd.

proza, een schrijfstijl die het midden houdt tussen poëzie en proza. Ze geeft nog wat tips voor de terugreis via Kleef en Arnhem.

[...] Eer ik deeze [brief] kan afzenden hebt gij het morsige Kleef en vermaaklijk Elten reeds verlaaten; gij zult echter bij den Rhijn blijven en wij ook. Ga dan, o brief, op 't goed fortuin af, kom onze lieve kinderen op een vermaaklijke plaats ter hand, 't zij in een lommerig bosch of op een groen begroeide berg of aan den boord van den majestueuzen Rhijn; zeg hen, dat hun ouderen in gedachten in hun vermaak en genoegten deelen en dat onze harten hen verzellen, nu de voeten niet kunnen gaan. Maar zo gij, o brief, hen ter hand word gesteld eer zij Dusseldorp verlaten, vergeet dan vooral niet hen te zeggen, dat zij in die streek en slegts een half uur van die stad het klooster van La Trape gaan zien.⁹⁵ Van deeze kloosters zijn er maar 4 in Europa en de geestlijken, die het bewoonen, zijn zeekerlijk der moeite waardig om te bezoeken, sprekende nooit, eetende niets dat leven ontfangen heeft en stervende in het graf, door hun eigen hand in gezonde dagen gegraven.

Dusver in poëtisch proza of een bedorven stijl geschreeven hebben zal ik om u te toonen, dat ik ook familiaar schrijven kan, in mijn gewoone manier vervolgen. Gistren ontvingen wij uw drie eerste brieven tegelijk en ons verlangen naar tijding van u was zo groot, dat ik mij naauwlijks tijd gunde om 't couvert open te breeken. Onze lieve Joosje dagt dan op de Rijn om de bewooners van Bijdorp; 't is lief gedacht. Ik zag een traan van teerheid in de oogen van uw waarde Vader en 't weerglas van de mijne stond op dezelfde hoogte.

Wat gevoelden onze zielen al genoegten in uw genoegten, elk schoon gezicht, waartoe onze waarde Piet hondert wegen wenschte, verrukte ons; het mooie weer, dat u alles zo schilderachtig vertoonde, schilderde alles voor onze verbeelding en op 't zien van de regengebuijen bij den Hemelschen Berg en op de gierbrug riepen wij beiden gelijk: dat is jammer! Maar laat gij de Veluwe-zoom leggen zonder die naauwkeurig te doorkruissen? Dat hoopen wij immers niet. Of bewaart gij die *pour la bonne bouche* [voor het laatst]? Wij denken ja en recocommandeeren u vooral Klaarenbeek te zien: dat is la belle nature in haar feestgewaad.⁹⁶ Al zaagt gij niets anders, zoud gij voldaan zijn; hier van houden wij ons verzeekerd. Roullaud, die gisteren den dag bij ons passeerde en zijn oog niet verzadigen kon in 't beschouwen van den Rijn, was getuige van 't genoegten, dat uw brieven ons gaven.⁹⁷

Gistren was 't postdag: behalven uw drie brieven en een van broeder Muhl tot geleide ontvingen wij er een van de vader van Aal met een rouwbeklag over Vader en van Aagje Deken met een lijkdichtje over die brave man.⁹⁸ [...]

95 Het klooster Onze Lieve Vrouw van La Trappe in Düsseldorf.

96 Bedoeld wordt het in de Tweede Wereldoorlog vernietigde landhuis Klarenbeek in Arnhem.

97 Henri Jean Roullaud (1729-1790), bevriend met Lucretia en Nicolaas. Hij had met hen samengewerkt aan de *Laus Deo* bundel en was met Nicolaas lid van het 'Maandelijks Genootschap' dat zich toelegde op het schrijven van toneelstukken.

98 Aagje Deken (1741-1804) had via haar vriendin uit het weeshuis, Maria ('Mietje') Bavink (1743-1812), sinds 1769 dienstmeisje van Lucretia van Merken, kennis gemaakt met Pieter van Winter sr. Omstreeks deze tijd maakt Aagje kennis met Betje Wolff. In de Collectie Six gedichten van Aagje aan Pieter van Winter en Josina van Maurik (1771) en aan Nicolaas Simon van Winter (1776).

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 11 augustus 1776

Lucretia verwondert zich over het Haagse Dichtgenootschap Kunstliefde spaart geen Vlijt, dat weliswaar vier dichters publiceert, maar daarbij de nadruk legt op verschillen in hun afkomst, waardoor het lijkt alsof een van hen, Petronella Timmerman, minder is dan de andere dichters. Geen van deze dichters heeft op dat moment werk van enige statuur gepubliceerd. Lucretia moet lachen: vrouwen die schrijven zijn in de mode. Intussen werkt ze keihard aan haar epos de *Germanicus* en als het goed is heeft Meijer nu het zesde boek daarvan nagekeken.

[...] Wij hebben van de week gelachen over 't vierde deel van 't Haagsche genootschap, opgedragen aan drie baronnessen, waar van Juffrouw de Lanoy eene is en dan aan een wel-edel gebooren vrouw.⁹⁹ Met al die statie is 't sober. Nieuwland uit De Meer is onder de aankweekelingen. Meer vermaak en nut geeven ons de reflectiën op de Henriade van Voltaire, die mij doen zien, dat er aan de *Germanicus* nog al vrij wat te doen is.¹⁰⁰ Ook werk ik zo veel ik kan. Apropos van de *Germanicus*, wees zo goed van onze vriend Meijer vriendelijk te groeten en hem te verzoeken, u het zesde boek van de *Germanicus* mede te geven, waar-mede hij ons vriendschap zou bewijzen. Zeg hem, dat wij er weezenlijk naar wagten.

Josina van Maurik aan Oom en Tante van Maurik, Bijdorp 17 augustus 1776

Josina is op weg naar een bijeenkomst van de Collegianten in Rijnsburg. Deze steeds kleiner wordende religieuze groepering, wordt vooral bezocht door remonstranten of doopsgezinden. Binnen de groepering hanteerde men geen dogmatische beginselen, maar streefde men naar religieuze beleving en direct contact met God. De basis van hun geloof is de boodschap van Jezus, waarin naastenliefde, tolerantie en verdraagzaamheid centraal staan. Tijdens de bijeenkomsten mocht ieder die dat wilde, dus ook de vrouwen, vrij spreken. De bijeenkomsten werden daarom ook wel 'vrijspreekcolleges' genoemd. De familie Van Maurik behoorde tot deze groep vrijzinnige gelovigen en Josina is op weg naar 'De vrientjes te Rhijnsburg' (Rijnsburg ligt dichtbij Leiden), die 'volgens getuigenis van de Leidse schipper nu voor de laatste maal vergadert'. Dat wist zij nog niet, maar die informatie klopte dan ook niet. De laatste bijeenkomst in Rijnsburg is op 27 mei 1787. Tijdens haar tussenstop op Bijdorp verneemt ze de laatste schokkende roddels over Jacob, de zoon van doopsgezind predikant Cornelius van Engelen.

99 Opmerkelijk is dat deel 4 van de *Proeven van Poëtische Mengelstoffen* (1776) van Kunstliefde Spaart geen Vlijt aan vier vrouwen is opgedragen: drie aristocratische dichters, Margriet van Haeften, Juliana Cornelia de Lannoy, Clara Feijoena van Sytzama, en aan de geleerde dichteres Petronella Johanna de Timmerman, die een burgerlijke afkomst heeft. Mogelijk vindt Lucretia dat lachwekkend omdat deze vrouwen nauwelijks gepubliceerd hadden. Petronella Timmerman is de veertien jaar oudere mentrix van Betje Bekker (later Wolff).

100 De *Germanicus*, een leerlicht in zestien boeken, zou in 1779 in een luxe uitvoering verschijnen. In dit epos beschrijft zij de Batavieren als onze voorvaders en als bondgenoten van de Romeinse held Germanicus.

A.P. Hulk, Dompeldoop bij de Collegianten te Rijnsburg. Collectie Rijksmuseum.

Juffrouw van Engelen en Dogter waren van de Partij. De eerste was zeer afgefallen en doodlijk bedroeft, wetende nog niet welk een keer de zaak van haar Zoon neemen zal. Hij is uit zijn ouders huis en men zegt er noodzaaklijkheid voor hem is te moeten trouwen.¹⁰¹

Lucretia van Merken aan Josina van Winter-van Maurik, Bijdorf 30 september 1776

| Pieter van Winter is ernstig ziek en Lucretia is erg ongerust.

Nadat gistren uwe brieven onze hoop wat hadden opgewakkert, ontfangen wij heden met de tijding van gistren de ergste schok. Ons hart schreit over uw beiden. Mogten onze gebeden verhooring vinden! Uw lieve Vader en ik zijn geheel overstuur geraakt door die derde lating,

¹⁰¹ Juffrouw van Engelen is Adriana Cornelia Voegen, de echtgenote van predikant Cornelius van Engelen, beiden doopsgezind. Hun zoon Jacob (1756-1806) die op dat moment tot arts wordt opgeleid en zich Jacob Voegen van Engelen noemt, bezwangert Clara Johanna van Meurs (het zoontje Cornelis sterft op 15 mei 1778, 1 ½ jaar oud). Het stel trouwt pas op 17 september 1778 in Leiden. Intussen zorgt zijn vader ervoor dat Jacob van de universiteit wordt verwijderd, waarna Jacob zijn studie in Duisburg afmaakt. Over deze interessante man: G.A. Lindeboom, Jacob Voegen van Engelen, medisch journaal: 'De Surinaamsche Artz', *Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde* 129 (1981) 1040-1049.

spaansche vliegen etc.; dit teekend nood. Wij moeten, en hoopen ook, ons gelaaten te zullen gedraagen en vast te houden aan het vertrouwen op de godlijke barmhartigheid, die ons dierbaar kind redden kan en ook, zoo wij hoopen, redden zal tot uw troost, mijn waarde, en tot troost van onze oude dagen. God leeft, mijn lieve Joos! Houd moed, zijn hand is niet verkort. Wij verlangen zeer om bij u te zijn, doch zullen met het jacht niet doorschieten, hoewel het niet onmogelijk is dat gij ons beiden of tenminsten mij nog ziet, Donderdagavond. Van uw lieve Vaders toestand hangt alles af. Mogt de reis niet zwaar vallen. Ik moet eindigen uit vrees van te aandoenlijk te schrijven; laat ons bidden, laat ons hoopen; God sterke hem, u en ons.

| Op 2 oktober meldt Josina dat Pieters toestand verbetert.

Elizabeth Wolff-Bekker aan Lucretia van Merken, Beemster 2 januari 1777

Schrijfster Betje Wolff heeft na haar pogingen tot toenadering al twee jaar niets aan Lucretia geschreven, maar doet nu opnieuw een poging. Nog steeds droomt ze ervan haar te ontmoeten. Haar liefde voor Lucretia is nog niet bekoeld en ze bewonderd haar nog steeds als de beste dichteres van Nederland, beter dan haar vriendin Aagje Deken.

Mevrouw! Zo ras wagtte gij mij evenwel niet weer? 't Is nog geen twee jaar, dat ik U mijne laatste papieren vizite gaf. Wat zal ik, ter mijner excus, inbrengen! Ik zou, als een dochter van Moeder Eva en als de echtgenoot eens regtzinnigen predikants, wel het een of ander vijgeblad kunnen gebruiken door den schult te leggen op SATAN REX [de duivel], of op (een singulier paar volks!) – Aagje Deken;¹⁰² maar ik zal eerlijker handelen. Geen van hen heeft schuld – niet meer als mijn begunstigd patrijshondje. Zo ik U overlast doe, wijt het mijn lieve Rijnsburgertje niet.¹⁰³ Dat zoete meisje is de hoofdoorzaak niet, Neen, Mevrouw! wijt het. mijne gevestigde agting voor U! Dit is zuiver opgebiegt.

Zo gij echter – maar ik denk dat niet, omdat ik altoos gehoord hebbe, dat de verstandigste lieden de inschikkelijkste zijn – zo gij echter knorrig wierdt, omdat mijne pen U te dikwijls overloopt, kon het gebeuren, dat ik U wiskundig demonstreerde, dat gij nóg méer schuld hebt als ik. Hoe smaakt U dit?

Gij zijt Mevrouw Van Winter en ik ben maar een boere domineesvrouw, heel goed. Gij zijt de grootste dichtresse onzes lands en ik schrijf gerijmde prosa; ik weet het, doch kan echter gelijk hebben en die meerderheid zoude U weinig baaten. Hoe, ik, die op instigatie van de beminde van mijn hart (thans Mevrouw Hennert, toen Haverkamp) met mijn 22 jaar moeds genoeg had om U (ook voor haar E.) te gaan zien;¹⁰⁴ ik, die de courage had om een bruiloftsvaers voor

¹⁰² Sinds een jaar is Aagje Deken de hartsvriendin van Betje Wolff.

¹⁰³ Aagje behoort net als Josina van Maurik tot de Rijnsburger Collegianten.

¹⁰⁴ Petronella Johanna de Timmerman (1724-1786), Betjes mentrix uit Middelburg, was een geleerde vrouw, die na de dood van haar man Abraham Haverkamp in 1758 een jaar lang zijn ambt als commies van het Klein Zegel van Zeeland heeft overgenomen. Ze trouwde in 1769 met de wiskundige prof. Johann Friedrich Hennert en bewonderde het werk van Lucretia van Merken.

U te maaken – hier gasconeer ik vrij wat, want ik had het hart niet om het U te zenden, schoon 't voor een kind nogal zo slecht niet ware –;¹⁰⁵ ik, die nu voor de derde reis bij U verschijn; ik, die zes gragten zou omzweven om maar een slip van Uw sac te zien, zoude ook durven zeggen: 'Waarom munt gij zo zeer uit? Gij zoudt ook zo niet schitteren; ik gebruik mijne oogen maar. Dat staat mij, zou ik denken, als eene vrije ingezetene onzes vrijen vaderland evenwel vrij'.

Maar ik hoop, dat wij de zaak nog in 't vriendelijke vinden zullen en dat ik zulke excesses niet zal behoeven te doen. Moglijk zult gij mij nu de eere aandoen om mij vriendelijk te vraagen: 'Maar zeg eens, Wolfje, hoe komt het toch in je Zeeuwsche bolletje om mij te schrijven?' Zie hier de Ratio sufficiens [hoofddreden] – (en passant, zo een greepje pedantery staat mij ook nog zo kwaad niet; ben ik niet Wolfiaansch; ei, valsch vernuft ook nog; nu 't leid er toe!) de Ratio sufficiens. Juffrouw Deken heeft mij (onder alles) verhaalt, dat zij U de vaersjes op mijn portret eens zoude voorlezen, en dat smaakt mij in 't geheel maar niet. Hoor, Mevrouw, mijne vrienden zijn mal, regt mal – met mij en wat hoeft gij dat te weten? Zij hebben mij zó veel moois gezeid, dat ik U kragtig uit de hand zoude vallen, zo ik eens 't geluk had van U te zien (en een uurtje te praten), want ik hoop toch om nog binnen de eerste 25 jaar eens in bedevaart te gaan naar mijnder lieve Vrouwtje van Bijdorp. Hierom, dagt mij, was het veel beter, U 'un plat de ma façon' [een werk op mijn manier gemaakt] te presentereen; het gaat hier nevens.¹⁰⁶ Ik geef het voor 't geen het is; véél verwacht gij niet van mij, dats eene groote gerustheid!¹⁰⁷

Zo gij nu eens wist, hoe vergiftig lui ik ben om iets van mijne voderijen te copieëren, dan zoudt gij eerst bezeffen, dat Wolfje voor Mevrouw Van Winter alles zoude willen doen, dat er maar te doen is. Denk niet, dat ik hier als eene Pelagiaansche werkheilige¹⁰⁸ met eigengerechtigheid te voorschijn kome of dat ik door heilige inhaaligheid hiertoe wordt aanzet; neen, waarlijk, ik doe het met zulk een tintelend genoegen en vind ook in deezee zo zeer mijn geluk in mijn pligt, dat ik niets van U begeer. Geen briefje, zelf zo groot als een rissepise of assignatie. Deeze belangeloosheid schijnt U zeker vrij bizar. Dat zij zo; ik heb de eer niet om U dus na te kennen of bij U bekend te zijn om U de reden dezer bizarrierie te zeggen. Deken zelf weet ze niet, doch ik handel dus, omtrend U, met oordeel.

Deeze mijne vrienden en nog eenige zulke onnozele menschen zouden U gaarn wijs maaken, dat ik waarlijk een goed slag van een vrouw ben en dat ik zelve Mevrouw Van Winter geene oneere aandoe door mijne agting. Maar! Wees op Uwe hoede! Liefde is blind, weet gij? Vrienden zijn toch altoos partijdig. Wat staat is daar op te maaken? Is 't niet veel beter – 'k wil zeggen veiliger – te berusten in de gemoedelijke berigten van lieden, die mij niet liefhebben en gevolgljik door geen prisma zien?

Dat mijn poetisch leven 'een strijd op aarde' is, weet gij; dat ik met de Hofstediaansche kudde zo nu en dan, in zoetigheid, een klein verschilletje had, weet gij.¹⁰⁹ Maar (nu ik toch

105 Gasconeren betekent hier overdrijven (ten gevolge van een teveel aan Gascognewijn).

106 Ze stuurt haar een gedicht, mogelijk *Winter-Buitenleven*, dat in 1778 verschijnt.

107 Met dergelijke sneren komt het verzoek tot contact heel vreemd over, het lijkt eerder een aanval.

108 Pelagius is een spreekwoordelijke ketter.

109 ds. Petrus Hofstede (1716-1803), was een orthodoxe predikant uit Rotterdam, bevriend met Johannes Barueth. In de pamflettenstrijd die de Socratische oorlog is gedoopt, bestreden deze predikanten het idee dat men ook buiten het gereformeerde christendom de hemel kon bereiken.

met U praat) dat ik, Allois borner enfin mes vœux, A n'être rien pour être heureux, [Kon ik mijn wensen beperken, ik zou gelukkig zijn] zeg ik U dat wáár is en dit wist gij niet.

Wat zal ik zeggen? Als men jong is en vernuft heeft, is men onbegrijpelijk gek (ik zonder U en eenige weinigen uit; op alle regels zijn exceptien). Wel hede! Ik beelde mij toen in, dat ik nog iets zou worden, en werken! dat heb ik gedaan, doch 't is munnekewerk, vrees ik. Ik zie de zaak nu beter in en 't word waarlijk tijd. En er zijn thans zo een ontzachelijke groote menigte dichters en dichtressen, dat het raer er van af is. Ik eenvoudige! heb altoos geloofd, dat er, exopt een wáár vriend, niets zeldzamer was dan een dichter, en zie daar! Lees zelf de lijsten onzer bekwaame lieden: de minste is als 't je blijft een puik- en panpoët. Milton en Pope zijn er maar beulingen bij. Alles is zo eens in de mode. Nu rijmt de heele waereld en 'daar één gek loopt – daar loopen er meer' (zegt Fok),¹¹⁰ zodat ik meen met zekere vadzigheid (of wilt gij: indolence?) het werk onzer jonge luidjes voortaan aan te kijken. Deken mag bij de kunst blijven; maar zo zij zo schoon in vaerzen als overheerlijk in prosa schreef, ik zou waarlijk denken, dat zij U eens wat van de kunst had afgezien.

Wat verlang ik naar Uwen Germanicus! Ik hoop immers, dat gij, Mevrouw, zult schrijven zo lang als gij U onder ons zult bevinden! Uw roem kan niet toenemen; die is volkomen; maar ons verstandig vermaak moet gij blijven vermeerderen. Hoe gaarn deed ik U een jaar of zo van mij over, mits – WERKEN! Blijf lang in het vol bezit van vlugge vinger-tjes en fijnziende oogen; maar zo het schrijven U begon lastig te vallen, doe dan als de roo-jaarige Fontenelle: dicteer, en ik weet iemand, die schrijven wilt.

Wilt gij wel geloven, dat ik maar gansch niet gecoëffeerd ben met de mentie, die Berkhey van mij maakt? En dat ik het leezende 'krabde daar ik kroop mijn bloed ter hartaêr uit'? bij wijze van zeggen.¹¹¹ Ik ken den lector niet; trouwens (Dieu merci!) geen één enig onzer fraaije vernuften; maar anders zou ik hem zo maar bij mijn neus neer zeggen, dat hij zulke fratzes wel hadt mogen laten. N.B. dat schrander wijf! van een vrouwtje, dat nog onlangs voor een meisje van 25 gegroet wierd! Zo kinderagtig teken ik, helaas.

Ik maak het lang, niet waar? Denk, dat ik in geen twee jaar weer kom en dat aan U te schrijven een feest voor mij is. Ik droom nog bij continuatie van U! Dat is zo troostelijk voor mij, die U onbedenklijk, schoon met de grootste eerbied! bemind. 'O, ik voel, dat ik (zeggen de susjes) zo bij je wezen moet: ik heb het dan zo wel'. Ons leven is een oogenblik en ik doe al wat ik maar kan om U aan de overzijde des graf zo bestendig bij te blijven als mijn ziel hier gestaadig om U zweeft!

Vaarwel Mevrouw! Ik kan U verzekeren, dat niemand, wie ook, U hooger acht als ik en dat ik, met alle sentimenten van consideratie Uwer gedenke, zijnde er voor mij geen grooter eertitel dan die van mij te mogen noemen Mevrouw!

Uwe ootmoedigste dienaress (mag ik familiair zeggen?) Wolfje.

¹¹⁰ W.G. van Focquenbroch (1640-ca. 1670) satirisch dichter.

¹¹¹ Le Francq van Berkhey bewondert de scherpe pen van Betje en heeft in zijn bundel *Gedichten* de loftrumpet over haar gestoken. Betje is daarvan geschrokken, want hoe kan Le Francq haar als zielsverwant herkennen? Le Francq lector aan de universiteit van Leiden en verdediger van Oranje en de gereformeerde orthodoxie, beschouwt zij als een gezamenlijke vijand van haar en Lucretia van Merken.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 27 april 1777

Pieter is weer ziek, zijn ouders geven hem doktersadvies. Chocolademelk, gom en gortwater worden aanbevolen. Heftige gemoedsaandoeningen dienen vermeden te worden.

Lieve Piet, wij zijn ten uitersten aangedaan over 't geen gij schrijft van uw bloedige fluiemen en verschriklijk hoesten. Wij beiden bidden u, dat gij in dit geval naar onze raad hoort en toch het volgende gebruikt. In de eerste plaats, als gij des avonds naar bed gaat, 10 druppels zijdenham 't geen u de gehele nacht waarschijnlijk van de hoest zal doen vrijblijven.¹¹² Conzuleer toch Dr. Corp hier over, die ons lang gebeden heeft u dien raad te geven. Wij zeggen dit niet om Dr. Eilerts te verkleinen aan wien wij naast God uw behoud verschuldigt zijn, maar laatze er te Saamen een consult over hebben, op dat wij 't genoeg mogen genieten onder den Goddelijken zegen u altoos te zien gezond en gelukkig zo lang wij hier op aarde zijn; en zo wij hopen zal uw welstand veel langer duuren dan wij er ooggetuigen van kunnen zijn. In de tweede plaats dringen wij instantelijk aan, dat gij des morgens (zo lang gij de warme melk niet hebt) en zelf al gebruikte gij dezelve, drinkt een kopje twee a drie cachou [cacao] met suiker als thee getrokken en wat melk er in, 't welk de borst ongelooflijk versterkt en verzagt; tusschen beiden eens wat gom en 's nagts gortwater met melk. Waag toch niet schielijk een laating en vooral, wagt U voor sterk gaan, voor ochtend- en avondlucht en voor hevige gemoedsbeweegingen, die u ten uitersten nadeelig zijn [...].

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, 4 mei 1777

Al zoekt Lucretia geen vriendschap met Betje Wolff, ze houdt haar gangen wel nauwlettend in de gaten. Ze meldt Pieter en Josina, dat Betjes dertig jaar oudere echtgenoot, dominee Adrianus Wolff, aan wie zij in 1759 was uitgehuwelijkt, op 29 april is overleden. Betjes plannen om met Aagje Deken te gaan samenwonen, liggen dan al klaar. Een dag na het overlijden van Wolff blijft ze al tien dagen logeren. In september betrekken ze een huis in De Rijk. Lucretia bestempelt dit samenwonen als 'een potzige samenvoeging'. Er is verder niet veel nieuws, behalve dat Nicolaas Bondt geschreven heeft over de republikeinse oorsprong van Nederland. Dat werk moet als tegenhanger dienen van de toenemende invloed van de stadhouder op het bestuur.

[...] Wolfje is in den hemel, ten minste, zijn vrouw zeide voorleden winter, dat zij dacht dat hij na zijn overlijden derwaarts gaan zou en zijne weduwe heeft ons van de week in een rouwbrief gemeld, dat hij in 't rijk der geesten overgegaan is.¹¹³ De goede man is aan een verval van krachten gestorven. Ik ben benieuwt waar zijne weduwe zich zal nederzetten,

¹¹² Druppels vernoemd naar de 17^e-eeuwse Engelse arts Thomas Sydenham.

¹¹³ Het ontvangen van een rouwbrief verplichtte de ontvanger min of meer tot het sturen van een antwoord.

want ik geloof niet, dat ze in De Beemster zal blijven. 't Zou een potzige samenvoeging zijn, indien zij en haar nieuwe vriendin tzaamen gingen wonen.

Bijdorp heeft nu grootendeels zijn zomerkleeding aan; perzik, peer en pruim beloven vrij wat, doch de abricoos is genoegzaam weg en ik vrees voor de appel. Maar misschien is 't nog te vroeg om te vreezen: ik ben een tuinierster in de koelte en durf derhalve op mij zelve niet veel aan. Maar uw geliefde jut is een schilderijtje;¹¹⁴ ook zal hij, indien er geen rampen komen, ondersteut moeten worden.

Maar ben ik wel zeer goed van telkens zulke lange brieven te schrijven, daar uw brieven zo kort zijn en dat nog daar de stad gestadige variatie van stof opleevert en hier buiten niets nieuws voorvalt? Beantwoord de vraag zelf, zo gij wilt, want mij zelve te prijzen zou te veel eigenliefde toonen en mij zelve te laaken doe ik liefst niet op Zondag den 4den Mei 1777. [...]

Mijn arme oude Dirkje Bul te Nimegen is dood. Haar zusters van 75 en 81 jaar hebben 't ons geschreeven, doch tevens verzogt, dat het jaarlijks presentje van koffy en thee mogt gecontinueert worden om... omdat ze toch altoos zusterlijk hadden medegedronken. Papa zegt: laat de oude zielen drinken, en ik zeg er met M. ja en amen op. Dus zal ik onze liefste Joosje weder met deeze commissie lastig vallen en dezelve Haar opdraagen, als zij bij ons is.

Wij Verlangen er naar, U met Pinksteren te zien.

P.S. Papa verlangt om de Deductie van d'Advocaat Bondt te leezen, dewijl hij de andre geleezen heeft en verzoekt, dat gij dezelve hem wilt medebrengen, als gij hier komt.¹¹⁵

Adios!

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 20 mei 1777

Pieter wordt op de hoogte gehouden van het laatste nieuws. Pieter van den Bosch is naar een remonstrantse synode in Amsterdam. Er is nieuws over de zoon van Cornelis van Engelen, die er tegen de zin van vader met een vrouw vandoor is gegaan en in Duisburg zijn artsexamen heeft gedaan. Nicolaas vraagt hoogleraar Hahn advies omtrent zijn klachten.

Wees zo goed van de Hr Vernède te zeggen, dat wij het stuk van Marmontel nog niet gezien hebben en dat hij ons zeer zal pleizieren met hetzelfde mede te brengen...¹¹⁶

Na deeze week komt Do. Van den Bosch op de sinodale vergadering te Amsterdam, daar 't echter zo heet niet zal toegaan als op de Dortsche. Voor nieuws, dat de jonge Van Engelen op de accademie te Duisburg gepromoveert is tot docter en zich nu, zo men zegt,

¹¹⁴ De jut, een sappige vroege peer.

¹¹⁵ Nicolaas Bondt (1732-1792), rechtsgeleerde, lid van Concordia et Libertate, bevriend met Pieter van Winter, overtuigd republikein. Waarschijnlijk doelt Van Winter op een verhandeling over het Nederlandse staatsrecht, door Mr. Pieter Paulus vertaald in zijn Verklaring der Unie van Utrecht (Utrecht 1775-1779, 3 delen).

¹¹⁶ Hoogstwaarschijnlijk de Amsterdamse predikant in de Waalse kerk, Jean Scipion Vernède (1714-1779). Ze vragen naar Jean-François Marmontel, *Les Incas, Ou La Destruction de L'Empire Du Perou* (1777) dat dezelfde thematiek heeft als het toneelstuk Monzongo van Nicolaas Simon. Beide echtelieden beheersen het Frans zeer goed.

te Emmerik zal stabileeren.¹¹⁷ Voorleden week heeft uw lieve Papa professor Hahn eens geraadpleegt; hij heeft de beschrijving der kwaal zeer attent gehoord en belooft ampel over de zelve te denken.¹¹⁸ 't Is een bescheiden, geleert en zeer polit mensch, zwak van gestel, maar in houding een andre Noordkerk.¹¹⁹ Wij waaren beiden zeer voldaan over hem; mocht hij Papa tot nut strekken. De Hr. Vernède of Do. Van den Bosch zouden mooglijk een van beiden ons de deductie van den Adt. [advocaat] Bondt kunnen medebrengen; denk er eens over.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, 22 mei 1777

Lucretia is een beetje ziek, haar 'bol is onklaar'. Er wordt volop geroddeld, onder meer over de geboorte van het kind van de weggelopen Jacob Voegen van Engelen en over Aagje Deken, die in Leiden bij haar oude weeshuismoeder, de weduwe van Rijssen logeert.

[...] Joosje vraagt of een zekre moeder van een zeeker kind van een zekre docter die te Duisburg gepromoveert is, mede zal gaan naar Emmerik; het gerucht zegt ja en dat daar het huwelijk zal voltrokken worden.¹²⁰ [...] Wij hebben Prof. Hann [Hahn] nog niet weer gezien. Met uw Vader gaat het op en neer; mijn bol is weer tamelijk onklaar.

Papa zegt, dat de kooplieden altoos zuinig op hun papier zijn, misschien mogten de Kuikens Van Apollo [ze bedoelt dichters als zichzelf] dit loflijk gebruik wel navolgen. Ik maak er een begin van door deeze in een van uwe adressen te sluiten.

Aagje Deken is te Leiden en bij Juffrouw van Rijssen gelegeert.¹²¹

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 27 mei 1777

Nicolaas heeft nog steeds gezondheidsklachten. Pieter is er nog niet in geslaagd het boek van Bondt op te sturen. De vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde staat voor de deur en verschillende Amsterdamse vrienden komen langs. Het is druk op de Oude Rijn. Prins Willem V is langs gevaren en in het jacht van de gecommitteerde raden van de Staten van Holland zaten de oplichters Van Seppenwolde. Het echtpaar heeft zich daar vreselijk aan gestoord. Door hun praktijken hebben ze de bevriende mevrouw Van Peenen in de armoede gestort en ze zijn daar vervolgens ook nog mee weggekomen. Een demonstratie van de corrupte bestuurspraktijken in Nederland.

117 Jacob Voegen van Engelen, zie hierboven. Het huwelijk wordt nog niet voltrokken.

118 Johannes David Hahn (1729-1784), sinds 1775 hoogleraar genees- en scheikunde in Leiden.

119 Mr. Hermanus Noordkerk (1702-1771), bekend luthers advocaat in Amsterdam, stond bekend om zijn tolerantie en menslievendheid. Correspondeert o.a. met Betje Wolff. Bij zijn dood schrijft Lucretia een gedicht voor 'den grootsten vreedemaaker', dat in handschrift in de collectie Six bewaard is.

120 Zie de vorige brief.

121 Adriana van Rijssen-Eems (1711-1783) weduwe van de Rijnsburger Collegiant Jan van Rijssen, overleden 1774. Zij was doopsgezind en was regentes geweest van het weeshuis De Oranje Appel, waar Aagje was opgegroeid. In 1779 zou ze haar samen met Betje Wolff bezoeken.

Jammer dat het met broeder Muhl minder goed gaat. Ook Uw Vader heeft veel pijn in de lendenen; wij hebben tot dusverre nog slechts eenmaal de plaats van Mulder kunnen omwandelen.¹²² Van den heer Vernède hebben wij niets gehoord. Zie maar, dat gij de deductie van Mr. Bondt terugkrijgt; misschien wil Ds. Van den Bosch die meebrengen, anders de heer Fontein of de heer Lublink, als ze op de vergadering komen.¹²³

Daar word gescheld! Wat is 't? Daar komt de Prins aan! Zijn Hoogt. is zeer opgeschikt. 't Is mooi weer. De Lelyvelden kwaamen te laat aan de poort en vroegen: is de Prins al voorbij? 'Ja', roept een tuinman op een zeer kluchtigen toon, 'ja, daer gaat ie' en deed ons allen lachen. Nu dit in parentiezis.¹²⁴

Voorleden Zaterdag zat de heer Malnoë met de kindertjes bij ons, wanneer het prachtig jacht van Gecommitteerde Raaden, het prachtigste dat in Holland is op een na, voorbij voer. En wie denkt gij, dat er in zaten? Raad. Gij zult denklijk nooit Seppen Wolde en zijn bruid met een bruiloftspartij; raaden en echter was het zo. Een edle toorn was in 't oog der beide heeren te leezen en ik beklagde de lijdende weeuwen en weezen.¹²⁵ Nu, ongegunt brood word niet altoos gegeten en om bij de loflijke spreekwoorden van Sanche Panse goeder gedachte te blijven: elk drommeltje regeert zijn [onleesbaar] dus kon een ander drommeltje dit ontuig nog wel beletten met hun trotsheid fatzoenelijke lieden te stooren; maar wat brust ons die boel [Wat kan ons dit schelen].

Lucretia van Merken aan Pieter en Josina van Winter, z.d., juni 1777

De gevraagde werken van Marmontel en Bondt zijn bezorgd en gelezen. De Inca's van Marmontel hebben ze terzijde gelegd, want het was te aangrijpend. De deductie van Nicolaas Bondt over het staatsrecht is goed bevallen.

Uw lieve brief, die niet dan goede tijding behelsde en daarbij ten uitersten vroolijk en vijf geschreeven was, verheugde ons ten hoogsten De boeken kwaamen den volgenden dag en gaan hier nevens terug, Wij hebben gedacht, dat het beeter was dezelve aan u te adresseeren, dewijl wij toch schreeven, dan aan de Hr. Vernède. Wij verzoeken u met ons compliment hem dezelve te zenden.

Wat de Inca's betreft, tusschen ons, wij hebben dezelve maar ten deele geleezen en 't geen wij ervan geleezen hebben heeft ons hart zo gepijnigd dat wij beslooten niet voort te

¹²² Buurman Mulder heeft een boerderij naast Bijdorp.

¹²³ Vergadering Mij. Ned. Letterkunde.

¹²⁴ In parentiezis betekent: dit ter uitleg. De Lelyvelden woonden naast de Van Winters.

¹²⁵ De gebroeders J. en H. van Seppenwolde waren in 1772 aan speculaties in Engelse aandelen ten onder gegaan en hadden in hun faillissement, waaronder weduwen en wezen, maar ook de bevriende familie Van Peenen (Johanna Elisabeth Robidé, getrouwd met Pieter van Peene) in armoede gestort. Uiteindelijk stelt de stad Amsterdam zich garant om alle verliezen terug te betalen. Over het faillissement P. Koudijs, H.-J. Voth, *Leverage and Beliefs: Risk Taking and Personal Experience in Collateralized Lending Transactions on the Amsterdam Stock Market, 1770-1775*, NBER Working Paper Nr. 19957.

gaan.¹²⁶ Quels horreurs! Ze zouden in staat zijn om het menschedom te doen haaten en ik wil voor niemand haat voelen nog uw lieve Papa ook niet, voor die korte tijd, dat wij er zijn zullen. Meer genoeg vonden wij in de Deductie van den Hr Bondt, die wij met veel behaagen gelezen hebben en die de voorige, zegt Papa, van alle kracht beroofd. [...]

Nu wat anders. Gij vraagt, of ik Marretje zo bekwaam kende om te schrijven; als gij haar brieven zaagt, zoud gij verbaast staan. 't Is zo een van die kneuten, die nog al wat doen kunnen, mits dat zij ruimte van tijd hebben; Zij is meer zwak dan onbekwaam...¹²⁷

Ik verzoek u vriendelijk, bijgaanden brief met 4 pond gebrande Surinaamsche koffie en 2 pond thee van 24 st. het pond naar Nijmegen te zenden. Gij waart zoo welwillend, uw bemiddeling aan te bieden.¹²⁸ [...]

Nu, lieve kinderen, weet ik niet veel meer als dat uw Fransche hartog ons zeer heeft doen lachen;¹²⁹ dat goed is zo vif als kwik en als hij thuiskomt kan hij wel zeggen: ik heb de fabrieken te Haarlem gezien, maar als men hem naar de minste omstandigheid vraagt, zal hij staan als Jut voor 't hek. Nu, dat is in ordre. Toen ik jong was berijmde ik zeer zot de zegeningen van Jacob en zeide van Nafthali: 'Gij Nafthali, zijt als een hinde los en vrij'; waerop mijn tante lachende hernam: 't Is, hier heb ik je en daar verlies ik je met Nafthali'.¹³⁰ A l'aplication voor den hartog.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 16 juni 1777

Al in 1777 gaan er geruchten dat de graaf van Falkenstein, het pseudoniem waaronder de Oostenrijkse keizer Jozef II in 1781 door de Republiek zou reizen, Nederland zal bezoeken. Jozef II is een verlicht bestuurder en wordt door de Van Winters bewonderd vanwege zijn menselijkheid en de verlichte hervormingen die hij in de Zuidelijke Nederlanden doorvoert.

De ouden heer Thunen verhaalde ons dat er een gerucht in Den Haag geloopt had, dat op het oude hof vertrekken gereed gemaakt wierden om tot logement voor den graaf van Falkenstein te dienen en dat de hertog, die een zeeker vriend van ons en u wel eens, 'zijn dikheid' noemt daarom nog in Den Haag gebleven was;¹³¹ doch dat men nu dacht, dat de keizer van dessein [plan] was verandert en Wolfenbüttele haast naar elders zou vertrekken of misschien reeds ver-

126 J.F. Marmontel, *Les Incas* (1777), zie hierboven.

127 Marretje, door Lucretia ook wel Marie genoemd, is het dienstmeisje Maria Bavink dat met Aagje Deken in het Amsterdamse Collegianten weeshuis de Oranje Appel was opgegroeid.

128 Aan de overgebleven zusters van de onlangs overleden Dirkje Bul (zie hierboven).

129 Welke Franse hertog even heel snel de fabrieken in Haarlem bezocht, zonder zich in 'de omstandigheden' te verdiepen, is onbekend.

130 In de Bijbel krijgt Jacob pas op hoge leeftijd een zoon, Nafthali, en achteraf betreurt Lucretia het dat ze Naftali in *Artemines* een hinde (vrouwelijk hert) heeft genoemd.

131 Zijne dikheid is de nogal omvangrijke hertog Lodewijk Ernst van Brunswijk-Wolfenbüttele (1718-1788), die als adviseur van stadhouder Willem V een belangrijke rol in het landsbestuur had.

trokken was. Ik wenschte voor mij, dat de keizer in 't land en voorbij Bijdorp kwam; ik zou, indien 't mij mogelijk was, naar de poort vliegen om hem te zien. Wij zien somtijds vorsten, maar een vorst te zien, die eer stelt in een mensch te zijn, is zeeker een ongewoon verschijnsel.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 23 juni 1777

Het echtpaar is geen lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in Leiden, maar bij de vergaderingen komen de Amsterdamse leden altijd langs op Bijdorp.

Dingsdag is te Leiden de vergadering van de Maatschappij. Maandag komen de vrienden Lublink bij de vrienden Lelyveld logeeren. Wij hebben ze gezaamentlijk op de vriendelijke portie tegens woensdag den tweeden July des middags verzogt. Weest zo goed van of in persoon of door een briefje den heer Fontein hier van kennis te geven en ZijnEd. uit onzen naam te verzoeken, ons dien dag aan tafel met zijn vriendelijk bezoek te vereeren en van de partij te zijn. Doch ZijnEd. gelieve verdacht te zijn, dat wij buiten ten een uuren aan tafel gaan, dus zullen wij hem uiterlijk tot half twee wagten. Ziet, dat gij hem animeert. 't Zou ons veel genoeg geven, hem daar bij te zien en heb de goedheid ons zijn antwoord te melden. Wij hebben dien dag de vrienden Meijer en Van den Bosch niet gevraagd, schoon dit wel te samen zou voegen, om dat ons dan de partij te zwaar word: wij kunnen thans niet veel doen.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, z.d. (rond eind juni 1777)

Sommige predikanten trekken de aandacht, onder meer predikant H., waarschijnlijk doopsgezind predikant Allard Hulshoff, die door Lucretia en haar dienstbode Mietje wordt bewonderd. Nicolaas Bondt krijgt bloemen van het echtpaar, vanwege zijn geschiedenis van het staatsrecht waarin hij aantoonde dat Willem van Oranje nooit enige invloed op bestuurlijke benoemingen heeft gehad en dat de claims van zijn nazaten op dat recht dus onterecht zijn.

Ik schrijf wat korter dan mijn oogmerk was over alles dat ik te melden heb, om dat ik gul uit mijn tijd heb verleezen aan een schoon stuk, 't welk ons van middag door drie jonge onbekende heeren gebragt wierd met het compliment van D^o. H. die de vriendelijkheid had ons een predicatie te zenden, eene uitmuntende predicatie over de godsdienstige beschouwing der wereld.¹³² Hij heeft deeze morgen te Leiden, zo ik geloof, het vervolg gepredikt; Mietje is er na toe. Een predicatie van dien man konden wij niet neder leggen zonder dezelve geleezen te hebben.

¹³² Waarschijnlijk Allard Hulshoff (1734-1794). Op 4 juli schrijft Lucretia: 'De jonge heeren die ons de leerreden bragten, zullen waarschijnlijk vrienden van de Heer H. zijn; 't papier was verzeegeld en zij verkoozen niet in te komen, waardoor ze ons onbekend zijn gebleven. Ik vergat u te melden, dat wij D.H. met een briefje bedankt hebben en verzogt, dat hij met zijn familie eens bij ons zou komen theedrinken.'

Dit is zeker: 't is een overheerlijke preek en onder de godsdienstige beschouwing over de werken des Allerhoogsten vonden wij stof den Almachtigen Schepper te verheerlijken over zo uitmuntend een gewrocht als dat mensch is. Mocht hij lang leven en veelen, zeer veelen tot godsdienstige beschouwingen en betrachtingen opleiden. De Gever van alles goeds zegene hem in tijd en eeuwigheid. Gij moet maaken, dat oom van Maurik en gij beiden deeze preek ziet.

Nu wat anders, weet gij dat proffessor Burman emeritus geworden is? Wie word in zijn plaats gedoodverwt?¹³³ Hebt gij gedacht om de bloemen bij de heer Bondt? [...] Maar schrijf toch wat langer brieven, want wij pruilen als ze zo kort zijn; als gij lange brieven schrijft, verbeelden wij ons, dat wij een vlerk of een pootje van onze kuikens hebben. Mijn tijd is weg en Karwij wagt.¹³⁴

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, 3 juli 1777

De vergadering is geweest en Pieter wordt op de hoogte gesteld van alle roddels en geruchten. Onder andere is er gesproken over een uiterst zouteloos grafschrift van Willem van der Jagt, op Hugo Cornets de Groot, maar ook over de nieuwe relatie van Betje Wolff (met een man), over de prijswinnende verhandeling van dominee Van Engelen en over een mogelijke benoeming van de geleerde Petrus Camper in Rusland.

Gelukkig, dat de tandpijn van Joosje over is, al heeft die haar een tand gekost: 'men kan gelukkig leven met eentje minder'.

't Is jammer, dat het grafschrift op De Groot sober blijft; 't is om grijs te worden, dat sommige van onze geleerde lieden hun harsenvat zo vol Grieks en Latijn gestopt hebben, dat er geen plaats voor een grein oordeel in is over gebleven; doch dat is noch uw schuld noch de onze. Voor 't ovrig wenschen wij de grafschriftmaaker meer rust en geluk op zijn landgoed in zijn oude dagen dan hij voorheen genooten heeft.¹³⁵

Gistren hadden wij de Heer Fontein nevens de vrienden Lelyveld en Lublink; ook de Heer en Juffrouw Hinlopen, die te samen bij hen gelogeert waaren.¹³⁶ 't Was een

¹³³ Petrus [Pieter] Burmannus [Burman] (Secundus) (1713-1778), hoogleraar de klassieke letteren (Franeker, Amsterdam), overtuigt republikein. Op zijn buitentje Santhorst werden de vijf V's 'Vaderland, Vrijheid, Vriendschap, Vrede en Verdraagzaamheid' in ere gehouden. Onder die leus bestreden de deelnemers de invloed van de gereformeerde orthodoxie en de stadhouder op de politiek van de Republiek. Over de Santhorster kring: C. de Vries, 'Laurens van Santen: de vrijheid beminnen op Santhorst', *Mededelingen JCW* 35:2 (2012) 164-175; A. Hanou, *De Onveranderlyke Santhorstse Geloofsbelydenis, door E. Wolff Bekker (1772)* (Leiden 2000).

¹³⁴ Karwij was de tuinman die ook de post naar Leiden bracht.

¹³⁵ Op 1 mei overleed Hugo Cornets de Groot (1709-1777), vroedschap van Rotterdam, commissaris posterijen Holland, beschermheer van het Bataafsch Genootschap. Hij was een afstammeling van de beroemde geleerde Hugo de Groot. Een anonieme dichter schrijft een lijkklacht waarin hij het door Van Merken genoemde zielloze grafschrift van Willem van der Jagt (1727-1805) uit Maassluis opneemt. Van der Jagt had in Maassluis een grote rol gespeeld tijdens het psalmenoproer van 1775 en was toen door het behoudende deel van de kerkgangers gemolesteerd.

¹³⁶ Nicolaas Hinlopen (1724-1792), oud-regent Hoorn, notaris, bekend taalkundige, schrijver van de *Historie van de Nederlandsche overzettinge des Bijbels* (1777), getrouwd met Liesje Claasdr. Ketel.

schoone dag en alle de vrienden waaren in het beste humeur van de waereld. Jammer was het, dat uw lieve vader zo pijnlijk was, dat hij geen voet met hen kon verzetten, doch wij moeten het niet volmaakt willen hebben. Stil zittende was het draaglijk. [...] Dokter Tak heeft mij een dagelijksch voetbad aangeraden en wijnruit om de polsen van de handen laten leggen.¹³⁷

Voor nieuws wierd verhaalt, dat Van Engelen de goudene medaille van de vergadering der Maatschappij is toegewezen op eene verhandeling door hem over de dichtkunst geschreeven.¹³⁸ Ook wierd door de Hr. Hinlopen verteld, dat te Hoorn algemeen bekend was, dat de Wed. Wolf trouwen gaat met zekere schout genaamt Van der Jacht.¹³⁹ Hoe zal het nu gaan met Aagje? De vrienden lachten en zeiden, dat dit het eerste bedrijf was van het stuk en dat het nu volmaakt in de war was. Doch de heer F. [Fontein] merkte aan, dat het de beste stukken waaren, die wel warden [de lezer verwarden] en echter goed uitkwamen. Wij zullen zien.

De P.C. [Petrus Camper] is zeker geen onaangenaam companjon, als hij op zijn dreef is, maar wat zullen al die portraitten uitwerken?¹⁴⁰ Ons was gezegt, dat er een na Petersburg zou gezonden worden. Wie weet als dat gebeurt, of de Groote Catharina geen verlangen krijgt om het origineel te zien en zo de professor daar komt, wat zal er dan gebeuren? Laat ons niet zoo ver vooruit loopen, maar dit is in mijn oog gewis, dat hij moeds genoeg zou hebben om Czar te zijn, indien de tijd en de omstandigheden gunstig genoeg waaren voor groote onderneemingen.¹⁴¹

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, 15 juli 1777

In Haarlem krijgen de plannen om aan de Hollandse Maatschappij een Oeconomische Tak (afdeling) toe te voegen vaste vorm. Deze organisatie is bedoeld om de Nederlandse economie uit het slop te halen. Vriend Lublink is een van de initiatiefnemers. Het initiatief hoopt op grote financiële bijdragen van de burgerij, maar Lucretia en vriend Lublink zijn niet blij met de invloed van Cornelis Brunings op het plan. Op Bijdorp wordt een 'gezichtsmachine' geïntroduceerd. In het huis van graaf d'Aumale in Voorburg is brand gesticht door zijn eigen werknemers, uit wraak voor zijn hardvochtige personeelsbeleid.

¹³⁷ Geneeskrachtige plant (ruta graveolus).

¹³⁸ C. van Engelen, antwoord op de prijsvraag: 'Welke zijn de algemeene oogmerken, die een dichter moet bedoelen?', opgenomen in de *Werken van de Maatsch. der Ned. Ltk.* (1779).

¹³⁹ Het roddelcircuit rondom Elizabeth Wolff-Bekker maakt overuren. Gerrit van der Jagt (1750-1834), zoon van de hierboven genoemde Willem van der Jagt, is op dat moment notaris en procureur in De Rijp, waar Betje en Aagje Deken wonen. Betje schrijft een gedicht bij zijn huwelijk met Maartje Jantjes op 20 april 1778.

¹⁴⁰ Petrus Camper (1722-1789), wereldberoemd anatomisch tekenaar, kunsttheoreticus, arts, hoogleraar ontleedkunde: 'ein Meteor von Geist, Wissenschaft, Talent und Thätigkeit' (Goethe). Hij werd zeer regelmatig geportretteerd.

¹⁴¹ Petrus Camper was aan het Russische hof bij Catharina de Grote bekend omdat hij in Russische tijdschriften publiceerde. De opmerking over Catharina de Grote verwijst naar de geruchten over haar seksuele uitpattingen.

Zo gij, lieve kinders, ‘Robertson’ uit hebt en, als gij verhuist zijt, hem ons wilt zenden, zal ’t ons veel vermaak geven. Papa verlangt er sterk na en ik kan het leezende zijn verlangen voldoen door ’t zaaklijke te vertaalen; en was er Midleton bij, ’t zou ons genoeg vergrooten.¹⁴² [...] Wij bidden u D°. H. [Hulshoff] voor Zijn heuschheid vriendelijk dank te zeggen [...].

Het Haarlemsche programma slagt de kop van Coverlee; gij en zeer veel andren hebben er niets mede op en zeer veelen schreeuwen er van mirakel.¹⁴³ ’t Is gelijk gij zegt in onze oogen ook. L. [Lublink] heeft niet geweten, dat B. [Brunings] in de commissie nevens hem zou gesteld worden en is nog in verbeelding, dat hij er B. nooit meerder om zal behoeven te zien of te spreken. Doch onze vriend, die gij met reden zo hoog acht, en wij zijn van andre gedagten en vreezen, dat zijn vaderlandschliefde hem gepiert heeft. Ik stap overal kort af, om dat ik nog veel te zeggen heb. Enfin, als de ducaten niet vloten willen, zullen al deeze schoone ontwerpen in rook vervliegen.

Ik had u uit de grap geschreeven van de gezichtjes.¹⁴⁴ Gij moet ze toch zien; of de machine goed of kwaad zal uitwerken is een ander ding, maar indien ze, gelijk men zegt, de voorwerpen zo fiks omtrekt van vooren gezien zijnde als van op zijde, moet de gelijkenis verwonderlijk zijn; althans eenige die wij gezien hebben in profil waaren zo juist, vooral een paar Hoornsche mensen, dat wij op ’t gezicht van de Hoornsche heer met zijn stijve hoed en de juffrouw met haar kapje ons niet van lachen konden onthouden. Lublink en de andre vrienden die hun gelaat hadden laten omtrekken ter groote van een ordinaire snuifdoos geleeken ook alle frapant.

Van de Maatschappij spreken wij als gij hier zijt; het schijnt maller uitgedrukt te zijn geweest als kwaalijk gemeent naar ’t zeggen van de luiden zelf, die gij noemt.¹⁴⁵

Nu nog wat nieuws. Op de grens van Rhijnland, niet ver van ’t kleine Loo¹⁴⁶ legt een weinig landwaart in en dus vrij eenzaam een schoone buitenplaats, bewoond door den graaf d’Aumale (zo men zegt een brusq man). Hier ontstond voor weinig tijds brand zonder dat men wist hoe of waardoor. Ze wierd schielijk gebluscht en men dagt er niets kwaads van,

142 W. Robertson, *History of America* (1777), werd veel gelezen in verband met de onrust in de Amerikaanse kolonie en de kansen voor Nederlandse ondernemers. Midleton is misschien C. Middleton, *Brief uit Rome* (Londen 1753) waarin hij de overeenkomst tussen het Pausdom en Heidendom aantoonst.

143 Het Haarlemse programma is het grote project van een commissie die werkt aan de oprichting van de Oeconomische Tak, een afdeling van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, die erop gericht is om de vaderlandse economie nieuw leven in te blazen. In die commissie zitten onder meer Johannes Lublink en Christiaan Brunings. Coverlee verwijst naar de edelman Robert de Coverley, die zijn mislukte portret had laten overschilderen tot een ‘Turkschen Kop’. Op zijn vraag of hij nu niet meer te herkennen was had men geantwoord ‘voor het een of het ander is wel wat te zeggen’. Met andere woorden: het is maar zeer de vraag of de hervorming van de Haarlemse Maatschappij wel zal slagen. Overigens werd de Oeconomische Tak zeer succesvol.

144 De ‘silhouetemachine’ was rond 1775 ontworpen door Johann Caspar Lavater (1741-1801). Na het tekenen van het silhouet, diende dit nog verkleind te worden en dat gebeurde met de zogenaamde ‘tekenaap’, een handig apparaat dat al veel langer bestond. Zie over deze machine: A. de Haas, ‘Silhouetten maken de mens’, *Med. JCW* 35:1 (2012) 117-128.

145 Blijkbaar is er iets voorgevallen op de vergadering van de Mij. Ned. Letterkunde.

146 Het Kleine Loo lag in Voorburg. De daarnaast gelegen hofstede De Horst was eigendom van Jacob Paulus graaf d’Aumale en was op 13 juli tweemaal in brand gevlogen. Het buitentje werd nooit meer herbouwd.

tot dat voor twee a drie weeken weder brand ontstond en de hooiberg met een varkenshok verbrande. Men gaf er de drost kennis van en deeze aan de Hr. Brender, baljuw van Rijnland, die ter inspectie nam en de plaats nagt aan nagt zo door brandvolk als dienaars liet bewaaken, 't geen echter de brandstichters niet scheen af te schrikken, dewijl er briefjes gevonden wierden, dat men mogt doen wat men wilde, het huis echter in het kort een prooi der vlammen zou zijn, welke bedreiging thans bewaarheid is. Want na dat de dienders Zondag laatstleden des morgens ten vijf uren vertrokken waaren en niemant iets gezien had, stond des morgens ten zeven uren het huis aan 4 hoeken in volle vlam en is tot den grond afgebrand. Cela passe ralerie [niet te geloven], doch 't geval, hoe vreemd, is al te waar en de baljuw Brender zondag van hier (Leiden namelijk) gereeden op de tijding van dien ramp om alles naauwkeurig op te nemen. Men prezumeert, dat het hem van zijn eigen volk gebrouwen is.¹⁴⁷

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, 20 juli 1777

Meer nieuws over de brandstichting in het buitenhuis van d'Aumale en over Jacob Voegen van Engelen.

Gij vraagt, waar de graaf d'Aumale was, toen zijn buitenhuis aangestooken wierd. Hij zat met zijn vrouw in een der kamers te ontbeiten, toen hij de brand ontdekte. Hij moet zeer gehaat zijn, zo 't waar is dat men zegt, dat de dorpelingen zeer traag waaren om de brand te helpen blussen, zijnde allen ten uitersten tegen hem verbittert. Hier loopt een gerucht, dat hij om schulden na dien tijd gearresteerd is; of dit waar is durf ik niet verzeekeren, maar 't is zeker dat vier van zijne domestiquen op prezumtsie gearresteert zijn. 't Is een schriklijk stuk en waarschijnlijk wraak over zijn brutaliteit tegen zijn volk, die men zegt dat zeer verregaande was.

Gistren wierd ons verhaald, dat de jonge heer die onlangs gepromoveert was en te Emmerik zou docter worden en trouwen, thans in Leiden zijn naam aan zijn deur heeft laten zetten en docter er bij (hij woont bij luiden in); men zegt, dat dit veroorzaakt word om dat de vader van de juffrouw haar nog het kind naar Emmerik wil laten volgen, eer ze getrouwt zijn en hier op zou hij tot deezen stap gekomen zijn.¹⁴⁸ Of zijn ouders, die nog uit de stad zijn, hier iets van weeten is ons onbekend; zo niet, zullen ze zeer verwondert zijn, als ze thuiskomen. Hij was bij de oude dr. geweest, die wij voorheen gebruikt hebben, om hem te verzoeken, hem eenige kalanten te recommandeeren en zeide, dat hij voornemens was ondertusschen repetitor te worden.

Wees zo goed van niemant deeze geheele historie te melden als van ons komende.

¹⁴⁷ Het gerucht ging dat de buitenplaats door het personeel in brand is gestoken.

¹⁴⁸ Clara Johanna van Meurs met wie Jacob, de zoon van Ds. C. van Engelen in Emmerik zou trouwen, was ruim voor haar huwelijk bevallen, een schande in die jaren.

J.F.A. Tischbein, Cornelia Rijdenius (1746-1826), pendant met echtgenoot Johannes Lublink [onged. rond 1794]. Collectie Rijksmuseum.

Cornelia Lublink-Rijdenius aan Lucretia van Merken, Vreeland juli 1777

Cornelia Rijdenius (1746-1826) was in 1771 getrouwd met Johannes Lublink. In 1772 was hun enige kind Maria Lublink geboren (1772-1819), de hier genoemde Mietje. Het gezin heeft gelogeerd op Bijdorp en de sfeer was buitengewoon goed geweest. Lucretia en Cornelia zijn hartsvriendinnen, wat onder meer blijkt uit het lange gedicht dat Lucretia voor haar geschreven heeft. Deze brief is geschreven uit Vreeland, waarschijnlijk logeerde het echtpaar bij de Amsterdamse burgemeester Daniel Hooft van Vreeland.

Verschoon mijn vrijpostigheid, U met deeze lastig te vallen, want zwijgen kon ik niet. Mijn hart moet lugt hebben, het is te vol van dankbaarheid over zulk een inneemend, zulk een hartelijk onthaal en dat van U, van Uw achtingwaardige echtgenoot, van vrienden daar ik zulk een diepen eerbied, zulk een onbepaalde vriendschap en vertrouwen voor voel. Verschoon mij, beminnelijke vriendin, – deeze lieve naam heeft UE. mij immers vergund? mijn aandoening verbied mij hiervan meer te zeggen. Uw eigen goed en weldoend hart zal zelf voelen wat het kost, uit te drukken, hetgeen men ondervindt in het genieten van een vriendschap, die men zich tot de grootste eer reekent. Dat Uwe edelmoedige aanspooringe tot deugd, verstand en goede, zeeden – want dat is met recht Uw beiderzijdsche vriendschap voor mij – mij gunstig bijblijve, dat is mijn roem, mijn wensch en verlangen...

Mietje verzoekt 1000 kusjes aan UE. en de Heer Winter en bedankt nogmaals voor de eer, die zij heeft gehad naast U aan tafel te zitten; zij zal het door vlijt en gehoorzaamheid zoeken te verdienen.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, 1 augustus 1777

Pieter en Josina zijn verhuisd. Goed nieuws omtrent het grote verlies dat mevrouw Peene had geleden als gevolg van het bankroet van de firma Seppenwolde. Blijkbaar bezat ze nog voldoende om een rechtszaak tegen de bankiers aan te spannen en die rechtszaak heeft ze gewonnen. De eerst gezamenlijke publicatie van Wolff en Deken is een feit, Lucretia vindt het maar niks dat Deken zich in haar letterkunde met Wolff associeert.

Wellekom, wellekom in uw nieuwe woning, roepen uw lieve Papa en ik, want wij verbeelden ons, dat gij er nu zijn zult; hetwelk de reden is dat wij niet eerder geschreeven hebben, wetende dat er in 't midden van het verhuizen overal tijd toe is behalven tot brieven lezen of schrijven.

Wij hebben het Godlof thans nog al draaglijk, schoon het weer nat, ruw en zo koud bijwijlen is, dat de hondsdagen ons niet verhinderen stooven te neemen. De Franschen zeggen: l'hiver est venu passer l'été à Paris [de winter is gekomen om de zomer in Parijs door te brengen], en de Engelschen, dat de zomer geen producten ontvangen hebbende tot den zomer van 1778 uitstelt met intressen te betaalen. Wij geloven, dat gij 't erg gehad hebt met uw meubelen over te krijgen; meld ons eens, hoe gij ze voor nat hebt kunnen bewaaren.

De heer Munter uit Amsterdam en de vrienden Van den Bosch hebben ons gisteren bezocht.¹⁴⁹ Voor nieuws, dat Mevrouw van Peenen voor den Hoogen Raad haar proces tegen Clif. en Chev. gewonnen heeft met de kosten.¹⁵⁰ Ik ben verzeekert, dat dit u als ons verheugen zal. Zij was zeer blij, de goede vrouw; wij zien haar nog al veel en zij houdt sterk aan ons vast.

Juffrouw Wolff en A. Deken hebben brieven te samen uitgegeven. Hebt gij die al gezien? De laatste heeft een kwade buurman als de werken bij elkander staan.¹⁵¹

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 2 augustus 1777

Over de Batavieren en de overblijfselen van de Romeinse nederzetting Matilo, vlakbij Bijdorp.

[...] Uw potzierlijke nieuwsvertelling heeft ons doen lachen. De kleindochter van Brandt reekend zich aan den schrijver verplicht voor zijn loflijk getuigenis van haar overgrootvader.¹⁵² Doch 't is zeeker, dat de Romeinen een oefenschool voor de Batavische jeugd hier omtrent gesticht hadden om dezelve in den wapenhandel en mooglijk ook wel in de taalen te oefenen, hetwelk waarschijnlijk word om dat de Batavieren lijfwachten des keizers geweest zijn en verscheidene van hen hooge bedieningen in Rome bekleed hebben; dus dienden ze Latijn te spreken of ten minsten te verstaan. Echter legt Bijdorp niet op dien grond, maar 't legt er niet ver vandaan. Deeze oefenplaats of school, zo gij wilt, heeft gelegen omtrent de plaats van de Heer Vreede en heete Roomburg, waar van nog tot op heden het bruggetje, dat naast die plaats legt de naam draagt van de Roomburgerbrug.¹⁵³ Deeze brug is toen Claudius Civilis de wapens op nam door de Caninefaten verbrand en de Romeinsche bezetting die er toen lag of gevluht of tot warmoes gekapt. Zie daar een schat van geleerdheid, die de pijnne waart was om gemeld te worden, zult gij zeggen. Maar, jongetjes, als ik een geleerde bui krijg, moet ik er mee trachten te briljeeren: zij komen zo zeldzaam.

149 Cornelis Munter (1750-1799), regent Amsterdam, gematigde patriot. De familie Van den Bosch is predikant. Pieter van den Bosch, sinds 1769 remonstrants predikant in Leiden en zijn vrouw.

150 Bij de bankencrisis van 1772, waarbij ook de eerder genoemde bank van de broers Seppenwolde betrokken was, was ook de bank van Willem Clifford & Chevalier bankroet gegaan. Mevrouw van Peene, buurvrouw, was daarbij nagenoeg al haar geld kwijtgeraakt en als gevolg daarvan behoorlijk ziek geworden.

151 De kwade buurman van Deken is Wolff. De *Brieven van E. Wolff-geb. Bekker en A. Deken* (1777) over het overlijden van Ds. Wolff en uitgever Houttuyn, is hun eerste gezamenlijke werk.

152 Lucretia was de dochter van de bonthandelaar Jacob van Merken (1691-1754) en Susanna Wilhelmina Brandt (1687-1759), een kleindochter van de historicus en dichter Geeraert Brandt (1626-1685). Waarnaar deze opmerking verwijst is onbekend.

153 Vreede is de koopman Pieter Vreede sr. Lucretia had voor *Germanicus* de geschiedenis van de Romeinen en de Batavieren bestudeerd. De Romeinen hebben aan de Rijn in Leiden een groot legerkamp (Matilo) gehad, waarvoor in de 18^e eeuw de naam Roomburg werd gebruikt.

**Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik,
22 augustus 1777**

Deze week schrijft Lucretia over enkele nare gebeurtenissen in Leiden. Bij de doortocht per schip van een Zwitsers regiment gebeurde een verschrikkelijk ongeluk, waarbij twee soldaten omkwamen, verder is er een schoorsteenveger gestikt en ook is een paard omgekomen. Ze is weer behoorlijk ziekelijk en lijdt aan zware hoofdpijnen, maar brooddeeg en Spaanse vlieg moeten haar weer beter maken.

[...] Nu kortelijk wat anders. Hier zijn deeze week verscheide droevige ongelukken gebeurt. Een schip met een deel der Cent Suisses¹⁵⁴ na Vriesland moettende voer de Havenbrug aan de Zijlpoort door met trommels, trompetten en ander speeltuig. De brug was half opgehaald en 't muzijk trok zeer veel volks, waar van een menigte tegens de half opgehaalde brug opvloog om te beter te kunnen zien; de ijsre haak, waar in de ketting gehaakt was, brak en de brug stortte neer op twee of drie van die bloeds, die op de nederleggende mast zaten, en sloeg oogenbliklijk twee van hen morsdood en kwetste de derde doodelijk, terwijl verscheidene menschen in 't water raakten en ook gekwetst wierden. Dus wierd de onschuldige vreugd in droefheid verandert. De twee Zwitsers zijn hier gistren begraven. Gij ziet, dat ik alles aftar [minder erg maak], dat de aakligheid van dit geval zou vergrooten, zo ik het meldde.

Ook bleef hier van de week een schoorsteenveger in een schoorsteen dood; men weet niet of hij een beroerte gekregen heeft of gestikt is: althans men brak de schoorsteen ter deele af en hij wierd er dood uitgehaalt.

Ook hebben deeze week twee paarden van Zwieten¹⁵⁵ zeer zwaar gehad met de faragon, die men zegt dat aan pieces is en een van de paarden, 't welk zwaar bezeerd was, is dood. Zie daar, veel rampen in een week.

Ik heb enkele dagen zware hoofdpijnen gehad; alle middelen – zuurdeeg aan de voeten, rozen met azijn op het hoofd, wijnruit aan de beenen en ten slotte een spaansche vlieg – zijn er aan te pas gekomen; nu gaat het weer beter.¹⁵⁶ Dezen brief heb ik in drie tempo's geschreven en 'maar zo als de frazes vielen, om mij toch niet te vermoeien'.

**Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik,
26 augustus 1777**

Lucretia geeft gezondheidsadviezen aan Josina die behoorlijk wat lichamelijke klachten heeft. In deze brief signaleert Lucretia een toenemende onverdraagzaamheid in de sa-

¹⁵⁴ Zwitserse huurlingen, een ceremoniële compagnie hellebaardiers (ook Hondertzwitsers, Hundertzweitser) genoemd (een compagnie is ong. 80-120 man).

¹⁵⁵ De heer van Zwieten is M. Temminck, heer van Zwieten (1734-1814), gematigd patriot de bewoner van kasteel Zwieten in Zoeterwoude.

¹⁵⁶ Zuurdeeg is gegist broodmeel, de Spaanse Vlieg in poedervorm, wordt tegenwoordig als lustopwekkend middel gebruikt, maar werd vroeger toegepast als urine-afdrijvend middel.

menleving. Pieter Meijer wordt vanwege zijn starre houding tegenover zijn inmiddels overleden zoon Cornelis aangevallen in een boekje van 67 pagina's getiteld *De ontaarde vader en de ongelukkige gelieven*, waarin Meijer de naam Eigenbaat heeft gekregen. Er worden geen namen genoemd, maar blijkbaar is iedereen in Amsterdam op de hoogte van de affaire. De kinderen van Meijer en ook Meijer zelf zijn er kapot van.

[...] De doctoren zeggen, dat de menschen in de warmte te weinig vleesch en te veel vruchten gebruiken.

Gistren hadden wij de vrienden Van den Bosch met de jonge lieden Meijer, die allen zeer aangedaan waaren over dat kwaadaartig en zot boekje tegens onze vriend.¹⁵⁷ Wij kreegen schielijk de knip over [werden er misselijk van] en begeeren het vod nooit weer in te zien; onzer aller ziel is met indignatie tegens de schrijver vervuld en met hartelijk medelijden over onze vriend en zijn huis. Zijn arme kinderen zagen er uit als dooden. Wees echter zo goed van hem dit niet te zeggen: het mogt hem te meer ontrusten. Papa en ik verzoeken, lieve Pietje, dat gij toch eens bij hem wilt gaan en hem een troostlijk woord wilt toespreken en hem toch aanzetten om het vod te verachten. Ik onderstel, dat gij het reeds gezien hebt; D°. Vernède en de advocaat Calkoen zijn ook zeer mishandelt.¹⁵⁸ Moet dit alles van de goedwil verdraagen worden, 't is hart en echter mogelijk nog best er zich niet aan te stooren. De algoede God geve, dat onze vriend er slegts niet onder bezwijkt.¹⁵⁹ Zeg hem toch, hoe wij hem beklagen en wees zo goed van per naaste eens te schrijven, hoe hij vaart. Hij heeft zich zeer gespoed om zijn kindren de 15e zang mede te geven, 't geen voor mij een gelukje is, want ik vrees, dat deeze schok hem vooreerst alle lust beneemen zal.¹⁶⁰

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, 21 september 1777

| Over kermisvermaak in Leiderdorp, bellen blazen en bokkingschuitjes.

[...] Nu was 't onverantwoordlijk, indien ik deeze [brief] liet vertrekken, zonder u te melden, dat wij een zeer briljante kermis gehad hebben. Badinage apart; nooit is er meer

¹⁵⁷ Uitgever Pieter Meijer stond bekend als de protector der tolerantanten en was vanwege zijn vrijzinnige uitgaven regelmatig vanuit orthodoxe hoek aangevallen. Hij was wel wat gewend, maar nu betrof het een persoonlijke aanval vanwege zijn starre houding t.o.v. zijn zoon.

¹⁵⁸ Ook zij worden niet met naam genoemd, maar blijkbaar heeft de 18^e-eeuwse verstaander maar een half woord nodig. Hendrik Calkoen (1742-1818) is lid van Concordia et Libertate, Libertate et Concordia, Mij. Ned. Letterkunde, etc. Calkoen is voorstander van de Amerikaanse Revolutie, bevriend met John Adams en overtuigd republikein. Hij zal enige jaren later onder meer door R.M. van Goens worden aangevallen vanwege zijn *Verdediging van het Politiek Systema van de Regeering van Amsterdam* (1780). Predikant in de Waalse kerk Jean Scipion Vernède (1714-1779) is lid van Libertate et Concordia en voorstander van een verbond met Frankrijk.

¹⁵⁹ De vriend is Pieter Meijer.

¹⁶⁰ De vijftiende zang van de *Germanicus*.

volk op de been geweest, wagens en schuiten bij honderden en voetgangers zonder getal.¹⁶¹ Als het zo voortgaat, zal over eenige eeuwen de Leiderdorper kermis een der uitmuntendste van Europa zijn; men ziet er misgeboorten, men hapt er koek, men knuppelt er de kat,¹⁶² men bakt er broedertjes [poffertjes], men vaart, men zingt en danst en drinkt en kijft er, enfin, men doet er alles wat op een kermis gedaan kan worden en zo dat alles u nog niet bekoort om ze te komen zien dan weet ik niets meer bij te brengen om er u toe te animeeren.

Mevrouw Van Peenen is na de stad, daar zij voor de wintermaanden een huis heeft gehuurt. Wij hadden van de week haar kindertjes en die van onze braave buurman Van Geer verzogt. Zij waaren lief vrolijk. Wij lieten een tafel voor de deur zetten en leerden 't jonge volk bellen blaazen van zeepzop. De booien hielpen hen en zelfs de oude Aagt; 't was een schilderijtje, oud en jong zich te zien verheugen, terwijl de bellen tot boven 't huis vloogen.

Zeg niet: moeder vertelt ons wissewasjes, want, mijn lieve schatten, een weinig overweging zal u het gros der menschen niet veel ernstiger bezig vertoonen als 't genoemde volkje; ik zal 't u onder ons vertellen: de meeste blaazen waterbellen. [...]

Gijlieden moet toch eens het uitloopen der bokkingschuitjes te Katwijk zien, waar van hier zeer veel fraais verteld word; dit valt altoos voor u in onze kermisweek; alweder een reden om dezelve bij te wonen. Maar hierover kunnen wij te winter aan den haart filozofeeren...

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, 29 september 1777

Tolerantie in geloofszaken is onlosmakelijk verbonden met het doperse en remonstrantse geloof en de Fransman A.M. Cerisier geeft daarvan in zijn geschiedenis van Nederland talrijke voorbeelden.

Wij leezen tegenwoordig Le tableau de l'Histoire des Provinces Unies. De schrijver schijnt een jong mensch te zijn en het is jammer, dat hij (schoon hij anders op een aangename wijze schrijft) met eene te haastige pen schijnt te schrijven, waar door hij verscheidene fouten begaat.¹⁶³ Men zegt, dat hem in de volgende deelen veel fraais zal gesuppediteert worden. Voor 't overige is hij zo sterk, ik had haast gezegt: zo driftig, republicains, dat dit een vreemde vertooning zal maaken, zo hij het uithoud.

¹⁶¹ Een badinage apart is een kort speels verhaaltje.

¹⁶² Volksvermaak, waarbij een kat in een ton was opgesloten die aan een touw hing. Er werd net zolang met knuppels naar de ton gesmeten totdat de kat naar beneden viel.

¹⁶³ A.M. Cerisier, *Tableau de l'Histoire générale des Provinces Unies*, 10 dln. (1777-1784), later vertaald door P. Loosjes. Cerisier (1749-1828) was omstreeks 1775 secretaris van het gezantschap van Frankrijk naar de Nederlanden, stond in Leiden in contact met John Adams, was medewerker aan de kranten *Le Politique Hollandais* en *Gazette de Leyden* en een fanatiek aanhanger van de patriotse factie.

De anecdotes, die hij met veel vifheid van geest verhaalt, doen ons somtijd lachen. Zie er hier een van. Men kwam in Den Haag zeekere Gnapeus, van ketterij verdagt, in zijn huis zoeken en vond hem niet, dewijl hij gevlucht was, maar zag in de keuken komende eenige saucijzen op de rooster leggen te braaden, schoon 't in de vasten was.¹⁶⁴ De huisgenooten zогten dit te verschoonen met te zeggen, dat er eene zwangere vrouwe in huis was, die belust was op saucijzen. Hier van raport gedaan zijnde was de raad twee dagen bezig met over dit geval te bezoigneeren en het slot was, dat men al de doctoren ontbood en hen ernstig op hunne conscientie afvroeg, of zij het phizeik mogelijk achten, dat een zwangere vrouw, die niet ketters was, in de vasten lust kon krijgen tot gebraden saucijzen.

Dus zijn er veele en 't geen zeekerlijk zeer mooi is, dat hij al het zaaklijke der buitenprovincien zeer kort netjes in zijn historie inweeft.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 6 oktober 1777

Lucretia doet verslag van een bezoek van Willem V aan Alphen, waar hem boerenkost werd voorgezet.

De Prins heeft met zijn suite [gevolg] voorleden week te Alfen gespijst en zijn hart opgehaalt aan een schapenbout met aardappelen en sterke soup gekookt. 't Is goed, dat de vorsten somtijds ook eens boerekost proeven: de geheele boel is tog van één stof opgeleid en de Hollandsche boer eet doorgaans gezonder en zindelijker toegemaakte kost als al de excelenties en hoogheden van onze dagen. Papa zegt lachende, dat ik er wél over redeneer, maar 't zij dit kool is of ernst, ik at liever op een boerebruiloft rijstenbrij met suiker of repje den brij,¹⁶⁵ dan bij de eene of andre mayesteit potagies [maaltijd], die geen mensch kent als de kok, die ze bij elkander heeft geflanst en die nergens toe deugen als om de maag van eerlijke lieden te bederven. Zo denkt een Hollandsche vrouw, die ouderwetsch denkt en ouderwetsch is.

Ons verblijf alhier spoedt ten einde. Wilt gij ons een pak moscovische matten zenden om de broeibakken te dekken?¹⁶⁶

Hetgeen ik u met meer vermaak vertellen kan, is, dat de Rijn zo effen is als een gegoopte spiegel en dat twee oude zwaanen en zes jonge, die hier op 't oogenblik voorbij vaaren, in mijn oog geen minder aangenaame vertooning maaken als koetzen met zes paarden of flambouwen, die rijtuigen doen culbuteeren [omvallen]. Dat doen mijn zwaanen niet. Ook bemoeien die lieve dieren zich niet met buigingen of strijkages te maaken voor groote heeren; ergo, alles wel overwoogen, wel overdagt en opmerkend nagespoord zijnde is mijne conclusie, dat een hoveling en een zwaan twee zeer verschillende dieren zijn.¹⁶⁷

164 Willem de Volder of Guilielmus Gnapeus (1493-1568) was als rector van de Latijnsche school te 's-Gravenhage wegens ketterij vervolgd.

165 Repje-den-brij is rijst gekookt in wijn met krenten en zure appelen.

166 Moscovische matten zijn uit Rusland afkomstige matten gemaakt van lindebomen en bedoeld om de fruitbomen en plantenbakken in te pakken en te beschermen.

167 Lucretia verafschuwt iedere vorm van hielenlikkerij.

Lucretia van Merken aan Pieter en Josina van Winter, z.d. (rond 10 oktober 1777)

Het is met ons nog een zwak werkje, doch wij hopen a.s. woensdag de reis naar Amsterdam te kunnen doen. Uw beschrijving van de familiedag is lief, maar wat durven wij zwakke potentaten voorneemen? Wij hoopen nog al nu de Hr. Vernède zo lang blijft leggen, dat hij herstellen zal, gelijk ook Vollenhoven en Voogels. Al onze Leidse vrienden doen u hartelijk groeten en Bijdorp zend u op den wensch van zijn eigenaars eenige lekkere bergamotten [zure citrusvrucht] en beurees [late perensoort]; wij hebben niet meer, anders zouden we u meer geven. De germains [vlierbessen] hangen nog, en tien of 12 appelen zijn al onze rijkdom; misschien hebben wij toekomende jaar 20 veel turfmanden vol, wie weet. De heer Schultens zal u verteld hebben, dat hij en mevrouw ons een visch gebracht hebben.

P. Verleus aan N.S. van Winter en L.W. van Merken, Leiden 5 maart 1778¹⁶⁸

Pieter Verleus legt contact met het echtpaar Van Winter-van Merken om aan te geven dat het Leidse letterkundige genootschap Kunst wordt door Arbeid verkregen, zich nu vol gaat inzetten op de bestrijding van het werk van Le Francq van Berkhey die Lucretia badi-nerend een schrijvende tuinmaagd had genoemd. Het is maar de vraag of het echtpaar op die steun zit te wachten. Zij willen van hun eigen kracht uitgaan en hebben een hekel aan het aanscherpen van tegenstellingen. Zij willen hun tegenstanders zoveel mogelijk in hun eigen sop laten gaarkoken.

Het smert mij, dat in de tegenwoordige poëtische verwarring veele van mijne vrienden en onder die ook UE. betrokken zijn. Dat is ongelukkig en alleronschuldigst. Wat heeft toch UE. onzen Leidschen Nimrod gedaan?¹⁶⁹ Immers niets dan hetgeen, indien hij een mensch waare en UE. kende, hem UE. moest doen liefhebben en hoogachten! Het is ondertuschen gelukkig en christelijk, zo omtrent zijne beledigers te kunnen denken als UE. doet. Zijne snorkerijen en trouwlooze streeken zijn verachtelijk, doch, zoals UE. zegt, hij benadeeld zichzelf allermeest. Hij word meer en meer bekend voor hetgeen hij waarlijk is, naamelijk voor een slechte. Onze Lelyveld, ook de Heer Vreede hebben getracht zoo goed zij konden zig van hem af te maaken; dan het schijnt met hem nog zo gemakkelijk niet te zullen gaan. De 'Brief van een Vriend aan een Vriend', is, in mijn zin, braaf geschreeven: raak en ter zaak.¹⁷⁰ Hoogeveen, zegt men, zal hem een proces aandoen, waartoe de nooten

¹⁶⁸ Pieter Verleus (1722-1793), boekhouder te Leiden, enige tijd hierna fanatiek patriots en lid van de politieke genootschappen Voor Vrijheid en Vaderland en de Burgersociëteit. Hij is getrouwd met Petronella de Heus (1725-1797).

¹⁶⁹ Nimrod, spreekwoordelijk voor 'de verontwaardigde', of 'tegenstander', hier de orangist Johannes Le Francq van Berkhey (1729-1812), lector aan de universiteit van Leiden. Provocateur in dienst van Oranje, uitte vaak ongefundeerde beschuldigingen tegen iedereen die een tolerante en republikeinse staatsvorm nastreefde. Uitgebreid over hem: Robert Arpots, *Vrank en Vry. Johannes Le Francq van Berkhey (1729-1812)* (Nijmegen 1990).

¹⁷⁰ Een pamflet tegen de onzin die Le Francq met betrekking tot de *Leydsche Courant* naar buiten had gebracht.

thans gesteld worden, zodat, indien onze baas aan alle sijne slegts tegenwoordige partijen voldoen zal, er voor hem braaf werk aan de winkel is.¹⁷¹ Die ‘Dankbetuiging’ schijnt hem wel het allermeest te hinderen, waarvan hij onzen vriend sterkst voor den maaker houd; hij heeft dienaangaande al van den beginne in het wild geschermd en mogelijk vind hij den man nooit uit.¹⁷²

Mij wierd laatst uit een zeer goede en tweede hand gezegt, dat Le Francq’s voorgeeven in het narigt achter zijne bittere Vriendentraanen, alsof UE. door het genootschap V.P.L.¹⁷³ verzogt was geworden tot het zien vertoonen van UE. treurspel ‘Het Beleg van Leiden’, volstrekt leugenachtig was, want dat UE zelve gezegt had, daartoe nooit verzogt te zijn. Dit zou waarlijk eene verregaande ontrouw of ligtgelovigheid van hem wezen; trouwens, daar maakt hij zich meer schuldig aan...

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, 30 april 1778

Lucretia doet verslag van de jaarlijkse aankomst op Bijdorp en stelt Pieter op de hoogte van het laatste tuinnieuws.

Wij vonden op onze komst al ons volkje bijeen en elk eeven vrolijk. Karwij en zijn zoon¹⁷⁴ verwelkoomden ons eerst. Aagt huppelde, Arij lachte, de vogeltjes zongen, een trits van katten miaude, enfin, alles was wel te vreden en wij ook, toen de vrienden Van den Bosch in een schuitje van over den Rijn kwaamen en ons genoegen vermeerderden. Wij hebben verscheidene van onze vrienden zints dien tijd hier gehad, als de Hren Malnoë, Van Geer, Verleus, de Lelyvelden en verscheide van de Juffrouwen, die ons allen verzocht hebben U op ’t vriendelijkst te groeten, onder andren de Hr. van E. [Engelen] wiens zoon maar even hersteld is van de maazelen.

’t Geval van A. is veelal stof van de gesprekken.¹⁷⁵ Hier loopt een gerucht dat de [onleesbaar] ook optakelen of reeds weg zijn; zo gij hier iets van weet of hoort, weest zo goed het ons te melden: de Hr. M. [Malnoë] wenschte het te weten.

171 Cornelis van Hoogeveen (1740-1792), boekhandelaar en letterkundige te Leiden, stichter van het bekende Leidse dichtgenootschap Kunst wordt door Arbeid verkregen, dat via het tijdschrift *De Poetische Snapper* iedere gelegenheid te baat nam om Berkhey op de kast te jagen. Details in: Rietje van Vliet, ‘Poging tot karaktermoord, de Poëtische Snapper, onder de zinspreuk Vrank en Vry (1777-1778)’, *Med. JCW.* 37 (2017) 202-215.

172 Anoniem verscheen in februari 1775: *Dankbetuiging aen den nederlandschen dichter Jan De Kruyff, voor zyne beschaving en verbeteringen gebracht in het Verheerlykt Leyden van Joannes Le Francq van Berkhey* [...] De Kruyff jr. had het gedicht het *Verheerlykt Leyden* van Le Francq bekritiseerd en verbeterd. Le Francq was woest, maar wist niet wie de *Dankzegging* geschreven had. Die wordt nog steeds toegeschreven aan Frans van Lelyveld, maar die toeschrijving klopt volgens de brief van Van Merken niet. De predikant P. van den Bosch werd ook van het auteurschap van de *Dankbetuiging* beschuldigd. Hij verweert zich openlijk.

173 Veniam Pro Laude, tooneelvereniging te Leiden, met in het bestuur de politieke tegenstanders C. van Hoogeveen en Le Francq van Berkhey. Al snel na deze ruzie zegt Le Francq zijn lidmaatschap op.

174 Karwij en zijn zoon onderhouden de tuin.

175 Onduidelijk waarop Lucretia doelt.

De vruchtboomen staan er goed bij; Toen 't voor drie a vier weken zo warm was, vertoonden zich al de knoppen der appelboomen geheel bedekt en als ooverlaaden met een groene korst, die er uit zag als groene snuif en niets anders was dan eene ongelooflijke meenigte van kleene diertjes, onzichtbaar voor 't oog. Dit verschijnsel gaf niet alleen hier omstreeks, maar op genoegsaam alle de Rijnlandsche dorpen reden tot de grootste bekommering. De boeren staaken hunne wijze hoofden bijeen en nadat ze lang te samen geredeneert hadden wat het toch weezen mogt, dewijl de boereooogen er geen leven in zagen, beslooten zij dat er dit jaar geen een appel zou te vinden zijn en dat alles weg was. Doch 't geen vreemd is: de hagel en sneeuw, die er zints geweest is heeft al die insecten gedood; men ziet geen van die dieren en de appel staat tot nog zeer wel. Nu verheffen ze allen de wijsheid van een ouden boer van Rijnsburg, die hen gezegt had: 'Jongens, wees zo verlegen niet, want dat beteekend een vruchtbaar jaar'. Evenwel met alle respect voor het boereverstand zien wij liever niet veel dieren op de bloeikmoppen en ik zag gistren niet met vermaak eenige zwarte vliegen in een boogert, waarin de poire signor charmant bloeid. Doch wij menschen zijn klugtige weezens, zorgen somtijds, als er geen gevaar is, en somtijds niet als wij er de grootste reden toe hebben...

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, 3 juni 1778

| De lente is losgebroken en in Leiden is het kermis.

Gistren kort na de middag in de tuin zijnde kwaamen twee tortelduifjes belet vraagen om in de beukemunnikskap hun verblijf te houden. Wij zagen ze met vermaak en hebben ze vrij logies toegestaan. De nagtegaalen hebben belooft, indien wij de taal der voogelen wel verstaan, hunne jongkjes in slaap te zullen zingen, terwijl zij om het kostje uit zijn, en zo de kleine duifjes niet believen te slaapen zal de wielewaal met hen kiekeboe spelen. Dit is dunkt mij een mooi printje.

In Leiden en langs water en weg is alles in rep en roer van wegens de kermis. Men loopt, men rijdt, men vaart, men zingt en drinkt, men versiert kar en schuit, wagen en paard en Germanicus witte paardje trok fluks stadwaart van 't hoofd tot de staart versierd met roode en geele strikken. Maer al genoeg van de kermis, waarmede wij toch niets te maaken hebben...

De vergadering der maatschappij is bepaalt op de tweede dingsdag in Julij, dus broeder en zuster Jan met Keesje ons Saturdays den 18en dier maand hartelijk wellekoom zullen zijn.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, 8 juni 1778

| Lucretia is blij dat haar brieven Pieter en Josina soms aan het lachen maken. Ze voelt zich oud en lang niet meer zo levendig van geest als vroeger. Ze heeft zichzelf beloofd zich tegen de knorrigheid, die ziekte van de oude dag, te blijven verzetten. Ze bericht over een geestverschijning op Bijddorp.

Het is mij lief, dat mijn laatste [brief] u wat gediverteert heeft; ik wenschte wel dat mijn brieven altoos dat effect hadden, maar den ouden dag, lieve kinderen, den ouden dag, dat is een mizerabel ding voor de vivaciteit; de geesten worden zo loom als de ligchaamen; de vroolijkheid der jeugd maakt plaats voor, hoe zal ik het noemen, deftigheid; neen, dat is 't niet; achtbaarheid, dat nog minder; daar toe ben ik te goed lachs; wijsheid, dat kan men niet zeggen, als men op de vraag: ben je sestig? zou moeten antwoorden: helaas! omtrent. Knorrigheid dan, neen, want ik heb gelofte gedaan om niet knorrig te worden al wierd ik zo oud als een dochter van den eerbiedwaardigen Methuzalem. De vrolijkheid der jeugd maakt evenwel ergens plaats voor, schoon ik het rechte woord niet vinden kan. Wagt, ik heb het, voor slaaperige domheid, en dat is een groote hinderpaal om levendige brieven te schrijven. Dit is ook de reden, geloof ik, dat al de zaaken, ten minsten verre het grootste getal, ons gantsch anders en minder behaaglijk voorkoomen als in onze jeugd. Ik zonder hier echter de schoonheden der lente van uit; boomen, bloemen, beeken, velden, boogerts, weiden etc. treffen ons sterker naar maate wij ons voorstellen dat wij ze korter zien zullen; en dit is bij mij een bewijs dat dit weezenlijke schoonheden zijn, die proef houden in spijt der jaaren. Maar de vermaaken, die jonge lieden in duizend andre dingen stellen, verliezen bij de oude lieden haare aanvalligheden.

Ik zou dit breedvoerig kunnen bewijzen, indien ik een predicatie moest schrijven, maar dewijl ik mij niet geschikt vind om de plaats van Marietje in de Kwaakers Kerk¹⁷⁶ te vervullen, stap ik er af om U te vertellen, dat ik eergistren een zeer vreemd verschijnsel gezien heb, waarvan ik niet wist wat te maaken.

Met de Heer Vogels¹⁷⁷ en uw lieve Vader op de plaats van onze buurman [Mulder] gewandeld hebbende, zaten wij een poos in een van de donkre kabinetjes om de grasparterre, om te luistren naar de nachtegaaltjes, die tooverachtig zongen, wanneer 't mij in 't hoofd kwam om met Voogels naar de maan te gaan zoeken, waarvan gij ons verteld had. De halve rondte buiten om gewandelt zijnde zonder die maan te vinden liet ik hem verder zoeken en keerde te rug; maar van de overzijde weder op het terras komende zag ik op de plaats, daar ik uw vader gelaaten had, iets dat ik niet verwagte, namelijk een engel, ten minsten 't was iets zeer gelijkende naar het denkbeeld, dat ik mij van de engelen, of om juist te spreken van de engelinnen vorm. Zij had een wit kleed aan met breede hemelsblauwe boorden, een staf in de eene, een boekje in de andre hand, en stond op de plaats daar ik Papa gelaaten had en hem thans niet zag. Ik stond verbaast en wist niet wat te maaken. Eindelijk dagt ik: indien de engelen met mijn Winter willen wegvliegen, moeten ze mij medeneemen, ik wensch hier alleen niet te blijven.

Ik naderde een weinig en maakte een dienaarssse [een buiging], die door de engel in antwoord wierd, en zo ras zij een voet verzette ook door uw lieve Vader, dewelke zij door voor hem te staan tot dat oogenblik volmaakt voor mijn gezicht verborgen had gehouden. Gij kunt moogelijk u geen denkbeeld maaken, hoe frappant die onverwagte verschijning zich voor mij

¹⁷⁶ In de bijeenkomsten van Quakers en Collegianten mochten ook vrouwen spreken. Maria Bavink, die bij Lucretia het huishouden deed, was een van hen. Zij vertelde daar blijkbaar regelmatig over haar godsbeleving. De bijeenkomsten van deze groepen werden door een steeds kleiner wordende groep bezocht. De Amsterdamse groep telt hooguit nog 20 deelnemers.

¹⁷⁷ De Van Winters trekken vaak op met leden van de familie Vogels. Hier is zoon Gerrit Vogels op bezoek.

opdeed. De engelin was een jongejufr. bij Mulder gelogeert; en Vogels was niet minder verbaast, toen hij wederkeerde, als ik geweest was. Het engelinnetje heeft hem zeer behaagt; vraag er hem na, hij zal 't niet ontkennen. ZijnEd. doet uw op 't vriendelijkst groeten en verzoeken of gij de goedheid geliefte hebben aan zijn familie heden te laten weten, dat hij Woensdagavond zal thuis komen, bij welzijn, in plaats van heden, dewijl hij er op ons verzoek dit dagje nog aanknoopt. Wij bidden u dit te bezorgen, opdat de oude luiden niet ongerust zijn.

Lucretia van Merken aan Josina van Maurik, 14 juni 1778

Lucretia moedigt Josina aan om door te gaan met het schrijven van brieven. Nicolaas is ineens weer kerngezond. Voltaire, die toch bekend staat als een levendig mens, heeft zich dood geslapen door een overdosis opium. Verder gonst het van geruchten over een mogelijke oorlog tussen de Franse koning Lodewijk XVI en Josef II van Oostenrijk in de Zuidelijke Nederlanden.

Vaar voort, mijn lieve kind, gij zult niet een tweede Kats [Jacob Cats, de grote dichter] maar een tweede madame de Sévigné worden.¹⁷⁸ 't Is vermaaklijk brieven te schrijven aan personen die er de waarde van zien, 't zij dan bloedverwanten of vrienden.

Wel nu, wat zegt Vogels? Heeft hij u de heldendaad van Papa verteld en hoe zij te saam en van Zwieten door Zoeterwoude en het Paapenmeertje naar Lammen en van daar door Meerburg terug geroeid zijn?¹⁷⁹

D°. van den Bosch is de geheele week naar Zoetermeer geweest en F. Lelyveld naar Rotterdam etc. om zijn vrouw te haalen.

Wel nu, wat hoort gij van de dood van Voltaire! Arme ziel, zich dood te slaapen. Dit dunkt mij, is een des contradictions du monde: een van de vifste menschen, die ooit leefde, slaapt zich dood aan opium. Wij hebben hier de korte levensbeschrijving gelezen die de Monthley Reviewers aan hem zelf toeschrijven. Ze is zeer levendig geschreven, maar alles voor hem in een allergunstigst ligt. Mij dunkt dat ik met vermaak een daalder verliezen zou aan een uitvoerige levensbeschrijving van hem, die noch door zijn vijand noch door zijn vriend maar naar waarheid geschreeven was; doch hij is te veel in 't politique der hoven gemengt geweest om dit in 't kort te verwagten.

Wij zullen, vrees ik, in 't kort onaangenaamer berichten ontvangen van al de vorsten, die de roezemoerij des oorlogs in 't hoofd hebben, en men vreest dat wij er niet buiten zullen kunnen blijven. Ik wenschte, dat ze allen dagten als de man, die, bij zijne vrienden gelogeert, van gevoelen was, dat hij om zes weken, die hij er geweest was, en om zes weken, die hij er nog dagt te blijven, zich met de kwestie niet moest bemoeien.

¹⁷⁸ Marie de Rabutin-Chantal, markiezin de Sévigné (1626-1696), beroemd brievenschrijfster.

¹⁷⁹ Het Papemeertje bij Zoeterwoude-dorp en de Lamme schans en Meerburg op de grens met Zoeterwoude dorp bestaan nog steeds.

Lucretia van Merken aan Josina van Maurik, 18 juni 1778

Josina heeft een teveel aan toverachtige goedheid, maar ze maakt zich in de ogen van Lucretia veel te druk. Haar verbeeldingskracht gaat er met haar vandoor, waardoor ze zich te makkelijk laat meeslepen. Dat had ze vroeger zelf ook, maar dat is ze inmiddels wel afgeleerd. Net als Nicolaas is ze van mening dat Josina zich gewoon wat rustiger moet houden.

Ik zie hoe langer hoe meer, dat de eene mensch de verbeelding van den ander niet in de hand heeft. En wilt gij er bewijs van, lieve Joos, uw brief van eergistren verstrekt er een. Uwe goedhartigheid hoort naauwlijks, dat er mogelijkheid is dat gij waarde vrienden aan uw huis zouden kunnen krijgen, of zij supleert [levert] al wat aan het gantsche denkbeeld mankeert, regelt tijd, schikt kamers, overlegt tourtjes; en op wat grond? Op eene mogelijkheid, die waarschijnlijk nog ver af is.

Ik ben nu oud geworden en slagt [lijkt op] de oude luiden, die alles bepeinzen dat somtijds geen bepeinzens waardig is; maar toen ik jong was, lieve Joos, peinsde ik slegts aan 't geen mij vermaakte en het uitzicht op eenig toekomend genoeg gaf vleugels aan mijn vlotte verbeelding. Ik zal nooit vergeten, hoe lang mij de, tijd viel tusschen den dag dat mijn Artemines aangenoomen was en dat hij gespeeld wierd. Dit was toen een gewichtige gebeurtenis voor mijn eigenliefde, doch eene verstandige vriendin deed mij merklijk bekoelen door mij te zeggen: 'Mijn waarde, vlieg zo sterk niet vooruit; de dingen zijn zo aanlokkend nooit als ze jonge lieden schijnen en als de dag, die gij nu zo sterk wenscht, voorbij is, zal ze u eerlang als een droom schijnen, die gij nog weinige dagen met genoeg herdenken en eindlijk geheel vergeten zult'. Duizendmaal heb ik naderhand aan dit zeggen gedagt en dagt er aan op 't leezen van den uwen. Uw lieve ijver en toverachtige goedhartigheid behaagde Papa en mij ten hoogsten, maar het smerte ons, dat gij door dezelve een weinig te veel bot te vieren uw zelve noodwendig gedisapointeert moest vinden. Een griffier, mijn waarde, is geen meester van zijn tijd, kan zelden lang uit de stad en dient de gelegenheid waar te neemen als zij zich opdoet. [...] Neem mij toch niet kwaalijk, dat ik u wat gebadineert [bespot] heb met uw ijver; 't is enkel, mijn waardste liefde, opdat gij uw zelve niet dikwils daardoor zoude laten foppen. Wij wilden om al 't waarelds goed niet, dat gij die levendigheid verloorde, maar bevorder slegts uw rust, mijn lieve, door er somtijds eens tegen te zeggen: hou paardje.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 2 juli 1778

Buurman boer Wouter is bijna verdronken omdat hij een glaasje teveel had gedronken en toen een sloot was ingelopen. Gelukkig waren er genoeg mensen op de been om hem te helpen. Ook Nicolaas Simon heeft hem bijgestaan. Dienstbode Pieternel heeft buurman Wouter opgezocht en hem streng toegesproken.

[...] Zaterdag raakte hier alles in opschudding. Het hoofd der oude rederijders, Wouterbuur, wiens kalven gij ziet, wiens warme melk gij drinkt – wel te verstaan, die van zijn koe – Wouterbuur had te diep in de fles gestudeert en viel van zijn vonder, zo als men hier de plank noemt die over de sloot legt, in 't waater.¹⁸⁰ Passchier en Sandert haalde hem met veel moeite op. Papa liep er zo ras hij met zijn stokken kon voortkomen na toe om te beletten, dat men hem niet rolde, nog mishandelde.¹⁸¹ Hij was reeds present, toen Winter kwam, die ter stond orde stelde om hem 't natte goed uit te doen en hem te verschoonen en te bedde te helpen. Inmiddels kwam ook de goede Van Geer te hulp. 't Maakte een geheele opwarring [chaos]; de arme vrouw en die van Sadrach, zo als de collonel Glaubman Sander gelieft te noemen, waaren schriklijk aangedaan en ontsteld. De chirugijn heeft er twee of drie laatingen bij gewonnen. Thans is alles weder op zijn stel en Pieternel heeft de boer een stichtelijke vermaning gedaan van niet weer zo veel genever te drinken.

Richard Scrafton aan Justus van Maurik, Bristol 24 juli 1778

De Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1775-1783) tussen Groot-Brittannië en zijn dertien koloniën in Noord-Amerika is in volle gang. Justus van Maurik heeft zijn waardering voor de Amerikaanse vrijheidsstrijd uitgesproken tegenover zijn Engelse handelspartner Richard Scrafton. Die is minder positief en is beslist geen republikein als Van Maurik.

As to peace, I suppose none of us will live to see it, for the present system amongst the nations seems to be neither peace nor war, but attended with the worst consequences of the worst of the two. You, Republicans, may have a sympathizing pleasure in the prospect of a new commonwealth erecting itself in despite of opposition, but as I never can grant that the Americans had the same causes for complaint as your glorious ancestors, so I never can allow them the same merits. Assure yourself, my friend, that their supposed happy successes arose entirely from the treachery of the nation's false friends, betrayers of their country's cause, who rather than see anybody in place and power but themselves, would join any one to overset, destroy and demolish any constitution or government in the world. Is it not a wonder how the Government is able to go on aft all, when one sees that the opposition is made up of every sort and species of faction, continually accumulating motives of the basest kind?

I beg your pardon. I observe your letter displays very different sentiments from those which have just escaped me. Events have turned out more in favour of the Americans than you or I could ever have thought. Washington may be a hero, though in what I think not a good cause. I allow him the merit of believing he does act in a good cause, which justifies him enough.

¹⁸⁰ Wouterbuur is buurman Wouter.

¹⁸¹ Drenkelingen werden vaak over een ton gerold en 'uitgeperst', omdat men dacht dat zij volgestroomd waren.

Justus van Maurik aan Richard Scrafton, Amsterdam 4 september 1778

Van Maurik antwoordt Scrafton dat hij verontwaardigd is omdat de Engelsen nu alle schepen vanuit Spanje en Frankrijk naar de opstandelingen in beslag nemen. Hij is voor het principe vrije zee en vrije vaart. Hij verwijt Willem V, de stadhouder, dat hij de Engelse politiek steunt, maar begrijpt dat ook wel weer omdat er heel veel Nederlands geld in Engelse fondsen is geïnvesteerd. Verder bericht hij over de perikelen rondom Jacob Voegen van Engelen, die er vandoor is met een meisje met een soepele opvatting van zedigheid. Het stel is nog ongetrouwd, maar heeft al wel een zoon. Hij vraagt Scrafton of zijn vrouw wil corresponderen met Josina, zodat ze haar Engels kan oefenen.

Were this nation of ours not attached to yours by the strongest ties of selfinterest, considering their vast property in your funds, Dutch indignation would manifest itself more than now it does against the cruel, insolent brutality of your cruizers, privateers and kingships, that most unmercifully take our ships going to or coming from France or Spain, a liberty, which by solemn treaties we are entitled to and yet a very enemy could not be treated worse than your accursed tars treat every Dutch vessel they meet with. To be serious, I can assure you, that were no Stadholder at the helm of the Republiek, entirely devoted to the English, this nation would heartily join with the French in a seawar against what they Call a nest of thieves and robbers, that infest the open seas, common, by divine dispensation, to all nations. [...]

You enquire after your Leiden friend. Capt. May, in lieu of going to sea as was expected, resides since some months at the Hague, by private appointment, it is said, of the Court, where he instructs the young princes (their father is not too old for instruction neither) in the art of navigation, geography, mathematicks etc.¹⁸² [...]

Young Van Engelen put up for physician.¹⁸³ He is not married yet and yet he owns for his lawfull son the offspring of his amours with a lady of easy virtue, greatly in favour with the academical youth of Leiden. His father opposed the match and they are actually at law these 15 months before the Senatus Academicus, their competent judges...

If Mrs. Scrafton should incline to open a correspondence in English with my niece Van Winter, the latter will be much pleased with it and return the compliment...

Harriet Scrafton aan Josina van Winter-van Maurik, Bristol 31 oktober 1778

Mrs. Scrafton begint inderdaad aan een briefwisseling met Josina van Maurik. Zij vraagt haar om haar Engels te oefenen in een brief over een verschijnsel dat ze in Engeland niet kennen: de gaper.

¹⁸² Kapitein May had op een Nederlandsch oorlogsschip gediend, maar werd door de stadhouder van verdere acties tegen de Engelsen afgehouden.

¹⁸³ Ook Scrafton blijkt de jonge Jacob Voegen van Engelen te kennen. Het kind is geboren, maar vader Cornelis van Engelen verzet zich nog steeds hevig tegen een huwelijk. Het meisje in kwestie was volgens Van Maurik erg populair bij de Leidse studentenbevolking.

Pray do me the favour to inform me, why in Holland the druggists-shops are generally distinguished by a human mouth gaping wide open. We none of us could ever learn the reason and should be curious to know it..

Jacob Muhl aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, 19 augustus 1778

Muhl is op de beurs herhaaldelijk aangesproken over het voorgenomen huwelijk van Pieters tante Maria van Winter met de 64-jarige ziekelijke predikant Perizonius, die bovendien een aantal ongelukken heeft gehad.¹⁸⁴

[...] Plusieurs des gens me sont venu dire en bourse que votre Tante est diablement folle qu'elle se mariera avec un viellard qui manquent beaucoup de santé et qui a plusieurs accidents. J'ai dit que ce n'était pas ma faute et je priois ces messieurs de faire ces compliments a elle meme...

Lucretia van Merken aan Jacob Muhl, 10 september 1778

In Smyrna (Izmir) bestaat een Nederlandse handelskolonie, waar de verlichte predikant, verbonden aan de Waalse kerk, Bernard Keun (1733-1801) op het Nederlandse consulaat werkzaam is. In augustus is door een zware brand een derde deel van de stad 'verteert', en dat is opnieuw een slag voor de Nederlandse handel. Lucretia hoopt dat Keun, die ze blijkbaar kent, de ramp heeft overleefd.

Het ongeluk van Smirne zal misschien te Amsterdam op de Levantsche koophandel nog veel invloed hebben. De Haagsche Courant van Woensdag is volstrekt met geen drooge oogen te lezen. Arme zielen en ongelukkige stad! Waar of toch onze goede Keun is? Weet UWEd. niet, of hij behouden is en of hij nog eenige goederen behouden heeft?

Lucretia en Nicolaas van Winter, ongeadresseerd september 1778

Een brief in dichtvorm over de kermiskoorts in Leiden en omgeving en over de jaarlijkse zending van de jutte peren.

Van daar de aeloude Rhijn met kabbelende baaren
 Door 't luchtig Leiderdorp naar 't staetlijk Leiden streeft
 En luistert naar den gang der blijde kermischaaren,
 Een volk, dat juichend zich naar 't hooge feest begeeft
 En de echo zelf vermoeit door 't lachen en geschater,
 Hetzij ze in koets of kar, te wagen of te paard

¹⁸⁴ De eerste vrouw van Rutger Perizonius (1714-1781) was in maart 1777 overleden, op 11 oktober 1778 trouwt hij met Maria van Winter. Zij is 54 jaar oud.

Spanseeren langs de weg of dobbren over 't water
 In schuitjes, door 't getal tot zinkens toe bezwaard,
 Uit Leiderdorp, waarin ruim twee paar kraamen blinken,
 Waarin de bakster thans de poffertjes beslaat,
 Terwijl de gasten reeds zwaar bier met suiker drinken
 En waar de vrolijkheid alom ten reie gaat,
 Word U dit boomrijp ooft gulhartig toegezonden.
 Verraad de gift niet om de kleinheid der waardij!
 Gij hebt voorheen dees vrucht naar Uwen smaak gevonden
 Zij wierd door U geroemd; dit zet haar luister bij.
 Men zegt, dat ze oulings door de Grieken wierd gepreezen,
 Aan Bachus toegewijd en wijnpeer was genoemd.
 Dan ach! het landvolk dat noch kan schrijven, noch kan leezen
 En mogelijk nimmer wist hoe wijd zij was beroemd
 Heeft haar – hoe kan ik 't u ontdekken zonder beven –
 Tot spijt van Sparte en tot Athenes ergernis
 Zijn eigen naam, den naam van domme Jut gegeven,
 Die tot op deezen dag haar bijgebleeven is.
 De wijnstok, die weleer hier weelig plag te groeien,
 Verloor sinds dit geval zijn luister in dit oord.
 Geen tuinman, hoe waanwijs, weet dien naar de eisch te snoeien,
 Zo fel is Bachus op het landvolk nog gestoord.
 Dan of de wijngod pruilt en of de tuinlien klaagen,
 Of ze eensgezind zijn of verdeeld zijn in hun wil,
 Noem deeze peeren slechts naar maate ze U behaagen;
 De naam maakt in den smaak der vruchten geen verschil.
 Vergun ons, dat we altoos op Uwe vriendschap roemen;
 Ontfang dit ooft zo gul, als 't onze hand U bied.
 Geloof, dat we ongeveinsd ons steeds Uw vrienden noemen;
 En schoon we op Bijdorp zijn, vergeet ons echte niet.

**Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik,
zonder datum (eind september 1778)**

Pieter verwijt Lucretia dat ze in haar brieven teveel aandacht geeft aan het leed in de wereld. Lucretia reageert gepikeerd. Zoals ze in een eerdere brief aan Josina al schreef: ze heeft zich juist voorgenomen niet te zeuren en te mopperen in haar brieven. Haar probleem is echter dat ze veel ellende en armoede ziet, ze kan haar ogen daar niet voor sluiten. Op haar beurt verwijt ze Pieter en Josina dat ze alleen maar met zichzelf bezig zijn en nooit eens belangstelling voor vader en moeder hebben. Een actief leven leiden is belangrijk, maar dat betekent niet dat een mens altijd maar moet doorhollen en zijn familie verwaarlozen.

[...] Maar waarom noemt gij onze brief een schilderstuk van benaauwdheid en zwaarmoedigheid? Als gij naast uw deur een jongeling, de hoop van zijn ouders, ziet sterven, als gij eene vrouw ontmoet, die in minder dan een jaar haar man en 4 lieve kindren overleeft en 't vijfde en laatste ziet verdrinken zonder het te kunnen redden, als gij u daarop verbeeld hoe na voor eenigen tijd uw eenigen zoon aan de dood was, dat die zoon en zijn lieve vrouw, die gij nevens hem bemind en die al de hoop van uw ouderdom uitmaaken, in slegt weer en langs slegte wegen reizen, verdoold op den weg zijn, zou dan 't ouderlijke hart zich niet bekommeren?

Wij hebben tot den 7 of achtste September brieven van uw gezien, maar onder al de menigte slegts een en die nog zeer schielijk geschreven aan ons; in al de andre was niet aan ons gedacht, indien gij een algemeene groetenis in een of twee uitzondert. De tijd ontschiet hen, zeiden wij, Donderdag den 10den gaan ze op reis, wij zullen haast tijding krijgen; en ziet, behalven de weinige regels in oom Van Mauriks brief word het den 22sten eer wij een brief ontfangen. Oordeel zelf, indien gij u een denkbeeld kunt vormen van ouderlijke liefde, hoe uitgestrekt het verlangen was. Gij hebt geschreeven, de Algoedheid heeft u gezond bewaard, gij hebt ons altoos lief, wij zijn voldaan.

Wij betwisten u geen uitspanning, maar laat ze toch geëvenredigt zijn naar uw krachten en denk toch altoos, dat de rust en de vreugd van ons beider leven van uwe behoudenis afhangt. En hiermede scheid ik, zo ik hoop, voor altoos af van deeze ontrustende stoffe, maar vergeet toch nimmer, dat er een groot onderscheid is tusschen actief te leven of op een molenwiek rond te draaien...

De heer Fremeri trouwt dan in zijn oude dagen; 't is tamelijk vreemd.¹⁸⁵ De goede hemel geeve dat alle oomes zijn voorbeeld niet volgen, want dan zou er nog magtig te trouwen vallen. Indien ik een oompje had daar een goeden dag van te wagten stond, ik zou hem zo trouw gezelschap houden en zo veel amuzeeren, dat hij geen tijd zou hebben om aan trouwen te denken; want als de oude oomes lang zonder gezelschap zijn, krijgen ze somtijds gewaarwordingen. Dit is een rapzodie... [deze brief is een rommeltje]

Pieter van Winter aan H.A. Schultens, Amsterdam 3 januari 1778 (moet zijn 3 januari 1779)

Pieter van Winter heeft het gerucht vernomen dat de orthodoxe hoogleraar aan de Illustere School te Rotterdam Petrus Hofstede, schrijver van het theologische maandblad *De Nederlandsche Bibliotheek* een aanval op de *Germanicus* van Lucretia van Merken voorbereidt. Pieter spreekt met de vrienden Lublink en Schultens over een strategie om een negatieve recensie te vermijden. Van de recensie die uiteindelijk wordt geplaatst is onbekend of die van Schultens of van Lublink is. De anonieme recensie uit 1780 in *De Nederlandsche Bibliotheek* is positief. Lucretia wordt geroemd voor de vrije manier waarop het dichtwerk geschreven is: 'zy liet haaren geest den vryen, loop, en bepaalde zich aan geene

¹⁸⁵ Waarschijnlijk bedoelt ze Nicolaas de Fremery (1719-1784), in 1780 burgemeester van Gorinchem.

wetten, dan alleen aan die, welke de natuur zelve, om zo te spreken, en het gezond verstand hebben vastgesteld.' De recensent herkent in de *Germanicus* de thematiek van Jacob Simonsz. de Ryk. Opnieuw lukt het haar om haar lezers de 'edelste en verhevenste gevoelens van vrijheid te doen gevoelen.' De karaktertrekken die zij daarin propageert zijn volgens de recensent 'dapperheid, verstand, bezaaidigheid, menschlievenheid, trouw, grootmoedigheid, tederhartigheid, billykheid, Godsvrucht.'

De *Germanicus* geldt als het hoogtepunt van de Nederlandse classicistische literatuur. Lucretia van Merken beschrijft daarin de strijd tussen de Germaan Arminius en de Romeinse veldheer Germanicus, maar is eigenlijk een verhaal over de manier waarop een land bestuurd moet worden. Germanicus is menslievend, eerlijk en probeert de eenheid in het land te herstellen. Rust is immers goed voor de handel en daarmee voor het hele volk. Hij is een gevoelig mens die zich het lot van zijn medemens aantrekt: 'thans ryst een traan zyns ondanks hem in d'oogen, / Daar hy zich 's volks elende op 't levendigst verbeeld, / Hun deerlyk lot beklagt, en in hun rampen deelt.' (*Germanicus* p. 215). Lucretia wil met dit gedicht de publieke opinie over de rol van de stadhouder Willem V beïnvloeden. Een echte leider zoals Germanicus, zou zich voor het welzijn van het land moeten inzetten. Een slecht leider, zoals Germanicus' tegenstander Arminius, is enkel uit op eigen voordeel en macht. Over dit epos is tot op heden opvallend weinig geschreven.

Zo ben ik egter min of meer genoodzaakt Ued deze te adresseeren: omdat ik dien te berigten dat mij reeds van twee kanten voorgekomen is dat de groote Geessel van Hofstede zijn werk maakt om iemand op te sporen tot het vervaardigen eener recensie van de *Germanicus*. J. Lublink sprak mij onlangs er van en had dessein er aan te beginnen zo 'er niemand anders was die het op zig genomen had; ik heb hem gezegt dat 'er eene recensie te wagen was van een zeer goede hand dog dat hij mij niet alleen niets meer moest vragen, maar dat het waarschijnlijk om zekere redenen, altoos een geheim zou moeten blijven wie er de Schrijver van was.¹⁸⁶ Schoon hij daaruit niet moest denken dat het uit onze koker kwam (zoals men zeggt). Hij heeft mij beloofd aan geen mensch iets van ons gesprek te doen blijken waarop ik volmaakt zeker denk te kunnen gaan. Hij zal om te voorkomen dat door zijne weigering niet een ander daartoe aangezocht zou worden, het kwanswijs op zig te zullen neemen en te zeggen hij het nog voor het eerstkomende Stukje niet klaar kan krijgen; opdat Ued (van wien hij ondertusschen niets weet) gelegenheid moogt hebben om de Professoraalen Heer te onderrigten van uw voornemen. Ik denk Ued in aanmerking te moeten geven of het niet best was, dien heer niet langer onkundig van uw voorneemen te doen blijven op wat wijze is hetzelfde; mits Ued er maar weinig moeite van hebbe. Wil Ued dat ik hem daar iets van zegge, zo heb de goedheid het mij maar met een woord te melden of wil Ued het hem zelfs schrijven, beantwoord dan maar deeze mijne brief niet want het doet mij waarlijk leed dat ik Ued in deze omstandigheden zelfs een geringe moeite op den hals haale.

¹⁸⁶ Hij bedoelt H.A. Schultens (1749-1793), op dat moment nog hoogleraar 'oosterse' letterkunde in Amsterdam, bij wie Pieter drukbezochte avondcolleges volgt. In 1778 wordt Schultens in Leiden benoemd.

**Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik,
Leiderdorp 29 april 1779**

Het nieuwe seizoen op Bijdorp is aangebroken en na een half jaar afwezigheid komt iedere bekende weer even gedag zeggen. Het weer is nog slecht. Tuinman Karwij stopt ermee, maar een vervanger is snel gevonden.

Wij zijn bekommerd over broeder Pieter [de broer van Nicolaas Simon]; mocht hij nog gespaard worden! Uw Vader lijdt veel pijn, ik heb last van koorts; het ruwe weer zal daarop wel van invloed zijn. Ook onze buurman Markon is ongesteld. De heeren Van Geer, De Malnoë, Van Engelen en Van Lelyveld zijn ons komen verwelkomen; voorts kregen wij bezoek van de 'Markonnen' en de heeren Ds. Van der Meersch en Ds. Van den Bosch. De hagel heeft in den tuin veel schade aangericht.

Voor vrouwen is 't weinig weer om buiten te komen; echter heeft Mevrouw Van Peenen met haare dochtertjes het te voet gewaagd. Die goede vrouw was zeer hartelijk, doch 't was waarlijk te veel gehazardeert [gewaagd]. Ze is echter droog thuis gekomen, maar in een felle wind; wij hopen dat het haar niet kwaalijk bekomen is.

Gistrenmorgen hadden wij een vizite van de Hr. Van A., [onbekend] die toekomende week naar de stad vertrekt en dan vreest, niet weer te zullen durven uitgaan. Arme man! Het hartste hart zou met medelijden over hem aangedaan zijn: hij schreide, beschuldigde zichzelf zwaarlijk en roemde zijn weldoener zeer hoog. Wij trachten zo goed mogelijk hem door heuschheid wat op te beuren, doch twijfelen of hij de schok zal kunnen weerstaan; hij is merklijk vervallen.

Maandag kwam onze Karwij ons vertellen, dat hij zijn zoonen nu niet meer bij hem had, hij eenige plaatsen zou moeten bedanken en, voegde hij er bij, 'ik beef om het U te zeggen mijn heer, de uwe is er bij'. 'Ons bedanken, Karwij?' 'Ja, mijn heer, 't is mij leed', en tegen wanneer? 'Tegen Mei', 'Neen, Karwij, dat kan er niet door; ik zal na een andre tuinman zien en gij moet blijven, tot ik die heb'. Dit nam hij aan; dus zijn wij beroofd van Karwij, doch wij hadden dit voorzien, hoewel zo ras niet. Flus komt er reeds een ander op de kijk; zo dit komen kon, geloven wij dat het wel zou zijn. Maar Papa zegt: eerst het kindje kijken en dan bakeren.

Uw genoome schuit deed ons aan; de nood moet hoog zijn, daar men om water kampt.¹⁸⁷ De Urkers hadden echter geen ongelijk, doch de arme Monnikendammers leeden er bij; doch aller gebrek is thans waarschijnlijk vervuld.

Feliciteer ons met onze nieuwe tuinman, Zaterdag treed hij in dienst; zijn naam is Marbus, een broeder van de boomkweker en een zoon van de tuinman van de heer Malnoë. Ik denk dat onze boomen bij hem winnen zullen; 't is een regte gulle karel en de heer Van Geer en mevrouw Van Peenen geven hem extra goed getuigenis. 't Is een getrouwd man doch zonder kinderen en hij woond in het dorp.

¹⁸⁷ Blijkbaar is er een waterboot van Pieter, die onderweg was naar Monnikendam, door Urkers in beslag genomen.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, 2 mei 1779

Lucretia heeft bijzonder veel belangstelling voor de academische wereld en dan met name voor de hoogleraren die het nieuwe vak vaderlandse geschiedenis doceren. Ze houdt nauwlettend in de gaten aan welke kant van het politieke spectrum de hoogleraren staan. Herman Tollius en Hendrik Schultens staan aan de goede kant, maar wat de zo juist benoemde Adriaan Kluit beweert, is regelrechte geschiedvervalsing. Verder is de stad in rep en roer over het vertrek van Pieter Vreede. De welgestelde textielfabrikant verlaat de stad en gaat naar Emmerich om daar met Suzanne Markon te trouwen. In een vervolgbrief van 9 mei schrijft Lucretia dat iedereen nog steeds over deze zaak praat, en dat de 'droefheid in de wederzijdsche familien ongelooflijk is'. Vooral moeder Vreede is diep bedroefd omdat zij van haar acht kinderen er al zeven verloren heeft en nu nummer acht naar Emmerik ziet verhuizen.

't Verheugde ons, dat hij [Pieter] de oratie van professor Tollius zo wel verstaan had.¹⁸⁸ Tollius is zekerlijk een bekwaam man, maar Schultens – want ik wil geen vergelijking maaken – heeft aanstonds alle harten mede en verdient dit bij uitstek. Ik kan UwEd met genoeg melden, dat onze waardige vriend de Malnoë hem niet alleen hoog acht maar ook hartelijk bemind.¹⁸⁹

Men is hier misnoegd over de oratie van Prof. Kluit, die zo men zegt, de graven een volstrekt gezag over de landzaten toeëigend; men hoopt dat dezelve, als ze 't licht ziet, niet onbeantwoord zal blijven.¹⁹⁰ Wij twifelen niet of er zal veel vuurs in de Willem de Eerste zijn,¹⁹¹ maar ik vrees dat 'Sa Muze dereglee en ses vers vagabonds se levera par foix et par sauts et par bonds' [zijn muse heeft zijn verzen ontregeld en door haar te geloven overschrijdt hij grenzen]. Indien het stuk proef houd, zullen wij met vermaak onder de eersten zijn, die hem toejuichen, maar de engel Gabriel en een leugengeest: 't is wat raar en doet mij denken aan deeze regels van Boileau: 'et quel objet enfin a presenter aux jeux, que le diable toujours heurlant contre les cieux. Qui de votre heros veut rabaisser la gloire, et souvent avec Dieu balance la victoire' [wat men op het toneel ook aanbiedt, het gaat uiteindelijk om de strijd tussen hemel en hel en wanneer de eer van de held wordt aangetast, wordt God opgevoerd om hem te redden]. Doch laat ons zien eer wij oordeelen.

Onze nieuwe tuinman is gistren in dienst getreden en Karwij schreide, toen hij afscheid nam.¹⁹²

188 Herman Tollius is in Amsterdam in 1777 tot hoogleraar in geschiedenis en Grieks benoemd, en doceert daarbij ook vaderlandse geschiedenis, een nieuwe studierichting. Hij hield zijn intrede in april 1778 over het taalgebruik van de 17^e-eeuwse humanist Gerard Vossius, grondlegger van de universiteit van Amsterdam.

189 Schultens is voorgedragen als hoogleraar op de Leidse universiteit, waar hij direct een grote indruk maakt.

190 Hoogleraar Kluit doceert de vaderlandse geschiedenis vanuit een orangistisch standpunt, en kent in zijn oratie van 18 januari 1779 het Oranjehuis veel meer macht toe dan zij van oorsprong bezat. Onmiddellijk klinken er protesten. De politieke tegenstellingen in het land nemen toe.

191 Kluit voegde het smeekschrift van Willem I aan de Koning van Spanje uit 1573 als bewijs toe aan zijn oratie.

192 Karwij, de oude tuinman, is niet langer in staat voor de tuin te zorgen.

Dewijl gij zeekerlijk iets gehoord zult hebben van 't geen te Leiden deeze week is voorgevallen, zult gij in het inleggende papier er eenige omstandigheden van vinden. Ik verzoek u hetzelfde te verscheuren, als gij het geleezen hebt [Het bedoelde papier is echter bewaard gebleven en daarin schrijft zij het volgende].

Gij zult mogelijk gehoord hebben, dat de Hr. Pieter Vrede gerezolveert heeft om Leiden te verlaten en te Emmerik te gaan wonen en Donderdagmorgen vertrokken is met zijn zuster, met zijn zoontje, twee dienstboden en een knecht, in een koets met vier paarden en men zegt, dat er buiten de poort nog twee paarden voorgezet zijn. Eenige dagen te vooren heeft hij van dit voorneemen aan de familien kennis gegeven.¹⁹³

Voorleden Zondag, heden voor acht dagen, van, Emmerik gekomen zijnde, alwaar hij een huis gehuurd had, heeft hij vervolgens zijn huishouding en domicilium bij den inpost-meester opgezezt, zijn huis, zo men zegt, verhuurt aan zijn boekhouder, de plaats aan de tuinman en heeft nevens zijn zuster met kaartjes bij goede vrienden afscheid genoomen. Woensdag is de Wed. Willink ende Hr. Vos met zijne huisvrouw gekoomen om afscheid te neemen en Vrijdag of Zaterdag is een schip met meubelen naar Emmerik gevolgd. Ds. Schoonegevel is heden op Oud-Meerburg.¹⁹⁴

Dit geval heeft in hunne familien eene groote consternatie gemaakt en een verbazend eclat door de gantsche stad. Men verzeekert, dat zijne affaires wel staan en zijn boedel in een zeer goede staat is. Maar dewijl hij, doch vergeefs, pooging gedaan heeft om vrijheid te verkrijgen van Zantje [Suzanne] te huwen denkt men, dat zijn vertrek hier toe te herleiden is en men zegt, dat dit op Pruisischen bodem kan geschieden of te verkrijgen zou zijn en dat hij een jaar en zes weeken zonder domicilium te houden absent zijnde zijn burgerrecht te Leiden verliest, in dien tijd te Emmerik burger kan zijn en alsdan als vreemdeling te rug zou kunnen koomen. Dit haastig vertrek doet veelen vreezen, dat er gewichtige redenen zouden kunnen zijn tot deeze verhaasting, 't geen de zaak, hoe erg in zich zelve, noch veel verergeren zou. Hoe het zij, het is eene elendige historie, die niet dan droevige gevolgen hebben kan. Haar Moeder is bitter bedroefd en haar oom ziek. Wat zijn zo veel braave lieden te beklagen!

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, Leiderdorp 9 mei 1779

Vader Nicolaas heeft weer aan verschrikkelijke pijnen in zijn zij geleden. De drie dienstbodes Aal, Ant en Mietje, hebben om de beurt gewaakt. In Leiden wordt er nog steeds

¹⁹³ Pieter Vreede jr. (1750-1837) stamt uit een doopsgezinde familie van lakenfabrikanten in Leiden. Hij ontvlucht Leiden om op 30 mei 1779 in Emmerich te trouwen met de remonstrantse Suzanne Markon (1756-1798) [Zantje], de jongere zus van zijn eerste vrouw Geertruy, die in 1775 was overleden. Het stadsbestuur had hem verboden in Leiden te trouwen, waarom is niet helemaal duidelijk. In Emmerik waren de regels voor huwelijksvoltrekking soepeler. Vreede had enige tijd voor de firma Willink in Amsterdam gewerkt. Over hem: M.W. van Boven, A.M. Fafianie en G.J.W. Steijns, *Pieter Vreede, Mijn levensloop* (Hilversum 1994).

¹⁹⁴ De buitenplaats van de familie Markon, gelegen naast Bijdorp.

alleen maar gesproken over het vertrek van Pieter Vreede en het verdriet dat hij daarmee zijn moeder aandoet. Ook de familie Markon is heel verdrietig.

Wij hebben zwaar onweer gehad; enkele vrienden waren tijdens de bui bij ons op visite: de heer en mevrouw Tollezan,¹⁹⁵ de heer en de juffrouwen Van Engelen en onze naaste buren Van Lelyveld. Uw Vader heeft heftige pijn in de lendenen gehad, Vrijdag was de aanval zoo erg, 'dat de elende niet aan te zien was en al wat in huis was schreide als kinderen.' De dokter was niet bij de hand. Tegen den avond, toe ons aan ieder hair een droppel zweets op het denkbeeld dat uw Lieve Vader nog moest verbed worden, dewijl door 't erbarmlijk woe-len de veeren van 't geheele bed bijna aan 't voeteneind geraakt waaren, liet de heer Manlo belet vraagen en wij moesten, hoe het ons speet, verzoeken, dat hij 't geliefde te hervatten.

In een versch bed komende geraakte mijn hartvriend in een sluimeringetje en zints dien tijd is het toeval door Gods goedheid merklijk aan het bedaaren. Aal heeft tusschen Vrijdag en Zaterdag gewaakt en Mietje tusschen Zaterdag en Zondag en vannacht zal Ant waaken, zo wij hoopen voor de laatste maal, als 't voortgaat met bedaaren.

De vrienden verhaalden ons dat professor Hann [Hahn] gevaarlijk lag aan een pleuris en dat proffessor Schultens eene bezetting op de keel had.

Nu wilde ik u nog wel wat nieuws schrijven, maar men hoort in de stad niets als van 't geval [Pieter Vreede] in mijn vorige gemeld. De droefheid is ongelooflijk in de wederzijd-sche familien; een moeder, die van 8 kinderen 7 heeft verlooren en het achtste in schande ziet wijken, 't is wat te zeggen; want het is meer dan enkle zorg dat de historie fout is, ten minste dit word volmondig gezegt. De vizite, die wij gehad hadden, was alleen van onze overbuuren, dus ik weinig van de familie in de stad weet. Alleen weet ik, dat juffr. Goverts [Betje Goverts] gezond is.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, 14 mei 1779

Over de zelfmoord van de welgestelde molenaar Reeder. Politieke tegenstanders zitten elkaar meer en meer in de haren. Lucretia's sympathie voor de republikeinse partij is duidelijk en ze maakt melding van de pesterijen die de ideoloog van de anti-stadhouderlijke factie, Pieter Paulus, ondervindt.

Gistren heeft de broeder van de Luthersche domine Reder, die hier een rijk man is en eigenaar van de koornmolen te Leiderdorp zich zelf om 't leven gebragt. Hij had zijn vrouw zelf in de Woerdsche schuit geleid, die eenige familie aldaar zou gaan bezoeken, en, begaf zich, toen zij vertrokken was, na zijn kamer. De booien komende roepen om te eeten vonden hem in een kas, alwaar hij zich aan zijn sjerp had verhangen. De arme vrouw wierd terstond teruggehaald en is zeer bedroefd. Het lijk zal bij avond of nacht in stilte begraven worden.¹⁹⁶

195 Details over de familie Tollezan zijn onbekend. In de jaren 1750 zijn de gebroeders Tollezan in Leiden kooplieden.

196 De vrijzinnige lutherse predikant Lucas Reeder (1728-1779) was ten gevolge van een hersenbloeding op 12 januari

Men heeft de advocaat Pieter Pauwlus [Paulus] een zeer leelijke trek gespeeld.¹⁹⁷ Hij wierd in zekere brief, geschreeven van Amsterdam en geteekend met den naam van Overduin, gelast een jonge juffr., de dochter van den onderteekenaar, die met de koetzier was weggelopen, te vervolgen naar Workum en haar weder te haalen, gesterkt met de procureur Eissen of Van Eissen. Deeze heeren adresseeren zich aan 't hof, 't welk terstond de eerste deurwaarder gelast hem te verzellen. Zij reizen tot Workum, vinden er niemant, rezolveeren na verscheide lastige ontmoetingen naar Amsterdam te gaan om de heer Overduin op te zoeken, die nergens te vinden is. Enfin, de geheele historie is een trek, die hem gespeeld is en met reden door 't hof zeer hoog word genoomen.

Lucretia van Merken aan Pieter Van Winter, zonder datum (15 mei 1779)

Josina is al een paar dagen zwaar ziek. Lucretia en Nicolaas willen iedere dag over haar toestand een brief ontvangen. Ineens staat de jonge orangistische Willem Bilderdijk, die in Leiden voor advocaat studeert, voor de deur.

Ik schrijf thans aan u alleen, begrijpende dat onze waarde Joos in geen toestand is om onze brieven te leezen. Haar geval bedroefd ons ten hoogsten, echter beuren wij ons op door de hoop, dat alles naar omstandigheden gunstig staat. Laat ons moed scheppen en hoopen, lieve kind, en den Almagtigen smeecken, haar tot uwen en onzen troost te spaaren. Goede ontlasting, vermindering van koorts en 't wel uitkomen der ziekte zijn zeekerlijk alles goede teekens. De algoede God doe dezelve bestendig zijn. Laat u toch niet neerslaan en neem toch zo veel rust als gij kunt, opdat uw moed en krachten stand houden. Wij begrijpen zeer wel, dat broeder [Muhl] nu niet wel uit kan en hoopen, dat hij zijne voorgenoomen herwaart reize zal volvoeren zo ras alle zorg voor gevaar over is. 't Is ongelukkig, dat gij thans een doove meid hebt, want luid spreken dient niet bij zieken.

Wij zijn naar ons doen behalven de verlegenheid nog al redelijk; echter kan Papa zich zeer weinig bewegen en is nog wat zwak van de laatste stoot en ik heb nu en dan wat koorts. Wat zal ik zeggen, goede tijding van Amsterdam zal mooglijk onze beste remedie zijn. 't Is vandaag, zo ik 't wel heb, de vijfde dag. Schrijf ons toch alle dagen en adresseer de brieven, die gij des Woensdags en Zaturdags afzend slegts bij de Heer Paulus van Lelyveld op den Rijn te Leiden, gemerkt W. dan weet hij dat dit een brief voor ons is; want de Heer Frans van Lelyveld is uit de stad bij de Hr. Lohof aan den Amstel en D°. van den Bosch gaat na Zoetermeer en gij weet, hoe het dikwils gaat: als het volk uit is blijven de boeien niet thuis, dus zouden de brieven kunnen loopen speelen. De brief, die gij heden

overleden. Zijn broer was hierdoor zwaarmoedig geworden: 'Men zegt, dat Reder door droefheid over de dood van zijn broeder aan 't mijmeren geslagen zijnde in een zwaare hypocondrie is vervallen, die hem tot dit uiterste vervoert heeft', schrijft Van Merken op 16 mei.

¹⁹⁷ Pieter Paulus (1753-1796), sinds 1776 advocaat van het Hof van Holland in Den Haag, overtuigd republikein en patriot. Publiceerde deze jaren *Verklaring van de Unie van Utrecht*, 4 dln. (1775-1779). Zijn republikeinse overtuigingen lokten, blijkens deze brief, een orangistische tegenreactie uit. Paulus wordt gepest en van het Hof weggelokt.

schrijft, zullen wij morgen van 't huis van Frans van Lelyveld laten afhaalen en dan kunt gij tot Woensdag weder voort. Pieternel [de schipperin] vaart buiten Donderdag en Zondag alle daagen.

Van de morgen kreegen wij een onverwagte vizite van den dichter van Edipus, de Heer Bilderdijk, doch hiervan nader als onze harten en hoofden wat vrijer zijn...

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, zonder datum (rond 18 mei 1779)

Josina is zeer ernstig ziek, ze lijdt aan 'de pokjes', ook wel de kinderziekte genoemd en Lucretia is erg ongerust en verstrekt medisch advies: verse lucht, een tobbe met fris water en groente en fruit.

Intusschen bidden wij u toch zo veel rust te zoeken als de omstandigheid kan dulden en 't is zeer goed, dat gij iets gebruikt om het bloed te koelen. Maak toch ook, dat gij eenig medicament in huis hebt tegen een, onvoorzien onheil, dat God genadiglijk verhoede. Professor Schultens is reeds door een briefje van 't gevaar verwittigd, ook Juffrouw van Rijssen. De vrienden Malnoë, de juffrouwen Clignet, D^e. van den Bosch, de Hr. van Geer en onze overbuuren neemen allen hartlijk deel in deeze critique omstandigheid; allen doen u met de grootste genegenheid groeten en wenschen nevens ons, dat ons lief kind en uw dierbaarst pand uit dit gevaar moog gered worden...

Gij vraagt naar de Hr. Bilderdijk; 't is een zeer kundig en beleefd doch tevens zeer zwak mensch. Hij had geschroomd ons te komen zien, doch was door eenige Leidsche vrienden geanimeert en heeft twee uren met ons zitten praten en beloofd ons meermaalen te Amst. te komen zien.¹⁹⁸

Hoe gaarne wenschten wij uw gedachten wat af te leiden, maar lieve Piet, ik kan niet, de geest wil niet op.

Hebt gij al gezien de 'Vrijmoedige aanmerkingen over de Theorie der Schoone Kunsten en Wetenschappen van den Hr. van A. briefsgewijze voorgedragen' door D.E., te Rotterdam gedrukt bij Vis? Misschien zou u dat stukje nog eenigsins amuzeeren gelijk het ons gedaan heeft. 't Kost 8 stuivers.¹⁹⁹

Men zegt het morgen in 's Hage weer hol zal gaan, nadien die van R. [Rotterdam] weigeren hun quote op te brengen tenzij Vrankrijk de belasting op de scheepen opligt. Zie daar

¹⁹⁸ Willem Bilderdijk (1756-1831), veelbelovend dichter, was in 1776 bekroond door het Leidse dichtgenootschap 'Kunst wordt door Arbeid Verkregen' voor zijn gedicht *Invloed van de dichtkunst op het staatsbestuur*. Zoals Lucretia schrijft: hij had een ziekelijk gestel.

¹⁹⁹ D.E. is Dirk Erkelens, die van mening is dat Hiëronymus van Alphen te kritisch is op de Nederlandse letterkunde: P.J. Buijnsters, *Hieronymus van Alphen (1746-1803) literair theoretische geschriften 2* (Assen 1973) 43.

al wat ik weet.²⁰⁰ Reeder²⁰¹ is Zondagnagt in stilte bijgezet en laat eene blinde moeder over van jaaren. Helaas, er zijn er meer die schreien...

Uw lieve Vader klaagt weer van meer pijn doch is echter op. God geeve, dat het bij u en voor onze lieve Joos oplicht; dan zal alles, hoop ik, wel gaan. Maar brengt gij wel eens een tobbe met versch water in de kamer? Doet dit echter niet dan met toestemming van de doctoren. Zo het in de kinderziekte mag weezen, is 't een exelent middel tot verversching van lucht in vertrekken, daar zieken zijn. Zo wij slegts aarbeien hadden, hoe blij zouden wij ze u zenden, maar Karwij heeft ons zo volmaakt op nul gereduceert, dat wij nu eerst beginnen een enkle krop te kunnen eeten, zo dat het al goed is dat wij een ander hebben.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, waarschijnlijk 19 mei 1779

Nog meer adviezen om Josina's toestand te verbeteren. Het ombinden van een kousenband en allerlei alternatieve geneesmiddelen moeten aan het ijlen van Josina een eind maken. In een vervolgbrief, wanneer de crisis rondom de ziekte van Josina voortduurt, geeft Lucretia het advies haar vooral lieflijke en zachte dingen, zoals siroop van moerbeien en aardbeien te laten eten. Ze wijst ook op de sekse-specifieke aard van haar klachten.

Wat zijn wij gistren beroerd geweest. Ik weet naauwlijks hoe ik u heb kunnen schrijven: twee zulke droeve brieven tegelijk! De schok was sterk, doch 't kwam door de bestellers. Thans wat bedaard zijnde, dewijl 't ons eenige hoop geeft, dat de pokjes weer wat beter schijnen te staan, zal ik misschien wat meer opgeheven kunnen schrijven. Het zwaare ijlen maakt ons als u echter seer verlegen. Maar, mijn lieve kind, er kan een oorzaak van zijn, daar de meeste doctoren hoe kundig ook te weinig aan denken en wij worden in dit vermoeden sterk bevestigd, doordien zij waanen, dat deeze ijlhoofdigheid niet uit de ziekstof spruit. Zo dit waar is hebben wij groote hoop, dat gij dezelve zult kunnen bepalen door de lieve patiente uw kouseband of een diergelijke band om de middel te binden en dezelve langsaamerhand zo veel gij kunt naar beneden te schuiven en in de linkerzijde te knopen zo naauw als gij kunt zonder haar te hinderen, dat is te zeggen, dat gij er altoos drie vingers of uiterlijk twee tusschen kunt krijgen. Verzoek tevens aan de doctoren, dat zij haar eenige nederzettende droppels ordonneeren, hetzij tinctuur van barnsteen, cornacervé, castorium of iet dergelijks, dat het minst heet is, of eau de carme of hofmansdroppels, wat zij best oordeelen.²⁰² Dit alles zet neer en stilt de agitatie. Doch gij moet wel bedagt zijn, dat gij de droppels niet met wijn, maar 't zij in haar drankje of in water geeft, want wijn is kwaad. Ik twijfel niet – ik had moeten schrijven: wij twijfelen niet – of gij zult hiervan een ongemeen gunstig

200 In Den Haag neemt de politieke onrust toe. Het Rotterdamse stadsbestuur heeft vanwege de oorlog tussen Engeland en de Amerikaanse revolutionairen en de betrokkenheid van Frankrijk te weinig inkomsten om aan de verplichtingen te voldoen.

201 Zie hierboven.

202 In het alternatieve geneesmiddelen circuit wordt tinctuur van barnsteen (hars, amber) nog steeds gebruikt, net als eau de Carmes, uitgevonden door de orde van Carmelieten.

uitwerkzel zien. Want waarlijk, de doctoren slaan doorgaans op de opzettingen te weinig acht en 't zij men 't weeten wille of niet, weinige vrouwen, die er niet nu of dan door lijden.

Verzuim dan, bidden wij u, deeze trouwe raad niet en acht ze niet klein, want het kan lichtelijk gebeuren dat zij er door in slaap geraakt en wakker wordende de ijlhoofdigheid geheel over is. Laat de doctoren vrij oordeelen of 't niet waar is.

Naschrift Nicolaas van Winter:

Mijn waarde kind, indien onze lieve Joosje geen bandje om heeft, bid ik u geen oogenblik te heziteeren [aarzelen] om haar terstond een sjerpie of uw kouseband om te doen en gij zult haar hiermede in korten tijd veel soulaas toebrengen, en verzoek dan de doctoren haar van de gemelde of dergelijke middelen tot nederzetting te geven. Ik vlei mij niet alleen, maar durf vastelijk vertrouwen, dat zij soulaas zal vinden en mogelijk geheel bedaaren. 't Is ten minsten volstrekt veilig het te probeeren en de ondervinding heeft mij menigmaalen het goed effect getoont. Het geeft ons, hoe weinig, eenige blijk van hoop, dat de doctoren de pokjes niet erger vinden en de koorts niet te veel. God geef het beste...

**Pieter van Winter aan N.S. van Winter en L.W. van Merken,
Amsterdam 19 mei 1779**

| Aardbeien moeten Joosje nu genezen.

In verband met den ernstigen toestand van Joosje ondervinden wij zeer veel belangstelling en medeleven. De patiënte heeft vannacht weinig rust gehad. 't maaland ijlen blijft gestadig voortgaan; evenwel komen er zulke woeste vlaagen niet meer als gisteren, maar kragten zijn er nog genoeg. De pokjes stonden over 't geheel van de morgen zo wel niet als men wenschten, maar op de middag weer wel. Zij heeft vandaag een purgatie van manna in, maar die heeft nog niets uitgewerkt.

Van de morgen kreeg ik alweer een pot aarbeijen van Nicht Van der Poorten, die zig zeer sterk over Joosje heeft bedroeft en zig zo sterk in genegenheid over ons beiden heeft uitgelaten, dat Oom Van Maurik er van aangedaan was. Wij geeven de lieve patiënt nu veel aarbeijen volgens voorschrift van de dokter. Kwam er rust, dan zou 't wel gaan. God verleene die! Men zal dezen avond in overleg neemen, of men haar iets zal durven geeven om de rust wat te bevorderen. Iedere dag, dat wij haar nu houwen zonder erger te worden, is veel gevordert, schoon de dokters het nog bij tijden niet voor zonder merkelyk gevaar blijven verklaren. Zij hebben evenwel nog moed er op.

Oom Muhl hilde eergisteren als een kind om zijn lieve kind, zoals hij haar noemde. Enfin, 't is mij tot groote bijdschap te zien, zij wel bemind is... A propos, van Uw brief van Bild. [Bilderdijk] moet UEd. mij tog eens meer a l'aise zijnde wat meer berigten (entre nous). 't Boekje tegen H. v. Alphens Theorie etc. heb ik met veel genoeg geleezen, voordat dit geval van mijn vrouw plaats had. De meeste consideratien zijn goed, dogt mij; een enkele hapert wat aan...

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 22 mei 1779

Hoe sterk ons de tijding van gistren ook aandoet, ons dierbaar pand leeft nog, God lof, maar hoe gering is de hoop (zo het hoop kan genoemd worden), dat zij zal blijven leven. En echter zal dit het onderwerp van onze hartlijke gebeden zijn en blijven, zo lang er een blik van hoop is. 't Is heden de elfde dag en 't winnen van tijd is zekerlijk iets, ten minste in opzichte der kinderziekte, doch de tweede ziekte is even gevaarlijk en niet minder benaauwd.

Rust zooveel mogelijk; als gij den ziekenstoel uit ons huis kunt gebruiken, laat hem dan halen. Wij voelen ons afgetobd.

't Zal ons een groote troost zijn zo gij, mijn lieve kind, het hoofd boven kunt houden en mogelijk zal het water, dat nu tot aan de lippen gereezen is, er niet over gaan. Wie weet, mogelijk zal het barmhartig Opperweezen onzer aller gebeden nog verhooren. Mogt dit zo zijn!

Uw brief van woensdag is vermoedelijk op het postkantoor te Alphen in een verkeerden zak geraakt. De heer de Malnoe was hier vanmorgen al voor achten om te informeren. Prof. Schultens, Bethje Goverts en Juffrouw Van Rijssen leven hartelijk mede, zooals al onze vrienden. De dienstboden zijn 'onzichtbaar van 't schreien.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 23 mei 1779

| De crisis lijkt voorbij, nu is het tijd om haar te voeden met lieve en zachte dingen.

Vandaag is de brief vroegtijdig ten huize van de heer Paulus Lelyveld besteld, die er reeds een man mede afzond, toen onze goedhartige tuinman aan kwam lopen om dezelve te haalen. Hij kwam zweetende als een kruier er mede aanhollen en op uw voorzorg bedagt zijnde om niet te schrikken, zo broeder of iemand anders 't opschrift mogten geschreeven hebben of zelfs de brief, braaken wij ze oopen met schroom en verlangen. God lof! zij leeft, was 't eerste woord, terwijl ons de traanen uit de oogen sprongen, en het tweede: tijd gewonnen is veel gewonnen.

De Algoedheid versterke haare krachten om de opkomende spruw wel op te brengen; hiervan hangt veel af. Maar drinkt het lieve lam nog wel? Drinkt ze veel? Is er eenige rust, is er eenige meerder presentie van geest? Ach, onze harten verlangen om alles te weeten en echter zou het onbillijk zijn om u te vergen omstandiger te schrijven.

God geve dat de patiente de crisis doorkomt. Geef haar geen citroen meer, doch, 'lieflijke en zachte dingen', zooals siroop van moerbeien, aardbeien enz. Wij zullen God danken, als de dertiende dag, de crisisdag volgens sommige doctoren, voorbij is.

Wij beveelen uw beiden aan de genadige hoede en toevorzicht des Allerhoogsten; gij zijt beiden geen oogenblik ult onze gedagten en onze zielen reikhalzen naar gunstiger tijding om eenige meerdere bedaardheid te erlangen. Nu, lange en bange dagen komen ook ten einde en wij betrouwen op God, die, als er iets gered moet zijn, het doen zal, als het tijd en uur is en, gelijk Camphuizen elders zegt, wanneer 't is op 't benardst, is dikwils hulp het allernaast en, als ze naast schijnt, verste.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 24 mei 1779

Lucretia geeft Pieter de raad om zijn Josina nu niet teveel te emotioneren. De vrienden in Leiderdorp en Leiden leven erg mee.

Hoe verkwikt ons uw brief van heden, dat is te zeggen, die wij heden ontvangen hebben. Godlof, dit is het eerste blikje van hoop. Mogt het van oogenblik tot oogenblik aangroeien! 't Is waar, 't is nog klein en zwak, maar de godlijke bijstand kan het versterken. Mijn lieve kind, wist gij hoe onze harten met uw beiden geleden hebben, doch laat ik hier niet in koomen, maar laat ons aanhouden in den gebede om 't behoud van onzer aller dierbaar pand en God de barmhartige zal zijne goedertierenheid bevestigen, opdat wij met dankbaare harten dezelve verheerlijken. En vraagt het lieve kind naar onze brieven, zeg haar, hoe ons Hart over haar hangt, doch slegts met één woord om haar niet te ontroeren.

Voor nieuws dat Vrede gistren zijn tweede gebod gehad heeft; er zijn gedrukte brieven in de stad. De jonge Schonegevel is bij Markon gelogeert en vertrekt vanavond.

Gistren liet Mevrouw Van Peenen belet vragen, doch wij waren niet in een stemming om visite te ontvangen. Vanmiddag zal de heer De Malnoé ons gezelschap houden.

Om u ook twee dominees in 't naschrift te geeven, de Leiderdorper laat na onze lieve Joos vragen en D°. Hovens heeft er Mietje na gevraagd, komende uit de kerk; van Van den Bosch en Valk²⁰³ spreken wij niet, die deelen als vrienden in 't geval. Onze goedhartige boeien, die niet zichtbaar geweest zijn van 't schreien, laten mij geen rust, of ik moet hier bijvoegen, hoe blij zij zijn over 't eerste blikje van hoop, dat zich opdoet, en zeggen, dat ze ook voor ons lief pand bidden, dat het ras beeter word.

Adieu!

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 25 mei 1779

Betje Wolff keert zich volgens de geruchten af van de gereformeerde kerk en wordt in Rijnsburg als collegiant aangenomen, waarmee zij zich van de gereformeerde kerk zou hebben afgewend. De doorgaans zeer goed geïnformeerde Lucretia, want onder haar vriendenkring bevinden zich een groot aantal Rijnsburger Collegianten, meldt dat Betje daar heeft gecommuniceerd, dus gesproken. Of ze zich bij die gelegenheid heeft laten dopen is nooit vastgesteld.

Aagje Deeken is met Juffr. Wolf te Rijnsburg geweest om er beiden te communiceren; men zegt dat zij [Wolff] zich afgezonderd heeft van de publieke kerk.²⁰⁴ Dit zal, indien het waar is, gerucht maaken. Zoo juist was Ds. van Engelen hier om naar U te vragen.

203 Pieter van de Bosch komt vaak ter sprake in de brieven, maar Jan Cornelis Valk (1731-1796), remonstrants predikant, die blijkbaar ook tot de intimi van de familie Van Winter behoort, wordt vrijwel nergens genoemd. Valk was regelmatig met de gereformeerde orthodoxie in conflict gekomen.

204 Aagje Deeken behoort al veel langer tot de Rijnsburger Collegianten.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, Leiderdorp 29 mei 1779

Op 28 mei overlijdt Josina (Joosje) van Maurik, Pieters echtgenote, na een wekenlang ziekbed, ze is pas 26 jaar oud. Nicolaas Simon en Lucretia zijn erg verdrietig en huilen veel, net als de drie dienstboden. Ze ontvangen veel steun van hun Leidse vrienden. Het echtpaar is echter niet van plan de begrafenis bij te wonen. Ze hopen dat Pieter hen zo snel mogelijk komt bezoeken. Lucretia hoopt dat de emoties Pieter niet teveel zullen aangrijpen.

De droevige, de gevreesde slag heeft ons dan getroffen. Ach, mijn kind! Wij beseffen, wij gevoelen al de grootheid van u en van ons verlies. Het gemis van ons dierbaar pand doet ons niet eerst nu desselfs waarde kennen: gij en wij hebben haare waarde gekend en haar naar waarde bemind. Wij beklagen u, wij beklagen ons en haare en onze dierbaare familien. Maar de vermoeide toestand van u en ons, naar ziel en lichaam, vordert dat wij ons zo veel als mogelijk is bepalen. Ook laten onze krachten niet toe om lang te denken noch te schrijven.

Haar lijden en onze hartelijke gebeden om haar bij ons te houden houden op; wij zien Gods wil en wij moeten en willen ons ook ootmoedig aan dezelve onderwerpen. God gaf God nam ons dierbaar pand; ze is zalig bij haaren en onzen God; Hij bewaare u en geeve u zo 't mogelijk is wat rust, opdat het lichaam wat rust genietende de geest ook allengs krachten verkrijge om de hartstochtstorm wat te doen bedaaren. Wij kunnen voor het tegenwoordige niets meer, niet anders doen. Wij zullen ook ons best doen en dan schrijven wij nader. Laat ons toch weten hoe gij vaart.

Onze braave vriend De Malnoe heeft op eene uitmuntende wijze zich bij ons van zijn zwaaren post gekweeten. De heer Schultens, die bericht was van de verergering, was er bij, ook de huisvrouw van de heer Frans van Lelyveld, die met haar man en de bovengenoemde ons met eene voorbeeldelijke en onbezweken trouw en liefde behulpzaam zijn. Do Van den Bosch komt vandaag eerst van Zoetermeer thuis. Hiernevens een notitie van eenige naamen van goede vrienden, aan wien wij denken dat ook brieven moeten gezonden worden; aan sommigen zal zeekerlijk gedacht zijn, aan eenigen waarschijnlijk niet, dewijl ze allen u niet van nabij bekend zijn.

Tot hier toe had ik geschreeven, toen ons de droeve brief van gistren ter hand kwam. Zij is dan zo zagtlijk ontslaapen, die engel! Mijn lieve kind, God sterke u en ons. Wij hebben het kwaad en als wij ons trachten te maatigen, beroeren onze dienstbouden ons opnieuw; Zij zijn niet zichtbaar van 't schreien en men moet geduld hebben om der goedhartigheid wille. Ik wil niets verders van ons schrijven als dat wij ons zullen trachten te bedaaren zo veel wij kunnen. Maar gij, mijn waardste schat, na uw lieve Vader, uw toestand gaat ons thans 't meest ter harte. Hoe treft ons uw lot! Ach mogt het Gode behagen, u eerlang de kalmte van ziel te geven, die onze harten u wenschen en van den Almagtigen voor u bidden.

Uw besluit om geen rouw te geeven is goed en wint u veel onrust uit. Wij zullen liefst niet overkomen en hopen u hier te zien, als gij maar kunt; gij hebt rust en verkwikking nodig en waar kunt gij die thans beter vinden dan bij ons? Dan zullen wij over alles spreken. Adieu, mijn waarde Piet, God geeve dat uwe gezondheid geen krak krijsge door al de droef-

heid en vermoeyenis. Zijt duizendmaal omhelsd van ons beiden. Wij schrijven heden aan de vrienden Van Maurik.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 30 mei 1779

Lucretia, die zelf al veel ziekte en dood heeft meegemaakt en gespecialiseerd is in het schrijven van troostbrieven, schrijft nu een troostbrief aan Pieter.

Ja, klaag uw hart uit, mijn lieve kind, wij klaagen en weenen met u. Ons aller verlies is groot; het harte zou bersten, indien het door zuchten en traanen geen lucht kreeg. Welk een schat, welk een engel hebben wij allen verlooren, maar haare uitmuntende waarde maakte haar geschikter voorwerp voor een beeter verblijfplaats als deeze aarde. Haar dierbaare ziel rust nu bij haaren hemelschen Vader, zij heeft haar strijd volstreden, haar taak is afgedaan hier beneden. Zij leeft; zij zal eeuwig gelukkig leven, terwijl wij hier nog omsukkelen en zwerven. Als op eene onstuimige zee is zij reeds in eene gewenschte haven van rust aangeland en het stoflijk en sterflijk deel zal welhaast in haare begraafplaats rusten. Dit betreft het dierbaar pand, dat wij allen zo hartlijk betreuren.

Wat is nu 't geen de godsdienst en reede van ons vorderen? Misprijzen dezelve onze traanen en bittere smart? Neen, dat zij verre; zij billijken veeleer dezelve. Alleenlijk, laat ons als Christenen treuren, die hoope hebben op eene zalige hereeniging met onze geliefde panden, die wij voor ons zien heenengaan. Al wat ons dierbaar is, is ons slegs voor een tijd geleend; de alwijze, almachtige en barmhartige God geeft het ons en eischt het op naar zijn aanbidlijk welbehagen; zijnen wille geschiede op aarde als in den hemel. De volstreckte overtuiging, dat alles strekt tot bevordering van 't weezentlijk heil van de onzen en eindlijk, hoe duister het rondom ons is, ook tot ons heil strekken zal, doe ons ootmoedig Gode zwijgen en hoe zwaar ons het onheil drukt zeggen: ik zal mijn mond niet opdoen, want Gij hebt het gedaan; Heer, al doode gij mij, nog zou ik op U hoopen. Mijn beste pand is veilig bij U en hoe treffend mij ook het gemis is, ik buig mij gewillig voor Uw aanbidlijk welbehagen. Alleen, Heere, geef genadig kragten naar het kruis, versterk en troost mij in mijne zielsbenaauwdheden en leer mij allengs mijn onheil draagen op eene wijze, die U welbehaaglijk en het Christendom, waarvan Gij mij verwaardigd hebt een deelgenoot te maaken, niet onbetaamlijk is.

Met deeze en dergelijke bedenkingen, mijn lieve kind, tragten wij ons en u op te beuren, opdat gij nog wij bezwijken mogt...

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, Leiderdorp 1 juni 1779

In het vervolg op de troostbrief probeert Lucretia zoon Pieter wat te kalmeren, omdat ze bang is dat hij van verdriet ziek wordt. Ze hoopt hem binnenkort op Bijdorp te ontvangen, maar ziet daar ook erg tegenop.

Hoe smert het ons, dat gij zo geweldig geschokt word, maar 't kan bijna niet anders zijn; wij hebben het niet alleen gevreesd maar zelf verwagt. Onzer beider harten kunnen zo min als het uwe tot eenige bedaaring komen. 't Is nu 5 nagten dat uw lieve Vader niets gerust heeft; hij is overwonnen van vermoeidheid en pijn in 't hoofd en de lenden is ook gantsch niet breed; 't een volgt het ander. De kloppingen in mijn hoofd zijn geweldig en onzer beider zielen geweldig aangedaan.

Wat zal deeze dag – de dag waarop gij deeze ontfangt namelijk – een benaauwde dag zijn voor u en ons allen. Mijn lieve kind, zorg toch dat gij 't een of ander in uw zak hebt om aan te ruiken in de koets of in de kerk, opdat gij niet flauw word. Bewaar toch u zelf zo veel gij kunt om al wat rondom u is. De lieve engel is voor ons verlooren, wij zullen tot haar gaan, maar zij zal tot ons niet wederkeeren. In Gods naam, tracht toch uw geschokte ziel tot kalmte te brengen; de post, waar de Almagt u in plaatst is zwaar, zeer zwaar, maar denk dat het Alziend Oog op uw geslagen is en dat het Gode welgevallig is, dat wij ons aan zijne schikkingen met gelaatenheid onderwerpen. Zijne genade versterke u altoos en blijve inzonderheid u bij in deeze benaauwde uren. Mijn lieve, mijn dierbaare Piet, vertrouw toch op Gods hulp en bijstand; Hij die het kruis zend, zal krachten geeven.

Uw voorslag om onverwagt te komen heeft zwaarigheden. Zullen wij de schok kunnen weerstaan van u onverwagt in onze armen te zien, zullen wij de langduurige angst kunnen weerstaan, als wij weeten dat gij komen zult? Het een en het ander is ontzettelijk! Goede God, welk eene ontmoeting! Kom echter en kom onverwagt of schrijf van te vooren, zo als gij wilt; wij zullen ons zien te bereiden zo goed wij kunnen. Onze harten verlangen met drift om u te omhelzen; mogten onze liefde en hartelijk medelijden, mogt onze droefheid zelf medewerken om uwe traanen te droogen, ten minsten de eerste woede des rouws te maatigen.

Gij kunt zo stil bij ons zijn als gij zelve verkiest en behoeft niemand te zien dan die gij wilt. Ook kunt gij komen zo ras het u behaagd, alleen raad u uw lieve Vader dat gij eerst eens op de beurs en uitgaat, omdat anders de meenigte der condoleantien uw ziel op nieuw te sterk zou schokken, als gij terug in Amsterdam komt en in uw huis wederkeerde.

Mijn oogen hebben geleden van het vele schreien en schrijven. Tracht u te beheerschen tijdens de begrafenis, ook om desnoods den heer Van Maurik te kunnen bijstaan.

Meld eens in welke kerk onze lieve Joos of liever haar sterfelijk deel rust; haar dierbaare ziel rust zalig bij haaren en onzen God, daar wij haar eenmaal – wie weet hoe kort of lang na deezen benaauwdedag – hoopen weder te vinden en deelgenooten van haare nimmer eindigende zaligheid te zijn.

Onze boojen bidden mij u te bedanken voor de draagplaatsen.²⁰⁵

205 De tien tot twaalf dragers van de kist kregen betaald. Antje, Aaltje en Mietje hebben de kist met het lijk van Josina waarschijnlijk naar haar graf gedragen. Josina is begraven in de Engelse kerk.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 4 juni 1779

't Verkwikte ons heden een brief van u te zien en te hooren, dat wij u haast in onze armen en aan ons hart zouden kunnen drukken. 't Is zeer goed, dat gij op de beurs geweest zijt en de naaste familie gezien hebt voor uw vertrek; het een en ander zoude versche wond opgescheurt hebben, indien gij het had uitgesteld tot na uwe wederkomst.

Wij bezeffen dat gij gewichtige reden hebt om eerst na Rotterdam te gaan eer gij herwaart komt en berusten in 't geene gij oorbaar vind...

Onze zielen schijnen met de uwe gelijk te werken, want wij zijn in eene volstreckte gevoelloosheid; afgemat door de ontzaglijke woeling van onze hartstochten, schijnt het of alle onze denkbeelden en vermoogens slaapen. 't Is een staat, als ik het zo noemen kan, tusschen slaapen en waaken. Onzer aller zielen zijn afgetobt. Mogten godsdienst, reeden en tijd dit in een ander soort van kalmte doen veranderen...

Gij had ons den tijd der begravinge gemeld, maar de plaats niet. Wij wisten wel dat gij een graf had, maar t was ons ontgaan in wat kerk. Ik tree niet in de zaak, die ons allen zo sterk grieft, omdat wij buiten staat zijn; of alles zou bij u en bij ons weder aan 't gesten raaken en waarlijk wij kunnen niet meer.

Het verheugt ons, dat Juffr. Van Maurik betert. Ons personeel verzoekt u, het geld voor de draagplaatsen mede te brengen. Schrijf ons nog even, al waren het slechts twee regels; bijna acht dagen zonder bericht van u valt ons te lang.

Justus van Maurik aan Pieter van Winter, Amsterdam 13 juni 1779

Oom Justus heeft met het overlijden van Josina zijn pleegdochter verloren, die vanaf haar tweede levensjaar bij hem in huis had gewoond. Alles wat hij ziet en hoort herinnert hem aan Josina.

Ik was gisterogtend met de schuit naar buiten gegaan daar ik kort na den middag Oom Muhl met Oom en Tante Jan en mijn vrouw bij mij kreeg met Uwen zeer wellekoomen brief van Vrijdag, die ons allen in partij deedt weenen. Doch wat baat al ons geschreij? Zij is heenen vanwaar geen wederkeeren is. Uw reflectie in de koets, toen wij haar ter aarde bestelden, is de gegrondste, misschien de eenigste, die proef kan houden van alle onze jammerklachten. Laat ons, zeide gij, hier zo leven, dat wij eens bij haar koomen en ons eeuwig in haar en ons aller geluk mogen verblijden; want dat zij, die zo weinig met de wereld op hadt en reeds eene hebbelijkheid ter deugd zig eigen gemaakt hadt hier op aarde, in 't eeuwig Vaderland is aangeland, hiervan hebben wij de volle verzekerdheid der hoope in ruimer maate dan ik ze voor mijzelfen aan deeze zijde van 't graf immer krijgen zal.

Geduurende haar gantsche leven heb ik terwijl zij afwezig was, nooit zo sterk, zo levendig, zo aanhoudend aan haar gedacht, met haar verkeerd dan sedert haar verscheijen en wel ingzonderheid sedert Uw vertrek. Al wat eenige relatie tot haar hadt ontfangt zekere

waarde, die accreseert [aangroeit] naar gelang van de meerderheid dier betrekking. Ik moet het gelooven, elk zegt het mij en voorige ondervinding leert het mij, dat de tijd alle die aan-doeningen zal slijten, maar tot hiertoe kan ik het mij niet inbeelden. Ik hoore, ik zie, ik volge haar slaapende zowel als waakende en alle andere voorwerpen zijn laf en vervelende. Zie hier een flauwe schets van 't geen er in Uw eigen hart omgaat, 't welk opbeuring noodig heeft; ten minsten ik voele aan mijzelf, dat die denkbeelden mijne constitutie ondermijnen zouden, zo ik er mij niet tegen verzette; dit doe ik dagelijks, schoon met weinig vrucht.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 6 augustus 1779

Het echtpaar wordt vaak door vrienden en bekenden bezocht met het doel hen wat af te leiden en te troosten. Hoogtepunt is een rijtoer in de omgeving met o.a. de familie Schultens en Lelyveld, in drie afzonderlijke koetsen. Maar wat belangrijker lijkt is het bericht dat de ongetrouwde tante van Nicolaas Simon van Winter, Elizabeth Cecilia (tante Lysje) op sterven ligt. Lucretia maakt zich zorgen over haar juwelen, omdat tante ze goed verstopst heeft. Zij is de enige die weet waar ze te vinden zijn.

Even voor ons vertrek uit de stad heeft tante E. [Elizabeth] ons gezegt, dat onder haare bedstede, te weten op haar kamertje achter de groote zijkamer, een of twee laaden zijn, welke laaden opengaan in de kas, die aan het voeteneinde der bedstede is. In een van deeze laaden of welligt in beiden legt achterin haar boek met goud en eenige andre dingen, juweeltjes en zilver, ergens ingewonden, en eenig linnen of wollen goed er voor gestapeld. Dit deed zij, zo zij zeide uit zorg voor dieven of huisbraak en geen mensch, zelfs Wijntje,²⁰⁶ wist volstrekt hier iets van; en zij zeide het aan ons, opdat, zo zij kwam te sterven, wij er ten eersten naar zouden zien eer men er iets uithaalde. Dus moet Uwed. hier met voorzichtigheid op bedagt zijn en er broeder Jan kennis van geeven. Mooglijk zal zij bij of op haar testament wel iets geschreeven en gekrabbelt hebben, mooglijk niet. Althans zij heeft ons gezegt, dat haare begeerte was, dat Wijntje een rouw moest hebben eeven als die ze bij haar broeder, onze oom, gehad had, als ook het bed, dat tante zelve gebruikte met zijn toebehooren; en van de kleederen en het goed tot haar lijf behoorende alles hetgeen de vrienden zelve niet verkooren te gebruiken. Dit moest aan Wijntje en aan geene andre gegeeven worden.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 19 augustus 1779

Vanwege de steun van verschillende Nederlandse steden aan de Amerikaanse opstandelingen, nemen de Engelsen maatregelen om de handel met de Amerikaanse koloniën te blokkeren. In Den Haag weten de heren politici niet wat ze moeten doen, maar de span-

²⁰⁶ Wijntje was haar dienstbode.

ningen lopen hoog op. De hondsdagen zijn de heetste dagen van het jaar, de dagen dat de kans op bederf het grootst is.

[...] De Engelschen krijgen het kwaad en daarom acht Papa veiligst, dat men zich niet te sterk engageert; 't zit chez nous nog al even eens in Den Haag, zo wij hooren. God geeve de heeren wijsheid; 't is een benaauwde tijd. Ik wenschte wel, dat de politique hondsdagen zo na aan 't einde waaren als de natuurlijke.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 23 augustus 1779

Nicolaas Simon is in zijn schik met het nieuwste werk van Betje Wolff. De uit het latijn vertaalde oratie van professor Kluit, waarin hij de rol van de burgerij bij het ontstaan van de republiek Nederland bagatelliseert, heeft voor opschudding gezorgd en tot groot plezier van Lucretia is de tegenaanval ingezet. Verder wordt er in Leiden veel geroddeld over de actrice Rosette Baptiste en haar verhouding met Jan Jacob van Wassenaer Obdam.

Van den Bosch en zijn vrouw hebben voorleden week eens bij ons gegeten en waaren zeer hartelijk, zich maar beklagende, dat gij in Leiden zijnde hen niet eens had bezogt; wij hebben hen beloofd, dat gij dit een volgende reis zoud doen, waarmede zij zeer in hun schik waaren en verzogten uw hartelijk hunnentwege te groeten.²⁰⁷ Zij zijn thans te Zoetermeer en onze Mietje is te Rijnsburg, vanwaar wij haar t' avond terug wagten.²⁰⁸ Het boekje over de opvoeding van Juffrouw Wolff behaagd Papa vrijwel; ik heb het nog niet gelezen.²⁰⁹

Gistren kreegen wij de brieven tegen de redevoering van proffessor Kluit, die met veel oordeel en bescheidenheid geschreven zijn en die wij met zoveel vermaak als goed keuring hebben gelezen.²¹⁰ Zou zeeker advocaat, uw goede vriend [Nicolaas Bondt] er geen schrijver van weezen? Zo ja, strekt zijn heusheid, zo wel als zijne kunde hem tot eer. 't Is toch raar, dat men na honderden van jaaren de zaaken, die wit zijn, zwart zou trachten te doen schijnen. 't Kan er niet door. Wij zien onder de roos nog al de zogenoemde *Lettres [Hollandaises]* waarvan ik onlangs schreef, doch de eerste waaren de beste; echter staat in deeze, dat

207 Pieter van den Bosch en zijn vrouw, zijn onlangs van Leiden naar Zoetermeer verhuisd. Hij is patriotsgezind en wordt in mei 1787 door de patriotten gekozen als een van de veertig afgevaardigden die aan de Franse regering om militaire steun tegen de stadhouderlijke partij te vragen. In september 1787 wordt hij vanwege zijn politieke stellingname door de bevolking van Zoetermeer de dood ingejaagd.

208 Maria Bavink bezoekt een bijeenkomst van de Rijnsburger Collegianten.

209 E. Bekker, Wed. A. Wolff, *Proeve over de Opvoeding aan de Nederlandsche Moeders* (Amsterdam 1779), met een inleidend gedicht van 'huisgenote' A. Deken.

210 Adriaan Kluit (1735-1807), had bij gelegenheid van zijn hoogleraarschap Vaderlandse Geschiedenis aan de universiteit van Leiden in jan. 1779 een redevoering uitgesproken, waarbij hij iedere vorm van volkssoevereiniteit van de hand wees. De macht in Nederland had volgens hem altijd bij de adel gelegen en die macht mocht niet worden ingeperkt. Over deze redevoering ontstond een uitgebreide polemiek, bijv. in [An.], J.Q., *Drie brieven, aan den [...] heere A. Kluit. Behelzende eenige aanmerkingen op deszelfs Inwijjings-rede* (Amsterdam 1779). Bij de letters J.Q. denken we tegenwoordig eerder aan Jurriaan Quint Ondaatje, de patriot en vriend van Bellamy uit Utrecht, dan aan Bondt.

Rozette Batiste goed Engelsche is geworden en haar minnaar of man – want ik weet niet regt wat hij is – aan dien kant heeft overgehaald.²¹¹

Vaarwel, lieve Piet, wij wagten nog een bezoek van u, eer wij de winterkwartieren betrekken.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 29 augustus 1779

De politieke onrust neemt toe, net als de oorlogsdreiging vanuit Engeland. Lucretia vertelt een anekdote over een schipper uit Friesland.

De volgende anecdote is ons onlangs voor waar verhaalt. Zeeker Friesch schipper, zich in het voorleden voorjaar sterk beklagende over de geweldenaarje der Engelschen, gebruikte onder andre deeze uitdrukking: ik heb wel eens hooren vertellen, dat een Zeeuws matroos in den Spaanschen oorlog in het hart van een Spanjaart had gebeeten, maar ik geloof, zo ik een Engelsman beet kon krijgen, dat ik hem geheel zou opvreeten. Deeze kanibaalsche uitval heeft ons doen lachen, te meer dewijl er een merkelijke distantie is tusschen zeggen en doen. Men heeft hier een zwaar hoofd over 't politique. Hoe zal dit alles gaan? God weet het. Mogten al de oorloogende moogendheden aan een tafel met u en ons juten [peren] eeten zonder krakeelen, Europe zou geruster zijn. Enfin, wij zitten in 't scheepje en vaaren mede.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 19 september 1779

De peren zijn geoogst, maar er is ook sprake van een geestverschijning. Bijdorp was in rep en roer, maar de drie dienstbodes Mietje, Ant en Aal hebben zich voor niks uitgesloofd.

Een paap, zegt men, doet geen twee missen voor 't zelfde geld, maar omdat ik geen paap ben, schrijf ik u een tweede brief schoon de eerste nog voor uw reekening legt om te beantwoorden. Nu kunt gij knaphandig twee vliegen in een klap slaan. Maar badinage [spot] ter zijde; deeze is alleen ter geleid van een trommel met maagdepeeren, diamantpeeren, bergamotten en eenige beurres om te samen met broeder Muhl op onze gezondheid te gebruiken.²¹²

Gistren dagten Papa en ik voorzeeker u en de Hr. Gerrit Vogels aan onze overzij te zien. Waarlijk, riepen wij bijna te gelijk, daar is Piet en Vogels; schielijk Mietje, klee mij; Ant, wij zullen vanmiddag nog een schoteltje bij onze portie moeten hebben; kom Aal, ras laakens en sloopen na booven gebragt voor 't bed van de heer Vogels! Papa lachte om mijn iever, maar

²¹¹ Rose Albertine Françoise Anselme, vooral bekend als Rosette Baptiste (1740-na 1784), voormalig zangeres en toneelspeelster in Den Haag, trad regelmatig op in stadhoudelijke kringen en had van 1760 tot zijn dood in 1779 een verhouding met de orangist Jacob Jan van Wassenaer Obdam (1724-1779). Zij erfte al zijn bezittingen, maar die blijken na zijn dood vooral uit schulden te bestaan. Ook zij steunt de orangistische factie.

²¹² De perenoogst op Bijdorp was overvloedig geweest. Blijkbaar stonden er vier verschillende perensoorten.

uw gewaande verrassing deed ons plezier. Wij filozofeerden, dat gij de voorige dag tot Alfen zoud gegaan zijn, daar geslaapen hebben en u nu aan de laage zij vertoonde door ons zo lang te groeten tot wij u sagen om ons eenige oogenblikken vooraf van uwe komst te adverteeren.

Inmiddels was ik gekleed. Nu zullen ze op 't oogenblik hier zijn, zei Papa, maar ziet, het eene oogenblik verliep na het andre en wij zetten beiden een halve rimpel, toen wij ten laatsten moesten besluiten: zij zijn het niet geweest. Of 't nu uw zielen geweest zijn, die op 't voorbeeld van de ziel van Lavater²¹³ een kuiertje gedaan hebben, durf ik niet bepalen maar indien 't zo zijn mogt, verzoeken uw lieve Vader en ik, dat gij uw lichaam niet achterlaat, als gij u ziel weder in onze contreien zend.

Groet onzen vriend Meijer van ons. Tusschen 11 en 15 october zullen wij naar Amsterdam terug keeren.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 22 september 1779

Over een bezoek van de grote geleerde Petrus Camper die geen aanstelling in Leiden krijgt. Hij is nogal vol van zichzelf en bijzonder ambitieus. Zijn bezoeken zijn echter altijd de moeite waard.

Onze vriend Camper is een zeer mislijke [grillige] haan.²¹⁴ Jammer is het, dat in dat miserbare Leiden de druiven van de accademische waardigheden voor hem zo zuur zijn. Hoe kan ook een stad deugen, daar men een zijner zoonen in arrest zet! Dit laatste tusschen ons. Ik apelleer mij niet eenige enthousiasme voor Leiden in zijn bijzijn getoont te hebben maar wel voor Bijdorp, dat hij bij zijn landgoederen scheen te tellen als een hondehok bij een paleis. Maar dit zij zo 't wil, waarom is hij van de winter en tot heden toe zo lomp geweest van geen enkele letter te antwoorden op 't zenden van de Germanicus. Wie weet of hij er wel een oog in heeft geslagen! Klugtig is hij, ja, maar onder zijn spotternij zelf ziet men altoos de ambitie haar rol spelen. Julius Cezar zou 't model zijn daar hij naar zou gelijken, indien hij in een dergelijk tijdstip geleefd had. Denk niet, dat ik geraakt ben, geensins; ik moet hem regt doen: 't is een groot man '... et malgré ses défauts je l'estime a la rage' [ondanks zijn fouten, waardeer ik hem, vervuld met woede].

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 29 september 1779

Betje Wolff en Aagje Deken logeren in Leiden, waar 'de levendigheid' van Wolff grote indruk maakt. De bescheiden Aagje Deken kan daar niet tegenop. Prins Willem V wordt intussen op een stiekeme manier grof bestolen. Lucretia heeft een anonieme bewonderaar.

²¹³ Verwijzing naar Johann Caspar Lavater, achtste brief in *Uitzigten in de Eeuwigheid* (Amsterdam-Den Haag 1779).

²¹⁴ Petrus Camper bezoekt de Van Winters regelmatig. Volgens vriend en vijand is hij verwaand en ijdel, maar tegelijk in het bezit van een briljante onderzoeksgeest.

R. Vinkeles, Het zesde toneel, vijfde bedrijf van het treurspel *Louize d'Arlac* in de Stads-schouwburg Leidseplein. 'Gij sterft mijn vriend ! gij zijt niet meer op mij verbolgen? Vertoeft en voer mij mee' (1803). Collectie Stadsarchief Amsterdam.

Juffrouw Wolff heeft hier voorleden week niet alleen de nieuwsgierigheid der vrouwen maar ook die der heeren opgewekt, hebbende een dag twee à drie bij Juffrouw Van Rijsen²¹⁵ gelogeert; een meenigte menschen hebben haar gezien en gesproken en de getuigenissen zijn eenpaarig gunstig. Haar levendigheid heeft behaagt, maar haar gezellin [Aagje Deken] zegt men, heeft een kwade buurvrouw aan haar.

Is 't niet een wonderlijke sprong, van Aagje Deeken op een proviandwagen van de Prins? Ik waag ze egter om u iets te melden, dat gij mooglijk al weet, naamelijk dat er groote en kleine dieven zijn kunnen en dat de kleine dieven van de Prins zeer grof hebben gestolen; namelijk er gaat daaglijks een ledige wagen uit het Huis in 't Bosch om proviand voor dien dag uit Den Haag te haalen. Zijn Hoogheid, zegt men, onderricht hoe ver de baldadigheid ging, heeft die ledige wagen laten arresteeren, waaruit een meenigte gebrad en raauw vleesch hammen, wild, fijne wijnen, lijwaaten en tafelgoed en onder andre 80 pond waskaarsen zijn voor den dag gekoomen.²¹⁶ Dit, zegt men, was daaglijks werk. Ook verteld

²¹⁵ Zie hierboven over haar relatie met Aagje Deken.

²¹⁶ De prins, woonde in het Huis ten Bosch, vlakbij Den Haag. Deze dagelijkse diefstal laat zien dat de prins-stadhouder Willem V door onprofessionele krachten omringd werd.

men, dat er de desordre zo ver ging, dat somtijds de spijzen, voor de tafel van Zijn Hoogheid zelf geschikt, eclipseerden. Gelukkig, die geen prins is; gij, waarde Piet, kunt uw patrijzen ongestoord eten.

Maar hoe gaat dat, hoe gaat dat, zo te badineeren [spotten] met mijn onbekende admirateur [bewonderaar]. Is dat al zo gepermenteert? Consideres, mon fils, que si il n'est pas trop sage, cet du moins un monsieur qui m'admire a la rage [Bedenk, mijn zoon, dat als hij niet al te wijs is, tenminste één heer die me, zij het met woede, bewondert.]. Maar waaerlijk, weet gij niet, van waar dit gegons nu weder opkomt? Doch wat kan 't mij veel scheelen; verstandige lieden zullen eens lachen, zo ze wel gehumeurt zijn; zo niet, zullen ze zich vernoegen met de schouders op te haalen en of ze 't een doen of 't ander, 't is mij om 't even; ik heb de eer niet van die nieuwe admirateur te kennen, waar hij ook vandaan moog gekomen zijn en denk er niemand na te vragen. Ondertusschen heeft uw potzierlijke beschrijving ons zeer gediverteert.

Voorleden Vrijdag heeft uw vriend Schultens met Van den Bosch en Verleus, Louize d'Arlac gehoord; zij scheenen zeer content.²¹⁷ De bibliotheek van v. A. heeft ruim 21 duizend gls gerendeert [opgeleverd]; men is thans bezig aan die van Burman.²¹⁸

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, zonder datum (rond 4 oktober 1779)

Pieter is nog steeds diepbedroefd over de dood van zijn vrouw. Zijn vriend Schultens en diens vrouw trachten hem op te vrolijken, en dat lukt ten dele. Lucretia heeft opnieuw een bewijs gevonden voor het bestaan van de goddelijke voorzienigheid.

Het smert ons, lieve Piet, dat uwe droefheid zo levendig blijft; doch wat zal ik zeggen: 't is met ons niet veel beeter, doch laten wij wederzijds ons best doen zo goed wij kunnen. Uw lieve Vader zegt: het is hinkelen, dat wij hier doen; fiat, hinkelen, maar 't beste beentje voor, dit is de zaak.

't Is ons lief, dat het gezelschap van de vrienden Schultens u zo veel genoegen heeft gegeven, maar wij vreesden al, dat het u drok genoeg zou zijn. De plotzelijke stilte moet u zeekerlijk nu weder vreemd voorkomen en echter, waarde Piet, is ze ver preferabel voor al te groot eene woeling. Men ziet dit minder als men jong is dan in rijper jaaren; dan begint het leven als in een tourbillon [wervelwind] ons te doen duizelen. Gelukkig dan een mensch, die gelijk als gij de zucht tot kunsten en wetenschappen heeft aangekweekt; dit zijn vrienden, die ons op den duur bijblijven en het leeven aangenaam maaken.

Wie weet, welk een geluk God nog voor U weggelegd heeft. Wij hoorden voorleden week een zonderling geval, waarin Zijne genadige voorzorg als met de hand te tasten was. De zwager van de heer F. van Lelyveld, aan desselfs zuster gehuwd, was van Lekkerkerk na

217 Het toneelstuk Louise d'Arlac, van Lucretia van Merken, is, zoals gebruikelijk, eerst bij haar thuis voorgelezen, maar het wordt pas in 1786 gedrukt. Zoals zo vaak in haar toneelstukken, vervult een vrouw daarin de rol van heldin.

218 De boekverzamelingen van Daniel van Alphen (1713-1797) en Petrus Burman jr. (1713-1778).

Donge, een dorp bij Breda, beroepen en deed weinig weken geleden zijn afscheidspraak voor omtrent tweeduizend mensen, die in de kerk waaren, terwijl er nog wel zo veel buiten om stonden op hoop van nog iets te kunnen hooren. Des Maandags of Dingsdags vertrekt de dominee met zijn gezin en meubelen naar zijn nieuwe standplaats en 's Woensdags zinkt de kerktoeren op het onverwagst 18 voet diep in de grond, terwijl de spits op twee brokken van de ingezonke muur blijft hangen tot Vrijdags, wanneer hij stort en de kerk nevens 't huis van den dominé en het dorpsschool verbrijzeld zonder, zo ver men weet, eenig mensch te beschadigen.²¹⁹ Welk een zonderlinge bewaaring, hoe naar zou het er hebben uitgezien, indien dit Sondags te vooren waare geschied. Weest zo goed van dit geval aan broeder Muhl, die wij van harte, groeten en beterschap wenschen, te verhaalen; hij kent den dominé en heeft in zijn gezelschap van de zomer gereden. Zijn naam is Prins, zo ik meen.

Onze goede vriend Malnoë verzoekt u te groeten; hij had voorleden week een klein haakje met een koets, waarin hij zat en welke ter zijde oversloeg op het wiel, maar 't is niets, noch hij noch zijn kinderen hebben eenig letzel.

Lutherse kerkenraad aan N.S. van Winter en Lucretia van Winter-van Merken, Amsterdam 3 januari 1780

Onder leiding van Johannes Lublink heeft een deel van de *Laus Deo* dichters rond 1770 de opdracht op zich genomen om lutherse gemeente van een modern zangboek te voorzien. Met Lucretia van Merken en Nicolaas van Winter als belangrijkste leden, kwamen zij gedurende enkele jaren tweemaal per week voor overleg samen. De zangbundel was al in 1775 gereed, maar kon vanwege allerlei 'gesteggel' in het bestuur van de lutherse gemeente pas in 1779 door Meijer op de markt gebracht worden. Het is een gigantisch project geweest. De liederen zijn in 1779 anoniem gepubliceerd in een bundel die bekend werd als de *Consistoriale Bundel*.²²⁰ In *Het Noodig Bericht* van 26 maart 1786, vermeldt Nicolaas Simon dat ze gezamenlijk veertig Psalmen en vijftig liederen hebben geschreven. Met slechts één zinnetje worden ze bedankt.

'Dank voor de zoo gelukkig geslaagde, en verre boven verwachting zijnde Psalmberijming', schrijft het bestuur.²²¹

219 De kerk was al aan verval onderhevig: men had al steunberen tegen de westgevel aangebouwd. In de kronieken van Lekkerkerk staat aangetekend dat de toren op zondagmorgen 29 augustus om 4 uur instortte.

220 De dichters waren naast Lublink en Meijer ook Lucas Pater, Bernardus de Bosch, Pieter van den Bosch, Henri-Jean Roullaud, Jacob Lutkeman, Balthasar Carull, en natuurlijk Nicolaas Simon van Winter en Lucretia van Winter-van Merken. In verschillende brieven van Lublink aan N.S. van Winter wordt het project besproken. In een brief van 15 juni 1775 vermeldt hij de afronding daarvan. Uiteindelijk omvat de bundel meer dan duizend pagina's.

221 Het origineel met de aanpassingen, én de namen van de dichters, stuurt Lublink 23 februari 1796 aan Pieter van Winter. Over dat werk hieronder in een brief van Lublink uit 1796. In *De Waare Geluksbedeeling, Brieven, en nage-laten Gedichten, van Lucretia Wilhelmina van Winter, gebooren van Merken (1792)* neemt Nicolaas zijn originele gezangen op omdat ze in de zangbundel 'buiten mijne kennis veel verandert en zeer verminkt' zijn weergegeven.

J. Lublink aan Pieter van Winter, Stadwijk 23 februari 1796

Bijna vijftien jaar later laat Lublink aan Pieter weten dat hij de leiding had over de *Conistoriale Bundel*, de nieuwe zangbundel van de lutherse gemeente. In deze brief geeft Lublink enkele details over 'het gesteggel' met het luthers kerkbestuur: de vrijzinnige kleur van de bundel was, vlak voor de publicatie, door de kerkenraad bekritiseerd en men had, onder meer tot grote ergernis van Lucretia van Winter-van Merken, aanpassingen geëist en ook verkregen. In de collectie Six zijn dertig originele gezangen van Nicolaas en veertig van Lucretia, bewaard, met daarop aangetekend dat ze nooit openbaar gemaakt mogen worden.

Toen het werk verscheen was men minder content. Dit wekte vrij wat krakeel, niet met mij, maar inzonderheid met de vriend Meijer die vooral in zyne laatste dagen, op dat punt wat kitteloorig was. Het resultaat der knorpartij: – dat men dit manuscript nooit uit onze handen zou geven, en tot bij den laatstlevenden bewaard blijven, ten einde men (zo er onverhoopt verdere haspelarijen uit mogten ontstaan) aan de waereld met stukken zou kunnen toonen, wat, en hoeveel men er aan gedaan had. Dit plan bleef bij den oudsten berusten, en is zo, van Pater en Meijer op mij gedesolveerd. [...] Nu is alles afgestorven en blijft het, op zichzelf, een dichterlijke relieq, die voor u, in verscheidene betrekkingen, nogal niet onaartig is. Genoeg dat er nu althans geen kwaade kuikens van kunnen uitgebroid worden.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 15 mei 1780

Pieter van Winter heeft een nieuwe bruid op het oog: Anna Louisa van der Poorten (1752-1801), sinds 1777 weduwe van Christiaan van Orsoy. Zij wordt door Lucretia ook Naatje of Antje genoemd. Zij heeft uit haar vorige huwelijk twee dochters Gonne (Hildegonda) van Orsoy (1775-1830) en Ceetje (Cornelia) van Orsoy (1778-1816), de latere echtgenote van mr. D.J. van Lennep. Pieter Vreede is nu officieel een vreemdeling en wordt door de stad Leiden weer in genade aangenomen, maar dat kost hem een fors bedrag. Weer is een goede vriend overleden.

Wij zijn seer gepleiziert geweest door uw laatste bezoek en dat van uwe aanstaande bruid en hebben haar zeer vriendelijk gevonden. Weest zo goed haar Ed. hartlijk voor ons te groeten. Wij hopen, dat gij denken zult om De Luc²²² met zijn boek wat voort

222 De Luc is Jean-André Deluc (1727-1817), geoloog en meteoroloog, bevriend met Hemsterhuis. Hij heeft zich voorgenomen de *Germanicus* in het Frans te vertalen, maar zal die poging opgeven. Op 15 maart 1781 schrijft hij aan de Van Winters: 'Eerst door het overlijden van mijn vader, vervolgens door de onlusten in mijn vaderland werden mijn gedachten zoozeer bezig gehouden, dat ik geen hoofd heb voor een vertaling die hooge eischen stelt als Uw Germanicus. Het is voor mij een geruststelling, dat U een anderen vertaler heeft gevonden. Om Uw dichtwerk goed te vertalen moest ik op den Helikon uit de hengstebren gedronken hebben, maar helaas, ik heb geen andere bergen gezien dan de Alpen en geen ander ongewoon water dan dat van gletschers.' Hemsterhuis had dat al verwacht.

te helpen en hem kennis te doen krijgen aan de jonge Van Lankerens;²²³ faites lui nos compliments.

Voor nieuws, dat de zaak van V. [Pieter Vreede] afgemaakt is voor 7000 gls en dat hij in 't kort met zijn vrouw voor een week twee à drie te Leiden zal komen logeeren bij zijn moeder.²²⁴

Voorleden Zaturdag kwam docter Tak in goeden welstand met zijne familie buiten en wierd dien zelve nacht ten 4 uuren aangevallen door vehemente [hevige] pijn in de slaap van 't hoofd. Men zond om proffessor Van Doeveren, die hem deed laten [aderlaten], doch in weerwil van alle aangewende vlijt is hij Zondagmorgen ten 9 uuren overleden tot groote droefheid en consternatie van zijne vrouwe en kinderen en ook tot droefheid van ons, want wij hadden er een goed docter aan en 't gaf ons veel gerustheid, dat wij hem zo dicht bij ons buiten hadden. Wat zal men zeggen; veelen onzer tijdgenooten en zelfs jonger dan wij, gaan ons voor en herinneren ons het zeggen van den Turkschen priester: helaas, een verblijf dat zo dikwils van bewoners verandert, is een herberg en geen paleis. Mogt het besef van deeze gewichtige waarheid ons langer hoe losser van deeze aarde maaken en de nietigheid van haare bezittingen diep in onze zielen drukken, opdat wij te vrijer en te vroolijker moogen overgaan naar 't huis onzes Vaders, daar veele en bestendige wooningen zijn...

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 28 mei 1780

Doopsgezind predikant F.A. van der Kemp (1752-1829), fanatiek republikein en patriot, heeft volgens zijn aanklager, schout Pieter Jan Marcus in Leiden, een overtreding begaan door in een lierzang de tegen het beleid van de stadhouder protesterende leden van de Raad van Friesland te steunen. Zij hadden geprotesteerd tegen de halve maatregelen van Willem V om de zeeconvoien met hout voor de bouw van de zo dringend gewenste nieuwe marineschepen te beschermen. Lucretia weet waarschijnlijk niet dat de lierzang niet door Van der Kemp, maar door Pieter Vreede is geschreven, maar dat Van der Kemp Marcus liever in zijn waan laat. Het proces is op 1 mei 1780 begonnen, maar Van der Kemp en zijn uitgever Leendert Herdingh worden pas op 28 januari 1782 vrijgesproken. Het proces laat zien dat de oranje-factie probeert de steeds sterker wordende republikeinse sentimenten de kop in te drukken.

Wij hebben gewagt met het beantwoorden van den Uwe van 20 Mei in hoop van aan uw verzoek te kunnen voldoen door iets te melden van v.d. K. [F.A. van der Kemp], 't geen ons tot nu onmogelijk is geweest, nadien de vrienden, die wij gesproken hebben, er niets van wisten tot gisteren namiddag; en schoon ik niet twijfel of gij weet den uitslag reeds, wil ik liever dezelve vergeefs schrijven dan uwe verwachting te leur stellen.

223 Zonder goede contacten bereikt men niet zoveel in het maatschappelijke leven van de 18^e eeuw. Lucretia vraagt Pieter om De Luc te introduceren bij de familie van Lankeren. Vader Pieter Willem van Lankeren (1721-1806) is in 1782 een van de Amsterdamse kooplieden die bij de Staten van Holland een verzoek indient de handel met de Verenigde Staten te openen, waarna hij steeds verder zal radicaliseren.

224 Zie hierboven.

Zie hier dan 't geen ons gistren gezegd wierd. Do. v.d. K., misnoegd over de onzekerheid, waarin hij zich bevond, heeft laatstleden Maandag een request aan zijn rechters ingeleverd, waarin hij hen hiervan kennis gaf en verzocht dat de hoofdofficier gelast mogt worden met zijn actie voort te gaan, zo hij vermeende er nog eenige tegen hem te hebben of anders dat de zaak voor afgedaan mogt gehouden worden. Dit belemmerd de officier, dewijl zijn advocaat Holtsius ziek is en men meend, dat hij daardoor te minder gereed zal zijn, hebbende de rechters de officier gelast, of de zaak op Maandag over 8 dagen, 't welk de eerste rechtstag zal zijn, te vervolgen of anders van dezelve af te zien. Zie daar al wat wij er van gehoord hebben.

De zaak van V. [Pieter Vreede] is gelijk ik geschreven heb, met den officier volgens apointment van scheepenen afgemaakt voor 7000 gls, dus heeft hij vrijheid om ongemoeid als vreemdeling alhier te verkeerren, wel te verstaan, dat men dit met voorzichtigheid zal beleggen. Hij is voorleden week een dag twee à drie in Leiden geweest en heeft er verscheidene vizites afgelegd; vervolgens is hij op één dag van daar naar Emmerik gereeden en gistren met zijn vrouw en kinderen van daar geretourneerd, sullende hij nu vooreerst, na wij hooren, een week of 4 te Leiden blijven en dan weder eenige tijd naar Emmerik vertrekken en dus van langzamerhand over en wedergaan, totdat hij zich hier als vreemdeling voor goed kan nederzetten. Dewijl hier nu niemand hem kan moeien, is dit thans meest uit welvoeglijkheid, maar of zijn tegenwoordige landsheer hem zonder kleerscheuren zal laten vertrekken zal de tijd moeten leeren.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, Leiderdorp 15 juni 1780

In Engeland waren de z.g. Gordon Riots (2-9 juni) uitgebroken, een protestants protest tegen verbeteringen in de rechtspositie van katholieken, waarbij ook ambassades van katholieke landen worden aangevallen. Het leger grijpt in, waardoor naar schatting 300-700 mensen om het leven komen. De rellen beschadigen de reputatie van Groot-Brittannië in heel Europa op een moment dat het land bondgenoten zoekt tegen de Amerikaanse rebellen. Overal in Europa gist het, zelfs in Zeeland.

De derde commissie was aan de Hr. De Luc van wien wij gistren een brief gehad hebben, dat het oproer in Engeland gestild was en de schuldige gestraft waaren. Dit is regelregt strijdig met uw tijding; mogt de zijne waar zijn, want het ziet er al naar genoeg uit. Wij zijn inquiet [ongerust] over zijn vader en de koninglijke familie. Hoe komt het weer in rust! Papa denkt met u, dat de religie maar een voorwendsel is, maar indien de tegenpartij op zodanige wijs zijn oogmerken moet doorzétten, is de remedie erger, tenminsten zo erg als de kwaal.

Wij verlangen na [vrede] en schrikken voor de kourant en als die woeste hoop alles verder in de war heeft geholpen, hoe komt het er dan weer uit? Wat is 't rondom donker: de Czarin, de Keizer, de Koning van Zweeden, alles is in beweging en de Zeeuwen roeren 't hier bij ons.²²⁵ Maar al genoeg van politieke zaaken!

225 Tsarin Catharina de Grote (1729-1796), keizer Jozef II van Oostenrijk (1741-1790) en koning Gustaaf III van Zweeden (1746-1792) streven allemaal naar vergroting van hun grondgebied en de Zeeuwen vechten onderling vanwege

Lucretia van Merken aan Jacob Muhl, Leiderdorp 17 juni 1780

| vervolg op vorige brief.

[...] Dat is een heidens leven met die Engelschen, niet waar? De Rotterdamsche Kourant van heden is om van te beven. Lord Gordon zal 't niet lang navertellen; 't schijnt een dweeper te zijn. Maer hoeveel ongelukkigen heeft hij niet gemaakt! Arme menschen, wier goederen zo vernield zijn en die zoveel schrikken hebben uitgestaan! Wij dagten eerst, dat er meer achter zat, maar zo het alleen uit dweeperij spruit, is het dol en nog te vreezen, dat het in Schotland zal overslaan...

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, met een P.S. van Nicolaas, Leiderdorp 28 juni 1780

Lucretia schrijft over Nicolaas' voortdurende voet- en lende problemen en over haar eigen hoofdpijnen. Ze maakt zich ook zorgen over de gezondheid van Pieter, die regelmatig ziek is. Salpeter, karnemelk en rabarber moet hem beter maken. De Luc neemt een aantal exemplaren van de *Germanicus* mee naar Den Haag. Suzanne Markon heeft een miskraam gehad.

Gij vraagt hoe wij vaaren; 't kon erger en veel erger, maar ook nogal wat beeter. Die hengersche [duivelse] Krul heeft nog Papaas voet niet geneezen en blijft zeggen, dat ze beetert, doch met dat al belet het uw lieve Vader merklijk in het gaan. Met de lenden is het de eene dag wat beeter, de andre wat slimmer, over 't geheel draaglijk. Wat mij betreft, ik ben gebrust [gekweld] met de roos en nu en dan eens hoofdpijn.

Maar hoe maaken uw oogen het zo slegt of erft gij 't over van Horatius, die men zegt dat dikwils met zinkingen op de oogen geplaagt was?²²⁶ Is het dus, werp dan 't boek weg tot gij getrouwd zijt: het is tegen de order, te vrijen zijn vriendin met geen goede oogen te kunnen aanzien.

Badinage apart, gij moet meer koelen als met karnemelk, 's morgens een klein poeiertje half salpeter half suiker, tusschen beiden eens rhabarber, vroeg naar bed gaan en niet te drok woelen [niet te veel piekeren]. Zie daar een recept, dat gij op den duur goed zult bevin-den. Tusschen beiden een ode van Horatius te vertaalen en dan eens met Antje te wandelen, te lachen te kouten zal de remedie geen hinder toebrengen...

Mooglijk heeft De Luc u gezegt, dat hij Vrijdag naar Bijdorp gaat; wij hebben hem gevraagd. Hij zal 't overschot van de G. [Germanicus] naar Den Haag brengen, opdat het den courier, die binnen weinig daagen aldaar verwacht word, wel ter hand kome, en dus mooglijk een dag twee a drie bij ons zijn.

de invoering van de nieuwe psalmberijming die op Walcheren tussen 1773 en 1779 regelmatig tot onrust leidt.

226 Van Winter werkt aan de vertaling van de *Oden van Horatius*.

Het doet Papa en mij groot plezier, dat gij zo trouw de hand aan 't boek van zijn vader houdt; er is veel moois in en onze vriend De Malnoe is er zeer mede in zijn schik. Juffrouw Markon, nu Vreede, heeft in het begin der voorleeden week op de dood af gelegen aan eene misvalling...

Hebt gij den man al gezien, die die fraaie verhandeling aan de Haarlemsche maatschappij heeft gegeven? Dit is vreemd van iemand, tot nog zo onbekend. Zo gij er niet van mogt weten, zullen de Heeren Lublink of Kalkoen het u kunnen zeggen.²²⁷

Komt onze vriend Fontein op de vergaaring? Zo ja, vraag hem, of hij Woensdag bij ons wil komen theedrinken met al de Amsterdamsche vrienden, die gelieven mede te komen. Wel te verstaan: theedrinken, want wij vraagen niemand ten eeten en zijn te zwak om zo veel menschen als wij dan wel dienden te vraagen aan te haalen.

Le Vade volgt uw voorbeeld en gaat te Lauzanne trouwen met een weeuwte van 34 jaar met een zontje.²²⁸ Mij dunkt, dat ik u een schat van nieuws meld, maar dit maakt tevens, dat mijn brief een rapzodie van alles word; doch verandering van spijs doet wel eeten.

Zijn de jonge heeren, die naar Engeland gegaan zijn, al weerom? Welk een zegen, dat gij niet [naar Engeland] gegaan zijt. Wat had ons aangegaan, zo gij er geweest waard en een ongeluk had gekregen. Dit had voor ons nog vrij wat erger geweest als voor lord Mansfield het vernielen van zijn manuscript daar hij 32 jaar over gearbeid had. Lach niet, elk het zijne. Indien die heidensche plundersaars mijn Germanicus voor een Roomsche boek hadden aangezien en het verscheurd, ik verzeeker u, dat ik het zeer kwaalijk zou hebben genomen...

De zaak van Vander Kemp zal aanstaande Maandag, zo wij hooren, voor goed afgedaan worden.

P.S. Nicolaas

Uw lieve Moeder is in deze brief en in die aan Oom Muhl zo schoon op haar beaxdire [welsprekendheid], dat men ze beiden wel in een goud lijstje mag zetten.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, Bijdorp 24 juli 1780

13 juli meldt Lucretia dat Jeronimo de Bosch, 'die men verteld dat naar juffouw van der Kracht vrijd', met moeite is aangenomen als lid van de Mij Ned. Letterkunde. Zijn vrijerij met de dochter van een dominee wordt geen succes. Cerisier gaat door met zijn grappige aanvallen op de orthodoxie en de oranjefactie. Intussen gaat de rechtszaak tegen Van der Kemp maar door.

Hoofdpijn heeft mij belet Uw vriendelijken brief eerder te beantwoorden. Oom Muhl heeft ons weer verrast met mooie sinaasappelen.

227 Zowel Lublink als Hendrik Calkoen (1742-1818) stonden in nauw contact via hun genootschappen in nauw contact met Pieter van Winter. Wie die fraaie verhandeling geschreven heeft, is onbekend.

228 Jean David Levade (1750-1834), Waals predikant in Amsterdam 1774-1780, trouwt in 1780 met Marie Anne Bugnio, weduwe Francillon.

't Was ons zeer lief, dat Antje en gij zo content waaren over uw Bijdorpse reisje. Wij waaren 't niet minder. Zo gij beiden 't nog eens hervatten kunt, het zal ons zeer aange-naam zijn, mits vooraf schrijvende. Ou peut on etre mieux qu' au sein de sa famille! Ja, dat zijn gelukkige dagen; mogten er zich nog veele voor u opdoen. God geeve het, lieve zoon, voor u en uwe aanstaande beiden; onze vergenoeging zal dan volkomen zijn, want ons geluk is onafscheidelijk van uw beider heil. Gij ziet, dat wij uw welbeminde reeds als onze dochter beschouwen. Weest zo goed haar vriendelijk van ons beiden te groeten. Wij hooren met leedwezen, dat broeder Perizonius zo verzwakt. Zoud gij niet eens na hem kunnen gaan zien?

Ik heb aan uw odes niet gedacht;²²⁹ dit houden wij te goed. Laat er ondertusschen nooten op maaken, dan zal de groote Katharine [Catharina de Grote] u voor elk van dezelve ten minsten 3000 guldens present doen, gelijk zij gedaan heeft voor 't Carmen Seculare of hoe heet het anders; ik kan met geen Latijn te regt.

J. de B. [Bosch] schijnt met de genoemde D°. in kennis geraakt, omdat hij de proeven van de prijsverhandeling voor hem heeft nagezien. Wij weeten er niets meer af. Eén zwart boontje meer en de vriend had getuimeld; dit heilig onder ons.²³⁰

Hebt gij 't laatste stuk van Cerisier al gezien?²³¹ Nooit is iets stouters geschreeven. De Dortsche Vaders staan met zwarte kool geteekend en Prins Maurits is een van de helden van Homerus, dat is te zeggen dapper en ruw. Wij hebben er zeer om gelachen, maar hoe hij 't heeft durven schrijven en zo heeft durven schrijven als dit stuk geschreeven is, zal hij moeten weeten. Enfin, 't zal veelen stooren, veele genoeg en veelen de oogen oopen en veelen behoedzaamheid leeren. V.d.K. [Van der Kemp] is er zwak bij.

Apropo, groot nieuws, Maar zonder ons te noemen. Pieterus heeft bij de Gecommitteerde Raden surchance verzocht, dewijl de gedaagde niet na zijn zin antwoord en de rechters er hem niet toe dwingen willen.²³² Hij wil zich aan de Staaten van de rechters beklagen. Men lacht er hier mede en zegt dat hij er niets mee zal uitwerken. De vierschaar daar 't stuk hier voorhangt, vonnist zonder spel. Welk een geluk voor de gedaagde, dat die braave rechters volhouden.

Het is een hete zomer op Bijdorp. Op 12 augustus 1780 schrijft Lucretia: 'Men reikhalst hier naar regen; alles verdroogt op het land of is door groene wormen opgegeten'. Op 27 augustus 1780 trouwt Pieter van Winter met Anna Louisa van der Poorten. Het echtpaar Van Winter-van Merken is daarbij niet aanwezig. Ze sturen het jonggetrouwde stel een ananas, omdat zij bij hun trouwen eveneens een ananas van de vader van de bruid, Josua van der Poorten, hadden gekregen.

229 Van Winter werkte jarenlang aan de vertaling van Horatius. De *Oden van Horatius* verschenen pas in 1804.

230 Blijkbaar was er over de aanname van J. de Bosch bij de Maatschappij Ned. Letterkunde gestemd. Men stemde anoniem door witte en zwarte bonen in een zak te doen.

231 Zie hierboven. Cerisier schrijft een geschiedenis van Nederland en is zeer uitgesproken over zijn politieke oriëntatie.

232 Pieterus is waarschijnlijk de aanklager van Van der Kemp, de Leidse schout Pieter Jan Marcus, die ook nog in de zaak tegen Catharina Taan in 1784 een belangrijke rol zal spelen. Hij wordt in 1788 geremoveerd.

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, Leiderdorp 5 september 1780

Op Bijdorp ontvangen Nicolaas Simon en Lucretia belangrijke intellectuelen die via hun aanstelling aan het stadhouderlijk hof verbonden zijn. Zij krijgen bezoek van Abraham Perrenot en zijn echtgenote, de dichteres Anna Mollerus, een vriendin van de Nederlandse filosoof Frans Hemsterhuis, die ook op visite komt. Hij is vergezeld van de opmerkelijke mevrouw La Fite. De Luc heeft in een Engels tijdschrift over de *Germanicus* geschreven.

Hartelijk geliefde Kinderen, Voor acht dagen hebben wij een zeer aangename vizite gehad uit Den Haag; Mijnheer en Mevrouw Perenot, Mevrouw La Fite en de Heer Hemsterhuis kwaamen in de Fontein eeten en hebben ons voor en na den eeten bezocht.²³³ Zij zijn eerst des avonds ten 7 uren na Den Haag vertrokken met het Prinsenjacht, waarmede zij gekomen waaren. De jonge heer De Luc was van Amsterdam bij ons gekomen en is Zondag weder vertrokken; mooglijk hebt gij hem gesproken.²³⁴ Zo ja, zal hij u sekerlijk vertelt hebben, dat zij en wij krachtig in onzen schik zijn geweest; men kan weinig aangenaamer vizite en van verstandiger luiden ontvangen. Mevrouw Perenot zeide, dat zij wenschte dat haar ziel eens ter deege omgeroerd wierd, aan welke wensch Salome volmaakt voldeed, omtrent zo als Do Hulshof er eens de proef van gehad heeft.²³⁵

Gij hebt ons ten uiterste gepleiziert met het bericht, dat het werk van onze brave vriend De Luc zo loflijk gerezen is in de Engelsche papieren; het is ons lief van zijnentwegen, dat kundigheid en deugd nog achting betoont word; en 't is ons lief van onzentwegen, omdat wij ons vleyen, dat dit zal medewerken om de vertaaling van *Germanicus* algemeener bekend te maken.

Maar welk een trek behaalen de Sp. [Spanjaarden] en Vr. [Frankrijk] met het nemen van zo veel scheepen!²³⁶ Dit is voor de Engelschen een vervaarlijke neep en zal door vel en vleesch gaan. De schade is ontzettelijk. Waar zal het heen?

Uw lieve Moeder heeft nog koorts; zij laat u beiden hartelijk groeten.

233 Perrenot, Abraham (1726-1784) raadsheer van den prins van Oranje en stichter van de eerste buitenbegraafplaats in Nederland, Ter Navolging in Scheveningen. In 1778 trouwt hij met Anna Cornelia Mollerus (1749-1821) dichteres, honorair lid van Studium Scientiarum Genitrix en Kunstliefde Spaart geen Vlijt. Zij correspondeert met mede-bezoeker, filosoof Frans Hemsterhuis (1721-1790) conservator van de stadhouderlijke penningen- en antiquiteitencollectie en secretaris van de Raad van State. Hemsterhuis is net ontheven van zijn plichten als eerste commies bij de Raad van State. De geleerde mevrouw La Fite is de opvoedkundige en schrijfster Marie-Elisabeth Bouée (ca. 1750-1794), getrouwd met de hofpredikant van de Waalse kerk Jean Daniel La Fite. Als haar echtgenoot in 1781 overlijdt moet ze in haar eigen levensonderhoud voorzien en gaat ze met haar dochter naar Engeland, waar ze een baan aan het hof krijgt. Herberg Het Fonteyn lag in Zoeterwoude en werd aan het begin van de eeuw al de schrijver J.C. Weyerman bezocht.

234 De jonge De Luc is Jean-André Deluc (1763-1847). Hij is de neef van zijn beroemde naamgenoot net als zijn oom is hij geoloog en meteoroloog, in Engeland woonachtig, maar ook het Nederlands beheersend.

235 De ziel van mevrouw Perrenot wordt omgeroerd door het voorlezen van een poëtische brief door Lucretia geschreven uit naam van Salome, dochter van Zedekias, Koning van Juda, aan Daniël den Profeet. In deze brief gaat het er inderdaad oudtestamentisch aan toe. De brief wordt na haar dood opgenomen in Lucretia van Merken, *De Waare Geluksbedeling, Brieven en nagelaaten Gedichten* (Amsterdam 1792).

236 De Spanjaarden en Fransen steunden de Amerikaanse opstandelingen en waren sinds 1778 in oorlog met Engeland en behaalden af en toe een succes.

Nicolaas Simon aan Winter aan Pieter van Winter, 7 september 1780

Lucretia is behoorlijk ziek geweest, maar nu is ze 'zeer mooitjes'. Het is een hete en droge zomer en Nicolaas is bang dat alles weer duurder wordt en de armoede nog meer zal toenemen. Hij stuurt een meloen en wat vruchten naar Amsterdam.

Hiernevens gaat een meloen, eenige perziken en pruimen. De meloen is een van de beste, zo niet de allerbeste, die wij van 't jaar noch gehad hebben, althans van de soort, die de beste zijn moet en hij draagt er alle tekens van. Indien dit bij de proef bevestigd word, verzoek ik, dat gij het zaad van dezelve zorgvuldig wilt bewaaren, dewijl ik het hoognoodig zal hebben om in de soort te blijven, op welke men staat kan maken dat die goed is. De meloen onlangs aan broeder Muhl gezonden was van dezelve plant en ik verzocht hem ook het zaad te bewaaren, doch hij heeft dezelve aen Juff. Welzing vereerd, en met het zaad, zo als Zijn Ed. schreef. Nu is er nog maar een. [...]

De aanhoudende droogte veroorzaakt hier groote zorg; de weilanden staan dor, al de groenten in de moezerijen gaan dood of worden door het gewormte opgegeeten en van hetgeen er gezaaid word komt niets op. God, hoopen wij, zal 't nog voorzien, maar het zal de armoede zeer drukken. [...]

P. Vreede is gisteren weder na Emmerik vertrokken en de dochter van de Hr. Van Engelen is met hen gegaan tot gezelschap en hij gaat voor eenige dagen na Haarlem, bij de Hr. Bond. Uw Moeder is vandaag vrij van koorts gebleeven; zij is nu zwak doch 'zeer mooitjes'.

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, 10 oktober 1780

De zaak tegen Van der Kemp sleept zich voort omdat hij onder de jurisdictie van de universitaire Vierschaar valt. Die wil hem vrijspreken, maar hoofdofficier Marcus wil hem voor de burgerrechter brengen. Ook probeert hij uitgever Herdingh opnieuw te veroordelen. Zijn inspanningen zullen op niets uitlopen. Intussen heeft een bijzondere amateur in Franeker, Eise Eisinga, in zijn huiskamer een planetarium gemaakt, waar iedereen de loop van de planeten en de sterren kan bekijken.

Gij weet dat de Hoofdofficier van Leyden zich bij de Staaten van Holland beklagt heeft over Rector en Rechteren van de Academie, omdat zij het verhoor van Van der Kemp sluiten wilden.²³⁷ De Staaten hebben per missive dit beklag aan de Academie gezonden om daarover bericht te kunnen geven; waarop deze rechtbank een memorie heeft ingeleverd, die in ons oog schoon en mannelijk geschreven is en zo gij die niet gezien hebt, zult gij ze van den eenen of anderen welligt eens te zien kunnen krijgen en wij zijn verzekerd, dat gij ze met plezier lezen zult. Dus is of schijnt de zaak niet te zullen blijven hangen, want de

237 Hoofdofficier Pieter Jan Marcus zit ermee in zijn maag dat Van der Kemp onder de jurisdictie van de Leidse universiteit valt. De universitaire 'Vierschaar' wil hem van vervolging ontslaan.

Staaten hebben dit bericht gesteld in handen van de Ridderschap en Groote Bezoigne om door dezelve gediend te worden van advijs. Ook schijnt den officier Herding [Leendert Herdingh, de drukker van de *Lierzang*] te dreigen met een nieuw onderzoek over een boekje, betytelt: *Verzameling van Staatspapieren*, (welk boekje dit is, weet ik niet, maar 't zal waarschijnlijk copijen van de eene of andere rezolutien zijn, van omtrent dien tijd) en welk boekje hij aan de zaak van V.d.K. [Van der Kemp] wil vast maken.

Wij hebben ook met plezier gezien het boekje van Proffessor Van Zwinden [Van Swinden] over het Planitarium van Eisse Eissinga; dat is verwonderlijk mooi en 't is loflijk op zulk een vriendelijke en gracieuse wijze uitmuntende verdienste recht te doen; en vergroot niet weinig het denkbeeld van het goede karakter van de Heer Van Swinden.²³⁸

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, 6 januari 1781

Pieter is ernstig ziek geweest, maar weer hersteld. Op 20 december 1780 verklaart Engeland de oorlog aan Nederland, nadat er een verdrag van Amsterdam met de opstandige Amerikaanse provincies is gevonden. De steun en toeverlaat van Willem V, de hertog van Brunswijk is naar Osnabrück vertrokken, een belangrijke overwinning voor de republikeinse factie in de Republiek Nederland. In Amsterdam verschijnen tientallen pamfletten die het stadsbestuur steunen en de politiek van Willem V afvallen, maar geen daarvan is van Lucretia. Ze houdt zich even in.

Wat pikken is dat, hoe roer je 't zo? Het zweet van onze benaauwheid voor uw leeven is nog niet opgedroogd en gij maakt vaarzen en schrijft lange brieven! Mijn allerliefste Piet, houd u toch wat still! Gij zijt een regte woelrot. Badinage ter zijden gezet, wij danken de Opperste Weldoener hartgrondig voor uwe behoudenis, maar om al wat u dierbaar is, om al de angsten, die wij om u geleden hebben, mijn lieve kind, blusch toch onze hoop niet uit door u te veel te vermoeien of te agiteeren. [...]

Nu wat anders, waarde kindertjes. Wat ziet het donker voor ons lieve vaderland! Weet gij 't verraad van de Clerken in Den Haag en dat men zegt, dat dikke Louw voor den droes is geloopt naar Osnabrug?²³⁹ Och, kwam hij nimmer weer! Maar tusschen twee haakjes, wat spijt het mij, dat men den bisschop van Osnabrug niet opgelicht heeft! Was dat gebeurd, die verziende Engelschen zouden wel eieren voor hun geld hebben gekoozen. Nu, die haas

238 Eise Eisinga (1744-1828), wolkammer te Franeker, vervaardigde een planetarium, dat nog te zien is in Franeker. Prof. J.H. van Swinden prees het planetarium in zijn *Beschrijving van het kunststuk, verbeeldende een volledig hemelstelsel, vervaardigd door Eise Eisinga* (1780).

239 16 december eist de Engelse ambassadeur Yorke dat de Staten Generaal Amsterdam straft voor de steun aan de rebellerende Amerikanen. Yorke weigert het antwoord van de Staten dat hem door de griffier (de klerk) wordt aangeboden, aan te nemen, waarna de oorlog een feit wordt. Lucretia twijfelt aan deze versie van het gebeuren. Dikke Louw is Lodewijk Ernst hertog van Brunswijk-Wolffenbüttel, steun en toeverlaat van Willem V. Waarom hij nu naar het bisdom Onabrück reist is onduidelijk.

is ons ontslipt. Wat zal men zeggen, geduld is 't best, maar het ziet er elendig uit en tenzij de Hoogste Magt, die ons zo dikwils gered heeft, zich over 't land erbarme en den vijand paalen zette, zien wij er geen redden aan.

Wij danken u vriendlijk voor de gezondene papieren, doch hadden ze allen geleezen behalven de [onleesbaar] persprent, die wij rasjes opknaptten eer wij ze teruggaven. Als gij een gebraden peertje [een opzienbarend nieuwtje] krijgt, zult gij ons altoos plezier doen met de communicatie, maar verdenk mij niet, deel te hebben in een eenige der zwervende papieren. Ik heb geen pen op 't papier gezet noch denk het te doen in deeze critique omstandigheden, maar als het Gode behaagd ons of eene overwinning of den vrede te geeven, dan zal ik zien, wat ik doen kan. Ik sta u echter toe, dat de lantaarnopsteeker mijn wijze van zeggen zich zeer eigen heeft gemaakt.²⁴⁰ 't Is een schoon vaers en als ik 't gemaakt had, zou ik het mij niet schamen; doch gelijk ik zeide, ik heb er geen deel aan. Denkt gij op niemant anders? Is er niet een gezelschap, dat Pro Patria heet? Ik weet niets, maar daar zijn luiden in, die het zouden kunnen doen; mooglijk rade ik mis...²⁴¹

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna L. van der Poorten, Leiderdorp 7 mei 1781

In garnizoensstad Leiden zijn nu veel troepen gelegerd. Niemand lijkt in staat van de Engelsens te winnen, behalve een onbekende Indiër genaamd Haider Ali, in Nederlandse kranten steevast Hyderali genoemd. In Noordwijk is op 16 januari 1781 een schip van de Engelse Oost-Indische Compagnie gestrand, de lading wordt geborgen en verkocht.

De stad Leiden is vol krijgslieden. Ons jongste vriendinnetje Malnoë zei van de week: men kan naauw een voet in de stad verzetten of men trapt op een soldaat. De braave lieden alhier zijn niet minder als te Amst. op de Engelschen verbittert en bekommert. Waar het eindlijk heen zal? Verzuim toch niet op de gezondheid van Hyder Aly te drinken. Lang moet hij leven, lang moet hij de Engelschen kloppen!²⁴² Maar al genoeg van dat gebroedzel...

Nog voor nieuws, dat er voorleden week in twee dagen weder 70 baalen uit het gestrande schip te Noordwijk geborgen zijn.²⁴³

²⁴⁰ Verwijzing naar de Nieuwjaarswensch voor 1781 aangeboden door de Vulders en Aanstekers der Lantaernen, waarin de Amsterdamse magistraat bedankt wordt voor hun inzet voor de handel met Amerika.

²⁴¹ Pro Patria eiusque Libertate en Pro Patria et Libertate waren Amsterdamse genootschappen.

²⁴² Haider Ali Khan (1722-1782), sultan van een gebied aan de Oostkust van India (Mysore); vernieuwde de staat volgens de modernste Europese inzichten; vijand van de Engelsens, bondgenoot van de Fransen. Versloeg de Engelsens bij Pollilur (10 september 1780), maar werd op 1 juni 1781 bij Porto Novo tot staan gebracht.

²⁴³ Het bij Noordwijk gestrande Engelse schip General Barker, de krijgsgevangenen waren in het Pesthuis in Leiden gevangen gezet.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiderdorp 10 mei 1781

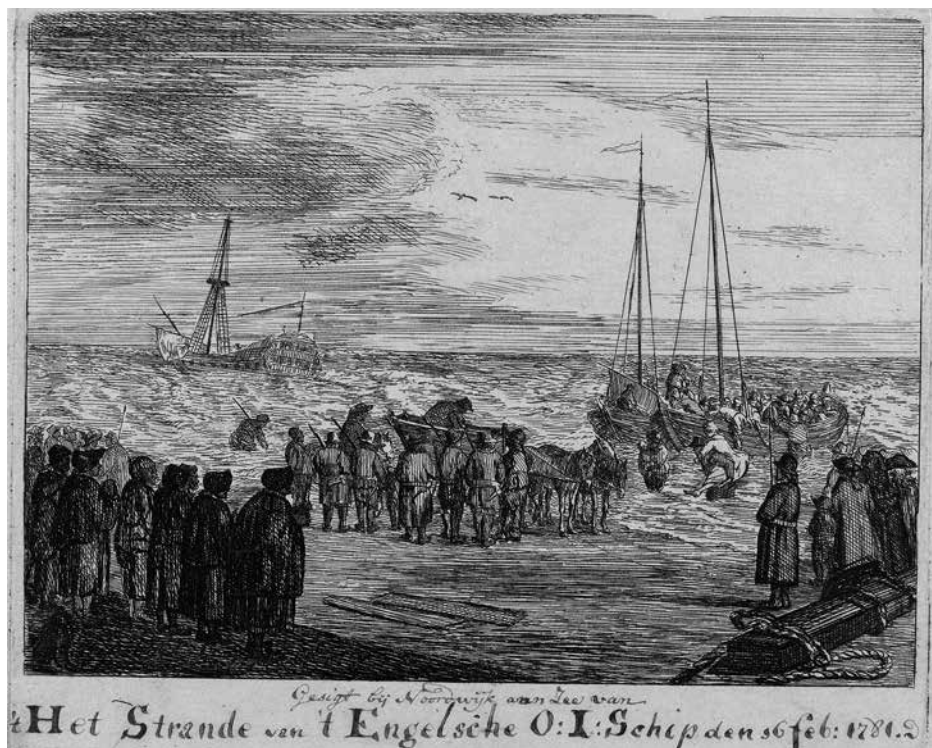
Er lopen geruchten dat de Republiek niet alleen door Engeland, maar ook door de Pruisen en eventueel de Oostenrijkers vanuit de Zuidelijke Nederlanden onder de voet gelopen gaat worden.

Ons is van de week gezegt, dat er in 's Hage een gerucht loopt, dat de Koning van Pruisen een leger van dertig duizend man aan den Nederrhijn vergadert. Indien dit waar is, vertoont zich alles noch verwarder. Hij, die 't heelal bestierd, zal, hoopen wij, alles ten beste stieren; voor ons is het rondom duister. Doch laat ons hier niet verder inkomen. Zo ras wij iets opbeurends hooren, zullen wij 't u met vermaak melden, doch gij kunt begrijpen, dat men zeldzaam de eerste nouvelles op de dorpen hoort en wij dus noch al eerder iets uit de groote stad zouden kunnen verneemen dan gij uit een dorp. Dit kan ik u echter nog melden, dat men het request van den Pensionaris Van B. [Van Berckel] wel gesteld vind, doch wel wenschte, dat het achter was gebleven, vreezende dat het een vuur, dat onder de asch lag en waarschijnlijk gedooft zou geworden zijn, weder zal doen ontbranden.²⁴⁴ God geeve dat die vrees ijdel zij...

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, 19 mei 1781

De Nederlandse handelsvloot is bijzonder kwetsbaar omdat er nauwelijks in de marine is geïnvesteerd. De Engelsen nemen nu honderden koopvaardijschepen in beslag, veroveren St. Eustatius en halen een grote buit binnen. De Engelsen, onder leiding van generaal John Vaughan en admiraal George Rodney straffen de eilandbewoners op wrede wijze. Kooplieden en plantage-eigenaren, maar vooral de Joden op het eiland, worden hard getroffen door het antisemitische optreden van Rodney. Al hun bezittingen worden hen afgenomen en ongeveer 120 volwassen Joodse mannen worden van hun familie gescheiden en als slaaf naar St. Kitts afgevoerd. In haar gedicht *Aan de Britten*, dat Lucretia publiceert bij Pieter Johannes Uyenbroek, geeft zij uiting aan haar verontwaardiging over het moorddadige en verachtelijke gedrag van de Engelsen op St. Eustatius. Pieter Meijer ligt op sterven, maar desondanks trouwt zijn gereformeerde dochter Catharina met de doopsgezinde uitgever Gerrit Warnars, 34 jaar oud. Het stel trouwt in stilte, en viert het feest elders. Een dag na het huwelijk overlijdt Pieter Meijer. De boedel van zijn uitgeverij moet door de voogden Johannes Lublink en Pieter Meijer verdeeld worden.

²⁴⁴ Mr. Engelbert Francois van Berckel (1726-1796), pensionaris van Amsterdam, architect van het verdrag van Amsterdam met de Amerikaanse opstandelingen, de aanleiding van de Vierde Engelse Oorlog, dient op 4 mei 1781 een request [verzoek] in bij de Staten Generaal om te adviseren over de Amsterdamse betrekkingen met John Adams als vertegenwoordiger van de nieuwe Verenigde Staten, maar eigenlijk wil hij met een positief advies ook zijn eigen houding en dat van Amsterdam rechtvaardigen.

L.B. Coclers, Stranding Engelse Oostindievaarder Generaal Barker bij Noordwijk aan Zee 16 februari 1781. Collectie Rijksmuseum.

Wat zal ik nu al veel meer schrijven? In Den Haag, zegt men, drinkt men zijn glas, piemelt zijn plas en laat de zaak zo als hij was. Dit is echter meer badinage als ernst, want onze scheepen zijn uitgelopen. Mogten ze met al de hessen gelukkig weder thuis komen, dan waren de bloeds vrij van naar Amerika te gaan en de vijand miste die manschap gelijk ze nu de grootste buit van St. Eustatius missen.²⁴⁵ Wel mag men zeggen: gestole goed bedijd niet. Die boosaartige roovers! Hadden wij dat ondeugende boeltje van ministers hier,²⁴⁶ wij zouden ze als kikkers aan een touwtje in den Rijn laten zwemmen; doch Papa lacht om mijn gramschap en zegt, dat ik ze er uit zou haalen, als ze benaauwd begonden te kijken. 't Kan wel waar zijn. Welnu dan, laat ze maar blijven daar ze zijn; wij hebben hier met dat goore goed niet van doen, maar zo bij geval Hyder Ali komt, die zullen we op tarbot en tongen tracteeren, a merveille.

²⁴⁵ Op 3 februari was St. Eustatius, samen met Saba en St. Maarten door de Engelsen veroverd, maar een belangrijk deel van de buit wordt onderweg naar Engeland op 2 mei door de Franse vloot onderschept. Op 26 november overtoert de Franse vloot de eilanden.

²⁴⁶ Lucretia bedoelt de leden van het Engelse kabinet.

't Goed uit de Admiraal Barker word duur verkogt.²⁴⁷ Hebt gij de catalogus gezien? Een oneindig getal hemden, onder andren, op zommigen van dewelke commissie gegeven is uit Engeland, en eenige dozijnen zegt men dat ingekocht zijn a 150 het dozijn. Hoe duurder alles verkogt word, hoe beeter. [...]

Wij hooren met leedweezen, dat onze goede Meijer heel slegt is; ook is ons gemeld, dat zijn dochter Zondag in stilte is getrouwt. Bij de bruigom met de drie namen en de bruid, die er maar een heeft, is twee dagen gelukwensching geweest en Woensdag een danspartij ten huize van Bax gegeven...²⁴⁸

Zo als ik deeze zou sluiten, ontfangen wij de lieve brief van onze lieve dochter en tevens de rouwbrief van onsen vriend Meijer, wiens dood ons gevoelig aandoet. Wij verliezen er een trouw vriend aan, doch de slag is zeer groot voor zijn kinderen; en onze vriend Lublink zal vrij wat meer te pluizen vinden aan dat executeurschap dan onze zoon aan het zijne.²⁴⁹ Ik ben vernoegd, dat ik de goede man de satisfactie nog gegeven heb van hem te gaan zien voor ons vertrek. Hoe ras is het met den mensch somtijds gedaan!

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, 25 mei 1781

Het is mei en dus kermistijd in Leiden. De Zwitserse Garde zal in de stad een parade houden waarbij ook de stadhouder aanwezig zal zijn. Normaal zou de parade op de Waalsdorpervlakte worden gehouden, maar om veiligheidsredenen, Lucretia heeft geruchten gehoord dat er mogelijk een aanslag op Willem V gepleegd kan worden, is de parade nu in Leiden. De oorlogsellende neemt steeds ernstiger vormen aan. De anti-stadhouderlijke sentimenten nemen toe. Lucretia reageert verheugt op de Amerikaans gezinde politiek van Amsterdam, die ook om versterking van de oorlogsvloot vraagt. Die politiek wordt voorlopig alleen door Dordrecht en Haarlem ondersteund. Intussen dreigt er hongersnood omdat de Nederlandse Oostzeevloot niet kan uitzeilen.

De dood van onzen vriend Meijer heeft ons ook zeer aangedaan; de kinderen verliezen veel, inzonderheid het zwakke Pietje.²⁵⁰ Wat al vrienden van onze jaaren vallen rondom ons! Ik kon mij op 't zien van de rouwbrief van onze goede Meijer niet weerhouden van tegen uw lieve Vader te zeggen: 't word herfst, lieve vriend, de blaaden vallen af; en ik dagt er meer bij dan ik zeide. Doch thans geen droevig denkbeeld: 't is Leidsche kermis en dan is hier alles in de vreugd.

Zantje Markon of Vrede [de echtgenote van Pieter Vreede] is van de nacht van een zoon bevallen, dus is dat een kermiskindje.

247 Zie hierboven. Het in Noordwijk gestrande schip.

248 Bruidegom met drie namen: Gerrit Warnars. Onbekend waarom ze hem drie namen toedicht. Bax is een danshuis.

249 Bij testament waren Johannes Lublink en Pieter van Winter benoemd tot executeurs testamentaires van de nalatenschap van de uitgever Pieter Meijer, waarmee ook allerlei contractuele verplichtingen geregeld moesten worden.

250 Pietje is de met haar gezondheid tobbede dochter Petronella Meijer (1758).

Zaterdag, zegt men, dat de Prins aan de Haagsche poort [ook wel de Witte Poort in Leiden] zal komen om de Zwitseren te zien exerceeren, dan zal het in die streek krioelen.²⁵¹ Echter hooren wij, dat er dit jaar geen exercitie te Waasdorp zal zijn, omdat daar wel eens een kogel kwaalijk vliegen kon.²⁵²

De Memorie van de Amsterdamsche regenten is schoon, sterk en welgepast en strekt eerlijke lieden tot roem, niet alleen in hun leven maar zelf zal hunne gedachtenis daardoor in zegening zijn, zo lang een eerlijk Nederlander in vrede leeft bij de dierbre panden van vrijheid en godsdienst.²⁵³ Men zegt, dat Haarlem en Dordrecht Amsterdam sterken.²⁵⁴ Zeekeer heer zeide, het gedrag der Amsterdammers is loflijk en word geroemd, zelfs van hen, die geen courage hebben het na te volgen. Mogt het dienen tot versterking der kleinmoedigen en bevordering der goede zaak, maar... God geeve het beste.

Ondertusschen beginnen verzeienden te vreezen, dat het gebrek aan kooren niet door de neutraale scheepen zal kunnen voorgekomen worden, indien er geen scheepen van ons naar de Oostzee gaan en dezelve kunnen niet gaan zonder convooi.²⁵⁵ Enfin, 't ziet er naar uit...

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, 21 juni 1781

Begin juni is Pieter van Winter door burgemeester Hendrik Hooft Danielsz. gepolst of hij regent van het burgerweeshuis wil worden. Hij besluit die eervolle benoeming aan te nemen. Lucretia is bang dat hij het nu te druk krijgt. De spanningen in de Staten Generaal lopen op als Van Berckel zijn gelijk probeert te krijgen, maar daar is de steun voor de patriotse zaak voorlopig nog beperkt. Hij wordt gewoon niet ontvangen. Lucretia is blij dat de Amsterdamse politiek steeds meer gesteund wordt.

Wij hebben, zo min als iemand, vrijheid gevonden U de aanneeming van hetzelfde [het regentschap van het burgerweeshuis] aan te raaden; aan de eene zijde uw zwakken toestand en al de omslag, die U reeds omringt; en aan de andre de gewichtige verplichting om namelijk voor 't welzijn van zo veel onnoosle weezen gelijk een tederhartig vader te zorgen, in aanmerking genomen zijnde. Nadien gij echter tot het opneemen van dien last beslooten hebt, wenschen wij hartelijk, dat de Almachtige U daarin zal bijstaan met Zijne genade en U lust en krachten verleenen om er u loflijk en godsdienstig in te gedragen, opdat gij, ten eenigen tijde van dezelve reekenschap geevende, met blijder harte zult kunnen zeggen: Vader, zie hier mij en de kinderen, die Gij aan mijne zorg hebt toebetrouwt. [...]

251 De Zwitserse Garde was gespecialiseerd in parades.

252 De normale plaats waar het Haagse legioen exerceert is de Waasdorper vlakte. Blijkbaar is men bang voor onrust.

253 De verdediging van Amsterdam vanwege het verdrag met de Amerikaanse revolutionairen.

254 Van Berckel vormt met de pensionarissen Zeebergh (Haarlem) en De Gijselaar (Dordrecht) een groeiend patriots machtsblok.

255 De oppositie verwijt de stadhouder dat hij te weinig aandacht aan de oorlogsvloot heeft geschonken, terwijl de Staten-Generaal hem wel toestemming hadden verleend dat te doen. Er zijn te weinig oorlogsschepen om de jaarlijkse handelsvloot naar de Oostzee te beschermen.

Met de publieke zaaken beetert het niet; ook blijkt het, dat wij niet veel hoop kunnen voeden op Russischen bijstand. En wie weet, hoe het met de Oostindische scheepen gaan zal! Men vreest, dat de verwijdering in de volgende vergadering nog grooter zal zijn dan voorheen: zeeker persoon [Van Berckel] eischt satisfactie.²⁵⁶ Wat is het een post in hachelijke tijden aan 't hoofd van stad en staat geplaatst te zijn! Gelukkig, die minst van al de onrust hooren. Wij verneemen echter in al de onaangenaamheden nog met eenig vermaak, dat elk de Amsterdamsche Regeering haaren welverdienden lof geeft; zij zal zeeker met luister in de geschiedenis genoemd worden in laater eeuwen en de goedkeuring van haar gewisse zij haar troost in de tegenwoordige.

Pieter van Winter aan Jacob Muhl, Arnhem 5 juli 1781

In een voor Pieters doen uitzonderlijk sarcastische stijl, schetst hij een toekomst waarin de Hollands-Engelse natie de wereldhandel domineert en de rest van de wereld ontkleedt en bedondert.

Ik bemerk, dat U de twee paarden, die ik U stuurde omdat ik ze U leenen wilde, niet kunt gebruiken. Zoodra ik thuis kom, mag ik U wel een schip hooi laten bezorgen, want verleden jaar hebben mijn knaapjes ook al van het Uwe gegeten. Alleen Engelsche paarden mogen ongestraft alles opvreten, wat hun niet toekomt! Wij beleven slechte tijden en waar moet het nog heen? Dog ik weet er wat op, dunkt mij: alles zal beteren, als Engeland ons eerst geconquesteert zal hebben. Dan zullen wij van de almacht van dat rijk protectie voor de commercie kunnen genieten, met Britsche vlaggen door de gantsche waereld vaaren en dat damd [damned] menschdom, dat ons tegenstaat, overal wegdonderen, vermoorden, uitkleden, verraden, enfin, door geweld en list en corruptie, waarbij wij dan het voordeel der oude Hollandsche phlegmatique bedaardheid nog zullen hebben, ons van alles meester maaken op de waereld. En wat dan? Huilen, dat er voor ieder van onze Engelsch-Hollandsche natie niet nog 1 of 2 waerelden te ontkleden en te bedonderen vallen. Ik vrees maar, UEd. en wij, eer al die heerlijke dingen op onze kloot gebeuren kunnen, al weg zullen zijn.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 9 juli 1781

Ondanks de oorlog met Engeland en de tegenstand van de Oranjepartij komt in Amsterdam de pas opgerichte Noord-Amerikaanse Handelssociëteit bij elkaar. John Adams, die regelmatig met Van Berckel overlegt, probeert grote leningen van de Amsterdamse kooplieden los te krijgen. De Handelssociëteit is bedoeld om de handel op de Verenigde

256 In zijn request (zie hierboven) had Van Berckel, gevraagd om zich in de Staten te mogen verdedigen of anderszondig verklaard te worden. Van Berckel werd niet ontvangen. Na heftige protesten werd hij pas weer in november 1782 in de Staten ontvangen.

J.F.A. Tischbein, Pieter van Winter (1745-1807), met pendant van zijn echtgenote A.L. van der Poorten [onged. rond 1794]. Collectie Six.

J.F.A. Tischbein, Anna Louise van der Poorten (1752-1800), met pendant van haar echtgenoot Pieter van Winter [onged. rond 1794]. Collectie Six.

Staten te coördineren. Drie belangrijke Amsterdamse koopmanshuizen (De la Lande & Fijnje, Willink en de gebroeders Van Staphorst) onderhandelen met Adams in de hoop dat Amsterdam de plaats van Engeland in het handelsverkeer kan overnemen.

Wij zien met veel verwondering in de Leidsche Courant van heden dat de prezident en leden van eene Americaansche Societeit op den 9den junij of mooglijk July – want wij denken dat de datum fout is – een maaltijd gegeven hebben op de stadsherberg met vlaggen, kantschooten etc. Wees toch zo goed, ons bij gelegenheid eens te melden, wie die prezident en leden zijn en wie hunne gasten geweest zijn.²⁵⁷ De geheele historie komt ons vreemd voor en wij vreezen, dat dit nog meer camoelje zal maaken.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, 9 juli 1781

Lucretia van Merken doet verslag van de logeerpartij van de jonge heren De Luc en Dirk Versteegh (1751-1822) op Bijdorp. Versteegh is een amateur tekenaar die ook een portret van Lucretia tekent. Via Versteegh loopt het contact met de Nederlandse tekenaar Jean Grandjean, die op dat moment in Rome verblijft en daar de prenten bij de *Germanicus* vervaardigt.²⁵⁸ Twee dagen na zijn vertrek heeft Versteegh Lucretia twee proefdrukken van de etsplaten gestuurd. Ze laat ze aan Hemsterhuis en mevrouw La Fite zien. Die zijn verrukt van zijn nieuwe stijl van tekenen.

De brieven doen er ongeveer vier dagen over of raken aan 't zwerven. Wij verblijden ons hartelijk, dat Uw reis tot noch voor U en Uwe kindertjes van gewenschter uitslag is dan wij hadden durven hoopen. De Hemel geeve, dat Uw aller vordering in gezondheid bestendig zij en wij U allen in welstand moogen wederzien. Wat ook Versteeg van de onze mooge vertellen, 't is zeeker, dat Uw lieve Vader hoe langer hoe minder kan gaan, doorgaans vrij pijnlijk is en in deeze laatste weeken zeer afgemat en abattu [afgepeigerd] door de hitte. Ik heb er ook al een portie van en heb gistren den geheelen dag het bedde moeten houden door de zwaare kramppijnen in het hoofd, doch 't is vandaag met mij beeter.

Wij hebben De Luc [senior] drie daagen gehad en dewijl Versteeg 's daags voor hem in deeze contreie kwam en wij reekenen, aan hem vrij wat verplichting te hebben alsook dat hij met De Luc kon wandelen, verzogten wij hem bij ons te logeeren, en hij is ons zo wel bevallen, dat Papa hem na 't vertrek van De Luc verzogt nog een dagje of drie te blijven, waarvan wij weinig belet hadden, nadien hij al de ochtenden in de stad doorbragt, om kabinetten schilderijen te zien, schilders te bezoeken of naar de antiquen op de Accademie te teekenen.

²⁵⁷ In 1783 richten verschillende banken en grote kooplieden de Noord Americaansche Handel Societeit op. Deelnemers zijn onder meer de firma De la Lande & Fijnje, Willink, Staphorst, Clicquet & Co., Couderc Brants, Isaac ten Cate & de gebroeders Kops en Van Eeghen. Details in P.J. van Winter, *Het aandeel van den Amsterdamschen Handel aan den opbouw van het Amerikaansche Gemeenebest* 1 ('s-Gravenhage 1927-1933) 32. Deelnemers hadden opvallend vaak een dissenterse achtergrond.

²⁵⁸ Jean Grandjean (1752-1781) was een Nederlandse kunstschilder en tekenaar en zou kort na dit bericht overlijden.

Voor 't ovrigc zijn wij zo content van hem en van zijn ijver voor de Germanicus, dat Papa niet verzezt [verbiedt] hem op een ander tijd eens te zullen vraagen. Twee daagen na zijn vertrek zond hij ons twee proefdrukken van de plaaten voor het tweede en het 4e boek, die ons bij uitstek voldoen. Ik wenschte, dat gij ze had kunnen zien. De Hr. Hemsterhuis, die met mevr. La Fite ons juist toen een enkel uur kwam bezoeken, was er verrukt van en zeide meer dan eens: dat kon hier nimmer zo schoon worden uitgevoerd, en zijn genoeg verdubbelde, toen hij hoorde, dat ze door een Nederlander geteekend wierden, 't geen ons veel vermaak gaf, dewijl de groote kundigheid van den Heer Hemsterhuis algemeen erkent word.²⁵⁹

Gisteren ontgingen wij met verwondering een brief van Mevr. Hartzink, nu d'Huges, van Parijs, die zeer origineel is; gij moet dezelve zien en ik zal U er thans niet anders van melden als dat zij zich verbeeld zeer gelukkig te zijn.²⁶⁰ Van de week is 't vergadering van de Maatschappij, dus wij eenigen onzer vrienden hoopen te zien.²⁶¹ Wij hebben ons echter bepaald, niemand te verzoeken dan op een theevizite, omdat onze krachten niet veel omslags toelaaten...

Jacob Muhl aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Amsterdam 13 juli 1781

De in de kring van Lucretia van Merken en Nicolaas van Winter zeer geziene doopsgezinde dichter Lucas Pater (1707-1781) is overleden. Hij was bovendien lid van het voornamelijk uit doopsgezinden bestaande dichtgenootschap van Jacob Muhl en Pieter van Winter, het Donderdags genootschap. Andere leden: Dirk Willink, Bernardus de Bosch, Nicolaas Simon van Winter, Anthony Hartsen, Hermanus Asschenberg.

Onsen goeden ouden Heer Pater, die voorleden Donderdag nog bij Asschenberg, daar het geselschap geweest is, vrolijk en waarlijk geestig was en te voet naar huiss gegaan is, reciteert heden zijne vaarsen in de Elizeesche velden. Hij had eenige dagen thuijs geseten, omdat zijn beenen geswollen waaren, dog hij was in zijn japon bij ons en het was aan het verminderen en ziet, hij is zeer schielijk en ongevoelig er uijt geweest. Hij had des middags nog met lust wat bessen gegeten. Hij is gelukkig, maar zijn sloof van een vrouw beklag ik; die blijft nu het droevig vermaak van haare gehoorsame kinderen genieten, die haar tot op het been zullen kluijven. Den edelmoedige patroon van den overleedene zal die weduw, hoop ik, deftig ondersteunen. [...] ²⁶²

259 Over Hemsterhuis en mevrouw de La Fite hierboven.

260 Sara Maria Volckerts van Rijneveld, trouwde na de dood van C. Hartsinck met Jean Paul Chevalier d'Hugues op 24 augustus 1780 te Amsterdam. Lucretia had haar in haar testament van 1765 f 2.000 toebedeelt. Ze vertrekt met haar tweede man naar Parijs, waar haar oom Isaac van Rijneveld, de voogd van haar deels nog minderjarige kinderen, ook woont.

261 Mij. Nederlandse Letterkunde te Leiden.

262 De dichter en toneelschrijver Lucas Pater (1707-1781), belangrijk dichter in de kring van Lucretia van Merken en Nicolaas Simon van Winter. Zijn drie kinderen zijn in 1781 al behoorlijk op leeftijd, maar blijkbaar niet al te welvarend en zullen zij er volgens Muhl, alles aan doen om nog wat van de weduwe Emilia Agombart los te krijgen. Muhl had het beheer gekregen over Paters nalatenschap.

J. Grandjean, Germanicus wordt 's nachts gewekt in het legerkamp, proefdruk 1779. Illustratie bij Lucretia van Winter-van Merken, *Germanicus* 6^e boek deel 4 p. 96. Collectie Six.

**Jacob Muhl aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Amsterdam 14 juli 1781**

De hervormingsgezinde Josef II, keizer van Oostenrijk en van de Zuidelijke Nederlanden, bezoekt Amsterdam, maar dat bezoek veroorzaakt nauwelijks enige reuring in de stad. Hij reist min of meer incognito door de Republiek. Niemand weet wat hij komt doen.

De vriend Joseph is gisterenavond ten 7 uren, zijnde Vrijdag, hier eerst gekoomen in 't Wapen van Amsterdam. Zijn komst geeft hier geen het minste beweeging als van het nieuwsgierig gemeen, dat, hetzelfde is wat, als er maar wat te kijken is, voor den dag komt. Zelfs bij de begraving van onse oude Jan, doen ik daar met mijn rijtuig kwam, stond geheel de Weesperstraat over einde.

Lucretia van Merken aan Jacob Muhl, Leiderdorp 14 juli 1781

In de kerk van Leiderdorp is een orgel van de Leidse orgelbouwer J. Mitterreither geplaatst. Een grote gebeurtenis en men verwacht veel volk bij de eerste kerkdienst met orgelmusiek. In Leiden is keizer Josef II warm onthaald, maar Lucretia is bang dat hij het land alleen maar bezoekt om een oorlog voor te bereiden. De Nederlanders hebben immers nog steeds de Schelde afgesloten, waardoor Antwerpen van de zee is afgesloten. Er komen nog steeds hoopvolle berichten uit Madras, waar de Engelsen door Haider Ali Khan in het nauw gedreven worden en Muhl wordt uitgenodigd om op Bijdorp de mogelijke overwinning te vieren. Lucretia wil zijn vlag laten schilderen en uit het raam hangen.

Wij danken UwEd. voor 't bericht van 't Americaansche feest en gij zegt, dat UWEd. het bijgewoond zoud hebben, zo 't op Bijdorp waare gevierd geworden.²⁶³ Met Uw verlof, broertje, dat wij er aan twijfelen: gij zijt nooit een liefhebber van ter feest te gaan, zo min als wij. Anders zouden wij U kennis gegeven hebben van een feest, dat morgen hier zal gevierd worden en waarvan het geheele dorp reeds op stutten staat, naamelijk het inlijven, zoals de boeren zeggen voor inwijen van een nieuw orgel, door een heer hier aan de kerk gemaakt zonder echter te zorgen voor de onkosten van den orgelist; dat is zo in ordre. Nu, dit orgel dan, 't welk men zegt, dat wel speelt, doch dat zo bont is als een exter en een mengeling vertoont van geel en blauw en rood en groen en graauw en zwart, zal dan op morgen, zoals gezegd is, door onzen Leiderdorpschen farheer met een oratie – horatie zeggen de boeren – ingewijd worden; 4 a 5 kerken hier omstreeks zullen ledig staan, denklijk om de dominees en 't volk herwaarts aan te troonen. Men spreekt van lootjes voor de plaatsen, van dragonders om de ingangen te bewaaken, enfin, weet ik het al! 't Is een heidens leeven en ik geloof, dat de dominee en de boeren in meer dan 8 dagen om niet anders gedagt, van niet anders gesproken en zelfs van niets anders gedroomd hebben dan van 't orgel.²⁶⁴

Verbeeld U hierbij de komst van de Keizer te Leiden, wiens vriendelijkheid al 't Leidsche gemeen in extaze heeft geholpen, zodat men werk zou vinden om thans van de Leidsche kleine gemeente iets anders te hooren dan van de Keizer en van de Leiderdorpsche iets anders dan van 't orgel, 't geen het klugtigste mengelmoes onderen maakt, dat men bedenken kan. Wij denken echter, dat het Leiderdorpsche niet veel kwaad zal doen, maar indien de Keizer eens in 't hoofd kreeg om met heele en halve kartouwen [kanonnen] te muziceeren, waarvoor wij niet zonder vrees zijn om zijn naauwkeurig beschouwen der fortificatien van Bergen op Zoom, dan zou het er boos uitzien.²⁶⁵ Doch wij hopen, dat hij eerst nog wel eens zal omzien, hoe het met onze nieuwe en trouwe bondgenoot Hyderyal zal schikken. Als dat baasje Madras heeft overwonnen en UwEd dan lust heeft om op Bijdorp zijn triomf

263 Het Amerikaanse feest in Amsterdam waarover Lucretia op 9 juli heeft geschreven.

264 Het orgel was gemaakt door de Leidse orgelbouwer J. Mitterreither en uitgevoerd in een (volgens Lucretia) te bontgekleurde Lodewijk XVI-stijl.

265 Musiceren met kartouwen betekent schieten met kanonnen. De keizer had ook het bestuur over de Zuidelijke Nederlanden en wilde de haven van Antwerpen bevrijden van de Nederlandse blokkade.

te komen vieren, nodigen wij U van ganscher harten; wij zullen Bijdorp illumineeren ter eere van U en van hem. En zo Uwed de goedheid wil hebben om eens te verneemen hoe de vlag van Hyderali er uitziet, zullen wij er een laten schilderen en ze uit onze vensters hangen met de Engelsche vlag er onder. In plaats van kaapers zullen wij de twee Leiderdorsche vischpraamen die ons dagelijks Haarlemmermeervisch brengen, voor ons huis leggen, bemand met sterke boeren, die bij elke gezondheid, in plaats van geschut te lossen, met voetzoekers zullen werpen en schreeuwen uit alle magt: Houzee! Zeg maar ja, en wij zullen bij alle welzijn deeze en zeer veel andere festiviteiten ter ere van U en Hyderali aanregten; want gij beiden zijt braave luiden, hollanders of vrienden van hollanders; maar de beste van al dat Engelsche roversgebroeders is geen olykoek waart. Toch ik schrijf al voort. 't Is goed dat de comtoirbezigheden Uwed vandaag wat rust laten, anders zoud gij mogelijk Hyderali; het orgel; de keizer; de boeren, en de Engelschen gezamenlijk naar de maan wenschen, en ligt de schrijver deezes er bij.

Josina van der Poorten aan Pieter van Winter en Anna Louise, Rozenburg 17 juli 1781

De superrijke en ongetrouwde Josina van der Poorten (1744-1801), de oudste zus van Anna Louise, is eigenaresse van de buitenplaats Rosenburg in de Watergraafsmeer waar Pieter en Anna Louisa enige tijd later de buitenplaats Voorland kopen. Zij is de zus van Elizabeth van der Poorten, getrouwd met J. van Vollenhoven, die het kaperschip De Dolphyn heeft uitgerust. Waarschijnlijk heeft ze de daaraan ook een bijdrage geleverd. Het schip ligt met 22 stukken klaar om tegen de Engelsen te strijden. Vlak voor het uitvaren wordt ze door kapitein Jan Hendrik van der Linde uitgenodigd om het schip te bezoeken.

Voorlede Woensdag hebben wij een partijtje gehad aan het kaperschip de Dolfyn met heer en mevrouw Van Eys, hr. en mevr. Bosboom, een Ableven, nog een Fransch Heer, Romswinkel, Dientje & ik; wij voeren te 3 ure met een boeijer daar na toe (nevens mw. & mhr Brants, die zouw ik wel vergeten) wij wierde gesalueert door 7 superbe Canonschooten en na alles bezigtigd te hebben, dronken wij bij Hhr. Van der Linde in de Cajuyt zeer slegte thee, ik hoop dat zijn courage beter is als zijn thee.

Lucretia van Merken aan Jacob Muhl, Bijdorp 22 juli 1781

Muhl heeft een grap gemaakt over Lucretia's gewoonte om haar brieven te ondertekenen met: 'Lucretia van Merken en Nicolaas van Winter'. De ingebruikname van het nieuwe orgel in Leiderdorp leidt tot wilde taferelen die Lucretia in geuren en kleuren beschrijft. Ze is verheugd over de successen van Hyderali en vraagt Muhl om met haar en de familie een vlag voor deze dappere Indiase strijder te ontwerpen.

Abuis Abuis, mijn naam moet niet voor die van mijn lieve man staan. Van de tijden van Og de koning van Bazan af is de man het hoofd des wijfs geweest en mooglijk al eerder.²⁶⁶ Want schoon ik de nette tijd niet zou durven bepalen, Milton doet in zijn *Paradijs Verlooren* Adam al als het hoofd van Eva tevoorschijn komen en toen Milton schreef hadden wij nog geen questie met de engelschen. Dit bewijs doet alles af. Voor het overige waarde Broeder bedank ik eens en vooral voor het mevrrouwschap. Ik heb vermaak in de naam van Winters vrouw en Merkens dochter, beide tytels waarop ik moediger ben en altoos zijn [zal] dan op de krullen en strikken daar men mij somtijds mede wil opschikken. [...]

Dewijl de beschrijving van de inwijding van ons dorpsorgellied vooraf reeds vermaakt heeft, is 't wel billijk dat ik er u verder verslag van geef. De dragonders waarvan men zo veel ophefs maakte zijn niet verscheenen, maar wel in dezelve plaats de Dienders van Rijnland, die ter 12 uren geappointeert zijnde [besteld waren], niet voor eenen op de vlakke kwaamen en de groote menigten volk die toen reeds voor al de deuren vergadert was en raasde van ongeduld omdat zij er niet in konden dewijl men na de komst van de dienders gewagt had, nam wraak door ze allen onder de voet te loopen, zo ras de kerk open ging. Verbeeld u de menigte loopende en of springende en rollende over de gevallen dienders. Hier zaagt ge een hoofd, en gints een voet, hier vloog een stok en daar een hoed, de een schold, de ander schreeuwde, een derde vloekte, een vierde was verleegen en onder al dat hobbelen en stommelen raakte de boel al in de kerk daar toen verders alles wel afliep. De dienders raakten op de been, gelukkig niet merklijk bezeert, en zогten hun pruiken, hoesden, stokken en deegens weder op. Men zong, 't orgel speelde, men preekte, men zong en 't orgel speelde nog eens en de kerk ging uit en zie daar 't verhaal van deze gewichtige gebeurtenis volkomen.

Uw beschrijving van de engelsche vlag is zeer levendig, maar wat zullen wij veel hebben aan het gericht van de geradbraakte lord North. Dat gericht is zo vies, laat hij en Arnold liever de stoel met rinkelstrekken gelijk Marten en zijn maat in de Min van het Lazerushuis.²⁶⁷ Maar onze loflijke Hyderali onze overwinnaar van Madras, onze onbekende bondgenoot, enfin onze groote maat, moet, al was hij nog zo morsig, een sonderdagsche vlag hebben. Wij weeten hem zo ras niet uit te denken maar wees zo goed en kom bij ons op Bijdorf zo ras de kinderen wederom zijn en wij zullen gesamenlijk een magnifike vlag voor hem bedenken.

266 In het Joodse geloof is Og een reus uit de tijd van vóór de zondvloed en leeft hij naast de mensen.

267 Lord North leidt de Engelse regering tijdens de Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlog. Zijn bestuur krijgt veel kritiek. Benedict Arnold (1741-1801) is een Amerikaanse generaal die zich tijdens de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog heeft onderscheiden, maar zich vervolgens voor een bedrag van £ 20.000 bij de Britten aansloot. Zijn naam is in de Verenigde Staten tegenwoordig synoniem voor landverrader. De min van het Lazerushuis is een toneelstuk van Focquenbroch. De rinkelstoel is de stoel met bellen waarin Cupido zit, zodat iedereen gewaarschuwd is als hij iets van plan is. Marten is een van de karakters in dit komische toneelstuk.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Bijdorp 22 juli 1781

Pieter en Anna zijn op reis en de brieven van Lucretia komen niet allemaal aan. Na de grote verliezen in de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) gaat het slecht in het Amsterdamse bankwezen. Een enkele Nederlandse kaper doet iets terug. Grandjean heeft op nieuw enige prenten voor de *Germanicus* klaar. Keizer Josef II haalt een grap uit.

Gij spreekt in Uw brieven van oom Van Maurik, van brieven van oom Muhl, maar in 't geheel niet van brieven van ons. Hoe pikken [duivels] zit dit? Vliegen onze brieven weg of rooven ze de Engelschen? Dit is reeds de 4de, die ik U schrijf, en de derde, die onder couvert van oom Muhl gezonden is, en wij weten geen beeter weg om ze U te doen geworden onder alle de volken en natien, die gij bezoekt...

Hoe vlug gij ook uw reis voortzet, gij zult de keizer niet inhaalen, die mooglijk al in Vrankrijk zal zitten, als gij deeze ontfangt. 't Is jammer, Piet, dat gij hem niet in 't Burgerweeshuis hebt gerecipient [ontvangen], want alle monden zijn vol van zijn lof. Ik hoorde gistren zeggen: de keizer is wel, maar hij heeft groote zin in ons land. Wij hoopen niet, dat hij er al te veel zin in zal hebben. In Amsterdam sneeuwt het thans bankeroeten, doch ik denk dat U dit reeds bekend zal zijn, weshalven ik hier niet zal intreden. Kwade tijdingen behoeven niet herhaald.

Wij hebben weder eenige schetsen van teekeninge uit Rome ontfangen, te weeten van no 9-10-11 en 12. De drie eerste zijn overheerlijk, de laatste is op zichzelf wel schoon, maar de positie niet genoomen, zo als wij die gaarne hadden. Hier is over geschreeven. Grand Jean maakt U in zijn brief zijn compliment. De oude Hr. Tersteeg is te Amsterdam en de zwakke Juffrouw Beziens te Leiden overleden.

Gistren hadden wij de tijding in de courant, dat de kaper van Dubbelde muts uitgelopen is.²⁶⁸ Ook hoopt en vertelt men elkander, dat Hyder Aly Madras heeft ingenoomen. Zo dit waar is, zullen de Engelschen zuinig kijken. Nu al voort om bij het politique te blijven: de oude heer De Luc is haastig naar Vrankrijk vertrokken, zo 't heet om nader bij zijn vaderland te zijn en voor desselfs belangen te waaken en de keizer dezelfde nagt, toen hij des avonds laat te Utrecht gekomen was, vandaar na Spa op de aankomst van eene expresse met bericht, dat prins Hendrik aldaar was gearriveert. Papa denkt, dat de drie groote mogendheden te samen bezig zijn het lot der volken te beslissen. Mogt die beslissing ons onze vrijheid niet kosten!

Maar gij, waarde kinderen, die thans in de kerry zijt [in goede toestand verkeert], zoudt ligt weer zeggen, dat mij de ouderdom zwaarmoedig maakte. Des stap ik hier af om onze Antje te vraagen, hoe het met haar Duitsche dames is afgelopen. Ik hoop beter als 't onze vriend Lublink op de diligence ging met hun reisgezel le Comte de la Lune,²⁶⁹ die oorzaak was, dat ze in de regen en in 't donker hun logement moesten zoeken.

268 De gebroeders Dubbeldemuts uit Rotterdam hadden in april 1781 een kaapvaartrederij opgezet.

269 Onbekend.

Gij beiden maakt U fijntjes van het schrijven af met het enkel melden van generaliaas, [algemeenheden] doch wij denken en hopen, dat een naauwkeurig journal alles zal vergoeden en dat wij hetzelfde lezende de reis met U zullen doen.

Nu moet ik U nog een grap van een boerin bij het huis te Deil schrijven en dan schei ik er af. De keizer, zijn gevolg achtergelaaten hebbende, trad in een boerehuis en vond er niet dan een boerin bezig met karnen. Zij zag er vrij gemelijk uit. ‚Wel moedertje‘, sprak hij, ‚wat doet gij?‘ ‚Hou mij niet op‘, zei ze, ‚ik maak karnemelk en heb het zeer drok‘. ‚Wel, moet gij dit zo alleen doen en hebt gij geen hulp?‘ ‚Dat geloof ik wel: die dit-en-datze keizer is er oorzaak van; ze zeggen, dat hij hier zal komen en al ons volk is so nieuwsgierig om hem te zien, dat er geen houden aan is geweest. Zij zijn allen uitgelopen en ik zit voor 't werk. Ik wou, dat de kaerel in zijn land gebleven was, dan was ik er niet mee gebruit.‘ ‚Nu moeder, wees tevreden‘, zeide hij, ‚en geef mij een glaasje karnemelk.‘ ‚Hoe nu, kom je mij ook nog bruien en ophouden? Ik heb geen glas.‘ ‚Ik heb echter dorst, geef het mij dan maar uit een maatje of pot.‘ Hierop gaf zij hem de karnemelk en hij haar een ducaat. ‚Hoe‘ sprak ze ‚woud gij mij dat geeven? Neen, de melk is tot U dienst; ik wil geen ducaat ontfangen voor iets, dat geen oortje waard is.‘ ‚Neemt ze‘, hervatte hij, ‚en zeg dat die dit-en datze keizer ze U gegeven heeft.‘ – Van haar confuzie kunt gij oordeelen.

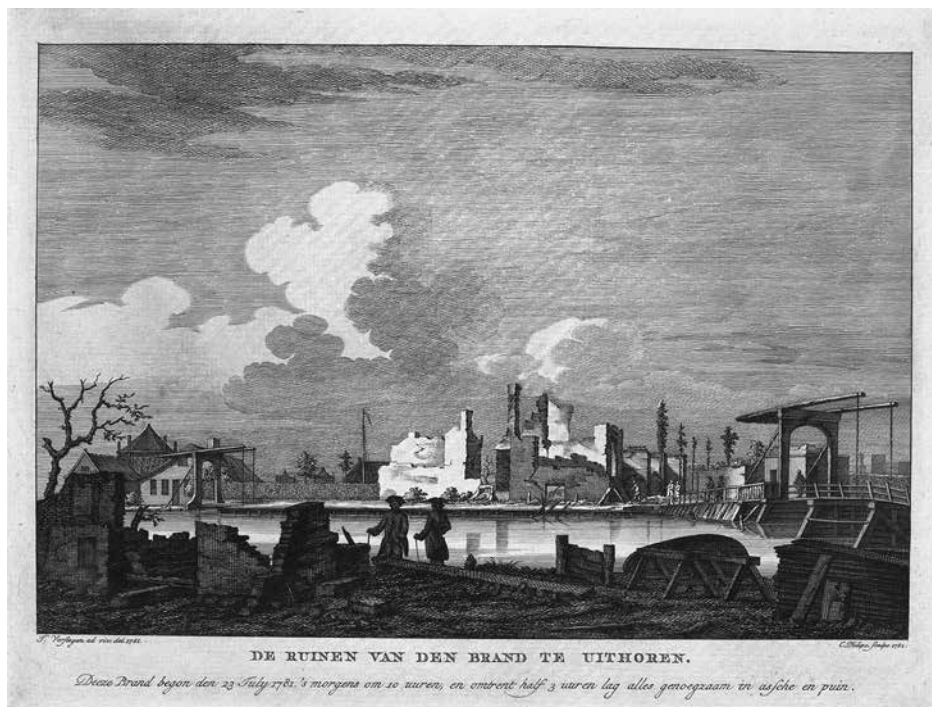
Lucretia van Merken aan Jacob Muhl, daags voor St. Jacob (24 juli) 1781

De eerste geruchten over een vreselijke brand in Uithoorn, en het bericht over Friese steun in de Staten voor de Amsterdamse politiek. Daar is het plan geopperd om de oorlogsvloot naar zee te sturen om de Engelse Oostzeevloot aan te vallen. De kracht van de patriotse factie neemt toe.

Hier ontstaat deeze morgen het onaangenaam gerucht van eene afgrijselijke brand die gisteren aan den uithoorn zou geweest zijn. Sommigen zeggen van 24 andren van 29 huizen neevens een moolen. Sommigen vertellen zelf dat de brug over de Amstel aangegaan zou zijn. Wij weten het regte nog niet, maar de brand moet vreeslijk geweest zijn naar getuigenis der schippers die doorgevaaren zijn.

Wat zegt Uwedt nu van de wakkere friesche edelen van de zeven wouden. Eer heeft hun hart! Die braave mannen laten onze getrouwe Amsterdammers niet alleen en die van Westergo helpen ook! De goede God geef dat de bondgenooten alle eerlang de handen ineen slaan ten beste van 't vaderland en was onze vloot tijds genoeg in zee om een gedeelte van de engelsche die uit de oostzee komt te knippen, 't zoude moed en vreugd vergrooten, maar mijn lieve Klaas [Nicolaas] zegt dat hij vreest dat het te laat is.²⁷⁰ Vaarwel waarde Broeder ontfang de hartelijke groete van Uw Klaas en Krees. Ik schei er in eens uit anders schrijf ik een foliant vol.

270 Zeven Wouden en Westergo in Friesland waren een centrum van de anti-orangistische politiek, maar de patriotse factie opereerde daar in het diepste geheim. Zie H.T. Colenbrander, *De patriottentijd. Hoofdzakelijk naar buitenland-sche bescheiden 2: 1784-1786* (Den Haag 1898) 243.

J. Versteegen, Gezicht op de ruïnes na de brand in het dorp Uithoorn op 23 juli 1781. Collectie Rijksmuseum

Pieter van Winter aan Nicolaas Simon van Winter en Lucretia van Merken, Keulen 28 juli 1781

Pieter is weer met vakantie naar Duitsland. De geruchtenmachine draait ook daar op volle toeren. Hij vreest dat de Republiek veroverd zal worden, want er is daar niemand in staat om de verdediging te organiseren. Heropening van de Schelde is door Antwerpen en de keizer gewenst, maar wordt door de Amsterdamse kooplieden gevreesd.

Ik hoop, onze Amsterd. lieden uit hun oogen zullen blijven zien. Al de Hoogduitsche nieuwspapieren hebben het drok over de wederopening der Schelde. Ik vrees, mijn lieve vaderland door de groote Catharine, de groote Frederik, de groote Joseph, de groote Necker, de groote North en de groote Rodney en al de overige grote mannen van onzen tijd maar deerlijk lijden zal; want wat kan een zulk een groot man als wij hebben, al was hij ook zo dik als al de overige te samen tegens die gantsche bende uitrigten.²⁷¹ En nu komen de Am-

271 Grapje over Willem V, of over de hertog van Brunswijk. Beiden waren nogal gezet. Deze heren staan natuurlijk machteloos tegenover de Europese grootmachten. De verlichte Keizer Josef II probeert de Zuidelijke Nederlanden weer een haven te geven van waaruit de goederen vrij vervoerd konden worden. Goederen uit Antwerpen moesten nu in Zeeland worden overgeslagen en werden bovendien zwaar belast.

sterdammers nog en zeggen, dat hij 't maar passelijk maakt! Enfin, God alleen is magtig uit die duisternis ons weer licht te doen zien. Ik mag er niet om denken, maar ik vrees, dat het vaderland niet zozeer een doodstuip als wel een ongeneeslijke teering bij deze gelegenheid zal weggrijpen.

Nog een à propos. Ik vind in een Hoogduitsche courant, dat J. de Neufville den 1sten dezer met verscheide voornaame kooplieden en veele Americaanen op de nieuwe Stadsherberg de 6-jarige onafhankelijkheid van 't Congres heeft gevierd, de Americ. vlag daar uitgestoken, de 13 gezondheid²⁷² door de Americ. kaper, aldaar leggende, met zo veel canonschooten gecelebreert [gevierd] heeft; maar dat verwondert mij niet.²⁷³ Dog dat die, gelijk er staat, telkens door schooten van een aldaar op zijn vertrek leggende Hollandsche kaper zoude beantwoord zijn, dat verwondert mij en maakt mij zeer nieuwsgierig, of dat ook de caper onder M. Ooster (of Oosten) mogt zijn. 't Zou mij zeer spijten, zo het zo was.²⁷⁴ Men kan aan J. de Neufville immers wel overlaten om zig voor de geheele natie te distingueren.²⁷⁵

Lucretia van Merken aan Jacob Muhl, Leiderdorp 1 augustus 1781

De economische teruggang als gevolg van de oorlog met Engeland is groot. Bankiers gaan failliet, schepen liggen stil en de armoede neemt toe. Gelukkig zijn er nog welgestelden die willen helpen. Af en toe komt er enig goed nieuws binnen, maar het is een en al onzekerheid over de toekomst. De door Lucretia bewonderde Keizer Josef II steunt een weduwe in Nederland. Er wordt geld ingezameld voor de slachtoffers van de brand in het gehucht Thamen bij Uithoorn.

Wij hoorden met aandoening, dat Eekhout ook al ophoud met betalen.²⁷⁶ 't Is toch elendig gesteld en die surceance is een mizerabel ding. Mijn waarde Klaas [Nicolaas] vreest, dat het hoe langer hoe erger zal lopen. Wij moogen te saamen eens lachen, Broeder, maar in ernst, het ziet er boos uit.

Voorleden week kwam men ons zeggen, dat er tijding van Amsterdam was, dat de Engelsche vloot door de onze geslagen was en de onzen 6 scheepen van die roovers hadden opgebracht en drie in de grond geboord. Mijn lieve Klaas zei al: ik geloof het niet, 't is al te mooi; en, och arm! het komt niet alleen op nul uit, maar nu weet men niet eens, waar onze

272 Verwijzing naar het proosten op de gezondheid van de dertien Verenigde Staten van Amerika.

273 Het stadsbestuur van Amsterdam is zeer Amerikaansgezind en aarzelde niet om de Engelsen en de prins te provoceren door de Amerikaanse onafhankelijkheid te vieren en een Amerikaanse kaper te ontvangen. Welke kaper is onbekend.

274 Matthys Ooster, regent van Amsterdam, is met Pieter van Winter lid van Concordia et Libertate. Met J.N. van Eys en Jan Messchert van Vollenhoven, getrouwd met Elizabeth van der Poorten, rust hij begin juni een kaperschip uit genaamd de Dolphyn. Ooster is een fel patriot, die enige jaren later het Nationaal Fonds opricht, dat de gewapende tak van de patriotten, de vrijkorpsen, ondersteunt.

275 Jean de Neufville (1729-1796), koopman bankier, wil financieel agent van de dertien Verenigde Staten in Europa worden, maar krijgt die positie niet. Lid van de bovengenoemde Amerikaanse Sociëteit. Hij gaat in 1783 failliet.

276 Z. Eekhout, bankier Amsterdam, slachtoffer van de oorlog.

vloot, die met de Engelsche gelijktijdig is uitgelopen, beland is. Mijn man is niet zonder vrees, dat ze een knaauw heeft gekregen en zegt, dat hij er niet aan twijfelt, indien het waar is, dat hier verzeekert word, dat men namelijk zwaar heeft hooren schieten.

Men hoort niets goeds behalven van onze groote maat Hyderaly. Dat is een kerel als een vlag! Broerlief, ik wenschte hartelijk, dat hij met zijn 40 duizend man ruitery en tachtig duizend man voetvolk voor Londen lag in plaats van voor Madras; dan zouden die booze Engelschen piepen als kokmeeuwen! Als hij maar Hollands kon leeren, ik zou hem eens schrijven, dat dit eene onderneming zou zijn zijner dapperheid waardig. De droes als hij eens wist, hoeveel UWED en wij met hem op hebben, wie weet of hij niet kwam!

De Keizer [Josef II], daar wij hier ook veel van houden, heeft voorleden week twee heeren gezonden aan de Wed. Schuurmans Stekhoven, de dochter van zijn hortulanus, en heeft haar laten zeggen, dat hij haar geduurende haar leven met een jaarwedde had begiftigt van 100 ducaten. Hij had, hier zijnde, de goedheid gehad van die vrouw te bezoeken en haar tijding van haar vader te brengen en, ziende dat zij eene weduwe was, met een talrijke familie bezwaart, steunt hij haar door die vriendelijke gift. Is dat niet nobel?

Onder de Hollanders zijn ook noble baazen. Een onbekende heeft 100 ducaten gezonden aan de visschers te Enkhuizen, 100 ducaten aan die te Vlaardingen en 100 ducaten aan die te Maaslandsluis om hun de schade te helpen dragen, die zij lijden door het staaken der visscherije. 't Is te hoopen, dat eenige weldadige menschen de elendig geruineerde burgers te Thaa-men aan den Uithoorn ook wat zullen ondersteunen, want de brand heeft er eene ijslijke verwoesting aangerecht en de arme zielen, wier huizen vernield zijn, hebben bijna niets geborgen, doordien de zwaare wind er geen tijd toe liet en de vlam zo sterk was, dat de herberg, die ontzaglijk groot is – ten minsten uit het water tezien – in een uur geheel in koolen lag.²⁷⁷

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 6 augustus 1781

Pieter en Anna zijn met Gerrit Vogels aan de Moezel. Lucretia heeft over die streek eens geschreven zonder dat ze er ooit geweest was. Nicolaas heeft de streek wél bezocht en geeft nog wat reistips. Lucretia bewondert keizer Josef II, niet alleen vanwege zijn uiterlijk, maar ook vanwege zijn goede karakter. Pieter is minder positief en baseert zich daarvoor op de Oostenrijkse politiek rondom Polen omdat dat land in 1772 de helft van zijn bevolking aan de grootmachten Pruisen, Rusland en Oostenrijk-Hongarije kwijt is geraakt. Lucretia is het niet met hem eens. Ze vertelt een mooi verhaal over de eerlijkheid van de Amsterdamse kruiers. Een vriend van Pieter, Joost Romswinkel, wordt schepen in Leiden.

Wij hebben met veel genoegen Uw laatste brieven geleezen en zijn verheugd, dat gij zo veel schoons gezien hebt bij Confluentes wallen, waar 't groene Moezelnat, in 's Rijnstrooms

277 Op 23 juli was het buurtschap Thamen bij het huidige Uithoorn, door een hooibrand, nagenoeg in zijn geheel in vlammen opgegaan. Zeven huizen werden verwoest en vele andere zwaar beschadigd. In Amsterdam wordt er voor de slachtoffers een collecte georganiseerd.

wed gevallen, het land des Ubriers van dat des Trevers scheid, alsook, dat gij het gebergte daar omstreeks nu in een andren staat gevonden hebt als toen ik er van moest zeggen: de wijngaatsrank, 't sieraad van Bachus heiligdommen, was nog niet slingrend bij de bergen opgeklommen, alom met hoog geboomt, dat eeuwen telt, bezet.

Jammer is het, dat gij niet tot Maguntia, Ments, [Mainz] geweest zijt en het paradijs der aarde, den verrukkenden Elzas, gezien hebt, zegt Uw lieve vader, en ik weet er niets anders bij te zeggen, als dat hij groot gelijk heeft, want het is inderdaad jammer. Doch Keulen en Aaken zijn op denzelfden dag niet gebouwd; wie weet waar gij nog heenen reist! Wij wenschen U en onzen vriend Vogels gezondheid en mooi weer als de noodigste vereischten voor reizigers, maar ik kan niet nalaaten U te raden, dat gij op 't voorbeeld van de keizer ieder avond Uw journaalen confronteert, opdat ze wel accoort blijven, want anders zou het kunnen gebeuren, dat de obzervatieen der geleerden hokken en dus, dat ze 't niet eens waaren.

Tusschen twee haakjes, hoe komt gij zo boos op de keizer? 't Zijn de vrouwen hier alleen niet, die een goed gevoelen van hem hebben; le partage de la Pologne is 't werk van Katharina [de Grote], Maria T.[Teresia] en Frederik R.[Rex, Frederik de Grote]; hij heeft er 't minste deel aan. Badinage apart, hoor hier nog een orgineelee trek van hem; Met de jonge Keischach in Amsterdam komende had deeze een pakje te draagen en wilde een slede nemen. De sleeper weigerde. Men bood hem een ducaat en naderhand 3 om den onbekenden vorst naar 't logement te brengen. Neen, zeide hij, ik doe 't niet, ik ben besproken en moet volk haalen, en hield vol. Naderhand zocht men 't pakje aan een kruier op Zijn kruiwagen te doen neemen; deeze weigerde ook, hebbende goed op dat na de schuit mogt. De Hr. Keischach bood weder een ducaat en zou 't bod mooglijk verhoogd hebben, maar de keizer wederhield hem zeggende: Laissez le aller, les gens d'ici sont incorruptibles [Laat ze maar, de mensen hier zijn niet om te kopen].

Wij feliciteeren u met het scheepenschap van Uw broeder Romswinkel...²⁷⁸

Jacob Muhl aan Pieter van Winter, Amsterdam 10 augustus 1781

Het hoogtepunt van de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784): de slag op Doggersbank. Op 20 juli 1781 vaart schout bij nacht Johan Arnold Zoutman uit om 71 koopvaarders te beschermen. Op 5 augustus komt de vloot in contact met een Engels konvooi van meer dan tweehonderd schepen, onder bescherming van admiraal Hyde Parker, waarna een zeeslag volgt. De wrede Engelsen blijken weer eens op een totaal ongeoorloofde manier te vechten. Uiteindelijk verliest Zoutman de zeeslag omdat het deel van de oorlogsvloot dat bij Rotterdam op de Maas ligt, niet mag uitvaren. Op de beurs pest Muhl de jonge Engelsgezinde koopman Daniel de B.

²⁷⁸ Joost Romswinkel (1745-1824), familie van Pieters eerste vrouw, was een goede vriend. Hij is hervormingsgezind en wordt nu lid van de Leidse vroedschap. Hij is getrouwd met een zuster van Anna Louise van der Poorten, en is daarmee een zwager van Pieter van Winter.

[...] Nu weder wat nieuws, dat zal U smaken. Van de morgen kwam de jonge heer Hartzink [Hartsinck] hier als expresse uijt Texel met tijding van de vloot. De heer Doude verhaalde in 't coffijhuijs, dat hij in den raat ter Admiralitijd die tijding zelfs gebracht had. Een uur daarna kwam inleggende Haarlemmer na-Courant uijt. Verscheide schippers, die uijt Texel mede over lant hier gekoomen zijn en de slag ten deele gezien hebben, verhalen, dat die Engelsche beesten en moordenaars met glas, spijkers, brokken aardewerk, duijzende messen en eindelijk met stukken spek geschooten hebben, dat mij in mijn ziel leed doet. Het gerugt is dat die brave held Bentink door die gloeënde messen zwaar gewond is; hoope den Hemel hem spaaren zal.²⁷⁹ De tijding is nog fris en niet omstandig; in 't kort zullen wel nauwkeuriger bericht krijgen. Algemeen denkt men, dat het admiraalschip Parker gesonken is. Het is genoeg dat de onse zee gehouden hebben en de Engelsche gevlugt zijn. Jammer, jammer dat de scheepen van de Maas daar niet bij geweest zijn; dan waaren wij gewis triumphant geweest. Het is onvergeeflijk, daar die klaar geweest zijn, dat die zijn blijven leggen.

Had Ue deeze middag op de beurs geweest en gezien, hoe ik met Dries Kalkr. en Booijs de jonge Daniel de B. geplaijsiert hebbe, zodat hij stil uijt de kring wegliep! Doen wij uijthaalde hoe canailjeus het is, dat die honden met messen geschooten hadden, zijde ik daarop: 'Neen, wij Hollanders zijn zulke moordenaars en verraders niet!', en ziende dat Daantje zagt weg te schuijven, zeide ik met een stem die mij niet oneigen is: 'wij Amsterdammers zijn dog vol van eerlijk bloed'. 'Bravo' riep Dries en al de omstanders schaterden van lachen en ziet --- Daantje was weg! 'waar is hij' zeide Dries. 'Hij heeft zijn boterham op', zeide ik, 'daarom is hij vertrokken'.

Jacob Muhl aan Pieter van Winter, Amsterdam 13 augustus 1781

Van Winter is nog op reis in Duitsland. Muhl heeft bewijzen dat Willem V de republiek verraden heeft omdat hij als bevelhebber een gedeelte van de oorlogsvloot het bevel had gegeven op de Maas achter te blijven. Anders had de gehele oorlogsvloot de strijd op Doggersbank gewonnen. Kapitein Bruijn had die order aan de bemanning getoond.

UEd. hebt in de courante gesien, hoe deftig onse helden gevogten hebben. Het deert mij in mijn hart, dat zo veele brave karels daar het leven bij verlooren hebben. De gekwesten zulle hier met alle attentie behandelt werden en alle verkwikking genieten. Dedel is van de morgen in de stad gekoomen.²⁸⁰ De toejuiching van het gemeen was zo groot, dat hij de straat niet kon gebruiken en een toesleede moest neemen, doen hij de poort inreedt. Hij is 2½ uur in den raadt ter Admiralitijd geweest. Zijn schip is gezonken.

Het volk op een oorlogschip van Bruijn a Rotterdam [waar een gedeelte van de oorlogsvloot werkeloos lag] heeft op de tijding van de batailje [gevecht] getumuleert [zich verzet] en

279 Wolter Bentinck voer uit als commandant op de Batavier, hij onderscheidt zich in het gevecht, maar raakte daarbij zwaar gewond en zou enige dagen later aan zijn verwondingen overlijden.

280 Salomon Dedel (1736-1800), had zich als commandant van het fregat 'Holland' onderscheiden.

aan den Cap. gesegt: 'Wat donder en bliksem blijven wij hier als stomme honden leggen en laten wij onse vaders, broeders, oomen en neeven vermoorden! Wij willen in zee; wij zulle de ankers kappen en U wel dwingen!'²⁸¹ Den Capitijn heeft met een grote bedaartheid gezegt: 'kinderen, mannen en broeders, gij hebt gelijk! Ik brand zo wel als gij, maar heb geen ordre.' 'Laat ons die dan zien, dan zulle wij te vreden zijn en U als een braaf Cap. Eeren', waarop den Cap. haar zijn ordres heeft vertoont en al het volk 'Hoe see!' riep en schreeuwde: 'Nu willen wij ons leeven voor zo een braaf Cap. wagen en opofferen! Geeft ons copij van Uw ordre, wij zullen die aan de mast plakken' – dat hij moest doen – 'dan kan de heele stadt zien, dat gij een braaf man zijt, en gaat voor den donder naar Den Haag om ordres dat wij in zee koomen om die honden van Engelsche dieven en moordenaars onder de oogen te zien!' Deese historie is, zo als die hier ter neder stelle, Zaterdag van eenige en heden ter beurs van honderde vertelt; meer egtheid heb ik niet.

Josina van der Poorten aan Pieter van Winter en Anna Louise, Rozenburg 13 augustus 1781

Anna en Pieter zijn op vakantie in Duitsland. Anna's zus Josina is zeer geïnteresseerd in de politieke ontwikkelingen. Op 22 juli 1781 schrijft zij dat de keizer Jozef II op het stadhuis twee uur gesproken heeft met 'Van Winter zijn vriend Hooft'. Pieter Winters vriend Hooft is Hendrik Hooft Danielsz., aanvoerder van de patriotse factie. Ze schrijft blij te zijn met de oprichting van het Vaderlands Fonds, dat opgericht wordt om hulp aan de slachtoffers van Doggersbank te geven en waarvan Pieter een van de commissarissen wordt. Op 13 september meldt ze verheugd dat er drie kapers zijn uitgevaren. Op 16 september zal de Dolphyn alweer binnenlopen met een buitgemaakt Engels kolenschip. Ze is trots op de verrichtingen van de Nederlandse vloot, die ondanks de tegenwerking van Willem V en de hertog van Brunswijk een goed resultaat heeft gehaald.

Ik hoop ook terwijl Ued nu aan 't reizen zijt, dat UWE ook na Parijs zult gaan om weer wat geciviliseert te worden, want ik vrees heusch, dat wij anders Mof en Moffinne weer thuiss zullen krijgen. Ik zouw het UW. ondertusschen wel haast beneijen, dat UE. zoo veel mooie dinge ziet, terwijl ik hier in mijn eenigheid op Rozenburg zit en mij amuzeer met vrugten leggen en te confijten...

Het publieke nieuws, dat onze vloot zig zoo geweert heeft en schoon er wel geen overwinning plaats gehat heeft, egter de eer van de Hollandsche vlag kloekmoedig gehandhaaft is. Van dit alles zal UE. wel reets geïnformeert zijn, maar wat zegt gij daar egter van? UE. weet toch, dat ik daar zwak op heb. 't Is, dunkt mij, al een groote stap, dat onze 7 schepen voor 10 zwaare Engelsche niet hebben behoefte onder te doen, maar selv zijn de Engelsche

281 Het oorlogseskader van de Maas, onder leiding van kapitein Andries de Bruijn op de Willem V was niet uitgevaren omdat ze van de stadhouder geen bevel hadden gekregen. Dat bevel is naar alle waarschijnlijkheid wel degelijk gegeven.

't eerst afgedeinst, dus: triumph, helt Zoutman hout het vlak! Als wij zulke schout bij nagt hebben, kunnen wij, dunkt mij, de Vice-Admiraal en inzonderheit de Admiraal-Generaal [de hertog van Brunswijk en Willem V] cum suis wel missen. Maar helaas, hoe raaken wij de laatste kwijt? Ik zal hiervan maar uitscheiden; 't gaat tege de nagt, ik mogt driftig worden. Adieu!

Lucretia van Merken aan Jacob Muhl, 14 augustus 1781

De zeeslag op Doggersbank wordt in de Republiek gezien als een overwinning, terwijl de uitslag toch op zijn best een gelijkspel genoemd mag worden. Lucretia is opgetogen over de overwinning op de met verboden middelen vechtende Engelsen. Die zijn veel onbeschaafder dan de als 'wilden' beschouwde Hottentotten. Er komt een herdenkingsbundel voor Lucas Pater, maar het echtpaar zal geen bijdrage leveren.]

Ik zal thans beide Uwe vriendelijke letteren te gelijk beantwoorden en op de eerste alleen zeggen, dat gij groot gelijk hebt van ten hoogsten gestoord te zijn tegen die wrede moordenaars van Engelschen. Die wreedaarts zijn veel erger dan de wilden en ik wensch hartelijk, dat als ze eens in de handen van onze bondgenooten de hottentotten vallen... maar neen, ik zou mij bezondigen. Als dat mij niet weerhield, zou ik wenschen, dat die eeveneens met de snooden handelden als zij met ons volk. Wat hebben die brave luiden zich geweert! Godlof, de Engelschen hebben echter met hangende hoofden moeten vluchten en kunnen zich niet beroemen, een schip van ons genomen te hebben. De algoede God beloone de dapperheid en trouw van alle onze braave zee-officieren en soldaaten en matroozen, dat de minste jongen, die dienst gedaan heeft, gezegend zij en dat Engels roversrot eerlang gedwongen zij, eene voor ons glorieuze vrede te maaken! Dit is onzer beider hartlijke wensch. Hoe beklagen wij die menschen, die zowel in 't gevecht als in 't gezonken schip van Kapitein Dedel gebleeven zijn. Wat al elende sleept de oorlog na zich!

Weet gij al, dat er eene verzameling van lijkvaarzen komt op onze vriend Pater? De Hr. Uilenbroek heeft er ons kennis van gegeven en ons ook verzogt, doch wij hebben ons geexcuzeert. De Bosch, Roullaud, Hartzink en eenige andren zullen van de partij zijn.²⁸²

Pieter van Winter aan zijn ouders, ooms en tante, Brussel 15 augustus 1781

Pieter reageert op de brieven van thuis. Hij waardeert de gevatheid van Josef II, maar dat betekent niet dat hij hem ook vertrouwt. Hij is erg blij met het nieuws over Doggersbank

²⁸² De Amsterdamse uitgever P.J. Uilenbroek (Uilenbroek) (1748-1808), stapt in het gat dat na het overlijden van Pieter Meijer gevallen is en neemt de taak op zich om de nagedachtenis van Lucas Pater, een van de grote auteurs bij Meijer, te eren. Uilenbroek is zijn uitgeverij begonnen toen hij op 26 februari 1779 in het huwelijk trad met de weduwe van uitgever Klippink, die na de dood van haar echtgenoot in 1774 de uitgeverij had voortgezet.

en steunt ruimhartig de oprichting van het Vaderlands Fonds dat de slachtoffers en hun families wil helpen.

Maar Moeder, ik was niet boos [op Keizer Josef II] Ik wilde maar, men zig in agt zou neemen voor de slimme vriend, wiens intrest juist in oppositie is met het onze en neem niet kwalijk, dan vertrouw ik de grooten weinig als après l'épreuve! [behalve na bewijs]. Maar Moeder, hoe komt UEd. zo goed op hem? 't Is om zijn bel esprit, geloof ik. Vivent les gens d'esprit, mais que Dieu preserve ma patrie! [Lang leve slimme en gevatte mensen, maar ik hoop dat God mijn vaderland beschermt]. Als UEd. alle de wezentlijke politique inrigtingen beschouwt had, die wij nu gehoord of gezien hebben, gij zoud beeven voor 't lot van ons vaderland in 't vervolg...

Nu Oom Muhl. Gij zijt toch een regt vaderlander in Uw merg en gebeente! Weet gij wel, dat Uw brief mij tranen, veel tranen van verrukking, van dankbaarheid, van blijdschap en ontroering gekost heeft? Welke helden, onder welk gouvernement in wat tijd! Pope zegt, dat een eerlijk man, worstelende tegen de rampspoed, een spectacle is, daar de Hemel behaagen in heeft. De Hemel heeft dan behagen in onze natie op dit tijdstip. Welk een glorie, welk een deugd!

Zo er voor de gekwetsten wat gegeven word of om iets tot voordeel of eer der officieren te doen, enfin, zo er iets is met money voor die braven lieden of 's lands zeemagt te doen, zo gelieve Oom Muhl en Oom Van Maurik, die 't naast a portée zijn, maar voor mij te dispooneeren, van 100 gl. af tot 1000 ducatonnen²⁸³ toe, bij provisie, na vereisch van zaken. Kunnen wij met onze personen niets doen, wij moeten des te gewilliger met onze zesthalven zijn...

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 15 augustus 1781

Nu pas blijkt dat het schip van kapitein Salomon Dedel (1736-1800) na de slag op Doggersbank niet op zee, maar pas bij het binnenlopen van de haven gezonken is. Alle opvarenden, op twee na, zijn gered. Op de Kaap is er een verbond met 'de smeerige Hottentotten' gesloten om gezamenlijk tegen de Engelsen te vechten om de kolonie te behouden. Duidelijk is dat er aan de oorspronkelijke bewoners van het land pas onder grote druk concessies gedaan worden. Echt veel verwacht Lucretia daar niet van. Gerrit Vogels gaat naar de Sint Pietersberg.

Wij zien uit uw laatste niet zonder eenige bekommering, dat er van kiespijn, van roos en rooskoorts in komt; zeer lelijke zaaken, doch wij vleien ons echter met de hoop, dat ze thans allen in de St. Pietersberg gebleeven zijn en verlangen om uw allen springlevend weerom te zien. Wij houden het door Gods goedheid nogal draagelijk.

Dewijl gij nu in vreemde landen zwerft, zal ik U voor nieuws uit uw vaderland vertellen, dat onze zeehelden het Engelsch gebroedzel gedwongen heeft te wijken, doch ten kosten

²⁸³ Een gigantisch bedrag. Inderdaad werd er een Vaderlands Fonds opgericht om de nabestaanden van de omgekomen zeelieden en de gewonde zeelieden te ondersteunen.

van veel dierbaar bloed. Het schip van Dedel is gezonken bij het inkomen, doch de menschen zijn op twee na gered. Maar de overige scheepen zijn ook schrikkelijk gehavend en zullen vooreerst niet kunnen dienen. Misschien zijn alle deeze zaaken U bekend, maar ik zal U iets melden, dat niet bekend is, namelijk dat Uw vriend Bont [Nicolaas Bondt] te Koukerk bij Holtsius²⁸⁴ gelogeert is en dat wij voorleden week een zeer onverwachte vizite gehad hebben van de Heer en Mevrouw Vollenhoven uit de Bonte Mantel.²⁸⁵ Zij heeft ons haar gesprek met de keizer verhaald en is drie dagen bij Rut van Andringa gelogeert geweest.²⁸⁶

Ons is hier verteld, dat Uw zuster Romswinkel in een gezegenden staat is, dus is dit eene tweede nouvelle en een derde, dat ons gistren tijding van gebragt wierd door Burgemeester Hoofd, die hier in 't Amsterdamsche jacht voorbij voer.²⁸⁷ Wij zaaten op de stijger en Zijn W.E. [Weledele] stond met de Hr. Visscher in de stuurstoel, vroeg naar onzen welstand, wij maar den zijnen; voorts riep hij ons toe, dat hij met vermaak hoorde, dat gij voortvoert met beeteren. Wij vroegen of de heeren thee geliefden te drinken, doch zij bedankten en zie daar het gantsche gesprek.

Nog een groote nouvelle: de smeerige Hottentotten zijn onze bondgenooten geworden en zullen de Kaap helpen verdedigen.²⁸⁸ Als ik ernstig spreek steunen wij op magtiger hulp! Maar als ik badineer, dan vertel ik U met groote deftigheid, dat Hyder Ali in Azia, de Hottentotjes en de Kaapsche boeren in Africa, de wakkre Franschen en hoofdige Spanjaards – die Gibraltar tot een puinhoop schieten – in Europa en de Amerikaantjes in 't waerelddeel, waarvan ze den naam draagen, zich met ons tegen de vijanden der geheele waereld vereenigt hebben. Volks genoeg, als ze maar vechten willen! Wij voor ons houden 't met de vrede, wel te verstaan: vrije zee, dat is de conditie, anders stemmen wij er niet in.

Adieu, denk aan ons, kus elkander en de kleintjes en groet Vogels, maar zeg hem, dat wij van hem verwagten, dat hij ons ook een naauwkeurig relaas van al zijne ontdekkingen op reis zal doen, bijzonder van de St. Pietersberg.

Justus van Maurik aan Pieter van Winter, Amsterdam 16 augustus 1781

De verhalen over de zeeslag komen los. Het besef eigenlijk verloren te hebben, dringt langzaam door. Nog tijdens de zeeslag probeerden twaalf matrozen aan boord van het reeds zinkende schip van kapitein Dedel, daar van alles te stelen. Toen ze dreigden ten

²⁸⁴ Gualterus Holtius, was net als Bondt een beroemd rechtsg geleerde en advocaat. Hij was baljuw van Koudekerk, waar hij in november 1783 overleed.

²⁸⁵ Jan van Vollenhoven en zijn echtgenote Elizabeth van der Poorten woonden in Amsterdam op Herengracht 270, genaamd de Bonte Mantel. Beviend met Pieter Burman jonge en H. de Bosch. In 1795 werd hij provisioneel representant van de burgers van Amsterdam bij de stichting van de Bataafse Republiek. Hij verbleef vaak op landgoed de Beeck bij Bloemendaal en dichtte.

²⁸⁶ Rut van Andringa dreef een herberg in Leiden.

²⁸⁷ Hooft en Visscher, beide republikeins en patriotsgezind, trokken vaak samen op om in Den Haag de Staten te bezoeken. Daarbij passeerden ze Bijddorp.

²⁸⁸ De boeren op de Kaapkolonie waren vaak in conflict met de plaatselijke bevolking, door hen de Hottentotten genoemd, maar nu was men van hen afhankelijk om zich tegen de Engelsen te kunnen verweren.

onder te gaan, hadden ze een noodsignaal gegeven en Dedel had bevel gegeven de dieven te redden. Van Maurik is woest omdat zij het leven van anderen in gevaar hebben gebracht. Van Maurik heeft belangrijke informatie over het verraad van Willem V die het Zeeuwse en Zuid-Hollandse deel van de oorlogsvloot verbood om Zoutman te helpen. De orangistische burgemeester van Rotterdam, Van der Heim, heeft het uitvaren van de vloot op de Maas tegengehouden. In Amsterdam vindt iedereen dat de dikke hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel op non-actief gesteld moet worden.

Bondt was reeds bij Captein Dedel geweest, die niets geborgen hadt dan zijn goudbeurs en zijn hofmeester een kastje silverwerk. Hovius hadt geadsisteerd bij de ontmoeting tusschen man en vrouw aan Dedels huis, die zeer aandoenlijk was.²⁸⁹ De gantsche familie was er bij en zijn zoontje, die maar eens gehuild hadt, toen een gekwetst matroos hem, die bij 't verband omlaag bij de chirurgijns was, zeide, dat Vader op 't dek was doodgeschoten; doch het tegendeel ziende was hij weer wel te vreden geweest. 't Knaapje is, meene ik, 6 a 8 jaar en was zo uitgehongerd, dat hij mama omhelst hebbende, eer hij zig tot de andere vrienden wendde, een boterham in 't oog kreeg, die hij terstond greep en in beet.

Captein Dedel verklaarde niet te begrijpen, waarom de Engelschen hem niet genomen hadden, want zijn schip was geheel doornageld en aan 't zinken, toen zij afdeinsden, kunende geheel niet meer wenden, gelijk 't ook naderhand gezonken is. Hij was met zijn volk naauwlijks aan boord van de Spion overgekomen of men hoorde noodschoten doen van 't wrak. Daar zig 12 karels verstoken hadden om te steelen, en zo drok aan 't werk, dat zij niet eens gemerkt hadden, dat de anderen vertrokken waren; omdat zij zo wel gevogten hadden, liet men hen, met gevaar, nog afhaalen. Die ontaarde beesten!

De zoon van Jan van de Poll en de kleinzoon van den griffier Fagel, die voor plezier bij Dedel aan boord waren en niet van zijn zijde geweest zijn, zijn ongekwetst gebleven, schoon een hunner een pispot door een kogel uit de hand geschoten wierdt.

De Engelschen zullen zekerlijk victorie kraaijen, wijl zij hunne koopvaardijvloot t'huis gebragt hebben, dat het oogmerk hunner zending was, terwijl de onze heeft moeten terugkeeren, zijnde alle onze oorlogschepen buiten staat om zee te houwen. De eer van de natie, die met geringer magt de Engelschen bevogten heeft, is 't eenigst voordeel, dat wij behaald hebben: one more such a victory and we are undone for this war.

De gemoederen zijn hier sterk aan 't gisten en Willem de 5de zal nooit de gunst der natie weer krijgen, die hem nu opentlijk beschuldigt met den vijand te heulen om Amsterdam te ruineren door het contramandeeren van de Zeeuwsche en Maas-schepen. Toen er te Rotterdam berigt was van het uitloopen der vloot uit Texel, liet Van der Heim eenige kooplieden bijeen koomen en vroeg hunne gedagten, of het niet best ware eerst eens af te wagten wat de uitgelopen vloot zou uitvoeren voor men 't convooy van de Maas liet volgen.²⁹⁰

289 Men was van mening dat emotionele schokken de gezondheid konden schaden. Vandaar de inschakeling van de arts Hovius.

290 Mr. Jacob van der Heim (1727-1799), vooraanstaand prinsgezind lid van de vroedschap te Rotterdam en secretaris van de admiraliteit op de Maas.

Een der kooplieden, vol indignatie, gaf ten antwoord: 'Wij zijn niet dom genoeg om niet te zien, dat Uw partij al genomen is om de Amsterdammers in de pekel te laten zitten, dus 't der pijn niet waard is U te antwoorden.'

In 't algemeen was men gisteravond van begrip, dat onze majores het ijzer nu heet zijnde smeeden moesten en den Prins met eene nieuwe deputatie op 't lijf koomen om hem te beduiden, dat Oom [de hertog van Brunswijk] nu absolute weg moest, wijl 't volk van collusie met den vijand begon te praten en wraak vorderde over het niet doen uitloopen van de schepen uit de Maas en Zeeland, zijnde men thans overal genoeg geënthusiasmeerd om te denken, dat, als die er bij geweest waren, er geen Engelschman t'huis gekomen was.

Te Rotterdam wilde de equipage der gereed liggende schepen met geweld in zee en begonde te muiten, toen de capteins zig genoodzaakt zagen de contraorder van den Prins aan de groote mast te doen spijkeren. Men zingt nu: Want onze Opperradmiraal; Maakt Engeland cabaal; Jeroon [Jeronimo de Bosch] zeide zulks van geloofwaardige ooggetuigen gehoord te hebben...

Johannes Lublink aan Nicolaas Simon van Winter, 20 augustus 1781

De haat tegen de oranjefactie neemt nu enorm toe. De handel ligt stil, talloze overzeese gebiedsdelen worden ingenomen en de Nederlandse handelsschepen worden overal ter wereld door de Engelsen geconfisqueerd. Talloze pamfletten verschijnen, waaronder een pamflet in dichtvorm getiteld *Aan Nederlands Erfstadhouder*, van Johannes Lublink, dat hij aan Nicolaas Simon opstuurt om het van commentaar te voorzien. Hij heeft het pamflet onder zijn pseudoniem Batavus geschreven en wil het in zijn genootschap Libertate et Concordia inbrengen. Op 20 augustus stuurt hij de definitieve versie. Het stuk is scherp van toon en zit vol verwijten en insinuaties met betrekking tot de Engelse belangen van Willem V, waardoor hij de verkeerde beslissingen neemt.

Magtig ben ik u verplicht, voor uwe vriendelijken brief. Ik had een hartsterking wel nodig. Men had mij ijselijk bang gemaakt dat vers uitgegeven, daarbij waren de omstandigheden zeer veranderd; dus moest ik de zeeslag in, [deed] geheel wat anders dan de werkeloosheid dicteerde. Ik ben toen, met alle zelfbewustheid van een belangeloos Patriotismus gaan veranderen, en het onder behoorlijken precautien laten drukken, betyeld bij V. v.d. Plaats te Harlingen.²⁹¹ Singulier dat de bringer van de eerstafgedrukte exemplaren en van uwen brief tegelijk bij mij aanschelden. Ik kon dus van Ued. Kritieken geen gebruik maaken, maar dunkt mij, des te aangenaamer moet het weezen dat wij beiden in hoofdzaak lijken zo gelijk gedacht te hebben. Om Ued hiervan te laten oordeelen heb ik het vermaak willen hebben Ued dezelfden klad nog eens toe te zenden met de gemaakte veranderingen en

291 Brief aan Van Winter, d.d. 20 aug. 1781, collectie Six. Hij stuurde Van Winter het manuscript omdat 'zulk een gedrukt vers het transport te veel zou bezwaaren, en nu kunt Ued. Veilig het manuscript ten vuure doemen.' Twee dagen later schreef hij Van Winter dat hij het in Libertate ging inbrengen.

bijvoegsels zoals het gedrukt is. Zulk een gedrukt vel zou het transport te veel bezwaaren en nu kunt Ued veilig het manuscript ten huize nemen. Het word heden uitgegeeven en dus decideerd zich schielijk hoe er het publiek over denkt. Genoeg gewonnen als wordt er maar een rechtzinnige in het waar geloof door gesterkt. Ik bedank u voor het vertrouwen in mij gesteld ten opzichte den stukjes van Wijnands: ik zal er geen misbruik van maaken.²⁹²

Lucretia van Merken aan Jacob Muhl, 23 augustus 1781

Lucretia is verheugd dat de republikeinse partij, de partij van de patriotten, ook in de Statenvergadering aan kracht wint. Ze prijst het pamflet van Batavus.

Voor nieuws uit 's Hage dat de republicquainse partij kragt krijgt en de Amsterdamsche regeering staat als een muur. Veel andre steden vallen toe. Het uitzenden der Amsterdamsche vloot en het deftig request der Rotterdamsche kooplieden doet elk de zaaken zien zoals ze waarlijk zijn. Wij krijgen hier moed, dat de zaaken ten goede zullen keeren.

Heeft UWEd. de aanspraak aan den Erfstadhouder gezien, geteekend Batavus, als ook het vaars op den roemruchtigen zeeslag tegen de Engelschen? Het zijn beiden zeer schoone stukken...²⁹³

Lucretia van Merken aan Jacob Muhl, 25 augustus 1781

Wolter Jan Gerrit Bentinck (1745-1781), een van de helden van Doggersbank, ligt op sterven en de dienstbode, de 'meid' van Muhl gaat telkens informeren of hij nog leeft. Bentinck had het commando over de Batavier gevoerd, maar was tijdens het gevecht door een kanonskogel aan zijn schouder geraakt. Het schip was in de slag stuurloos geworden en naar de haven gesleept, waarna de zwaar gewonde Bentinck naar Amsterdam was overgebracht. Lucretia brengt haar afkeer van de Engelse mentaliteit nog maar eens onder woorden.

Mogt de braave Bentink nog behouden blijven! Uw meid doet lief, dat zij na het briefje gaat zien; dat is een teeken van een goed hart. Onze Aal is zo verbittert op de Engelschen, dat ze, schoon ze zeer goedig is, Rodney²⁹⁴ althans, geloof ik, zou kunnen helpen ophangen. Nu, aan dat beest was niets gelegen. Wij zijn het volmaakt met U eens, de Engelschen gedraagen zich niet als menschen maar als tijgers. Wat stijl van handelen, een schip met

²⁹² Waarschijnlijk duidt Lublink hier op de aankoop van een paar werken van de 17^e-eeuwse schilder Jan Wijnants.

²⁹³ De *Aanspraak aan de erfstadhouder* is geschreven door Johannes Lublink, die voor zijn openlijk politiek gekleurde werk het pseudoniem Batavus gebruikt.

²⁹⁴ De Engelse admiraal George Rodney (1718-1792), veroveraar van St. Eustatius en aanvoerder van de Engelse schepen op Doggersbank.

J. Buys, Lijkstatie van Wolter Jan Gerrit baron Bentinck, overleden op 23/24 augustus aan zijn verwonningen opgelopen in de zeeslag bij Doggersbank, op 28 augustus 1781 in Amsterdam. De lijkstoet komt uit de Nieuwe Doelenstraat over Muntplein en trekt de Kalverstraat in, richting de Nieuwe Kerk. Collectie Rijksmuseum.

Americaansche en Fransche krijgsgevangenen te laten drijven! Doch de goede God heeft de ongelukkigen gered en hun scheepje te Hispanjola doen landen. Ik kan aan die wreeden niet denken of 't hart klopt mij van verontwaardiging. Nooit, nooit, al beleefde ik de vrede, zal die ruwe en ontmenschte natie bij mij eenige achting weer krijgen en of men al zegt: le populace est partout le même [het volk is overal hetzelfde], ik geloof nooit, dat ons volk zo wreed zou geweest zijn. Maar die snooden zetten de woede zo sterk aan, dat het nu groot gevaar loopt, dat de onzen hun haatlijk voorbeeld zullen volgen, en dan zullen gij het mooi gemaakt hebben. Mochten de onzen zich toch nooit zo schuldig maaken! Maar men ziet, wat de voorbeelden doen. Een Engels moordenaar schiet een koevoet en ons, met recht verbittert volk, vergeet zijn goeden aart zo verre, dat het er 15 wederom schiet. Wiens schult is dat anders dan die der vijanden door hun haatlijk voorbeeld? Doch laat ik van die moorders en trouwloozen afzien...

**Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
25 augustus 1781**

De heren in Den Haag spelen mooi weer en ontvangen de helden van Doggersbank, terwijl ze die juist zo gruwelijk in de steek hebben gelaten. Lucretia wil liever niet over politieke schrijven, maar voor haar is het duidelijk dat de situatie voor Willem V en de hertog van Wolfenbüttel onhoudbaar wordt. Na een verschrikkelijke storm zijn er verschillende schepen op de kust gestrand en het Engelse schip de generaal Barker is 'aan gruis gestoten'.

Ik wil liefst niet ernstig in politieke zaken komen. De gemoederen zijn in Den Haag zeer aan 't gesten en men denkt, dat de zaaken hun crisis naderen. God bewaare ons dierbaar vaderland en de duur gekochte vrijheid! Er zijn een meenigte vaarsen op de overwinning of liever op het wanhoopig gevecht. Onze kapiteinen hadden elkander belooft te zinken of de Engelschen van zich af te weeren; thans zien zij zich gevierd en geveleid van het algemeen en van de grooten. Zij worden bij den H. [de Hertog van Brunswijk] te gast genodigd en de heer Zoutman is door hem op de parade voor 't oog van de geheele wereld omhelst. Wat is men beleefd aan de hoven!

Hier zijn in de laatste storm een menigte van scheepen gestrand en verbrijzeld, onder veel andren een Zweeds oorlogsschip van 74 stukken met 600 man. Dit is zeer beklaglijk. Ook is de Generaal Barker nu aan gruis gestooten. Dit is geen vroolijke brief, maar wat kan ik 't helpen! Ziekte, gevechten, stormen etc. zijn ook geen vroolijke onderwerpen...

**Jacob Muhl aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Amsterdam 29 augustus 1781**

De held van Doggersbank, W. Bentinck is 24 augustus aan zijn verwondingen bezweken en wordt 28 augustus begraven, 36 jaar oud. Muhl doet verslag van zijn begrafenis. Een lange indrukwekkende stoet begeeft zich met het lijk naar de Nieuwe Kerk. Noch de prins, noch de hertog van Wolfenbüttel zijn aanwezig. Hij wordt begraven in het koor van de Nieuwe Kerk, waar in 1782 op kosten van de Amsterdamse Admiraliteit een grafmonument wordt geplaatst.

Gisterenavond ontving ik Uwe [brief] mij zo waarde van 25 deese uijt Brussel, nadat ik in den agtermiddag de begraving van onsen trouwen, waardigen en braven helt, Bentink gezien had. Ik was aan het hujs van de jonge Nairac op de hoek van de Oude-Manhuijspoort met Mama Voute, den Domine Abraham en Hageman en 3 à 4 dames. Betuijge UE., dat wij alle door herdenking van zijne trouw en de aandoening van zijne gelede smerte zo ontroert waaren, dat de traanen ten ooge uijt moeste. De onbeschrijfelijke menigte van mensche op alle de wegen, daar de statie moest passeeren, is zig niet te verbeelden zonder zien. Den Dam was, doen wij van de Beurs kwaamen, net als doen de Prins hier ingehaalt wierd.

Daar zijn, zoveel ik weet, geen ongelukke van belang voorgevallen; eenige honderde paare vrouwemuijlen was den Dam mede besaait.

Daar liepen, dat onbegrijpelijk is hoe zij het uijtgehouden hebben, ses kaerels, daaronder 2 Joden, voor de aanspreekers hand aan hand agteruijt om ruijm baan te houden. Ik heb dat aan de Oude-Manhuijspoort gesien. Onse Janne in de Doelestraat en Vijver, die bij Van de Velde in de Kalverstraat was, zeide mij, zo ver hij ze na kon zien, zij daar mede agteruijt voortgingen; of ze het tot aan de kerk toe gedaan hebbe, weete niet.²⁹⁵ De dienders, die aan weersijden van het wapen en de koetsen gingen, tilde wel de rottingen op om ruijnte te houden, maar sloegen geen een mensch, schuijvende met rottinge de mensche dicht in mal-kanderen, en riepen gestadig: 'Vrienden, wat ruijnte! Aan een zijde!' Kortom, het is met gratie rondom behandelt. Men kon aan veele van de menigte zien, zij aangedaan waaren; duijzende malen hebben wij gehoord: 'Och, wat is het jammer, dat zulk een helt, zulk een braaf man zo bitter geleden heeft! Had hij herstelt, wat zoude hij nog wonderen voor ons Lant hebben kunnen ijtvoeren!'

De Heeren in de koetsen groete voor de zijkamers meest allen en wel 't gratieuste de zee-officieren. Ziedaar kortelijk de omstandigheeden van deese ceremonie.

Lucretia van Merken aan Jacob Muhl, 2 september 1781

Lucretia introduceert de dichteres Griethuizen-Carelius bij Jacob Muhl en het Donderdagsgenootschap. Ze legt nog eens uit dat zij en haar echtgenoot niet aan de herdenkingsbundel voor Lucas Pater kunnen meewerken omdat ze zich de toestand waarin het land verkeert teveel aantrekken. Er gaan geruchten dat de Engelsen in Madras verslagen zijn.

Mijn lieve Klaas blijft in weerwil van al mijn pogingen nog al pijnlijk. Dus ziet gij, waarde broeder, dat het niet genoeg is, dat men wel wil. Vraag hem zelf, of ik mijn best niet gedaan heb; ik ben verzeekert, dat hij gunstig getuigenis zal geeven. Dus kunt gij er veilig dit gevolg uit opmaaken – als zeer wiskunstig zijnde – dat gij, indien gij bij ongeluk ook eens pijn in Uw rug mogt krijgen (dat wij hartelijk wenschen, dat U nooit zal overkomen), niet behoefde te trouwen om door de vrijvingen van Uw huisvrouw hersteld te worden. Ik behoeve U niet te zeggen, dat ze niet helpen; gij ziet het bij ondervinding.

Mijn waarde Winter rust nog wat, terwijl ik zit te schrijven. Ons geheele huis gezin heeft de geheele nagt opgetrokken door een zeer zwaar onweder, dat mij vannacht onbegrijpelijk ziek gemaakt heeft, doch 't weer is bedaard zonder dat wij hier omtrent van ongelukken gehoord hebben en mijn ongesteldheid is bedaard met het weer, dus wij al weder stoffe van dankbaarheid vinden.

Wij gebruiken de vrijheid om U het inleggende boekje te offreeren. Het is een zeer schoon vaars van Mejuffrouw Maria Louiza Griethuizen geboren Carelius; zij woond te Amsterdam en heeft de vriendelijkheid gehad, ons eenige exemplaaren present te doen,

295 Beiden zijn bij hem in dienst Pieter de Vijver vervult een belangrijke functie op het handelskantoor.

doch voor 't ovrig is het vaars niet te koopen. Wij hoopen, dat het UWEd. zo veel genoeg zal opleveren als wij er in gevonden hebben.²⁹⁶

Wij zijn ook genodigd om iets op den dood van onzen vriend Pater te zingen, doch wij hebben ons geëxcuzeert: de toestand van ons land drukt ons te veel neer om thans veel aan poëzij te denken. Als wij eens een groote victorie op die snoode Engelschen of een eerlijke en ons betaamende vrede hadden, dan zou de lier waarschijnlijk van de wand komen. Nu rust ze tot dien tijd.

Apropos, zou het waar zijn, dat Madras gewonnen is? Zo ja, sommeeren wij U van Uwe belofte om Bijdorp te komen helpen illumineeren ter eere van Hyderaly of wie anders de overwinnaar van Madras weezen mag; want hij, die de Engelsche vernedert of helpt vernederen, is onze bondgenoot, al was het een koning van de Hottentotten of een Marockaansche majesteit...

Jacob Mühl aan Pieter van Winter, Amsterdam 3 september 1781

Jacob Muhl is enthousiast over het gedicht van Griethuizen en laat dat aan Pieter weten. Na Lucas Pater is er alweer een lid van zijn letterkundige Donderdagsgenootschap overleden: Dirk Willink, 'die zijn meeste tijd slaapende versleet'.

Onze goede Dirk Willink, die al lang levende dood is geweest en zijn meeste tijd slapende versleedt – somtijds 3-4 dagen agtereen – is nu voorleden week in de doodslaap gestort en zeer zagt, denkelijk zonder iets gewaar te worden te zijn, overleden en Zaterdag ter aarde besteld, zodat wij nu in 't kort twee leden van ons gezelschap verlooren hebben. Pater had nog gewenscht en dikwils gezegt: als den Hemel ons allen nog bij de anderen laat, moete wij nog eens een gedagtenis van ons gezelschap in den Doelen vieren. als 12 jaren boven de 25 eerste verstreken zijn. Hij viert nu beter feest met Willink; daar niet aan twijfele...²⁹⁷

Lucretia W. van Merken aan Jacob Muhl, 9 september 1781

In Brussel is Pieter ziek geworden. Er ontstaat discussie over de kwaliteit van het dichtwerk van mevrouw Carelius. Nicolaas is erg verdrietig over het verlies van Dirk Willink, zo vlak na de dood van Lucas Pater.

296 Maria Carelius-Griethuizen (1746-1818), honorair lid van het Schiedamse dichtgenootschap Vlijt Volmaakt, zal gedurende haar leven vrij weinig publiceren, maar bekend zijn haar gepassioneerde vaderlandslievende gedichten. Ze zoekt hier kennis met Lucretia en sluit zelfs vriendschap. Zij behoorde tot de vrijzinnige tak van de lutherse geloofsgemeenschap in Amsterdam.

297 Het 'Maandelyks Gezelschap' was in 1747 opgericht. Leden waren Bernardus de Bosch, Anthony Hartsen, Jacob Lutkeman, Jacob Muhl, Lucas Pater, Henri Jean Roullaud, Dirk Willink, Nicolaas Simon van Winter en Pieter van Winter. Het genootschap, dat later op donderdag bij elkaar kwam en toen tot het Donderdagsgenootschap werd omgedoopt deed veel aan het schrijven van toneelstukken en was bekritiseerd door het opkomende talent Johannes Nomsz, door J. Lutkeman in een redevoering in *Diligentiae Omnia* een 'bekwaame schandvlek van 't menschedom' genoemd.

Wij verlangen sterk naar gunstige berichten aangaande onzen zoon. Dat het vaars van Jufvrouw Griethuizen aan onzen vriend v. M. [J. van Maurik] zo veel niet behaagd heeft als aan U en ons verwondert ons ten hoogsten. 't Is inderdaad in onze oogen een zeer schoon vaars en als men daarbij conzidereert, dat het het eerste is, dat zij in het ligt geeft, en dat zij nog weinig gedaan heeft, rijst deszelfs waarde nog aanmerkelijk. Wij loopen er waarlijk hoog mede en denken, dat het vaars van den Emmeriker [Pieter Vreede] niet bij haar twee coupletten op den dood van den Heer Benting [Bentinck] verdient genoemd te worden. [...]

Hebt gij al gehoord, dat het huwlijk van eene van de dochters van de koopman Vernède geslooten is met de zoon van mevrouw de Wed. Hasselaar? Zou dit een zoon zijn van den burgemeester, die in 't voorjaar gestorven is? Zoo ja, dunkt ons, dat dit een groot huwlijk voor die familie is.

De dood van de goede Dirk Willink heeft mijn man nogal aangedaan; 't was een hups mensch, die veel werk van mijn lieve Winter maakte. Dit tweede verlies maakt een geheele gaaping in het maandelijks gezelschap; 't is lang vereenigt geweest zonder sterfgevallen. Zoojuist komt Uw brief met goede tijding betreffende den patiënt. Welk een geruststelling voor ons allen.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, 9 september 1781

Anna is plotseling ziek geworden, net als Lucretia in 1761 lijdt ze aan 'roode loop', een ziekte waaraan Lucretia destijds bijna overleden was. Door een gelukkig toeval had ze toen 'wijntint' gedronken en dat had haar leven gered. Belangrijke steden gaan gezamenlijk over tot een nieuwe patriotse politiek.

Wat heeft ons de droevige tijding van Uw gevaarlijk toeval een aandoening en kwelling veroorzaakt! Wij verbeeldten ons, dat gij alreede te Gorcum zoud aangekomen zijn en dewijl gij zelf dubieus stelde of gij de volgende brieven wel vinden zoud, beslooten wij niet te schrijven, voordat gij te Amsterdam waart, ons van dag tot dag vleierende, dat wij vandaar door een brief van U zouden verrast worden. En ziet, in plaats van 't gewenscht bericht, waarna wij reikhalsden, krijgen wij onverwagt de tijding van Uwe gevaarlijke krankheid te Brussel. Oordeel zelf, welk een schok voor ons hart, schoon broeder Muhl alle mooglijke voorzichtigheid gebruikt had en om Uw brieven een omslag gedaan met verzoek, dat wij de zijne eerst leezen zouden, dewijl er iets in de Uwe was, dat wij niet wel konden verstaan zonder de zijne vooraf geleezen te hebben, waarin hij ons van langzamer hand prepareerde. Schoon hij dus met eene trouwhartige zorgvuldigheid al gedaan had wat mooglijk was om de eerste schrik te verzagten, was echter de aandoening geweldig. Krank aan roode loop!²⁹⁸ Wij kennen die ziekte en ik heb er in 't jaar 61 zelf op de dood af aan gelegen. Ik was menschlijker wijze weg geweest, indien ik niet in 't hoofd had gekreegen een theekopje zeer

298 Nu vaak aangeduid als dysenterie, een heftige vorm van diarree met bloed in de ontlasting.

oude wijntint [Spaanse vino tinto] dat ik nog had, in twee reizen te gebruiken; dit heeft mij onder Gods zegen gered. In denkbeeld of het van nut mogt zijn schrijf ik dit.

Hoe hebben wij U beklaagt, lieve kinderen, en hoe verlangen wij naar uw volgende brief, op hoop dat de beginselen van beeterschap wenschelijk gevordert moogen zijn en de kwaal tot niemant van de Uwe zijn overgeslaagen. Het strekt ons nog tot gerustheid, dat gij zelf schrijft, waarde Piet, en uw koolpartij [grapjes] van Uw Dr. doet ons hopen, dat gij U waarlijk beeter en ruimer bevind en dat de roode loop heeft opgehouden.

Uw lieve Vader heeft na zijn laatste toeval nog niet in de vorige assiette [lett. bord, fig. gesteldheid] kunnen komen; hij blijft pijnlijk, niet alleen in de rug maar ook in de ingewanden. Zoodra ik uw volgende, brief ontvangen heb, schrijf ik verder. Wij hebben gelukkig Zaterdagmiddag Uw brief van den 6den ontvangen en verblijden ons van gantscher harten over de vorderingen tot beterschap, die wij er in zien. [...]

Voor nieuws, dat veel der eerste steden, zelfs tot negen toe, van de week magnifique advyzen gegeven hebben; de goede partij wint sterk veld. God geeve, dat ze eerlang triomfeere!²⁹⁹

Het kabinet [de kunstverzameling] van de Hr. Tak heeft ruim 27000 guldens opgebracht; de vijf schilderijen van Troost tusschen 22 & 23 hondert gulden. De Algoede Voorzienige bewaake U verder en brenge allen gelukkig terug. In 's hemels naam, reis niet te haastig! Groet onzen vriend Vogels.

Pieter van Winter aan zijn ouders, ooms en tante, Brussel 12 september 1781

Pieter herstelt en houdt een beschouwing over het Vlaamse volk. Hij moet lachen om dochter Ceetje, die niet met Polleke aangesproken wil worden. Hij neemt een katholiek dienstmeisje aan, onder voorwaarde dat zij haar bijgelovigheid niet op de kinderen overbrengt. Gerrit heeft een paard aangeschaft.

Ik gevoel mij veel sterker. Wij hopen morgen naar Antwerpen te vertrekken. De environs [omgeving] hier, die ik deze laatste dagen nog meer beschouwd heb, zijn verrukkelijk en 't land zo schoon, dat het eene zugt zou inboezemen, hier te komen wonen; maar 't volk, schoon goedig, animeert niet en de fatsoenelijke lui zijn, gelijk 't niet wel anders wezen kan, of deïst of superstitieus [bijgelovig]; dat Roomsche kunnen wij tog niet op den duur mee overweg.

De kinderen zijn charmant, gezond, zoet, vrolijk en onze Ceetje word geabordeert [aangesproken] met deeze vocativen: maine polle, maine liefe kitje, maine polleke, knollebolleke, daar ze dan om schatert van lachen en roept: 'Neen, niette polieke, ikke ben Mama's dochtertje en Papa's poppetje en Naatjes schatje, dat ben ikke; Ceetje is niet een polleke! heu!

299 Negen belangrijke steden hebben gezamenlijk stappen ondernomen om de politiek van Willem V te dwarsbomen. De patriotse partij wint sterk aan momentum. Veertien dagen later verschijnt het revolutionaire *Aan het volk van Nederland*.

heul! Ze speelt hier met een zekere Miemie, 't schoonste kind uit een millioen kinderen, ge-loof ik; een kind, dat men als tekenaar bestudeerende zo verrukkelijk schoon vind, dat het alle beschrijving surpasseert, een bruinetje van 7 jaar; dog 't is duizend tegens een, dat door de groei die proportie, die nu dat schoon uitmaakt, niet vernietigt worde en zij tot een dage-lijsche of tot eene lelijke tronie worde. Ik repeteer aan de familie, dat het impardonnabel is, dit kind niet van de beste meester te laten pourtraiteeren, die zij vinden kunnen.

Voor 't overige zullen wij een Brabandsche meid en een dito rijpaard meebrengen. 't Laatste is een grap; 't zal door Vogels, die een groot ridder is, bereden worden. 't Verstaat de manege prompt en heeft het best mogelijk zedelijk karakter en hij is de wildste jaaren der jeugd reeds over: 't is een bonte vriend en zijn geschakeerde couleur kon schooner zijn, maar hij kost ook geen *f* 1000.- Enfin, 't is de pjeerd met de stjeerd, zoals zij zeer welsprekend hier zeggen.

De meid is, zoveel ik weet, zonder stjeerd en spreekt wat Fransch, dat voor de kinderen wel zal komen. 't Is een wezen tot naaldenarbeid geschapen en allerverliefst om bij ons te komen wonen. Zij schijnt gediensig en goedig en mijn vrouw, die juist er een voor 't lin-nen hebben moest, had zin om het te probeeren. Ik heb haar beduid, dat men bij ons dagt, dat de Roomschen wel bij onze Lieve Heer konden komen, maar dat ze het geweldig mis hadden en dat er bij de kinderen geen woord van spookten, droomen en vooral van geen duiveltjes nog heiligjes in mogt komen; dat ze wel bedenken moest, of ze zig in een onhei-lig ketters land wou begeeven bij ketterse menschen zoals wij. 'Ija, Mijnheer, ija wel, Mijn-heer.' Nu moet de tijd leeren, wat er van de meid en de pjeerd zal worden; misschien krijgen ze allebeiden door middel van de tijd, die roozen baard, een schop in 't gat. Enfin, men is er niet aan getrouwt.

Lucretia van Merken aan Jacob Muhl, Bijdorp 16 september 1781

Ieder sprankje hoop op een andere politiek wordt door Lucretia gekoesterd. De Holland-se vloot is uitgevaren en Engelse krigsgevangenen in Nederland kunnen op Lucretia's medelijden rekenen.

Het verheugt ons, dat de beterschap van Pieter aanhoudt. De vergadering in 's-Hage schijnt gescheiden, althans de Heer Burgemeester Hoofd is gisteren geretourneert. Wat zegt men te Amsterdam van 't advys van Westergo?³⁰⁰ Is dat niet sterk?

Nu is onze vloot dan wederom uit. Mogt ze met geen minder roem dan de voorige wederkeeren, doch, indien het mogelijk was, met minder verlies! Want die booze Engel-schen... doch laat ik er niet veel van zeggen; zij hebben, naar 't schijnt, rijklijk hun portie van 't verlies gehad en Parker heeft den brui van weer met de braave Hollanders te kampen. Vivat onze dappre zeehelden! En vivat onze trouwe Hyder Ali! Dat is een baas! Hij ligt nog

³⁰⁰ Advies van het kwartier Westergo gericht aan de Staten van Friesland betreffende een onderzoek naar de houding van de stadhouder in het geschil tussen Frankrijk en Engeland.

voor Madras en zo hij 't vóór ons vertrek inkrijgt, houden wij U aan Uwe belofte van Bijdorp te komen helpen illumineeren.

De Engelschen, die hier krijgsgevangenen zijn geweest, zijn van de week uitgewisseld en vertrokken. Die bloeds waaren ten grooten deele ziek en allen zagen er uit als dooden. 's Morgens vóór hun vertrek was er nog een gestorven. Die arme zielen verdienen medelijden; zij hadden ons geen leed gedaan. Maar eerst, na zulk een lange reis afgelegd te hebben, door storm op strand gejaagd te worden, dan alles te verliezen, schipbreuk te lijden en gevangen te zijn, 't is al wat te zeggen en nog een groot geluk voor hen, dat ze in edelmoedige handen gevallen zijn. Enfin, ze zijn vertrokken en wij wenschten hartelijk, dat al onze gevangene en verstrooide zeelieden ook al weder herwaart vertrokken waaren. [...]

Lucretia van Winter aan Pieter en Anna van Winter, Amsterdam 4 oktober 1781

Professor Nahuys is ernstig ziek, en mevrouw Nahuys is aangevallen door een aap. De brochure *Aan het Volk van Nederland*, dat het startsein voor de patriotse revolutie is, wordt 's nachts overal in het land verspreid. De oproep tot gewapend verzet gaat Lucretia te ver, omdat het de tegenstellingen binnen het land alleen maar verder aanwakkert. Met haar vermoeden dat de anonieme auteur van de brochure afkomstig is uit een van de landprovincies en niet uit Amsterdam, zit ze op het juiste spoor. De auteur was Joan Derk van der Capellen tot den Pol. Ze heeft het nog niet gelezen. Kapitein de Bruijn die erop toezag dat de oorlogsvloot op de Maas niet uitvoer is naar Engeland gevlucht, waar door zijn verraad voor iedereen duidelijk wordt.

Proffessor Nahuis ligt gevaarlijk en ook zijne huisvrouw, de laatste van eene ijsselijke schrik van een aap, die, uit haar buurmans huis in het hare gevloogen, op een haarer kindertjes aangevloogen is en het deerlijk in het voorhoofd heeft gebeeten. De moeder, die in de kamer was met een kleener zuigeling en een meid heeft door haare bedaardheid het kind veel hulp toegebracht en de aap ten huis uit gekregen, doch het schaapje, dat buiten dat niet voordeelig was en de stuipen kreeg door schrik zal, zo het blijft leven, er altoos de lidteekens van draagen en de moeder vreest men, dat door de schrik het zal besterven. 't Is een naar geval en maakt veel opschudding in de stad. De eigenaar of liever bezitter van de aap – want hij had ze in commissie gekogt om ze te verzenden – is er zo door gebeeten, dat men vreest, dat hij er een stijve hand van zal behouden. Men heeft de aap doodgeslagen, doch dit red het geval niet. Hoe ras kan men een ongeluk belooopen!³⁰¹

Wij twifelen niet, of gij hebt te Amsterdam de brochure aan Nederland [*Aan het Volk van Nederland*] ook gezien, want men zegt, dat ze in alle steden en zelfs op dorpen gestrooid is. Het is een violent geschrift en van geen onkundige hand, doch 't kraait geweldig

301 Catharina Walburg van Mansfeld-Nahuys (1742-1781) heeft bij de aanval van de aap waarschijnlijk tetanus opgelopen. Ze was getrouwd met hoogleraar theologie Gerard Johannes Nahuys (1738-1781).

oproer en alle bezadigde menschen wenschten, dat het waare thuisgebleeven, dienende nergens toe als tot vergrooting van de verbittering en tweedragt, die reeds eenmaal sterk genoeg is, al werpt men geen brandstof in 't vuur.³⁰² 't Ergst is, dat men Amsterdam er de schuld van geeft en zegt, dat het daar thuis hoort, schoon wij ons verbeelden, dat het teekens draagt, dat het in eene der landprovinciën gegroeid is. Zeeker heer, voor wiens sentimenten gij en wij veel achting hebben, zeide gisteren: indien ik invloed had bij de regeering van Amsterdam, zou ik hen raaden het geschrift openlijk te disapproberen en het verkoopen te beletten. Dit laatste is te Leiden Dingsdag reeds geschied. Bezadigde lieden hadden gaarne, dat hieruit geen oorzaak genomen wierd om de verbittering op Amsterdam te vermeerderen.

Hier loopt een vreemd gerugt van kapitein de Bn. [De Bruijn].³⁰³ Men zegt, dat hij in stilte naar Engeland vertrokken is; of dit waar is, zal de tijd moeten leeren... De aardappelen voor U en de vrienden Lublink zijn besteld.

Lucretia van Winter-van Merken aan Pieter van Winter, Amsterdam 10 oktober 1781

De beet van de ontsnapte aap veroorzaakt de dood van mevrouw Nahuys en vlak daarop overlijdt haar man. Uit Rome komt het bericht dat Grandjean ernstig ziek is. Lucretia feliciteert Pieter met zijn besluit om geen regent van de schouwburg te worden. Net als Pieter doet ze haar best om een exemplaar te pakken te krijgen van de anoniem verspreide brochure *Aan het Volk van Nederland*, die blijkbaar vooral onder weeskinderen en soldaten is verspreid. In Leiden zijn er meer exemplaren gevonden dan in Amsterdam. Ze heeft al gehoord dat de brochure niet uit Holland komt. De brochure is onmiddellijk verboden.

Gij zult reeds vernomen hebben, dat Prof. Nahuis twee dagen na zijn vrouw overleden is, nalatende vijf kinderen. Er zijn hier in de omgeving veel zieken.

Wij hadden voor eenige dagen zeer veel weet van 't gevaar, waarin de uitmuntende kunstenaar Grandjean³⁰⁴ zich te Rome bevond; doch hij word, God lof, beeter, 't geen ons een weezentlijke stof van blijdschap geeft, zo wel om de uitmuntende verdienste van den

302 De brochure *Aan het Volk van Nederland*, anoniem uitgegeven door Joan Derk van der Capellen tot den Pol, lid van de Overijsselse ridderschap, waarin hij vraagt om burgerlijke inspraak in het bestuur. De brochure is in den nacht van 25 op 26 sept. 1781 door toedoen van predikant F.A. van der Kemp in vele steden verspreid; het werd direct verboden door de Staten van Holland.

303 De kapitein van het eskader op de Maze die niet mocht of niet wilde uitvaren. Zie de brief van Jacob Muhl aan Pieter van Winter 13 augustus 1781. Een jaar later verdedigt De Bruijn zich in *Verdediging van den kapitein Andries de Bruyn wegens zijn gedrag [...] Waar uit overtuigend blijkt, dat hij geenzins onvoorzigtig, disassent en verward is te werk gegaan, of zich aan confuse, verzuim en zorgeloosheit heeft schuldig gemaakt, gelijk hem bij de Sententie van den Krijgsraad is te last gelegd* (1782).

304 Zie hierboven. Grandjean vervaardigt de etsen voor de *Germanicus*.

kunstenaar en uit medelijden met zijn oude vader en de reeds gedaane onkosten van den Hr. Fouquet³⁰⁵ als om het groot verlies dat er Germanicus bij zou geleden hebben.

Wij denken, dat gij zeer wel hebt gedaan met te bedanken voor het regentschap van den Schouwburg. Uw Vader zegt, dat hij U het aanneemen van dien post voor nu en voor altoos zou afraaden; en met het grootste regt, want wij beiden hebben te veel gehoord van meer dan een Regent, dat hij, die die post aanvaard, zich een bron van verdriet opend, die hij met alle beleid niet weder kan stoppen, dewijl hij altoos moet haspelen of met zijn mederegenten, of met de acteurs en actrices, of met de poeeten, of met het public. Dit is, dunkt ons, noch erger dan tusschen Scilla en Charibdis door te vaaren zonder schipbreuk te lijden.³⁰⁶

't Is ons leed, niet aan Uwe begeerte en die van den heere Van Maurik te kunnen voldoen met U de bewuste brochure [*Aan het Volk van Nederland*] te bezorgen.³⁰⁷ Wij weten wel luiden, die ze ter leen gehad hebben, maar niemand, die ze bezit. Wij hebben hier en daar eens gepolst, maar niemand ziet er kans toe om ze te bezorgen. Ondertusschen is men 't hier volmaakt eens, dat ze uit eene der andre provincien komt. 't Is echter vreemd, dat ze te Amsterdam zo menigvuldig niet schijnt gestrooid geweest te zijn als te Leiden, daar zo veel militie is. Ook zegt men, dat er veele gevonden zijn door weeskinderen en soldaaten. De Regenten van de eene en de officiers van de andre hebben ze opgeëischt, opdat ze niet verder zouden loopen. Wij hebben gezegt; dat er te Amsterdam ook, gelijk te Leiden, orde op gesteld was, en die tijding gaf veel genoegen.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiderdorp 21 oktober 1781

Lucretia en Nicolaas kunnen nog niet naar Amsterdam omdat Mietje ziek is. Het is oktober en al koud. Er is een zeer flauw antwoord op de brochure van Van der Capellen verschenen.

Mietje, onze dienstbode, ligt ernstig ziek op de groote koepelkamer. Marbus, onze trouwe tuinman, doet de boodschappen naar Leiden. Gelukkig, dat ons goed nog niet verzonden was. Wij gaan morgen stoken, zoodat wij het hier wel zullen kunnen uithouden.

Hebt gij geleezen het *Antwoord van 't goede Volk van Nederland*³⁰⁸ op de brief [*Aan het volk van Nederland*]? 't Is de pijnige [moeite] waart dat gij 't leest en zo gij eens lachen wilt. De

305 Pierre Fouquet jr. (1729-1800), uitgever en prentverkoper.

306 De uitnodiging om regent van de schouwburg te worden was eervol. Met goede vriend Henri-Jean Roullaud (1729-1790), regent van de schouwburg, had Lucretia vaak over de moeilijkheden van die functie gesproken.

307 De brochures waren in heel Nederland tegelijkertijd en 's nachts uit rondrijdende koetsen gegooid, wat op een goede organisatie wijst.

308 Anoniem, *Antwoord van 't goede volk van Nederland, aan den verborgen schryver des briefs, gevonden op de straten der voornaamste Hollandsche steden*.

mof meesterknegt³⁰⁹ echter is dit laatste buiten drie a vier comique traits uwe attentie niet zeer waardig.

Ik weet haast niet veel nieuws te schrijven. Onze buuren Markon zijn nog buiten; mijnheer heeft aan 't pootje [podagra, voetjicht] geleden maar is nu beeter. Die vrienden vertrekken van de week, doch komen over 14 dagen wederom om slagt buiten te houden. De vrienden Mulder zijn ook nog buiten; de oude Hr. is zeer caduc en heeft een groot opening in 't been; wij weten nog niet, wanneer zij vertrekken. Voor 't ovrige heeft de meeste part der buuren de winterkwartieren reeds betrokken.

**Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Bijdorp 25 oktober 1781**

Mietje is nog ziek en krijgt kina en een drankje van borax met siroop van viooltjes. In Amsterdam worden grote verliezen geleden.

Wat Mietje betreft, de koorts blijft continuëel en 't is een galziekte, zo als er te Leiden en te Amsterdam menigvuldig van deze zomer geweest zijn. Zij legt, gelijk UwEd. begripen kunt, zorglijk, haar kragten worden echter door kina gesteunt; gistren verscheen de spruw, dus zij thans zeer benaauwd is. Wij gebruiken de borax er tegen met siroop van violen en moeten het ovrige aan een Hooger Magt overgeeven. Onze twee dienstboden en twee andere vrouwen waken om de beurt. Het stoken op onze slaapkamer gaat goed.

Nu wat anders. Wat meld Uw brief al leeds! Wij deelen van harten in Uw schade en die van broeder. 't Is zeer ongelukkig, maar nog ongelukkiger voor den eigenaar, die, zo ik meen onthouden te hebben, reeds vrak zat. Uw lieve Vader en ik schrikten op die tijding zeer, doch Papa had al gevreesd, dat het comtoir er bij lijden zou. Doch wat is toch van Dirk en Gerrit? [Vogels] Mankeeren se, zijn ze geruineert? Hoe komt dit? Is 't goed van de zusjes ook weg? Wees toch zo goed en geef ons hiervan nader illucidatie [opheldering].

**Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
2 november 1781**

Na de ziekte van Mietje, is alles in orde gebracht om weer naar Amsterdam te komen. De familie Vogels heeft inderdaad verliezen geleden. In Utrecht lopen de spanningen binnen het college hoog op en een lid van de vroedschap, het voormalig wonderkind R.M. van Goens, laat zich van zijn slechtste kant zien. Reacties blijven niet uit. De vloot naar West-Indië vaart uit onder bescherming van een minimaal aantal oorlogsschepen.

309 Verwijzing naar Het toneelstuk *De Mof Meesterknegt, of de Vader Met Zyn Zeeven Dochters*.

Bij Mietje is het levensgevaar geweken. Wij hopen 11 Nov. naar huis te kunnen gaan. 't Geval, of liever: ongeval, van D. en G. [de broers Vogels] smert ons, maar wij hebben, ziende hun onbekwaamheid, lang gevreesd, dat het haaken zoude. De laatste schreef ons voorleden week een vriendelijken brief om zich te beklagen, dat Mietjes ziekte ons wederhield thuis te komen, wenschte dat zij haast hersteld mogt zijn en wij haast mogten overkomen, verder melde hij ons de ziekte van zijn broeder zuster, doch geen enkel woord van iets anders.

Hebt gij de tweede brief van Jan van Utrecht gelezen?³¹⁰ Zo niet, verzuim dit niet: ze is zeer leesenswaardig en hoe de scheepen [R.M. van Goens] na dezelve zal kunnen besluiten in Utrecht te blijven, is onbegrijpelijk. 't Advys van Alkmaar hebben wij nog niet gehoord, maar wel, dat eindelijk de westindisch vaarders met twee oorlogscheepen en twee fregatten zullen geëscorteert worden. God geeve, dat ze niet in handen der Engelschen vallen. Wat hebben die rovers daar weder een buit aan onze oostindische schepen! Men klaagt, zo wij hooren, dat Amsterdam thans zelf niet veel vigeur toont en die klagten komen uit een welmeenende mond. Wat zullen wij veel zeggen? 't Is ten uitersten te beklagen, dat er geen eensgezindheid is. Nu, wij moeten weder thuiskomen op het zeggen van proffessor Krighout.³¹¹ het is niet anders.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, 7 november 1781

Pieter is ziek. Van Goens is in Utrecht zeer gehaat, en zelfs zijn partijgenoten willen hem weg hebben. Een dubbelganger is ernstig bedreigd.

Zaterdag ontvingen wij met veel aandoening de tijding van de ziekte van onze waarde zoon en tevens de vriendelijke belofte van onze dochter om ons nader van zijn toestand te berichten. Wij hebben in enkele dagen niets vernomen en zijn zeer ongerust. Laat Rijnders³¹² namens u schrijven als u tijd of gezondheid ontbreekt. Nieuws is hier niet als dat de stroom van Utrecht van Gs. [Van Goens]³¹³ zo sterk tegenloopt dat het nog niet zeker is of hij griffier van 't hof zal worden. Men spreekt thans van hem secretaris van Ambade [ambassade] naar 't hof van Pruissen te maaken en mooglijk was dit best, dan was hij van de hand. Men zegt, dat een seeker heer, genaamt Van der Laan, op 't punt geweest is van buiten Utrecht in 't water geworpen te worden, omdat hij hem van gedaante geleeke.

310 *Tweede brief van Jan van Utrecht over het voorgevallene met twee boekverkopers tot beter verstand van het so genaamd Echt Relas* (Amsterdam 1781). Deze brief is een uitgebreide reactie op R.M. van Goens, *Echt relaas van het voorgevallene te Utrecht met boekverkoper B. Wild*, waarin hij allerlei onbewezen beschuldigingen uit aan het adres van Bartholomeus Wild, drukker van de zo door Lucretia en Nicolaas bewonderde *Politique Hollandais* van Cerisier.

311 J. Krighout (1703-1770), hoogleraar remonstrants seminarium.

312 Rijnders is boekhouder op het kantoor van Muhl en Van Winter.

313 Rijklof Michael van Goens (1748-1810), tot 1776 hoogleraar te Utrecht in de geschiedenis, welsprekendheid, oudheden en het Grieks. Daarna Oranjegezind lid van de vroedschap. Enorm gehaat door de patriotten vanwege zij ongefundeerde verdachtmakingen en scheldpartijen, vandaar dat zijn dubbelganger bijna in het water is gegooid. Zijn aanstelling in Utrecht wordt onhoudbaar, maar de diplomatieke betrekking, die hem door Prins Willem V beloofd was, wanneer hij te Utrecht ontslag zou nemen, heeft hij nooit gekregen.

Uw vriend Schultens is ongesteld en ziet er uit als een zeer zwak mensch. Met Mietje gaat het beter; zij is 'Mooitjes'. Wij hopen U allen spoedig te Amsterdam in welstand te ontmoeten.

**Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Bijdorp 26 april 1782**

Een nieuw seizoen op Bijdorp breekt aan, maar het weer werkt nog niet echt mee. Aaltje raakt licht gewond.

Wij zijn, Gode gij dank, hier zeer wel naar ons doen gearriveerd; de felle wind, verzeld van regen- en hagelbuien, maakte het water in den Amstel en bij den Uithoorn zo golvend en stootend, dat ik waarlijk vreesde zee- of liever rivierziek te zullen worden, doch toen de vaart naauwer wierd, ging alles zeer wel en onze reis was bij uitstek voorspoedig, dewijl wij meestendeels voorwind en een zeiltje bijgezet hadden, waardoor wij voor half drie uren reeds hier waaren. Ons dienstbaar volkje alhier stond ons reeds op te wagten, toen wij naar de overzijde staaken om de sleutels, die bij den Hre. Van Geer bewaard worden en passant mede te neemen. Wij zonden onze Aaltje om dezelve, maar die arme meid, te driftig loopende, sloeg geen acht op een houte pijp van een goot, die in 't voorleden jaar gemaakt is, en liep er tegen aan met het hoofd. Zij merkte door de schrik niet, dat het zo sterk was aangekomen, voordat het bloed haar langs 't aangezicht en den hals vloeyde. Men lei er bij Van Geer terstond iets op, terwijl wij, die het niet gezien hadden, vast murmureerden, waar zij toefde. Zij had er echter niet veel hinder van en lachte er mede, toen zij wat bedaard was en een compres met witte wijn zal alles in een dag vier vijf herstellen.

Wij waaren hier naauwliks een uur of twee geweest, of onze vriend Manlo kwam te voet uit Leiden in weerwil van 't slechte weder om te zien, hoe wij het hadden, gelijk ook de goedgehartige Van Geer.

Pieter van Winter aan Anna Louise van der Poorten, Middelburg 28 april 1782

Op de beurs worden grote verliezen geleden, maar niet door Pieter. Zijn zaken gaan zeer voorspoedig en begin 1782 koopt hij het enorme huis Saxenburg op de Westermarkt bij de Keizersgracht voor f 100.000. In april is hij op zakenreis en bezoekt hij onder meer Middelburg. Daar is hij getuige van een wonder: een onbemande ballonvaart en dat lijkt een belofte voor de toekomst in te houden.³¹⁴ De ballon was gevuld met 'elastique' lucht, afkomstig uit de 'gisting' van ijzer. Hij is al enige tijd van huis, maar schrijft zijn vrouw dat ze niet bang hoeft te zijn dat hij achter de Zeeuwse vrouwen aangaat, want die vindt hij niet aantrekkelijk.

314 De allereerste bemande ballonvaart is op 21 november 1783.

Heden op de middag na de verkooping voor den eeten is hier op een bekwaame plaats een knappe lugtbol van groen taft dog wat kleiner dog bijna net zo groot als die buiten Amsterdam was (welke mislukt is) opgelaten gevult met elastique lucht door gisting uit ijzer gevormt; men zegt er wel 100 [duizend? spijkers] toe zijn ingegaan; hij ging zeer wel en zeer hoog en is 17 minuten gezien geweest met het bloot oog. Al de beau monde van Middelburg was er; dog ik heb maar een paar mooie Vrouwen gezien – nog was de eene een Engelsche jonge juffouw uit ter Veere en ik heb gereflecteert dat de menschen hier over 't geheel niet mooi vallen, ter contrarie zelf, te Amsterdam zoude men onder een gelijk getal veel meer gevonden hebben die er lief uitzagen. Zo dat gij ziet ik loop niet veel gevaar hier van aan 't lichtmissen te raken en te Amsterdam heb ik U, dat is voor mij de geheele Vrouwelijke Sexe in een kort begrip.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, Bijdorp 6 mei 1782

De brief bevat 'een mengelmoes' van allerlei zaken die de politieke actualiteit raken. De binnenlandse spanningen nemen toe. In Nijmegen wilde men een burgemeester uit het raam gooien omdat hij zich tegen de Amerikaanse vrijheidstrijd had uitgesproken, en in Zwolle heeft de drost excuses aan het gemeen moeten aanbieden. Neef Horbag strijdt aan patriotse zijde in Schoonhoven en slaagt er daar in de gemoederen in toom te houden. Zonder al teveel ophef kleurt Schoonhoven patriots. In Amsterdam lijkt de anti-orangistische factie onder Van Berckel en Hendrik Hooft Danielsz. aan de winnende hand, maar Van Berckel mag van de vroedschap zijn positie in de Staten Generaal nog steeds niet innemen. Het proces tegen Van der Kemp wordt eindelijk gestaakt en *Monzongo* wordt weer opgevoerd.

Wij hopen, dat de koorts van Antje spoedig voorbij zal zijn. Het is hier guur; de meeste vruchtboomen bloeien nog niet.

Een onzer schoorsteen, was voor den winter afgebrooken en is door 't ruwe weer nog niet gemaakt. De top, zwaar met lood gedekt, staat in ons voorhuis en is een gevaarte van meer dan 12 voet in 't vierkant. Zoud gij dit wel gedagt hebben? 't Gelijkt zo klein, als het op 't huis is. De kalot [hoed, muts] van de schoorsteen doet mij denken om de lauwerkrans, die gij voor mij wilt laten groeien. Als ik dezelve heb, zal ik ze op 't hoofd zetten van de jonge dichter die Popes Essai of Men zo gelukkig in Nederlandsche vaarzen brengt.³¹⁵ Maar als gij zin hebt in lauren aan te kweeken, moet gij vooral Lares Ceres koopen: dat is zeer lieflijk groen en groot blad en staat ongemeen fraai. Maar al genoeg van natuurlijke lauren! Men geeft hier billijke loflauren aan onzen waardigen Burgem. Hoofd, wiens vaderlands-liefde en trouw zeer geroemd word.³¹⁶ Een ander heer, die te Amsterdam thuishoort en

³¹⁵ Dat is Pieter zelf.

³¹⁶ Hendrik Hooft Danielsz. (1716-1794), de Amsterdamse regent die zich al vroeg aansloot bij de patriottenbeweging. Vanwege zijn betrokkenheid bij de burgerbeweging werd zijn bijnaam Vader Hooft.

onlangs de Heeren Maklain³¹⁷ en Markof³¹⁸ onthaalde of logeerde, heeft hier magtig veel verloren.³¹⁹

Wij wisten hier, dat de zaak van de Heer Van B.[Berckel] in de vroedschap zou dienen en hadden hertelijk gewenscht, dat de voorslag was doorgegaan en de braave Dortenaar aan hem een steun had verkregen. Wat zullen wij zeggen? 't Blijft nog nagt.³²⁰

Hebt gij de gedrukte brieven gezien, waarin gemeld word, dat men te Nimegen burgem. Singendonk uit de vensters heeft willen werpen, omdat hij de onafhankelijkheid der Amerikanen niet wilde drinken en te Zwol een drost genoodzaakt excus aan de gemeenslieden te verzoeken, die hij voor een oproerigen hoop had gescholden? Van G. [Goens] te Utrecht, zegt men, word ontfanger der Convoaien en Licenten in 's Bosch; aan de andre zijde heeft onze neef Horbag³²¹ zich zeer braaf gekweeten te Schoonhoven en de gemoederen ten besten doen zwenken.

Wat spijt het ons, dat de Fransche Oostindische vloot in handen der Engelschen gevallen is, Waarom toch liep dezelve uit, gewaarschuwd zijnde. Is dit wel rein spel?

Een tweede vraag: wat zal de koning van Pruissen te Weenen maaken? Die reis dunkt ons vreemd. Apropos van reis: Do van der Kemp is heden voor acht dagen, een dag die zo guur was, dat hier eene vrouwe op een chais [open koetsje] door de koude bevangen dood bleef, naar Nimegen vertrokken om te trouwen. De gewezene hoofdofficier heeft verklaart, niets in persoon tegen hem te hebben, dus is die saak afgedaan. Men zegt, dat dit proces 600 guldens aan den officier gekost heeft. Zie daar een mengelmoes van allerhande zaaken.

De heer P. van Lelyveld vertelde ons, dat de Rotterdamsche troep tooneelspelers in Den Haag evenals in Leiden de Monzongo gespeeld heeft.³²²

Omdat Lucretia in deze brief het woord hopen viermaal heeft doorgestreept en vervangen door een synoniem, schrijft ze: 'Ik ben zo elendig onder de heerschappij van het woord 'hoopen' geweest, dat ik het uit knorrigheid heb uitgehaald. Dus krijgt gij deeze vol krabbels; 't is of ik 't briefschrijven ontwend ben'.

317 Mogelijk predikant Archibald Maclaine (1722-1804), van de Engelse kerk in Den Haag.

318 Arkadij Morkov (1747-1827), Russische minister, naar Nederland gezonden om te bemiddelen tussen Nederland en Engeland.

319 De heer bij wie de geheime onderhandelingen plaatsvinden is mogelijk Willem Boreel Jacobsz. (1712-1787), met wie Maclaine ook correspondeert.

320 Zijn tegenstanders onder leiding van burg. J. Rendorp, trachtten Van Berckel, die man van het geheime verdrag met de Amerikaanse opstandelingen, af te zetten, maar dat zou niet lukken. In de tussentijd werd hij vervangen door de eveneens anti-orangistische Carel Wouter Visscher. In 1782 keert hij in de Staten van Holland terug, waar hij met 'de brave Dortenaar' De Gijselaar (Dordrecht) en Zeebergh (Haarlem) een patriots machtsblok vormt.

321 Marcellus Johannes van Horbag, patriotsgezind bestuurder (schepen) in Schoonhoven.

322 Pieter van Lelyveld Pietersz. (1736-1809), burgemeester van Leiden.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, 15 mei 1782

Vriend en dichter Antoni Hartsen is overleden. Na het overlijden van Pieter Meijer in 1781 zoekt uitgever P.J. Uylenbroek³²³ contact met het echtpaar Van Winter en dat contact bevalt goed. Het is koud en er is nauwelijks groente te krijgen. De hooggeleerde Petrus Camper komt weer eens langs en laat zich van zijn onsympathiekste kant zien. Hij kakelt maar door, en maakt opnieuw duidelijk dat hij het buitentje Bijdorp veel te klein vindt. Hij ambieert een positie aan het stadhoudelijk hof en dat zint het echtpaar niets.

Het onverwagt sterfgeval van de heer Hartzen deed ons sterk aan. Welk eene verandering in het poëtisch gezelschap!³²⁴ Vier leden in de tijd van een jaar en daar boven nog onze vriend Meier. 't Is of de dood den oorlog aan de kunsten verklaart: vijf Amsterdamsche dichters en de schilderes Troost, 't is veel. Ik had liever gehad, dat hij er vijf leden van het oude Engelsch ministerie voor had weggenoomen, doch die maagre scharminkel vraagt niet, wie wij 't liefst missen zouden.

Het denkbeeld van missen brengt Uw lieve Vader en mij natuurlijk op het denkbeeld van bezitten, 't geen veel aangenaamer is. Maar hoe aangenaam ons Uw bijzijn ook is, wij moeten nolens volens U verzoeken Uw komst uit te stellen tot 5, 6 of zeven Juny om de gewichtigste reden der waereld, naamelijk dat hier nog niets te eeten of in Leiden te krijgen is dan een enkel assiet porcelein [een bord postelein]. Wij hebben driemaal een klein assietje gehad, voila tout. Spergies [asperges], die eetbaar zijn, zijn hier niet te bekoomen. De oudste menschen alhier hebben geen geheugen van zo schraal een voorjaar en elk, de winterspijzen moede, beklaagt zich over het gemis der jonge groenten; en 't is hier niet alleen, maar door gansch Zuid-Holland en in de andre provincien overal waar kleigronden zijn. Wij hadden hier gistren een burgemeester van Zwol, die ons betuigde, dat er in die geheele contreien nog niets te vinden was, zwaare broeierijen op heereplaatsen uitgezonderd, en dat men aldaar porcelein [postelein] van Amsterdam liet komen, daar men op de losse veengronden in het stuk der groenten altoos vooruit is. Doch laat ons niet klaagen; de zegen des Allerhoogsten kan alles te regt brengen...

Wij dachten wel dat Uilenbroek U voldoen zou. 't Is een edel hart en geoeffent verstand; wellevendheid kan de verkeering met menschen of de opvoeding geeven, maar deeze eigenschappen zijn als gunstbewijzen van het weldadig Opperweezen veel meer eerbiedwaardig. Hij heeft ons een allervriendelijksten brief geschreeven om zich naar onzen welstand te informeeren, waarin hij onder andre meld, dat hij bij U buiten geweest is

323 Uylenbroek leidt de voormalige uitgeverij van David Klippink, met wiens weduwe hij in 1779 getrouwd is. Het echtpaar Van Winter-van Merken besluit om ook het tweede deel van hun *Toneelpoëzy* bij hem uit te brengen. Over deze uitgever: M. de Vries, 'Geleefd voor poëzie. Pieter Johannes Uylenbroek (1748-1808)', *Nederlandse Letterkunde* 11 (2006).

324 Antoni Hartsen (1719-12 mei 1782), koopman, toneeldichter en -vertaler uit de kring van Pieter Meijer. Had regelmatig met de Van winters samengewerkt aan de *Laus Deo Salus Populo gezangbundel*. Ook hij was lid van het Donderdagsgenootschap, dat in snel tempo zijn leden verliest.

en bij U gesoupeerd heeft. Hij spreekt met zeer hoogen lof van Uwe vertaaling van Pope³²⁵ en betuigt, er over verbaast te staan, en als hij dit zegt, is 't waarheid: hij veinsd nog vleid, daar kunt gij vast op gaan. O, hoe veel waardiger is de landman in mijn oog enz. Zie brief aan het volk.³²⁶

Wij kregen hier gistren namiddag een weezen van een geheel andren aart, namelijk de redenvoerder over het gedaanteschoon [Petrus Camper].³²⁷ Hij kwam van Utrecht, liet zich bij ons aanzetten en vertrok ten half zes naar Den Haag. Hij maakte bij ons beiden zijn hof niet door zijn afgesleetene spotternij over Bijdorp en nog minder door zijne insolentie tegen een waardiger weezen dan hij, naamelijk onzen uitmunten vrend De Malnoë, die, te grootmoedig om zich te revengeeren [wreken], hem slegts met stilzwijgen beantwoorde. Hij gaat nu in Den Haag woonen en wilde volstrekt, dat wij dit zouden prijzen. Weetende dat hij nu probeeren zal hoveling te worden verkooren wij dit niet te doen, ons vernoegende met zwijgen. Hij fulmineerde tegens de erkenning der Amerikanen, tegen de moed der Friezen, enfin, ik denk dat hij op zijn minst het getal der hofkraaien zal gaan vergrooten, doch Papa zegt, dat hij het daar ook al niet lang zal kunnen houden.

Het verblijdde ons te vernemen, dat broeder Muhl hersteld is; hij moge een voorspoedige reis hebben.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, zonder datum (eind mei-begin juni 1782)

Het echtpaar leest de beschrijving van Parijs door Mercier en is verbijsterd over de viezigheid, armoede en ellende die ze daarin tegenkomen. Parijs wordt beschreven als een hel waar het vocht uit de ondergrondse begraafplaatsen, de catacomben, door de straten spoelt, de armen in de goot creperen en de rijken alleen om zichzelf geven. Pas in de negentiende eeuw verandert de stad ingrijpend van aanzien.

Wij gaan niet na Parijs. Gij zult U over deeze uitdrukking verwonderen en zeggen: 'Is het mogelijk dat gij het denkbeeld van zulk een reis hebt gevormd?' Neen, dat is niet mogelijk, maar men kan, schoon men geen voorneemen heeft een reis te doen, een besluit neemen om dezelve na te laten en ziehier waaruit dit besluit gesproten is.

325 Alexander Pope, *Proeve over den mensch* in dichtmaat zal pas in 1797 door Uylenbroek op de markt gebracht worden, maar in *Concordia et Libertate* heeft Pieter al een gedeelte voorgelezen. In 1783 verschijnt een prozavertaling van de hand van Elizabeth Bekker-Wolff.

326 'O Hoe veel waardiger is my de eenvoudigheid Eens gullen landmans, door natuur-alleen geleid! Zyn edelmoe-dig hart, hoe ruw van schors, houd waarde; 't Is zuiver goud, omringd van een moerassige aarde', in: L. van Winter-van Merken, *De Waare Geluksbedeeling*, 97. Pope was met zijn krachtige statements in de 18e eeuw bijzonder populair. De kern van zijn opvattingen is dat rationaliteit en emotionaliteit de mens aanzetten om zich voor zichzelf én tegelijk voor het algemeen in te zetten: 'Zo werken in de ziel twee saambestaanbre krachten, Die 't heil van 't algemeen by eigen heil betrachten.'

327 Petrus Camper. *Over het Gedaanteschoon* is de titel van een van zijn redevoeringen, voorgelezen in de Amsterdamse Tekenacademie.

Wij leezen thans een van de wonderlijkste, aangenaamste, geestigste verschrikkelijkste, aandoenlijkste, vrolijkste etc. etc. brochures, die ooit geschreven is of geschreven zal worden. Hier leren wij uit wat Parijs is en wilt gij 't weeten: un gouffre [een verschrikkelijk gat], wier voorsteeden ten deele gebouwd zijn op uitgehoolde steengroeven, die de hooggebouwde huizen telkens dreigen in te zwelgen, alwaar de stoffe der geruimde geheime plaatsen door goten langs de straaten loopt in de putten of in de Seine, welker water de inwoonders dikwils met die onreinheden vermengt drinken en welker kerken zodanig besmet zijn door de stank van twintigduizend lijken, die er jaarlijks begraven worden, dat de kiesche rijkdom er des zomers niet in wil gaan; en nog is dit slechts een klein gedeelte. 't Gezicht der elende, die er van gebrek vergaat, van de grooten, die er zich niet op verwaardigen neder te zien, van de kunsten, die in de armoede kwijnen, van de weelde en onverschilligheid, van 't kruipen der hovelingen, de kostbaarheid der meubelen, de pracht der kledingen, verandering der elkander verdringende modes, van de schouwburg en operaas, van de saletten, zangen en dansen, enfin, van al wat te bedenken en niet te bedenken is, vormt een mengsel zo verschrikkelijk, zo vreemd en teffens zomtjids zo riant, dat het ongelooflijk is. En met dat alles is het werk zo geestig en aantrekkelijk, dat men het buiten nood niet nederleggen zal, als men er 't oog in heeft geslaagen. 't Is waar, dat de schrijver zegt, dat zijn tafreelen te veel van die van Rembrand hebben, dat is te seggen, dat ze te zwart een grond hebben, doch dit, zegt hij, is zijn schuld niet, nog ook de mijne. Nu denk ik, dat gij al vraagen zult, wat vreemder boek is dat. De naam is *Tableau de Paris*. Er zijn vier deeltjes in octavo en komen er de aanstaande maand van September nog drie, waarmede het werk compleet is. De schrijver, die zich wel gewagt heeft van er zijn naam voor te zetten, is Mercier. [...] ³²⁸

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, 12 juni 1782

Nicolaas is erg ziek. Het kindermisje van Pieter en Anna is zwanger geraakt van knecht Dries, maar die weigert haar te trouwen en dat leidt uiteraard tot verontwaardiging bij ieder die daarvan hoort. Verder heeft Lucretia gehoord dat er brand is geweest in de steeg waar Uylenbroek woont en dat professor Curtenius een ongeluk heeft gehad.

Er zijn veel zieken; onze dokter kreeg het zoo druk, dat hij eenige nieuwe patiënten heeft moeten weigeren. Uw Vader heeft het erg te kwaad gehad, zoodat wij den dokter ontboden hebben. Nu is de pijn iets gezakt.

Dat is een onaangenaam geval van Uw kindermisje en Dries doet zeer slecht, haar niet te willen trouwen. Waar zal dat arme schepsel nu heen en dat onnoosle wigt, indien het leeft? ³²⁹

³²⁸ Louis-Sébastien Mercier (1740-1814) was een Frans schrijver en politicus. In zijn *Tableau de Paris* uit 1781 beschrijft hij de zeden en gewoonten van de Parijzenaren. Lucretia en Nicolaas lezen heel makkelijk Franstalige boeken.

³²⁹ Een ongehuwde vrouw had geen enkel machtsmiddel om de man van wie zij zwanger was te dwingen om voor het kind te betalen. Op 10 juli 1782 schrijft Anna Louise van der Poorten uit Bijdorp: 'Ik denk dat het met Dries en Naatje wel fout is; ik wou dat ik hem eens kon laten aflossen'.

Uw Vader en ik zijn beiden van gedagten, dat, schoon zij zeer kwaalijk gedaan heeft zich te laten verleiden, de verleider echter nog schuldiger is, dewijl zij op zijn trouw zich verlaaten heeft. Enfin, wat zullen wij zeggen, de zeden beeteren niet, maar hij, die een eerlijk mans huis en zelf van zijn Hr. en Mevr. door zijne onredelijke drift bezoedeld, is verachting waardig.

Wij hebben in de courant gezien, dat er brand is geweest in de Heremietsteeg. Hier woont onze goede vriend Uilenbroek op de hoek. Hebben zij ook hinder van het ongeluk of van de schrik? Wij verzoeken, dat gij uit onzen naam eens wilt laten vraagen hoe zij vaaren en het per naaste eens schrijft.

't Is een groot ongeluk, dat Proffessor Curtenius heeft getroffen; 't is te hoopen, dat hij zal herstellen.³³⁰

Allard Hulshoff³³¹ aan Nicolaas van Winter en Lucretia van Merken, Amsterdam 15 juni 1782

In de doopsgezinde gemeente is de psalmenbundel van Laus Deo ingevoerd, maar de kerkenraad wil die nu uitbreiden met gezangen. Het Donderdagsgenootschap heeft zich bereid verklaard, en Hulshoff zoekt nog wat assistentie.

Nu eenige maanden geleden heeft onze kerkeraad het besluit genomen tot het invoeren der psalmen van Laus Deo met een bijvoegzel van gezangen, zonder bepaling der zangwijzen. De concept-lijst der opschriften is voorgelezen. Gelukkig een gezelschap van bekwaame en dienstvaardige mannen aangetroffen hebbende ten huize van wijlen den Heer A. Hartzen, deeden D^o. de Vos en ik daarvan eenig verslag aan den kerkenraad, welke daarop besloot aan den professor en de 4 predikanten op te draagen, de geheele bezorging te, vervaardigen van een gezangboek, 't welk den Protestanten in ons vaderland, de Lutherschen uitgezonderd, tot hiertoe ontbreekt.

't Is de wensch, dat de gezangen zig omtrent tot een honderdtal bepalen en dooreen slegs zes zangversen behelzen. In beide opzigten egter wordt eenige ruimte gelaaten. Men zou liefst $\frac{2}{3}$ voor- en $\frac{1}{3}$ van ieder gezang kunnen nazingen, bijzonderlijk in de vaste stoffen. Deeze vaste stoffen, Passie-, Paasch- etc., neemen, meen ik, 40 of 50 van de 100 weg. Ten aanzien van den inhoud der vrije stoffen hebben wij voorgesteld de hoofdzaaken van den godsdienst, voornamelijk den Christelijken, die gemoedelijk tevens en dichterlijk behandeld kunnen worden. Past het laatste niet wel op allen, zeekerlijk egter op verre de meesten. Naar goede gezangen zoekende, merkten wij dat onder eenerlei opschriften zeer verschillende zaaken voorkwamen alsmede dat de inhoud veeltijds te algemeen werd en de stoffen ineenliepen.

³³⁰ Petrus Curtenius (1716-1789) was vreselijk gevallen.

³³¹ Allard Hulshoff (1734-1794), doopsgezind predikant te Amsterdam, patriotsgezind, lid van diverse Amsterdamse genootschappen. De eveneens doopsgezinde predikant en eveneens overtuigd patriot Willem de Vos schreef zijn biografie.

Hierom hebben dichters zoowel als kerkelijken best geoordeeld, dat wij eenige hints, met aanduidingen en citaties zouden brengen onder ieder opschrift, die den loop eenigzins konden afbakenen zonder deszelfs vrijheid nadeelig te belemmeren. Dit is geschied, maar 't opstel nog niet goed, afgeschreven.

Gemeenlijk citeeren wij alleenlijk de gezangen uit het nieuw Berlijnsch kerkboek, 't welk door ons wordt beschouwd als een gevulde schatkamer van goede gedagten en gemakkelijke uitdrukkingen, waarlijk geschikt voor welmeenende eenvoudigen en nogtans zelden te laf voor geoefenden.

Het poetisch Donderdagsgenootschap, overweegende de groote, de uitgestrekte en duurzame nuttigheid van dit werk heeft ons de edelmoedigheid betoond van dezen arbeid te willen aanvaarden, in de hoop, dat nog eenige andere goedgekeurde dichters, ter begunstiging onzer gemeente, daarin zouden gelieven te deelen. Men zou altans de Heeren P. Huizinga Bakker en Lublink noodigen.³³²

De kerkenraad heeft alle bezorging (alleen het drukken voorbehoudende, te weeten, drukker, formaat etc.,) aan gemelde commissie toevertrouwd, na de verklaring van ons gezamenlijk voornemen om Uweds tot bijstand toezigt te verzoeken. In beide gezelschappen is deeze wensch zeer sterk en hartelijk.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, zonder datum (20 juni 1782)

Het echtpaar is vereerd met de uitnodiging van Hulshoff, maar heeft het verzoek afgewezen met het argument dat ze daartoe vanwege hun leeftijd niet meer toe in staat zijn. Lucretia vermoedt dat Hulshoff nu ook Pieter Huizinga Bakker en Johannes Lublink zal benaderen.

Heden, 20 Juni, ontvingen wij Uw brief van den 17en, daar de man van de schipperin [Petronella Klinkenberg] ernstig ziek en haar moeder stervende is, gaat de bestelling gebrek-kig. Wij verwachten U allen nu spoedig, want het blijft met ons vrij goed gaan. Wij hebben een extra-extra beleefde brief van Do A. Hulshoff ontvangen met verzoek om assistentie tot en opzicht over de liedren te willen neemen. Wij hebben zonder van de historie, waarvan UwEd. meld iets te weeten dan hetgeen wij door een [onleesbaar] meenden te zien, een extra-beleefde brief wederom geschreeven en de vrienden hartelijk bedankt voor de historie. Het deed ons plezier, dat Uw gevoelens met het onze overeenkwam, maar, tusschen ons, wij hebben onze maag zo vol van dergelijke zaaken, dat wij er niet ligt iets in zullen doen. Nu zullen ze Bakker en Lublink ook nog vragen, a la bonheure. Wij verlangen om door U onderricht te worden van 't geen er is omgegaan.

332 Het Donderdagsgenootschap is hetzelfde als het hierboven genoemde maandelijksche genootschap, waaraan ook Nicolaas Simon en de onlangs overleden Hartsen deelnamen. Het genootschap was eerder betrokken bij de *Laus Deo* bundel waaraan ook Lucretia van Merken had meegewerkt. Lublink en Huizinga Bakker hadden meegewerkt aan de vernieuwde Lutherse zangbundel die in 1782 was ingevoerd.

De haringbuizen gaan vandaag uit; de droes haal al de Engelsche, indien zij de bloeds neemen.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 8 juli 1782

Op 3 juli logeren Anna Louise en haar kinderen op Bijdorp en heeft daar een miskraam. Alles en iedereen is in rep en roer en Anna is geestelijk en lichamelijk behoorlijk aangedaan. Pieter is er niet bij, maar betuigt haar in verschillende brieven zijn liefde. Anna zal op Bijdorp blijven om te herstellen. Kaneel en 'haverdegort' moeten het herstel bevorderen. Langzaam gaat het wat beter.

Antje is mooitjes; zij is van de morgen kort na Uw vertrek in een zachte slaap gevallen en heeft na een kleine tusschenpoozing geslaapen tot bijna half twee. De docter heeft haar mooitjes gevonden, een drankje geordonneerd tegen de winden, een nieuw potje cassia [kaneel] en een papje van haverdegort om de borst wat leeniger te maaken. Wij hebben van de morgen de trommel met kaneelkoekjes en drie inleggende brieven gekregen... Zo aanstonds zal de lieve patiente verbed worden en in de coupelkamer opzittende theedrinken. De kindertjes zijn ook zeer zoet en verzoeken haar compliment aan Papa.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, Bijdorp 10 juli 1782

Vervolgbrief over de toestand van Anna. De politieke actualiteit wordt nu weer op de voet gevolgd.

Gij zult nooit raden, waar wij heden op een kopje thee geweest zijn, daarom zal ik het U maar zeggen: het is in de koppelkamer bij Uw kraamvrouwkje, die mooitjes is en van de namiddag vrij van hoofdpijn.

Hoe loopt de zaak van de Hr. Van Berckel? Schrijft het eens en gij moet vooral niet verzuimen de Post van den Nederhijn van laatstleden Maandag te leezen en, als gij ze kunt te zien krijgen, de uitschrijving van de bedestonden der Staaten van Friesland.³³³

H.A. Schultens aan Pieter van Winter, zonder datum (augustus 1782)

De oriëntalist Schultens is zo goed bevriend met Pieter van Winter dat hij voorstelt om met een gezelschap van intellectuelen te komen dineren op Pieters buitenplaats Voor-

333 De *Post van den Neder-Rhijn* stond onder redactie van Pieter 't Hoen (1744-1828) en was een zeer succesvol patriotisch weekblad dat in 1781 begon te verschijnen. Eens per maand schreef de overheid een thema voor de maandelijke bidstond voor. Daarin werd ook altijd voor 'de soevereine' gebeden.

land. Hij heeft bezoek van William Jones een beroemd Engels taalkundige en daarom nodigt hij verschillende andere taalkundigen uit. Hij laat Pieter weten dat Jones de Amerikaanse vrijheidsstrijd toejuicht.

Mag ik eens vrij en onbelemmerd met U handelen? Ik weet, dat ik mag en dat gij over het tegendeel zoudt te onvrede zijn. Welnu dan! Mijn vriend Jones, van wien gij mij hondertmaal- en met enthousiasme hebt hooren spreken is mij geheel onverwacht, zonder dat ik iets diergelijks kon droomen of vermoeden, komen bezoeken.³³⁴ Hij denkt van hier over Amsterdam na Utrecht te gaan. Apparent zal hij Donderdagavond te Amsterdam komen, alwaar hij zich maar één dag zal ophouden, dewijl hij lust heeft om Sardam [Zaandam] en Broek in Waterland te zien en tot die reys den tweeden dag te destineeren [bepalen]. Waarschijnlijk zal ik hem verzellen, doch indien ik onverhoopt belet mogt worden, zal ik hem evenwel aan U adresseeren. Mijn plan heb ik in dier voege gemaakt, dat wij Vrijdag- of Saturdagmiddag bij U eeten in gezelschap van Wyttenbach, Calkoen, Oom Van Maurik, Tollius (en die andere mannen van smaak of geleerdheid, die gij mogt oorbaar vinden, schoon ik niemand anders, direct voor Jones geschikt, weet te bedenken).³³⁵ Indien het U Vrijdag Convenieert, dan zullen wij Saturdag na Sardam gaan; anders een dag vroeger en komen Saturdag bij U op Voorland, het aangenaame Voorland, daar ik verlang wederom eens te zijn...

N.B. Jones is een hartelijke vriend van Franklin en de Americaanen.

Jacob Muhl aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Gent 6 augustus 1782

Pieters vriend Gerrit Vogels emigreert naar de Verenigde Staten, maar is daar volgens Muhl onvoldoende op voorbereid. Liever dan te studeren gaat hij dammen en schaken. Ook uit andere brieven in de collectie Six blijkt dat Gerrit nauwelijks interesse in het koopmanschap heeft. In Gent constateert Muhl dat keizer Josef II voortvarend te werk gaat in de ontwikkeling van de economie en handel van de Zuidelijke Nederlanden, maar hij constateert ook dat er weinig controle is, waardoor de handel geschaad wordt. Oostende wordt overspoeld met Engelse hoeren. Er wordt heel veel geld over de balk gesmeten, geld dat de arme Vlamingen moeten opbrengen.

Ik zie UE. bezig zijt de vriend G. [Gerrit Vogels] naar America te helpen expedieeren. Ik hoop, die onderneeming tot zijn geluk zal uitvallen ik meen, hij de Engelsche taal verstaat, anders beklaag ik hem. Het verwondert of ontschiet mij niet zeer. Was hij wat minder geïnteresseert in damme, schaken en wat meer geverseert in boekhouden en alles wat tot een

334 William Jones (1746-1794), Engels taal- en rechtsgeleerde, die o.m. het Arabisch, Chinees en Perzisch heeft bestudeerd. In 1783 is hij naar Engels-Indië vertrokken om rechter te Calcutta te worden. Zijn benoeming in India is vertraagd vanwege zijn politieke denkbeelden.

335 Een hooggeleerd gezelschap, dat net als Schultens gespecialiseerd is in oude talen: hoogleraar Daniel Wyttenbach, hoogleraar Schultens, hoogleraar Herman Tollius, Hendrik Calkoen, verdediger van de Amerikaanse vrijheidsstrijd en 'oom' Justus van Maurik.

comptoir behoort, zoude hij zeker niet ongelukkiger zijn. Dog dat is zo, de jeugd is voorbij en het is niet te verdoen. Zo er voor zijn uitrusting wat weezen moet – en denke rijkelijk – en Ue het nodig vind of dat zijn familie niet genoeg toetreed – dat egter denke, zij doen kunnen –, zo wil ik gaarne daar ook een tweehondert guldens toe geven, daar Ue over disponeeren kunt...

Wij zijn naar Oostende geweest. Bij mijn thuiskomst hoope [ik] UE. daar een beschrijving van te doen, dat in een brief ondoenlijk is. Meester Joseph de 2e [Keizer Josef II] verspilt daar millioenen, en eenige die daar wat geld gewonnen hebben verkwisten het met bouwen. De stad is een nest, de havens schoon; de pakhuijzen of antrepots zijn uijtgestrekt en groot, gevuld met groote quantijtjen goederen: zuiker, koffij, coperrood, Engelsche manufactuuren etc. etc. Daar wort een nieuw bassin gegraven, dat considerabel zal zijn en schatten zal kosten; geloove niet te vergrooten met te zeggen, wij ruijm 800 man hebben zien werken, zo aan de werken als voor de commertie...³³⁶

[Een directeur van een handelsfirma] zeide mij: het is hier genoegsaam gedaan met de negotie en Ue kunt niet begripen, hoe dol en wilt het hier toegaat en welk een deel onkundige en canailjes wij hier hebben. Heb voorleden week nog het geval gehad, dat [ik] een partij goed kocht, zelfs met een maaklaar, en des anderen daags wilde den eigenaar die niet leveren of moest meer besteeden. Wil men dwingen om te leveren, heeft men proces, dat lankwijlig is en meer aan verspilt werd als de zaak waardig is. Kortom, zeide hij, het ziet er hier naar uit en zal spoedig gedaan zijn...

Buiten de Hr. De Vink en Romberg³³⁷ en misschien nog een of twee is het een opgepraapte boel, en dit nest is zedert een jaar, zeide de man, die ons rondleide en een regte brave kerel scheen, opgevuld met hoeren en canailjes. Onse Coenraad, die aan de deur wachte, zo lang wij bij De Vink waaren, zeide, dat eenige huijsen verder zes Engelsche hoeren, daar geen twijffel op het oog aan was, ingegaan waren en een weinig daarna kwamen er 4 Engelsche heeren in en de gordijnen voor de glaasen wierden toegeschoven. Al weder helden, die zaken zullen uijtvoeren!

Ik denk niet dat Oostende ons lieve Amsterdam zal kraken en dat meester Joseph [Josef II] lang zal werken, eer hij zijn oogmerk bereikt. De milioenen, die hij verspilt, moeten de Staten van Vlaanderen betaalen, dus het weder op den boer en burger aankomt...

Ik vergeet nog UE. te melden, dat wij te Oostende onder de maaltijd gediverteerd werden met muzijk en zingen en doen met kunsten doen net alsof men bij Magito³³⁸ was en doen met een liereman en een met een tambouret, een fraaij vermaak voor kooplieden, die haar hoofd vol hebben, aan tafel. O hemel! wat is ons Amsterdam nog eenvoudig! Hoop maar, het zo blijven zal en niet erger worden...

³³⁶ Oostende profiteerde van de Vierde Engels-Nederlandse oorlog (1780-1784). Keizer Jozef II was oprichter van de Oostenrijkse Oost-Indische Compagnie met als basis Oostende, dat hij tot vrijhaven verklaarde. De handel nam explosief toe, onder meer omdat de oorlogvoerende landen hun schepen onder Oostenrijkse vlag lieten varen. De havens moesten worden uitgebreid, maar na 1783 nam de handel snel weer af.

³³⁷ Romberg en De Vink zijn twee belangrijke handelshuizen in Oostende.

³³⁸ De kermistroep van Pieter Magito (zelf koorddanser op schaatsen en klompen) was legendarisch.

**Jacob Muhl aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Brussel 12 augustus 1782**

Het lijkt erop dat Vogels gedwongen naar de Verenigde Staten moet vertrekken. Pieter van Winter heeft zijn overtocht betaald. Pieters vriend Hendrik F. wilde een rijke vrouw trouwen, maar die opzet is mislukt.

Het spijt mij, dat UE. zo veel last, moeite en verdriet hebt met de vriend G. [Gerrit Vogels]. Ik beklaag hem dog, hij geen beter opvoeding om met kunde behoorlijk als een braaf mensch door de waereld te koomen gehad heeft. Het innerlijk genoeg, dat men gevoelt, een ongelukkige te helpen, doet de last ligt dragen en gauw vergeeten. Ik hoop van herte, Uwe goede voornemens van een goede uijtwerking voor hem mogen zijn.

Dat de vrient Hendrik F.³³⁹ een blaauwtje geloopt heeft, smaakt mij: een bewijs, dat alle juffrouwen niet mal zijn. Hij zal weer dubbeltjes gezogt hebben; dat is dog de negotie waarmede die heele boel door de waereld gekoomen is. Ze zijn net als Jorden in het blijspel: daar is geen verschil in vrouwen.³⁴⁰

**Jacob Muhl aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Brussel 14 augustus 1782**

Jacob Muhl ergert zich aan alle geldverspilling in de Zuidelijke Nederlanden en verlangt naar het eenvoudige Amsterdam waar iedereen hard werkt voor zijn geld.

Het is bijna ongelooflijk, hoe hier op weelde en vermaak gestudeert wert; zij moete maar denke te leeven enkel om plaijsier te neemen. Denke vastelijk, indien men hier woonde en de conversatie onderzocht, men schielijk zijn bekomst zoude krijgen en wensche er nooit gekoomen te zijn en occasie zoeken om spoedig weer naar ons lieve Holland terug te keeren. O, gezegent Holland en aangenaam Amsterdam! Laten de groote en petit maitres in haar smaak van leeven zich naar de Fransche trant en zoals hier schikken, den braven werkende burger en koopman heeft zo schielijk geen noodt daarvan om zo verre in haare denkbeelden verwildert te worden; die weete wat moeite het kost om op een brave wijze voort te koomen en lachen met al die franje en klatergoud van zulk een manier van leeven...

**Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Leiderdorp 24 augustus 1782**

Na een heftige koortsaanval voelt Lucretia zich oud op haar 61e verjaardag.

³³⁹ Waarschijnlijk de bankier Hendrik Fynje.

³⁴⁰ Jorden is een karakter uit J.B. Moliere, *Het school der vrouwen* (1753).

Uw lieve Vader vindt goed, dat ik U één zijde schrijf. Ik heb zeven zeer zwaare koortzen gehad, die mij merklijk getroffen hebben, waartoe de 61-jaarigen ouderdom ook het zijne doet, doch Dieu soit loué: la maladie est passée, en wij hoopen, dat de herfst en 't mooie weer, dat wij nu nog niet hebben, maar verlangend tegemoet zien, mijn kragten weer zal doen aangroeiën. Onze docter, die mij verteld, dat mijn krankheid juist geschikt is geweest na de regels van Hipocrates, vleid ons met die hoop. Wat onze Mietje betreft, die zo veel kennis heeft aan Hipocrates als aan den grooten Mogol, Hipocrates voor haar geen regels gemaakt hebbende, heeft zij de koorts met kina moeten afdrinken. Enfin, schoon nog wankelend zijn wij beiden weder te been en Uw lieve Vader verheugd zich hartelijk over dien zegen. Ik heb veel geleden, maar nog meer om zijnent dan om mijnentwille; de waarde man is Godlof nogal redelijk.

Den eenentwintigsten deezer kwam onze goede Munter ons onverwagt een vizite geven en dronk met mijn hartvriend een glaasje op mijn gelukkige geboortedag; ik was mede aan tafel in een nagtjake en een nagtmutsje, doch 't genoeg vervulde echter onzer aller ziel, omdat wij den zegen hadden van nog te saamen te zijn.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiderdorp 2 september 1782

Lucretia is opnieuw ziek. Cornelis Munter is langs geweest om uit te leggen waarom hij niet voor het herstel van Van Berckel in al zijn functies heeft gestemd. In de parafrase die Nicolaas van zijn argumenten geeft, lijken die argumenten wat ver gezocht.

Uw Moeder heeft ongeveer 10 dagen geleden koorts en enkele dagen later 'colijkpijnen' gekregen, zoodat ik ongerust was. Het gaat haar nu beter, doch zij is zeer zwak. Het is te wenschen, dat het onstuimige weder bedaart.

Toen wij het ijslijk onweer, dat te Spaa gevallen is, in de courant lazen, zeiden wij tegen elkander: wie weet of broeder Muhl niet in dat ongeluk deelt; de goede God bewaar hem! Maar dewijl wij van zijne reis niets wisten dan dat Proff. Schultens ons zeide, dat hij na Braband ging, en gij kort daarop zijn aankomst te Antwerpen melde, rekenden wij dat hij die weg om naar de Rhijn gaande Spa al lang kon gepasseert zijn, stelde dit ons eenigzins gerust. Gij kunt denken, hoe het ons verzette, toen wij uit de brief – die hierin weder teruggaat – zagen, dat hij in dat ongeluk gedeelt had. Wij verheugen ons, dat hij voor onheil is bewaart gebleven, en hoopen, dat schrik of aandoening hem geen verder hinder baaren zal.

Gij vraagt of onze vriend C.M. [Cornelis Munter] ons niet gemeld heeft waarom hij niet medegestemd heeft voor v. Bl. [Van Berckel].³⁴¹ O ja; en gij zult ras begrijpen, om zeer ge-

341 Cornelis Munter (1750-1799), gematigd regent Amsterdam is langsgesproken nadat hij in de Amsterdamse vroedschap tegen het herstel van Van Berckel in al zijn functies stemde. Met zijn actie zal Munter het vertrouwen van de radicaalste patriotten verliezen.

wichtige redenen. De eerste is, omdat er een ample rezolutie legt, dat de vroedschap geheel aan burgem. overlaat wie ze ter dagvaard willen medenemen; het Collegie, die deze rezolutie genomen heeft, kan ze veranderen en dit zou eerst geschieden moeten eer men dwars tegen genomene rezoluties handelen kan. Verders zou het weinig baaten, dewijl Burgem. buiten dat het recht hebben om een pension. [pensionaris] te ontbieden wanneer zij willen en terug te roepen om hem te spreken. En dewijl Burgem. deze zetten daar op hadden, zou, indien de eerste overgestapt was, van de tweede gewis gebruik zijn gemaakt en dan zou het nog veel erger figuur gemaakt hebben en de verwijdering nog grooter. Indien er eenige mogelijkheid toe geweest was, zou onze vriend zo sterk als iemand voor v. B. geweest zijn, want dat hij geheel voor de goede zaak is, is zeker.

De inhoud van de verantwoording van kapitein De Bruin [Bruijn] is ons verteld.

Nicolaas Simon aan Pieter van Winter, 2 september 1782

De polarisatie van de burgerij leidt overal in het land tot heftige confrontaties tussen patriotten en orangisten. Op de markt worden beeldjes van bekende orangisten en patriotten verkocht, maar het is maar zeer de vraag of ze een beetje lijken. In ieder geval kan een Franse verkoper van de bustes de steeds wisselende politieke keuzes van de geportretteerden niet meer duiden. Feith heeft een emotioneel vers op de eerste verjaardag van de slag bij Doggersbank geschreven, dat nu overal in Den Haag gezongen wordt.

't Loopt niet alleen te Amsterdam maar wel overal zeer heet. God geve, dat de middelen ter behoudenis van 't lieve Vaderland in de rechte handen blijven en gelukkig slagen moogen, want alle opschuddingen zijn verhaasting van elend en ruïen [oproer].

Hebt gij het vaers gezien, dat de Hr. Rijnvis Feith gemaakt heeft op de slag op de Doggersbank en nu den 6 Aug. in het Haagsche Dichtgenootschap geresiteert [voorgedragen]? 't Is een mooi vaers en daar zeer schoone trekken in zijn. Gij moet het zekerlijk leezen en dan zult gij verwondert zijn, dat de Hr. Fagel, beschermheer van 't genootschap, de eerste is geweest die den dichter verzocht heeft het vaers te doen drukken, 't geen van zulk een uitwerking is geweest, dat de Haagsche gemeente er een zangwijs op gevonden heeft en de jongens het bij de straat zingen, schoon het vaers er weinig toe geschikt schijnt en te gereleveert [uitgesproken] is.³⁴²

Ook ziet men vaerzen tot lof van Dort, waarbij een vaersje van vier regels op de buste van een grijs staatsman, waarvan de laatste geen lofspraak behelst.³⁴³ Die bewuste buste word, zo ik hoor, door al de steden te koop presenteert door een Fransman of Italiaan, die met pleisterbeelden rondloopt. Men verhaalt dat hem onlangs hetzelfde presenterende ge-

342 Rh. Feith, *Zegezang. Ter verjaringe der overwinning op de Doggersbank* (Leiden 1782).

343 In Dordrecht, waar pensionaris De Gijsselaar het stadsbestuur aanvoert, krijgt de anti-stadhouderlijke factie steeds meer invloed.

vraagt wierd, wiens beeld het was, was, waarop hij zeide dat het de beeltenis was van de burgem. T. [E. de Vrij Temminck], dat het zeer wel geleeek; 't antw. zou geweest zijn: dan wil ik het niet hebben, voor twee maanden was het goed, nu deugd het niet. De Fransman, vol verwondering en verbaast voortgaande, presenteert het wat verder wederom met de eige verzekering, dat het zeer wel geleeek. Monsieur, c'est bien vrai, j'en suis garant qu'a qu'on dize que Mons. le Bourgemaitre etait bon pour deux mois et qu'a present il ne veut rien,³⁴⁴ 't geen den heer, tegen wien dit gezegt wierd, deed uitbarsten in lagchen, te meer omdat hij eerst naderhand vernam, waaruit dit beklag van den beeldenkoop gesprooten was.³⁴⁵

Hebt gij het vaers, Opwekking aan 't Volk van Nederland gezien? Dat is een violent vaers, oproerig, moorddadig en dus zeer goddeloos.³⁴⁶

H.A. Schultens aan Pieter van Winter Leiden, 8 september 1782

Schultens vertaalt voor de Staten van Holland de diplomatieke post uit Barbarije (de kust van Noord-Afrika van Algerije tot aan Marokko), een eervolle en lucratieve taak, maar hij ergert zich wel aan de omslachtige manier waarop de 'barbaren' zich uitdrukken voordat ze hun punt maken. Hierdoor neemt de vertaling veel tijd in beslag. Schultens heeft gehoord dat de Haagse boekverkoper Eschers een spotprent op de oranjefactie heeft uitgebracht en gearresteerd is.

Een Turksche brief door Zijne Majesteijt van Tunis aan onse Staaten geschreeven en mij ter vertaaling toegezonden is mij deese gantsche week tot groote kwelling des geestes geweest. Die Barbaar kon nooit ontijdiger komen dan juist, toen ik door het verblijf van mijnen vriend Jones en mijne reijs na Amsterdam te hoog opgewonden, niet geschikt was om mij tot zulk penibel en nutteloos tijdverspillend werk te verledigen. Enfin, dit gaat zo in de wereld. Men dient de dingen voor lief te neemen, zoals zij vallen.³⁴⁷

Ik bedank U noch wel zeer, mijn vriend, voor Uwe obligante [verplichtende] receptie van mij en mijne reijsgezellen. Van den kant van Jones ben ik geenszins bedroogen in mijne verwachting van het plaisir, welk hem Uwe conversatie geeven zoude. Ik had mij eene fête gemaakt om hem op U en de overige elite mijner Amsterdamsche vrienden te regaleeren! [onthalen] [...]

344 Vertaling: Meneer, het is helemaal waar, ik garandeer dat we dat alleen maar hoeven te zeggen Mons. de Bourgemaitre was twee maanden goed en nu wil hij niets meer.

345 Egbert de Vrij Temminck (1700-1785), anti-orangistische burgemeester van Amsterdam. Zijn beeld stond blijkbaar bij velen op de vensterbank als daad van solidariteit en verzet. Waarom het beeld 'nu' niet meer deugd is onduidelijk, maar heeft vermoedelijk van doen met de zaak Van Berckel.

346 Waarschijnlijk bedoelt hij Abraham van Alleplas, *Opwekking aan Neêrlands volk, tot waare verootmoediging onder Gods gevoelige tuchtroede* (Rotterdam 1781). De schrijver is voorstander van de gereformeerde orthodoxie als staatskerk en houdt een pleidooi voor een sterke vorst uit het Oranjehuis.

347 Schultens is hoogleraar Oosterse Talen in Leiden en vertaalt als neveninkomsten diplomatieke stukken uit de Arabische en Turkse wereld voor de Staten Generaal. Vaak beslaan de vaste, maar betekenisloze beleefdheidsfrases in de correspondentie met de heersers over Barbarije meer dan 2/3 van een brief.

Onsen vriend Malnoë heb ik niet gesproken, noch ook eenige andere heeren, die zich met onse politique bemoeijen, dus kan ik U op dat sujet niets melden. Gij weet zekerlijk reeds, dat een Haagsche boekverkooper Esgers in de prison zit wegens het debiteeren van de laatste spotprent op onsen teergeliefden.³⁴⁸ Hij is zeer onvoorzichtig geweest en gij weet het waarachtige zeggen van v.d. Meersch, dat in deese wereld geen deugd of ondeugd be-loont wordt, maar alleen voorzichtigheid en onvoorzichtigheid.³⁴⁹ [...]

**Jacob Muhl aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Ketwig 10 september 1782**

Muhl is op reis en bevindt zich nu in Duitsland. In zijn brief relateert hij Pieters negatieve ideeën over het Duitse volk. De Duitsers begrijpen niet waarom de Nederlanders geen eind maken aan de invloed van Willem V. Er gaan geruchten dat de Russische keizerin Catharina de Grote weer een oorlog voorbereidt.

Ik schrijf deese in voorraad Zondagmorgen, zo als uijt de kerk kwam, daar een preek regt naar mijn smaak gehoord heb. 'Wandelt in de liefde gelijk Christus ons liefgehad heeft'. 't Was te wensche, veele in Holland op die trant predikte; geloof, het goede mensche zoude maaken... Maar, lieve Neeff, ik zie UE. in mening zijt, of Keulen en die Herrn Duitschers mij mijne vroolijkheid zoude benoomen hebben en UE. vind mijn brief uijt Keulen zo droog. Dat geloof ik ook, maar als men niet bij malkander op reijs is, kan men zig niet verbeelden, alleen zijnde, hoe dat die brieven op reijs samengeflanst werden. Die brief had ik des nagts ten 12 uur geschreven, dat mij de oogen haast toegingen.

Dat is de reden, dat ik op Uw geestige slagen op die Herrn Duijtschers niet heb kunnen uijtwijden; maar Ue. weet, ze zijn in mijn oog zo haatelijk niet. Ik vind er nog meer goed in als in veele Engelsche. Dat zij slegte steeden bewoonen, gering vermoogen hebben, slaafachtige begrippen in haare opvoeding verkrijgen en andre denkbeelden van onderdanigheid voor regering inzuijgen als wij Hollanders, laten wij veel liever haar daarover beklagen. Waarlijk, ik heb er zeer braven, vriendelijke, dienstvaardige menschen ontmoet, die ons zonder eenige inzigten plaisier en moeite voor ons gedaan hebben. Ik twijfel zeer, of men in Holland dat wel zo mild vind. Het onderscheid der menschen t'observeeren is het grootste vermaak van de reijs.

Ik weet niet of UE. en ik niet nog liever op den duur in Duijtsland zoude wille leeven, vooral daar Protestante sijn, als in Brabant; als men het schoon van de environs gewoon word, moet er dog goede conversatie sijn, wil men genoeg hebben, en wat is de levens-aart daar anders als bal, redoute [militaire schans], comédie, concerten, assemblées, fauxhal [feesttuin], Pharson [?] en cresp [?] speelen enz.? Hoe schielijk verveelt dat tot walgens toe!

348 De teergeliefde is Willem V op wie Esgers een spotprent had uitgebracht onder de titel *Moriatur Orange* (Oranje moet sterven) waarna hij werd gearresteerd en een fikse boete moest betalen.

349 Abraham Arent van der Meersch (1720-1792), remonstrants hoogleraar in de letteren en wijsbegeerte.

De spotprent op Prins Willem V uit 1782, uitgebracht door de Haagse boekverkoper Esgers getiteld *Moriatur Orange* [Laat hem sterven die Oranje]. Esgers werd opgepakt en veroordeeld tot het spinhuis. Uitleg: de Prins zit tegenover zijn vermeende vriendin, freule Stans van Lynden die proost met de woorden 'Een dronke Vrouw is tog een Engel in 't bed' rechts de hertog van Brunswijk Op grond knielen de vleiers van de prins, de heren van Singendonck, van Straalen, van Goens, Pesters, Luzac, Hofstede en Bareuth onder het motto: 'ik doe het om het Geld'. De zak met 'guinies' impliceert dat de Oranjepartij, omgekocht met Engels goud, haar best zal doen te voorkomen dat de vloot gevechtssklaar raakt. Collectie Rijksmuseum.

Ik heb in Ketwig bij Rombeck 2 heeren ontmoet, die zo beleezen waaren, dat ik verzekert ben UEd. met alle genoegen en nut daarmede zoude omgaan. Het is niet anders: overal is wat goeds en wat kwaads.

Danke UE. voor de pasquillen en de courant. Dat ziet er boos uijt! Ik hoop, den hemel onze goede stad voor oproer bewaare, dog vrees er zeer voor. De gisting wort te groot en de handelwijs in Den Haag is ondragelijk en onvergeeflijk. In Ceulen zijde zij maar rond- uijt: 'Als onse Keurvorst ons zo donders mal regeerden, wij braken hem den hals. Hoe zijn de Hollanders zo laf lankmoedig, datse met een eenige koogel daar geen eind aan maken!'

Hier en in Dusseldorff verhaalen zij maar ronduijt, dat de Keiserin van Rusland voor- neemens is en alles bereid heeft om, als de Grootvorst weerom komt, een zoon van Polen, dat haar zoon is, ten thron te verheffen en den Grootvorst een rijsje naar Siberien te laten doen. Als het haar mist met de militie, dan is zij a la lune [naar de maan], mon cousin, dat haar van harte toewensche. Dat fraaije portrait heeft dan nog geen kwaat genoeg gedaan?

Hoe zal die maat vol werden en overlopen! Naar Weenen te gaan is dat paar verboden, zegt men; dog loopt hier een gerucht, zij het dog doen zullen, omdat eenen zekeren Joseph zin heeft dien Maria van nabij te bezien.³⁵⁰ [...]

B. DuCange aan Lucretia van Merken, 's-Gravenhage 30 september 1782

Pierre Auguste Brahain Ducange is begonnen met de vertaling van de *Germanicus* naar het Frans. Lucretia heeft zijn eerste pagina's van commentaar voorzien en hij komt naar Leiden. Na haar de nodige lof te hebben toegezwaaid komt de aap uit de mouw.

Mijn omstandigheden zijn van dien aard, dat ik U moet verzoeken, mij alvast enkele ducaten te betalen.³⁵¹

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, 20 oktober 1782

De jaarlijkse verhuizing naar Amsterdam valt het echtpaar Van Winter steeds zwaarder en nu heeft Nicolaas het oog laten vallen op een huis in Leiden. Dat zou betekenen dat het echtpaar Amsterdam zou verlaten. Pieter is daar niet blij mee. Nicolaas probeert het uit te leggen.

Het verheugt ons, dat Uw ongesteldheid afneemt; verkoudheid verhindert ons, U te bezoeken.

Het nieuws, dat wij U gemeld hebben, dat wij voor een mooi huis te Leyden geld geboden hadden, moet waarlijk U noch verwonderen noch bedroeven. Gij weet, dat wij voor 9 a 10 jaaren, louter uit onvermijdelijke noodzaaklijkheid, tot soulaas mijner kwaal en ik mag zeggen tot conservatie van mijn leven, heb moeten rezolveeren om een buitenverblijf te zoeken. De gelegenheid, zo van het plaatsje als van de nabijheid der stad, is gunstiger uitgevallen dan eenig menschelijk vooruitzicht zich kon voorstellen. De gevolgen zijn, dat wij door Gods goedheid nog draaglijk leven.

Indien het wintersaizoen het buitenblijven in onzen toestand niet wat te gevaarlijk maakte, zou ik voorlang op Bijdorp gebleven zijn, en dat wij ons huis in Leyden niet betrokken hebben, is, gelijk gij weet, op 't verlangen van Grootvader en van U tot nu toe achtergebleven. Dit heeft echter niet weggenoomen, dat in mijn staat van gezondheid ieder vertrek van hier en ieder terugkomst ten uitersten zorglijk is geweest, dewijl de preparatie tot beiden zeer groot zijn en, de reisdag bepaald zijnde, alles voort moet; niet alleen wat weer het is, maar ook in welk een toestand ik mag zijn, die reeds verscheidene maalen

350 Zijn eigen moeder Maria Theresia is in 1780 overleden en Catharina de Grote is inmiddels behoorlijk op leeftijd.

351 De vertaling komt pas in 1787 af. Zijn honorarium bedraagt f 160 schrijft Nicolaas Simon van Winter 16 maart 1787. Dat is vergelijkbaar met € 1.500 in 2021.

zo gevaarlijk door mijn toeval is geweest, dat wij risico geloopt hebben van in een groot elend te storten; want als alles van Bijdorp na Amsterdam verzonden is en alles opgekraamt, zouden wij louter op niets dan de houte vloer – en dat in een elend als het mijne dan is – gereduceerd zijn.

**Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
30 oktober 1782**

Nicolaas en Lucretia willen in Leiden gaan wonen omdat de jaarlijkse verhuizing niet zonder risico's is, want als Nicolaas een aanval heeft, kan hij niets behalve liggen, maar dan is het al te laat om de verhuizing af te blazen. Pieter vindt de voorgenomen verhuizing verschrikkelijk en verwijt zijn vader te veel naar Lucretia te luisteren. Dat verwijt raakt Nicolaas diep.

Nu moet ik tot de tweede, die de allerge wichtigste is, overgaan, te weten, dat gij van gedachten toont te zijn, dat mijne resolutie [beslissing] niet alleen nu geboren is uit de geneigtheid, die Uw lieve Moeder zoude hebben om gaarne te Leyden te wonen, dat haarEd. niet alleen dit nu, maar dat U voorlang geinstigeerd [duidelijk] is geweest, dat haarEd., toen ik Bijdorp en vooral het huis te Leyden kocht, daarvoor geporteerd was; en verder dat gij ferm stelt, dat als ik de eerststervende was, alles te Leyden voor haarEd. zoude geapplanneert zijn [wettelijk toekomen].

Dit alles doet mij op het allersterkst en allergevoeligst aan. Hiervan is niet alleen niets waar, maar is nooit nog immer iets waar geweest. 't Is er zelfs zo ver vandaan, dat zij, hoe sterk ik er van eersten af aan toe geinclineerd [geneigd] ben geweest, zij degeene is geweest die het mij afgeraden heeft en nu, slechts weinig tijd eer wij van buiten gegaan zijn, tegengehouden heeft, dat ik de Hr. Le Poole, die nog twee jaaren huur heeft [van de Leidse woning], niet verzocht heb naar een ander huis te willen omzien, omdat ik zijn huis zelve wilde bewoonen. Zij heeft altoos de redenen doen gelden, dat wij U en de famielie verlieten. Zij heeft met bittere droefheid getoont ongerust te zijn, indien ik daar de eerste viel, doch eeniglijk zich getroost in de hoop, dat wij beiden te gelijk zouden ter ruste gaan. Zij heeft over Uwe aandoeningen gejammerd en haare liefde en trouw beklagt U nog. Zie daar, wat ongegronde eer indrukken kunnen uitwerken! Welk een ijselijk ongelijk! Welk een ongeluk voor haar! Welk een hartgrievende droefheid voor mij! En welk eens bittere en jammerlijke dooling voor U!

In het vervolg van de brief wijst Nicolaas zijn zoon er nog maar eens op dat bij notaris alles is vastgelegd wat Pieter van zijn moeder, Johanna Muhl zal erven, als Nicolaas Simon komt te overlijden.

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, 2 november 1782

Pieter ziet in dat de verhuizing naar Leiden een goede stap is voor zijn ouders. De patriotten, de republikeinse partij, winnen zeer snel aan kracht. Joan Derk van der Capellen tot de Pol wordt op 1 november, o.a. tot grote vreugde van Lucretia, weer toegelaten tot de Staten van Overijsel, waaruit hij eerder was ontslagen. Overal in het land wordt die ommekeer met gejuich begroet.

Uw vriendelijke en lieve brief van heden heeft mij en ook Uw lieve Moeder ten hoogsten voldaan. Wij verwachtten niets anders van Uw deugdzaam, getrouw en welwillend hart, zo ras de kracht der eerste aandoeningen, die natuurlijk en ontwijfelbaar bij U moesten opkomen, wat gecalmereerd zouden zijn.

Ik kan U niet zeggen tot hoe veel genoeg het mij en ook Uw lieve Moeder strekt, dat gij in mijn besluit berust en U tracht in hetzelfde te schikken. Dit zal ons onze tranquilliteit [rust] ook allengs wedergeven, daar wij behalven de aandoeningen over deze zaak zo zeer ongerust en bedroeft waaren over Uwe zwaare ziekte en zwakke toestand. En indien wij U uzelfen zagen kwellen over eene zaak, die, gelijk de hemel weet, alleen met een goed oogmerk tot soulaas in elend en rust in klimmende jaaren en verders uit welgegronde en noodzaakelijke consideratien [overwegingen] is genoomen, zou dit voor ons beiden eene hartskwelling zijn, die ons het overige van ons leven met droefheid zou doen doorbrengen en eindigen.

Doch laat ons liever met het blij vooruitzicht streelen, dat de Hoogste Goedheid ons te samen nog lang het leven zal spaaren, onzer aller zwakke krachten opbeuren, onze en vooral Uwe gezondheid, die zo dierbaar is, doen herleven, U met Haaren zegen zal blijven verzellen, Uw huis en famielie bouwen en Uwe ziel zo gelukkig maaken als dezelve tot voorbereiding van de hoogste gelukzaligheid zijn kan. Wie weet, wat genoeg, welke blijde uren Bijdorp en Leyden U en Uw lieve gade en haar en, zo God wil, Uw beider kroost nog zal opleveren.

Wij verlangen ons hart aan stukken, gelijk men zegt, om ze te zien en niet van 't voorledene, maar over de verdere arrangementen te samen te spreken, inzonderheid over het huis alhier. Ik heb over de geheele zaak nog met niemand buiten de famielie gesproken, doch het behoeft nu geen geheim meer te zijn.

Zo was gij en Uw lieve vrouw in staat zijn om ons een uur of twee te zien, laat het ons maar weten; zo wij dan in staat zijn, al was het morgen, willen wij gaarne komen. Doch onze verkoudheid duld nog niet, dat wij in de avondlucht uitgaan.

De herstelling van den Hr. Cappelle en de afschaffing der drostendiensten zal in Overijsel de republiekijsche partij zeer stercken.³⁵² Wij hadden dit door een boodschap van oom Van Maurik gisteren gehoord. De Staaten van Holland tasten braaf door; dit zal de

352 J.D. van der Capellen tot de Pol was in 1 juli 1778 door de ridderschap van Overijsel wegens zijn actie tegen de verplichte drostendiensten uit het provinciaal bestuur gezet, maar nu de patriotten de overhand krijgen, is hij op 1 november 1782 weer tot de Statenvergadering van Overijsel toegelaten. Die toelating wordt overal in het land gevierd, o.a. met een herdenkingspenning.

moed van Zeeland en Vriesland doen rijzen. Doch hebt gij de zogenaamde Amsterdamsche brief in de Haagsche Courant van gisteren gezien? Wij hebben van Leyden geen woord staatsnieuws vernomen, maar ik geloof dat Uw zwager Romswinckel heden alhier in de stad is; die zal, zo er iets is, zulks zekerlijk weeten.

H.A. Schultens aan Pieter van Winter, Leiden 2 november 1782

Pieter heeft in Amsterdam de geruchten gehoord dat zijn vriend de Leidse hoogleraar Schultens zich openlijk achter de patriotse factie heeft willen scharen en waarschuwt hem. Dergelijke acties kunnen verstrekkende gevolgen hebben. Schultens legt in deze brief uit dat hij zeker had overwogen een *Dankadres* voor een anti-orangistische actie van het patriotsgezinde stadsbestuur te ondertekenen, maar dat hij dat niet gedaan had omdat op de universiteit uiteindelijk alleen professor Ruhnkenius hem had willen steunen. Toch is zijn steun aan de patriotse politiek uitgelekt, wat nog maar eens illustreert hoe nauwlettend iedereen elkaar in de gaten houdt en hoe gevaarlijk het is om openlijk voor de patriotse overtuigingen uit te komen. Het *Dankadres* was 15 oktober aan het stadsbestuur aangeboden.

Neem mij niet kwalijk, Van Winter, dat ik met al mijne onkunde aangaande groote koopmanszaaken echter denk en blijf denken, dat gij Uzelve met diergelijke illusie ongelukkig maakt. Zoud gij zeggen: het kan niet anders? Ik antwoord aan U in Uwe situatie: het moet anders. Wat baat rijkdom, zo men zich van alle gelegenheid berooft om denzelven op eene redelijke wijze te genieten? Gij hebt de vermogens en de stoffelijke middelen om voor de maatschappij veel te kunnen beteekenen, maar ik vrees, dat gij gevaar loopt, meer te willen omvatten dan een mensch omvatten kan. Dit is nadeelig voor Uw levensgeluk en voor degenen, die veel van U mogen verwachten.

Den Heer Ruhnkenius heb ik noch niet gesproken.³⁵³ Die is meest elken Vrijdag of Saturday gedurende den jachttijd met de kinderen Nimrod's in 't veld.³⁵⁴ Anders zie ik hem noch al veel en hoe meer ik hem zie des te hooger klimt mijne achting voor zijn character en zijne nobele denkwijze. Een vreemdeling, een Germaan, met zeer republiquainsche sentimenten beziel, is mijns bedunkens een zeldzaam verschijnsel. Althans in onse stad is mij geen weerga van hem, ten minsten tot dien graad, bekend.

Ik heb dikwijls in deese dagen gewenscht eens over te kunnen komen om op de Vrijdag³⁵⁵ of elders Uwe en andere reflexie te hooren op onse Leijdenaaren, zoowel uit den Edeelen Groot Achtbaaren als uit den Hooggeleerden kring. Mogelijk zoude ik het zeer kwaad gehad hebben. Want van den eenen kant zoude ik zetten van importantie gehoord hebben

353 David Ruhnken (1723-1798), hoogleraar gespecialiseerd in Oosterse talen, afkomstig uit Duitsland. Door Schultens wordt hij gekoesterd als patriotse medestander onder de Leidse hoogleraren.

354 Nimrod is een legendarische jager. Regelmatig overtraden patriotse jagers daarbij het jachtrecht van Willem V op zijn domeinen vlakbij Leiden. De Leiderdorpse schout C.P. Chastelein werd om die reden gearresteerd.

355 De Vrijdag is het elite Amsterdamse discussiegenootschap Libertate et Concordia, waar beide mannen lid van zijn.

tegen zommige mijner voorzichtige collega's, die ik immers uit hoofde der sterke banden van collegiaale vriendschap niet zonder ergernis mogt aanhooren; van den anderen kant had ik mij misschien tot zelfsdefensie moeten aangorden tegen den ijsselijken blaam van het beruchte Dankadres mede te hebben willen tekenen en daardoor als een vlaggeman met een onbesuisden, petulenten [kwaadaardige] ijver aan het publiek te hebben willen toonen, dat ik ook al boos op den Prins was en dat ik met blijdschap zag, dat men hem tot rekschap riep; terwijl ik ondertusschen door een Dankadres aan de Magistraat, aan welke wij, professoren, immers niets te danken hebben – want dat zij ons binnen haare muuren admitteren [toelaten] is eene kleijnigheid – mijne waardigheid schandelijk zoude gevilipendeerd [aangetast] hebben.³⁵⁶

Ik had in de daad meer of min zulk eene defensie nodig tegen onsen vriend v.d. Meersch, die mij met vrij veel ernst over die zaak onderhield. Paradijs en hij hadden gehoord, dat ik op 't punt gestaan had om dien stap te doen en verheugden zich mijnenthalve zeer, dat dezelve niet gedaan was. Ik heb hem toen het noodige eclaircissement [verheldering] daarop gegeven en hem gezegd, hoe ik over deese zaak gedacht had en nog denk. Namentlijk, ik vinde niets kwaads en niets ongerijmds in de idee om de Magistraat voor eene loflijk daad, die zij gedaan hebben, te bedanken of liever, het algemeen genoeg deswegens te kennen te geeven. Ik weet wel, dat zij niet meer gedaan hebben dan hetgeen zij schuldig waren te doen. Het is derhalven hun christenplicht zichzelve als onnutte dienstknechten aan te merken. Maar deese plicht strekt zich tot anderen niet uit..

Wat hebben de Leijdsche professoren met de Magistraat te doen? Naar mijne gedachten al te weijnig. Ik beschouw dit gedeelte van onsen luister, hetwelk ons buiten alle betrekking op de regeerders der stad stelt, als zeer monstreus. Kon dit op eene redelijke wijze te recht gebracht worden, men zoude den bron stoppen van oneindige verdrietelijkheeden, die uit deese verwijdering bij aanhoudenheid ontstaan.³⁵⁷ Deese beide consideraties derhalve zouden mij niet hebben terug gehouden om mede te tekenen, indien maar drie of vier andere mijner collegaas insgelijks hadden willen doen. Het is nooit, niet een enkel oogenblik, bij mij opgekomen om mij geheel alleen te signaleeren. Dit zoude men in mij, den jongsten van ons geheele corps, hebben kunnen aanmerken als zeer insignificant voor de zaak en van mijnen kant onbedachtsaam. Ik heb selfs om zekere reden gewijgert alleen met Ruhnkenius te tekenen. En, wat noch meer is, pour comble de prudence [uit voorzichtigheid], heb ik ook zelfs de derde niet willen sijn, maer er op geinsisteerd [aangedrongen], dat bij de twee, die wel gedisponeerd [geschikt] waren, zich noch een van onse notabelste leden bij moest voegen om dus met ons vieren dat te doen, hetwelk ik begreep en noch begrijp dat alle de professoren hadden behooren te doen. Hetgeen men van het sub- en obreptif in de wereld komen van dat adres, van de gekke en onvoorzichtige directie, die met hetzelfde gehouden is, vertelt en tot discrediet der zaak zelve breed uitmeet, doet naar mijne gedachte

356 Het *Dankadres* werd uiteindelijk door 1350 Leidse burgers 'daaronder een zeer groot aantal der aanzienlijksten', ondertekend. Zie daarvoor de *Leydse Courant* van 16 oktober 1782.

357 De universiteit, inclusief studenten en personeel, had in juridisch opzicht een semi-zelfstandige positie in de stad.

niet bijster veel uit.³⁵⁸ Zekerlijk ware het voorzichtiger geweest, den gehaaten Mennisten-prediker [Van der Kemp] als eenen voornaamen smeeder en voortzetter van dat ontwerp minder te doen bekend worden.³⁵⁹ Dan zoude onse geestelijkheid en derhalven ook zeer veele andere menschen geheel anders geraisonneerd hebben. Maar wordt de zaak daarom kwaad, omdat zij door een min geaccrediteerd mensch gepousseerd wordt?

Enfin, er is noch van mijne tekening noch van die der andere professoren iets gekomen. Mijn zêle [politieke overtuiging] gaat noch zo verre niet, of ik kan U eerlijk verklaren, dat het mij onverschillig is en dat ik nu geen meer spijt gevoel dan ik plaisir zou gehad hebben, indien ik 't gedaan had. Maar ik kan niet verdraagen, dat men mij iets van deesen aart afraade uit een motif van voorzichtigheid. Te spreken als men zwijgen kan en als men door spreken niets uitwerkt, is bij mij geenzins het werk van een verstandig, wel beraaden man. Maar als er gelegenheid is om door zijne stem de algemeene stem der weldenkenden te helpen ondersteunen, mits het met decentie en bezaaidigheid geschiede, daarin zie ik niets onbetaamelijks noch onverstandigs...

Zie daar wederom een lang sermoen over eene andere materie. Ik ben er op gekomen, omdat ik door v.d. Meersch vernam, dat Paradijs het te huise van Uwe Ouders gehoord had.³⁶⁰ Dus twijfel ik niet, of het is ook aan U ter oore gekomen en meende U kortelijk daaromtrent te elucideeren [in te lichten]. Nu schrik ik zelve van mijne langwiligheid.

Gisteren heb ik de twee brieven van Swildens aan Camper gelezen.³⁶¹ Wat zegt men van dezelve te Amsterdam? De eerste heeft mij bij uitsteekenheid behaagt. En dewijl ik Swildens ken als een sterken enthousiast in alles wat hij denkt of doet, heb ik mij niet zeer verwondert over zijnen ijver, die misschien door anderen als al te sterk zal worden aangemerkt.

Pieter van Winter aan Lucretia van Merken, klad zonder datum (vermoedelijk januari 1782)

Pieter stoort zich aan de scherpe pen van zijn stiefmoeder. Lucretia heeft oom Jacob Muhl geschreven verontwaardigd te zijn omdat een overleden familielid haar niets heeft nagelaten. Mogelijk heeft ze in deze niet bewaarde brief geïnsinueerd dat Pieter daar op een of andere manier de hand in heeft gehad. Het verwijt komt Pieter in ieder geval ter ore en hij reageert verontwaardigd. Hij herinnert zijn stiefmoeder er nog maar eens aan dat hij op haar verzoek zijn hele kapitaal voor de familie in de waagschaal heeft gesteld. In het slot van de brief verwijt hij haar dat ze niet praktiseert wat zij belijdt. Het origineel van zijn brief is door Lucretia en Nicolaas verscheurd, maar in het archief van Pieter is een kladversie bewaard.

358 Sub- en obreptif betekent zoveel als: een slinkse verdraaiing van de waarheid met het doel zelf gelijk te krijgen.

359 Ook Pieter Vreede wordt als schrijver van het *Dankadres* genoemd.

360 Duidelijk wordt er heel wat afgeroddeld. A.A. van der Meersch is een collega van hoogleraar Schultens.

361 J.H. Swildens (1745-1819), patriot en hoogleraar, beschuldigt in zijn *Twee brieven aan den hooggeleerden heer Petrus Camper, volmagt ten Landsdage* etc. (Amsterdam 1782) Petrus Camper ervan een Franse atheïst als bestuurder in Suriname aan te stellen. Hij zal niet reageren.

Maar moeder maar Moeder hoe komt UEd. aan zulk een trek in den brief aan Oom [Jacob Muhl]. Was dat nu ook niet wat hors de saison [overdreven]? 't Speet mij geweldig, dog op het lezen van Uw kalfje ben ik zeer bedroeft en heb een etmaal nodig gehad om te bedaren, eer ik heb kunnen schrijven.

Zekerlijk is Uwe gewone goedhartigheid verrast door een ander sentiment of ressentiment, dog 't welk ongelukkig de verkeerde treft. Heb ik bij de ongelukkige tracasseries [moeilijkheden] niet genoeg geleden? UEd. schijnt te denken, dat het nodig is, mij nu en dan mondeling en nu schriftelijk te herinneren, dat UEd. reeds zo veel voor mijn belang gedaan hebt en schijnt de accepteering van Ooms [oom Muhl] vriendelijkheid als een sterke zelfsverloochening voor UEd. almede op die reekening te brengen. Dat moet een moejelijke deugd zijn, dewijl zelfs UEd. die niet de *bonne grace* [goedwilligheid] schijnt te kunnen oefenen. Ik zou buiten deze occasie zekerlijk nooit UEd. hebben trachten te erinneren, dat ik eens mijn geheele belang, mijn gantsche fortuin op 't punt van schipbreuk lijden heb gebragt en vriendschap van mijn grootmoeder, Oom en Tante totaál heb gewaagt aan het maintainereen [onderhouden] en voor de geheele waereld approbeeren [goedkeuren] van UEd *mesures* [maatregelen], waarvan UEd, nog veele details altoos zult ignoreeren [ontkennen]; dog ik heb dat pligtshalve gedaan.³⁶² Ik zou het nog doen en zonder zelfsverloochening en zonder mij er merite bij Ued van te willen maken [op te beroemen].

Ik had mij geveleid, dat al het onaangename, buiten mijne schuld opgerezen tot heeling van 't welk ik wederzijds jaaren lang gedaan heb al wat in mijn vermogen was nu in 't graf zou rusten. Laat bid ik de geest van oneenigheid en verwijdering toch niet als een phenix uit zijn asch tot mijn plaag herboren worden.

't Blijkt mij dat UEd. gechoqueert zit omdat de overledene UEd. niet gelegateert heeft, niet wegens de waarde maar wegens voldoening die UEd daardoor zoude gehad hebben. Dog als men de menschen niet *romanesq*, maar zoals ze vallen beschouwt, dan is het zeer natuurlijk, dat zulks uit haare manier van denken niet te wagten was. En al wat de trek in de brief van Oom Muhl bij moogelijkheid effectueeren kon, was kwelling, die Zijne goedhartigheid niet verdiende, die ik bij hem bespeurt heb, schoon hij geen woord geuit heeft, en die niet bevorderlijk kan weezen tot de aankweeking dier vriendschap, welke UEd. als onooglijk (ik weet niet waarom) schijnt aan te merken. De Hemel geef', dat zulks niet van Uwe zijde zo mag zijn.

Waarlijk, het refuseeren [weigeren] was beter als zulk accepteeren. Waarlijk, de dagelijkse ondervinding van de ongewisheid der weinige dagen, welke wij op de waereld te samen doorbrengen (waarvan de subite [plotselinge] dood van Oom Van der Poorten, daar ik Zondag nog mee kuijerde ten versche blijk verstrekt), maakt, dat ik hoe langs hoe meer naar harmonie liefde, vrede en genoegen haak en zoveel mij doenelijk is, alle breuken tragt te heelen en ons onderling het leven zo aangenaam te maken als men kan.³⁶³

362 Blijkbaar wil Lucretia niet zien dat Pieter op haar verzoek de familie heeft bijgestaan tijdens de bankencrisis van augustus 1773.

363 Mogelijk oom Georg van der Portzen, drossaard van Didam, overleden 12 jan. 1782.

Heb ik des te sterk geschreeven, wijt het aan de emotie, waarin UEd. mij hebt gebragt. Mijn sentimenten toonen, denk ik, genoegzaam, dat er geen gebrek van liefde bij mij plaats heeft, want dan zoude ik op dit point vrij wat indifferenter vallen. Kortom, ik appelleer slegts met een woord van mijne Moeder, door drift geëntreineert aan het bezadigd oordeel van diezelfde Moeder. Bij dat appel laat ik het eens voor al. UEd. gelieve voortaan vrij, zonder aanmerking van mijn belang, te ageeren. Dog nooit zal UEd. berouw kunnen hebben van 't geene UEd. uit aanmerking van de onschatbaarheid der eensgezindheid onder menschen zult doen.

Pieter van Winter aan H.A. Schultens, zonder datum

In zijn antwoord schrijft Van Winter dat hij het niet rustiger aan wil doen, hij werkt hard, maar niet om grote rijkdommen te vergaren. Onder vier ogen wil hij Schultens wel vertellen wat hem drijft. Hij heeft kritiek op het *Dankadres* en is blij dat Schultens het niet ondertekend heeft. Toch vindt hij dat Schultens onvoorzichtig gehandeld heeft omdat iedereen nu van zijn anti-orangistische gezindheid op de hoogte is. Bovendien bevond hij zich met een eventuele ondertekening in slecht gezelschap: 'Van der Kemp en Pieter Vreede – Vreede! Hemel ach! wat harssenvat!' Hij heeft kritiek op Camper, die zegt een menslievend mens te zijn, maar in de praktijk alleen de prins liefheeft.

Aangenaam (zeer aangenaam zegt een zeker heer) zijn mij Uwe beide laatste missiven geweest, want ik rappelleer [herinner] mij niet, of ik de penultima [voorlaatste] beantwoort hebbe of door drukte en naderhand door ziekte daarin verhinderd hen geworden. Dit weet ik zeer wel, dat de regels uit het vers van Jones mij deden regretteeren [betreuren], dat ik het niet geheel had, hoewel gij 'er voorseker de interessantste passage uitgekipt sult hebben gehad. Alleraangenaamst was mij egter nog Uwen laatsten, omdat ze mij die oprechte vriendschapsblijken vertoont, die ons niemand dan waare vrienden durven geeven, namentlijk eene exhortatie [aansporing], ernstig, verstandig, significant en bescheiden tevens uitgedrukt, omtrent hetgeene UEd. in mij als mijn zwak beschouwt, namentlijk eene zucht tot het draaijen van een al te groot rad voor mijne krachten.

Mijn waarde Schultens, 't kan wel zijn gij daarin gelijk hebt dat zulks wezentlijk mijn zwak en een fout in mij is; wij kennen, hoezeer wij onszelven bestudeeren, onszelfs slegts zeer gebrekkig en het onpartijdiger oordeel onzer familiale vrienden (en het partijdige van vijanden ten opsigte van die het ongeluk heeft zodanigen te hebben) approfondeert ons dikwils juister [maakt ons scherper]. Dit moet ik U egter als een man van eer zeggen dat ik in dezelve sentimenten ben als gij daarover uitdrukt, dat Uwe gantsche redeneering volmaakt overeenstemt en genoegzaam woordelijk met hetgeene ik zeer dikwils bij mijzelven heb gedagt en nog denk (met uitzondering van het compliment, welk gij mij maakt over hoedanigheden, welke te bezitten het eenig voorwerp mijner ambitie zoude zijn, indien mijne pogingen mij in derzelve bezit konden stellen).

Eene reflexie moet ik U egter maaken: 'gij gelooft mijne wenschen (en N.B. het object daarvan zoude fortuin zijn) te ver gaan'. 'Laat gij Uwe ambitie haaren toomeloozen loop',

zegt gij, mijn vriend! Hieromtrent tast gij, durf ik zeggen en ik seg dit overeenkomstig de venerabele [eerbare] waarheid en ernstig, hierin tast gij mis. Ik beken, dat er veele omstandigheden te samen loopen om U en anderen, die van buitenaf oordeelen, dit te doen denken, en mij in derzelver plaats stellende zoude ik mogelijk eveneens oordeelen. Dog wanneer men slegts (gelijk hier 't geval is) een gedeelte heeft van de data, die 'er nodig zijn om wel te oordeelen, oordeelt men noodwendig abusief. Had gij alle de data, gij zoud (dit weet ik zeker) in dit eene punt 'er anders over oordeelen.

Na dit alles zult gij zeggen: nu, gij denkt er over als ik, gij zijt het met mij eens en evenwel, gij handelt anders, gij begraaft U onder een hoop bezigheden, gij slooft U af en 't is niet uit het motif, bij mij opgegeven! Wat is dan de sleutel van dit alles? – Lieve vriend, die draag ik bij mij en in een mondeling onderhoud kan ik U wel eens wat door het sleutelgat laten zien; intusschen suspendeer (dit is alles wat ik U te verzoeken heb) Uw oordeel een weinig.

Nu een woord wegens Uw defensie. 't Is waar, ik had Uwe idee ook van de oudelui gehoord en dat gij daarna egter geresolveert had, het niet te doen, welk laatste al Uwe Amsterdamsche vrienden approberen [toejuichen]. Ik zou U ontraden hebben het dankadres te onderteekenen, tenzij het geheele hoogleeraren-corps het deed. Een mijner overwegingen zal ik U meedeelen. Voor een edel hart is 'er, dunkt mij, iets zeer choquants in om ongenoodzaakt en zonder 'er toe geroepen te zijn, iets zeer beledigends te doen jegens iemand, die in zeker aspect onzen weldoener is geweest. De Prins heeft – door welke ingressie [toegang] doet hier niets toe – U te Leijden gebragt enz.³⁶⁴ 't Is wereldkundig, dat gij 'er nooit Uwe waardigheid zonder zijn consent – en dat heeft hij U seer gracieus gegeven – kost bekleeden. Daar nu geen amtsplicht U noopt om hem onaangenaamheden te doen en het tekenen van 't adres door Uw persoon alleen meer of min, ja, als ik mijn hart recht uit zal spreken, 't geheele Dankadres wonderweinig nut in heeft, zo zoude ik in Uw plaats het daarom alleen gelaten hebben. Gij weet het zeggen van Cesar: 'En gij ook, mijn zoone'.

't Overige van Uwe redeneering omtrent de liaisons [banden], die 'er tusschen de magistraat [van Leiden] en de professoren behoorde te zijn, en het aankweeken van meerdere harmonie tusschen die corps ben ik volkomen met U eens³⁶⁵ en elk die a liberal turn of mind heeft moet 'er zo over denken; dog dat groot oogmerk moet gewis allengs bij voorkomende occasien [gelegenheden] langzamerhand bereikt worden en ik wensch het faisabel [mogelijk] (om het als een vlagofficier noemagtig te maken) mag zijn, zonder dat gij Oranje behoeft te offenseeren [aan te vallen] zonder nut voor U of anderen.

Ik wist niets van de wijze directie, waardoor Van der Kemp en Vreede – Vreede! Hemel ach! wat harssenvat! – de twee eerste tekenaars zijn geweest, als na den ontvangst van UEd. brief, toen ik na de directie inquireerde [naar de organisatoren vroeg]. Dit moet gewis niet uitlokkende geweest zijn. Maar wat meer is, de Leijdsche propositie, hoe welmeenend ook, was, denk ik, een seer gebrekkig stuk; de resolutie bij Holland daarop genomen, weet

364 De benoeming van Schultens als hoogleraar in Leiden had Willem V formeel moeten goedkeuren.

365 De universiteit had een semi-zelfstandige status binnen de stad. Misdragingen van studenten, professoren en medewerkers werden door de Universitaire Vierschaar afgehandeld. Dat was volgens Schultens een onwenselijke situatie.

ik niet, of gij gezien hebt in zijn geheele extensie ('k heb die ten minsten in de couranten niet gevonden), dog die was, zo 't mij voorkwam zo, dat 'er niets uit kon verwacht worden en de commissie scheen op niets uit te zullen komen, gelijk dan de Prins zijn distinctien [zijn machtsmiddelen] niet kwalijk daartegen gepointeerd had en billijk weigerde over de expeditie van Brest met hun te handelen.³⁶⁶

Wat zegt gij van Camper? Dat is een gantsch ander slag van professor als gij! Daarom word hij ook premier van Workum.³⁶⁷ Dat is een feit, zo gij 't nog niet wist, en gij kunt 'er op aan, dat het waar is. Hij zou het van Sneek geweest zijn, dog heeft met die van Workum geruult, of liever net zoals mij gezegt is, het Premierschap daartegen geruult. 'Wat vaderlands-liefde! Spreek van menschenliefde!' zeide hij tegen Swildens, volgens 't geen de laatste meld. Nu valt de vraag, of het verwerpen van alle liefde tot het vaderland en het liefhebben van eenen mensche, genaamt de Prince van Orangien, een hoofdingredient maakt van een Premier. Dit zoude een Frije Fries moeten beantwoorden; mijne krachten zijn, dit weet gij, tot veele zaaken (althans hiertoe) insuffisant [ontoereikend].

't Woord smert erinnert mij die der ziele, welke ik voorleden week geleden heb door de handeling der oudelui over en het daarop gevolgt huuren van een huis in Uwe stad.³⁶⁸ Deze manoeuvre, zo lang door mij tegengehouden, is, terwijl ik op het ergste lag, onverwagt en schier plotseling gepasseert. Enfin, gedaane zaken neemen geen keer en om U te toonen, dat een koopman somtijds ook nog denkt, ik heb fluks daarop, hoe fel ik ook aangedaan was, every power of philosophy and sound reasoning aangeroepen en 't ging mij als een poeet, die de invocatie van zijn heldendicht af heeft... hij voelt zig werkelijk geïnspireert en hij zegt: ' 't Gaat wel, mijn Zangster!' 'k Maak egter staat op wat medelijden van U en Malnoë.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 7 mei 1783

Het echtpaar is naar Leiden verhuisd en woont nu op het Rapenburg. De verhuizing is achter de rug en het huis is ingericht. Bijna iedereen die in Leiden iets voorstelt is langs geweest om kennis te maken.

Het gaat ons vrij goed; wij zijn bijna op orde. Gisteren is onze nieuwe keukenmeid gekomen. Over een dag of veertien hopen wij naar Bijdorp te gaan voor ons zomerverblijf; gedurende dien tijd zullen er vertrouwde huisbewaarders in ons huis te Leiden wonen. Wij hopen U spoedig op Bijdorp te zien.

Hartelijk geliefde kinderen, denkt gij niet, dat ik veeg ben omdat ik in 't geheel niet schrijf? Niets dan drokte is er de oorzaak van: ik heb de bibliotheek opgeschikt en de porce-

366 Aanleiding van het *Dankadres* was het onderzoek van de Staten van Holland naar het niet uitrusten van een expeditie naar Brest, dat in handen van de Engelsen was. Willem V werd als admiraal-generaal verantwoordelijk gehouden voor deze laffe houding.

367 Petrus Camper is in november benoemd tot burgemeester van Workum.

368 De verhuizing van de ouders naar Leiden.

leinkasten etc. Thans ben ik aan het linnen en dan volgt... maar waartoe al die wisjewasjes geschreeven! Tout cela n'est que bagatelle. Maar 't geen weezenlijker is, is dat Uw lieve Vader hier zo wel in zijn schik is. En waarlijk, ons huis, schoon niet extra groot, is zo gemakkelijk en zo vrolijk, dat het elk, die er in komt behaagd. Wij hebben hier veel bezoek gehad en nog daaglijks om ons in onze nieuwe wooning geluk te wenschen. Zelf van eenige lieden van de regeering, die wij van te vooren niet kenden, als ook van prof. J.D. Hahn, de Hr. en Mevr. Van Halteren,³⁶⁹ de Heer en Mevrouw Cuneus,³⁷⁰ waarvan de eerste burgemeester moet worden, ook scheepen Douw,³⁷¹ Lelyveld, Burgemr., Van Alphen en desselfs huisvrouw³⁷² en alle onse oude vrienden, enfin alle te samen thans 57 menschen.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 11 mei 1783

| Anna Louise lijkt opnieuw een miskraam te krijgen.

Met veel leedwezen vernemen wij de toestand, waarin onze lieve Antje zich thans bevind. Deze tweede kanteling [van haar ongeboren kind] is gewis een dubbele spijt voor U en voor haar, doch dewijl de Hoogste Goedheid haar gunstig schijnt te bewaaren en de redding zich vrij spoedig toegedragen heeft, hoopen wij op eene gelukkige herstelling.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, Leiden 15 mei 1783

| Op 8 maart is Willem V jarig, en dan wordt er gewoonlijk geïllumineerd, overal in de stad worden dan kaarsen aangestoken achter een doorzichtig papier voor een raam, waarop afbeeldingen en teksten zijn aangebracht. Die feestelijke verlichting werd meer en meer gebruikt om uiting te geven aan politieke overtuigingen. De patriotse schout van Leiderdorp Chastelein zou dat verboden hebben en wordt nu aangeklaagd door de orangistische advocaten Luzac en Bilderdijk. Lucretia heeft geheime informatie over de Doelenmaaltijd van 26 april 1783, waar vrijwel de gehele patriotse factie was uitgenodigd. Het is een slecht teken dat juist bij die gelegenheid het hoofd afviel van de tafeldecoratie die Johan van Oldenbarnevelt voorstelde.

Hier is weinig nieuws als dat Bilderdijk onder Elie Lk. [Luzac]³⁷³ hier zal pleiten tegen den zoon van Burgemr. Chastelijn³⁷⁴ voor de academische senaat, niet over het uitdoen van

369 Hendrik Balthasar van Halteren (1730-1802), schepen en burgemeester, woordvoerder van de patriotten, eredoc-toraat aan de universiteit in 1787. In 1788 uit zijn ambt gezet. Zijn vrouw was Cornelia van Poot (1733-1787).

370 Joan Andreas Cunaeus (1743-1797), patriotsgezind schepen te Leiden (tot 1787). Zijn echtgenote is Arnolda Wilhelmmina Brantsen (1751-1807). Hun portretten zijn bewaard (Centraal Museum Utrecht).

371 Jacob Balthazar Douw (1739-1792), patriotsgezind lid van de vroedschap.

372 Abraham van Alphen (1729-1785), lid vroedschap, getrouwd met Geertruyd Kisker (1731-1823).

373 Willem Bilderdijk en Elie Luzac zijn belangrijke voormannen van de orangistische partij.

374 De zoon is Cornelis Pieter Chastelein, patriots provocateur, oplichter en schout van Leiderdorp. Hij zou de Leider-

kaarsen op den 8st Maart, maar over het verzoek, dat men dezelve zou uitdoen, dat echter, zo wij hooren, niet geschied is, hebbende de illumineerders [de mensen die hun ramen verlichten] (lieden, die van den armen trekken) dien geheelen nacht in feest en gezangen doorgebracht. Men is benieuwd hoe dit zal afloopen.

Hebt gij gehoord, dat op het Amsterdamsch feest het hoofd van Barneveld van zijn beeld viel?³⁷⁵ De Romeinen zouden zeggen: 't is een kwaad teeken. De gasten weten dit niet, want Ziesenis³⁷⁶ heeft het hersteld, eer het op tafel gebracht wierd. Dit is ons gisteren door de boekverkoper Holtrop³⁷⁷ die ons eene vizite gaf, verhaald.

Voor 't ovrigte weet ik niet te melden als dat ons huis nog vermaaklijker word naar maate 't geboomte, dat hier zeer schoon is, opgroent. Wij zitten thans in de binnekamer en zien vandaar in het jonge lindeloof en de passanten aan de overzij.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, Leiden 19 mei 1783

Anna Louise heeft haar ongeboren kind niet verloren. Lucretia en Nicolaas hopen op een zoon. Kinine zou haar kunnen helpen. In Leiden marcheren de vrijkorpsen onder leiding van een doopsgezinde predikant, Van der Kemp, en een doopsgezinde diaken. Opvallend, want doopsgezinden zweren het gebruik van geweld af.

't Is ons zeer lief, dat onze waarde Antje wat beetert en wij wenschen HaarEd. eene spoedige en volkomene herstelling en zo voorts, dat is te zeggen: volgens mijn voorige. Wij begrijpen klaar, dat Uw aanstaande zoon deugdzaam zal zijn, als hij gebooren word, dewijl ik nooit aan erfzonde geloofd heb en Uw lieve Vader in die erfenis ook niet veel zin heeft.³⁷⁸ Hierom heb ik U geschreeven, dat ik U een lief kind wenschte – al wat klein is, is lief –, een gezond kind, omdat de kleinen dief dan een sterke robbeknol zou kunnen worden, en een deugdzaam kind; hier moet gij bij denken, als hij onderscheid tusschen goed en kwaad weet en in staat is om te begrijpen, wat hij doen moet om zijn vaders, grootvaders en overgrootvaders te gelijken en een nuttig lid te worden van de maatschappij. Ik hebbe gezegt.

Wij wenschen hartelijk, dat de kina bij onze waarde Antje van vrucht moog zijn. Ik gebruik die niet, maar de vernoeging, waarin ik U lieve Vader zie, geeft mij courage tot zulke gewichtige onderneemingen. Doch nadien gij er mede koold [koldert, spot], zal ik U aan de

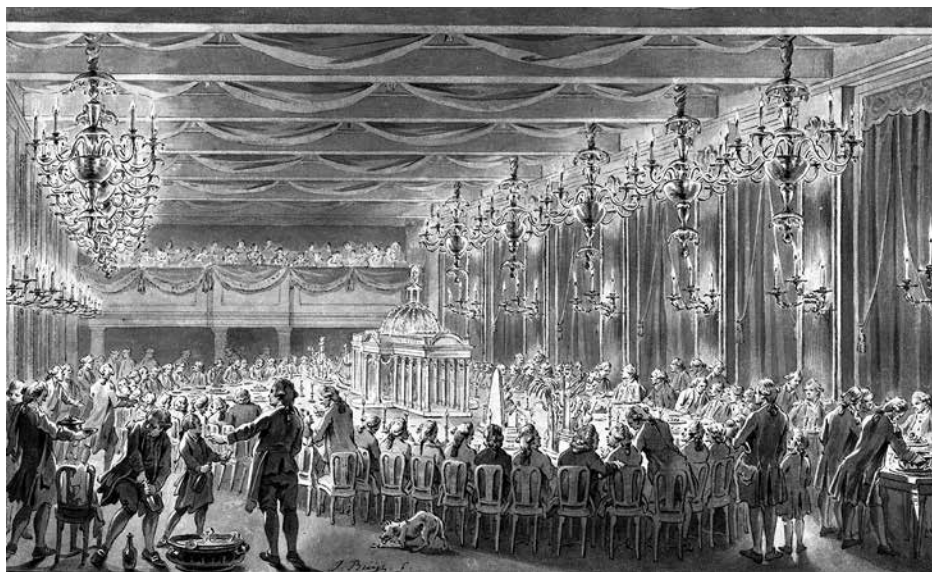
dorpers op de verjaardag van Willem V verboden of verzocht hebben om de ramen niet feestelijk te verlichten.

375 De Doelenmaaltijd van 26 april 1783 was de eerste landelijke politieke manifestatie van een beweging die zich richtte tegen het stadhouderschap van Willem V, tegen Engeland en tegen het politieke stelsel van de gesloten regentenmaatschappij. Aanwezig waren zeventig gasten, met uit de kring van Lucretia o.a. Lublink en Feith. Op tafel o.a. een beeld van de patriotse held Johan van Oldenbarnevelt, vermoord door Maurits van Oranje.

376 Anthonie Ziesenis (1731-1801), directeur van de Tekenacademie en de beroemdste Amsterdamse beeldhouwer van deze periode.

377 Willem Holtrop (1751-1835), uitgever van patriotse publicaties.

378 De leer van de erfzonde, dat wil zeggen dat ieder mens bij de geboorte al zondig is, staat centraal in de gereformeerde religie, maar niet bij vrijzinniger gelovigen als doopsgezinden en remonstranten.

J. Buys, De alliantiemaaltijd in de Doelen. De feestelijke maaltijd gehouden op 27 januari 1786 in de Garnalen Doelen (Handboogdoelen) te Amsterdam om de Alliantie met Frankrijk (gesloten op 10 november 1785) te vieren. Groot gezelschap gezeten aan een tafel versierd met tafelstukken, vergelijkbaar met de Doelenmaaltijd in 1783, toen het hoofd van Oldenbarnevelt per ongeluk opnieuw had gerold. Collectie Rijksmuseum.

goede Schultens en Verleus overlaaten om te wandelen en ik twijfel of gij het tegens die heeren zult uithouden. 't Is te wenschen, dat gij er de proef eerlang van zult kunnen neemen.

Spot niet met onze Leidenaaren; hun geheele verschil bestaat daarin, dat elk de eerste wil zijn in 't bewijzen van trouw aan de stad. Deeze ijver, te driftig aangezet van de eene en de andre zijde, maaktse knorrig tegen elkanderen.³⁷⁹ 't Is echter te denken, dat het wel bij knorrigheid blijven zal; nochtans is deeze verdeeldheid onder stadgenooten niet goed en echter kunnen wij niet naalaten te lachen, als wij ons een Do. en een diaken der Doopsgezinden figureeren aan 't hoofd eener vrij-compagnie. 't Is waar, dat Van der Kemp niet vechten zal, maar de spotters zeggen: hij zal de harangue [opzwepende redevoering] doen, voor het tot vechten komt. Elk op zijn post, dan gaan de zaaken wel; maar wat minder drift was nog beeter.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 1 juni 1783

| Lucretia is opnieuw zwaar ziek en wordt tweemaal adergelaten.

Dewijl broeder Muhl heden aan UEd. schrijft, dient dezen inzonderheid om U de toestand van mijn lieve huisvrouw te melden. De koorts, die Vrijdag iets minder scheen dan de twee voorigen en ons hoopen deed dat dezelve met wat uitzettend zweet zou afgaan, heeft ons

379 In Leiden is een vrijkorps opgericht, en dat bestaat naast de oude burgerwachten. Onderling is er veel wrijving.

zeer bedrogen. In plaats van dat volgde een zwaare intrekking en de ziekte wierp zich op de keel en het hoofd. De benaauwtheid nam zo geweldig toe, dat ik reeds middernacht zag, dat zich eene zweering op de keel zou formeeren; en tenhalf 5 zond ik al om den dokter. Tenhalf 6 was eene sterke aderlating reeds verricht; het bloed was vrij wat geenflammeert. Men vreesde, dat men een tweede lating zou moeten doen. Dien dag kwam docter Kuyper 5 maal. en. Gistrenavond besloot men, om de krachten te spaaren, het tot dees morgen in te zien.

De benaauwtheid was van de morgen vroeg hetzelfde, doch de koorts zette niet fel aan; maar tegen den middag kon er geheel geen drop vocht meer door en de benaauwtheid onuitsprekelijk, dus heeft men tot de tweede laating moeten komen. Na dien tijd schijnt de benaauwtheid iets minder, een weinig vocht gaat nu met moeite door; en dewijl er in meer dan twee etmaal geen de minste rust is geweest, is daarna aller verlangen.

Ik ben zeer vermoeid, doch hou het, Goddank, nog op tot nog toe.

Lucretia van Merken aan Jacob Muhl, 18 juni 1783

| Nicolaas Simon heeft een enorme zweer in zijn lies en de behandeling daarvan is lastig.

Het gezwel, waaraan mijn lieve man lijdt, heeft de grootte van een stuiverswittebroodje; het veroorzaakt veel pijn en vereischt voortdurende verzorging, nu het is doorgebroken. Er is thans een wond als een groote schelling (het is geen eigenlijk genoemde negenoog) maar wat naam men het geeve, 't is naar om te zien, en nog naarder om de ellendige pijnen die het mijn man veroorzaakt. Wij hebben zints het oopen is, 8 à 10 handdoeken daags nodig om de menigte bloedige en waterachtige vochten te vangen, doch zints gisteren worden die stoffen dikker, en het kwaad dat in de wond zit begint bij kleene gedeeltens te scheien.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, 18 juni 1783

| Lucretia houdt Pieter op de hoogte van het ziekteverloop van de zweren in de lies van Nicolaas Simon. Pas op 24 juni kan ze melden dat de ontsteking wat geslonken is. Een reisje naar 's-Hertogenbosch wordt Frans van Lelyveld bijna fataal.

Ik wil niet nalaaten terstond Uwe vriendelijke letteren te beantwoorden, opdat gij zo spoedig mogelijk door naauwkeurig bericht in staat moogt zijn om zelf van de vordering omtrent de wond van Uw lieve Vader te oordeelen. Dezelve groeit en is thans omtrent ter grootte van een bakerschelling – een der grootste oude schellingen – de pijnen zijn hartbreekend geweest en de toevloed van bloed en waterige stoffen zo groot, dat wij dagelijks 8 à 10 handdoeken nodig hebben om dezelve te vangen... Uw Vader is verbaazend afgetobt en door 't gestadig leggen op de goede zij kan hij het, zo het huis 's morgens in beweging raakt, in bed niet houden; dan legt hij of in de ziekestoel of zit om te verpoozen eenige oogenblikken in zijn leuningstoel of als hij moede van het hangen is, dan weder op 't grootte of op het kleine le-

dekant. Soms bersten de traanen uit door de instraalingen van pijn in de wond; soms komt er eenig beginsel van verademing, gelijk bij voorbeeld hedenmorgen, toen mijn lieve Winter van het bed naar de ziekestoel geleid daar in een slaapje viel van een groot half uur.

Gij kunt U onmogelijk al de elende verbeelden, die hier zints eenige tijd geleden en bijgewoond is en 't allerergst is, als de wond tweemaal daags word verbonden, waarbij ik dien te assisteeren. Dan krimpt mijn medelijdend hart door 't gezicht van 't geen ons dierbaar pand lijd en door 't gekerm. Ik assisteer echter en dank God, die mij voor bezwijken bewaart; want als ik het niet kon doen, zou het er elendig uitzien, dewijl ik er telkens schoon linnen moet tegen leggen, 't geen geene der helpsters doen kan om de plaats, waarop 't gezwel is, zijnde eigenlijk op de bil. Wij hebben een zeer bekwaam en bescheiden chirurgijn en alle hulp in overvloed. De chirurgijn zegt, dat de wond gunstig staat. Broeder Muhl noemt het gezwel een negenoog, maar dat is het niet: het is veel grooter. [...]

Voorleden Vrijdag acht dagen kwam onze vriend F. van Lelyveld ons met zijn vrouw en kinderen zien. Zij zouden een reisje doen naar een broeder van hem niet verre boven 's Bosch en ziet, hij met vrouw en kind, nog eene zwangre Juffr. en twee officieren zijn met de Utrechtsche postwagen en 4 paarden omgeslaagen en tot den hals in 't waater geraakt en niet dan door Gods wonderdadige bewaaring ter naauwe nood allen gered.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 11 juli 1783

Uw bijschrift op de Heer Hoofd ziet er zeer wel uit en ik zal het aan goede vrienden mededeelen.³⁸⁰

Lucretia van Merken aan Anna van der Poorten, Leiderdorp 31 juli 1783

Tot onze blijdschap vernamen wij, dat het U vrij goed gaat. Uw Vader is weer aan 't sukelen en zou gaarne zien, dat gij Uw bezoek eenige weken uitsteldet. Wij hebben een dag, dat Uw Vader zich iets beter gevoelde, nl. den 29en waargenomen om Bijdorp te betrekken.

Gistren kregen wij eene onverwagte vizite van mijn heer en mevr. Van Staphorst³⁸¹ van Amsterdam. Zij zeiden mij, dat ze aan Uw Vader verlooren hadden en dit zeggen meer menschen. God geeve, dat het haast wat oplicht! Zij hadden bij de vrienden Lublink geweest en mevrouw aan de koorts gevonden; 't Was echter bij hun vertrek iets beeter.

De vrienden De Malnoe schijnen voorneemens een reisje te doen over Utrecht en het Gooi en ik heb gemeent te kunnen merken, dat ze over Amsterdam terug zouden komen

³⁸⁰ Pieter heeft een bijschrift bij het portret van burgemeester Hooft gemaakt. Pieter wil beslist niet dat hij bekend wordt als de schrijver en het bijschrift is anoniem en vermoedelijk nooit gepubliceerd. In het geheim wordt het onder vrienden verspreid. Het is niet aanwezig in de collectie Six.

³⁸¹ Onduidelijk of het hier om Jacob of om Nicolaas van Staphorst gaat, maar Nicolaas is waarschijnlijk omdat die ook bevriend was met het echtpaar Lublink-Rijdenius. Nicolaas onderhandelde met John Adams over leningen aan de Verenigde Staten. Nicolaas was getrouwd met Maria van Beeftinck.

en voorneemens waaren aanstaande Zondag of Maandag in het rondeel te zijn. De vrienden Lelyveld logeeren thans aan den Amstel bij de Hr. Lohof, wiens zuster in ons huis woont. Wij hopen, dat wij welhaast van de haspeling over hetzelfde af zullen zijn en dat wij een ordentlijke prijs voor het huis en die dame een huisheer zal hebben, die haar genoeg kan.³⁸²

Lucretia van Merken en Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 14 augustus 1783

Gerrit Vogels is geëmigreerd en in de nieuwe Verenigde Staten aangekomen. De dames Wolff en Deken hebben een satire op de letterkunde gepubliceerd die volgens Lucretia te slecht is om gelezen en besproken te worden. De *Julia* van Rhijnvis Feith vindt het echtpaar wat te 'maateloos', te overdreven, geschreven, maar zijn *Lierzang op de Vrijheid* vinden ze fantastisch.

Hierin de brief van Gerrit Vogels terug; zijn behouden arrivement is ons hartelijk lief, maar zijn brief draagt jammerlijke teekens van klein verstand en groot onvermogen. 't Zal met die arme jonge nooit goedkomen dan bij onvoorzien mirakel.³⁸³

Wij hebben het stukje, 't Nut van 't Vooroordeel niet gezien en zullen het niet koopen en dus waarschijnlijk niet zien. Wij bidden U ernstiglijk deswegen geen pen op 't papier te zetten, gelijk wij ook nu nog nimmer doen zullen. Die vriendinnen doen er zich zelve het grootste kwaad mede.³⁸⁴

Julia hebben wij gelezen. 't Is met eene maateloze enthousiasme geschreven en derhalven heeft het ons maar paslijk voldaan. Dit onder ons, dewijl de auteur ons een waardig vriend is.³⁸⁵ Onlangs reciteerde hij ons een lierzang op de Vrijheid, die eerlang in een stukje van 't Leyds genootschap 'Kunst word door Arbeid verkreegen' zal uitkomen. Dit stuk kwam ons voor zeer schoon te zijn en het was ongelooflijk vol vuur. De tweede uitgaave van de platen voor de Germanicus zal, zo wij verneemen, binnenkort geschieden. Er zal in 't kort een blijspelletje bij de vriend Uilenbroek uitkomen, dat inderdaad geestig en comicq is: gij moet het zien.³⁸⁶ Hebt gij 'de advocaat voor Berkhei' gezien?³⁸⁷ Die ziet er kluchtig uit. Schultens wedde, dat wij ze niet doorlezen zouden; wij hebben het grootendeels gedaan, maar op sommige plaatsen is er Frans Baltes maar een prul bij.³⁸⁸

382 Zo lang mevrouw Lohof nog in hun Amsterdamse huis woonde, was het moeilijk te verkopen.

383 Zie hierboven. Vogels was niet geheel uit vrije wil naar de dertien Verenigde Staten vertrokken.

384 *Het Nut der Vooroordeelen, door de gebroederen Godwardus en Egbertus Wysneus, met ophelderende aanmerkingen verrykt, door de juffrouwen Wysneus, halve zusters der schryveren* (1783), een satirische lofrede op vier letterkundige waanideeën, geschreven door Betje Wolff en Aagje Deken.

385 Rhijnvis Feith (1753-1824), patriotsgezind schrijver publiceerde in 1783 *Julia* in een nieuwe stijl die erop gericht was om bij de lezers intense emoties op te wekken.

386 Het betreft hier een blijspel van O.C.F. Hoffman.

387 Een pamflet tegen Pieter 't Hoen, getiteld *De advocaat en boezemvriend van J. le Francq van Berkhey: verdedigende de Zeetriumph... en de eere van Willem V* (1783).

388 Frans Baltensz, een 17^e-eeuwse Dordtse wederdoper gaf in 1648 een boek uit, dat vóór publicatie al verboden werd, waarna de schrijver het verknipte, en de fragmenten willekeurig aan elkaar plakte.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, Leiderdorp 17 augustus 1783

Wij hebben van de onrustigheden in Leiden niet geschreeven, omdat dezelve ons nu meer lastig dan gevaarlijk voorkomen; 't is meest over het oprichten [oprichten] van het vrij-corps.³⁸⁹ De animoziteit van de burgerij tegen hetzelfde is groot geweest, doch ik denk, dat het zich allengs wel schikken zal.

Het blijspelletje, dat Uilenbroek drukt, is van eenen Hofham³⁹⁰ die weleer op een comptoir in Amsterdam is geweest en nu in Pools Pruissen op een landgoed woont. 't Is een fraai printje tegen het comedietje speelen en het schilderijtje is maar après nature.

Dus verre had Uw lieve Vader gedichteert. Nu al voort. De brief van Mevrouw Chatelain³⁹¹ was maar een obligeant [obligaat, dus ongeïnspireerd] antwoord op de mijne; zij had mij verzocht correspondentie te houden, dus heb ik door een brief aan dat verzoek voldaan, doch gelijk Uw Ed. begrijpt, die correspondentie kan niet zeer drok loopen, dus zal er nog wel een maand of 2 verlopen, eer ik weder schrijf.

Zoudt gij niet met de familie Schultens mee kunnen reizen en eenige dagen op Bijdorp logeeren? Er is in Leiderdorp dan kermis en daar gaat het origineel toe, gelijk gij weet. Uw Vader heeft dit jaar nog weinig van het buitenleven genoten.

De zaal [de grote kamer] is hier nu in ordre, doch wij betrekken se nog niet om de verflucht. Gij zult U verwonderen, welk eene parade het tapijtbehangsel daar maakt; het verbeeterd het vetrek ongelooftlijk.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, Bijdorp 19 augustus 1783

De polarisatie in Leiden en omgeving neemt gewelddadige vormen aan. Een gedeelte van de Leidse burgerij heeft april 1783 het verzoek ingediend tot oprichting van een sociëteit van wapenhandel, of ook wel exercitiegenootschap of vrijcompagnie genoemd, dat naast de van oudsher bestaande burgerkorpsen gaat marcheren. Het vrijkorps wordt opgericht en het bestuur wordt gevormd door Chastelein, Van der Kemp, Heldewier en Vreede. Lucretia merkt op dat het verstandige lieden zijn die achter de oprichting zitten. De lagere sociale klassen zijn Oranjegezind en steken dat niet onder stoelen of banken. Het echtpaar wordt steeds angstiger.

Bij gelegenheid, dat ik aan de Hr. Uilenbroek een proefje peeren zend en deeze brief in het trommeltje veilig is, kan ik iets meer melden van de onrust alhier. De eenige oorzaak van 't gespook is het oprichten der vrijcompagnie. Dit heeft de burgerij, die anders welgezind

389 Op 16 augustus vergaderen de stedelijke vrijkorpsen gezamenlijk in Amsterdam over de te volgen tactiek. Joost Romswinkel, zeer goed bevriend met Pieter van Winter, is daar een van de Leidse afgevaardigden

390 O.C.F. Hoffham leefde weliswaar in Polen, maar bleef vandaar uit in het Nederlands publiceren. In 1783 gaf hij bij Uylenbroek uit: *Al stond er de galg op! of de verydelde tooneelcomparitie*.

391 Waarschijnlijk de echtgenote van de Leidse burgemeester.

was, kwaalijk genoomen en hier heeft een derde partij onder geroeid en de tweedragt aangestookt.³⁹² Het zou gelukkig geweest zijn, indien de hoofden van het vrijcorps, die zeekelijk een goed oogmerk hadden, zich bij de burgerij-compagnien hadden ingevoegd, toen die op hun voorbeeld drok exerceerden. Dit is hen van verstandige en bezadigde lieden geraden, doch zij hebben hun corps willen souteneeren, 't geen de burgerij ten uitersten verbitterd heeft en zelf een gedeelte daarvan tot de derde partij doen overgaan. Hiervan zag men den 7den deezer blijken, toen in twee of drie huizen van de stad de geheele nagt geschooten en geillumineerd is. De vergaring du commun populace [het gewone volk] was zeer talrijk. Wij konden het schieten buiten hooren en het gejoel tot aan de Leiderdorper brug. De klapperlieden hebben toen, dewijl er goede orde gesteld was, gezags genoeg gehad om te maaken, dat het niet verder gegaan is, maar het volk, toen door hen verrast, zegt dat ze aanstaande Zondag, verjaardag van een der prinsen, weder willen illumineeren en zich op de wags wreken.³⁹³ Om alle ongelukken voor te komen is het schieten in de stad verboden en overal, zo men ons berigt, zulke goede orde gesteld, dat er niets te vreezen is.

Met dat alles is de verdeeldheid tusschen de burgers niet goed. Wij hooren, dat de vergadering der Staaten tot op aanstaande Vrijdag vervroegd is, 't geen sommige doet hoopen, dat de vrede dan zal gepubliceert worden, terwijl andren denken, dat dezelve nog zo na niet is. De tijd zal het leeren...³⁹⁴

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, Leiderdorp 27 augustus 1783

In de vriendenkring van het echtpaar gaan veel mensen dood. In Leiden werd gevreesd voor rellen op 24 augustus 1783, de elfde verjaardag van erfprins Willem Frederik. Door het stadsbestuur waren voorzorgen genomen en die hebben geholpen. Volgens Lucretia hebben alleen de lagere standen de verjaardag gevierd.

De heer Mulder, onze buurman alhier is te Rotterdam overleeden. Op de tweede plaats van de onze, aan de andre zijde, is de Heer en Juffr. Vromans, zeer oude luiden, beiden ziek geworden; de vrouw is deeze nagt overleeden en haar man zal er ook waarschijnlijk weinige uren meer zijn. Juffrouw Velingius is ook zeer ziek, doch niet gevaarlijk. Dit is onze naaste buurvrouw in de stad.

Maar welk een blijde tijding is de dood van de vrouw van de Heer Hagen; dat was een slegte vriendin. 't Is zeer gelukkig voor de oude man; heeft hij in geen rust moogen leeven, nu zal hij ten minsten nog in rust kunnen sterven, 't welk voor de kinderen een groote troost zijn zal.

392 Een aantal burgers had op eigen houtje een patriots vrijkorps opgericht, dat weigerde met de bestaande burgerwacht te fuseren of samen te werken. Hierdoor nam de polarisatie nog verder toe. De derde partij zijn de aanhangers van de stadhouder.

393 Met 'het volk' bedoelt Lucretia de lagere klassen, die voor het grootste gedeelte orangistisch gezind waren.

394 Op 27 augustus schrijft zij dat het op 24 augustus, de verjaardag van de kroonprins, rustig gebleven is, op wat aangestoken 'piktonnen' na.

Zondag hebben wij eene onverwagte vizite van de vriend Uilenbroek met zijn vrouw en dochtertje gehad. Die avond [24 augustus] is te Leiden nogal wel afgeloopen. Sommig gemeen [lager] volk heeft geillumineert, maar zeer weinige; op een plaats heeft men piktonnen gebrand, et voila tout.

Het is waarschijnlijk bij wat gezang en vreugd gebleeven, omdat men wist, dat er zeer goede orde was gesteld [maatregelen waren genomen] en de ongeregeldheid ras gestuit zou zijn geworden. Ook was het exelent, dat reeds eenige dagen te vooren schieten in de stad verboden was; dit heeft waarschijnlijk de rust behouden.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, Leiderdorp, 5 september 1783

In Utrecht neemt de haat tegen orangisten gewelddadige vormen aan. Kopstukken als Petrus Hofstede en Elie Luzac worden gemolesteerd. In Leiden lukt het de patriotse factie nog niet om de bakens in de stadsregering te verzetten.

Uwe commissie aan de Hr. Manlo zullen wij niet vergeeten. 't Heeft hem vreeslijk gespeeten den Burgemeester [Hooft] niet aangetroffen te hebben en nu zal 't hem nog meer spijten. Verzeeker, bidden wij, dien braven burgervader bij gelegenheid toch van onze achting. Hebt gij de elegie van de gepasseerde Leidsche heeren al gezien? Ze is sterk.³⁹⁵ En welk een drift betoonen de Utrechtsche! Hofstede en E. Luzac zijn daar van slegten reizen gekomen.³⁹⁶ De hemel geeve, dat dit maar geen erger gevolgen hebbe.

Heden hebben wij het tweede stel plaaten van de Germanicus ontvangen, doch wij hebben die nog niet ingezien. De Hr. Noms [Nomsz] heeft ons een rouwbrief van den dood zijner huisvrouw gezonden, gelukkig met een gedrukte naam.³⁹⁷

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Bijdorp 16 september 1783

De jaarlijkse verhuizing van Bijdorp is aanstaande. Gelukkig nu naar Leiden en Pieter en Anna beloven snel langs te komen.

Van 5 October af zullen wij gereed zijn om U te ontvangen. Wij hebben een lieve kamer ten Uwen dienste, een tweede voor 't jonge volkje en een dienstbode; de knecht is een andre

395 Lucretia prijst hier een fel patriots pamflet: *Elegie by gelegenheid van het wederrechtelyk en met het gewoon gebruik strydig voorbygaan der Heeren J. van Rooyen Azn, G. v. Hoogeveen, en J. B. Douw. In de verkiezing van Schepenen der Stad Leyden, op den 25 van Hooimaand, 1783.*

396 De week hiervoor waren in Utrecht de orangistische hoogleraar Petrus Hofstede en de orangist Elie Luzac in elkaar geslagen.

397 De toneelschrijver Johannes Nomsz was getrouwd met de wed. Kaupe, geboren Telghorst. Een rouwbrief met gedrukte naam hoefde niet beantwoord te worden. Nomsz had in de kring van Lucretia en Nicolaas een slechte naam.

zaak, die moet zich elders zien te bergen. Onze tafel staat hem open, maar logeeren kunnen wij hem niet om de gewigtigste reden van de waereld naamelijk omdat wij geen slaapplaats voor hem hebben. Doch indien gij met rijdtuig komt, kan hij bij de koetsier slaapen, dus is die zwaerigheid gevonden en dit is ook de eenigste.

Onze wooning in de stad zal Uw Ed. wel voldoen, schoon dezelve niet extra groot is, en de tuin, die vol is met appel- en peerebomen en daardoor wel iets heeft van een poppeboerebogertje [poppenhuisboomgaard], is ons zo lief geworden door de schoone vruchten, die dezelve oplevert, dat wij met oom Van Maurik eerbied voor de bomen zullen toonen en ze niet verplanten; want eer dezelve dan weer aan het dragen waaren, zouden wij mooglijk ad patres [bij de voorvaderen] zijn en om die reden zullen wij liever ons met de vruchten verwikken, terwijl wij nog op deze kloot kruipen, want kuieren zit er niet veel meer op.

Wij hebben den heere Manlo de beleefdheid van burgem. Hoofd gemeld; het heeft hem zeer gespeeten dien heer niet gezien te hebben.

Wij leesen tegenwoordig drok in het vervolg van Le Tableau de Paris; er is toch veel moois en het capittel ven de geboorte van een prins en van Saint Denis zijn meesterstukken.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, 24 september 1783

De onenigheid tussen het vrijkorps en de burgerwacht, de schutterij, loopt op. De afgelopen maanden heeft de schutterij veel meer geoefend dan gewoonlijk en binnenkort zal men eens laten zien waartoe men in staat is. Het is de eerste algemene wapenschouw sinds een eeuw. Daar moet iets achter zitten, maar wat? Met enige regelmaat bezoeken verschillende leden de prins in Den Haag, maar niemand weet waarom. Lucretia vreest dat de soldaten het na afloop op een drinken zullen zetten. Met vader Nicolaas gaat het iets beter, een mannetjesnoot moet het herstel compleet maken.

De zaak is deeze. Gij weet, hoeveel verbittering er geweest is en nog is tusschen het vrijcorps en de schutterij alhier. De laatste hebben zints drie maanden onophoudelijk geexerceert en zijn thans zo ver in staat geraakt, dat er een besluit genoomen is, dat de gantsche schutterij een generaale wapenschouw zal houden op den 7en October. Sommige zeggen, dat Zijn Hoogheid dien dag in Leiden zal komen om het te zien, 't welk van andren niet gelooft word. 't Is echter waar, dat sommige van die partij somtijds twee a driemaal 's weeks reisjes naar 's Hage doen, met wat oogmerk is een raadsel. De 8 hier zijnde compagniën, die naar men zegt 15 à 16 hondert man uitmaaken, zegt men dat vergaderen zullen op het plein van den Doele, 't welk achter ons huis is zo als de overzijde van de Princegragt achter het Uwe. Of ze schieten zullen, weeten wij niet, maar moogen wel lijden van neen. Dan hoe dit zij, men zegt, dat ze dan door de voornaamste wijken der stad zullen trekken en dus ook waarschijnlijk het Raapenburg langs, hetzij ons huis voorbij, hetzij overzijde van hetzelfde.

Als men wist dat er niets gebeuren zou, kon die optocht tot vermaak verstrekken; ook vreest men gedurende dezelve groot kwaad; maar men is zo zeeker niet, als ze na den tocht waarschijnlijk wel getracteert en beschonken naar huis keeren en elk wenscht, dat het zogenoemde vrijcorps zich dien dag in hun weg niet vertoone. Mooglijk loopt alles volmaakt wel af, te meer omdat hier tot nog exelente orde is gehouden en ook dien dag wel zal gehouden worden; doch de minste haak kan opschudding en de opschudding schrik voor de menschen, die niet sterk zijn, veroorzaaken. Wij hebben geoordeeld ten minsten U dit te moeten berichten; schik U reis, zo als 't U behaagt.

Aal [de dienstbode die naar Amsterdam is geweest om Anna's kindje te zien] heeft U niet kwaalijk bericht, doch dit gezwel is van zo kwaad een aart niet als het voorige; 't is een bloedvin geweest maar kwam vuil op ter groote van een stuiter. Apropos, waarde zoon, gij zoud Uw Vader veel plezier doen, indien gij hetzij bij Bosch, hetzij bij een ander groot kruidenier eens wilde laten haalen een zoogenaamde mannetjesnoot; het is een nootemuscaat van een lankwerpiger gedaante dan ze doorgaans zijn en ook merklijk grooter. Gij zoud ons verplichten met er een mede te brengen. Zuster Klaartje en tante E. hebben beiden er zich met nut van bediend, dus zal Papa dit ook probeeren; 't kan ten minsten geen kwaad. [...]

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiden 1 oktober 1783

Lucretia en Nicolaas hebben een bootje gekocht. Pieter stelt zijn bezoek nog wat uit, en dat is niet zo erg, want al die marcherende mannen in de stad kunnen best eens voor overlast gaan zorgen.

Gisteren nadat wij buiten het middagmaal gehouden hadden, zijn wij met onze eige gondel zeer vermaaklijk naar huis gevaaren. Wat is dat te zeggen, dunkt mij, dat gij beiden te gelijk vraagt. Ik zal U de illucidatie [toelichting] geeven. Toen de oude luiden Vromans buiten te gelijk overleden waaren, gelijk ik U toen gemeld heb, hebben wij hun jachtje zeer toevallig gekogt. Men weet hier zeer naauwkeurig, de ouderdom van die vaartuigen te bereekenen en het onze is niet oud en in zijn soort zeer goed, dus wij er nog lang gebruik van kunnen hebben, indien het den hemel behaagd ons in 't leeven te spaaren, Nu, dat is tot daar en toe.

Om dan voort te gaan, wij kwaamen zeer vermaaklijk thuis en het eerste mensch, dat wij bij 't uittreeden van de schuit ontmoeten was proffessor Schultens, die met ons thee dronk en U doet groeten. Dat gij den 7den laat over gaan is mooglijk niet kwaad; echter meer, omdat op een vrolijke dag voor de burgerij wel eens eenige dronken hoofden wat ravage kunnen maaken dan omdat men hier voor eenig kwaad vreest. De burgerij schijnt over 't geheel wel genoeg gezind en indien hen slegts het vrijkorps dien dag niet in de weg loopt, is er geen de minste zwaarigheid en het oogmerk schijnt grootendeels om een generaale jaarlijksche wapenschouw te vernieuwen, een plechtigheid die zints eene eeuw in onbruik is geraakt. Doch voorzichtigheid is nooit kwaad en wij aprobeeren ook de Uwe, maar hoop- en dat dit echter geen lange vertraaging aan Uwe reis zal toebrengen. Om hiertoe mede te

werken zal ik bij welzijn Dingsdagavond zonder fout U berichten, al was het maar met drie regels, hoe het dien dag is afgelopen en Woensdagavond zal ik U melden, of ook de volgende dag in rust gebleeven is.

**Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Leiden 6 oktober 1783**

Lucretia is ziek. Overal in het land komen patriotten in actie. Met name in Utrecht gaat het er heftig aan toe.

Uw Moeder heeft plotseling koorts gekregen; mocht er geen beterschap intreden, dan zal ik U tot onze groote spijt moeten verzoeken, Uw voorgenomen bezoek enkele dagen uit te stellen.

Hoe de ruzieuze dag van morgen af zal lopen, weet ik niet: den eenen denkt goed, den anderen niet. Een bakker, die gistrennacht op zijn hoorn blazende door de stad liep, is in de casjot gebracht.³⁹⁸ Berkhei heeft vandaag een groot vaers uitgegeven, dat er wonderlijk uitziet; de laatste regels zeggen, dat men morgen Latium zal stichten, dat Frederica Lavinia en Oranje Eneas zal zijn.³⁹⁹

Men zegt, dat er volk voor Utrecht ligt en de poorten toe zijn; ook zegt men, dat de roode loop te Deventer doorbreekt. De goede God bewaare ons dierbaar vaderland en alle brave menschen!

**Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Leiden 7 oktober 1783**

De grote demonstratie van de schutterij is gelukkig zonder rellen verlopen. Ook het vrijkorps van de burgerij liep mee. Om onrust te voorkomen heeft het stadsbestuur alle uitingen van politieke kleur verboden. Er waren zeer veel mensen op afgekomen, maar alles is gelukkig rustig verlopen. Zelfs de orangistische bakker Trago en LeFrancq van Berkheij hielden zich rustig. Die avond wordt Van Merkens toneelstuk *Het Beleg van Leiden* opgevoerd en Lucretia verwacht een drukte van belang.

In den toestand van Uw Moeder is eenige verbetering gekomen, maar wij durven nog niet den dag te bepalen, waarop wij U ontvangen kunnen.

Verder hebben wij met zeer veel plezier dezen morgen het optrekken der burgerij gezien aan de overzijde van onze gragt. Uit Den Haag is niemand verschenen. Alles is in de

³⁹⁸ Oranjegezinde bakkers speelden een belangrijke rol in de ongeregelheden in Leiden.

³⁹⁹ Frederica is Frederica Wilhelmina van Pruisen (Lavinia), de echtgenote van Willem V (Eneas). Bouwend op het gereformeerde geloof zullen zij de staat weer opbouwen.

R. Vinckles, Het zesde toneel, vierde bedrijf uit *Het beleg der stad Leyden*. De zelfopoffering van burgemeester Pieter van der Werff, 1574. 'Daar is myn zwaard. Komt, slagt me om u den dood te ontrukken' (1774). Collectie Rijksmuseum.

volmaakste ordre en met groote vreugde geschied zonder eenige zweem van belemmering, onder toevloed van eene verbazende menigte van menschen en zonder het minste ongeluk. De acht compagniën verzamelden ten 8 uuren in den Doelen, achter ons huis. Ten 10 uuren trokken zij op, eenige weinige ruiters voor en achter en eenige weinige dragonders ter zijde bij elke compagnie om het volk zachtjes wat af te houden. Met de uiterste verwondering zagen wij, dat de burgerij in zulk een korten tijd zo wel geëxerceert was, en overtrof onze verwachting zeer verre; 't was inderdaad in de fraayste ordre en gaf een zeer mooi gezicht. Niemand der burgerij had eenige cocarde, zelfs niet van de kleur van het vaandel, om alle reflectiën voor te komen; en onder al het volk is er geen een eenige geweest met orange cocarde of lint of leus. De bakker, die in de casjot geraakt is, is er nog; en Berkhei is midden onder den hoop aanschouwers geweest en niemand heeft eenige acht op hem gegeven. Na de middag is alles stil en wel te vreden, zoodat men alles voor wel afgelopen houden mag.

Op den publieken schouwburg speelt men vanavond Het Beleg van Leyden van Uw lieve Moeder en men denkt, dat het er stormende vol zal zijn.⁴⁰⁰

**Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Leiden 8 oktober 1783**

De patriotse partij krijgt nu openlijk steun van belangrijke en invloedrijke bestuurders, die bekend worden als de groep van 'Goede Regenten'. Zij gaan over tot het organiseren van de patriotse oppositie.

Verders is hier alles in de stad dees nacht in de volmaakste rust gebleven en alles is hier stil en wel. Maar ik heb met veel verwondering heden in de Zuidholl. Cour. gezien welk eene aanzienelijke vergadering men te Amsterdam gehouden heeft.⁴⁰¹ Dit moet zeer veel beteken; 't loopt sterk en wat zal het zijn? Te Utrecht spant het ook sterk; de evenementen baaren met reden veel zorg. De goede God bewaare ons dierbaar vaderland en geve, dat alles zich ten besten schikken mag!

**Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Leiden 23 oktober 1783**

De patriot Van der Kemp wordt door het stadsbestuur in het zonnetje gezet. Lector J. Le Francq van Berkhey zit in geldnood en wil zijn verzameling veilen. De rumoerige Oranjeklant, heeft naar aanleiding van een geschil tussen de krijgsraad en het Leidse vrijkorps *Aan mijn Medeburgenen* gepubliceerd. De aanvoerders van het vrijkorps, Chatelein, Helderwien en Vreede, voelen zich beledigd en eisen schadevergoeding, maar hun verzoek wordt afgewezen. De universiteit schorst hem echter voor zes weken. Bellamy schrijft een indrukwekkend gedicht op Washington. Opnieuw lijdt de oorlogsvloot schade door onkunde.

De regeering alhier heeft aan D^e van der Kemp, die aan de stad zijn werk over de militaire jurisductie present gedaan had, eergistren een tegenpresent gedaan van de privilegien en de beschrijving der stad Leiden, zo ver dezelve het licht ziet, en met verzoek, dat hij de deelen, die nog niet uit zijn, niet geliefde te koopen, dewijl de stad voorneemens was het werk geheel aan zijn Eerw. te offreeen.⁴⁰²

⁴⁰⁰ Lucretia van Merken, *Het beleg van Leiden* (Amsterdam 1774), met een speciale rol voor de uit een doopsgezind geslacht afkomstige burgemeester Van der Werff en de jonkvrouw Magdalena Moons.

⁴⁰¹ De patriotse factie organiseert zich op nationaal niveau. Op 4 oktober 1783 zijn er in Amsterdam 32 anti-orangistische regenten bijeengekomen.

⁴⁰² François Adriaan van der Kemp, *Magazijn van Stukken tot de Militaire Jurisdictie betreffende van 1781-1783*.

De Heeren Chastelein, Heldewier en Vrede hadden gezogt, de verkooping van Berkhei te stremmen, doch hun verzoek is afgeslagen. Bilderdijk heeft voor hem en de Hr. Blok tegen hem gepleit en de principaalen van de laatstgenoemde zijn in de kosten verweezen. Men zegt, dat in de academische vierschaar de stemmen eenpaarig geweest zijn tegen de drie heeren, omdat zij (die een proces van injurie tegen Berkhei geentameerd [aangespannen] hebben met een eisch van drie duizend guldens voor elk van hen ten behoeve van den armen) geen reden hadden tot nog de verkooping te belemmeren, opdat een som, die hen nog niet toegeveezen was en sproot uit een eisch in een proces, dat nog niet gediend had, niet vervreemd wierde. Dus verkoopt Berkhei zijn goed thans daaglijks. Men zegt, er is veel moois; inzonderheid word zeeke vierschaar met 17 fraaie beelden of beeldjes zeer geroemd.⁴⁰³ Voor het ovrig is hier thans alles stil en de verbittering tegen het vrijcorps schijnt meerendeels over te zijn.

Uwed zult mooglijk met zo veel genoegen als wij het oprichten van een standbeeld voor den grooten Washington gezien hebben; een burger, die zijn vaderland van dwinglandij bevrijd en zonder naar grootheid of rang te dingen naar Zijn vaderlijk landgoed wederkeerd, is zekerlijk meer eere waardig als een Semiramis of Alexander.⁴⁰⁴

Wat is dat ongelukkig van kapitein Mulder!⁴⁰⁵ Ik meen, dat hij reeds met een wrak schip na de Westindien geweest is, doch hij is daar als hier bewaard; 't had voor de andre scheepen elendig kunnen afloopen.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden, 27 oktober 1783

Eindelijk is er een wapenstilstand met de Engelsen afgesloten en verheugd constateert Nicolaas dat Pieter de oorlog zonder al teveel kleerscheuren is doorgekomen. Nicolaas en Lucretia maken zich druk over Pieters gezondheid in verband met zijn omvangrijke maatschappelijke taken, gekoppeld aan het verdriet dat hij moet zien te verwerken. Nicolaas is blij met het positieve nieuws uit Amerika en bericht Pieter dat zijn vriend Romswinkel in mei lid van de Staten van Holland wordt.

't Verheugt ons hartelijk, dat de zwaare omwentingen in de negotie, door de schielijke vrede veroorzaakt,⁴⁰⁶ voor U van minder kwaade gevolgen zijn geweest dan men met reden denken kon en te vrezen was; maar hoe aangenaam ons dit is, het bericht van de zwakke toestand en ongesteldheid van Uw lieve vrouw slaat ons geweldig neér en doet ons hartelijk leed. Zij heeft zedert een jaar en langer veel geleden en wij hebben dit dikwerf met ge-

403 De Vierschaar is het college van hoogleraren dat recht spreekt op de universiteit. De zeventien beelden zijn de hoogleraren.

404 Lucretia wijst op het gedicht van Jacobus Bellamy die onder het pseudoniem Zeelandus in 1783 een gedicht op Washington publiceert. Voor Lucretia en Nicolaas is Washington de ideale staatsman: burgerlijk, bescheiden en republikeins.

405 Op 20 oktober was het oorlogsschip van kapitein C. Mulder, de Rhymland, door onzorgvuldigheid van de bemanning in brand gevlogen op de rede van Texel, waarbij vijftig mensen waren omgekomen.

406 Engeland en Nederland hebben een wapenstilstand gesloten.

voelig medelijden gezien. Uw beschrijving van haar toestand baart ons veel bekommering. Gij weet, dat Uwe menigvuldige bezigheden en de drokke omstandigheden, waarin gij U bevindt ons altoos in veel bekommering gebracht hebben, dat Uwe krachten en gezondheid het op den duur niet zullen uithouden, daar gij ook reeds zwaare krankten hebt doorgestaan; en de beschrijving, die gij doet, dat er nu bijkomt ongesteldheid van oom Muhl, oom Van Maurik, Rijnders, Voute, De Bruyn enz., het najaardebiet, het comptoir enz. Deze catalogus, mijn lieve Piet, word te groot.

De hoest blijft mij kwellen; hij komt gelukkig niet uit de maag of uit borst voort, maar 'de doorvallende stof' doet mij hoesten. Met Uw Moeder gaat het iets beter.

De mededeeling van het Amerikaansche nieuws, door den Heere Van Hasselt verhaalt, pleiziert ons en komt overeen met dat van de vriend G. Vogels. De Heer Lublink, die wij hooren dat van buiten thuis gekomen is, heeft ons door de Hr. F. v. Lelyveld een boekje met verhandelingen gezonden.⁴⁰⁷ 't Is jammer, dat hij het voor zichzelf heeft doen drukken, 't is waardig, dat het algemeener bekend wierd. De Pope, van Juffr. Wolf vertaalt, hebben wij nog niet gezien.⁴⁰⁸

Wij zullen de He. De Malnoë het verzochte mededeelen; zijn dochter heeft ons twee fraaye teekeningen present gedaan.

Maar weet gij het nieuws al, dat de He. Romswinkel tegen aanstaande Mei wegens Leyden in de Staaten-Generaal cessie [zitting] hebben zal en dat gij dus een hoogmoogende⁴⁰⁹ broeder krijgen zult?

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 2 november 1783

Anna Louise is ziek. De Engelse fondsen op de beurs zijn enorm in waarde gedaald en Nicolaas heeft, anders dan Pieter, veel verloren.

De toestand van Uw echtgenoot maakt ons bezorgd. Voor het geval, dat gij Prof. Hahn wilt raadplegen, deel ik u mede, dat die zich te Amsterdam bevindt in verband met ernstige ziekte van zijn zoon. De krankheid van de Hr Van Maurik komt ons zeer bedenkelijk voor, te meer, dewijl menschen, die altoos gezond zijn ziek wordende, te meer gevaar loopen. [...]

Dat gij Uwe Eng. fondsen van tijd tot tijd hebt kunnen ligten, is mij zeer lief; gij zijt aan de beurs en kunt dit daaglijks nagaan en beredden. Voor mij was dit voor lang onmogelijk en om met 35 a 40 pCt verlies te verkopen zou dwaasheid geweest zijn. Men moet nu afwachten, hoe 't loopt; 't mag wat haaken, maar Engeland is geen molshoop geworden. 't Heeft groote resources, rijke ingezetenen en het hoogste belang zijn crediet te maintinee-

407 J. Lublink, *Zevental Verhandelingen, gehouden in Concordia et Libertate. Gedrukt voor vrienden, voor rekening van den auteur* (z.p. 1783).

408 Pieter vertaalt Pope's *Essay on man* in poëzie, Betje Wolff publiceert een prozavertaling als: *Proeve over den mensch, zedelyke proeven, en oordeelkunde* (1783).

409 Hoogmoogende was de titel waarmee de statenleden werden aangesproken.

ren; want was dat uit, zou zijn ruine hierdoor noch oneindig grooter zijn dan door dezen oorlog, hoe ruineus die voor hen is, en dan zou de triomf van Vrankrijk nog veel grooter over hen zijn dan nu, want dan was alles voor hen gedaan.

't Stukje van de Algemeene Bibliotheek hebben wij nog niet gezien. Onze vriend Lublink briljeert zeer in aanhalingen en daarin te doolen is, gelijk gij wel zegt, maar al te veel de fout van geleerde luiden, die zeer drok schrijven.⁴¹⁰ Voor eenige dagen hadden wij de He en Mevr. van Halteren laten vragen, die gezegt hadden ons alleen een avond te willen komen zien.

De Heer De Malnoë is over het spoedig werken voor de stad van Amsterdam zeer vol-daan; en ik, dat Uwe idée zo ver is als het Oosten van het Westen om eenige tijtels te begeeren en U zo genaamt te pousseeren: gij zoud, reeds in te veel beslommering en onuitvoerlijke drokte ingewikkeld, ingewikkeld, des te meer gevaar loopen, Uwe krachten te ruineeren en Uw ongeluk te vergrooten; en dit wensch ik hartelijk niet te zien nog te beleven...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 6 november 1783

Justus van Maurik is overleden. De buitenplaats van Pieter bij Amsterdam, Voorland, behoorde voorheen aan Justus van Maurik en Nicolaas vraagt zich af of Pieter daar wel kan blijven wonen. Predikant en huisvriend Pieter van den Bosch is met emeritaat, en heeft nog maar weinig inkomsten. Pieter moet voor hem het abonnement op de *Monthly Review* opzeggen.

Wij begrepen uit Uw brief, gistren ontfangen, dat onze brave en dierbaare vriend Van Maurik reeds overleden zou zijn. De He. Van Heukelom wist dit gistren reeds, toen wij bij hem zonden en heden beantwoorden wij de rouwbrief, dezen morgen ontfangen, schoon de naam gedrukt is. Onze hartelijke vriendschap, zo voor den overledenen als voor zijne goede en brave weduwe, onze lieve vriendin, zoude in dit geval geen stilzwijgen toelaten. Zijn dood doet ons sterk aan, hij was ons zeer waard en wij verliezen in hem een van onze allerbeste en trouwste vrienden. Met een enkel woord kan ik niet voorbij U te zeggen dat gij, zo gij op Voorland gestelt zijt en nu gij er veel onkosten gemaakt hebt, dat gij er bijtijds op de eene of andere wijze voor zorgen moet, zo er geen bepaling over gemaakt is; want geraakte Tante, die waarschijnlijk erfgenaam in de eerste plaats zijn zal, buiten staat, dan kunt gij 't niet krijgen. Ik weet niet, hoe het zit nog hoe gij er over denkt, maar ik heb niet van mij kunnen verkrijgen om het U niet te herinneren, zo gij er penchant voor hebben mogt.

Wij hebben onlangs aan de He. Van Maurik geschreven, dat Do. Van den Bosch verzocht, na dit jaar geen *Monthly Review* voor hem meer te ontbieden. Wilt gij hier op bedacht zijn, want nu zijn Eerw. emeritus is, leeft hij zeer stil en veel onkosten lijken hem niet. Dit onder ons.

⁴¹⁰ Johannes Lublink schreef met enige regelmaat recensies in de *Algemeene Bibliotheek*, maar deed dat, volgens gewoonte, anoniem.

Dat de doctoren de ziekte van onze lieve Antje buiten levensgevaar oordeelen, is ons wel ten hoogsten aangenaam, maar de goede sloof lijdt veel, en bedroeft ons zeer.

J. Romswinkel aan Pieter van Winter, Leiden 16 november 1783

Joost Romswinkel is een goede vriend van Pieter. Hij heeft de oprichting van het Leidse vrijkorps verwelkomd en is met zijn mede-vroedschapsleden Blok en Van Halteren op 4 oktober aanwezig op de Vergadering van Vaderlandsche Regenten in Amsterdam, waar de organisatie van de patriottenbeweging een nationaal karakter krijgt. Hij is patriotsgezind en wordt nu lid van het landsbestuur, de Staten-Generaal, maar hij heeft zijn twijfels over het politieke bedrijf. Het gaat er niet erg democratisch aan toe. De meeste besluiten vallen immers in het Secreet Besogne, waar alleen oude regenten zitting hebben. Als jongere heeft hij er nauwelijks enige invloed. Hij vraagt Pieter advies.

Het zoude ondankbaar zijn, wanneer ik, hoe sterk ook beset, Uw vriendelijk en broederlijk aandenken met stilzwijgen beantwoordde. De gewigtige post, welke ik sta te bekleeden, is tot nog toe verre af geweest van zodanig te schijnen in de oogen van alle diegenen, welke ik heb aangezocht om mij, daartoe gedespicieert, eenige nodige, zoo niet bijzondere ten minste algemeene onderrichtingen te geeven van hetgeen zij zelve tevooren daarin hadden waargenoomen. Ik laat U oordeelen, of ik waarheid schrijf.

Men heeft mij geantwoord: het is niets, gij hoort er niets, gij weet er niets, gij doet er niets. De vergadering van de Staaten-Generaal is te vergelijken bij een Joodenkerk: men loopt er in en uijt en heen en weder; er zijn naauwlijks stoelen voor alle, die er leden van zijn. Wil men iets verstaan, moet men zig veelal plaatsen agter de stoel van den President. Wanneer men in de vergadering van Holland komt, dan verwondert men zig dikwijf van zaaken te hooren, bij de Generaliteit voorgevallen, van welke men aldaar niets gehooft heeft. Alles word meest afgehandelt in het Secreet Besogne, waartoe niemand dan de oudste present zijnde gecommiteerden der provincien toegang hebben. Papieren etc. krijgt men niet. Ziedaar het relaas.

Mag ik nu niet wel deeze post voor mij gewigtig noemen, daar ik UEGeb. kan verzeeken, dat ik fermiteit [sterkte] genoeg meen te hebben om mij met geene van deeze verrichtingen te conformeren, neen, maar mij te verzetten tegens eene handelwijs, welke meerder aan jongens past (schoon men die daar voor nog straffen zoude) dan aan lieden, welke in en met die vergadering de souveriniteit der Zeven Gewesten moeten representeerden? Gewigtig zal deeze post voor mij zijn, omdat ik vrees (indien deeze opgegeve poincten naar waarheid zijn-waaraan ik naauwlijks twijfel, aangezien de uijtwerksels, die ons land tot nog toe voortgaan met eene onvermijdelijke ondergang te bedrijven), dat ik zoo niet alle, ten minste veele der tegenwoordige leden tegens mij zal hebben, tegens mij namendlijk, een enkel gecommiteerde van een stad, die bij de wijnige ondervinding en jonge jaaren ook te wijng kundigheden bezit om op alle de poincten van aanbelang gevat te zijn en veel minder nog bestand tegens intrigues van hen, die bij meerder kunde en routine ook meerder appui [steun] zullen vinden in hun groote meerderheid. [...]

**Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Leiden 16 november 1783**

Nicolaas doet verslag van een bijzondere gebeurtenis: Schultens is onthaald op een feestelijke maaltijd bij de ambassadeur van Marokko, Taleb Omar Job. H.A. Schultens is hoogleraar Oosterse talen, en is als dank voor de vertaling van een brief uitgenodigd. De brief is een bijzondere gebeurtenis en wordt gepubliceerd. In de brief wordt vermeld welke afkoopsom in goederen de Republiek aan de keizer van Marokko betaalt in ruil voor het vrije handelsverkeer op Tanger. Nederlandse handelsschepen hoeven niet meer bang te zijn om vanuit Marokko gekaapt te worden.⁴¹¹

De Hr. De Malnoë en zijn dochter zijn seer wel, ook de Heer en Mevr. Schultens; hij is voorleden week naar Den Haag geweest, alwaar hij bij de Ambassadeur van Marocco ten eeten is geweest, dat een zeer kluchtig festijn moet geweest zijn. Veertig schotelen, behalven het dessert, zijn een voor een achter den andren opgedist in den tijd slechts van omtrent twee en een half uur. Van ieder moest absoluut geproeft worden, daar zijn maag behouden is afgekomen, 't geen ons dunkt, dat een groot geluk is. Het dessert was op zijn Hollands, doch geaccompagneert van een Arabiesch muzijk van vier zingende en spelende muzikanten. Maandag gaat hij wederom naar Den Haag om met die representant der Maroccaansche Majesteit bij de Heer Rendorp te eeten en 't zou zeer ligt kunnen gebeuren, dat hij een Turksche contravizite kreeg.

Lucretia van Merken aan Anna van der Poorten, Leiden 26 november 1783

Anna Louise heeft gordelroos. Lucretia legt nog maar eens uit dat reizen voor hen nagevoeg onmogelijk is en dat het huis op het Leidse Rapenburg, voor hen een noodzaak is. Nicolaas is weer ziek en probeert Arabische gom en IJslands mos als medicijn. Ook in de 18^e eeuw bestaan er kringloop- en weggeefwinkels. Men brengt er anoniem spullen zonder er wat voor terug te vragen. Volgens Lucretia doet men dat omdat de gevers het niet aan Joodse straatverkopers gunnen. Bij een van die weggeefwinkels is het feest geweest, want daar zijn zeer kostbare kleren en dure stoffen ingebracht, afkomstig van de zeer rijke Cornelia Schellinger.

Terwijl Uw lieve Vader bezig is om de brief van Pietje te beantwoorden, zet ik mij om aan de helfte zijner ziele te schrijven, wel te verstaan echter, dat Papa voor de helft deelt in deze brief gelijk ik ook deel in de zijne. Wij beiden dan zeggen onze kindertjes vriendelijk dank voor de gezondene trommel met kaneelkoekjes, die wel gearriveerd zijn en nog de oude smaak hebben.

⁴¹¹ De vertaling in M. Stuart, *Jaarboeken van het koninkrijk der Nederlanden 4* (Leiden 1783) 1699.

Hartelijk leed was het ons, dat Uwe zwakheid U verhinderde, waare dochter, om de reis mede te doen. Uw hartvriend zal U gezegt hebben, hoe wij alles er toe geschikt hadden, doch wie kan tegen ziekte? Het jammert ons te hooren, dat gij nu weder aan de roos zijt. Wat roozen in den winter? Indien gij een oude vrouw waart gelijk ik, zou ik U zeggen: hoor mijn raad, drink vlierbloemen en lik tussenbeiden braaf conserf, zet dan een dikke warme kapot [muts] op, kruip dus onder de deekens en zend de roos na de maan; maar die oude-vrouwe-concepten zijn zelden practicabel bij jonge lieden.

Wat ons betreft, wij wenschten in staat te zijn om U ook op onze beurt te bezoeken, maar dit is seeker, dat geen huis, al was het nog zo mooi, ons tot de reis zal doen besluiten, maar wel de liefde voor onze kinderen en tot onze waarde broeders en zusters. Amsterdam is en blijft niet alleen mijn lieve Winters hartelust maar ook de mijne en geen wonder, want wij hebben er behalve elkandren alle onze schatten. Het zou ons moeite doen, dat onze liefste panden hier aan twijfelden. 't Was noodzaaklijkheid, barre noodzaaklijkheid en geen caprice [bevlieging], die ons deed besluiten, ons verblijf dicht bij ons buiten te zoeken, aan welks aangenaamheid wij menschlijkerwijz het leven van Uw lieve Vader verschuldigt zijn. Mocht het Gode behaagen, dat het ons allen nog lang tot zulk een zegen strekte en dat die bedroefde hoest eerlang cesseerde [ophield]. 't Is wel niet erger.

Uw lieve Vader gebruikt thans gesmolten Arabische gom in melk, hetwelk nu weder wat tusschenpoozing geeft, en als dat niet mogt helpen, zal hij een afkooksel van Yslandsche mosch probeeren; de hemel geeve, dat het een en het ander van gewenscht effect zij. Nieuws weet ik niet en als men niets weet te zeggen, heeft men goed zwijgen. Evenwel nog iets, dat de ijdelheid der aardsche grootheid doet zien.

Hier in Leyden zijn twee of drie weekelijksche erfhuizen zo als ze genoemd worden, waarop de lieden alles brengen, dat ze ongemerkt kwijt willen zijn en niet aan smousen verkoopen.⁴¹² Hier kan men alles brengen, gelijk wij er ook het oude behangsel van Bijdorp en van de Hoogewoerd na toe hebben gezonden, want alles, zelf vodden, kan men er kwijt raaken en daarom worden boedels, die wat zijn, doorgaans aan de huizen der overledenen zelf verkogt. Nu, op een dier weekelijksche erfhuizen dan hebben de erfgenamen van den gewezen Raadpensionaris S.⁴¹³ en zijne huisvrouw, de kleederen en Brusselse kanten van den een en de andre goedgevonden te doen verkoopen, de kostbaarste geborduurde satijne en flueele klederen, zegt men, die het oog kan zien. Dit maakt te sterker contrast, omdat die dame in haar leven, zo eenpaarig getuigt word, de trotste en hoogmoedigste vrouw van de Republiek was. Sommige zeggen: als zij wist, dat haar prachtig goed zo in de voddeboel verzonk, zij kwam weerom; andre seggen: neen, maar zij keerde zich om in haar kist. Welk een contrast, *voila le monde!*

412 Een smous was een arme joodse man die aan de deur oude spullen inkocht.

413 Raadpensionaris Pieter Steyn (1706-1772) was getrouwd met Cornelia Schellinger (1714-1783) en die was op 1 juni 1783 in Huize Ypenburg te Rijswijk kinderloos overleden. Haar nalatenschap kwam deels terecht in twee fondsen, o.a. het Studentenfonds Steyn, bedoeld als studiebeurs voor studenten uit een arm milieu.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 3 december 1783

Nicolaas wil gaan speculeren door sterk gedaalde Engelse fondsen op te kopen. In de financiële wereld blijft het moeilijk, ondanks de vrede. Het echtpaar heeft met grote belangstelling de ontwikkeling van de heteluchtballon van Montgolfier gevolgd.

Dank voor de uiteenzetting van Uw meening over mijn voornemen, Engelsche fondsen te koopen; wij zijn het volkomen eens. Doch ik acht de staat van Engeland, hoe slecht ze ook is, niet in 't minste radeloos en de tegenwoordige prijzen van de fondsen zijn in mijn gedachten thans een zeer goed voorwerp van eene voorzichtige speculatie, daar zeer weinig gevaar meer in is, te weeten op deze prijzen; dus neigde ik voorledene week om wat goedkoop onder mijn duurkoop te mengen. Zaterdagmiddag vernam ik reeds de slechte tijding voor hen [de Engelsen] uit de Oostindien, dat ik hen wel van harte gunde, maar mij tevens deed begrijpen, dat dit vooreerst geen willigte maken zou en men zonder verzuim het nog wat kon inzien, hoe het nu loopt. Derhalven zal ik mijn besluit nog wat uitstellen. Hoe broeder Muhl denkt over hetgeene gij in de fondsen doet, weet ik niet dan hetgeene gij mij voorleden week met een woord zeide; ik voor mij kan daarover niets denken, dewijl ik daarvan niets weet. Maar in dat artikel [beleggen] zijn zo veele groote en zo veel door en door verstandige lieden de dupe geweest van schrandere en intrigante knapen; en of die de naam van Seppenwolde⁴¹⁴ of een andere naam voeren, zij hebben hen, die zich met hen gescheept hebben, op 't strand gezeilt of op een klip te berste gestoten. Hij spiegelt zich zacht, die zich aan een ander spiegelt; verder gaat mijne kundigheid niet en daarbij moet ik het laten berusten. [...]

Nu was mijn hart wel goed om U nog ik weet niet al wat te vertellen over onze Oostind. Comp., over de Engelse Comp., over de stremming der betaling van le Caisse des Comtes⁴¹⁵ in Vrankrijk; over de luchtreis van de twee helden in de luchtbol van Monsieur de Montgolfjé, welke laatste historie ons zeer gediverteert heeft.⁴¹⁶ Echter hoopen wij hartelijk, dat die uitvinding van zeer weinig gevolg mag zijn, want het menschedom, dat altoos gaarne kwaad wil doen (exempel de intentien door Cornwallles)⁴¹⁷ zou hierdoor middel vinden om in weinig minuten, middernacht uit de lucht vallende, een gansche stad in weinig oogenblikken te ruineeren; doch ik denk en hoop, dat die histori in zijn eigen aart te gevaarlijk is en mag blijven...

⁴¹⁴ Zie hierboven.

⁴¹⁵ La Caisse d'escompte voorloper van de Franse Nationale bank, gesticht in 1776, en in 1783 na enorme verliezen door de Franse minister van financiën Jacques Necker hervormd naar voorbeeld van de Engelse Bank.

⁴¹⁶ De eerste vrije, bemande ballonvaart door de gebroeders Montgolfier had op 21 november 1783 in Parijs onder grote belangstelling plaatsgevonden. Nicolaas is bezorgd vanwege de militaire mogelijkheden van de ballon.

⁴¹⁷ Vermeedelijk een verwijzing naar het gedrag van de Engelse generaal Cornwallis, door Washington in 1781 bij Yorktown verslagen.

Gerrit Vogels aan Lucretia van Merken en Nicolaas Simon van Winter, Philadelphia 13 december 1783

Na een verslag van zijn reis en de eerste indrukken van de zojuist opgerichte Verenigde Staten van Amerika, laat Gerrit weten verliefd te zijn. Hij heeft Lucretia's gedicht *Aan de Britten*, waarin zij haar steun aan de revolutionairen en George Washington uitspreekt, in het Engels laten vertalen. Hij heeft contact gezocht met de eerste Nederlandse gezant in de Verenigde Staten Van Berckel, die vijftien weken over de reis heeft gedaan, en vertelt het verhaal van de schipbreuk van een van diens vier begeleidende schepen, met daarop Gijsbert Karel van Hogendorp. Vogels is onder de indruk van de godsdienstvrijheid die in het land heerst en is blij dat ook Joden een bestuurlijke functie bekleden. Daar kan de Republiek nog wat van leren. Hij heeft Washington zelfs persoonlijk gesproken en was aanwezig bij een concert dat voor hem gegeven werd.

Dat poëten en poëtessen ene profetessen tevens zijn, vinde in mij bewaarheid, want al schertsende zei Uwedens dat in Amerika wel zomtijds een meisje, dat mij leek, zou kunnen vinden, en 't is zeeker 't is zeer zeeker, ik heb het gevonden, en ik heb het zo goed en na mijn zin gevonden, dat ik, indien het zijn moest wel 100 zeetogten, met hoe veel gevaar ook verzeld zou doen, om zulk een lief en tederhartig schepzeltje te bezitten. 't Was of mijn hart mij voorspelde, toen ik op de buitengemeen schoone rivier de Delaware kwam, dat ik hier mijn geluk zou vinden, want het was een buitengemeene schoone morgenstond als wij ten 6 uren de caap zaagen; en wij zijlde met een frissche voordeewind alle zijlen bij de rivier op tot voor Philadelphia, dat zeer zeldzaam is, zodat wij ten 2 uren voor de groote markt aan wal laagen, en de straten van Philadelphia betraden. [...]

Het vers, 'Aan de Britten' hebbe in het Engelsch gebragt, en door een vriend in een elegante stijl gezet.⁴¹⁸ Het is algemeen gegouteert [gewaardeerd] en de Amerikaansche helden zeggen de beroemdste Hollandsche digteres dank voor haare affectie, terwijl een toast op Uweds gezondheid in de gezelschappen gedronken is, terwijl zij hoopen, zeggen zij, dat de 2 Republiques altoos als broeders zullen zijn. en blijven. Aan zijne Excel. de Heere van Berckel⁴¹⁹ hebbe [ik] een goede vriend; ik heb voor Zijn Ed. eenige kleinigheden waargenomen, dat Zijn Ed. gepleziert heeft, en verscheide voorname luiden hebbe op hun verzoek bij Zijn Ed. geintroduceert, Zijn Ed. is voorleeden Vrijdag bij mijn aanstaande op een dish of tea geweest, en heeft zo veel smaak in de familie gevonden, dat hij belooft heeft nu en dan dat meer te zullen doen zonder te laten weten als een vriend. [...]

Voorleeden Woensdag is de tijding ingekomen dat het oorlogschip 'De Erfprins', Captn. Abersson, die met de vloot onder den commandant Captn. Riemersma den ambassadeur be-

418 Onder haar pseudoniem La Vertu pour Guide, schreef Lucretia van Merken in 1781 *Aan de Britten*, waarin ze haar afkeer van de Engelsen uitsprak en haar bewondering voor Washington onder woorden bracht.

419 Pieter Johan van Berckel (1725-1800), burgemeester van Rotterdam en de eerste Nederlandse ambassadeur in de Verenigde Staten van Amerika, broer van Engelbert François van Berckel, patriots pensionaris van Amsterdam. Hij werd begeleid door Gijsbert Karel van Hogendorp, Carel de Vos van Steenwijk en Johan Willem Simon van Haersolte. Op 31 oktober had hij zijn geloofsbrieven aan het congres aangeboden.

geleid heeft, na voor eenige weeken van de vloot afgeraakt en zijn groote bezaansmasten verloren te hebben, ongelukkig bij Caap George op een bank verbrijzeld is. De Captn. en lieutenants, de officieren en eenige manschap met hun 30 in getal hebbe in de sloep er het lijf afgebragt, en zijn door een Amerikaansch vaartuig gered, dog 303 zijn omgekomen. Denkelijk zullen wij den Captn., de Heer Hogendorp en die er afgekomen zijn binnen korten hier zien.⁴²⁰

Ik kan den hemel niet genoeg danken voor de korte en voorspoedige reis die ik gehad heb, hebbende nu en dan wel sterke winden gehad, en hooggaande zeeën, dog maar eens een zwaare storm, die egter maar ruim 3 uren duurde, zodat daar door bewust ben wat een zwaare storm op zee is. Alles werd van boven gehaald en ik zag op het dek gezeten de ijslijk hooggaande zeeën en hoorde het huilen en gieren van de winden door de weinige touwen, die altoos blijven en niet weg kunnen voor het kappen van de groote mast, indien het zo na komt. Dog na zulk een storm is de dijning van de see en het slingeren van het schip ijslijker als de storm zelf, en was dit aaklig, ik heb vermaak op zee ook gehad, want zomtijds hadden wij de schoonste dagen, zagen de zon klimmen aan den horizon boven beschrijving schoon en de walvisschen rondom ons speelen en het water opblaazen als fonteynen, een allerverrukkelijkt gezigt. [...]

Deze morgen hebbe in de zijkamer bij den ambassadeur, terwijl ik Zijn Ed. van iets rapport moest doen, den generaal Washington gesproken, zijn Ed. kwam in terwijl ik er was. Ik zei, dat ik een Hollander was, en mij gelukkig achte met de Amerikanen de held te zien die hun de dierbaare vrijheid zo glorieijk heeft aangebragt. Zijn Excellentie boog zig vriendelijk zeggende: Ik wensch de 2 Republiken altoos elkaar tot nut mogen zijn.

Zo kome van het consert daar den generaal den gantschen avond geweest is, tot dat de sang tot zijne eer op de muzijk van Handel vervaardigt tot Zijne eer zou aangeheven worden, wanneer Zijn Ed. vertrok ; het schijnt Zijn Excellentie te groot is om zijn lof te hooren zingen en zig altoos verbergt voor de rechtmaatige toejuichingen van het menscdom, 't Was een vermaak te zien hoe de oogen op dien held, daar het zo opgepropt vol was van de schoone sex, alléén gevestigd waren, ja 't was maar zomtijds dat wij op onze meisjes gluurde, zo trok Zijn Ed. aller attentie. Het was het schoonste gezigt dat de aard kan opleveren, de heldendeugden van den grootsten en braave held met de hoogste glorie bekroont, Wij zongen tot besluit van het concert het keurlijk maar allersterkst muzijk van pauken, keteltrom, trompetten, vioolen, schalmeyen, bas en dwarsfluiten, in één woord alle instrumenten en alle eenpaarig het inleggende vers met zulk een kragt en genegenheid dat hooren zien bijna vergong, waarop een algemeen gejuich en eenparig handgeklap volgde, elk was in verrukking.

De Jooden zijn zo wel Christenen van alle systematische belijdenissen of geen bijzonderen belijdenissen tot het government geadmiteerd, worden niemant na zijne godsdienstige begrippen gevraagd; de Jooden hebben zig in de conquest als brave menschen gedraagen,

420 Van Berckel was vanwege het slechte weer vijftien weken onderweg geweest, waarbij een van de vier schepen, het oorlogsschip De Erfprins, 25 mijl voor Cape Cod. Lek raakte, twee masten verloor en vervolgens na negen weken dobberen, alsnog op 23 november 1783 zonk. Uiteindelijk zijn 40 van de 350 opvarenden door een Amerikaans schip gered. Opvallend genoeg waren dat vooral officieren.

en zullen moeten over de wet zitten. Mijn brave vriend Gomez een Jood en een vriend van den Genl. Washington zal een van de aanzienlijkste posten in the Assembly New York opgedragen worden.⁴²¹ Welk een gelukkig werelddeel, daar verstandige brave menschen, en geen dwaaze ijveraars voor bijzondere begrippen in godsdienst, het roer der bestiering in handen hebben. [...]

Ik denk in het nieuwe jaar mij gelukkig te zien in de armen van het schoonste meisje (heeft men mij gezegt, dat den ambassadeur gezegt heeft), dat in de stad Philadelphia is; gelukkig voor mij, dat haar ziel zo edel, en haare sentimenten zo deugdzaam en zij zo min hovaardig op haare schoonheid en bevalligheid is als de grootste generaal die de son ooit bestraalt heeft, op zijne onvergelykelijke heldendeugden, zodat ik dagelijks ondervind dat de voortreffelijkheid van haare tedre ziel de schoonheid en bevalligheid, die zij waarlijk in een hooge graad bezit, nog verre te boven gaat. En dit is haar door haare godsdienstige, waarlijk christelijke verstandige en hoe zwak, dog vrolijke Moeder allerdiepst ingeprent, 't geen haare lieve susters ook bezitten, zo, dat ik wel bewust ben met haar gelukkig te zullen zijn. Ik zal er zo lang inwoonen, tot ik voor mij zelve goede gelegenheid kan vinden en mijne vrienden zig van mij bedienen om veel geld te winnen, dat hier allerzekerst te doen is, en waar reets maatregelen voor genomen heb en de snaaren gestelt. [...]⁴²²

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, 22 december 1783

Piet, door Lucretia Pietje genoemd, lijdt aan een bloedvin en Lucretia weet raad. Nederland is in politiek opzicht ernstig verdeeld en ook in de letterkundige wereld is duidelijk wie er aan de goede en wie er aan de verkeerde kant staat.

Schoon wij niet veel schrijfstof hebben voor het tegenwoordige, echter neemen wij de gelegenheid waar, dat wij een briefje aan broeder Muhl schrijven, om U ook eens eene vluchtige vizite te geeven en ons te informeeren, hoe het met U beide en de kindertjes is. Wij hoopen allen wel en dat de bloedvin van Pietje al verdwenen zal zijn en er geen nieuwe in de plaats moogen koomen. Uw lieve Vader is er nu van bevrijd zints hij een lange nootemuscaat, doorgaans een mannetjesnoot genoemd, in de zak draagt. Hoe belachlijk dit schijnt, wij wisten, dat ze bij tante E. en bij zuster Cl. van nut geweest waaren en Papa heeft er ook geen verder hinder van gehad, zints hij ze bij zich gedragen heeft. Noem dit geen oudewijvepraatjes, maar probeer het en als het goed bevonden word, dan zult gij er zo wel credit aan geeven als wij.

De dood van de Heer Vollenhoven is nogal schielijk geweest.⁴²³ Wij hooren, dat die goede man zeer geschrikt was door het overlijden van zijnen en onzen waardigen vriend, den

421 Waarschijnlijk de jonggestorven Daniel Gomez (1759-1784).

422 Vogels stuurt het programma op van het concert, samen met het lied dat de generaal en de vrede zo hartstochtelijk bejubelt met de woorden 'Hail Columbia's God-like son, Hail the glorius Washington'.

423 Jan van Vollenhoven junior.

Heer Van Maurik. De vrienden Lublink zullen U nu al gezegt hebben, dat en hoe zij bij ons geweest zijn. Wij hadden bij die gelegenheid de aanstaande bruid van De Kruif op een theevizite; 't is een allerliefst jongmensch en de uitzichten zijn voor beiden gelukkig. Voor weinig daagen kwam hier onze vriend Malnoe met zijn jongste dochter, die verbaazend gegroeid is en haar zus in lengte niet toegeeft; ze is nog maar 15 jaar. De spoedige groei van beide die jonge juffrouwen zal de vader vroeg oud maaken.

Bilderdijk heeft een deeltje van de gedichten van Jongkvrouwe De la Noij [Lannoy] uitgegeven en draagt hetzelfde op aan de Prinses. Wij hebben het even ingezien, maar nog niet gelezen; het derde deeltje met Fransche verzen is op de pers.⁴²⁴ Van politique zaaken zal ik niet spreken: mijn zoon heeft er geen tijd en ik heb er geen lust toe; alleen moet ik zeggen, dat de Friesen eerbiedwaardige lieden zijn en de Geldersen...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiden 23 december 1783

Pieter van Winter en Joost Romswinkel hebben contact met een Frans gezelschap, dat mogelijk komt praten over Franse steun tegen de Engelsgezinde prins.

[...] Wij hopen dat gy U Donderdag met Uw aadlyk Fransch gezelschap wel zult divertee-
ren. En dewijl gij wilt, dat wij raden zullen, hoe gij daaraan komt, zal dit raadsel ons niet
moeilijk zijn door een hint die gy geeft, dat er een Staaten-Generaal bij zal zijn die wij ken-
nen; en dewijl er maar een is, die wij kennen, zal het door de Heer Romswinkel moeten
zijn. Onlangs wierd ons gezegt, dat dien Heer aan 't vrijen is, doch de lezing verschilt, of
het in Den Haag of hier is. [...]

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 28 december 1783

In een niet bewaarde brief heeft Pieter zijn vader en moeder zware verwijten gemaakt.
Zij waren zó geschrokken dat ze die brief verbrand hebben. Beiden schrijven een reactie
waarin ze blijken geven van de emoties die deze brief bij hen teweeg heeft gebracht. Het
antwoord van Lucretia, die na de ontvangst in alle staten is, volgt hierna.

Waarde Zoon, Wat heb ik verbaast gestaan op het lezen van de twee eerste bladzijden van
Uw brief! De aandoeningen, die het hart van een liefhebbend Vader gevoelt... God en dat
hart zijn die alleen bewust. Moeten eenige allervriendelijkste, goede en gulle woorden, uit

424 Juliana Cornelia de Lannoy (1738-1782), Nederlandse dichteres, eerste vrouwelijke lid van het Haagse dichtge-
nootschap: Kunstliefde spaart geen Vlyt en bekroond Door het Leidse KWDAV. Zij was Oranjegezind en haar *Na-
gelaten Werk* wordt door de orangistische W. Bilderdijk uitgegeven en voorzien van een opdracht aan Wilhelmina
van Pruisen.

de gemeenzame pen van Ouderen gevloeit, een raad voor een bloedvin, zulk een antwoord beloopten?⁴²⁵ En van wie? Van een eenig kind.

Hoe is dit jaar begonnen, hoe doet 't ons eindigen? Na een gesprek, zo kort voor ons vertrek gehouden, kan dit wederom gebeuren? Kan drift onbezonnen woorden voortbrengen, maar is ze zo onteugelbaar, dat de pen reis op reis onheusheden en beledigingen uitkan? Wat vooruitzicht maakt dit voor mijne oude levensdagen, zo God ze mij beschoren heeft? Wat vooruitzicht maakt dit voor haar, die naast God mijn hulp en troost in mijne elendige ligchaams- en levensstaat is zints zestien jaaren? Zal de pen uit de hand van Ouderen moeten vallen om uit liefde te verhinderen, dat een kind zich aan hen niet schuldig make? Zal ik deze brief hem wederzenden en tevens een vuurige wensch tot heil en geluk met de vernieuwing des jaars? Dit kan, dit wil ik nog niet doen.

Dit waaren de gedachten, dit de woorden van Uw Vader, mijn kind, en verscheide traanen rolden langs zijn aangezicht. Dit stilzwijgend voorbij te gaan, was ons omtrent onzen plicht aan U voor God misdaadig maken. Mijn lieve lotgenoot, Uw trouwhartige Moeder, scheen gisteren eenigzins in staat de pen te kunnen opvatten; ik was geheel buiten staat. Ik bad er haar om; zij schreef de inleggende [brief], die ik met mijn hand, met mijn hart en gansche ziel onderteeke. God geve door Zijne genade, dat zij medewerke tot verzachting Uwer ziel, tot kalmeering Uwer driften en tot eene liefderijke betrachting Uwer plicht. Dit is de oprechte bede van een Vader tot God... God zal ze hooren en... ja, God zal ze ook verhooren.

Amen! Amen!

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter Leiden, 28 december 1783

Het antwoord van Lucretia is duidelijk. Al jarenlang wordt haar goedhartigheid door Pieter in twijfel getrokken (zie zijn ongedateerde brief van mei 1781). Pieter heeft haar verweten niet oprecht te zijn, maar ook dat ze hem telkens kleineert. Ze vindt zijn reactie respectloos en ze verwijt hem op haar beurt dat zijn welstand hem naar het hoofd gestegen is. Waarom mag ze hem niet liefdevol Pietje noemen? Waarom mag ze hem geen medisch advies geven over een medicijn waar zijn vader baat bij heeft?

Waarde Zoon,

Lang heb ik in beraad gestaan, of ik Uwen laatsten zou beantwoorden of niet, doch eindelijk ben ik, op het verzoek van Uw lieve Vader, te raade geworden zulks te doen in hoop, of ik door mijn schrijven mij eindelijk de rust kon bezorgen, die mijn ziel nodig heeft, waar naar ik vruchteloos zo lang gereikhalsd heb en die ik billijk als een recht van U kan eischen. Lees deeze met bezaaidigheid en oordeel zelf, of ik geen reden heb mij te beklagen, daar ik met verdriet ondervinde, dat de blijken van mijne goedhartigheid en liefde telkens met

425 Hij had Pieter aangeraden nootmuskaat te gebruiken om zijn bloedvin (een steenpuist omringd met andere steenpuisten, een z.g. negenoog) te genezen.

spot en verachting beloond worden. Om dit te bewijzen heb ik niets dan Uw laatste brief nodig; laat ons dezelve met bedaardheid nagaan.

Ik heb U Pietje genoemd, dit schijnt U te storen. Wat naam zal ik U dan geven? Pieter, mijn zoon of Van Winter? De eerste deezer drie naamen komt niet te pas, dus zou men een bediende noemen; de tweede altoos te gebruiken is gemaakt en de laatste te koel voor het liefderijke hart eener moeder. Wat blijft er dan over? Mijn Heer. Maar nimmer zal ik de dwaaze hoogmoed deezer eeuwe in zo verre involgen, dat ik U en mijzelve belachlijk zou maaken in mijn eigene oogen. Het smert mij reeds te veel, te zien dat dezelve U in haare strikken tracht te verwarren en U Uwzelve zo verre doet vergeeten, dat gij mij ronduit durft schrijven, dat de jaaren mij doen kolderen. Vanwaar komt U het recht mij dus onheusch te bejegenen? Stel, dat het dus waare, dan moest gij nog de laatste zijn, die mij mijn ongeluk verweet.

Verdiende eene alom bekende en eenvoudige raad waarbij Uw eigen waardige Vader zich wel bevind en die tot U tot verzagting Uwer smerte uit goedhartigheid gegeven wierd, zulk een loon? Zoud gij dit Uw zalige Moeder, mijn dierbaare hartvriendin, ook gezegt hebben? Of vind Uwe trotsheid zich gebeld, dat ik de plaats dier waarde Moeder bekleede, en weet gij niet, dat gij ten minsten verplicht zijt in mij de keuze van Uwen braaven Vader achting te bewijzen?

Mijn raad, hoe gij dezelve ook opneemt, komt uit een welwillend en goed hart van een persoon, die U nimmer beledigde en niet verdiend heeft de smaad te lijden, die zo dikwils haar het leven heeft verbitterd.

Toen ik Uw waardige Vader mijn hart en hand gaf, erkende dat hart U voor mijn kind en ik heb – ik beroep mij deswegen veilig op het alziend oog van den alweetenden God – mij altoos als eer trouwhartige moeder omtrent U gedraagen. Zeg niet gelijk voorleden jaar in een brief, die mij tot in de ziel trof, dat ik op weldaaden roem;⁴²⁶ mijne concientie [geweten] naar mijn vermoogen kwijtende omtrent Uw lieve Vader en U weet ik, dat ik niet meer dan mijn plicht heb betragt. En zo dit van Uwe zijde al geene erkentenis verdiend, ten minsten behoorde ik eindelijk eens bevrijd te zijn van al den smaad, die ik sinds zo veele jaaren met een onvermoeid geduld gedraagen heb en waarvan ik geene voorbeelden zal ophaalen om U te doen zeggen al wat gij wilt? Waant gij, dat hetzelfde u ontzachlijker maakt in de oogen Uwer Ouderen of in die van eenig weldenkend mensch, die met hetzelfde voldaan, door het gebrek niet gedwongen word de trotsheid des rijkdoms te eerbiedigen? Het geld moog een poos de uitgestrekte begeerte des rijken vervullen, de onverschilligheid volgt de overvloed op de hielen; en helaas, in hoe kort een tijd gaat al de grootheid dezer aarde voorbij! De dood doet eerlang den rijken en den geringen een huis van gelijke groote bewoonen en laat geen ander onderscheid tusschen hen toe dan mooglijk een hemd van wat fijner linnen, 't welk duurt, totdat ze beiden in het stof wederkeeren. Waak dan om Gods wille, om Uw eigen heils wille, waak tegen den hoogmoed! Laat ze Uw hart, een hart dat anders goed is, niet bederven; zij grijpt U op de zwakste plaats aan. Niets dan deugd geeft wezentlijke waardij en de allerbeste mensch is ook de grootste op aarde.

426 Zie de ongedateerde kladbrieven van Pieter die ik gedateerd heb op januari 1782.

Laat ons de zaak eens omkeeren en die van eene andre zijde beschouwen en verbeeld U eens een oogenblik, dat gij Uwe aangehuwde kinderen in hunne rijper jaaren een trouwhartige raad gaaft. Zou het U aangenaam zijn, dat zij Uwe goedheid onheusch beantwoordden en U zeiden: als wij zestig jaaren tellen gelijk gij, dan zullen wij misschien ook aan sprookjes gelooven, maar nu weten wij zelf wat wij doen of laten moeten? Zou het U lief weezen, als de ongesteldheid van lichaam U genoodzaakt had – in hoop van Uwe daagen in gezonder lucht nog wat te rekken – en U in gunstiger omstandigheden te stellen, dat dan Uwe kinderen Uwe noodzaaklijke verkiezing onophoudelijk beknibbelden en daardoor blijk gaven, dat zij Uw rust en genoeg beneden de hunne stelden? Ik schets U onaangename waarheden, doch God is mijn getuige, dat mijn hart tegen U niet veranderd is. Ik schrijf U als Uw beste vriendin. Treed in Uzelven en onderzoek, of ik het schilderij te sterk gekleurd heb, maar wees niet te schielijk in Uw antwoord en stoot geen moederlijk hart van U, dat U bemind, opdat gij bevrijd blijft – als ik niet meer zijn zal – van de onaangename gedachte: waarlijk, zij heeft mijn Vader en mij welgedaan en was meer genegenheid waardig dan ik haar bewezen heb.

De algoede God zegene U en verleene U een nedrig harte en een bedaarden en zagtmoedigen geest, en dan zult gij waarlijk groot zijn. Vaarwel!

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 31 december 1783

De brieven van zijn ouders zijn hard aangekomen en per kerende post biedt Pieter zijn excuses aan. Deze brieven zijn door Nicolaas na lezing in het haaruur gegoooid. Nicolaas is geweldig opgelucht. Het is hem duidelijk dat Pieter veel te hard werkt, en vanwege de spanningen soms niet zo goed nadenkt over wat hij schrijft.

Uwe twee brieven zijn ons heden te gelijk ter hand gekomen, dus is de eerste aan 't posthuis dien avond blijven leggen. 't Is ons aangenaam te zien, dat gij de uitdrukkingen, in Uwen vorigen geschreven en die ons met de hoogste reden als zeer onheusch en beledigend bedroeft hadden, herroept en over dezelve excus vraagt; niets is meer nodig om het teder beminnend ouderlijke hart te vreden te stellen, dat wel verre van in drift geschreven te hebben na vier dagen rijp beraad uit liefde, uit plicht die vermaning aan een kind gegeven heeft, die God en een zuiver gemoed vorderde, en wel verre van eenige wraak of zelfs schaduw van reventie [wraak] te bedoelen alleen werkzaam is tot nut en behoud van hun dierbaarst pand. Herinner U alleen, dat Uwe Ouders niets, louter niets anders in dezen bedoelen noch begeeren dan dat hun kind de eenige mensch op aarde niet zij, die hen onheusch bejegend; en deze eisch is als Ouders en zelfs als mensch niet te veel. Hieraan te voldoen is in dezen alleen onze begeerte geweest; en onthoud dit maar, dat tusschen gul en familjaar spreken of schrijven, of onheusch en beledigend, een hemelsbreed onderscheid is.

Wij hebben Uw brief U niet wederom gezonden en zullen dit ook niet doen, maar dezelve verbranden in een aangenaam vooruitzicht, dat wij nimmer op deze wijze in droefheid geraken zullen; en hiermede houden wij deze zaak voor altoos afgedaan.

Dat de menigvuldige bezigheden en schuuring van zaken, in welken gij U bevind, zedert eenige weeken U te sterk aandoen en vermoeyen, is ons in de ziel leed doch verwondert ons niet, dewijl wij voorlang U gezegt hebben, dat de menschelijke krachten niet onuitputlijk zijn. God bewaare U in Zijne goedheid en ligte de omstandigheden, kan het zijn, wat op en doe U bijtijds zorgen om Uwe dierbare vermogens te bewaaren tot Zijn eer, tot heil en troost van Uw huisgezin en tot vreugd Uwer hartlijk liefhebbende Ouderen, die altoos zijn en altoos zijn zullen Uwe heilbedoelende en getrouwe leidlieden op het hobblijg pad des levens.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 31 december 1783

In december is er allerlei ijsvermaak in Leiden, waaronder de jaarlijkse sledetocht over de grachten, waarbij de toneelgroep Veniam pro Laude altijd enorm uitpakt met allerlei allegorische voorstellingen. Door de toenemende armoede heerst er onder de weeskinderen gebrek en Jan de Kruyff jr. heeft een indrukwekkend gedicht voor de Leidse wezen geschreven, dat deur aan deur verkocht wordt en waarvan de opbrengst naar het weeshuis gaat.

Indien gij vanavond hier waard, zoud gij U kunnen vermaken met een sledevaart van de liefhebbers die hier tooneeloeffening houden onder de spreuk: Veniam pro Laude, die men zegt dat zeer prachtig zijn zal. Apollo en de Zanggodinnen zullen door Leyden promeneeren.⁴²⁷

Doch dat nog fraayer is: de Heer Jan de Kruyf heeft een allerverwonderlijkst schoon vaers gemaakt bij het Nieuwjaar voor de weeskinderen van Leyden, 't welk inderdaad schooner is als wij ooit een vaers op dit onderwerp gezien hebben en van een uitgestrekt en algemeen nut kan en behoort te zijn; waarom wij en de goedhartige vriend F. van Lelyveld eene opentlijke uitgave hebben aangeraden. De Regenten zullen het vaers ten voordeele van het weeshuis uitgeven en, om de nadruk voor te komen, zelf teekenen.⁴²⁸ Zo wij voor den avond een magtig mogten worden, gaat hetzelfde hiernevens, doch zij zullen in alle de steden, mogelijk wel morgen, te bekomen zijn. Uw goed hart en dat broeder Muhl heeft geen aanspoorings nodig om hetzelfde te recommandeeren. Laat onze lieve Antje op de eerste lezing niet te teer aangedaan zijn: wij waaren het te sterk.

Professor Van Douvren is heden overleden.⁴²⁹

427 Het zou de laatste keer zijn dat dit vijftig jaar oude genootschap een dergelijke sledetocht zou houden. Een uitgebreid verslag van de optocht in de *Leydse Courant* van 2 januari 1783.

428 Jan de Kruyff, *Zang voor de Leydsche weezen voor het jaar 1784*. De ondertekening van dit op de emoties inspelende gedicht is bedoeld om nadrukken te voorkomen, zodat de opbrengst echt alleen aan de Leidse wezen ten goede komt.

429 Wouter van Doeveren (1730-1783), hoogleraar in de medicijnen en voorstander van de in deze tijd steeds vaker gebruikte koepokinenting als vaccinatiemiddel tegen de kinderpokken. Lijfarts van Willem V.

**Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Leiden januari 1784**

De kleinkinderen Gonne en Keetje hebben een nieuwjaarswens gestuurd. De kou is heftig en de armen in de stad hebben het enorm zwaar. In deze bittere kou geeft Willem V als kapitein-generaal het bevel aan het bataljon Nostitz om vanuit Friesland naar Bergen op Zoom te marcheren. Onderweg krijgen ze hulp van patriotten en burgers, maar Willem V heeft zich niet laten zien. Het bataljon bestaat niet alleen uit soldaten, want ze zijn vergezeld door hun vrouwen en kinderen, die tijdens de tocht meer lijden dan de soldaten. Een van de soldaten heeft over deze barre tocht een pamflet geschreven waarin hij Willem V ervan langs geeft. Na afloop heeft het patriotse Vaderlands Fonds hen beloond. Pieter heeft nog niet gereageerd op het mooie vers van Jan de Kruyff jr. Een student laat zien dat hij maar weinig verstand heeft van allegorische voorstellingen.

Hartelijk dank voor Uw nieuwjaarswenschen. Wat een mooi briefje heeft Gonne ons geschreven! Wij hopen, dat Keetje het later ook zoo zal doen. Hoe stelt gij beiden en Uw kuintjes het toch al in de koude? Ze is zwaar en komt fel aan; inzonderheid de armen lijden hier veel, schoon er ongelooflijk veel gegeven word, want naar eevenredigheid is hier veel meer te redden als men met het beste hart van de waereld stoppen kan. Enfin, elk moet zijn best doen.

Wat heeft het ons beiden een genoeg gegeven, dat de Heeren van het Vaderlands Fonds voor de ongelukkige vrouwen, kinderen en zieken van dat beklagenswaardig volk van Nostits gezorgt hebben!⁴³⁰ Ons hart heeft God gedankt, dat onze zoon een van die weldadige redders is.⁴³¹ Dat hij en alle zijne medehelpers duurzaam het genoeg smaaken, dat de bewustheid van welgedaan te hebben medebrengt!

Wat zegt gij toch van het vaars van de Heer De Kruif [Kruyff]? Wij vinden het zeer schoon. Men had hier tot nog de gewoonte van dergelijke vaarsen alleen door de weeskinderen aan de deuren te laten ombrengen, die er dan een zoetigheid voor ontfangen, welke bewaard word om hen in den zomer eens op aarbeien te tracteeren. Maar wij en onze vriend Lelyveld en andren hebben de regenten onder het oog gebragt, dat dit geen vaars was om op die wijs alleen te dienen en dat, als de weesjes op Nieuwjaarsdag er haar garand van hadden, men er dan mooglijk voor den armen nog wel wat zou kunnen uithaalen met het ten hunnen voordeele te laten verkoopen. De propositie heeft ingang gevonden en wij hoopen nu maar, dat er veel van verkogt zullen worden. Eenige luiden laaten ze bij pakketjes van 6 en 12 haalen om ze present te doen en ze daardoor wat voort te zetten; wij hebben zulks ook gedaan.

430 De soldaten van het regiment Nostitz hadden zwaar geleden omdat zij in de bittere kou naar Bergen op Zoom hadden gemarcheerd. Ter compensatie kregen ze o.a. van de Friese Staten en van het Vaderlandsch Fonds een bedrag van 4 Carolusgulden. In het pamflet *De waarheid spreekende soldaat, of aanspraak van een soldaat van het regiment van Nostitz* uit januari 1784 wordt prins Willem V aangevallen vanwege zijn harteloze bevel, waardoor het regiment (inclusief vrouwen en kinderen) zwaar geleden had, terwijl de prins met zijn Gelderse vriendin aan de rode wijn zat.

431 Pieter van Winter en Johannes Lublink zijn bestuurders van het Vaderlands Fonds.

De sledevaart van Oudejaarsavond onze overzijde gepasseert, doch men kon er niet veel van onderscheiden in den nagt, schoon er nogal veel flambouwen bij waaren; als ze onze zijde gepasseert waaren, zou het beeter geweest zijn. Een student uit onze buurt, die nieuwjaar kwam wenschen, vertelde ons, dat er een slede geweest was, waarin de Tijd, de Drommel [duivel] en de Dood gezeeten hadden. Wij vroegen, hoe de Dood er uit zag. Die, zeide hij, was in 't wit en de Drommel in 't zwart; over de Tijd viel geen kwestie, die was kenbaar aan zijn seis en zandlooper. Ondertusschen hooren wij, dat de personaadjes, door hem voor de Drommel en de Dood aangezien, de Nagt en de Dag geweest zijn; dus blijkt, dat de vriend er niet veel van gerooid heeft. [...]

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiden 6 januari 1784

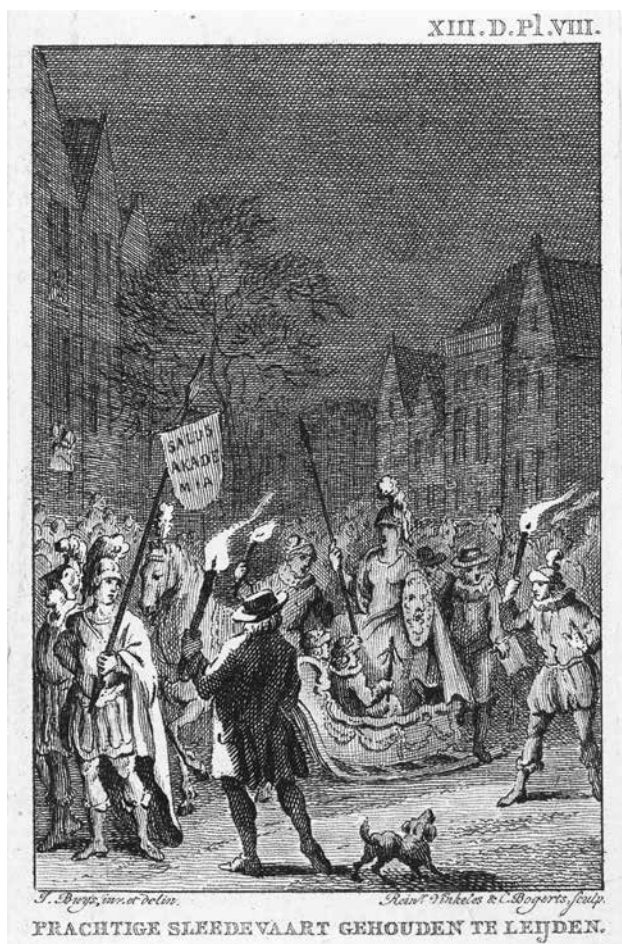
Het vers voor de Leidse wezen heeft veel lof geoogst. Pieter is vanuit het Vaderlands Fonds een van de initiatiefnemers voor een uniek project, de oprichting van een Kweekschool voor de Zeevaart. Nicolaas bewondert Frans van Lelyveld en zijn initiatief om een op Engelse leest geschoeide textielfabriek in Amersfoort te bouwen, maar raadt Pieter af om daarin te investeren. De oprichting van een advieslichaam om de noodlijdende Oost Indische Compagnie te verbeteren, lijkt een mooi plan, maar maakt het werk van Pieter als bestuurder van de OIC wel complex.

Ook zien wij in de mooie brief van onze Gonne met veel plezier haar lieve vordering in 't schrijven, en het schilderijtje, dat Papa maakt van de leerzaamheid van haar en haar zusje is zo lief, dat wij niet twijfelen, of zij zullen verstandige, zoete en deugdzame juffrouwen worden, die de liefde haarer Ouderen, Grootouderen en verdre brave vrienden zich zullen waardig maaken.

Het weesvaers doet hier een alleraangenaamst effect en treft de harten zeer wel. Men heeft het zelfs de kinderen bij hun avondmaaltijd laten voorlezen, dat hier nooit geschied is, en veele lieden, die wij niet kennen, hebben ons door de tweede en derde hand een dankzegging laten toekomen. Dus hoopen wij, dat de Amsterdamsche vrienden, schoon niet direkt bij Leyden, maar wel bij de algemeene menschlievendheid geïnteresseert, ook content zullen zijn. 't Is ons zeer lief, dat gij aan de Juffn. V.d. Poorten en Van Beek en aan de Heer Hoofd een exempl. gegeven hebt.

Het plan voor 't Etablissement wegens de Zeevaart is hier bekend, maar de tijdsomstandigh. wegens de elendige toestand van ons vaderland, zo van binnen als van buiten, zal waarschijnlijk daarvoor niet zeer gunstig zijn.⁴³² 't Is ten minsten te vreezen, dewijl de voor-

432 De Amsterdamse afdeling van het Vaderlandsch Fonds, opgericht als hulporganisatie aan noodlijdende families van omgekomen zeelieden op Doggersbank, heeft het plan opgevat tot een constructievere vorm van hulpverlening over te gaan met de oprichting van een Kweekschool voor de Zeevaart (de eerste van die soort in Europa) een gratis opleiding voor de zonen van de omgekomen zeelieden. De kweekschool opent in 1785.

J. Buys, De sledevaart van 24 januari 1776 door het genootschap Veniam Pro Laude, ter herdenking van 200 jaar Leids Ontzet. Allegorie op de oprichting van de Universiteit van Leiden (1776). Collectie Rijksmuseum.

uitzichten, zo den oorlog doorgaat, alleraakligst zijn en dan is het den Hemel bekend, wat er van worden zal; Die redde en behoede ons, is onze oprechte bede.

De Heer Paradijs gaat waarschijnlijk in de aanstaande week voor eenige dagen naar Amsterdam en vleit zich Concordia en de Vrijdag te zullen kunnen bijwonen.⁴³³

Wij hopen hartelijk, dat de rezolutie van de vrienden Lublink wegens Mietje gelukkig slaagen zal en wel aflopen.⁴³⁴ ZijnEd. is te Amersfoort niet geweest. De vriend F. v. Lelyveld is wederom wel en lustig thuis gekomen.⁴³⁵ 't Is mij echter lief, dat gij in die zaak niet mede

433 Nicolaas Paradijs (1740-1812), lijfarts van Willem V, is net als Pieter van Winter lid van de genootschappen Concordia et Libertate (de Dinsdag) en van Libertate et Concordia (de Vrijdag).

434 Het echtpaar Lublink heeft een beslissing genomen met betrekking tot Mietje. Mietje is Lucretia's gebruikelijke koosnaampje voor Maria. Ze kan hier verwijzen naar hun dochter Maria Lublink, maar ook naar Lucretia's dienstbode Maria Bavink.

435 Frans van Lelyveld bouwt aan een moderne textielfabriek in manchester katoenen stof in Amersfoort. Daartoe roept hij de hulp in van Engelse ingenieurs omdat die meer ervaring hebben met een modernere manier van produceren.

geëncloveert zijt; niet, dat ik er iets nadeeligs van vermoed, maar gij weet, dat ik altoos zeer tegen engagementen en engagementen in engagementen te maaken ben geweest, schoon dit eenige jaaren de jammerlijke mode is geweest.

Ons word gezegt en verzekert, dat wegens de Oost-Ind. Comp. een collegie van hoofd-participanten tot verbetering en weering van abuizen en gebreken zal opgericht worden en de resolutie daartoe is genoomen; maar dewijl gij er niets van meld, blijft het bij ons twijfelachtig; doch zo ja, zal dit de directie niet gemaklijker maaken en voor U en de andere heeren geen plezier opleveren.⁴³⁶

De dood van Mevr. Bierens zal voor de kinderen van wijlen de huisvrouw van de Heer Romswinkel een klontje boter in de pap zijn.⁴³⁷ Wij hoopen dat zij de ongelukkige Jane Ele met een braaf legaat bedacht zal hebben, om dat meisje, dat zich zeer aan haar geattacheert gehouden heeft, voor ongeval te behoeden. Zo gij er iets van verneemt, meld het eens, want het zou ons, indien het zo was, zeer aangenaam wezen, omdat het meisje het wel verdient heeft en het waardig is, beter dan de Beverw. vriendinnen.⁴³⁸ Doch hun gekrabbel, daar zij in een volgend boekje reeds hunzelve tegenspreken, is geen attentie, veel min stoornis waart en zij doen niemand meerder schade dan zichzelf; want nijd is een lelijke ziekte der ziel. Gelukkig dat, aan welke kwaalen onze zielen en de Uwe moogen onderhevig zijn geweest of nog mogten zijn, die ziekte ons volkomen onbekend is...

Lucretia van Merken aan Anna van der Poorten, Leiden 13 januari 1784

De benoeming van Pieter als bewindhebber van de OIC is nu officieel. Op 8 maart zal Nicolaas hem schrijven dat hij niet overgehaald kan worden om in de Oost-Indische Compagnie te investeren. Het blijft streng vriezen.

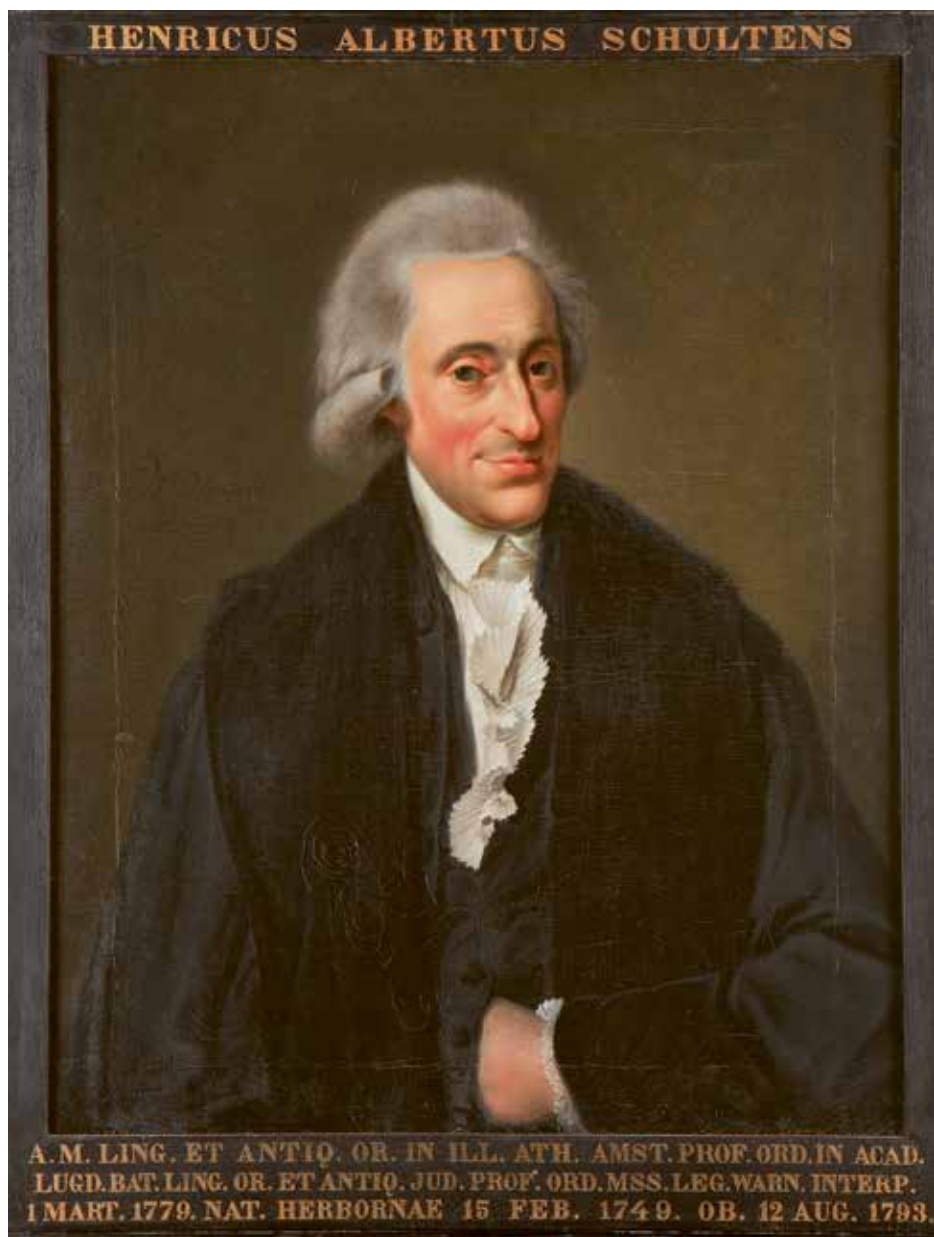
Wij hebben de voorige brief van onze zoon en den Uwen van gisteren beiden wel ontvangen, maar dewijl de zaak nog in de voorige onzekere stand bleef, heeft Uw waarde Vader het schrijven uitgesteld, totdat wij de uitslag wisten. Gistren wierd hier oopentlijk in de kof-fijhuizen de nominatie tot bewindhebber naar waarheid gemeld, als ook dat Uw lieve man bovenaan stond, hetgeen ons heden door Uw vriendelijke brief word bevestigd. Hoe ook den uitslag zijn mooge, wij hoopen dat ze tot heil en weezentlijk geluk voor Uw beiden zal bestierd worden en dat de goede God Uw hartvriend in Zijne Genadige hoede zal bewaaren, opdat hij niet bezwijkte onder den last.

Voor nieuws wierd ons heden verteld, dat zeeker heer, in het laatst der voorige week in 's Hage zijnde, door den Prins gevraagd werd: 'Welnu, wie zal bewindhebber te Amsterdam

436 De aandeelhouders van de Oost-Indische Compagnie zijn wanhopig op zoek naar een manier om de VOC weer rendabel te maken. Per 1 februari wordt Pieter van Winter tot bewindhebber van de VOC aangesteld.

437 Wijlen de huisvrouw van Romswinkel is een zus van Anna L. van der Poorten, Romswinkel was dus de zwager van Pieter van Winter. Zij was familie van de hier genoemde mevrouw Bierens, die goed bij kas zat.

438 Over het meisje Jane Ele ben ik verder niets te weten gekomen. De Beverwijkse vriendinnen: Betje Wolff en Aagje Deken.

W. Hendriks, Portret van Hendrik Albert Schultens (1749-1793). Collectie Universiteit Leiden.

worden?’ Het antwoord was: ‘Dit zou men Uwe Hoogheid moeten vraagen’, waarop dezelve zou gezegt hebben: ‘Ik weet het niet. Ik zal niemand recommandeeren [aanbevelen] en men heeft mij ook niemand gerecommandeerd, dus zullen wij moeten zien, wie de hoofd-participanten verkiezen zullen.’ Of dit waar is, weeten wij niet, maar ’t is ons dus verhaald.

’t Is een geluk, dat Uw man thuis zal zijn, eer de wegen door het veranderen van het weer slegter worden; als hij niet zeer onveilig te reizen. Doch het is een felle winter en het ijs, zegt men, is een el dik en nog dikker. Ook rijden er wagens met 6 paarden over en op de Maas, zegt men, is ’t volstrekt kermis, staande daar wel zestig kraamen op het ijs. Onder-tusschen doet de koude zwakke menschen veel kwaad.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, zonder datum (22 januari 1784)

De moeder van professor Schultens was sinds enige jaren aan het dementeren en omdat ze niet meer voor zichzelf kon zorgen, had het echtpaar Schultens haar in huis genomen. Susanna Amalia Schramm, weduwe van Jan Jacob Schultens is op 21 januari in Leiden overleden: ‘hebbende het grootste gedeelte van haar leeven in een beklagenswaardigen toestand, wegens zwakheid van lichaam en geest, doorgebracht’. Ongelukkigerwijs heeft ze zichzelf in brand gestoken.

Ik schrijf thans aan U alleen en in eigen handen om ontroerenis wegens ’t geval van mevrouw Schultens aan onze waarde Antje [Anna] te spaaren. Gij hebt zeer wel geoordeeld, dat onze brief voorleden Woensdagavond, in veel haast geschreeven, eene preparatie was. Dien dag had mevrouw Schultens met juffrouw Van Kerchem, die bij haar gelogeerd is, bij ons belet laten vraagen en mij vriendelijk verzogt, dat mijnheer van de partij zou zijn. Wij hadden niemant meer gevraagd, omdat de zwaare koude, die de hoest van Uw lieve Vader vermeerdert, ons thans in onze slaapkamer doet stookken en huishouden, alwaar wij dus niemant dan zeer familiare vrienden kunnen zien.⁴³⁹ De twee dames verscheenen ten 5 uren. Een quartier daarna komt onze vriend Manlo en zegt: ‘Dewijl mijne dochters vanavond gezelschap hebben, kom ik, zo ik geen belet doe, een uurtje praatzen.’ Hij zat naauwlijks, of de professor komt in, vliegt direct naar Manlo en zegt hem iets in het Latijn, waarop mevr. Schultens en ik hem beginnen te badineeren, zeggende, dat men wel zien kon wie hem liefst was, dewijl hij ’t eerst tegen dien heer sprak. Doch dit trekje van gulle vrolijkheid veranderde op ’t oogenblik in het hartelijkst medelijden, toen hij zich omkeerende tegens Uw lieve Vader en mij zeide: ‘Gij kunt niet moeilijk zijn, als gij weet, dat een ongelukkig geval mij in de noodzaaklijkheid stelt om mijn vrouw te komen haalen.’ ‘Wat is ’t’, vroeg mevrouw zeer bedaard en ’t antwoord was: ‘De kinderen zijn allen wél, doch moeder heeft een toeval.’ Enfin, om kort te zijn, dewijl onze ziel ook te veel lijd door het herdenken: schoon men al gedaan had wat menschelijke voorzigtigheid vermogt om de on-

439 Nicolaas zal zijn hele leven zwaar blijven hoesten. In zijn nalatenschap zijn verschillende recepten te vinden voor de bereiding van anti-hoest middelen.

gelukkige vrouw voor vuur te bewaaren en zelf een hekje om de kachel had laten maaken, haar stoof met blik beslaan etc. etc., had zij echter, naar het schijnt, er de test weeten uit te krijgen en niet alleen zich zelf maar ook haar kamer aangestookt; en het was een zegen dat de proffessor thuis was, anders was waarschijnlijk dit droevig ongeluk nog vergroot door het verbranden van zijn huis.

De mengeling van schrik, droefheid en aandoening en medelijden van dat oogenblik U te beschrijven is onmogelijk. De proffessor had met het opwerpen van een bed en een emmer water den voortgang der brand gestuit, doch te spade voor de ongelukkige lijdster, die echter tot een groote zegen voor haar en haare troostelooze familie dien zelve avond overleed.

**Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Leiden 28 januari 1784**

Lucretia is gevallen; de benoeming van Pieter als commissaris van de OIC blijft uit; de Franse vertaling van de *Germanicus* met de etsen van Grandjean is erg kostbaar en ze stappen over naar een andere uitgever.

Uw lieve Moeder viel eergistren in de gang op den vlakken grond en heeft zich aan de eene hand een weinig verrekt, doch 't schikt zich wel en is, Goddank, gelukkig afgelopen. De schielijke dood van Mevrouw Schultens heeft de huisgenooten zeer ontsteld, doch zij zijn alle wederom wel en bedaart. [...] Dat de keuze uit de nominatie tot Bewindhebber zo lang wegblijft, baart hier ook verwondering. Niemand weet er hier eenige reden van, ook niet, of iemand der andere heeren in concideratie komt. De naam van den heer Renselaar wordt in dit verband genoemd. Mijn heimelijke wensch is, dat gij niet benoemd wordt; gij hebt het al druk genoeg.

[...] De boekverkoper Changuion maakt zoveel zwaarigheid over het drukken van de Franse *Germanicus*, dat wij de Gordiaansche knoop hebben moeten doorhakken met hem en Vijgh beiden te bedanken om nog met den eenen nog met den anderen eenig ongenoegen te hebben.⁴⁴⁰

**Pieter van Winter aan Anna van Winter-van der Poorten,
's-Gravenhage 3 februari 1784**

Pieter schrijft vanuit Den Haag naar zijn vrouw. Daar wordt hij gezien als een invloedrijke man. Patriotten en orangisten strijden om zijn sympathie. Hij was verrast door de lovende woorden van de prins.

⁴⁴⁰ De uitgave met de zestien gravures van Grandjean was kostbaar. Uiteindelijk werd de Franse vertaling van de *Germanicus* in 1787 bij Uylenbroek uitgegeven. De gravures konden er los worden bijgekocht.

Gisterenavond schreef ik U mijn behouden arrivement; daarna ging ik na 't Hotel van Amsterdam, daar ik den geheelen dag met de Heeren Van Berckel en Visser heb doorgebracht, die extra amicaal en ouvert [open] waren.⁴⁴¹ Van de morgen heb ik op de secretary van de Prins geweest, daar ik morgenogtend weer moet zijn; voorts met Hovius gewandelt, Pothoven⁴⁴² een visite gegeven, gegeten, op de antichambre geweest en daar de Heeren De Roth, Six, Warin en Elias aangetroffen, die buitengemeen vriendelijk waren.

Voorts op mijn rang ter audiëntie geweest, den eed afgelegd bij den Opperbewindhebber en zeer minzaame complimenten van hem ontvangen, zelfs zo, dat het mij gesurpreneert [verrast] heeft. Hij heeft mij van Vader van der Poorten⁴⁴³ gesproken, gezegt, dat hij niet wist, dat hij voor eenige jaren gestorven was en hij hem nog even had gekent, dat het hem plaisir deed nog een zoon van hem bewindhebber te hebben kunnen maken en te meer, omdat hij van mij extra gunstige rapporten had gekreegen, die hem deden vaststellen, dat ik de post met eer en wel zoude waarnemen.

Ik schrijf U dit zo etendu [uitgebreid], dog houd het in de familie, zo gij dit er van spreekt, om dat precise niet aan de klok te hangen... Ik heb gezien, ik deze ogtend al in de Amsterdamsche Courant heb gestaan. Raare grappen, niet waar, die gij nog aan mij beleeft.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 9 februari 1784

Op 7 februari laat Maria Louiza Griethuizen haar gedicht *Ter verheffing van den welëdele heere [...]* Pieter van Winter tot bewindhebber van de Oostindische Compagnie uitgeven bij Uylenbroek, maar Pieter reageert furieus. Vermoedelijk betreft zijn boosheid de sterke anti-Engelse strekking van het gedicht. Zijn ouders begrijpen niet waarom hij zo kwaad is. Ze vinden het een goed gedicht, temeer omdat zij daarin samen met Josua van der Poorten genoemd worden. Zij schrijven 'Het vaers op zichzelf is wegens kunst, eenige kleinigheden uitgezondert, gelijk gij met reden zegt, zeer fraay en wij kunnen er wel bijvoegen, op het onderwerp gepast en wel geameneert [onder woorden gebracht]. 't Is niet winderig, de lof niet geoutreert [overdreven] en behelst niet meer dan dat zij zegt, dat gij een braaf man zijt, een ijvrig koopman, een beminnaar van letteren en dat men dus alles goeds van U verwacht'. Pieter overweegt de oplage op te kopen. Pieters idee om Griethuizen te compenseren als hij de gehele oplage opkoopt, valt slecht bij het echtpaar. Verheugend nieuws is dat Vogels in Amerika met een rijk mennistemeisje gaat trouwen. Daarmee komt hij op stand. Ze willen weten of hij hun Franstalige gedicht op Washington heeft ontvangen en aan de generaal heeft doorgestuurd.

441 De twee republikeins gezinde afgevaardigden van Amsterdam. Voor Van Berckel, zie hierboven. Carel Wouter Vischer (1734-1802) was een belangrijke patriotse voorman. Beiden hadden 'ouvert', openlijk met hem gesproken, dat wil zeggen dat ze het met hem over hun politieke ideeën hadden gehad.

442 Hendrik Pothoven, de schilder die zijn portret vervaardigt.

443 Josua van der Poorten, vader van Pieters vrouw Anna Louise, was door Willem V als zijn vertegenwoordiger in de Oost-Indische Compagnie benoemd.

Heden ontvingen wij gelijktijdig met Uw brief een pakketje met vaerzen van Juffr. Griethuyzen op Uw bewindhebberschap. Na Uw brief, haar brief en het vaers tweemaal gelezen te hebben zullen wij, op Uw verzoek, daarover cordaat en kortelijk U onze gedachten mededeelen. Het vaers op zichzelve is wegens kunst, eenige kleinigheden uitgezondert, gelijk gij met reden zegt, zeer fraay en wij kunnen er wel bijvoegen, op het onderwerp gepast en wel gemeneert. 't Is niet winderig, de lof niet geoutreert en behelst niet meer dan dat zij zegt, dat gij een braaf man zijt, een ijfrig koopman, een beminnaar van letteren en dat men dus alles goeds van U verwacht; dit kan, wanneer er een vaers moet gemaakt worden, elk een van U zeggen en is niet meer dan Uw lieve Moeder in haar vaers op de Heer Munter gezegt heeft.

Indien Juff. Griethuyzen haar vaers U ook in schrift gezonden had, waare het zekerlijk voor U verkieslijker geweest en wij zouden U nooit geraden hebben in dit geval hetzelfde te doen drukken. Maar nu het gedrukt is buiten U en zij het uit loutre vriendschap en achting gemaakt heeft, kunnen wij niet zien, dat gij U zo sterk behoefde te laten zien om het te supprimeeren [op te kopen]. 't Is buiten Uwe verantwoording, dat een vriend of vriendin, die men zich niet hoeft te schamen, een geschikt vaers op U maakt en uitgeeft; en te veel te willen afweeren geeft schijn van de nederigheid van de Leydschegracht te willen imiteeren.⁴⁴⁴

Juff. Griethuyzen zegt, het vaers aan de He. Munter en twee haarer vrienden gezonden te hebben; 't zal in de winkel van Uilenbroek gezien zijn en bekend, dus is het genoegzaam onmogelijk, dat het stil blijven kan. En zo gij Uilenbroek de druk betaalt, kan het gebeuren, dat het morgen door een ander nagedrukt verspreit word; ondertusschen heeft het heden in de twee gemelde couranten niet gestaan. Dus was het waarschijnlijk best geweest, de goedgehartige ijver, oprechte achting en goedwillige vriendschap van de He. en Juff. Griethuyzen in dezen niet te bepalen.

Voorts zijn wij geen luiden om presenten te kunnen noch te willen ontvangen, waarom wij U dit zeer ernstig afraden. Maar indien gij de He. Griethuyzen bij de eene of andere gelegenheid in zijne affaire eenig plezier of voordeel kunt doen, dat is eene andere zaak en dit zal die noble luiden gewis zeer aangenaam zijn. Indien gij echter bij de gedachten bleef om eenig present te willen doen, zou het nimmer iets anders kunnen zijn dan een boek en dan noch in een kleed gestoken, dat het geen soort van recompens [beloning] was.

De trek in het vaers met opzicht tot wijlen de He. J. van der Poorten behaagt ons ten hoogsten en zijn deugd verdient die nagedachtenis; en Uwe betrekking tot hem maakt deze invoeging gepast en aangenaam. Zie daar eenvoudig ons sentiment en wij kunnen niet zien, dat in het vaers iets is, dat de nijd sterker zou kunnen opwekken, die minder voedsel in het vaers dan in Uwe aanstelling zoeken zal, dewijl uit het vaers blijkt, dat er betrekking van vriendschap is tusschen de dichteres en ons.

Het nieuws van het huwelijk van de vriend Vogels hadden wij uit hetgeene hij van het Menistemeisje schreef wel verwacht,⁴⁴⁵ of liever, gehoopt en verlangd te vernemen, dewijl

444 Onduidelijk wat hij bedoelt, mogelijk was de bescheidenheid van de bewoners van de Leidsegracht spreekwoordelijk.

445 Gerrit Vogels was in het huwelijk getreden met Elizabeth Moulder, een dochter van kolonel Joseph Moulder, een van de helden van de Battle of Trenton.

wij het voor hem geconsideert hebben als de beste en eenige weg om tot stand te komen, zo het er op zit, dat wij van harten wenschen en ons waarlijk verheugen zou te vernemen. Zo gij een brief van hem krijgt, deel ze ons mede, vooral indien er eenige melding in is, dat hij onze brief met het bewuste Fransche vaers ontvangen heeft.⁴⁴⁶

Maria L. Griethuizen-Carelius aan Pieter van Winter, 10 februari 1784

Pieter heeft toch de hele oplage opgekocht. Hij is van mening nu ook het auteursrecht in handen te hebben. Wanneer Griethuizen dit te horen krijgt, reageert ze op haar beurt fel en verontwaardigd over zijn handelswijze.

Met de uitterste verwondering verneem ik thans, in welk een slegt ligt mijn zang, alleen ter eere van UWelEdle. ingericht, bij UWelEd. schijnt geplaatst te zijn. Het is mij niet mogelijk de reden daarvan in het vaers zelve, hoe dikwils ik het ook leeze en herleeze, te ontdekken. Want die reden, welke UWelEd. Zaterdag geliefde aan te voeren, dat UWelEd. de nijd vreesde te wapenen, omdat ik UWelEds. lof te hoog had opgezongen, geld bij mij niet meer; daar moet iets anders agter steeken, daar ik maar niet door kan zien.

Om 's Hemels wil, WelEd. Heer, zeg mij toch, waarin heb ik UWelEd. beledigd? Zijn mijne uitdrukkingen hoonend voor UWelEd. of voor iemand van de Uwen? Vergriep ik mij in het staatkundige? Niets van dit alles is mij bewust. Vanwaer dan toch, WelEdle. Heer, vanwaar dan toch die voor mij en mijn braaven echtgenoot zo grievende, zo hoonende stap, dat UWelEd. zich niet bij mij, die het recht van copy in handen hebbe, maar bij den boekverkooper vervoegt en er op aandringt om niet alleen geene exemplaren aan iemand, hoegenaamd, af te geven, maar UWelEd. zelve ook declareert voor den oogenblikken opkoper wan alle de exemplaren en uit dien hoofde dezelve van den boekverkooper opeischt met N.B. zijne rekening daarbij, om dus door Uwe betaaling meester van mijn werk te worden. Ja, daarenboven, 't geen mij tot in de ziel smert, nog zegt, die vrienden, welke reeds door mij een exemplaar in handen hebben, te willen verzoeken om het toch niemand te laten leezen om, was het mogelijk, dit (voor UWelEd., zo het schijnt, lacief [minderwaardig]) stuk voor altoos der vergetelheid toe te wijden.

Ik sta verbaast, WelEdle Heer, over zulk eene ongehoorde handelwijze, en ik durf de geheele onpartijdige waereld tot mijn rechter inroepen, waar toch het crimen legt, dat zulk eene strenge rechtspleging meriteert [goedkeurt]. Houd het mij ten goede, WelEdle Heer, mijn drift raakt gaande, nu ik mij so sterk in mijne eer beledigd zie. Ik ben ja een burger-vrouw, dat erken ik, maar dit heeft mij bij geen verstandige ooit minder in waarde gesteld

446 In oktober 1783 had Lucretia van Winter-van Merken het gedicht *A son Exelence Monseigneur le General Washington*, via Vogels aan Washington opgestuurd. Het gedicht moet eerst vertaald worden. Op 10 maart schrijft Vogels aan Washington: 'Tho' personally unknown to your Excellency I have the Honor to inclose an Address in Verse sent by a Lady in Holland who never dedicated her Poems but to Virtue and Heroism, & who after having sung the great deeds of the Roman Warrior Germanicus in her Native tongue, thought it just to offer up her last poetical Breath in praise of an Hero who is esteemed by All to have equalled either ancient or modern Ones'.

dan den aanzienlijksten van 't land en het beneemt ook niets van dat gevoel, waarvan eene edelaartige ziel doordrongen word, wanneer het haare eer en reputatie geld.

UWelEd. liet zich gepasseerden Zaterdag reeds per discours uit, dat de onkosten van het drukken geene zwaarigheid maakten; dat UWelEd. zulks met den Heer Uilenbroek wel goed zoude maaken. Ik appliceerde daar niets op, terwijl ik dacht: dat zal op zijn tijd wel voorgekoomen worden. Maar nu dit UWelEd. ernst schijnt te zijn en dat wel op eene wijze, die mij tenhoogsten beledigd, nu vind ik mij gedrongen om UWelEd. te declareeren, dat het geheele werk het mijne is en dat den boekverkooper daarover niets heeft te disponeeren; dat de Heer Uilenbroek mij wel aangeboden heeft, eer het nog gedrukt wierd, om het werk voor zijne rekening te neemen, doch dat ik zowel als mijn man Zijn Ed. geantwoord hebben, zijne schade niet te begeeren; dat wij zeer wel na konden rekenen, dat hij er op verre na niet meede uit kon, doch dat al wat er op te kort schoot benevens een billijke winst voor onze rekening was; dat wij dit gaarne voor onze goede vrienden over hadden en dat, indien ZijnEd. nog bedenking maakte, dat het verkoopen het allerminste tot decline [afwijzing] van het vaers zoude strekken, wij dan nog zeer gaerne hetzelfde, alleen om present te doen, voor onze kosten wilden doen drukken, gelijk ik mijn vaers op de slag van Doggersbank gedaan heb, waarvan wij nog selfs, nadat mij in de eerste halve week reeds 200 exemplaren als uit de handen gescheurd waaren, een tweede druk ten gevalle onzer goede vrienden hebben doen opleggen. Het komt dus in geene bedenking, WelEdle Heer, dat de Heer Uilenbroek van UWelEd. zijne belooning zoude moogen ontfangen of bevoegt zoude gijn om UWelEd. de exemplaren, die er van dat (bij UWelEd. zo gehaatte, doch onschuldige) vaers voorhanden zijn, te doen geworden; neen, WelEdle. Heer: die den boekverkooper tot het werk aangesteld heeft, zal hem ook betalen.

Had ik zulk eene onaangename belooning voor mijnen arbeid kunnen voorzien, WelEd. Heer, toen ik uit zuivre hoogachting de pen opvatte om UWelEd. bij de aanvaarding van Uwen hoogwichtigen post toe te juichen, ik had mijne snaaren liever voor altoos aan den roest overgelaaten. En het smert mij noch te meer, daar ik weet, dat dit geval mijn Heer UWelEds hooggeachte Vader benevens zijn geliefde gade, die zich beiden nimmer geschaamt hebben, mijn onbesproken echtgenoot en mij hunne vertrouwdste vriendschap waardig te keuren, ten hoogsten disagreëeren zal, lieden zijnde, welke de deugd en verdienste, om 't even of zij ze in een schaamle hut of koninglijk paleis aantreffen, gaerne openbaare hulde bewijzen.

Hoe gaerne ik kort wilde zijn, mijn ijver heeft mij doen uitwijden. Het geval doet mij leed, omdat ik nooit iemand, al was het mijn vijand, eenige reden tot aanstoot wil geven. Ik ken mij ook in dit geval geheel onschuldig en ik hoop nog, dat UWelEd. mij, na een rijper beraad, het recht zal doen geworden, dat de billijkheid van Uwe edelmoedigheid verwacht...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 14 februari 1784

Pieter is bij terugkomst in Amsterdam van alle kanten gefeliciteerd met zijn benoeming. Gerrit Vogels gaat trouwen. Professor Hahn is ziek en zijn dochter zal in het ouderlijk huis bevallen, wat veel onrust voor de professor zal meebrengen. Zus en broer Hahn

trouwen met een broer en zus Van den Ende. Nicolaas bespreekt het politieke nieuws: professor Kluit heeft een schandelijke en provocerende orangistische redevoering gehouden, predikant Spaan is naar de patriotse factie overgelopen en het wantrouwen tegenover Willem Bilderdijk blijkt helemaal terecht te zijn.

Dat Uwe felicitatie zo briljant en talrijk is geweest, hebben wij wel verwacht; het getal van de luiden van de beurs zal den hoop niet weinig vergroot hebben; de lijst zal mogelijk wel 5 à 600 personen opleveren, daar nog weer een vermoeying voor U in zitten zal in dit ruw seizoen. Wij vreezen, dat gij die avond terribel moede zult geweest zijn...

Wat heeft de brief van onze G. Vogels ons gepleiziert! Ik dacht niet, dat hij zulk een brief zou hebben kunnen schrijven, maar hij is in allen opzichte in extaze geweest, waartoe op dien tijd ook alles voor hem medegewerkt heeft; en wij kunnen dit zeer ligt begrijpen, dewijl zijn brief en de aanspraken aan, en de antwoorden van den Generaal Washington in de Engelsche Papieren ons ook sterk opgewonden hebben. Wij zijn hartelijk blijde met de goede apparentie tot schikking zijner omstandigheden. God geve dat het huwelijk tot Zijn waar geluk mag strekken en tot zijne stabieleering [vestiging] mag medewerken, dat ons in de ziel verheugen zou, dewijl wij hem altoos wel hebben mogen lijden en hij een braaf mensch is. 't Eenige malletje is weer, dat hij onze brief zonder adres in Uw brief of brieven gelegd heeft. [...]

De dochter van Professor Hahn, die aan de zoon van den Hr. van den Ende gehuwd is, is hier aan 't huis van haaren vader bevallen, dat geen kleinen omslag daar maakt, te meer dewijl de professor zeer zwak is en, zo men denkt, er niet lang meer zijn zal. Men zegt, dat zijn zoon met de dochter van den Hr. van den Ende zal huwen.⁴⁴⁷ De Professor Kluyt [Kluit] heeft hier een redenvoering gedaan, met welke hij nog meerder de verachting van alle rezonnable [verstandige] luiden zich op den hals gehaalt heeft dan met zijn schandelijke intreeden en er is gesifleert [uitgefloten] bij het eindigen.⁴⁴⁸ Toen hij gedaan had, zeide zijn broeder tot hem: 'Man, wat hebt gij U vandaag al vijanden op den hals gehaalt!' het antwoord was: 'ik heb mijn sentiment gezegt'. De volgende dag in de senaat komende vroeg zijn broeder hem zeer naif: 'Wel, broer, hebt gij van nacht wel kunnen slapen?' en verders werd geduurende de geheele zitting van niemand een woord tegen hem gesproken. Indien de oratie gedrukt word, zal dit een magtig gewoel onder de geleerden maken, zo als men algemeen voerspelt.

Hebt gij het vaers op het huwelijk van de Hr. Gijzelaar in de Zuidholl. Courant van gisteren gezien? Wat zegt gij van Do. Spaan?⁴⁴⁹ Dat is sterk uitgekomen, en zelfs in Den Haag. Men zegt, dat er te Rotterdam beter order dan voorleden jaar tegen den 8 Maart zal gesteld worden ter behouding van rust en veiligheid.

447 De zoon Jacob George, een bekende patriot, trouwt in 1784 met Sara Maria van den Ende.

448 De orangistische rede van Adriaan Kluit wordt door studenten én professoren onthaald op een fluitconcert.

449 Johannes Spaan (1720-1789), oprichter van het Haagse dichtgenootschap Kunstliefde spaart geen vlijt. In deze periode verliest hij zijn oranjegezindheid en hij kiest in 1786 in een uitgegeven preek definitief voor de patriotten. In de restauratieperiode na het herstel van Willem V als stadhouder wordt hij op een zijspoor gezet.

Hoe fraay heeft Bilderdijk het te Delft laten leggen! Wat fatsoenlijk mensch zal hem nu willen toespreken? Wat zegt de brave vriend Fontein, nu dat wij hem altoos gemefieert [gewantrouwd] hebben van den valschen vijnsaart te spelen?⁴⁵⁰

Bij het schrijven der datum valt mij in, dat den 16en Uw jaardag is. Weest daarmede hartgrondig gefeliciteert...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 18 februari 1784

Pieter wil het goedmaken met mevrouw Griethuizen (zie boven), maar weet niet goed hoe. Hij vraagt zijn vader en moeder advies. Geld is veel te afstandelijk. Een vriendelijke maaltijd, zoals Louisa's vader Josua van der Poorten eens aan de familie van Sara van der Wilp had aangeboden, lijkt een beter plan. Lucretia had wel eens een fles zoete wijn aangenomen.

Wat nu het present aan Juff. G. [Griethuizen] betreft, dewijl gij haar verzocht hebt het vaers, dat reeds gedrukt was, niet te laten verkopen – 't geen haar zekerlijk niet aangenaam kan geweest zijn – legt er gewislijk eene nieuwe onaangenaamheid voor haar in, haar nu een present te willen doen; en, in haar plaats gesteld, zouden wij zodanig een present U met een heusche brief te rug zenden, en zo ik die luiden wel ken, zullen zij het dus behandelen.

Ook is het ver van een algemeen gebruik te zijn en het is mij nooit gebeurt behalven in de Hist. van de Lutherschen, dat niet te voorzien was, en wij waaren absoluut genoodzaakt ons dit te laten welgevallen uit hoofde van eenigen der kunstgenooten.⁴⁵¹ Het is voor een nobel hart altoos onaangenaam een blijk van achting met een present als betaalt te zien, ten zij de lieden in onvermogen zijn en dan dient men nog voorzichtig te wezen, waarom ik U ook geraden heb, Aagje Deken een boek te schenken, dewijl zij leesgierig was en niet wel boeken koopen kon.

Uw Moeder heeft nooit eenig present buiten dat van hipocras [gezoete gekruide wijn], confituuren en een enkle trouwenpenning voor eenig vaers ontfangen, behalven een stuk zilver van de Heer van der Poorten; en onze vriend Fontein zou zich mogelijk nog kunnen herinneren, hoe veel zij daar tegen had; en had Juffr. van der Wilp toen gedacht als zij, zou dit waarschijnlijk anders gelopen hebben.⁴⁵² Doch toen de Heer en Mevr. v.d. Poorten in persoon op eene gracieuse wijze haar dat geschenk bragten kon men een blijk van vriendelijkheid van zo achtingwaardige personen niet weigeren; doch hier was niets onaangenaam vooraf gegaan, dus staat het geval niet gelijk. En nochtans hebben hun WelEdle gezien, hoe het haare ouders en haar belemmerde, en daarom ter gelegenheid van het wiegezangetje de zaak op

450 Details over het provocerende en liederlijke gedrag van Bilderdijk tijdens de verdediging Philip Verbrugge in: P. van Wissing, *In louche gezelschap: Leven en werk van de broodschrijver Philippus Verbrugge, 1750-1806* (Hilversum 2018) 122 e.v.

451 *De Historie van de Lutherschen* is een verwijzing naar de medewerking van Nicolaas Simon van Winter en Lucretia van Merken aan de nieuwe zangbundel voor de lutherse gemeente die in 1775 was afgerond.

452 Sara Maria van der Wilp (1716-1803), dichteres en goede vriendin van Lucretia van Merken.

eene andere en voor hen aangenaamer wijze opgevat; en op den eersten jaardag van hunnen zoon haare ouden, nevens haar en haar zusje en de Heer van der Wilp en zijne dochteren op een vriendelijke maaltijd genoodigt, hetwelk rondom meer genoeg opleverde.

Gij hebt duizend gelegenheden om de Hr. en Juffr. Griethuizen eenig plezier te doen, en blijken van vriendschap zijn voor weldenkenden dierbaar, daar geschenken hen altoos belemmeren zien, ten zij de lieden in onvermogen zijn en dan dient men nog voorzichtig te wezen, waarom ik U ook geraden heb, Aagje Deken een boek te schenken, dewijl zij leesgierig was en niet wel boeken koopen kon.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiden 27 februari 1784

Lucretia is verheugd dat de 'broederliefde' in de Republiek enorm toeneemt. Er wordt gecollecteerd voor de armen en de opbrengst is groot. Dat ook de Joden een deel van de opbrengst krijgen, vindt ze fantastisch. Op de Middellandse Zee is de oorlogsvloot in moeilijkheden geraakt.

Wat hebben wij ons deeze week vermaakt in de weldaadigheid der Amsterdammer en Leidenaaren; 't is groot en elke stad heeft naar 't uiterst vermoogen gegeven. Dit was hier de derde colecte sedert October laatstleden, dewelke nu te samen twintig duizend guldens opgebragt hebben, wat voor Leyden waerlijk veel is. Een stuk over de weldadigheid der Amsterdamsche Jooden – in La Bibliotheque Belgique –, die onder de regeering van Lodewijk de 14 voor de Fransche vlugtelingen 40 duizend guldens hebben opgebragt in eene colecte onder die natie, heeft gelegenheid gegeven om hen in deeze colecte ook gedagtig te zijn.⁴⁵³ Die arme menschen weeten niet, schoon hun aandeel niet groot heeft kunnen vallen, wat zij van dankbaarheid doen zullen; zij buigen zich voor elke Christen, die zij sien, en beuigen zelf opentlijk hunne dankbaarheid in de Leidsche Courant van heden. Dus wint de broederliefde veld. Mocht dezelve al verder en verder uitgestrekt worden.⁴⁵⁴

Voorleden Zaterdag wierd het inleggend versje tot voorbereiding hier ten voordeele der armen voor een stuiver uitgegeeven. De ramp van onze vloot in de Middellandsche Zee baart hier veel zorg. 't Is te hoopen, dat ze nog behouden zal zijn. [...]

Nu wat van Amsterdam. Het versje van Juffrouw Griethuizen is inderdaad geestig en heeft ons behaagt. 't Is Uw lieve Papa en mij lief, dat er enige vriendschap tussen Uw. En hen is. 't zijn braave menschen.

453 Op 3 februari 1784 was het lineschip Drenthe tijdens een zware storm in de Middellandse Zee vergaan, waarbij 450 bemanningsleden verdronken.

454 De Joodse natie vormde in Nederland tot de emancipatie van 1796 een semi-zelfstandige gemeenschap die door religieuze leiders bestuurd werd. Onder meer vanwege een gebrek aan onderwijs was het overgrote deel van de Joden straatarm en werden zij een makkelijke prooi voor discriminatie en haat.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiden 3 maart 1784

Anna is zwanger en Lucretia hoopt de komst van de ‘kleine poedeljas’ nog te beleven. Het is gelukkig weer goed gekomen tussen Anna Griethuizen en Pieter van Winter. De zeer jonge Broes is tot hoogleraar theologie in Leiden benoemd, en in Rotterdam mag men niet bedelen op 8 maart, de verjaardag van Willem V. De grachten liggen er bevroren bij. De brief is een ‘rommelzootje van alles’.

Wel verbaasd, wat al vaarsen: van juffrouw Griethuizen, van onze zoon, van de heer Griethuizen, allen puik in hun soort en prenten over en weer! Dat lijkt er na. Als nu de kuikens van de laatst genoemde in Wagenaar lezen, kunnen Uw kuikens in Van Alphen zingen.⁴⁵⁵ 't Is goed, dat schoon zij het gelijktijdig, zij het echter niet op dezelfde plaats zullen doen, want dan zou het, om de uitdrukking van den geleerden Jas te gebruiken, een charivari van sinjeur den koekoek kunnen maaken.⁴⁵⁶ Badinage apart [nu serieus], 't is ons inderdaad lief, dat gij allen zo wel te vreden zijt. Vrede doet de koorenaaren vrolijk op de velden staan, rijmde onze vriend Pater, doch al genoeg hiervan, ik keer weder tot de geleerden.

Weet dan, dat alhier tot proffessor in de theologie verkooren is de zeer geleerde heer Broes, zoon van den Do. te Amsterdam, een heer van 26 jaaren. Moet hij dan niet zeer geleerd zijn, dewijl hij zo vroeg beroepen word? Het ergst is, dat hij in twee jaar nog niet hier kan prediken, dewijl hier geen predikant kan fungeeren, voordat hij 28 jaaren oud is; maar met dat alles word hij inderdaad van elk geprezen.⁴⁵⁷

't Huwlijk van Proffessor Voltelen en Juffr. Vernède en Heer Willers en Juffr. De Malnoë zijn in zo verre klaar, dat al die goede luiden de felicitatie aannemen; dus gaan de zaaken alom op den ouden voet en gebooren worden, trouwen en sterven wisselen elkanderen af als naar gewoonte.⁴⁵⁸

Wij zijn zeer blijde, dat de Rotterdamsche kooplieden zich tegens het bedelen op den 8sten Maart verzet hebben.⁴⁵⁹ Dit is goed voor andre steden ook; 't is te hoopen, dat alles zich eindelijk tot rust zal schikken. Maar hoe het bij onze buuren te Londen zich redden zal, is kwaalijk te raamen. Daar kon wel eens een horl [onenigheid] komen, die het heele bruijje onder de voet gooide, en die rovers zouden ten grooten deele wel zin hebben, ge-loove ik, om een nieuwen buit op te doen van de Engelsche effecten der Hollanderen.

455 De kinderen Griethuizen zijn ouder dan die van Pieter en Anna. Oudere kinderen lezen de geschiedenisboeken van Jan Wagenaar en jonge kinderen de kinderliedjes van Hieronymus van Alphen.

456 De geleerde Jas is François Jas, beroemd heemeester en wiskundige, lid van verschillende genootschappen. Zijn geboorte en sterfjaren zijn onbekend. De uitdrukking betekent: zijn doel volledig voorbij schieten.

457 Broërius Broes (1757-1799), vrijzinnig theoloog, lid van Kunst wordt door Arbeid verkregen. Hij raakt vanwege zijn patriotse overtuigingen in 1788 in moeilijkheden.

458 Floris Jacobus Voltelen (1753-1795) trouwt met Anne Emilie Vernède (1761-1802) en Jean Théodore Willer (1760-?) trouwt met Théodore Frédérique de Malnoë (1764-1810).

459 Op de verjaardag van Willem V.

Deeze [brief] is een rommelzootje van alles en tegen gewoonte meld dezelve meer goed dan kwaad. Trouwens, 't is heden mooi weer, al is het wat koud. Wij verlangen dat de grachten oopen komen, maar de ijsbreeker, die wij verwagt hadden, is gebrooken en naar de helling. Wij moeten des geduld hebben en hoopen dat de zon voor ijsbreeker zal ageeren.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 4 maart 1784

Nicolaas wil in de Verenigde Staten investeren. De Middellandse Zeevloot is bijna ten onder gegaan, maar in Nederland lijken de patriotten aan de winnende hand, en als de meeste inwoners het patriotse gedachtegoed zijn toegedaan, is de eenheid van het land hersteld. Ook in Engeland zijn er aanzienlijke personen die de onafhankelijkheidsstrijd van de Amerikanen steunen.

Gistren avond, na dat onze brief aan U bestelt was, kwam de Heer Paulus van Lelyveld bij ons aan en vertelde ons van eene negotiatie [verhandelbare geldlening] van twee millioen voor de Dertien Vereenigde Staaten van Amerika en gaf ons te leen het blaadje bericht van de Heeren Willink, Staphorst, en De la Lande en Fijnje.⁴⁶⁰ Uit dit bericht blijkt, dat het al geruimen tijd bekend is geweest en 't verwondert mij, dat gij er mij niet iets van gemeld hebt, dewijl het mij voor die opkomende staat zeer goed en ook het plan zeer voordeelig voorkomt; en ik denk, dat gij er of voor uzelfen of goede vrienden wel wat van zult genomen hebben. Ik zou er voor vijfduizend gulden wel zin in hebben.

De ramp van 's Lands schepen in de Middellandsche Zee is zeer zwaar en nog vreesde ik voor erger, dat ze allen wel weg zouden hebben kunnen zijn. Aan de andre zijde zie ik met plezier, dat men te Rotterdam op zijn hoede is tegen den 8en Maart, alsook dat het te Zutphen zich ten beste begint te schikken en dat de Raad van Staate de souvereiniteit van Holland respecteert. God geve, dat de zaken zich allengs ten goede en tot eendracht en rust schikken mogen; dat ook nu voor Engeland te wenschen is. 't Schijnt dat Mr. Fox bang voor zijn persoontje is geworden, dat hij niet mede naar St. James heeft durven gaan.⁴⁶¹

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiden 18 maart 1784.

Op 10 maart ontvangt het echtpaar een brief van Gerrit Vogels, waarin hij meldt dat hij Lucretia's Franstalige gedicht op generaal Washington aan de generaal op zijn country-

⁴⁶⁰ De Societeit was in 1783 opgericht. Zie hierboven.

⁴⁶¹ Charles James Fox (1749-1806), een van de radicaalste leden van het Britse parlement, voorstander van de Amerikaanse onafhankelijkheid, kleeedde zich in de kleuren van Washingtons leger. In de wijk St. James was het Britse hof gevestigd.

house heeft doorgestuurd. Hij verwacht dat het binnenkort in het Engels vertaald zal worden. Het bedoelde Fransche gedicht is getiteld: *A son Exelence Monseigneur le General Washington, Commandant en Chef au service de leurs Hautes Puissances les treise Etats Unies de l'Amerique Septentrionale etc.etc.etc.*⁴⁶² Op 18 maart onderneemt het vrijkorps stappen om zich met de burgerwacht te verenigen. Men noemt zich nu Genootschap van Wapenhandel voor Vrijheid en Vaderland. Pieter Vreede produceert direct een bundel liederen die tijdens het exerceren gezongen kunnen worden.

Wat zal ik nu al meer schrijven? Nieuws is hier niet veel en 't geen men hoort is meestal kwaad. Echter is er nog iets, dat goed zou kunnen worden. Het gewezene vrijkorps alhier is zints weinig dagen vereenigt met een ander exercitiegenootschap en heeft er de naam van vrijkorps, die een bron van verdeeldheid was, aan opgeoffert; dus die vereenigde corporsen nu niet anders zijn dan een genootschap, dat uit liefhebberij exerceert. Men denkt, dat dit een groote stap is tot vereeniging met de geheele burgerij, waarna alle vredelievende burgers zeer verlangen, want niets is gevaarlijker dan twist tusschen burger en burger.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 31 maart 1784

Vlak voor het sluiten van een definitief vredesverdrag proberen de Engelsen nog de Kaapkolonie op de Nederlanders te veroveren, maar door steun van de Fransen kan die aanval worden afgeslagen. De rust in het land is nog lang niet weergekeerd. Integendeel: er is voortdurend sprake van schermutselingen en relletjes.

Wij hooren dat onze vriend Paradijs vrij wat apparentie [steun] heeft tot het professoraat alhier; zo hij het krijgt, zal Amsterdam nog al wat aan hem verliezen en wij sullen er hier gezelschap aan winnen.

Volgens de brieven van de Caap, heden in de Leidsche Courant, zijn de Engelse Lords leelijk te gast geweest.⁴⁶³ 't Ziet er voor hen bar uit, gehavend door gevechten, door stormen en met zestienhondert zieken. Maar welk een trotschheid en insolentie! Juist of men gereed moest staan om met 1600 zieken de besmetting en de pest zo maar in de stad te nemen en dat nog op een stilstand van wapenen en voor vrienden, die ons met zulke heusche memorien als Jork [de Engelse admiraal York] vertoont heeft, gecajoleert [naar de mond gepraat] hebben, onze schepen gerooft en St. Eustatius geplondert! De Heer De Suffren moet men maar laten toezien en hen ter stond alles geven, want, Mien eeren, wij zijn Engelsen. Doch de Hollanders laten, zo ik hoop, zich niet langer foppen en brutaliseeren. 't Is niet te verdragen!

⁴⁶² Zie daarover: H.A. Höweler, 'Lucretia Wilhelmina van Merken en George Washington', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 52 (1933) 71-73.

⁴⁶³ De admiraal Pierre André Bailly de Suffren de Saint Tropez, in dienst van de Franse overheid, had de Kaapkolonie voor Nederland tegen de Engelsen verdedigd en ook enige andere overwinningen op de Engelsen geboekt.

Het ziet er te Rotterdam vrij mal uit; 't is te denken en te verwachten, dat de burgerij het wel meester blijven zal.⁴⁶⁴ Allerley fraaijgheden worden er tot onrust aangewend. Men heeft daar vertelt, dat hier voorraad is en de poorten geslooten waaren; daar niets, niets het allerminste waar aan is; op alles is hier goede order. Ik meld dit, of het malle gerucht ook te Amsterdam verspreid wierd en het U eenigzins ongerust mogt maken.

Het gelukkig arrivement van de rijke Spaanse vloot zal voor Europa zeer wel komen.

George Washington aan Lucretia van Merken, Mount Vernon 30 maart 1784

Gerrit Vogels heeft het Franstalige gedicht dat Lucretia van Merken ter ere van Washington geschreven heeft, aan hem overgebracht. Washington voelt zich vereerd en bedankt haar.

Madame, the honor which your pen has done me, so far exceeds my merits, that I am at a loss for words to express my sense of the compliment it conveys.

The Poem in celebration of my exertions to establish the rights of my Country, was forwarded to me from Philadelphia by Mr. Vogels, to whom I should have been happy to have offered civilities, but he did not give me the pleasure of seeing him.

At best, I have only been an instrument in the hands of Providence to effect, with the aid of France and many virtuous fellow Citizens of America, a Revolution which is interesting to the liberties of Mankind and the emancipation of a Country which may afford an asylum (if we are wise enough to pursue the paths which lead to virtue and patriotism) to the oppressed and needy of the earth. Our Region is extensive. Our plains are productive, and if they are cultivated with liberallity and good sense, we may be happy ourselves, and diffuse it to all those who incline to participate of it.

The lady of whom you have made such honourable mention, is truly sensible of the obligation, and joins me in wishing you every happiness which is to be found here, and met with hereafter. I have the honor to be

Yr Most Obedt and most Hble Servant, G. Washington.⁴⁶⁵

Nicolaas van Winter en Lucretia van Winter aan George Washington, Leiden in Holland 10 april 1784

Lucretia heeft de dankbrief van George Washington ontvangen voor haar gedicht te zijner ere en Nicolaas reageert. Hij schrijft over de moeilijkheden die Lucretia bij het schrijven

⁴⁶⁴ In Rotterdam zijn de orangisten op 30 maart een actie gestart om het patriotse vrijkorps te verbieden. Iedereen die het request ondertekent krijgt, volgens de tegenstanders, een borrel. Dat trekt veel stemmers en vandaar dat deze actie de naam zoopjesrekwest krijgt.

⁴⁶⁵ Dit is het duplicaat van de bedankbrief die Washington op 5 oktober 1785 aan Lucretia van Merken heeft gestuurd, maar die nooit is aangekomen. Deze brief is gepubliceerd in *The Journal of American History* (1930) 55-56.

in een vreemde taal had ondervonden en over de redenen waarom ze beiden Washington zo bewonderden. Ik neem hier de Engelse vertaling van de in het Frans geschreven brief over, zoals gepubliceerd in *The Washington Papers*.

Honoured Sir, From the Extremity of the Earth, Deign to accept, the Sincere Hommages of Two Persons more closely united by the Bonds of Mutual Affection than by those of Hymen; Admirers of Virtue, we were impelled by an irresistable desire to testify to you our Veneration, as Soon as we were informed that your magnanimity of Soul had Shewn forth So conspicuously, in your relinquishing the Honourable charge of the Chief Command in the Armies of the Thirteen United States of North America, & in Preferring a rural life, to all the Charms that could allure an ambitious mind, a resolution worthy of the Grand Liberator of his Country, & which has raised you in the Eyes of the World above the most illustrious Monarchs.

But how can we make you Sensible of our admiration Since probably you are a Stranger to the Dutch Language? The zeal of my Spouse has Surmounted that embarrassing obstacle. She has ventured for the first time of her life to make Verse in a foreign language, for to make herself understood by the American Heroe, but She laments that She could not avail herself of her native language, Since in it She might have expressed herself with more Sublimity of Stile. Have the Goodness, Noble Sir, to let our Sentiments plead as an excuse for the faults of her Poetry; Last year about the latter end of Octr. we Sent the original of the Inclosed Verses, to our Friend Mr. Vogels, who Boasts an alliance with Mr. Hillegas the Treasurer, & who has Since Married a Daughter in Law⁴⁶⁶ of Colo. Moulder's at Philadelphia, but having never received any account of it from that time, we were apprehensive that the letter never arrived, this Consideration has induced us to take the liberty of Sending this by another Conveyance, Wishing to lose no opportunity of Demonstrating the Veneration that your Virtue, & that of your Illustrious & Dear Companion, has inspired us with, & which we though far Behind, will endeavour to follow. Preferring it to all the Grandeurs of the Earth, being content with a Happy independence in our own Country, & having no other ambition but that of Boasting one Day, that the Illustrious Washington has Deigned to Receive the Sincere Hommages of two persons, who will always be with the Most Profound Respect Noble Sir Your Very Hble Servts.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, april 1784

Lucretia stelt Anna gerust. Na twee miskramen hoeft een vrouw nog niet te wanhopen. Een glaasje 'joopenbier' bij het ontbijt doet wonderen. Het land wordt verdeeld door een propagandaoorlog, waarbij de partijen niet aarzelen om elkaar van de vreemdste zaken te beschuldigen. In Leiden maakt de beschuldiging tegen de doopsgezinde Catharina van der Meulen veel ophef. Volgens de knecht Greifzu, inmiddels gearresteerd, zou zij een

⁴⁶⁶ Het echtpaar noemt Elizabeth Moulder een *daughter in law*, een schoondochter van kolonel Moulder.

beloning hebben uitgelooft voor het vermoorden van Willem V. Ze is ontredder en stelt bij haar verhoor dat ze ondankbaar, kwaadsprekend personeel heeft. Ze heeft zich nooit met de politiek ingelaten, evenmin als haar ziekelijke man. Dissenterse geloofsgroepen als doopsgezinden en remonstranten zijn in Leiden al maandenlang het doelwit van orangistische liedjes en schotschriften, vaak geschreven door LeFrancq van Berkhey. Bij rellen in Rotterdam tussen orangisten en het vrijkorps komen vier mensen om het leven.

Tusschen twee haakjes: Mevrouw Cuneus, schoonzuster van de Heer Van Gerwen zeide mij onlangs, dat zij in het eerste van haar huwelijk ook telkens miskramen had gehad, totdat men haar den raad had gegeven, dat zij, zo ras zij dagt zwanger te zijn, des morgens en des avonds een glaasje jooopenbier⁴⁶⁷ tot versterking moest gebruiken, met een kwart of half glaasje te beginnen tot men er aan gewoon is; en zints dien tijd brengt zij gezonde en schoone kinderen voort.

't Geen men U bericht heeft, dat gemelde knegt zou gezegt hebben, is fout.⁴⁶⁸ Hij heeft niets diergelijks gezegt, maar dit is waar, dat de boode, die aan zijn huis ten half elf des avonds zijn nachtgoed gingen halen, daar Traho of Trago en de twee Wolteringen vonden (die luiden die sterk voor het illumineeren zijn) en dat Elie L. [Luzac], toen hij geapprehendeerd [opgesloten] was, heeft verzogt hem te spreken, 't welk afgeslagen is, totdat hij een permissie of liever ordre van den Prezident-Scheepen kon toonen, die hij niet had. Men zegt, dat die knegt daaglijks aan zijn huis was voor zijne apprehensie [hechtenis].⁴⁶⁹ Dit geval is allerbeklaaglijkst.

De beschuldiger, zeg men, is slim en prompt, de beschuldigde eene zeer zwakke en onnoosle vrouw, die zich niet weet te redden en behalven door deeze ongelukkige omstandigheid nog neergedrukt word door den droeven toestand van haar man, die de eene beroerte op de andre krijgt en op zijn stoel zit te sterven, en door de altoos duurende krankheid van eene zuster, die daar in huis woond. De beschuldigde word thans in haar huis door een bode bewaard. God geeve, dat haar onschuld openbaar worde. De rechters zijn in dit netelig geval waarlijk te beklagen. Heden zullen de beschuldigers weder verhoord worden, doch dewijl deze [brief] met de schuit gaat, moet hij te vroeg weg om U er iets van te kunnen melden, daarbij nog komt, dat de Heeren Scheepenen en griffier niets zeggen, dewijl zij onder eed van geheimhouding zijn, zodat men niets zoekers weet dan 't geen uit het huis van de beschuldigde oopenbaar word. De Heer Cuneus is een man van kunde en verdienste

467 Een dikke biersoort, wordt in allerlei variaties gebrouwen.

468 H.A. Höweler, 'Een moordplan tegen Willem V? De aanklacht tegen Catharina van der Meulen-Taan in 1784', *Leids Jaarboekje* 56 (1964) 103-124. De affaire is door Elise Soer tot een roman verwerkt: *Catharina* (1909). Details in de collectie Dumont-Pigalle in het Nationaal Archief. In 1786 publiceert A.C. De Malnoë: *Verzameling van stukken, betreffende de valsche beschuldiging tegens Catharina Taan, Wed. van der Meulen*.

469 Belangrijke orangistische activisten in Leiden waren de bakkers Hermanus Woltering en Adrianus Trago. Altijd konden ze rekenen op de steun van advocaat Elie Luzac. Greifzu was in de periode voorafgaand aan de beschuldiging uit angst, of voor overleg, bijna dagelijks bij Luzac aan huis geweest. Nadat hij gevangen was gezet had Luzac hem willen bezoeken, maar kreeg daarvoor geen toestemming van de president-scheepen. Het motief voor de beschuldiging was waarschijnlijk wraak.

J.W. Grave, Gewelddadig treffen tussen de Negende Burgercompagnie en orangisten voor het stadhuis te Rotterdam, in de avond van 3 april 1784. Collectie Rijksmuseum.

en onze goede vriend en hij zowel als onze mede vriend Manlo doen al wat men van eerlijke lieden kan verwagten om de waarheid te ontdekken en hunne concientien te bevrijden.

De andre schepen is ons onbekend; zijn zoon is avocaat van de Heer Van Noordwijk. Wat is dat een naare historie te Rotterdam en de Hemel weet, waar het zal eindigen.⁴⁷⁰ De algoede God bewaare ons voor burgeroorlog, want niets is aaklijger. Men zegt, dat eenige illumineerders [orangisten die kaarsen voor Willem V branden] van hier derwaarts vertrokken, maar ook reeds terug gekomen zijn. Aan den andren kant is Proffessor H. [Hofstede] van daar hier gekomen en Zondag hier gezien.⁴⁷¹

Prof. Boers komt af en toe bij ons theedrinken; het is een kundig en aangenaam man, 'moderaat van sentimenten'.⁴⁷²

470 Het verzoek van de orangisten om het vrijkorps te verbieden was op 2 april door het stadsbestuur uit angst voor rellen afgewezen. Die rellen kwamen er toch. Bij de tocht van het vrijkorps op 3 april wordt het korps onder leiding van de remonstrantse luitenant Leonardus van Zwijndrecht (1753-1832) bedreigd en krijgt men toestemming van het stadsbestuur om het vuur te openen. Zeven mensen raken gewond, van wie er vier overlijden. De Staten van Holland onderzoeken de rellen. En dan komt al snel Kaat Mossel in beeld als een van de aanstichters. Ze zou bij alle confrontaties voorop hebben gelopen. Ze wordt uiteindelijk veroordeeld en zal tot aan de orangistische contrarevolutie gevangen blijven.

471 Professor H. is Petrus Hofstede (1716-1803). Deze 'schelm voor 't vaderland, en beminnaar van het Oranje huis', komt naar Leiden om olie op het vuur te gooien, net als de prinsgezinde 'illumineerders' uit Leiden dat in Rotterdam hebben gedaan.

472 Carolus Boers (1746-1814) is de jonge en veelbelovende hoogleraar theologie in Leiden.

Lucretia van Merken aan Anna van der Poorten, Leiden 28 april 1784

Hoe jammer, dat gij en de meisjes weer ongesteld zijt. Laat Rijnders, de boekhouder, maar een kort briefje schrijven, als de tijd U ontbreekt. De heer Paradijs is benoemd tot professor in de medicijnen. De groote kaars gaat uit en dwingt mij dezen brief te eindigen.

P.J. van Berckel⁴⁷³ aan Nicolaas van Winter, Philadelphia 24 mei 1784

Nicolaas Simon heeft Van Berckel gevraagd om informatie over de quaker William Penn, de stichter van Pennsylvania, wellicht met het doel over hem te schrijven. De familie Penn wil echter niets laten zien en zijn levensbeschrijving is nergens meer te krijgen. Met uitgeverijen is het slecht gesteld in de Verenigde Staten.

Zeedert ik ontvangen hebbe UWEd.s missive hebbe ik niet opgehouden met zoeken naar alles wat maar eenegzins betrekking kan hebben tot het leven van W. Pen, den stigter van deze colonie oftewel tot de institutie van zijn gouvernement.⁴⁷⁴ Ik meende mij bij niemand beeter te kunnen adresseren dan bij den Heer Pen, welke een kleinzoon is van gem. William en gouverneur is geweest van Pensilvanie. Ook heeft die heer inderdaad veele papieren raakende die familie en inzonderheid het leven, de aankomst en institutie, van W. Pen, maar wordende zeer hoog in waarde gehouden als zijnde oude familiestukken kan men daar niets van in handen krijgen. Buiten dat hebbe ik overal gezogt en laten zoeken zonder nogthans iets anders te vinden dan alleen, dat mij gezegt is, dat het leven van W. Pen is beschreven en gedrukt, maar wanneer ik mij alle mogelijke moeite hebbe gegeven om hetzelfde magtig te worden, zijn alle mijne pogingen vruchteloos geweest en ben eindelijk gerenvoijeert [terugverwezen] geworden naar Europa, alwaar men meent, dat dit werk zal te krijgen zijn. Ik verzoeker, dat UWEd. zich hierover niet gelieft te verwonderen, want dit gebeurt mij dagelijks en gaat zooverre, dat men hier geen ordentelijk exemplaar van alle de constitutien van America, bij malkander gedrukt krijgen kan, maar dat ik verpligt ben geworden die uit Engeland te ontbieden.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiderdorp 1 juni 1784

Echtgenoot Nicolaas is zwak. Eindelijk heeft het echtpaar een brief van Vogels ontvangen met nieuws over Lucretia's gedicht voor Washington.

⁴⁷³ Pieter Johan van Berckel, broer van de pensionaris van Amsterdam, was een van de eerste vertegenwoordigers van een buitenlandse mogendheid in de Verenigde Staten. Op 31 oktober 1783 had hij zijn geloofsbriefjes aangeboden.

⁴⁷⁴ William Penn (1644-1718) stichter van de Engelse kolonie Pennsylvania (1682). Hij was een quaker en wilde een plek bieden aan zijn vervolgte geloofsgenoten en aan iedereen die die in vrijheid wilde leven.

Ik neem de gelegenheid waar, dat Broeder [Muhl] naar Amsterdam keert om Uwen laatsen te beantwoorden. Wij hebben, terwijl zijnEd. hier geweest is, ongemeen schoon weder gehad, 't geen veel heeft geholpen om hem de tourtjes, die hij gedaan heeft, aangenaam te maaken; en dit is te gelukkiger geweest, omdat de toestand van Uw lieve Vader belet heeft, dat wij iets hebben kunnen doen om hem te diverteeren, want mijn waarde Winter heeft de eerste week zeer veel geleden door een geweldige roering in de ingewanden, die hem merklijk verzwakt heeft, waarbij nog die bedroefde hoest komt, die, wat wij ook in het werk stellen, niet wijken wil, zodat het hier zwak werk is en blijft. [...]

De brief van Vogels, ons door UwEd. toegezonden, is zeer wel en vriendlijk geschreeven. Hij meldt ons, dat hij het toegezonden vaars, 't welk in 't laatst van October van hier ging, niet voor den tweeden Maart ontfangen heeft; dus heeft dat schip door de vorst een reis van 4 ½ maand gehad. Hij had het vaars aan een vriend van den Generaal medegegeven en belooft ons nader te schrijven, zo ras hij raport heeft. Zijn brief is van den roden Maart en hij zegt in dezelve, dat hij communicatie van zijn huwlijk aan ons en U gezonden heeft, doch dat hij vreest, dat die brieven niet te recht zijn gekoomen, dewijl er in Amerika tijding is, dat er een paquetboot naar l'Orient gaande verbrand is, en zijn brieven waaren in een dergelijke paquet gegaan.

Nieuws is hier niet, als dat men zegt, dat proffessor Alleman, omtrent 70 jaar oud, zal trouwen met eene dame van 42, die men zegt, dat vier tonnen gouds bezit.⁴⁷⁵

De Leidsche kermis heeft al de Leidenaaren in de stad gehouden, zo dat wij weinig bezoek gehad hebben, 't welk in de zwakheid van Papa nog al wel gekomen is.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiderdorp 13 juni 1784

In Leiden is er veel politieke onrust. Groepjes prinsgezinden en patriotten gaan elkaar met enige regelmaat te lijf. Nicolaas heeft via Pieter Amerikaanse obligaties gekocht. Anna is weer zwanger en hopelijk zal zij niet opnieuw een miskraam krijgen.

Tot Uwe geruststelling en ter beantw. Uwer aangename brief van gisteren vat ik ten eersten de pen op om U te melden, dat wij noch op Bijdorp, noch aan ons huis geen den minsten hinder gehad hebben van de onrust, die zedert acht dagen te Leyden van dag tot dag is toegenomen geweest, doch nu door een strenge publicatie van gisteren geheel gestilt en bepaalt is. 't Is zonder merklijk ongeluk afgelopen en wij hopen, dat het nu verders be-
daaren zal. En wat er vervolgens zou mogen gebeuren, 't zij hier of in andere steden of provincien, is het geheel onwaarschijnlijk, dat wij er hier voor ons iets in 't minst mede zullen te maken hebben: en of wij te Leyden zijn of te Amsterdam waaren, wij zullen in het lot van ons vaderland toch gelijklijk moeten deelen en bidden den Almachtigen, Hij hetzelfde

475 Allamand, Jean Nicolas Sebastien (1713-1787), orangistische hoogleraar in Leiden, trouwt met Margareta Crommelin.

in Zijne genadige bescherming neeme. En wat er mogt voorvallen, zie ik niet, dat er iets zou kunnen gebeuren, dat ons wederom naar Amsterdam zou kunnen doen vertrekken, veel min eenige influentie zou kunnen hebben op de rezolutie tot verkoop van ons huis. [...] Mietje Bavink onze derde meid, gaat binnenkort naar Amsterdam om vrienden te bezoeken; zij kan in haar sluitmand de Amerikaansche obligaties mee terug brengen.

Uw brief brengt ons de blijde tijding van de omstandigheid, die Uw vrouw voorloopig zal verhinderen op reis te gaan en naar Bijdorp te komen. God geve, dat Uwe en onze wenschen in vervulling gaan. Uw Moeder is weer ongesteld.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 23 juni 1784

De positie van zoon Pieter is inmiddels zodanig dat hij gunsten kan uitdelen, in dit geval aan Frans van Lelyveld, de lakenfabrikant die met zijn hypermoderne fabriek in Amersfoort de textielmarkt wil bestormen. Hoewel zij gruwen van iedere vorm van corruptie, voelen Lucretia en Nicolaas zich blijkbaar niet bezwaard als iemand uit hun eigen kring wordt bevoordeeld.

Wij waaren Maandag zeer moede, enkel dat wij met ons schuitje na de stad geweest waaren om eenige huislijke boodschappen te doen en een kleine vizite bij onze vriend F. v. Lelyveld. Bij geval hoorde ik van hem, dat hij dien avond aan de Burgem. Hk. Hoofd Dzn. [Hendrik Hooft] schreef, dewijl een vriend van hem van Constantinopolen hem had geschreven, dat hij aan de Heer Hoofd drie of vier voorname Hollandsche lakenfabrikeurs had opgegeven, daar hij beste lakenen kopen kon, en onze vriend Lelyveld bovenaan gezet had. Verders zeide hij, dat hij oordeelde, het zeer gevoeglijk te zijn aan de Heer Hoofd te schrijven en niet slechts zijn schrijven af te wachten, te meer, daar hij van ons, van U en anderen altoos gehoord had, dat de Burgem. een zeer vriendelijk en cordaat man was, 't welk wij affineerden.

Ik schrijf U dit of het gebeuren mogt, dat de Heer Hoofd zich bij U naar de Heer Lelyveld informeerde en dat gij hen beiden dan billijk eenigen dienst hier mede zoud kunnen doen, dewijl zijn lakenfabriek altoos een der beste, zo niet de allerbeste gehouden is en onze oom Dz⁴⁷⁶ altoos van zijn fabriek veel ingekocht heeft. Zelfs zou het mij zeer aangenaam zijn, indien het zich schikken kon, zo gij gelegenheid kost maken om ten eersten tegen de Heer Hoofd iets goeds van onze vriend Lelyveld te vertellen, of het hen beiden van eenig nut zou kunnen zijn. Ik stond in twijfel of ik aan onze vriend wilde offeren, om aan de Heer Hoofd een briefje tot recommandatie te schrijven, doch hij is er geen man na om eenige recommandatie van die natuur te behoeven en zelfs weet hij er niets van, dat ik dit heden aan U schrijf. Maar het zou mij pleizieren, zo wij die trouwe vriend van eenig nut konden wezen; en 't kan mooglijk in 't vervolg voor den jongen Heer Van Heukelom ook van groot belang zijn, 't geen U ook gewislijk aangenaam wezen zal.⁴⁷⁷

476 In deze periode ontwikkelde de Amsterdamse burgemeester Hendrik Hooft Danielsz. zich tot aanvoerder van de Hollandse patriotse factie. De familieverwantschap met de Van Winters is niet duidelijk. Hooft bezoekt hen regelmatig.

477 Van Lelyveld was in Amersfoort een tweede fabriek begonnen die met waterkracht aangedreven machines gebruikte.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 30 juni 1784

Nicolaas heeft verstand van korsetten. Huisland in de Kalverstraat is de beste en hij maakt ook goede kinderkorsetten. Pieter is erin geslaagd om Van Lelyveld bij Hooft aan te bevelen.

Wij hopen, dat het met de zweer onder den arm van Uw lieve vrouw niet erg loopen zal. Zo het van 't knellen van het keurslijf [korset] is, was het best, dat zij bij Huisland in de Kalverstraat keurslijven liet maken, dan zou het geen nood hebben. Ik heb nooit groter kunsteenaar voor dat ding gezien als hij is, schoon hij zelfs geen inval heeft, dat hij doet hetgeene hij doet; en dit zou ook voor de kindertjes van groot nut zijn. [...]

Onze vriend F. v. Lelyveld is te Amsterdam geweest en in extaze over de Burgem. [Hooft] wederom gekomen; wij zijn blijde, dat gij de gelegenheid gehad hebt om die beide vrienden plezier te doen. De Burgem. heeft ons laten zeggen, dat hij op zijn beurt naar Den Haag gaande eens een dag bij ons op Bijdorp zal komen doorbrengen, dat ons ten hoogsten aangenam zal wezen. Wij verwachten de Heer Munter ook van deze week een dag bij ons te zien.

Lucretia van Merken aan Anna van der Poorten, Bijdorp 4 juli 1784

Slecht nieuws over de zwangerschap.

Uw vriendelijke brief is ons zeer aangenaam geweest en te meer, om dat dezelve ten bewijze strekt, dat Uwe krachten weder wat toegenomen zijn. Wij hopen, dat dezelve eerlang zo verre zullen gevorderd zijn, dat gij met de kindertjes een reisje herwaart zult kunnen doen, want het is nu in het beste van den zomer.

't Is inderdaad jammer, dat de hoop op een kuikentje zo dikwils mislukt; een frissche robbeknol, het zij een jongetje of een meisje was wellekome en zou U mogelijk veel minder afmatten. Doch dat noch niet is, kan komen; gij beiden zijt nog jong en zo niet, laat ons in de schikkingen der Voorzienigheid berusten. De herstelling van Uwe gezondheid en krachten is billijk de eerste wensch en behaagt het den hemel deze te verhooren, dan is de hoop op nakomelingschap nog niet verloren. [...]

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Bijdorp 18 juli 1784

De viswijven Catharina Mulder (beter bekend als Kaat Mossel) en Keet Swenke (Ruige Keet), die zich manifesteren als aanvoerders van de Oranjegezinde lagere klassen, hitsen

te om katoenfluweel (manchester stof) te produceren. Zijn Leidse bedrijf stond onder leiding van de doopsgezinde fabrikant Jan van Heukelom.

het Rotterdamse volk op om zich tegen de patriotten te verzetten. Later zal blijken dat ze daarvoor geld ontvangen van de Oranjegezinde professor Hofstede. Zij zijn nu gevangen gezet vanwege hun rol bij de hierboven genoemde rellen van 3 april in Rotterdam. In Leiden neemt het aantal leden en het aanzien van het vrijkorps enorm toe.

Wij hadden iets van de viswijven-historie gehoord, doch men had ons gezegt, dat het de dartelheid van een bruiloftpartij was; doch dewijl zij niet losgelaaten zijn, schijnt er iets achter te schuilen.⁴⁷⁸ De hemel geeve, dat het rondom in rust blijve of geraake. Te Rotterdam loopt het boos en de beweging van de voorleden week aldaar baart weder nieuwe zorg. Hier is alles volmaakt stil en men zegt, dat de verzoening van de krijgsraad en het exercitiegenoodschap op 't punt is van zijn beslag te krijgen. Hetzelve heeft zeer veel toeloop en heeft in drie à vier weeken meer dan 60 à 70 leden gewonnen. Het zal aanstaande Donderdag in staatsie met nieuwe vaandels vuuren.

Anna Louise van der Poorten aan Pieter van Winter, Bijdorp 3 augustus 1784

Anna doet verslag van haar logeerpartij op Bijdorp. Vader hoest vooral 's nachts heel erg, maar 'bedaard het na het gebruik van een heete kop koffie', en moeder heeft weer energie om te 'poëseren'.

Zak-inktkoker van zilver, in een groen etui van roggevel, gebruikt door de dichteres Lucretia Wilhelmina van Merken (Amsterdam 1721-1789). Parijs, merk: Fermier général Brichard, 1761/1762, geschenk van Nicolaas Simon van Winter aan de kleindochter met haar naam, de latere kunstverzamelaarster Lucretia Johanna van Winter (1785-1845). Collectie Rijksmuseum.

478 Catharina Mulder (beter bekend als Kaat Mossel) en Keet Swenke (Ruige Keet), aanvoerders van de Oranjegezinde lagere klassen in Rotterdam, verkochten vis op de markt..

Voor het overige zijn we hier zeer welvarende. Van de morgen heeft Vader ons enkele Fabelen voorgelezen die Ued zekerlijk wel meer gezien heeft, maar die voor mij nieuw waaren en ik zeer mooy en geestig vond, terwijl ik deze [brief] schrijf merk ik in de verte, want ik zit voor het raam in de agterste kamer, dat moeder weer aan het Poëseeren geweest is; ik ben nieuwsgierig wat het weesen zal. Haar Ed kan van de Liefhebberij nog niet afstappen.

**Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Bijdorp 22 augustus 1784**

Het patriotse vrijkorps heeft nu een officiële status in Leiden verkregen. De aanvoerder van de Amsterdamse patriotten, Hendrik Hooft Dz. komt langs. Op Bijdorp spreekt hij met andere patriotse voormannen als M. Temminck, heer van Zwieten. Ongetwijfeld zal daar over politieke zaken gesproken zijn, maar daarover schrijft Lucretia niets. De spanningen tussen burgers en de lagere sociale klassen nemen toe. In Leiden marcheren de burgers in de hoop de rust te kunnen bewaken. De Staten van Holland onderzoeken de Rotterdamse rellen en Hofstede vertrekt, of vlucht, naar Breda. Een studie van Elsevier bevestigt het gelijk van het gemeentebestuur met betrekking tot het autoriseren van het vrijkorps om te schieten tijdens de orangistische rellen.

Gij zult uit de Couranten de vereering der vaanen aan het geweezene exercitie-genootschap en de statie, die er bij plaats gehad heeft, gezien hebben, dus ik er niets van zal melden, als dat Donderdag laatstleden een gedeelte dier nieuwe burgerij voor de eerste maal de wagt op 't stadhuis heeft gehad volgens de conventie. Er waaren duizenden van menschen op de been om hen te zien, doch alles is vreedzaam afgeloopen.

Vrijdag voor acht dagen kreegen wij eene theevizite van de Hr. Burgemeester Hoofd en des Saturdays heeft ZijnWeled. bij ons gegeten en den dag vriendelijk bij ons gepasseert.⁴⁷⁹ Wij hadden de Hren Manlo en Temmink van Zwieten op de thee gevraagd, dewijl de heer Hoofd 's avonds te vooren eene vizite bij de eerstgenoemde had afgelegd en betuigd had hem gaarne te willen zien. De beide genoemde heeren accepteerden de partij en de heer Van Zwieten bragt de Baron Ailwa en de Stichtsche edelman, de heer Van Voorst mede.⁴⁸⁰ Dit maakte eene aangenaame partij. Maandag spijsde de Heer Hoofd op Zwieten en gaf ons in den avondstond nog eene korte vizite, betuigende het hoogste genoegen zo over de landstreek als over de bewooners en heeft beloofd geduurende zijn verblijf in 's Hage dit tochtje nog somtijds te zullen hervatten.

479 Hendrik Hooft Danielsz. (1716-1794).

480 Baron Ailwa is Sicco Douwe van Aylva (1734- 1807), kolonel vrijkorps Leeuwarden, later patriots staatsman. De heer van Zwieten is M. Temminck, heer van Zwieten (1734-1814), gematigd patriot de bewoner van kasteel Zwieten in Zoeterwoude. Wie er bedoeld wordt met de Utrechtse edelman Voorst heb ik niet kunnen achterhalen. Mogelijk is dat de patriotse secretaris van Utrecht.

Papa is verlangend te weten, hoe het met de O.I. Comp. in 's Hage is afgelopen, want tegenwoordig hooren wij daarvan niets. Hebt gij gistren in de Haarlemsche kourant de resolutie van Holland gelezen?⁴⁸¹ Ze is sterk. Maandag, zijnde morgen, zegt men dat de gedeputeerden na Rotterdam zullen vertrekken in groote statie en verzeld van staate, bodens en militie. Kaat Mossel is aangezegd in die stad te moeten blijven.

Hofstede heeft een buitenplaats gehuurd digt bij Breda en bevindt zich thans aldaar. 't Schijnt, dat hij zich thans liever wat uit het oog wil houden.

Wij hebben met zeer veel genoegen de geschiedkundige verhandeling betreffend het regeeringsreglement van Utrecht gelezen; 't is een schoon stuk en gelijk U zeerlijk bekend is door de heer Van Zten [Zwieten] geschreven.⁴⁸²

Ook hebben wij gelezen de memorie van den Heer Elsevier van Rotterdam met 15 bijlagen. De memorie is schoon, doch de bijlagen hebben ons doen gruwen van de baldadigheid der oproerigen in die stad.⁴⁸³

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiderdorp 31 augustus 1784

In Leiden ontstaan er spanningen tussen het vrijkorps en de burgerwacht. Pieters werk als bewindhebber van de OIC lijkt een onmogelijke opgave. Het lukt hem niet om de organisatie te hervormen. Corruptie en mismanagement zijn te diep geworteld. Hoofd komt weer langs en in het stadsbestuur van Amsterdam komen verschillende plaatsen vrij. De eerste platen die na de dood van Grandjean in Rome voor de *Germanicus* vervaardigd zijn, voldoen niet helemaal. Nicolaas bereidt zich voor op het schrijven van een nieuw toneelstuk: *Menzikoff*.

De publieke omstandigheden doen ons ook geen goed, dewijl de toestand van het vaderland, welks geluk en behoud ons ver van onverschillig is, ons zeer drukt. De Keizer [Jozef II] maakt het zeer slecht; wat zal daar van worden? De omstandigheden omtrent den Hertog [Van Brunswijk] zijn nog van bezwaarlijk uitzicht. Te Rotterdam zit het schuin. Hier is het met het exersitie-genootschap nog niet in rust: vier van de acht burgerkapiteinen hebben Zaterdag bedankt.

De historie van de Comp.[O.I.C] is zeer zorgelijk en kan, hoe het zich wend, van zeer nadeelige gevolgen zijn. Hoe verder gij er in komt, hoe onaangenamer het voor U worden zal, dewijl ik niet dan te gegrond vrees, dat gij er geen nut aan zult kunnen doen. Dit klaar

481 De Staten van Holland sturen een onderzoekscommissie naar Rotterdam om de rellen rondom Kaat Mossel te onderzoeken.

482 An. [M. Temminck heer van Zwieten], *Verhandeling over het Regeeringsreglement van Willem III over Utrecht in 1674* (Utrecht 1784).

483 De Rotterdamse vroedschap Elsevier had op 6 augustus een verklaring afgelegd rondom zijn motivatie om op 3 april aan het vrijkorps toestemming te geven om te mogen schieten. Die werd gedrukt en voorzien van een groot aantal bijlagen.

beseffen heeft mij hartelijk doen wenschen, dat gij had kunnen bevrijd blijven van er in te komen; en om er uit te komen en te bedanken zal veel meer voeten in de aard hebben dan het in den eersten opslag schijnt; indien dat gebeuren zou moeten, dan zou ik wel hopen, dat dit hoe eerder hoe liever mogt gebeuren...

De goede Burgem. Hoofd heeft ons, Vrijdag naar Amsterdam gaande, een korte vizite gegeven, 't geen hij U mooglijk zal gezegt hebben, zo gij hem gesproken hebt. Hij heeft ons eenige papieren gelaten om te lezen, die hij, dezen middag passeerende, wederom zal medenemen.

Moet de Hr. Rendorp, nu de Hr. Heemskerk overleden is, geen Burgemeester worden?⁴⁸⁴ 't Is te denken, dat de oude heer Temmink er ook niet lang meer zijn zal. Wij hebben zeer nieuw opgezien, dat de Hr. Tollius⁴⁸⁵ in aanmerking zou komen om de post van de Hr. Perrenot bij de kinderen aan 't Hof te vervullen; hoe zal dat kleuren? Ik twijfel echter zeer of dit gebeuren zal. Mij dunkt, dat hij niet zal kunnen rezolveeren en hij heeft het te Amsterdam wel, daar men zo wel voor zijne famielie zorgen kan, als men wil, dan elders, ten minsten ik geloof, dat zijn beste vrienden reden hebben om het af te raden, zo er nog raden aan is.

Wij hebben ook van de brochures van Noms [Johannes Nomsz] en van Juff. Wolf [Betje Wolff] nog niets gezien.

't Is niet dan al te waar, dat de plaaten voor de Germanicus sober gesneden zijn, inzonderheid de twee laatste. Maar de zes laatste zijn niet in Italiën, maar hier gesneden door Franschen, die de Heer Fouquet heeft opgezocht, zo ik hoor. Hij heeft er zich, zo het schijnt, op de beste wijs na de dood van Grandjean maar afgemaakt, waartoe het aanzoek van Warnars hem gunstig geweest is; en deze heeft het zich in de hand laten stoppen en heeft, zo ik verneem, van deze laatsten aan niemand een proef onder het oog gebracht. Want toen de Hr. Fontein ze ons heeft laten zien, was het te laat en alles afgedrukt. [...]

Apropo, dewijl ik nu van vaerzen schrijf; bij duizend geval zou iemand U kunnen vertellen, dat ik de Hist. van Rusland van l'Abbé 'Eveque te leen gevraagd heb, als ook het leven van Menzikoff, waaruit men besloot, dat dit met eenig dessein geschiede. Ik heb dit niet ontkent, dewijl onlangs mijne reflectie gevallen is over Menzikoff in Siberien en dat, zo er iets op te vinden is om het stuk in werking te krijgen, het een goede wedergae voor mijn Monzongo zou kunnen wezen.⁴⁸⁶ Ik denk, dat ik er iets op gevonden heb; maar of ik lust en kracht genoeg zal hebben om het uit te voeren en dan nog te reusseeren, is een andre zaak. Althans het onderwerp komt mij uitmuntend schoon voor en animeert om het te probeeren...

484 Joachim Rendorp (1728-1792), bijgenaamd de bruggeman omdat hij altijd naar het compromis zoekt.

485 Herman Tollius (1742-1822), lid van Concordia et Libertate et Libertate et Concordia, wordt de opvolger van Abraham Perrenot als opvoeder van de kinderen van Willem V.

486 In het treurspel *Menzikoff*, in 1786 in Amsterdam door P.J. Uylenbroek uitgegeven, beschrijft Nicolaas Simon van Winter het lot van de minister van Peter de Grote, Alexander Menzikoff, die naar Siberië werd verbannen toen hij betrokken raakte bij een ruzie tussen de tsaar en diens vrouw.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiderdorp 1 oktober 1784

Herman Tollius, goede vriend van Pieter uit zijn genootschappen, wordt opvoeder van de drie kinderen van Willem V. *Monzongo* wordt in Leiden opgevoerd en het echtpaar heeft genoten van het marcherende vrijkorps.

Wilt gij uw gedachten eens laten gaan over de belegging van de *f* 13.000?

De oratie van de Hr. Voltelen schijnt hier ook veel genoeg gegeven te hebben.⁴⁸⁷ De resolutie [beslissing] van de Heer Tollius heeft al vrij wat in voor hem, maar het pensioen voor hem en dat voor zijn vrouw voor al hun leven is zeer important.⁴⁸⁸ Maar waarlijk, het schoolgeld voor die jonge heeren word op die wijze vrij duur, om in 5 a 6 jaaren zo veel te verleeren. Indien zij na rato van alles zo veel moeten kosten, is het te hoopen, dat zij, na rato, ook van alles veel, zo veel zullen profiteeren, dan zal het uitmuntend goed komen; ten minsten zijn zij bij Tollius in goede handen.

Morgenavond word in Leyden door de Rotterdamse Commedianten *Monzongo* gespeeld, doch wij zullen daar zo min als elders verschijnen. Echter hebben wij, gisteren op den middag aan ons huis in de stad zijnde, het exercitiegenootschap in volle statie zien voorbijtrekken, dat een allerschoonste vertooning maakte.

Wij zijn beiden vrij wat verkouwen; ik blijf zwaar hoesten en daardoor veel rusteloos.

Zo het mooi weér blijft, hoopen wij nog eenige weken buiten te blijven, schoon veelen van de Leydse vrienden nu al na de stad gaan.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, 1 oktober 1784

Lucretia hoopt op nieuwe bureu 'naar onze trant'. In Leiden lijken er vorderingen gemaakt te worden met betrekking tot de gewenste politieke veranderingen. Lucretia vergelijkt de indolentie van Willem V, 'dat hoofdsche goed', met de werkzaamheid van Pieter. Het echtpaar verlaat het huis nauwelijks, maar anders dan Nicolaas heeft zij wél zin in een bezoek aan een opvoering van *Monzongo* of *De Ryk*.

Wij hebben in acht dagen geen bericht van U gehad en verlangen naar een brief. Er is hier weinig nieuws. De plaats van Mevrouw Glokman zal publiek verkocht worden; zij gaat naar Utrecht. 'Qud-Meerburg' van den heer Markon is te huur; hij gaat het huis van Mevrouw Tak bewonen. Wij hoopen, dat wij over ons weer goede buuren zullen krijgen en naast ons gezelliger den de voorige en beeter naar onze trant.

⁴⁸⁷ Floris Voltelen was een succesvolle arts en hield daar een aanstelling aan de Leidse Universiteit over. Hij was patriotsgezind.

⁴⁸⁸ Herman Tollius besluit in dienst te treden van Willem V als de opvoeder van zijn drie kinderen. Volgens de goed ingewijde Nicolaas neemt hij deze baan aan omdat hij het inkomen nodig heeft. Blijkbaar wordt hij vorstelijk betaald.

In het politieke wil ik thans niet inkoomen; echter verheugd het ons, dat een vijftal heeren benoemt is om met de Prins over de propositie van Leiden te spreken en onderzoek op de zaaken te doen. Mogt dit van nut zijn! Voor het ovrig zullen wij al wat ons behaagd en mogelijk ook veel dingen, die ons niet behagen, befilozofeerden als wij bij elkander zijn. Intusschen is Uw brief gekomen, die aan onze ongerustheid een eind maakt. Wij wenschen U spoedige beterschap.

't Is seeker, dat er zeer veel verschil is tusschen onze zoon en den opper- en onderadmiraal [Willem V en Brunswijk] en de hemel zij er voor gedankt. Wij zouden, geloof ik, ons verdriet uit wanhoop met een goede dozes opium voor altoos tragten te vergeeten, indien er geen verschil in was. De activiteit is bij hen een onbekent ding en gij zijt zoo verre van er van misgedeeld te zijn, dat wij dikwils geroepen hebben: hou, paardje, hou! Ik zal geen verdre contrasten opmaaken, want kwaade naamen stichten niet. Een zaak is zeeker: wij danken den hemel, dat gij onze zoon zijt en zouden nog den onder- nog den opperadmiraal daarvoor begeeren; dat hoofdsche goed zou bij onze denkwijze niet voegen. Maar al genoeg hiervan!

Zoekt gij zo serieus uit te vorschen, waarom wij zo vroeg thuiskomen? Ik zal 't u gul zeggen. Papa is ziek geweest in 't voorjaar, naderhand Mietje, naderhand ik; dit doet vreezen, of er in 't najaar nog meer mogt opbreken, 't welk ons mogelijk langer zou ophouden dan wij wenschten. Voeg hierbij eene ongestadige zomer en herfst, weinig of geen vruchten in te zamelen en dan nog dat alle onze buuren, de hr. Mulder uitgezondert, vroeg vertrokken. Gij doet de schouwburg te veel eer aan door te denken, dat wij daarom thuiskomen. Monzongo zal gespeeld worden, 't is waar, maar 't is in het laatst van November en dan hoop ik, dat wij hem samen zullen zien, en als wij dan De Ryk ook eens gezien hebben is 't voor altijd taptoe.

Zeg aan Gonne en Keetje, dat Grootvader en Moeder wel om de trommel met de Leyderdorper koekjes denken.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiderdorp 10 oktober 1784

Op 23 augustus 1784 heeft keizer Josef II de heropening van de Schelde geëist, die al sinds de Tachtigjarige Oorlog door de Republiek is afgesloten. Op 8 oktober stuurt de keizer twee schepen onder zijn vlag de Schelde op, maar die worden onmiddellijk door de Nederlanders beschoten waarna ze zich terugtrekken. Omdat daarbij een kookpot wordt geraakt, staat dit incident ook wel bekend als de Keteloorlog. Nicolaas Simon staat sympathiek tegenover het streven van keizer Josef II om de Zuidelijke Nederlanden te hervormen. In de internationale politiek staat er veel te gebeuren en de positie van de Republiek is zeer zwak. Nicolaas raadt het Pieter af om in de nieuwe fabriek van Frans van Leyveld te investeren. Ook al omdat deze de onbetrouwbare verver Pas heeft aangenomen. *Menzikoff* is al af en ook Lucretia heeft energie om een nieuw stuk op te zetten.

Dank voor Uw inlichtingen over de mogelijke geldbelegging.⁴⁸⁹ Hierover zal ik U nu schrijven, Uw Moeder zal het overige behandelen in haar brief.

Wij willen hopen, dat het met de Iren zich wat wel schikken mag, en de Engelse zullen om de Keizer geen oorlog maken. Die zal, vrees ik, de opening der Schelde doorzetten evenals Pruissen de Weissel bij Dantzig heeft open gekregen; en het is waarschijnlijk een consenteerd [van te voren goedgekeurd] plan, zo wel als de vaart op Oost en West, dewijl Vrankrijk de Amerikanen toestaat op de Oost te vaaren en de Zweden een eiland in de West geeft. Dit zijn de beginselen van de verbazende veranderingen, die den loop der negotie over den geheelen aardbodem zal ondergaan door het vrijworden van Amerika en dus zullen wij in dat opzicht bitter lijden. Nog gelukkig zo wij onze republikinsche constitutie er af zullen brengen, dat ik hartelijk hoop en ook voor het tegenwoordige ook nog denk.

Met veel verlangen zie ik uit, hoe het met de stoute ondernemingen van den Keizer zal afloopen. Een generaale militaire opschrijving, vernietiging van kloosters, begraven in ongewijden grond, begraven zonder kisten, huwlijken zonder kerksacrement en negotie-reglementen die – mooglijk voor ons gelukkig – vreemd en pernicieus zijn. Wie weet wat er gebeurt!⁴⁹⁰ God leeft en aan Zijne bescherming en zorg zij het lieve vaderland bevoelen en de onzen en het onze! [...]

Onze vriend F. v. L. heeft ons niet dan met een enkel woord gezegt, dat hij het oog had op de bewuste fabriek, en louter niets meer.⁴⁹¹ Maar dewijl hij verhaalde, bij onze vrienden te Emmenes geweest te hebben, te Hilversom en op Roozenburg en te Amsterdam, heb ik in 't hoofd gekregen, of hij die moolen [fabriek] niet wel met eenigen van die vrienden mogt willen oprichten. Of dit zo is, weet ik niet, maar uit hetgeene gij met een woord zegt zou ik het haast besluiten. Of de onderneming van een goed uitzicht is, weet ik ook niet, maar echter zou ik U raden voor Uzelven U daar niet in te engageeren; doch dit vooral onder ons.

Apropo, ik heb U eens van de verwer Pas gesproken; weest daarmede zeer voorzichtig, het verdient het in allen opzichte. Vader en zoon beiden hebben hier een zeer gemeene renommé [faam].

Hartlijk lief is het mij, dat gij gelegenheid gehad hebt voor de jonge Ris te zorgen en hem onder Uw departement te hebben kunnen plaatsen; ik hoop, dat gij goede dienst van hem in die post hebben zult.

De Heer Paradijs heeft bij zijne oratie te zacht gesproken, dat jammer is, dewijl zij, die nabij geweest zijn, zijne oratie zeer roemen.

Wij zijn en blijven beiden zeer verkouwen en ik zwaar aan 't hoesten. Met dat alles heb ik mijn stuk van Menzikoff voleindigt⁴⁹² en mijn werken heeft, zo het schijnt, Uw lieve Moe-

489 Zie hierboven. Nicolaas investeert in de Verenigde Staten.

490 Nicolaas somt hier de moderne plannen van de keizer op. Hij is niet uitgesproken, maar lijkt ze, voor zover ze het vaderland niet schaden, wel te verwelkomen.

491 Van Lelyveld wil weg uit Leiden, waar een textielfabriek aan allerlei regels onderworpen is. Hij wil een textielfabriek op Engelse leest geschoeid.

492 Dat betekent dat hij het toneelstuk in minder dan twee maanden heeft geschreven.

der ook nog geanimeert om Adelheide van Auvergne, Gravinne van Provence, op het getouw te zetten.⁴⁹³

Wij hopen, dat onze lieve Antje haar webbetje ook gelukkig mag afweven en ons ook een mooi jongetje of meisje mag leveren, dat een stukje zal zijn, nooit voor dezen vertoont.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiderdorp 10 oktober 1784

In het Leidse maakt de silhouettekenaar Sluimer furore met zijn redelijk goedkope en zeer goed lijkende silhouetten. Lucretia was helemaal aangedaan bij het zien van het silhouet van haar man. In Leiden marcheert het vrijkorps, terwijl LeFrancq van Berkhey olie op het vuur gooit door de burgersoldaten te provoceren. Ook probeert hij de oratie van Nicolaas Paradijs te verstoren die hij bij zijn inauguratie had uitgesproken. De studenten die daarbij aanwezig zijn beginnen te joelen, waardoor hij van woede bijna ontploft. Anna is opnieuw zwanger.

In hoop dat deeze U beiden in gewenschten welstand nevens de geheele familie, het zij ze zichtbaar of onzichtbaar is, zal aantreffen, dient deeze om U voor ons beiden vriendelijk dank te zeggen voor de gezondene runderhaas, die indien Enaks ossen naar evenredigheid van zodanig een reuzengeslacht geweest zijn als hij zelf, zeekerlijk aan een van hunne afstammelingen toebehoord heeft, want hij is conziderabel groot. Wij hopen er deeze middag onder een glaasje op Uw beider gezondheid de proef van te nemen.

't Schijnt tegenwoordig in de tijd der presenten voor ons te zijn. Voor eenigen tijd had broeder Muhl de vriendelijkheid om ons een keurlijk provizitje [voorraadje] thee te zenden; nu eens ontfangen wij een Engelsche koek en Engels tafelzout, dan een jonge heihaas; dit laatste was deeze week een geschenk van de heer Cunaeus. Kan ik dan niet met recht zeggen, dat het in de tijd der presenten is.

Dewijl Papa over finantiezaaken schrijft, zal ik dit voor hem overlaaten en U liever wat nieuws melden. Voorleden week kwam onze goede Verleus in en vertoonde ons 4 gekleede silhouetten, naamelijk hij, zijn vrouw, dochter en zuster. De heeren De Malnoë en F. Lelyveld zaaten bij ons en wij allen stonden verbaasd, hoe veel de gelijkheid door een bijgeteekende pruik en mutsje geholpen wierd. Enfin, om kort te gaan, elk die ze ziet wil een zodanige silhouet hebben, te meer omdat ze netjes gemonteert in een verguld lijstje met een glaasje daar voor maar drie guldens het stuk kosten: de heer Malnoë en zijne kinderen, de heeren Frans en Paulus Lelyveld en hunne familien, Van Engelen en de zijne, Vijg [Vijgh] en al zijn kinderen, Rijnsdorp, Tunen, enfin al wie het ziet, tot wij toe. Doch omdat wij geen ander meester van onze pourtraiten willen laten, hebben wij de tekenaar verzocht het bij ons aan huis te doen en ons de modellen te laten, 't welk hij zeer beleeft geaccepteert heeft. De toeloop word zo groot, dat hij een kamer voor zes weeken in Leiden heeft gehuurt, en als hij daar afgedaan heeft, gaat hij naar Amsterdam. Papa heeft hem beloofd een brief aan U mede te geeven.

493 Van Adelheide van Auvergne, Gravinne van Provence is geen uitgave bekend.

't Is een zeer fatzoenlijk jongeling van goeden huize en welopgebragt. Zijn naam is Sluimer en hij is Haagenaar van geboorte.⁴⁹⁴ Wij twijfelen niet of gij zult het voor U beiden en de kindertjes laten doen, als gij het ziet, want het is zeer proper en de kleeding werkt krachtig mee tot de gelijkheid of liever om die te doen uitkomen, want de silhouet moet gelijken. Papa is gekleed, dat is te zeggen een buste met het bovengedeelte van de rok en ik kan U betuigen, dat het mij aandeed, hem na verloop van 12 jaaren nog weder aldus te zien.

Wij zijn met ons jachtje naar de stad geweest, toen het exercitiecorps de laatste maal optrok, om het voorbij ons huis te zien passeeren. 't Was een fraai gezicht, waaraan de speeltuigen nog agrement [een vergroting] bijzetten.⁴⁹⁵ 't Verwonderde Papa ten hoogste, zoodanig een juistheid naar zo kort een oefening in de marsch te zien. Over het afvuuren word zeer geroemd, doch dat hebben wij niet bijgewoond.

Toen de stoet aan de overzij van Berkhei voorbijtrok, was bij hem voor een oopen raam een levensgroote pop gezet – andren zeggen, dat het een zijner kindren was – met een masque voor, een hoed met oranje strikken en pluimen op, dewelke pop of kind in een boek scheen te leezen en de blaaden omsloeg, dat veel attentie trok zonder dat men kon raamen wat het moest beteekenen! Toen het genoodschap circa wederom moest komen, stond Berkhei op zijn stoep met een houwertje [mes] op zij met een groote oranje strik er aan en als er lieden voorbij gingen, sloeg hij drie à viermaal de hand op de houwer met een morning [grom], die men zegt dat bedreigenen waaren.⁴⁹⁶

De volgende Zaterdag verscheen hij in de oratie van onzen vriend P. [Paradijs] alwaar de studenten reeds bij het inkomen en nog meer bij het uitgaan hem met huees [gejoel] begroetten, 't geen hem eindlijk zo dol maakte, dat hij zijn mantel op straat smeed, zeggende: 'Dat legt de lector! Kom nu aan, dit en datze jongens, zo je durft!' Doch niemand had vechtenlust. Zijn zoontje nam hierop de mantel op, terwijl hij voortging en de studenten, of liever een partij jonger knaapen, hunne huees verdubbelden, 't geen echter niet geprezen word en hem noch woedender zal maaken. Hij heeft een boekje in folio uitgegeeven, 't welk bij Arends te Amst. gedrukt is en het oproerigste en dolste, dat er nog is uitgekomen.⁴⁹⁷

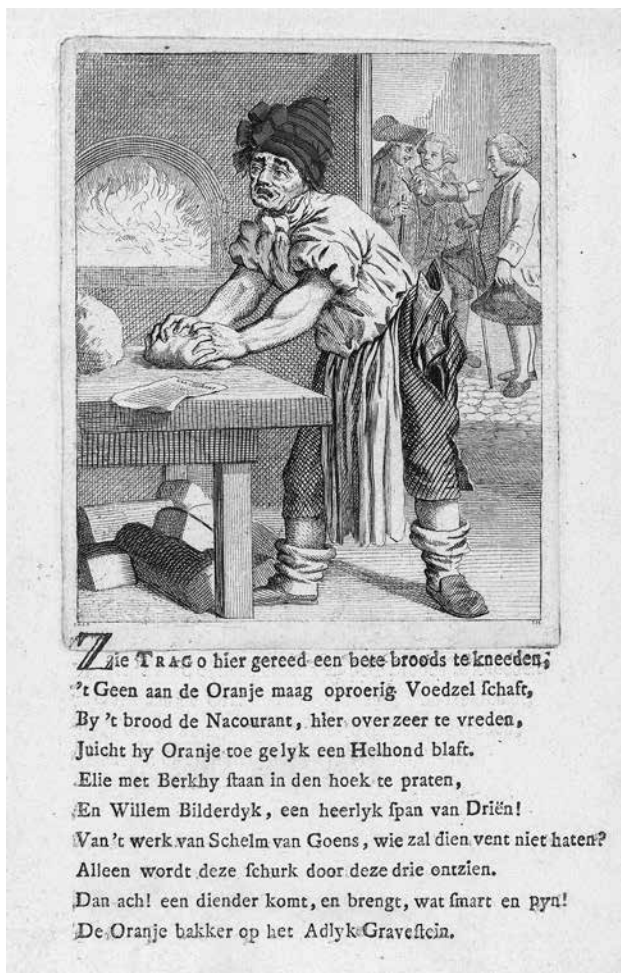
Maar ik schrijf al voort zonder te denken, dat er eens een einde aan een brief moet komen. Vaarwel dan, lieve kinderen, ontfang nevens de kleine familie en de onzichtbre jonge heer of juffr. onze vriendelijke groet. Nu ben ik wel verzeekert, dat die kleine kabouter zijn eerste groet van zijn grootvader en grootmoeder ontfangen heeft en als hij of zij er is, zullen wij zeggen: Soyez le bien venu, vous avez tres bien fait de naitre [Welkom, je deed er goed aan om geboren te worden].

494 Deze artiest heeft in de kunstgeschiedenis verder geen sporen nagelaten.

495 De speeltuigen zijn de trommels en de blaasinstrumenten die het marcheren begeleiden.

496 Morning betekent: grom of grauw.

497 Een uitgebreide beschrijving van de gebeurtenissen in: R. Honings, "Oranje boven! het Vrycorps onder!" De letterkundige verwerking van het oproer van "1784" in Leiden', *Leids Jaarboekje* 101 (2009) 109-133.

Anoniem, mogelijk van Jan Verveer, Spotprent op de Oranjegezinde Leidse bakker Adriaan Trago (1784), Trago kneedt het brooddeeg met een oranje muts op zijn hoofd. Op de achtergrond praten met elkaar Elie Luzac, Willem Bilderdijk en Johannes Lefrancq van Berkhey. Op het blad onder de plaat een tienregelig vers waarin Van Goens als handlager van de Oranjegezinden wordt aangewezen. Collectie Rijksmuseum.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiderdorp 17 oktober 1784

Nicolaas en Lucretia zijn weer eens ziek en maken zich zorgen over de toestand in het land. De textielfabriek van Frans van Lelyveld maakt goede vorderingen, maar hij gaat in zee met de textielverver Pas die in Leiden slecht bekend staat. Nicolaas stuurt een Frans wiegeliedje dat het aanstaande kind de boodschap meegeeft dat ieder mens gelijk is.

Ons voornemen is om Donderdag op den middag na huis te gaan en de winterkwartieren te betrekken. Het is hier nog zeer aangenaam en wij hebben het deze maand zeer gelukkig getroffen. Met dat alles zijn en blijven wij zwak, zwaar verkouwen en ik alermizerabelst aan 't hoesten, dikwils uren achtereen zonder die te kunnen stoppen. [...]

De zorg wegens de toestand van ons vaderland, de onrust, die er overal inwendig woelt en hier wederom sterk aan 't broeijen is, doet ons ook gansch geen goed; en men schijnt nu te Amsterdam zo wel als hier een zwaar hoofd te krijgen. God geve het beste! 't Zal ondertusschen wederom veel invloed op de negotie en zeevaart hebben en ook op allerley fondsen, waarom het best is om het geld liever nog een weinig tijds ledig te houden legge...

De custingbrief zult gij mij door onze vriend, de Hr. Lublink wel kunnen doen toekomen, die over een week of twee bij de Hr. F. v. Lelyveld hier verwacht word.⁴⁹⁸ Ik hoop, dat de Amersfoortse entreprize wel slaagen zal.⁴⁹⁹ Ik heb van die affaire geen kennis, dus moet ik voor hem en zijne vrienden deswegens het beste wenschen; dat ik met al mijn hart doe, echter raad ik U daarin U niet te engageeren. Gij hebt meer dan genoeg om handen; maar om verfstoffen voor de verwerij te leveren, dat is een andre zaak.

Het finantiëele zal daar wel goed zijn, maar waar Uw geloof en dat van broeder Muhl wegens het goede finantiëele van de verwer P. [Pas] op rust, weet ik niet, want men houdt hem hier voor een gemeen man zonder vermoogen. De vader leeft geheel onvermogen op een hofje, behalven een sobre renommé [een bekende zonder geld] enz. Hoe het zij, 't is mij genoeg, mijne zorg voor U getoont te hebben, en meer weet ik er niet van. Maar wel, dat wij nevens U hoopen, dat de kwaade tijden voorbij zullen gaan, en de tijd eens wederom roozen baaren zal, dat gij U ook wens met een frissche meiroos zult moogen verheugen; en dewijl de hoop een zachte wieg is voor de menschelijke geest, zal ik dezen eindigen met een mooi wiegezangetje, dat ik gistren avond gevonden heb. Antje en gij kunnen het vast van buiten leeren, dan kunt gij het tegen die tijd te saamen lustig rustig opzingen

La Berceuse [slaapliedje]

Sous een dais de festons orné [Onder een baldakijn van sierlijke volants]

La douce main d'une berceuse [De zachte hand van een slaapliedje]

D'un royal enfant nouveau-né [Van een koninklijk pasgeboren kind]

Balancoit la couche moëlleuse. [Deinend op de zachte laag]

Elle chantoit: 'Sujets et roi [zong ze: 'Onderdanen en koning]

Futes bercés des la naissance; [worden gewiegd vanaf de geboorte]

Et vous tous qu'ici j'appercois [En jullie allemaal die ik hier zie]

L'Etes encor par l'esperance. Bis [zijn nog steeds vol hoop']

Op de nominatie tot Hoofdofficier te Leyden hebben gestaan de Heeren Van Rooyen, Marcus en Hoozevee. De eerste heer is gepasseert en de tweede genomineerd. De Heer Marcus is zwager van de Hren. Douw en P. v. Lelyveld, en een man van goede sentimenten;⁵⁰⁰ en dit waaren ze alle drie.

498 Een custingbrief is een document waarmee iemand zich verplicht tot afbetalingen van een lening.

499 De moderne textielfabriek die Van Lelyveld in Amersfoort aan het bouwen is.

500 De patriot Pieter Marcus wordt tot schout benoemd.

**Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Leiden 4 november 1784**

Zwangere Anna keert terug van een logeerpartij. Nicolaas hoopt dat Frankrijk een oorlog met Josef II begint. Dat zou de keizer afleiden van de Republiek. In Leiden wordt een patriot tot burgemeester benoemd, waardoor de patriotten de meerderheid in het stadsbestuur krijgen. De oproerkraaiers in de stad worden nu openlijk gestraft en het proces tegen mevrouw Van der Meulen-Taan lijkt te worden afgerond. Het vrijkorps heeft voor veel geld net buiten de stad een exercitieterrein aangekocht.

Gistren zagen wij met veel plezier uit den brief van onze waarde dochter [Anna van Winter] haare goede thuiskomst van buiten en dat zij zich zo wel bevond, dat zij met genoeg kan uitgaan. Wij wenschen dat haar welzijn bestendig zijn mag en de winter zich wat gelukkig schikken mag om voor Winter een wintervruchtje tegen de lente te doen rijpen. [...]

Met de publieke zaaken schikt het zich zeer slecht en de oorlog met den Keizer doet met reden voor jammerlijke gevolgen vreezen. De goede God geeve het beste! Maar de uitzichten zijn zorgelijk wegens gevolgen van deerlijke zorgeloosheid. Men zegt, dat in Vrankrijk de partij van de Koningin gesuccumbeert [bezweken] is en dat men zich tegen den Keizer verzetten zal.⁵⁰¹ 't Is te hoopen, dat dit waar zal zijn.

Wanneer gij de Heer Hoofd ziet, verzoeken hem van onzentwege vriendelijk te groeten. De Heer Van Halteren zal burgem. worden, maar men vreest dat, zo hij van zijn commissie te Rotterdam niet af kan komen, hij daardoor wel achteruit zou kunnen raken, dat zeer groot jammer voor Leyden zijn zou.⁵⁰² Wij hebben Mevr. Vollenhoven niet gezien. Juffr. v.d. Meulen heeft reden van te hoopen, dat haar zaak nu op zijn rechterzijde zal uitkomen.⁵⁰³ Morgen zal Trago, een aanspreker, een wijf en een jongen wegens het voorige oproer loon naar werken krijgen.⁵⁰⁴ Ondertusschen blijft de verdeeldheid nog woelen tusschen de burgerij en 't genootschap; het laatste neemt echter sterk toe en heeft om te exer-

501 De zus van Josef II, keizer van Oostenrijk en de Zuidelijke Nederlanden, is Marie Antoinette (1755-1793), getrouwd met Lodewijk XVI, koning van Frankrijk. Met het huwelijk leek een oorlog van de baan, maar nu dreigen de Fransen toch met de keizer in oorlog te raken. Dat kan de druk op de opening van de Westerschelde en Zeeuws-Vlaanderen doen afnemen.

502 De benoeming van de patriot Hendrik Balthazar van Halteren (1730-1802) op 10 november 1784 markeert de omslag naar een patriotse meerderheid in het Leidse stadsbestuur.

503 Zie hiervoor. Zij was beschuldigd van een moordplan op Willem V. Uitgebreid verslag van de ingewikkelde procedure in: *Waarachtig bericht van zekere beschuldiging, ingebracht tegen eene juffr. te Leyden door haare Hoogduitschen Koetsier* (Holland 1784).

504 In april hadden er in Leiden verschillende oranje-oproeren plaatsgevonden. Onder de aanvoerders waren, net als in Rotterdam, twee vrouwen Cornelia Blanket, alias Moeder Confyt, en Pieternel Timmerman, alias Vetpot, die al eerder veroordeeld waren. Naast hen werden gestraft: Anna van Staveren, spinster, die op 5 november niet gegegeld wordt, maar wel getuige moet zijn van de geseling van Adrianus Trago, broodbakker; Abraham van Rhijn, verver- en glazenmakersknecht; Pieter van Staveren, knecht van het timmermansgilde. Allen worden verbannen maar krijgen met de restauratie van het Oranje bestuur in 1787 gratie.

ceeren een veld buiten de Witte Poort gekocht voor circa *f* 8000, zodat men wel bij den gelde zijn moet.⁵⁰⁵

Wij hooren, dat de vrienden Lublink niet voor in het laatst van December hier verwacht worden, dat al te laat is en te slecht weer om te rijden voor onze zwakke vriendin; 't waar beter, dat zij het wat vroeger deden.

Men verhaalt hier, dat Do. Schoonegevel zou getrouwt hebben met dew. [de weduwe] Kool, doch dat de zaak achteruit gelopen en nu geheel af is.⁵⁰⁶ Onze vriend F. v. Lelyveld zend op dit oogenblik de inleggende brief met verzoek om dezelve aan U in te sluiten.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiden 19 november 1784

Opnieuw gaat er een schip van de VOC verloren. De oorlog tussen de keizer van Oostenrijk en de koning van Frankrijk staat op het punt van uitbreken. Vriend en hoogleraar Paradijs wordt benoemd tot lijfarts van Willem V en de oude predikant Schoonegevel wordt vanwege zijn liefdesaffaire uitgelachen.

Vriendelijk dank voor de ons gezonden hazen. Het verlies van het Chinaasschip zal wederom een neep voor de ongelukkige Oostind. Comp. zijn. 't Is miraculeus, dat de vier schepen behouden binnen zijn gekomen; zij zullen het in de Noordzee bijster kwaad gehad hebben en vooral in 't binnenkomen op de wal.

Wat zijn de zaaken met den Keizer in korten tijd elendig verergert! God bewaare ons dierbaar vaderland! De goede tijding uit Vrankrijk, waarvan gij meld en over welken men zich te Amsterdam schijnt te verheugen, is tot nog toe niet bij ons overgewaaid, zodat wij in dat genoegen nog niet deelen kunnen. Indien het niet meerder is dan deze morgen Zuidholl. Courant staat, is het slechts een blikje van waarschijnlijkheid. 't Is ten hoogsten te hoopen, dat Vrankrijk steunen zal, wanneer Pruissen ook dienst zal kunnen doen, want anders zou het er slecht uitzien. [...]

De retraite van Nassau Weilburg⁵⁰⁷ zal te Amsterdam met geen minder verontwaardiging dan hier vernomen zijn en men zal zich niet minder verwondert hebben over het verzoek aangaande Trago dan hier.

Het gerucht, dat Proffessor Paradijs lijfmedicus van de Prins zal worden, schijnt tot nog toe zonder grond te zijn, 't welk hij zelve ons gezegt heeft. Men schijnt echte te denken om die plaats te vervullen en 't geen nu niet is zou, dunkt mij, echter zo kunnen worden, hoe

505 De particuliere financiering van de vrijkorpsen is een opmerkelijk fenomeen. Overal in het land werd geld ingezameld via het Nationaal Fonds.

506 De remonstrantse predikant Hendrik Schoonegevel (?-1797) was via de lijn Markon een verwant en goede vriend van Pieter Vreede, die een zoon naar hem vernoemde.

507 Karel Christiaan, vorst van Nassau-Weilburg (1735-1788), wonend in Den Haag (in wat nu de koninklijke schouwburg is) komt bij een eventueel overlijden van Willem V in aanmerking voor het stadhouderschap. Hij wordt gewantrouwd vanwege zijn betrekkingen met Josef II en neemt in 1784 ontslag uit al zijn functies in de Republiek.

onverwacht het zij, gelijk wij met de Heer Tollius gezien hebben.⁵⁰⁸ Onze nicht Vollenhoven heeft ons in een vriendelijk briefje ook gemeld, dat haar zoon, de dominé, acces gekregen heeft bij Juff. Messchert. Het verschil van 3 of 4 jaaren, zo jong zijnde, zegt weinig als anders de wederzijdsche karacters der jonge luiden goed zijn.

Het huwelijk van Do Schoonegevel kwam zeer vreemd op en nog vreemder af; 't schijnt stof tot eenige lagcherij te geven, dat jammer van de goede man is.

Rhijnvis Feith aan Nicolaas van Winter en Lucretia van Merken, Zwolle 20 november 1784

Rhijnvis Feith heeft verschillende malen bij het echtpaar gelogeed en schrijft nu over de inhoud van zijn, nooit uitgegeven, toneelstuk *Cora*, dat volgens hem mooi aansluit bij het anti-slavernijtoneelstuk *Monzongo* van Nicolaas Simon van Winter. Hij vraagt zich af of hij het wel moet publiceren nu de Amsterdamse toneelschrijver Jan Nomsz. een vergelijkbaar stuk op stapel heeft staan. Uit zijn beschrijving blijkt dat het werk een aanval is op religieuze dogmatiek en onvrijheid. Feith zal zich de komende jaren ontpoppen tot een belangrijke patriot in Zwolle.

WelEdele Heer en Juffrouw, hooggeëerde Vrienden! Het veronderstelt in mij slechts eene geringe verdienste, dat ik aan vrienden denk, wier leerzaam onderhoud mij zo menigwerf nuttig, en wier gulle bewijzen van vriendschap mij altijd, bij mijn verblijf in Leijden, verkwikt hebben; maar welk eene erkentelijkheid ben ik UWelEd. niet schuldig voor Uwen vriendschap-ademenden brief!

In de gegronde vrees, waarmede ik mijn eerste toneelstuk uitgegeven heb, kon mij het oordeel van twee onzer bevoegdste Nederlandsche kunstrechteren en die beide zo roemrijk in deeze loopbaan uitgeblonken hebben, niet onverschillig zijn.⁵⁰⁹ Ik ben er ook zodaanig door bemoedigd geworden, dat ik met een vernieuwden ijver aan *Cora* beginnen zoude, indien mij Uw naricht, dat de Heer Nomz [Nomsz] werkelijk dit onderwerp behandeld en zijn stuk reeds uitgegeven had, niet verhinderde.⁵¹⁰ Tot nog toe denk ik, dat ons plan zeer verschillend zijn zal. Ik heb twee gebeurtenissen uit de Incas ineen gesmolten. De minnaar van Cora is bij mij Alonzo, te verloren zoon van den wreeden vervolger der Indiaanen Davila. Hij heeft Attaliba en zijn geheele rijk aan zich verpligt door zijne behaalde overwinning op Huascar, den onrechtvaardigen broeder van Attaliba. De erkentelijke koning doet zijne uiterste poging om Cora van de straf te bevrijden en ter echtgenootte aan Alonzo te

508 Nicolaas Paradijs (1740-1812), bekend Amsterdams medicus, lid van Concordia et Libertate en Libertate et Concordia wordt na zijn hoogleraarschap in Leiden (1784) pas in 1790 benoemd tot lijfarts van Prins Willem V.

509 Rhijnvis Feith (1753-1824), *Thirsa of de Zege van den Godsdienst* (1784). Hij was in 1772 getrouwd met Ockje Groeneveld (1748-1813).

510 J. Nomsz., *Cora, of de Peruanen* (Amsterdam 1784).

bezorgen; dan dit is hem onmogelijk – hij heeft de stem der priesteren en derhalven die des volks tegen.

De dag van Coraas opoffering is bestemd – hij is werkelijk daar – Cora staat met haar geheele geslacht reeds voor den altaar – Alonzo komt instuiven en eischt Cora ter beloning zijner diensten aan het rijk bewezen – men blijft hardnekkig – reeds is het slachtmes opgeheven – een bode komt ontroerd invliegen en boodschapt, dat Davila de woning van Attaliba ontdekt heeft en hem met eene bende Spanjaarden op de hielen volgt. Algemeene verslagenheid in den Zonnetempels. Alonzo zegt nu te zullen tonen, dat hij Cora van hun verdiend had – Davila rukt met eenige krijgsknechten in den tempel en erkent met ontroering zijn zoon – hij wil hem om den hals vliegen, maar Alonzo treedt achterwaards.

‘Een oogenblik’, zegt hij, ‘zijt gij mijn vader, dan schenk mij het leven deezer ongelukkige Indiaanen, dat mij zo dierbaar is als mijn eigen. Zo niet (hier zet hij zichzelve de dolk op de borst) dan hebt gij geen zoon meer!’ – Davila poogt hem in zijne belangen te winnen, maar Alonzo zweert, dat hij toe zal stoten – het vaderlijke hart verraadt zich – Alonzo overwint en redt Attaliba, welke hem, verbaasd over zijne grootmoedigheid, Cora met de toestemming van al het volk schenkt.

Ik heb terstond aan Allart geschreven van mij de Cora van Nomz te zenden. Zo ons plan eenigzins ineen loopt, zal ik een ander onderwerp kiezen en aan U, mijne Vrienden, de verplichting hebben, dat ik geen vergeefsche moeite heb gedaan.⁵¹¹ Ik verlang ondertusschen vuurig naar Menzikoff en zo het zijn kan en ik niet te veel eisch, houde ik mij gerecommandeerd om er de lecture van bij te mogen wonen.⁵¹² In Mei kome ik, zo God wil, te Leijden.

Ik voeg hier alleen het hartelijk compliment mijner echtgenoot bij en de oprechte verzekering, hoe ik altijd met de zuiverste hoogachting zijn zal, WelEdele Heer en Juffrouw, hooggeëerde Vrienden! UWelEds. onderdaanige dienaar en oprechte vriend.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiden 5 december 1784

De inenting tegen de kinderpokken is in 1784 nog omstreken. Van Winter meldt dat de inenting in Amsterdam en Haarlem verboden is, maar dat ‘verscheyde grote heren’ hun kinderen toch laten vaccineren, onder hen Paradijs en Schultens. De oorlogsdreiging blijft en Nicolaas hoopt dat dit de blijdschap van de geboorte niet zal overstemmen. Nicolaas doet het voorstel om het beroemde schilderij van Gerard Dou, de kraamkamer, dat enige tijd daarvoor voor f 14.000 verkocht was, op de kraamkamer van Anna te hangen (Dit moet wel een kopie betreffen, want het origineel ging in 1771 in een schipbreuk verloren). Gelukkig worden er ook in Amsterdam bevriende gematigde patriotten in het stadsbestuur benoemd.

511 Feith besluit na de lezing van de Cora van Nomsz. zijn toneelstuk terug te trekken. In 1785 verscheen zijn *De Patriotten*.

512 Nicolaas Simon en Lucretia hielden regelmatig een ‘lecture’, de lezing waarin ze nieuw werk presenteerden, waarbij ze ook jong talent uitnodigden.

De Heer Paradijs heeft zijn jongste kind en de Heer Schultens vier van zijn kinderen gisteren of eergisteren de kinderziekte doen inenten.⁵¹³ Men heeft hier in de stad, daar men te Amsterdam en te Haarlem geweigert heeft, permissie gegeven; verscheide groote luiden zijn bezig. De gemelde heeren vleyen zich, dat zij over 10-12 dagen van huis zullen durven gaan om de 50 jaarige feest van het Vrijdagsgezelschap te kunnen bijwoonen, daar zij beiden denken te komen.⁵¹⁴ Wij hebben hen beiden verzocht drie weken quarantaine te houden en niet bij ons te komen, 't geen zij aangenomen hebben; en wij melden U dit, opdat gij zoud weten, hoe het zit en, zo het noodig is, eenige precautie zoud kunnen gebruiken om de toestand van onze lieve [zwangere] Antje. [...]

Ik heb voor eenige dagen eens aan Broeder Muhl geschreven en hem gezegt, dat zijn present van de schilderij van de kraamkamer van Douw nu een mooi sieraad kan zijn voor de kamer van onze lieve Antje en dat wij hoopten, dat tegen de geboortetijd van het wicht de vlam van den oorlog rondom het wiegje niet mogt flikkeren, gelijk Juff. Coolaart zegt in haar voortreffelijk vaers op de verjaardag van haar broeder, die in 1672 gebooren wierd...⁵¹⁵

Ik beken met U, dat de tijdingen uit Vrankrijk wat goeds doen hoopen en, zo de Haarlemse Courant van gisteren waarheid zegt, van Pruissen ook. Maar boven al zo het in Hongarijen en hooger op in onrust raakt; de Turken zullen nu ook vasthoudender zijn en zo de Czarin ziek is of anders begint te denken, kunnen de zaken wel wat van gedaante ten goede veranderen.

Maar zeg mij doch eens, wat andere desseinen men meent dat de Keizer zou kunnen hebben, die mogelijk de groote crisis zouden uitmaken of den oorlog algemeen en waarin ons belang maar een stukske der zaaken uitmaakt; meld doch, al is het met een enkel woord, waar het groote dessein op doelen zou.

't Is mij lief, dat de Heer Temmink⁵¹⁶ bewindhebber is geworden, en dewijl hij met U goed vriend is, hoop ik dat gij er veel agement van hebben zult en dat het in 't algemeenen beste zal moogen strekken; 't is hartelijk te wenschen, dat zijn kindje gelukkig herstellen mag.

Ik ben zeer voldaan, dat de Heer Munter familjaar met U gesproken heeft en dat gij zo volkomen over hem voldaan zijt.⁵¹⁷ Hij is een mensch van een braaf karakter en een deugdzzaam hart en ik hoop, dat hij wel denken en wel zal blijven denken ten nutte van stad en

513 De inenting tegen de kinderpokken was geheel op vrijwillige basis en was niet zonder risico. De lagere standen konden de vaccinatie niet betalen. Uitgebreid over het vaccinatiedebat: W. Rutten, *De vreselijkste aller harpijen* (Wageningen 1997). Pas in 1801, tijdens de Bataafse Republiek, werd het vaccineren van staatswege bevorderd.

514 Na inenting geldt een quarantainetijd van rond de acht dagen. Schultens en Paradijs kunnen dan bij het groots gevierde 50-jarig bestaan van Libertate et Concordia aanwezig zijn.

515 Juffrouw Coolaart is een verwijzing naar Hester Coolaart, ze was doof geboren, maar de arts J.C. Amman heeft haar geleerd te communiceren, en in 1697 toonde ze haar kunsten aan tsaar Peter de Grote. Blijkbaar dichtte ze ook.

516 Matthijs Temminck (1734-1814), in 1784 aangesteld als bewindhebber van de Oost-Indische Compagnie voor Amsterdam en benoemd in de vroedschap. In 1787 afgezet na de machtsovername door de patriotten. Zijn zieke dochter is Elisabeth Maria Aletta Temminck (1778-1826).

517 Cornelis Munter opereert heel voorzichtig en zoekt altijd het compromis, wat hem aan beide zijden van het politieke spectrum verdacht maakt. Iedere keer als er in de brieven sprake is van familjaar spreken, wordt er bedoeld dat men open en eerlijk over politieke en/of religieuze zaken spreekt.

vaderland. Zo gij hem mogt zien, zeg hem nevens onze groete of hij gelieft te denken aan zijne belofte om ons te schrijven over de zaak van de poëtise brief van Uw lieve Moeder aan den Heere De Malnoë.⁵¹⁸

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 6 december 1784

De ouders van Pieter zijn opnieuw ongerust over de hoeveelheid werk die Pieter op zich neemt. Hij is koopman, bewindhebber van de OIC, regent van het weeshuis, maar wordt nu gepolst over een bestuursfunctie waarin hij het toezicht op de oorlogsvloot krijgt toebedeeld.

't Is ons niet mogelijk Uw brief van gisteren eerder dan met de ordinaire post te beantwoorden, dewijl er met besloten [bevroren] water geen de minste gelegenheid is om een brief naar Amsterdam eerder weg te krijgen; maar wij zullen dezen met dubbel port zenden om dezelve U zo vroeg te doen toekomen als mogelijk is.

Den inhoud van den Uwen doet op ons de werking, die gij, Uzelven een oogenblik in onze plaats stellende, zeer klaar begrijpen kunt. Wanneer wij als Ouderen Uw eigen best, rust, genoegen en geluk in acht hemen, moeten wij zeer zeker uit grond onzer zielen wenschen, dat gij in geen meerdere beslommeringen moogt ingewikkelt worden, daar Uw eigen zaken en Uw Comptoir van de Hr. Van Maurik en 't weeshuis U reeds veel meer werks verschaffen dan gij af kunt doen en eenig menschelijk vermogen en krachten van ziel en ligchaam doen kunnen.

De zwakke toestand van Broeder Muhl is een pak op het hart. Indien over dit alles geen schikking tot aftarring [vermindering] van een zeer groot gedeelte van het bovenstaande kan gemaakt worden, zal, zo er meer bij komt, het einde zijn, dat gij er Uzelven aan opofferen zult en er onder bezwijken, te meer, daar gij voorleden ons melde, dat gij zedert een maand veel vermoeijning en verzwakking in 't hoofd gevoelt hebt. Uit dit oogpunt beschouwt is de keus niet twijfelachtig.

Aan de andere zijde staat dit te overwegen. Wanneer men ongezocht en buiten zijn toedoen geroepen word tot dienst van zijn stad en vaderland en er zodaanige schikkingen te maken zijn, dat men wegens vermogens van ziel en ligchaam en zonder benadeeling van zijn eigen behoorlijk bestaan van de zijnen in staat is om ten algemeenen nutte mede te werken, dat men alsdan eenigzins in concideratie mag nemen, of men zodanig een post, als ons word voorgesteld, zal aannemen. Nu komt onze aanmerking van laatst te pas: zo gij een post op U nemen moet, is het beter eenen, die betrekking heeft tot de negotie dan tot polietsie of rechtbank. Indien het de post was van commissaris enz. (gelijk in overleg is geweest) dan zou die post U niets dan doodelijk verdriet, haat nijd verachting en ongeluk op den hals gehaalt hebben.

518 Mr. Anthony Cornelis de Malnoë bezoekt het echtpaar zeer regelmatig. Hij is sinds 1779 voorzitter van de Maatschappij van Ned. Letterkunde.

Deze post zal dienaangaande wel draaglijker voor U zijn, maar weinig of geen plezier U opleveren om duizend redenen; en de reizen naar Texel en naar Zeeland in den winter zijn ook niet zonder groot gevaar...⁵¹⁹ Ons advies is: neem den post aan, als gij Uw andere bezigheden kunt verminderen; weiger hem anders.

Pieter van Winter aan prof. H.A. Schultens, Amsterdam 12 december 1784

In een eerdere brief van 4 december 1784 had Schultens geschreven dat hij zijn vier kinderen door prof. Paradijs had laten inenten tegen de kinderpokken. Na de inenting ontstaan er altijd pokken, die mogelijk besmettelijk zijn en Schultens had Pieter gevraagd of hij hem als mogelijk 'smetdragend persoon' nog wilde ontvangen. In deze brief schrijft Pieter dat hij hartelijk welkom is, wanneer hij tenminste de nodige hygiënische maatregelen neemt.

Uw overkomst zal ons zeer aangenaam zijn. Ik hoop, dat de inenting van vier Uwer kinderen het gewenschte resultaat zal hebben. Misschien vindt gij mij wat al te bezorgd, maar ik kan niet nalaten, U het volgende te schrijven buiten medeweten van mijn vrouw.

Wat onze kinderen betreft, die hebben zeer zeker voor 3 jaar de pokjes gehad, dus zijn zij buiten de questie. Mijn vrouw heeft niet eene pokput en de overlevering luid, dat zij eenige zeer weinige pokjes in haare vroegste kindschheid gehad heeft, die men slegts, bij geval haar uitkledende, had opgemerkt. Zij is hierop zo volmaakt gerust, dat, gelijk UEd. wel kunt denken, ik mij wel wagten zal de minste twijfeling daartegen aan te voeren en dus durf ik niets van mijne schroom aan haar uiten.

Ondertusschen heb ik in 't geval met mijne eerste vrouw geweest, van wien men vast verzekerde (zelfs Doctor Van Leendt verzekerde het), dat zij de kinderziekte had gehad, schoon Oom Van Maurik meende van neen, gelijk ook, helaas! gebleeken is, toen ik haar aan die ziekte; met eene galziekte gepaart, verloor. 't Is waar, men zal zeggen, dat mijne tegenwoordige vrouw haare kinderen heeft opgepast, dog dat dit niets afdoet blijkt, wijl mijn eerste vrouw 2 jaar voor haar dood Oom Muhl in de kinderziekte, die zeer benaauwd was, niet had verlaten en egter er toen niet van was aangedaan.

Dewijl mijne vrouw thans in haare 5e maand van zwangerheid is, kan ik niet ontkennen, dat die omstandigheid mij ook ten haaren opzigte nog wat omzigtiger maakt, daar Mevrouw Blaauw, eenige huizen van ons af woonende, weinig dagen na haare verlossing de kinderziekte gekreegen heeft en daaraan is overleden gelijk mede daarna het kindje. Dit denkbeeld is zo vers nog voor den geest en baart, bij het voorige gevoegt, mij eenige schroom, die ik egter moet verbergen, omdat het minste blijk daarvan erger effect op mijn vrouw zoude kunnen hebben; en daarom moet UEd. ook vast bij ons komen logeeren, want anders zou de spijt van mijn vrouw zeer groot zijn en als UEd. nu bij een ander ging, haar naar de reden doen gissen. Dog ik wenschte, dat ik het geweten hadde; dan had ik met Ued. daar wel buiten haar kennis over gecorrespondeert.

519 Als bewindhebber van de OIC bezoekt hij daar de jaarlijks vertrekkende handelsvloot.

Maar nu blijf ik UEd. vast verwagten en meld dit enkel en alleen om UEd. te verzoeken van alle precautie te nemen en daarover met Paradijs te spreken en dewijl de pokjes den 12 of 13den moeten opkomen, zo zullen zij juist tegens den 16den beginnen te etteren, wanneer ze eerst besmettelijk worden. Als UEd. die ogtend van huis gaande zich dan konde vergenoegen met het gezicht zonder de aanraking der kinderen en na van Uw gezin afscheid genomen te hebben U wilde aankleden, terwijl wij van nagtgoed UEd. hier wel kunnen voorzien, kortom, zo UEd. de goedheid wilt hebben, alle sodanige precautien te gebruiken, die UEd. in een omgekeert geval zou kunnen van mij verlangen, dan, beloof ik UWEd., zal ik ook niet beschroomt nog verlegen zijn en ik vleije mij, UEd. mijne voorsorg niet onredelijk zult keuren.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 14 december 1784

De economische situatie van het land holt achteruit. De beursfondsen kelderen met de dag en de Hollandse obligaties zijn niets meer waard. Dat heeft grote consequenties, onder meer voor die talloze kleine obligatiehouders die daarmee enige zekerheid voor hun oude dag hebben ingekocht. Wat gaat er gebeuren als tsarina Catharina de Grote overlijdt?

Ik zal voorloopig maar geen geld meer steken in buitenlandsche nationale fondsen, ook niet in Amerikaansche; beleening op goederen staat mij nog steeds meer aan. Gaarne laat ik de beslissing aan U over. Anders moeten wij het nog wat inzien, dewijl ik vermoed, dat er welhaast voor ons land negotiatien van belang zullen moeten gedaan worden en althans zo den oorlog doorgaat. Dan zal er wel gewis occasie [gelegenheid] zijn om het voordeel te kunnen besteden, 't zij aan nieuwe fondsen of om oude te koopen tot zeer laage prijzen, gelijk in de jaaren 1747 en 48 voor 70 en 75 pct. en had men toen mijne gedachten en raad gevolgt, zou het important goed geweest zijn. Men zegt, dat de Holl. Oblig. reeds tot in de 80 pct zijn gedaalt, en hier is op Delft voor 75 pct reeds verkocht. Dat zou beter bij komen en mij dunkt, dat gij ook wel eens ampel daar op denken moogt, ten minsten verzoeken voor mij het oog ernstig daarop te houden, want dit zou mij ver het beste van allen voorkomen.⁵²⁰

Gistren was er een gerucht, alsof de Czarin overleden zou zijn, en ook eenige apparentie [geruchten] tot verdrag met den Keizer, doch vandaag verneem ik er niets naders van. God geve, dat het zich nog ten beste schikke. Ondertusschen lijden de menschen er reeds te veel bij door in dit winterweer te moeten marcheeren. De guardes, die hier leggen, moeten Donderdag, zo men zegt, na Breda vertrekken; 't zal er met de sneeuw slecht uitzien.

520 Onder meer als gevolg van de slechte resultaten van de VOC, neemt het vertrouwen van investeringen in de staatsschuld van Holland en de Hollandse economie sterk af. Er vindt een massale herinvestering in buitenlandse staatsschulden plaats, ook in Engelse fondsen. Nicolaas vindt dergelijke investeringen niet solide.

De Oostind. Comp. scheepen zijn, volgens de courant van heden, in zee; de hemel geef ze goede en behouden reis en bewaare haar, ons lieve vaderland, alle brave menschen, ons allen, U en de Uwen, 't zij ze zichtbaar of onzichtbaar wandelen of zitten.

**Nicolaas van Winter en Lucretia van Merken aan Pieter van Winter,
Leiden 30 december 1784**

Opnieuw is er een vers voor de Leidse wezen geschreven met het doel daarmee geld op te halen. In het derde deel van de roman *Willem Leevend* van Betje Wolff en Aagje Deken, leest het echtpaar enige rechtstreekse sarcastische verwijzingen naar zichzelf. Het groots gevierde 50-jarig bestaan van Libertate et Concordia, het Vrijdagsgenootschap, is een succes geweest. Lucretia heeft het schrijven aan de *Adelheid* vanwege haar toenemende lichamelijke zwakheid moeten opgeven en Nicolaas neemt het op zich om het contact met Pieter te onderhouden, maar ook zijn fysieke toestand laat veel te wensen over.

Hiernevens gaan zes exemplaren van het Weesvaers voor U en onze lieve Antje. [...] Juff. Griethuizen heeft voorleden week ons een allerschoonst vaers gezonden tot dankzegging voor eenige pleistergietsels van penningen, die wij haar gezonden hadden. Zij moet bij occasie het U eens laten leezen; 't is uit de rechte doos en met echt poëtisch vuur gedacht en gemaakt.⁵²¹

Hebt gij de roman Willem Levend van de Juff. Wolff en Deken al gezien? Gij moet de voorreden van het 3e deel eens leezen en in het 4e deel een trek op het wiegezangetje voor Uw broeder Van der Poorten en het heldendicht in drie zangen.⁵²² Gij moet niet boos worden, wij zijn het niet.

Aangenaam is het ons, dat Uw Vrijdagsfeest zo genoeglijk is afgelopen; en zo gij de vrind Lublink ziet, recommandeer hem zijn vaers mede te brengen, als hij in de andere maand hier komt.⁵²³ De Heer Lelyveld is heden naar Amersfoort en zeide, dat de Heer

521 Op 17 december 1784 bedankt mevrouw Griethuizen het echtpaar voor de toezending van een aantal portretten van vrijheidlievende Nederlanders, haar ter inspiratie toegestuurd. Oldenbarnevelt, Hugo de Groot, de broers De Witt, admiraal De Ruyter, Piet Hein, Van der Capellen ('die de slavernij heeft afgeschapt', schrijft Griethuizen), admiraal Zoutman en Louis (koning Lodewijk de zestiende van Frankrijk), die Nederland volgens Griethuizen zal gaan steunen tegen Albion (de Engelsen). Met deze brief wordt duidelijk dat het echtpaar Van Winter haar stimuleert om de publieke opinie te beïnvloeden. Haar echtgenoot, H. Griethuizen, is een van de patriotse luitenants die zich in de Amsterdamse schutterij hard maakt voor een ander bestuur. Hij wordt in 1789, samen met veel andere patriotten lid van Felix Meritis.

522 Daarin maakt Wolff de 'lectures' ten huize van Lucretia van Merken belachelijk: 'doch ik lees geen onuitgegeeven schriften voor een Auditorium van twaalf of twintig personen'. 'Wij zouden zeer gemakkelyk het dubbeld getal (nieuwsgierige, ledige, met hun tyd doodelyk) verlegen menschen by een brengen kunnen.' In deel 4 maakt Wolff Van Merkens gedicht op de geboorte van Van der Poorten, maar ook haar heldengedicht *Germanicus* belachelijk. Die verwijzingen zijn echter alleen voor goede verstaanders na te voelen.

523 Vrijdagsfeest: feest van Libertate et Concordia. Bij die gelegenheid publiceert het genootschap een herdenkingsbundel waarin ook enkele gedichten van Lublink zijn opgenomen.

Lublink daar ook zou komen om hout op zijn plaats, die nu zijn eigen is, te verkoopen.⁵²⁴ 't Komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat daar wegens de fabriek ook wel eenig engagement leggen kon.

Maandagavond hadden wij vizite van de Hr. De Malnoë en zijn oudste dochter en Juff. Scheltinga. Mevrouw Willers [de dochter van De Malnoë begon onpaslijk te worden en van pijn in 't lijf te klagen; men oordeelde best haar ten eersten naar haar huis te helpen; en de gevolgen zijn geweest zo als men vreesde [een voortijdige bevalling]. Dus hebben wij gevaar geloopt, dat zij het onze lieve Antje zou nagedaan hebben⁵²⁵ dat ons, althans heden, zeer kwaad zou gekomen zijn. Op die wijze zouden de viziten van lieve jonge vrouwen voor ons gevaarlijk kunnen worden.

De Heer Paradijs gaat, zo wij hooren, wederom voor eenige dagen naar Amsterdam. Indien hij of eenige andere vrienden U verhaalen, ons zo wel gezien te hebben als zij vertelt hebben, moet gij U maar inderdaad herinneren het getuigenis, dat verscheide vrienden bij en na het bezoek van wijlen Uw lieve Moeder gaven en waarvan de bedaarde zieke zeide: 'Die vrienden komen niet om te vragen hoe ik vaar, maar om het mij te zeggen en als zij mij bijna bezweken gevonden hebben, is hun afscheidscompliment: 't is mij van harte lief, dat ik U zo mooitjes gevonden heb, en ik wensch U van harte continuatie van een langduurige welstand'.

Dat gaat zo met lijders van sleepende kwaalen, inzonderheid als men bij hen een taamlijken draaglijken dag aantreft. En zo is het met ons ook. Uw lieve Moeder is dit geheele jaar doorgaans zo zwak geweest, dat haare krachten en lust niet toegelaten hebben veel te denken en te schrijven; ook heeft zij het ondernoomen stuk moeten laten steeken en dat is de reden, waarom ik meerder dan gewoonlijk mij bevljigt heb om haar in het menigvuldig brieven schrijven te verlichten, zo veel ik maar immer kan, waartoe vrij gelukkig medegeholpen heeft, dat ik in 't kort geen felle stormen van lende pijn gehad heb; anders zou mijn elende zeer groot geweest zijn met mijn zwaar hoesten, dat mij dag en nacht vermoeit, zeer weinig rust gunt en mij zwak maakt.

Uw lieve Moeder heeft zedert lang in de binnenkamer moeten gaan slaapen, omdat er voor haar geen uithouden nog rust op zit; en zelden gaat een nacht om, dat niet een onzer dienstboden op moet komen om mij een heete kop koffy te geven, het eenige daar doorgaans de hoest eindelijk naar luistert. Dus is het er ver af, dat ik in de kerk zou kunnen gaan. Uw lieve Moeder is in 't begin van November, bij extra mooi weer, eene reis bij Do. Hovens in onze buurt te kerk geweest, dat zeer gebrekkig ging en gansch niet wel bekwam...⁵²⁶

Weest voor Uwe goede wenschen wegens de verschijning van mijn verjaardag en het aanstaande nieuwe jaar vriendelijk gedankt. De goede God zij gelooft voor de stilte en rust, die het Hem behaagt heeft mij, boven alle verwachting, in mijn zwakke levensavondstond te geven na een geheel levensdag van elende, droefheid en rampen. Mijn eenige wensch is, daar het Hem behaagt heeft nu zints zestien jaaren mij door de oprechte liefde en on-

524 Lublink had de nu verdwenen buitenplaats Stadwijk in Eemnes-binnen gekocht.

525 Anna was tijdens een bezoek aan Leiden voortijdig bevallen.

526 Daniel Hovens (1735-1795), een doopsgezinde patriotse predikant.

bezweken trouw Uwer tederhartige Moeder te troosten, te ondersteunen en te bewaaren, Zijne genade mij dat heil bewaare en haar en mij gunne te samen onze oogen te sluiten voor dit vergankelijke om ons geluk in de eeuwigheid te bevestigen. [...]

C. Munter aan N. van Winter en L. van Merken, Amsterdam 13 januari 1785

Zoals altijd bereidt het echtpaar zich altijd goed voor bij het schrijven van een toneelstuk. Ter voorbereiding van een nieuw stuk informeren ze bij Cornelis Munter naar de geestelijke begeleiding van ter dood veroordeelde katholieken in Amsterdam. Hoe tolerant was men naar de achtergestelde katholieken opgetreden in de dodencel? Mochten zij door een biechtvader bezocht worden? Munter doet verslag van zijn bevindingen. De laatste twee schouten, Calkoen en Dedel hebben hem verzekerd tolerant te zijn geweest. Bewaker Gordon, die al dertig jaar cipier is, vertelt echter iets geheel anders. Als een biechtvader niet wilde zeggen wat hij in de biecht gehoord had, werd hij niet bij de ter dood veroordeelde toegelaten. Dat was bijvoorbeeld het geval geweest bij de wegens homoseksualiteit ter dood veroordeelde boekhandelaar Van der Werf. Verder schrijft Munter dat hij trots is op zijn broer Gerard die in het 'Keezengenootschap' Concordia et Libertate een verhandeling heeft voorgelezen die positief voor de Oranjes was geweest.

Ik begin met openhartig schuld te bekennen, dat na de plegtige belofte, van de somer gedaan, om zodra mogelijk onderzoek te doen na de omstandigheden, welke bij de capitaale executien van Roomsgezinde misdadigers hier ter steede plaats hadden, daaromtrent niets door mij is ter uitvoer gebragt, totdat de boodschap, die mijn broeder bij zijne terugkomst mij van Uwentwege medebragt, mij mijn pligt herinnerde en ik alles in 't werk gestelt heb om U spoedig, zeker en omstandig te dienen. Ziehier, waarde vrienden, 't geen ik bijeen heb vergadert en wel uit de eerste hand.

De Heer Calkoen heeft mij gezegt, dat gedurende de drie jaar, die ZijnEd. geregeert heeft, geen executie van een capitale Roomsgezinde gevangene te hebben gehad, doch dat in dien gevalle hij geen zwaarigheid zoude maken, een Roomsche geestelijke als goed vriend in de gevangenis toe te laten, indien de gevangene zulks ernstig versogt.⁵²⁷

De burgemeester Dedel, die dertien jaar lang 't moeilijk ampt van hoofdofficier heeft waargenomen, denkt op dit stuk eveneens als zijn opvolger, met dat onderscheid echter, dat Zijn Ed. 't vonnis van verscheiden Roomsgezinden misdadigers ter executie gelegd heeft en dan de gewoonte had om de predikanten, ter adsistentie van de gevangene moetende dienen, alvorens te onderhouden en zelfs te verzoeken om van haar kant de zieketroosters, die vroeger als de predikanten de gevangenis frequenteeren, te dirigeeren in de manier van ommeegang met zodanige Roomsgezinden; welke zorg de Heer Dedel mij verklaart heeft, altoos van een gewenscht succes geweest te zijn.

527 Hendrik Calkoen was in het genootschap Concordia et Libertate een van de eersten die voor een humaner strafrecht had gepleit.

Eindelijk heb ik gelegenheid gezegt om te spreken met de cipier Gordon,⁵²⁸ die mij gezegt heeft, dat gedurende de tijd van dertig jaaren in deeze post gefungeert had geen voorbeelden waaren van toelating van Roomsche geestelijke, bij de Capitaale gevangene. Bij die gelegenheid verhaalde hij mij deeze anecdote: De boekverkoper Van der Werf, zittende op de dood wegens eene schandelijke misdaad, had niet of weinig ontdekt van 't geen de Heer Sweerts, de toenmaligen hoofdofficier, wenschte te weeten tot verder ontdekking en uitroeying van zo een voor de maatschappij verderfelijk quaad en meende, dat de toelating van de biechtvader bij dien Roomsgezinde gevangene daartoe van nut konde zijn;⁵²⁹ doch de cipier Gordon van andere gedagten zijnde, versogt de biechtvader alvorens daarover te mogen onderhouden, welke aan Gordon verklaarde, dat de biecht heilig was en moest gehouden worden en dat mijnheer de hoofdofficier niet moest denken, dat hij iet, ja zelf het geringste, door dat middel zoude te weeten komen, waarop de biechtvader in de gevangenis niet wierd toegelaaten.

't Is mij leed, waarde vrienden, geen tot U beider heilzaam en menschievend oogmerk voldoenender berigten aan U te kunnen doen toekomen, dog aan de waarheid moet hulde gedaan worden.

Ik heb eenigen tijd geleeden 't genoeg gehad met U zoon en schoondochter een avond gansch alleen door te brengen en eens vrijuit met elkander over politieke zaaken te spreken. Ik hoop, hij zo voldaan van mij zal geweest zijn als ik van hem. Eergisteren heb ik hem aangetroffen in Concordia bij gelegenheid dat mijn jongste broeder een verhandeling inleverde.⁵³⁰ In 't uitgaan zeyde hij mij, dat 't courageus was zo te durven spreken. Mijn broeder had tot onderwerp gekoosen: 'De komst en 't verblijf van Leicester in deese landen' en Willem den Eerste en Mauritz, die toen zich noch aan geen gruweldaaden had schuldig gemaakt, gepreessen. Ik verstond Uw zoon en begreep, hoe 't opgenomen zou worden, en 't griefde mij, hoewel ik met vreugde zag, dat Uw zoon mijn broeder recht deed...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiden 18 januari 1785

Pieter heeft serieus overwogen om 'in de regeering' plaats te nemen. Volgens Nicolaas zou hij zich daarmee aan de Oranjepartij binden en daar is hij absoluut tegen. De Oranjepartij is niet in staat het land te redden: 'dat is zo waarschijnlijk als of de Compagnie een lading nooten foelie van Nova Zembla verwachte'. Nicolaas' waardering gaat uit naar de gematigden in de patriotse factie, want hij heeft een hekel aan heethoofden en mensen

528 Hendrik Gordon, cipier der Boeien.

529 Op 30-jarige leeftijd is de boekverkoper Harmanus van Werven in 1764 door de Amsterdamse schout Isaac Sweerts wegens sodomie veroordeeld, waarna hij werd gewurgd en in het Y gegooid. Sweerts had in 1763-1764 een ware jacht op homoseksuele mannen ontketend.

530 Gerard Munter (1745-1806), schepen, directeur van de Sociëteit van Suriname (1771-1782). Pieter vond hem moedig omdat hij in zijn redevoering in het patriotse Concordia et Libertate de politiek van de Oranjes in de 17^e eeuw had verdedigd. De orangistische gruweldaden uit latere tijd (moord op Oldenbarnevelt; moord gebroeders De Witt) worden niet betwist.

die de boel ophitsen en op de spits drijven. Hij waardeert daarom de schrijvers De Kruijff, Verveer, Van Royen, Feith, Stijl, Lublink en Uylenbroek. Een orangist als Lieve van Ollefen is alleen maar bezig om olie op het vuur te gooien. Hij is blij dat Van Swinden tot hoogleraar in Amsterdam is benoemd. De Luc, is zonder enig bericht naar Engeland vertrokken.

De Heren Schultens en Paradijs hebben ons voor eenigen tijd gezegt, dat men op 't oog zouden hebben om U in de regeering te brengen, en wij weeten hiervan niets meerder dan dat gij ons nu meld, zulks inderdaad waarheid te zijn geweest. Gij weet hoe ik er over denk en ten Uwen beste bid ik de goede God, dat Hij gunstig U daarvoor bewaare, en is het Zijn wijze wil, dat ik het niet zal moogen zien, te meer in deze zorgelijke tijden, daar de vijand van buiten en verdeeltheit van binnen ons dierbaar vaderland met de zwaarste onheilen, zo met geen en ondergang dreigt. Gij zegt zeer wel, dat het behouwd van hetzelfde te wenschen waar, en voegt er bij: onverschillig door welke partij. Maar die te wachten van een partij, van welke een Van Goens en dergelijke vrienden de instrumenten zijn, is zo waarschijnlijk als of de Compagnie een lading nooten foelie van Nova Zembla verwachtte.⁵³¹

Hoe het zij, 't is te wenschen, dat de Keizer naar gewichtiger argumenten zal luistren dan die van Ollefen en dat de vrede, de algemeene rust bevorderende, de lust tot kunsten en wetenschappen wederom mag aanwakkeren en dat de natie dan zal ophouden met rijmen, die thans overal bij te pas komen, bij gansche bundels ieder om de ooren gesmeeten worden en die men eindelijk niet zal moogen zien noch luchten.⁵³²

Men weet echter de weinige goede vaerzen zeer wel te onderscheiden van de anderen, als de vaerzen van De Kruif, Verveer, Van Royen, Feith, Stijl, Lublink, Uilenbroek.⁵³³ Het Weesvaers vind hier zeer veel gunst. Van de groot pap. 4to is geen een meer te bekomen en ik kan er U aan geen eenen helpen...

Het vaers van de Heer Lublink op 't 50 jaarig feest van 't Vrijdagsgezelschap hebben wij door de vriend F. v. Lelyveld ontvangen en vinden het voor dat onderwerp zeer fraai en welgepast.

De Professor Van Zwinden, [Van Swinden] die te Amsterdam beroepen is, is een doorkundig en allerbraafst man. Hij heeft de beschrijving van het kunstige planetarium, dat een particulier man in Vriesland zo zonderling gemaakt heeft, tot roem van den maker geschreven en dus aan uitmuntende verdiensten zonder eenige afgunst recht gedaan.⁵³⁴ Hij is neef van wijlen onze brave vriend, de Heer Tolezan, en komt ons altoos, als hij te Leyden komt, vriendelijk bezoeken.⁵³⁵ Dit is inderdaad een groot aqiziet [aanwinst] voor Amsterdam en kan veel nut doen.

531 De Utrechtse regent Van Goens was een orangist die in de ogen van Van Winter niet te vertrouwen was omdat hij altijd uit zelfzuchtige motieven handelde en nooit aan het belang van de bevolking dacht.

532 Volgens Van Winter is een van die prullen: Lieve van Ollefen, *Aan den Keizer Joseph II ter gelegenheid van zijne onrechtvaardige handelingen omtrent Nederland* (Amsterdam 1785).

533 Deze door Nicolaas gewaardeerde dichters kunnen allemaal als republikein en patriot worden gekwalificeerd. Van Royen is waarschijnlijk de totaal onbekend gebleven Jan van Royen, beschermheer van Kunst wordt door Arbeid verkregen.

534 J.H. van Swinden, *Beschrijving van het Rijks-Planetarium te Franeker, van 1773 tot 1780 uitgedacht en vervaardigd door Eise Eisinga* (Franeker 1780).

535 Nicolaas' moeder is Maria Anna Tolezan.

Ds. Hovens verzocht mij, inliggend briefje betreffende zijn broeder aan U te zenden. Wij hebben vernomen, dat de jonge De Luc naar Engeland is vertrokken; het verwondert ons, dat hij na alle ondervonden vriendelijkheid, niets van zich heeft laten hooren. Aagje Vollenhoven is overleden. De Heer Waller vertelde ons, dat Zuster Perizonius zeer zwak wordt; de lente zal haar en ons goed doen.

**Nicolaas van Winter en Lucretia van Merken aan Pieter van Winter,
Leiden 26 januari 1785**

Een zeer bijzondere vrouw, juffrouw Schagen, is in Leiden om anatomische lessen te volgen. Ze is zeer vakkundig en richt haar studentenkamer in met skeletten en doodshoofden. Haar toelating tot de lessen is heel opmerkelijk omdat het vrouwen niet was toegestaan om te studeren. Vanwege de dreiging van oorlog met keizer Josef II wordt iedere derde man opgeroepen om soldaat te worden. In de dorpen rondom Leiden groeit het verzet tegen deze maatregel.

't Is mij zeer aangenaam, dat het vaers van Juff. Griethuizen door U en de andere heeren naar waarde geacht word, en zij verdient er met recht een gracieus compliment voor, dat haarEd. zeer pleizieren moet.

Ik ben blijde, dat gij gemeld hebt, dat De Luc aan ons gedacht heeft, want het zou ons leed geweest zijn hem van ondankbaarheid te hebben moeten beschuldigen.

Men verzekert van goede hand, dat eene voorgenoomde reis op zeker verzoek is uitgesteld, of liever niet voortgaat; dus schijnt de vrije wil zo ver niet te hebben kunnen reiken. Maar ik zal U om de klucht eene andere uitwerking der vrije wil vertellen. Die heeft eene jonge Amsterdamse dame van twintig jaaren, een dame van de bon ton, die er niet kwalijk uitziet, elegant gekleed met een lange roode pelies en een groote hoed met pluimen, hier te Leyden gevoerd om door een der professoren op de anatomie onderwezen te worden in de structuur- en ontleedkunde van het menschelijk ligchaam. Zij ontfangt daaglijks les, handelt zeer habiel squeletten, beenderen, koppen, ledemaaten enz. Men zegt, dat haar kamer met die meublementen prachtig is opgesiert. Dit was voor mij iets nieuws onder de zon, maar men zegt, dat er in Vrankrijk en Engeland voorbeelden van zijn. Raad, raad wie het is? 't Is Juffrouw Van Schagen, wier moeder met Blankenhagen hertrouwt is.⁵³⁶ Met minder theori en beter praktijk kunnen, denk ik, de vrouwen wel toe; en het ornament, dat Uw lieve vrouw eerlang aan haar kamer geven zal, zal veel gelukkiger en blijder vertooning maaken.

536 Hoogstwaarschijnlijk is dit Sara Geertruyd van Schagen, geb. 10 juni 1764, dochter van Sara Smith en Joan van Schagen, directeur Levantse handel en navigatie Midd. Zee. Getuige bij het huwelijk was Pieter van Schagen, burgemeester van Schiedam, gerepresenteerd door Michael Smith. Sara Smith hertrouwde met de Hendrik Blankenhagen. Sara Geertruid uit Amsterdam is in 1793 nog ongetrouwd, maar gehuwd wanneer zij in 1794 een vorstelijk bedrag van Blankenhagen erft.

Wij wisten niet, dat zij al zo ver geavanceert was; wij verheugen ons, dat zij het zo wel houdt, en als zij eens schrijft, moet zij ook eens melden, hoe ons aanstaande peetekind het maakt, want ik twijfel niet, of wij zullen nu welhaast tot die post verzocht worden, anders zou het kind er wel eerder kunnen zijn dan de peters...

Zo even vernemen wij, dat men op de dorpen hier omtrent, als Oestgeest, Zoeterwou, Leyderdorp zich verzet tegen de looting tot wapening van den derden man.⁵³⁷

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiden 11 februari 1785

Op 3 februari is alles weer rustig: 'Alles is thans op de dorpen hier rondom wederom in rust; wij wenschen dat dezelve niet wederom gestoord worde en beveelen ons dierbaar vaderland, U en onszelven in des Hoogsten heilige hoede.' Pieter moet een nieuwe leidinggevende op zijn handelskantoor aanstellen. Nicolaas en Lucretia wonen sinds 1783 definitief in Leiden en hebben sindsdien verschillende pogingen ondernomen om het Amsterdamse huis te verkopen, en nu, na bijna twee jaar, is dat gelukt, maar tegen een lagere prijs dan gehoopt. Direct na de verkoop proberen de makelaars Twisk en Joukes nog wat meer aan de verkoop te verdienen, maar dat laat Nicolaas niet gebeuren.

Het vertrek van Rijnders, waarde zoon, zal U gewislijk zeer onthanden, dewijl hij gewend was, maar wij hopen, dat gij wederom wel op Uw slag zult komen, daar zeer veel aan gelegen legt.⁵³⁸

Hierin een brief van onze waarde vriend Griethuizen,⁵³⁹ heden ontfangen (verzoekte die per naaste schrijvens terug), waarin gij zien zult, dat Twisk en Joukes de rekening, die Griethuizen gegeven heeft van de veiling van 't huis, niet bleiven te ontfangen, maar in plaats van een kwart pcto. courtage, een half pcto. eischen. Ik verwonder mij over die insolentie [onbeschaamdheid]; ik heb dit nimmer gezien noch ontfangen en 't komt haar volgens de keur en de duidelijke letter van de courtagielijst zo min toe als een struikrover de beurs, die hij afzet. Weest zo goed en beredert dit maar eens...

Juff. Grieth. heeft ons zeer vriendelijk vier exemplaren van haar fraaye vaers gezonden en wij twijfelen niet, of het zal overal groot genoeg geven.⁵⁴⁰

537 De Staten van Holland wilde een sterke burgerwacht tegenover de keizer oprichten, en vroeg nu van de plattelandsgemeentes om een op de drie mannen onder de wapens te brengen. Dat stuitte in de omgeving van Leiden op groot verzet, onder meer omdat men dacht dat dit bevel van patriotse zijde kwam.

538 Rijnders leidde het handelskantoor van Van Winter en begint nu voor zichzelf.

539 De dichteres Carelius Griethuizen was getrouwd met de makelaar Hermanus Griethuizen (1743-1806), die voor Nicolaas van Winter de verkoop van zijn Amsterdamse huis begeleidde. Twisk en Joukes waren beiden Amsterdamse makelaars.

540 Dankdicht van Griethuizen op het ontvangen van de *Beeldtenissen van eenige uitmuntende Vaderlandsche Mannen*, haar door Van Merken en Van Winter toegezonden. In het gedicht bejubelt ze deze republikeinse helden. Het gedicht is niet publiek, maar circuleert in kleine kring, waar het wel degelijk aandacht trekt. Al haar gedichten zijn in manuscript bewaard in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, Leiden 23 februari 1785

Twisk en Joukes hebben hun eis laten vallen, 'die snaken hebben geen eer van hun schraapzucht'. Nog steeds is mevrouw Van der Meulen-Taan niet vrijgesproken van samenzwering tegen Willem V, maar dat zal nu niet lang meer duren. Lucretia dringt er bij Pieter op aan om in zijn functie van bewindhebber van de Oost Indische Compagnie een grote bestelling bij haar greinfabriek te doen.

De zaak van Juffrouw Van der Meulen heeft eene gunstige keer genoomen en zal in 't kort geheel ten einde loopen. HaarEd. is zints verscheidene weeken in volle vrijheid en al wat bijna van fatzoenelijke lieden in de stad is heeft haar belet laten vraagen om in deeze gelukkige keer der zaaken de droeve weduwe een troostlijk woord toe te spreken. En waarlijk, al wat wel denkt, heeft in haar lot gedeeld en die deelneeming is grooter geworden naar maate haar onschuld klaarder gebleeken is. Het schijnt, dat zij gehoord had, dat wij belang in haar zaak hadden genoomen, dus heeft zij, wetende dat wij niet uitgaan, in de voorledene week bij ons belet laten vraagen om ons daarvoor te bedanken. Zij heeft zich zo loflijk gedragen in die vizite, dat, indien wij niet reeds gunstig over haar gedacht hadden, wij nu echter haar volmaakt onschuldig zouden moeten houden. De eenvoudige op rechtheid van haar ziel blonk in elk woord uit; ook heeft zij nog behendigheit noch beleid om zich te verbergen; gelukkig voor haar, dat zij die niet nodig heeft. Zij gedroeg zich christelijk omtrent haare betichters en gaf gerust zichzelf over in de bescherming van den Alweetenenden, bewust dat Hij de onschuld niet verlaaten zou.

Zij informeerde zich zeer naar Uwen welstand, zeide, dat haar broeder Taan bij U bekend was, en bad Uw lieve Vader haar voorspraak bij U te zijn om haare grijnfabriek eenig deel te vergunnen in de leverantien der O.I. Compagnie; 't welk Zijn Ed. heeft aangenoomen en mij nu verzoekt dit aan UwEd. te schrijven en de verdrukte weduwe in Uwe gunst te recommandeeren [aan te bevelen].⁵⁴¹

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 7 maart 1785

Het verre familielid Van Eyk dreigt failliet te gaan en Pieter vraagt zicht af of hij moet bijspringen. Immers goede vriend Henri-Jean Roullaud en zijn handelspartner Jacob Muhl zullen daarbij geld verliezen. Nicolaas raadt het hem af. Ook vindt hij Pieters initiatief voor de oprichting van de Kweekschool voor de Zeevaart in Amsterdam een hachelijke onderneming. Pieter is commissaris van het Amsterdamse departement van het Vaderlands Fonds dat de oprichting financiert. Tijdens de opleiding zullen de jongens daar ook daadwerkelijk de zee op gaan en Nicolaas is bang dat ze bij terugkomst zedeloos en 'weerbarstig' zijn geworden.

⁵⁴¹ Grein is een gewezen textielsoort, bestaande uit wol en zijde.

Het bericht wegens de omstandigheden van de Heer Van Eyk, in den Uwen van gistren, heeft ons ten hoogsten verwondert en verzet.⁵⁴² Wij hadden hierop geen het minst vermoeden en 't is geen wonder, dat gij alle voorzorgen en voorzichtigheid hebt moeten gebruiken om het Uw huisvrouw allengs te vertellen. Het spijt ons voor haar en zijn overige familie. Hoe het zij, ik bid U op het ernstigst bij Uw sentiment te blijven van U niet in dien boedel te steeken, want wij weten van ouds, dat zulke helden nooit, nooit recht opbiegten; de boeken altoos in de war zijn en het hinkend paard deerlijk achteraan komt; waarom ik U ten hoogsten recommendeere hem veel liever te laten steeken. De onvermijdelijke schadens zijn overal groot genoeg, 't zij met verliezen, 't zij door inwikkeling met hulp te willen toebrengen zo als Broeder Muhl met Rouleau.⁵⁴³ Ik heb van de zaken van die vriend, als van een koopman van zeer klein vermogen, geen groote gedachten gehad. 't Is zeer verdrietig schade te lijden en nog moeite toe te hebben als sequester [schuldeiser]. 't Spijt mij echter hartlijk van Rouleau en niet minder dat het Broeder Muhl zo duur te staan komt; ik hoop maar, dat hij er zich niet te veel over kwellen of chagrineeren zal.

Verneem eens, zo gij kunt, hoe het met de boekverkoper Uilenbroek zit; ik heb reden om te geloven, dat het daar ook schuin loopen zal. Zo het mogelijk is, hou U toch uit den boedel van Van Eyk. Gij kunt niet alles doen en zoud eindelijk Uw gezondheid en krachten ruineeren.

De oprichting van het Kweekschool komt hier bij; dat, laat het zo nuttig zijn als het wil, een zware onderneming is, die veel arbeid en tijd zal kosten, en mij, nadat ik de laatste rekening gezien en gelezen heb, veel zorgs baart, nadien ik bij geen mogelijkheid zien kan, hoe zo groot een moolen kan gericht en aan den gang zal kunnen gehouden worden op een veel te bekrompen grondslag. De drie heeren, die tot nieuwe leden der directie verkooren zijn, zijn allerbraafst, maar zij kunnen alle zwaarigheden niet vóórkomen, wegnemen of verhinderen in te vallen.⁵⁴⁴ Met 50 knapen te beginnen is veel te zwaar; 25 zou reeds een geheele klou zijn; en hoe weinig men met het gemeen worden kan, blijkt, zo ik hoor, alhier, daar zeven weeuwen zijn, waarbij verscheide kinderen zijn, en die geen van allen een jongen in het Kweekschool geven willen.

Ook zijn in het plan verscheide dingen, die totaal kwaad zullen moeten neêrkomen. Van verscheiden bij voorbeeld maar twee en die ik van mijzelf niet verkrijgen kan, voor U te zwijgen, hoe ongaarne ik er mij over wil inlaten. Wanneer de knapen aan het vaaren zijn en thuis komen, zal men dezelve wederom in het huis nemen en logeeren. Niets is er meer nodig dan dit om den geheelen hoop zedeloos en weerbarstig te maken en de subordinaat te bederven.

542 Onduidelijk wat hier aan de hand is. Waarschijnlijk dreigde Van Eyk failliet gegaan. J. van Eyk was familie van Pieters schoonmoeder.

543 Henri Jean Roullaud was op jonge leeftijd een handelsfirma begonnen, maar merkte al snel dat hij daarvoor niet geschikt was. Ondanks de hulp van zijn vrienden uit het 'Maandelijks Genootschap', Jacob Muhl en Nicolaas Simon van Winter, ging het helemaal mis.

544 Een van deze drie nieuwe directeuren was Johannes Lublink, vriend van de familie. De Kweekschool voor de Zeevaart krijgt de vorm van een internaat en is bedoeld voor de zoons van de in zeeslagen overleden zeelieden. De opleiding is gratis en wordt uit private fondsen, met name het Vaderlands Fonds, gesubsidieerd.

Men zal de knepen ook op zeilmaken en scheepstimmeren doen. Dit zijn handwerken, daar loon mede te verdienen is en daar de gemeene luiden hunne kinderen kunnen bijdoen en men hoeft om ambachten te laten leeren geen alimentatiehuis [de kweekschool is een internaat] te houden; daar zijn alimentatiehuizen genoeg. Matroozen alleen aan te kweken is zelfs te gering; men moet ze tot stuurlieden en minder en meerder officieren of bedienden opleiden, naar elks bekwaamheid...⁵⁴⁵

Wij zijn zeer verlangende om het vaers van de Hr. Styl te zien; zo het gedrukt is, zend het in een brief of met de wagen. Juff. Griethuizen, die het gelezen heeft, roemt het hooglijk.⁵⁴⁶

Mevrouw Van Peene heeft voor haar fabriek meer steun noodig dan Juffrouw Van der Meulen.⁵⁴⁷

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiden 17 maart 1785

Met Van Eyk is een schikking getroffen. Nicolaas vindt dat de republikeinse waarden in het lesprogramma op de Kweekschool voor de Zeevaart veel aandacht moeten krijgen. Op politiek gebied zijn in Utrecht en Alkmaar de messen geslepen. In Utrecht is uit protest tegen de patriotse acties de voltallige vroedschap opgestapt. De patriotse partij onder leiding van Quint Ondaatje krijgt ineens bestuurlijke verantwoordelijkheid, maar blijkt daar niet op voorbereid. Nicolaas hoopt dat deze gebeurtenis de 'heete luiden' wat behoedzamer maken. Een revolutie is veel meer dan het afzetten van de regering. In het vers van Simon Styl op de Kweekschool herkent Nicolaas een duidelijke politieke, dat wil zeggen patriotse, boodschap. Nicolaas maakt zich zorgen over de Leidse weeskinderen omdat die te vaak in de kroeg zitten.

Uit Amsterdam vernamen wij, dat de oorzaak van de moeilijkheden van Van Eyk gelegen is in een onderneming in de olie en in actiehandel; er zou 13 ton bijeen gebracht en een schikking getroffen zijn.

Het geeft mij voldoening, dat gij nagedacht hebt over mijn opmerkingen betreffende de Kweekschool voor de Zeevaart. Ik zal er alleen maar bijvoegen, dat het mij zeer nuttig voorkomt, als men vervolgens bedacht zal zijn, de knapen een waar denkbeeld van de regeeringsvorm der Republiek te geven, opdat zij duidelijk leeren begrijpen, wie waarlijk

545 Die angst blijkt onterecht. De opleiding is gratis en plaatsing betekent voor de weduwen weer een mond minder om te voeden. Bovendien wordt er geen enkele vooropleiding vereist en kan iedere jongen zich naar zijn vermogen opwerken. De Kweekschool wordt een groot succes.

546 Vooral van patriotse zijde wordt de oprichting van de Kweekschool enorm bejubeld. Ook Simon Styl schrijft een gedicht om het initiatief aan te prijzen: *Lofzang aan de kweekschool voor de zeevaart te Amsterdam* (Amsterdam 1785). Ook Griethuizen publiceert een gedicht op de Kweekschool.

547 De Wed. Nic. van Peene en zoon ondertekenden op 15 april 1782 het *Dankadres* aan het stadsbestuur voor hun besluit om de handelsbetrekkingen met de jonge Verenigde Staten uit te breiden.

hun souverain is; en verders een zeer beknopte maar waare kennis van de vaderlandsche histori.⁵⁴⁸

't Voorgevallene te Utrecht is hevig en zeer slecht en zal een zwaare krak aan de eene en gelegenheid tot winst aan de andere partij geven.⁵⁴⁹ 't Zal de heete luiden hier en ook te Alkmaar wel wat behoedzaam maken en naer goeden raad doen luistren, dat ook tijd word. De algemeene situatie word, in plaats van op te lichten, hoe langer hoe duisterder, waar bij komt, dat het zich met den Keizer nog niet ten beste schikt. De goede God bewaar ons en ons lieve vaderland.

Zo gij de Heer Fontein ziet, condoleer ZijnEd. uit onzen naam wegens het overlijden van zijn broeder. Zijn groote vriend, de Proffesser Valkenaar alhier is dood; nu zal men wellicht de Proffesser Wytenbag; ook van Amsterdam hier willen haalen 't Is een eer voor de goede smaak van de Amsterdammers. Men zegt zelfs: wij moesten de Heeren Van Zwinden en Kras hier ook hebben, dat zijn de rechte meublen.⁵⁵⁰

Het doet ons plezier, dat men onze tooneelstukken niet vergeet en dat Monzongo en De Ryk nog zo in de gratie blijven. Mogten de goede sentimenten die daarin geleerd worden van een gewenscht nut zijn voor de menschelijke samenleving en voor de waare liefde tot ons dierbaar vaderland.

Het vaers van de Heer Stijl is zeer schoon; daar zijn veele en verbaazende trekken in van poëtisch vuur. Boven allen munt uit, die welke uit de Gijsbert van Amstel genomen is. 't Is een schat van kundigheden en schoone vaerzen, 't is een stuk det ons ten hoogsten behaagt heeft. Echter dunkt ons, dat het vaers niet particulier op het Kweekschool thuis hoort, maar zeer wel op den algemeenen toestand van dezen tijd; en de inleiding schijnt een weinig te lang te wezen. Doch dit zegt zeer weinig; 't is maar mooi, zou onze waarde vriend Fontein met reden zeggen.

De regenten van het Weeshuis alhier zouden, inzonderheid in dezen tijd, de kinderen gaarne beletten om in kroegen en herbergen te loopen, dat jongens en meiden hier doen. Men meende, dat er hier een oude keur was, dat geen herbergier of tapper den weeskinderen tappen mogt, maar men vind ze niet. Nu zijn drie heeren ons komen verzoeken, of wij U uit hunnen naam wilden verzoeken, ons eens te melden, dewijl men verzekert, dat dit te Amsterdam verboden is, of en in welke keur dit te vinden is en of het in de ordonnatie wegens het Weeshuis ook geïnsereerd is. Zo het in de keur voor herbergiers of tappers staat, zal het in de keuren van Amsterdam door de Hr. Noordkerk uitge-

548 Van Winter ziet de school ook als middel om de leerlingen te doordringen van de republikeinse wortels van Nederland. Dit naar aanleiding van het gerucht van verraad op de vloot rondom de strijd tegen de Engelse vloot na de slag op Doggersbank.

549 De door het volk van Utrecht benoemde afgevaardigden hebben op 11 maart de orangistische regenten van de stad gedwongen hun beleid in patriotse richting bij te stellen. De afgevaardigden staan onder leiding van Quint Ondatje. Een groot deel van de Utrechtse vroedschap trok zich vervolgens terug, de patriotten verbaasd achterlatend.

550 Lodewijk Caspar Valckenaer (1715-1785), filoloog, hoogleraar te Leiden. Gevraagd werd Daniël Wytenbach (1746-1820), hoogleraar aan het Remonstr. Seminarie en het Athenaeum te Amsterdam, maar die bedankt. J.H. van Swinden (1746-1823), hoogleraar wijsbegeerte, wis-, natuur- en sterrenkunde aan het Athenaeum Illustre. H.C. Cras (1739-1820), hoogleraar rechten, met als specialisatie staatsrecht aan het Athenaeum. Van Swinden en Cras behoorden tot de gematigde patriotten.

geven ras te vinden zijn. Gij zult die heeren en ons plezier doen, eens te melden hoe het is en waar de keur te vinden is. 't Is hoog nodig, dewijl de jongens hier den eenen sterk Hoeks en den andren Cabeljaauws zijn en dronken hoofden ligt ongeluk zouden kunnen veroorzaken.

De Heer Scheepen A. v. Leers, neef van Uw lieve Moeder, is te Rotterdam overleden. De histori van Utrecht zal voor de Rotterdamse zaak geen goed doen; dat praatje van Ondaatje is een dol staatje.⁵⁵¹

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 19 maart 1785

Pieter schrijft dat de weeskinderen in Amsterdam ook getapt mogen worden. Dat vindt Nicolaas maar vreemd. Verder zijn er veel nare berichten over faillissementen.

Uw prompt bericht op de verzochte informatie voor de Regenten van het Weeshuis alhier is mij zeer aangenaam. De gezondene keur van Amsterdam is in zichzelf wel seer goed, maar het 6e artikel is niet voldoende voor het point, daar 't op aankomt, want daarbij worden den herbergiers en tappers niet verboden aan de weezen te tappen; zelfs schijnt het hen dit toe te laten. Ik meen zeer wel te weten, dat het verbod er is en zo het verboden is geweest, zou deze jongere keur de vorige veel verzwakken. Ik denk, dat het in de keur voor de tappers wel zal te vinden zijn. Zo het mogelijk is, doet er eens onderzoek na of slaat Noordkerk er eens over op, want het gezondene kan niet helpen. [...]

Gistren werd hier gezegt, dat een bediende van het comptoir van de Hr. Hovy zich zou geabzenteerd hebben [ervandoor is gegaan]. Een ontfanger van een Overijssels Quartier zou in 't zelfde geval zijn en een zogenaamd bankier in Den Haag bankroet. Waar zal, waar moet dat heen?

't Verlangen is groot om den uitslag te weten van de vergadering der Heeren Staaten van Utrecht van gistren; dat zal eclatant moeten gered worden of hoog loopen.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiden 30 maart 1785

Pieter en Anna verbouwen Voorland, in de Watergraafsmeer bij Amsterdam. De oude boerderij wordt verbouwd tot een echte buitenplaats en daar hoort natuurlijk ook een mooie tuin bij. Er komt een aparte schilderijenkamer voor Pieters verzameling naast een kamer voor zijn landkaarten. Nicolaas geeft hem het advies zich goed voor te bereiden en verstrekt daarbij ook wat tips. De altijd voor veel reuring zorgende schrijver Johannes Nomsz. is failliet gegaan en heeft de stad verlaten. Het zal stil worden in Amsterdam. De orangistische burgemeester van Maastricht heeft hoogverraad willen plegen door

551 Praatje van Ondaatje, is de redevoering van Quint Ondaatje. Zie hierboven.

de stad aan de Oostenrijkse keizer uit te leveren. Onder de Leidse professoren heerst er spanning met betrekking tot de opvolging van Valkenaer. Wordt het een orangist of een patriot?

Ik zie, dat gij eenige verbeteringen gemaakt hebt en voornemens zijt op Voorland te maken.⁵⁵² Ik wensch, dat ze U plezier zullen doen en wel mogen uitvallen. Weest echter maar voorzichtig; dat kan mede en tegenvallen; dit behoort mede onder de gewoone bezigheden van het menschlijk leven. Alles heeft zijn tijd. Salomon heeft in zijnen tijd ook al geweest aan het bouwen van lusthoven en tuinen.

Eer gij iets van belang doet, raad ik U alvorens eerst ample informatie te nemen en boven alles, zelfs de beste werken over dat artikel naauwkeurig na te gaan. Verzuim derhalven niet ten eersten het Hoogduits werk van Hirschel over de tuinen magtig te worden; daar zult gij niet alleen nut, maar plezier van hebben.⁵⁵³ Dit is nieuw en 't word in de beste Eng. en Franse journalen hoog geroemd. Men zal het in 't Frans zeer sierlijk met al de schoone platen uitgeven; men zegt, dat er nog nooit iets fraajer over vertoont is.

Is Uw schilderijkamer al in order of is er de liefhebberij af? Wat nu den opschik van Uw vertrek met landkaarten betreft, dient, dat de Heer Van Lelyveld – die thans na Amersfoort is en ruim drie weken zal blijven – zijn vertrek, met effen geplamuurt doek behangen, met eenige ordinaire gekleurde atlaskaarten, op bordpapier geplakt en in een zwart lijstje van een pink breed gezet, opgeschikt heeft, in 't geheel 8 of 10 stuks in het ronde naast elkandren. Dus komt de hoogte niet in aanmerking, want als hij ze voor zijn zoontje gebruikt, worden ze af en in de hand genomen. Doch daar zijn kaarten in zeer groot formaat, van verscheide vellen groot: gij kent de winkels van Covens en Mortier, van Valk, Schenk, Ottens enz., doch mooglijk zijn al eenigen van die luiden dood; in die soort van winkels alleen kan men goed te recht raken...

Wat hebben wij vreemd opgehoord van J. Nomsz.⁵⁵⁴ Hij is altoos wild en woest geweest; zijn vertrek uit de stad zal een geheele stilte aan en in den schouwburg verspreiden, doch nu begin ik te vrezen, dat onze vriend Uilenbroek door hem een slag krijgt in zijn beurs en dat dit de reden is, dat men ons gezegt of gevraagt heeft, of Uilenbroek ook onklaar was;⁵⁵⁵ dat ons waarlijk van harte leed zou zijn, gelijk het ons is, dat gij en Broeder Muhl met Rouleau zo deerlijk zijt aangelooopen en aan zijn rottige wissels nog schade lijdt. 't Is zeer slecht en ik had die laatste trekken van hem niet verwacht.

552 Van Winter had door aankoop de tuin van zijn buiten Voorland in de Amsterdamse Watergraafsmeer weten te vergroten, en de van oorsprong Duitse architect Johann Georg Michael (1738-1800) in oktober 1784 de opdracht voor de aanleg van een tuin gegeven.

553 C.C.L. Hirschfeld, *Theorie der Gartenkunst* 5 dln (1779-1785). Hirschfeld was een groot liefhebber van de Engelse landschapsstijl.

554 Johannes Nomsz (1738-1803), toneelschrijver en fabrikant is slachtoffer van de economische neergang ten gevolge van de Vierde Engelse Oorlog. Op 16 februari 1785 verkocht hij zijn helft van suikerraffinaderij de Zon omdat hij aan zijn stiefdochters hun erfdeel moest uitkeren. Nomsz koos in 1784 partij voor de patriotten, maar zal na de restauratie van 1787, waarschijnlijk uit geldgebrek, voor de oranjefactie kiezen.

555 Nomsz was een veelschrijver en zijn toneelstukken die door Uylenbroek werden uitgegeven, verkochten goed.

H. Numan, Hofstede Voorland, gezicht op het huis over de grote vijver (1794). Collectie Stadsarchief Amsterdam.

Het schijnt zich te Utrecht ten beste te zullen schikken, dat zeer te wenschen is.⁵⁵⁶ Hoe aangenaam zou het ons zijn, zo men dit wegens den Keizer ook zeggen kon; dat zou ons veel rust geven.

Het bericht van het verraad wegens Maastricht schijnt gegrond te zijn geweest. Wij hebben een brief uit die stad gezien, waarin gezegt word, dat de onder-hoofdschout Van der Slijpe en zijn papieren op ordre van den fiskaal in beslag genomen zijn, dat hij, zonder acces, door twee kapiteinen en een sergant word bewaakt met een schildwacht voor 't vertrek, dat dit evenement veel verbazing in de stad had gemaakt. Slechte stukjes! Gelukkig, dat het ontdekt is, en men zegt, dat die ontdekking nog gewichtiger word.⁵⁵⁷

⁵⁵⁶ Op 29 maart zijn de negentien opgestapte vroedschapsleden van Utrecht weer op hun post teruggekeerd. De patriotse factie is diep teleurgesteld, want ze hadden met lege handen gestaan en het gat niet kunnen opvullen.

⁵⁵⁷ J.H. van Slijpe (1732-1791), burgemeester van Maastricht behoort tot de Oranjepartij en zijn patriotse tegenstanders verdenken hem van contacten met de hertog van Brunswijk die het land in 1784 heeft moeten verlaten en sindsdien in Aken woont. Slijpe zou Maastricht in handen van Jozef II willen overgeven. In maart 1785 sturen de Staten-Generaal een onderzoekscommissie naar Maastricht.

Hiernevens het 8vo. vaers van de Heer Styl terug. Neem maar eens een occasie [gelegenheid] waar om het 4to. exempl. veilig, zonder kreuken, over te zenden; het heeft geen haast. Gelieft den heer Styl onzentwegen voor zijn present vriendelijk te bedanken. Gij schijnt critiken op hetzelfde aan ZijnEd. te willen mededeelen; mij dunkt, nu het uitgegeven en in de wereld is, is zulks onnoodig en loopt veel rizico van niet aangenaam te moeten zijn; ten minsten moet hij niet kunnen denken, dat ze van ons komen.

Ter vervulling van de plaats van de Heer Valkenaar komt, zo men zegt, de Heer Wytenbag [Wytenbach], niet Kluit, in aanmerking. Maar hoe zal de Heer Wytenbag, die een Zwitser is, en dus een vreemdeling is, aan de professie van de vaderlandsche historie kunnen voldoen? Zo ja, des te beter. Professor Te Water, die hier in de theologie beroepen is, zou daar ook, geloof ik, goed voor zijn, maar wat vreemder concept is het, de histori van Wagenaar te gaan verkorten en met aanmerkingen weder verlengen en het deel wederom even groot en even duur te maken.⁵⁵⁸ Indien Wagenaar en de Heer Van Mourik dit zagen, zouden zij er gansch niet over gesticht wezen.

Ds. P. van den Bosch, die zeer zwak blijft, heeft te Zegwaard een mooi huis gekocht voor f 1.100.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiden 5 april 1785

Anna is hoogzwanger. In Utrecht lijkt iedere vorm van samenwerking tussen beide partijen nu uitgesloten. Petrus Camper is als bestuurder afgezet, maar zijn wetenschappelijke reputatie is en blijft ongekend groot, in binnen- en buitenland. Een Franse schrijver heeft Nicolaas om informatie met betrekking tot *Monzongo* gevraagd omdat hij het wil vertalen.

Wij zagen gisteren met veel genoegen uit den brief van onze lieve dochter haaren gelukkigen voortgang in haaren gezegenden staat en wenschen hartelijk, dat dit dus tot den einde toe moog duuren en wij haar opnieuw eene blijde moeder moogen groeten van een gezond wicht. Mij dunkt, dat zij dan met drie lieve kinderen in een schilderij geplaatst wel voor de liefde zou kunnen parciseeren en al stond aan de zijde onze zoon met een schippersjongen, die hem een brief bragt, of ie anders, dat het denkbeeld kon wekken, dat dat knaapje een kwekeling was, het zou, dunkt mij 't schilderij niet bederven, mits dat men in 't oog van den vader tusschen het spreken met zijn kwekeling de blijdschap van zijn hart en 't genoegen over zijn vrouw en kinderen zag doorstralen.

Nu, dat is een plan, dat hetzij het tot stand komt of niet, geen kwaad aan de republic zal doen gelijk het ongelukkig plan van de burgerij en regeering te Utrecht, dat beeter niet begonnen waare geweest als met zo veel twist geëindigt. De hevigheid is daar ter wederzijde zo groot, dat men voor de gevolgen vreest. Hier schijnt zulks ook geen goed te doen, want

⁵⁵⁸ Jona Wilem te Water (1740-1822) werkt mee aan de inkorting van de *Vaderl. Historie van Wagenaar* (deel I-IV, 1784-1810), aangevuld met twee delen bijvoegsels en aanmerkingen.

schoon het uiterlijk stil blijft, de een knort op demagogen, de ander op aristocraten en 't oude zeggen zal waarschijnlijk het eind zijn: als twee hondjes (dit woord echter sans comparizon) vechten om een been, loopt er de derde mee heen.

Terwijl ik toch aan publicque zaaken ben, moet ik U nog wat vertellen. Camper, de groote Camper, medelid van de Fransche Accademie, is gewipt als premier van Workom en solliciteert naar het professoraat van Franeker, daar hij waarschijnlijk beroepen zal worden. Zo heeft Uwen en onzen vriend S. [Styl] ons verhaald en nog een zaak er bij, die zeer raar is, namelijk dat men een zilvre medaille te zijner eere gemaakt heeft, waarvan de Heer Hemsterhuis de inventeur [ontwerper] zou zijn, verbeeldende op de eene zijde het zeer welgelijkend pourtrait van den Heer Camper en aan de andre zijde een altaar, waarop geoffert word en om hetwelk men een Slang ziet. Het opschrift zegt in het Latijn: aan den goddelijken zoon van Esculaapius. Dus is de vriend hiermede vergoed en men vraagt elkander: hebt gij de apotheoze van Camper al gezien? Als hij te Amst. komt, zal hij U dezelve wel eens vertoonen.

Een man, ons allen zeer lief en zo weinig trots en glorizuchtig, dat hij ten contraste met eierzuchtige lieden zou kunnen strekken, geniet thans de eer en het genoegen, dat Zijne kunstverdiensten ook buiten ons vaderland erkend worden. Je va m'expliquer [ik zal het uitleggen]. Gistren wierd ons door een brief bericht, dat zeeker Fransch dichter de Monzongo van Uw lieve Vader en mijn hartvriend te Parijs in schoone Fransche vaarzen had vertaald en dat vakkundige lieden in Parijs, die deeze vertaaling gezien hadden, er zo door verrukt waaren, dat men dacht, dat men het stuk te Parijs op het tooneel zou vertoonen. De heer vertaaler verzocht eenige illucidatie [informatie], of het stuk eigen vinding waare en of er ook na de eerste uitgave merkelijke veranderingen in gemaakt waaren etc., aan welk verzoek Papa terstond voldaan heeft, dus men nu den verdren uitslag moet afwachten.

Ondertusschen, lieve kinderen, feliciteer ik U met deeze gebeurtenis, die het stuk van Uw waarde Vader het eerste doet zijn der Hollandsche tooneelstukken, die men in Frankrijk vertaald heeft. Ik voor mij ben er zeer mede gepleiziert en zie duidelijk, dat het mijn beste vriend ook niet onaangenaam is. Indien het zich, waaraan ik niet twijfel, te Parijs op het tooneel souteneert gelijk hier te land, zal Uw waarde Vader er nog veel plezier van kunnen hebben. 't Zal U verwonderen, dat ik den heer vertaaler niet noem, doch 't is zijne verkiezing, voor als nog niet genoemd te worden.⁵⁵⁹

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 8 april 1785

Omdat Daniel Wytenbach voor de vacante hoogleraarsplaats in Leiden bedankt, wordt de patriot Jean Luzac benoemd. Naast de orangistische professor Kluit zal hij vanuit republikeins standpunt de vaderlandse geschiedenis doceren. Dat zal op de universiteit tot grote tweespalt onder de studenten leiden. De 'heete luiden' onder de Leidse patriotten proberen veranderingen in het stadsbestuur af te dwingen. Hun zelfvertrouwen is groot, want de namen van iedereen die dit streven ondersteunt worden door hen ge-

⁵⁵⁹ Van een Franse vertaling van *Monzongo*, of de koninklijke slaaf, is mij niets bekend.

publiceerd. Dat gaat de aanvoerders van de Leidse vrijkorpsen te ver. Die dienen hun ontslag in. Nicolaas vreest dat de patriotse beweging van dit alles opnieuw te lijden zal krijgen.

Ik wensch U geluk met het koopen en verkoopen van Zorgwijk.⁵⁶⁰ Het doet mij genoegen, dat gij het werk van Hirschel [Hirschfeld] kent en ook bezit. Zoudt gij het mij eens ter inzage willen zenden, wanneer gij het niet noodig hebt? Ik ben er nieuwsgierig naar, omdat ik er zooveel goeds over gehoord heb.

De Heer Wytenbag [Wyttenbach] heeft voor het professoraat alhier bedankt en krijgt, zo men zegt, f 300.- opslag. Men spreekt, dat de goede advocaat J. Luzac nu die plaats wel zou kunnen bekleden; ik wist niet, dat hij zulk een magtige Grecus was. Men roemt hem daartoe ten hoogsten bekwaam te zijn en voor de vaderl. hist. is hij althans puik, zodat het wel ligt op zijn rechterzijde zal nederkomen.⁵⁶¹

Over het request, dat in verscheide steden en ook hier geteekend is, is ongenoegen bij de magistraat met reden gerezen tegen verscheide heete luiden, die de drijfhouten te sterk aanzetten.⁵⁶² Het exerceergenoodschap heeft met die warmgebakerde vrienden deswegens vrij wat onlust gekregen en Van der Kemp, Vrede, Chastelein, Van Schelle, Steenwinkel en nog eenige van die vrienden hebben gisterenavond voor het lidmaatschap bedankt.⁵⁶³ Maakt, dat de Heer Burgem. Hoofd dit weet.⁵⁶⁴ Dit en de Utrechtsche historie zal de actien van de genoodschappen sterk doen daalen. 't Is te hoopen, dat het te Utrecht zich wat schikken mag, en 't schijnt er tot nog toe stil te zijn, maar daar worden schandelijke oproerige schriften gestrooit en ik vrees voor elendige onrust.

De oorlog met den Keizer schijnt onvermijdelijk te zullen zijn, 't geen ons jammer vergrooten zal; maar Gods magt is niet verkort en wij moogen en moeten op Zijnen bijstand hoopen.

Lucretia van Winter aan Pieter van Winter en Anna Louise, Leiden 16 april 1785

Opa en oma feliciteren Pieter en Anna met de geboorte van hun dochtertje, maar ze zijn toch een beetje teleurgesteld: alweer geen zoon.

560 Pieter koopt en verkoopt de buitenplaats Zorgwijk, beroemd om zijn 'coepel' en een 'fraaije buitengemeene Chinesche Tent' met het doel zijn eigen tuin te vergroten en zijn vrije uitzicht te behouden.

561 Jean Joan Luzac (1746-1807), bekend rechtsgeleerde en redacteur van de Gazette de Leyde, volgt in 1785 Valckenaer op en doceert Grieks en vaderlandse geschiedenis tegen een salaris van f 2.000. Hij was voorstander van een beperkte democratisering van het landsbestuur.

562 De onvrede wordt publiek gemaakt in: *Contra-aanteekeningen van negentien leden van de vroedschap der stad Leyden; betreklyk tot het Adres, in Maart 1785. aan dezelve vroedschap ingeleverd* (Leiden 1785), met in de bijlagen de namen van alle Leidenaren die het Adres (gericht tegen de politiek van de stadhouder) hebben ondertekend.

563 Naast de hierboven reeds genoemde oprichters van het vrijkorps: advocaat Jan Steenwinkel (1754-1812) en Pieter van Schelle (1749-1792), stadsarts. De patriotse factie strijdt niet alleen tegen de oranje-factie, maar blijkt ook intern erg verdeeld.

564 Deze opmerking illustreert het korte lijntje tussen Pieter en de aanvoerder van de Amsterdamse patriottenbeweging Hendrik Hooft Dz.

Ik zag een liefderijke traan in Uws Vaders oog blinken op de tijding en de mijne bevochtigden mijn aangezicht eer ik het wist. God zij geloofd en schenk U in Zijne gunste bij Uwe dochters eerlang een zoon, herstelle de lieve kraamvrouwe eerlang in vorigen welstand en doe U beiden een bron van blijdschap door deeze geboorte ontspringe en het teder wicht leeven tot Zijn eer en tot Uwe blijdschap en troost en ten nutte der maatschappij. Kus elkander en het lieve lam hartelijk voor ons, doch wees voorzichtig, gelijk onze Danzikerneef zeide, dat gij het hele neuske niet afkust, want een mensch zonder neus maakt een sober figuur.

Terwijl gij deeze commissie volvoert, zal ik de kleine begroeten:

Welkom, welkom, teder Lootje, Telgje van mijn Winters Spruit!
 Hartediefje naamgenootje, Koomt gij met de bloempjes uit,
 Doet de lente als hen u bloozen, Groei dan met hen uur op uur,
 Bloei zo lieflijk als de roozen, Maar trotzeer zelf d'eik in duur.
 Groei in welstand en in krachten, Slijt op onze onrustige aard
 Blijde dagen, kalme nachten, Altoos door Gods gunst bewaart.
 Zij geleide uw wankle schreeden, Veilige u voor rouwe en pijn tenke
 En schenke u bij frissche leden, D'inborst van een Seraphijn

Als het lieve wicht er wat van kan begrijpen, zal ik Papa en Mama ook in 't vaars brengen, als ik weder rijm...

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiden 17 april 1785

Lucretia schrijft dat alle vrienden uit Leiden langs waren gekomen om hen met de geboorte van de kleindochter te feliciteren. De drie dienstbodes, Aal, Willemijn en de oude Mietje Bavink, waren al weken in rep en roer over de aanstaande geboorte van het kind.

Gisteravond wier vrij laat bij ons aangescheld. 'Wie daar zo laat?' zei Uw waarde Vader. 'Een brief over Haarlem', antwoorde ik. En ziet, het was alzo; wij laazen dezelve met sterke aandoening, smeekten God Uw beider geluk en blijdschap bestendig te maaken, de ouders en het kind nevens desselfs zusjes te bewaaren, te zegenen en U allen altoos nabij te zijn met Zijne genade.

En ziet er de kleine meid zo lief uit? En zuigt zij, of liever zuigt de kleine haar moeder? Welk een zegen! Ziet daar een trek van een grootmoeder: mogt het zieltje nog schooner zijn; maar 't zal het zijn, 't heeft een seraphijne Zieltje. Dit is en word door ons allen van de Hoogste Goedheid afgebeden en dit gebed, dit vuurig gebed zal verhoort worden.

Heden kregen wij eene vizite van de Hr. Dijlius, die de gewenschte tijdingen bevestigde; ook hebben wij de complimenten ontvangen van de Hren De Malnoe, Schultens, Paradijs, Lelyveld (de scheepen) neevens desselfs broeder, Mevr. Tollezan, de Hr. Verleus, de

vrienden Vijg, De Kruif, Heldewier etc. etc.⁵⁶⁵

Heden ontvingen wij de brieven van onze drie broeders en terwijl Uw waardige Vader bezig is die te beantwoorden, zet ik mij om aan U te schrijven om hem ten minsten iets te verligten, want te lang achtereen te schrijven valt hem lastig.

Gij zegt, dat Marrie zo blijde was; 't is een goedhartig mensch. Maar had gij onze spookten gezien, gij zoud gelachen hebben, al had gij geen lachen in den zin gehad. 's Morgens, zo als Mietje voor mijn bed kwam, zei ze met de grootste deftigheid van de waereld: 'Goede tijding, Juffrouw, Mevrouw is bevallen'. 'Hoe weet gij dat?' 'Ik heb het gedroomd'. Ik begon te lachen en vroeg: 'Is 't een jongetje of een meisje?' 'Dat weet ik niet', was 't antwoord, 'maar 't is een allerliefst kind; ik heb het gezien'.

Nu gelieve Ued te weeten, dat zij sints drie weeken alledrie opgestemt hadden om zo ras er een brief van U kwam, elkander te waarschouwen en en corps binnen te komen, stil te wagen tot de brief opgebrooken was en dan te vraagen: moogen wij mijn Hr en Juffr geluk wenschen? En als dan 't antwoord was: Mevrouw is nog niet bevallen, staaken zij de wijze hoofden te saamen en hoe lang het nog duuren zou. Aal hield het op den 16den Willemijn op den 15den deezer maand en eindlijk trokken zij met hangende hoofden naar de keuken. Nu had Mietjes droom het verlangen weder levend gemaakt.

De brief wierd door de drie apostels gebragt. 'Mijn Heer, Juffrouw! een brief! Daar zal het kind zijn, waarvan Mie gedroomd heeft!' Mijn lieve man brak hem op. 'Kees lief, ik feliciteer U, onze waarde Antje is, God lof, bevallen'. 'Waar van?', riep ik, terwijl ik blijde traanen in zijn oogen zag. 'Van een Dochter' 'God lof! Hoe vaart zij?' 'Moeder en kind vrij wel'.

Ik weende van vreugd en de gemengde aandoening van ons volk was een schilderij. Zij huilden, zij lachten, zij schreeuwden: 'Een dochter, een dochter!', en wenschten ons beurtelings geluk. Nu beklagden zij zich, dat het kind niet op Bijdorp gebooren was, dan dat zij nu geen kraambewaarsters waaren. Willemijn had de datum geraten, Mietje de bevalling gedroomt, Aal wilde naar Amsterdam om het wicht te zien en U geluk te wenschen, roemende dat zij de oudste brieven had, enfin, de vreugd was zo hartelijk en wierd zo luidrugtig, dat wij haar heen zonden om er de koffy van te drinken.

Een braave dienstbre rei weet ook van trouw en plichten en deelt in 't heil zijns volks met een genegen hart. Ik zie, zo wel als U lieve Vader, die goedhartige aandoeningen altoos met veel vermaak. Het heeft noch van haar noch van ons afgehangen, dat wij niet in haaren noch zij in onzen Staat geplaatst zijn. Maar laat ik niet ernstig zijn. Uw waarde Vader waarschuwd mij, dat het uurwerk van genoeg wat te hoog bij mij is opgewonden. 't Kan zijn, doch zijn heil en geluk is 't mijne, zijn kinders en kindskinders zijn de mijne; als hij en de zijne gezegend worden, word ik gezegend en ik kan met volle ruimte zeggen: uw volk is mijn volk en uw God is mijn God.

565 Naast de al eerder genoemden: Daniël Michiel Gijsbert Heldewier (1753-1822), advocaat; de uitgever Daniel Vygh (jaartallen onbekend); mevrouw Tollezan, waarschijnlijk weduwe van een van de broers Tollezan, kooplieden in Leiden.

Tekening van de schrijffmeester (zie brief 19 april) vlak na de geboorte van Creejansje. Cornelia Christina van Orsoy (Keetje) (1778-1816) en Hillegonda Josina (Gonne) van Orsoy (1775-1830) verwelkomen hun nieuwe zusje Creejansje, geplukt uit de Pluk mij boom, gelegen achter het glazen bruggetje, geboren 15 april 1785. Collectie Six.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, zonder datum (17 april 1785)

Zeer onverwacht is Frans van Lelyveld in Amersfoort overleden. Hij stond op het punt zijn hypermoderne textielfabriek in Amersfoort te openen. Lucretia is bang dat vrienden en familie nu hun investeringen kwijtraken. Lucretia schrijft dat zijn zakenpartner Van Heukelom de fabriek niet wil overnemen omdat ze eerder onenigheid hadden gekregen. Van alle kanten ontvangt het echtpaar de felicitaties met het nieuwe 'klungeltje'.

Ik schrijf deeze aan UwEd. alleen, omdat ik denk, dat de lieve kraamvrouw stilte moet hebben en ik mij verbeeld, dat gij haar thans geen brieven zult voorlezen. Zo ik echter hierin mogt dwaalen, gaat hiernevens eene andre die haar geen onaangenaame aandoeningen zal wekken en geschikt is om deeze alleen voor U te kunnen houden.

Wat zijn wij onthutst geweest door het schielijk sterven van onze trouwe vriend Lelyveld! Heden drie weken kwam hij van ons afscheid neemen om naar Amersfoort te gaan en was zo levendig en luchthartig, dat wij er over verbaast stonden, omdat hij somtijds zeer zwaarmoedig kon zijn, zodat wij na zijn vertrek tegens elkander zeiden: 'Lelyveld is boven zijn spheer; als die moolen zich maar niet in brand maald!' Weinig dagten wij, dat zijn einde zo nabij was. 't Is zeer ongelukkig voor de brave weduwe, dat zo groot een moo-

len [fabriek] opgericht is.⁵⁶⁶ Hoe komt zij er zonder schade af? En schoon hij hier voor een welgegoed man bekend staat, wie weet welke engagementen er bij deeze gelegenheid gemaakt zijn! Hoe zit het met Uw schoonbroeder, met de Hr. Lohof en met onze goede vriend Lublink? Hebben die in dit sterfgeval geen ander belang als dat der vriendschap? Het is te beklaglijker in dit geval, dat de weduwe zo weinig hulp heeft, want de eene compagnon weet meer van de verwerij als van de negotie en met de andre was hij gebrouilleert, namelijk met de heer Van Heukelom.⁵⁶⁷ Wij kunnen niet juist de reden van 't geschil opgeven, maar moeten, om der waarheid hulde te doen, hierbij voegen, dat menschen, die er meer van weten, den Hr. Van Heukelom niet in het ongelijk stellen. Hoe het zij, de weduwe is hartelijk te beklagen en het lieve kind ook, 't welk door de trouwhartige Verleus naar Amersfoort gebragt is, want het was hier, toen de vader stierf. Als dat braave en trouwhartige mensch wederom komt – 't geen heden of morgen zal zijn – zullen wij er meer van kunnen weten.

Wat is dat ook een naare historie in de familie van de Hr. Hagen. Ons hart schreit over die goede oude man en over onze broeder en zuster, wier billijke uitzichten door deeze ongelukkige omzwaai zeer vernaauwt worden. Welk een dwaasheid, zo veel te onderneemen! En had de jonge Hagen nu nog zijn afslagersplaats, 't zou dienen kunnen tot steun, maar die is ook weg.⁵⁶⁸

Gistren schreef ik mijn brief zo schielijk en had zo veel afleiding, dat ik een fout geschreeven heb in de laatste regel, welke ik U verzoek te veranderen en te schrijven: 't zielte van een seraphijn.

Adieu, schrijf of laat ons toch daaglijks schrijven, hoe de lieve kraamvrouw en het klungeltje – zo noemt Uw waarde Vader alle toverachtige kleine meiden – vaaren. Want wij hebben een heele suite van vraagers, 't welk nu zo vreemd niet is als in den voorwinter, toen verscheiden lieden van aanzien aan ons huis lieten vraagen, hoe Mevrouw en de kraamkindertjes voeren. Wij wisten niet wat hiervan te maaken, tot wij hoorden, dat de huisvrouw van den Heer Kapitein Winter, wiens broeder voor ons in dit huis gewoond heeft, van tweelingen was bevallen en de gelijkheid van naam die warring had veroorzaakt.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden, 19 april 1785

Allerhande nieuws: Camper is langs geweest en heeft zijn medaille laten zien; Le Francq van Berkhey heeft geld nodig en verkoopt opnieuw delen van zijn kunstverzameling; de tegenstellingen tussen de patriotten in Leiden lijken wat minder te worden dankzij Vreede; verschillende provincies kunnen de rente op hun staatsobligaties niet meer betalen, terwijl

566 De door Van Lelyveld opgezette textielfabriek zou een van de grootste en zeker de modernste in de Republiek worden.

567 Zijn compagnon Van Heukelom was in Leiden achtergebleven en leidde de textielfabriek nu alleen.

568 De familie Hagen was gelieerd aan de familie Van Winter. Johannes, broer van Nicolaas Simon was getrouwd met Maria Hagen.

heel veel mensen van die rente afhankelijk zijn als een vorm van oudedagsvoorziening; mevrouw Van Lelyveld keert uit Amersfoort terug en moeder Lucretia is behoorlijk ziek.

Hier nevens ook het vaersje van Uw lieve Moeder voor onze kleine, op Uw verzoek uitgeschreven, als ook het teekeningetje van de schrijffmeester voor Gonne en Ceetje, dat zeer lief is en haar krachtig zal verheugt hebben. [...]

Wij hebben een vizite van de Heer Camper gehad en Zijn medailje gezien, van goud, ter grootte van een zesthalft, met Grieksche lettren opwerk aan weêrzijsden. Hij heeft van zijn teekeningen niet gesproken, die wij weten dat zeer schoon kunnen en zullen zijn, hoewel er echter met een woord gesproken is van de teekeningen, die Professor Sandifort door Delfos alhier voor rekening van de Universiteit of 't land laat maken van de singuliere stukken van het Academies Anatomies Cabinet en dat van Van Doeveren.⁵⁶⁹ Wij hebben veelen daarvan gezien, die allen uitmuntend fraai, stout en schoon zijn geteekend. Men zal ze in plaat brengen en de Professor zal er de beschrijving van maken, en een stuk zijn, waarvan men zegt zeer weinig of geheel geen weêrgaa van te zullen zijn.

De verzameling teekeningen van 160 portefeuilles van Berkhey is te Amsterdam voor de verkooping voor f 7.000.- verkocht naar Den Haag en, zo men zegt, word voor zijn cabinet hoorens, schelpen en zeegewassen ook uit de hand geld geboden; dat zal hem wel komen, want, hoe gemeen de vriend is, hij en zijn kinderen moeten eeten, en had hij 't niet, zouden wij hem en de zijnen, als menschen zijnde, nog moeten voeden toe.

De Heer Luzac, door zijn professoraat verhindert zijnde zijn Fransche courant te kunnen schrijven, heeft tot assistentie van zijn broeder [Etienne Luzac] de Hr. DuCange die de Fransche vertaaling van de *Germanicus* gemaakt heeft, geëngageert, die daarmede zeer in zijn schik en een goed bestaan gekregen heeft en nu uit Den Haag ook hier zal komen wonen, dat ons voor hem en zijn vrouw en kindertjes ten hoogsten pleiziert, dewijl hij een zeer bekwaam mensch en een man van verdienste is.⁵⁷⁰

Noortje Malnoë krijgt magt van galants en onder dezelve een, die de jonge maagd mogelijk zal kunnen bekooren en die acces heeft, de jonge Heer Van Dam, die zoon is van de gewezene secretaris Van Dam, wiens vrouw een zuster is van de Burgem. Doollenveau.

Wij hebben gisteren en voorleden Maandag het exercitiegenoodschap van het plein van Den Doelen op de gragt achter ons huis zien optrekken om te gaan exerceeren buiten de Witte Poort, dat eene uitmuntende fraaie vertooning maakte. Het bedanken van de Heer V.d. Kemp, Van Schelle en Chastelein krijgt geen navolgers. Vrede heeft zich bedacht en blijft in zijn post en door hulp van verscheidene bezadigde luiden denkt men, dat het wel in ordre blijven zal.

569 Eduard Sandifort (1742-1814), van 1771 af te Leiden hoogleraar in de ontleed- en heekkunde. Zijn voornaamste werk is het hier bedoelde *Museum Anatomicum* (1793). Abraham Delfos was zijn leerling.

570 Pierre Auguste Brahm Ducange (Tours 1755-Paris 1833) vertaalde de *Germanicus* in het Frans, door Uyenbroek in 1787 uitgegeven. Vanwege zijn patriotse overtuigingen werd hij in 1787 verbannen, waarna hij in Parijs tussen invloedrijke Nederlandse bannelingen verkeerde. In januari 1798 is hij een van de grondleggers van de revolutionaire coup van H. Daendels en werkt hij mee aan de constitutie van de Bataafse Republiek. Etienne Luzac (1754-1827) was met zijn broer en hoogleraar Jean werkzaam voor de *Gazette de Leyde*.

't Ziet er te Utrecht nog niet wel uit en, naar hetgeen in de Leydse en Zuidholl. Couranten staat, nog veel slechter in Gelderland. Wat wil dat worden? Inmiddels blijft het buitenlands gevaar ook duuren en men doet alles om de Fransche hulp verdacht te maken...⁵⁷¹

Ondertusschen negotieeren alle de provincien; behalven hetgeen Vrankrijk, de Oostind. Comp. enz. al op hebben schuimt men bij Holland, Zeeland, Generaliteit tot 2½ en 3 pCto hetgeene te scheppen is. Vriesland heeft eerst zijn onvermogen van finantie getoont, is zes jaaren intrest ten achteren en neemt nu een millioen lijfrente. Ik heb bekooring gehad om twee portien te nemen, maar, 't zij het vrede met den Keizer of oorlog word, Holland zal ook wel zo ver moeten komen en dan kies ik liever nog bij ons eigen nest wat te wagen.

Het ongeval van de He. Hagen is ons om zijn hoogen ouderdom en bovenal om onze broeder en zuster van harte leed. 't Is voor hen een groot ongeluk, van dien kant alle uitzicht op eenig ouderlijk goed te derven; ik bekommer mij er zeer over.

Juff. Lelyveld komt van Amersfoort dezen avond thuis; dat een droevige sène zijn zal. Meld eens, of er van onze vriend met de Hren Hovy, Lublink en Lohof ook eenig engagement gemaakt is; ik denk wel van ja. [...]

Uw lieve Moeder bevind zich zedert een geruimen tijd wat ongesteld en zeer benaauwt. Het ligchaam zwelt dikwils zeer sterk en doet ons voor opzetting van water vrezen. De Hr Sandifort denkt zulks ook en heeft heden eenig medicament daarvoor voorgeschreven.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 22 april 1785

Nicolaas geeft opvoedingsadvies en de onlangs overleden Lelyveld had een enorm bedrag in zijn onvoltooide fabriek geïnvesteerd. Zonder zijn drijvende kracht wordt het project nu gesloten.

De berichten betreffende Uw vrouw en de kleine blijven gelukkig gunstig. Denk er aan, dat Prof. Sandifort – evenals wijlen Prof. Ruisch – geen opzitten voor den negenden dag toestaat. Mevrouw Sandifort en Juffrouw De Kruif hebben een zoon gekregen.

Juffrouw Lelyveld is 't huis gekomen; zij is zeer bedroeft, doch naar de zwaarte van het ongeval gelukkig nog al vrij bedaard. 't Komt mij voor, dat de Amersfoorder zaak te omslachtig is om te kunnen opgevat en aangehouden te worden. Hij schijnt daar magtige plannen van in 't hoofd gehad te hebben; en met f 35.000.- in te haalen te beginnen om de moolen te rechten, wat zouden dan de wieken al een wijde vlucht moeten gehad hebben! [...]

571 In maart 1785 heeft burgemeester W.G. Dedel (1734-1801) geprobeerd de invloed van de stadhouder op de benoemingen in Amsterdam te beperken, en begin april doen de patriotten in Gelderland en Utrecht een vergelijkbare poging. In Utrecht is er al op 23 april een nieuw regeringsreglement voorgesteld. De stadhouder staat machteloos.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 24 april 1785

Pieter heeft geschreven dat Frans van Lelyveld lang niet altijd gunstig over het echtpaar Van Winter gesproken heeft. Als antwoord doet Nicolaas een boekje open over deze tekstfabrikant, tevens oprichter van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.

Wat F.v.L. van ons gezegt heeft of hoe hij zich over of wegens ons geuit heeft, is ons geheel onbekend; echter heeft hij ten einde toe ons altoos de grootste achting betoont, vriendschap bewezen en behulpzaam geweest zo veel hij kon. Hij was zekerlijk gansch niet gemakkelijk van humeur en was deswegens, althans op het laatst, bij veelen niet zeer bemind. Wij konden hem gemakkelijk in een burgerlijken ommegang en buiten affaire of belang mijden; en hij was in literatuur kundig en al zeer bekwaam, zodat wij er veel agrement [voordeel] van gehad hebben.

Hoe sterk zijn schielijke dood ons verzet heeft, zal het, gelijk gij wel zegt, ligt een zegen zijn voor hem en de zijnen, dat hij weggenomen is eer hij zichzelf en anderen meerder ongelukkig gemaakt heeft. Hij heeft, althans zedert twee à drie jaren zeer inconsequent gehandelt en of te laag of te hoog geweest. Jammer is 't dat sommige luiden, die meer bedaard zijn, ook de behoorlijke maat op den duur niet schijnen te kunnen rooijen. 't Zou mij niet verwonderen (doch dit in secreteesse onder ons), dat de He S.⁵⁷² daar ik voorleden jaar U van schreef, in kort in dezelve drang als toen zal geraken; en dat zal, zo 't mij voorkomt, van tijd tot tijd niet verminderen, 't geen gij wel aan de zelfkant van Uw memorie spelden moogt.

Nicolaas en Lucretia van Winter aan Pieter en Anna van Winter, Leiden 11 mei 1785

Politiek en maatschappelijk blijft het 'een wargaren', met processen en procedures. In Leiden is het jaarmarkt en kermis. Lucretia is trots op het mooi aangeklede Leidse vrijkorps, dat inmiddels uit vierhonderd soldaten bestaat.

Wij hooren, dat het vonnis over Hespe en Verlem zeer veel beweeging te Amsterdam maakt en tot omslag of verdre procedures wel aanleiding kon geven.⁵⁷³ Men schijnt hier ook over die behandeling niet zeer gunstig te denken; en dat, daar de rechtbank van Leyden de procedures wegens het geval van Juff. v.d. Meulen heeft moeten hervatten, het niet ongevoeglijk zou zijn, dat de Amsterdamse rechtbank verplicht wierd het ook te doen. Men zegt ook, dat de boekverkoperij van al de steden zich krachtig in gevaar oordeelt en zeer gealarmeerd is.

572 De Heer S. is mogelijk een verwijzing naar professor H.A. Schultens, die zich in deze periode openlijk als een patriot begint te manifesteren.

573 Jan Hespe en Jan Verlem hebben in hun opinieblad *De Politieke Kruyer* nr. 224 (maart 1785), de Amsterdamse regenten Joachim van Rendorp en W.G. Dedel beledigd. Ze worden veroordeeld tot resp. 3 en 14 dagen gevangenisstraf en f 3.000 boete. Door de patriotten worden zij als martelaren voor de goede zaak gezien en er wordt geld ingezameld om de boete te betalen.

Wat word alles een wargaaen! 't Schijnt echter, dat het met den Keizer zich schikken zal; maar, helaas! het zal niet kunnen missen, op een nadeeligen voet. 't Loopt alles zeer schuin.

Hoe staat het met de loterij van de O.I.Compagnie? Hebt gij of iemand van onze vrienden geluk gehad?

Zeg mij ook eens, hoe Uw broeder Hovy met de historie van F. v. Lelyveld staat en of gij voor Amersfoort ook verfstoffen geleverd hebt. Ik hoop van neen.⁵⁷⁴ Geen mensch kon denken, dat iemand, die bij zijn zinnen is of 't vertrouwen heeft van eerlijk te handelen, zo zot of slecht zou kunnen zijn om zichzelf, de zijnen en anderen zo spooreloos te benadeelen. Dit zal een verdrietige historie worden en de goede weduwe zal waarschijnlijk geruïneerd zijn.

Uw lieve Moeder wil hier nog eenige regels bijvoegen, waarom ik haar de pen overgeef en mij verders daaraan gedrage.

| Lucretia van Merken schrijft:

't Is een groote sprong van een verwarde boedel op ossetongen en echter waag ik dezelve om op geen zaaken, die mij onaangenaam zijn, stil te staan. Wij zeggen U vriendelijk dank voor U gul geschenk en hebben er reeds een van gekookt en bevinden die admirabel goed.

Nieuws weet ik niet als dat het hier thans drok is met de kermis. Ik geloof, dat al de moffen met haar tafelkleeden en parasols en al de Joodsche kleerkoopers, die in de republic zijn, zich hier verzameld hebben en zij zetten tegen elkanderen om strijd bekken op om ijlhoofdig van te worden.

Nu, morgen is de historie ten einde en dan maaken wij preparatie om naar ons stil Bijdorp te vertrekken, 't welk bij welzijn heden of morgen over 8 dagen zijn zal, dewijl wij eerst nog de jaarlijksche optocht der burgerij, die met nieuwe vaandels voorbij ons huis zal trekken, wenschen te zien gelijk wij voorleden Maandag het exercitie-genoodschap met een aangenaam krijgsmuzijk en in de grootste statie gezien hebben. 't Is omtrent 400 man sterk, alle in uniform, de tambours zelfs in prachtige kleederen. Ik zwijg van de officieren; onze vriend Heldewier⁵⁷⁵ op een schoon paard aan 't hoofd van de dragonder-compagnie vooraan, die uit complaizance [welwillendheid] het corps onze gragt langs doet trekken, dus wij het zonder de minste moeite kunnen zien. 't Is ongelooflijk hoe schoon het staat en de brave overste Bouvi, onze neef, die somtijds bij ons komt thee drinken, is er zo daanig over voldaan, dat hij van de week zeide: 'Op mijn eer, er is geen regiment in de waereld, veel min in onze armee, dat better manoeuvreert'.⁵⁷⁶ Braave menschen, die uit liefde voor hun vaderland en stads regeering zo veel moeite en kosten doen! Ook is er deeze week al de regeering geweest om te zien.

574 Pieter meldt per omgaande dat Hovy behoorlijk in de textielfabriek van Lelyveld had geïnvesteerd. De Amsterdamse regent Lodewijk Hovy (1740-1822) was lid van Concordia et Libertate, organisator van het patriotse Nationaal Fonds in 1785. Vanwege zijn patriotse stellingname zal hij in 1787 op de beurs in elkaar geslagen worden. Als aanvoerder van de patriotten moet hij in 1787 vluchten.

575 Daniël M.G. Heldewier (1753-1822), fanatiek patriot, moet in 1787 vluchten en zal in de Bataafse Republiek en daarna belangrijke politieke functies blijven vervullen.

576 Er zijn geen nadere details over neef Bouvi bekend.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiderdorp 7 juni 1785

Lucretia is ziek. Er worden pakjes uit Amsterdam bezorgd en Lucretia en Nicolaas vermoeden dat het een voorbode is van een bezoek uit Amsterdam. Ze verheugen zich, maar het begrip komt langzaam.

De toestand van Uw Moeder verbetert heel langzaam; ik blijf hoesten. Wij zullen wel niet in staat zijn, U op Voorland te bezoeken, hoe mooi het plan ook zijn moge. Helaas kunnen wij U allen niet tegelijk herbergen; wij hebben geen plaats en het zou ons te veel vermoeien. Misschien kunnen Gonne en Keetje met mademoiselle later eens komen.

Met dat alles hebben wij ons voorleden Zaterdag met U zeer gediverteert. Onder het koffijdrinken word met groot geweld: Bijdorp, hoo! Bijdorp, hoo! van verre al naderende geschreeuwd. De meiden aan de wal. 'Pas 5st.; daar, neem aan, neem aan!' Wij, van binnen: 'Kinderen, wat is er toch te doen?' 'Mijnheer, Juffrouw! Een bakerstoel, een boomlooze mand, daar aan een touw een olijkan in hangt; 't komt van Alphen, van mijnheer Van Beusekom, dat moet hier zijn!' 'Waarom word dat aangenomen? Nu, wien het toekomt mag het laten wederhaalen.'

'Juffrouw, daar steekt een kaartje in de mat, daar staat Van Winter op. Mijnheer! ei zie! aan de mand is ook een kaartje, daar staat ook Van Winter op! Hoe! Dat lijkt wel wat na de hand van onze dochter.' Uw lieve Moeder ziet een briefje ineen gerold aan den rand van de mand gestoken, snijdt het af en leest: De Heer P. van Winter, op de Heerengragt bij de Hartestraat. Toen allen aan het lagchen. Onze dienstboden: 'Nu komt Mijnheer en Mevrouw met de kleine!' De bakerstoel komt vooruit en olij voor de slaa, of wij onverhoeds verlegen moeten zijn, dewijl wij ze van Amsterdam krijgen en de onze is omtrent op. Juffrouw heeft al gezegt, dat de schipper de kan toekomende week moet medenemen; dat komt goed, dat is mooi.

Gistren: 'Daar is een brief! Nu wat nieuws van de olijkan!' Geen woord. Toen rees het vermoeden, dat kan en stoel op Voorland en niet op Bijdorp had moeten zijn. Van de morgen al wederom: 'Bijdorp, hoo! Meisje, de olijkan en de stoel wederom! 't Is verkeert! Mijnheer, Mijnheer, och, het moet weerom!' 'Dat zal wel mis zijn; geef de stoel, de olij is prijs.' De schipper dit met een woord beduid. 'Dat is goed, dat is goed. Dag Mijnheer!'

De ledige kan zullen wij wel eens met de Leyderdorper schipper weder zenden, de olij, die net van pas komt, houden en met veel plezier de waarde van dezelve U ter hand stellen bij Uwe overkomst of door een van ons volkje laten voldoen, als zij in kort in Amsterdam komen om volgens belofte hunne jaarlijksche vizite bij haare famielie te doen.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Bijdorp 21 juni 1785

Lucretia blijft erg zwak. Pieter van Winter is benoemd tot schepen van Diemen en de Watergraafsmeer. De opvoering van *Menzikoff* is een groot succes geweest. De familie Griet-

huizen was er enorm door 'omgeroerd', precies zoals Nicolaas dat gewild had. Schultens heeft de jonge Hodshon in huis genomen, maar heeft Nicolaas niet verteld dat hij daar een groot bedrag voor incasseert. Nicolaas schaart zich achter de politiek van de bedaarde Hendrik Calkoen, die bang is voor teveel onrust. Hij maakt zich zorgen over de politieke toestand in Utrecht.

Uw Moeder blijft zeer ongesteld en is acht dagen geleden opnieuw door een zware koorts overvallen; zij maakt het nu iets beter. Prof. Sandifort heeft mij pillen tegen mijn hoest voorgeschreven. Wij hopen, dat gij met Creesje spoedig hier kunt komen.

De Heer en Juffr Griethuizen zullen U kunnen vertellen, hoe zij ons gevonden hebben. De vrienden hebben ons met een bezoek vereert en verrast. Zaterdag tegen den middag verscheenen zij en zijn Zondagmiddag vertrokken. Zij waaren even in de stad, in 't Utrechtsche Veerhuis, naar genoegen gelogeerd, dat zeer gelegen is. Laaten zij U eens verhaalen, hoe terribel Menzikoff haar omgeroerd heeft; die goede luiden hadden 't kwaad en ik daar door een goede proef op de som.⁵⁷⁷

Wij feliciteeren U met het schepenschap van de Diemermeer; als alles met elkaar U maar niet te druk wordt. Burgemeester Hoofd en de Heer Abbema⁵⁷⁸ hebben ons een kort bezoek gebracht. De oude burgemeester Temmink zal het wel niet lang meer maken, nu hij zoo ziek is. De Heer S. [Schultens], die met zijne familie in kort weder naar Groningen gaat, heeft ons voor eenigen tijd gezegt, dat hij de jonge H. [Hodshon] bij hem kreeg, maar niets van het groote salaris 't welk ons door een ander vriend gezegt was.⁵⁷⁹ 't Is te hoopen, dat de dicipel naar rato de kosten van het onderwijs en de leermeester naar rato van de vergelding van hetzelfde nuttig gebruik zal maken; want zo de tijd om is en zij er beiden niet veel van geprofiteerd hadden, zou het weinig baaten. [...]

Wij hebben de 3e en 4e brief van de Heer Calkoen⁵⁸⁰ gelezen. De trekken van complaisance [begrip] voor de He. V.d. K. [F. van de Kemp] in den vorigen brief geplaatst, zijn in dezen tegen trekken van een gansch andere allooi met machtigen woeker ingewisselt; zijn vrees voor oproer schijnt over geweest te zijn. De misdaad, zodanig gemaakt en gesteld zijnde als hij dezelve doet, gaan al de gevolgen glad door; maar zo de misdaad in ordin. proces eerst had moeten of dienen bepaald te worden, waare het best geweest, gelijk gij wel zeggt, dat men dien weg had ingeslagen. Indien de onpartijdigste en bedaardeste lieden zo denken, komt het mij voor, dat zij geen ongelijk hebben, en 't is mij altoos zo voorgekomen;

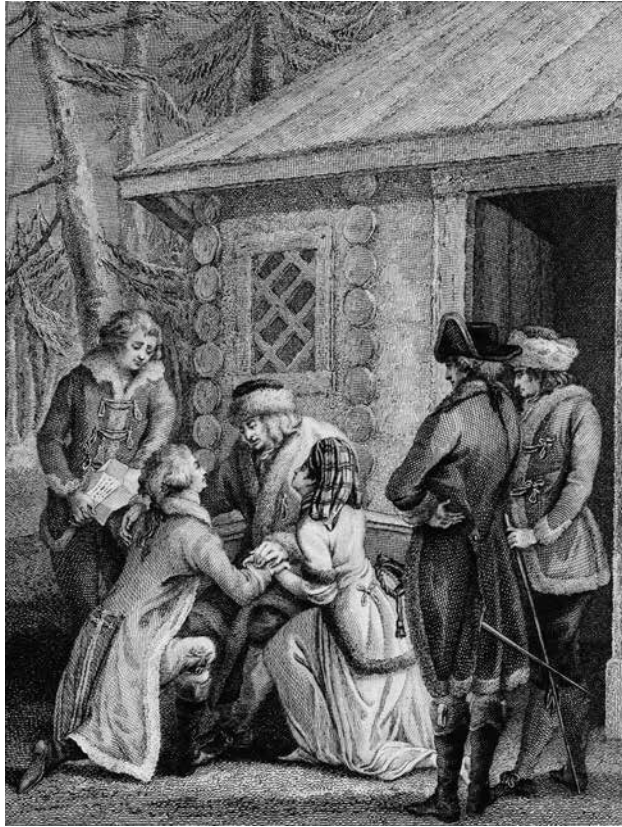
577 Nicolaas van Winter is er trots op dat zijn *Menzikoff* zoveel emoties bij het publiek oproept.

578 Balthasar Elias Abbema maakt deel uit van de groep van Vaderlandse Regenten die op gezette tijden bijeenkomt om een nationale oppositie tegen Willem V te coördineren. Op 13 oktober 1786, tijdens de 6^e vergadering van de regenten in Utrecht ontstaat er een handgemeen tussen Abbema en de Utrechtse patriot Quint Ondaatje. Abbema vlucht in 1787 en wordt in 1797 ambassadeur van de nieuwe Bataafse Republiek.

579 Volgens het archief van Schultens gaat het hier om de minderjarige zwager van W.A. de Lestevenon, Isaac Hodshon (1772-1855). Die familie is buitengewoon welgesteld.

580 De advocaat Hendrik Calkoen (1742-1818) schreef eerder het anti-orangistische *Het politiek systema van de regeering van Amsterdam* (1780). Nu schrijft hij een vijftal pamfletten die met enige regelmaat verschijnen als *Brief uit Amsterdam. Geschreeven aan den Wel Eerw. en Zeer Geleerden Heer F.A. van der Kemp*. In de brieven valt hij Van der Kemp aan en op basis van juridische argumenten uit hij zijn bedenkingen tegen de vrijheid van drukpers.

R. Vinkeles, Het zevende toneel van het vijfde bedrijf van *Menzickoff* in de Stadsschouwburg. 'Mijn waarde kinderen smaakt een ongestoord geluk' (1803). Collectie Stadsarchief Amsterdam.

het crimineele en de gevolgen van dien hebben gewis te sterk opgestuit. De Academische vierschaar heeft het met V.d.K. voor 2 a 3 jaaren hier geheel anders behandelt. 't Moet nu gaan zo 't kan; wij willen hopen met zo min onrust als mogelijk is.

Te Utrecht ziet het er vreemd uit; hoe zich dat redden zal, weet ik niet.

Jacob Muhl aan Pieter van Winter en Anna van Winter-van der Poorten, Zwolle 21 juni 1785

Jacob Muhl doet verslag van een tripje naar Zwolle. Ook daar zijn de vrijkorpsen volop aan het oefenen.

Zwolle is een mooie plaats, veel beter als verwacht hadden en buiten is het zeer mooi en alleraangenaamste wandelingen, daar wij gisteren schoon gebruik van gemaakt hebbe. Naedemiddag hebbe wij het exercitie-genoodschap zien manoeuvreren, ruim 300 man, alle in uniform: blaauwe rokken, swart camisol en witte kousen. Zij doen de exercitien zo accuraat en vaardig dat het te verwonderen is, zo goed als of men het van militai-

ren zag. Onse kastelijn, die sergeant van dat genoodschap is, bragt ons in het camp en in de tent, daar wel wenschte UEd. ons eens onder die boel gesien hadt. Nichte had er gaauw uijtgelopen, maar Neeff zoude zig met ons regt gediverteert en hartelijk gelachen hebben over al de vreemde weesens, manieren van omgang en hoe die liens [lieden] zig vervrolijken...⁵⁸¹

Jacob Muhl aan Pieter van Winter en Anna van Winter-van der Poorten, Kleef 25 juni 1785

Jacob Muhl reist door naar Kleef, maar komt onderweg langs Brummen, waar hij de opvoeder van de kinderen van de patriotse baron Robert Jasper van der Capellen tot den Marsch (1743-1814)⁵⁸² ontmoet.

Van Zwolle zijn wij via Deventer – dat geen bezoek van Amsterdammers waard is –, en Zutphen naar Brummen gereden. Onze voerman raadde ons sterk aan, daar in een bepaald logement te overnachten. Wij volgden zijn raad en kwaamen daar tusschen 5 en 6 uren en moet zeggen nooit zulke allervriendelijkste menschen in een herberg ontmoet te hebben; als wij van haar naaste bloedvrienden geweest waaren, konden zij niet meerder gedaan hebben om ons aangenaam te maaken. Des avonds maakte zij voor ons een soupé zo briljant en proper, als off men bij Wesenbeek was. Zij zette 5 schotels met vlees op taffel: een kalfsribbe, een frikadel en karmenade, lekkere doperten, puijke salade en een schotel met eijerstruijff, zo goet klaar gemaakt, als of Lena het op Voorland gedaan had. Het desert was een schotel met aardbeijen, een schotel met room en roomkaas, een colombijnen, een met halve geconfijte oranjeappelen, een oraneschillen mangelen, rosijnen, een schoteltje met aardig suijkergoed – ik weet niet wat – beschuijt, boter en kaas... en dat alles in een regt mooi Engelsch servies; silverde lepels, vorken en messen, daar een heeleboel van op een taffeltje bij ons stond om niet verlegen om schonen te zijn. Wat zegt UE. van zulk een onthaal op een boeredorp in 't midden van Gelderland?⁵⁸³

In het eetvertrek troffen wij drie dames aan, die zeer vriendelijk en spraakzaam waren. Doen die dames affrede, kwam een weinig daarna in de kamer de pedagoog van de kinderen van de Heer Van de Pol tot de Marsch met zijn eleve, een jonker van 13 jaaren, een aardige lieve jonker. De pedagoog was een achtbaar man. Wij raakte met hem in discours. Hij verhaalde ons veele omstandigheeden van differentien, die de Heer Van de Marsch al die onaangenaamheden veroorzaakte in de staatscolegien, daar wij veele memorien van in

⁵⁸¹ Jacob Muhl reisde met de heer Van Driest.

⁵⁸² Capellen tot den Marsch, jonkheer, baron Robert Jasper van der (1743-1814), eigenaar van het landgoed Engelenburg in Brummen, na de dood van neef Joan Derk van der Capellen, leider van de patriotten in Gelderland, mede-initiatiefnemer Nationaal Fonds.

⁵⁸³ Frikadel: gehakt vlees; karmenade: geroosterd vlees; colombijn: zachte taart; een mangelen: een mengsel.

de courante van tijd tot tijd gezien hebbe.⁵⁸⁴ De weigering om zijn zoontje in Zutphen te doen begraven en al het hatelijke, dat daaromtrent gepasseert was, verhaalde hij ons seer omstandig, en het bedaard gedrag van de heer Van de Marsch, hoe die resolveerde om zijn kint naar Arnhem te laten brengen om aldaar in een gruft [graf] van zijn familie bijgeset te worden; hetgeen deese pedagoog in een nagt verrigte en des morgens met poort openen voor Arnhem was...

Naar wel gerust te hebben en ons ontbijt met welsmaak geconsumeert te hebben, vroegen wij onse vriendelijke hospita naar onse vertering en dat was – met onse voerman, knegt en de 4 paarden – f 8:12; de goede sloof zijde te hoopen, wij vergenoegt waaren en het haar zeer speet, zij ons geen kuijkens had kunnen geeven. Wij verzekerde haar van ons genoeg en namen afschijd...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiderdorp 5 juli 1785

Vrienden van Van Lelyveld helpen zijn weduwe bij de afwikkeling van zijn zaken. Eindelijk is mevrouw Van der Meulen vrijgepleit: enige dagen na een scherp examen (verhoor waarbij lichamelijk geweld wordt gebruikt) heeft Greifzu bekend de aanslag op Willem V verzonnen te hebben. In de ververij van de patriotse dichter Jan de Kruyff jr. is voor de tweede keer brand gesticht. Met de Amerikaanse beleggingen gaat het slecht. Na dienstbode Aaltje gaat nu Mietje (Maria Bavink) naar Amsterdam op kraamvisite.

Mejuffr. de Wed. F.v. Lelyveld zal nu over weinig dagen na Amersfoort kunnen gaan om de zaken daar op te redden, dewijl door de trouwe hulp van verscheide goede vrienden en den Hr. Van Heukelum de zaken alhier met de crediteuren zeer mooi in ordre geschikt zijn en alles in bekwaame tijd naar de omstandigheden zeer wel zal afloopen, dat ons voor zo veel brave luiden als er bij geïnteresseerd zijn van harte lief is. Ook is het ons zeer aangenaam, dat onze brave vriend Lublink zo vriendelijk is van de Wed. in de Amersfoortsche Zaak zo goedgehartig bij te staan, en de Heer Hinlopen te Hoorn zal over eenige weeken het zoontje onder zijn opzicht nemen om hem Latijn en Grieks te leeren...

De onschuldige Juff. Van der Meulen; haar trouwe verdediger, de grootmoedige advocaat en professor J. Lusac [Luzac]; de rechtvaardige rechters, de Heeren Cuneus en Snoek; P. v. Lelyveld en eenige anderen; de standvastige hoofdofficier Marcus en de onverwikkbre advocaat en vroedschap Blok hebben over de boosheid getriomfeert. Na scherp examen [verhoor met foltering] doorgestaan te hebben is eenige dagen daarna van zelve eindelijk de godlooze Grypsoe [Greifzu] gevallen, heeft zijn schelmstuk bekend en Juff. v.d. Meulen geheel onschuldig verklaard. Wat gaat de boosheid ver van sterfelijke mensen!

584 Deze Overijsselse patriot is in Zutphen enorm tegengewerkt en men verbiedt hem zelfs om zijn eigen kind in de stad te begraven. Over de affaire rondom de begrafenis van zijn zoon in 1783 schreef hij een brochure. Robert Jasper wordt in 1788 ter dood veroordeeld.

Hiervan heeft deze week wederom een nieuw blijk opgeleverd. In de verwerij van de Heer De Kruyf is voor de tweede maal brand gesticht, dat nog bijtijds ontdekt is, maar echter vrij wat schade en groote onsteltenis veroorzaakt heeft zo wel voor hem als voor zijne beminnelijke echtgenoot, God bewaare die brave en uitmuntende menschen, dat zij, zwakke potentaten, niet voor altoos haare gezondheid kwijt zijn of nog door den schrik het besterven!⁵⁸⁵

Ongelukken, maar van zulk een onschuldigen aart voor den lijder niet, zijn die, wanneer men zichzelve eenig wangedrag of onvoorzichtigheden te wijten heeft. Men zegt, dat [de bankiers] La Lande en Fynje mankeeren. Hoe zit dat? Indien de Amerikaansche negotiatie daar mede geenclaveert is, zouden de Heeren Willink en Staphorst daardoor wel lijden kunnen. Ik hoop, dat het fonds zelve daar geen hinder van hebben zal.⁵⁸⁶

Meld eens per naaste, of dat ook eenig gevaar loopt, want dan zou het op Uwe en mijne effecten ook kunnen neêrkomen. De bankroeten vermeerderen in Amsterdam zodaanig, dat het vertrouwen en crediet nog eindelijk geheel geruïneert zal raken. De vooruitzichten voor het algemeen worden hoe langer hoe aakeliger, het verval hoe langer hoe grooter. Voor circa veertig Jaaren waaren in Haarlem twee en twintigduizend inwoonders meer dan nu. Wat raad! De goede God verbeetere de denkbeelden en de daaden der natie en behoede ons dierbaar vaderland!

Aaltje is thuis gekomen, verrukt, dat zij Uw kleine meid gezien had. Morgen vertrekt Mietje naar Amsterdam; zij zou ons wel op armen en schouders willen meeslepen, maar op die manier zou de reis voor ons en haar niet minder gevaarlijk zijn dan de luchtreis voor Pilatre.⁵⁸⁷ Wilt gij aan Mietje, als zij teruggaat, de verschenen f 320.- rente voor mij meegeven? Jammer, dat Uw vrouw weer ongesteld is; stel Uw reis naar Bijdorp zo kort mogelijk uit.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Bijdorp 13 juli 1785

De armoede in het land neemt in snel tempo toe. De steden lopen leeg en overal gist het, ook in de koloniën. Het dreigende faillissement van grote banken zoals La Lande en Fynje werpt zijn schaduw vooruit. Nicolaas begrijpt dat Pieter in dienst van de OIC mevrouw Van der Meulen niet wil helpen.

Mevr. Vollenhoven, in de bontemantel [problemen] komt, zegt men, meer dan hondert duizend gulden aan La Lande en Fijnje tekort, die, zo wij hooren, een getal van tonnen gouds onder zich gehaalt hebben, en dat het op de lijwatiers zwaer zal neêrkomen.⁵⁸⁸

⁵⁸⁵ Die brandstichting in de verwerij van De Kruyff was mogelijk politiek gemotiveerd.

⁵⁸⁶ Firma Geyer, De la Lande & Fynje vraagt provisionele surseance van de Staten van Holland, 30-06-1785. Toegewezen 06-07-1785. De firma had met Willink en de gebroeders Staphorst grote investeringen in de Verenigde Staten via de Amerikaansche Sociëteit. Dat compagnonschap wordt 31-12-1785 ontbonden.

⁵⁸⁷ Op 21 november 1783 was Jean François Pilatre de eerste mens die in een luchtballon plaatsnam. De ballon bestond uit een grote linnen zak met geïmpregneerd papier beplakt, die met warme lucht gevuld was. Bij een poging in juni 1785 om naar Engeland te vliegen vliegt zijn ballon in brand en komt hij om het leven.

⁵⁸⁸ De lijwatiers zijn de linnenhandelaren die blijkbaar collectief hebben ingelegd.

De schadens en schande voor 't vaderland zijn groot. De vermindering van Haarlem is origineel waar, door eerste luiden van regeering aan de Heer Hinlopen gezegt; geheele straaten, geheele blokken gronds, daar huizen stonden, zijn nu grasvelden of tuintjes. 't Gaat in Leyden ook zo; van jaar tot jaar worden straaten weggerooit; in 't begin van deze eeuw schatte men hier 60 à 70 duizend inwoonders te zijn, nu ruim 30 duizend.

De staat der negotie in 't algemeen, onze coloniën en de Oostind. Comp. bovenal zijn zeer ver van in een gunstigen toestand te wezen, daardoor de onrust te Batavia en aan de Caab nog erger toestand dreigt.

Ik hoop, dat de jonge Heer Van Eyk, zelfs eer hij opperboekhouder word, zulke schoone balancen zal helpen maken als de oude Heer Temmink ooit beleeft heeft dat gemaakt zijn of die de Comp. ooit gemaakt heeft.

Dat gij geen moeite kunt doen voor de grijnleverantie van Juffrouw Van der Meulen aan de OIC kan ik mij indenken, maar de overweeging, dat zij rijk is en het dus niet zoo noodig heeft, lijkt mij niet juist. Zij heeft ruim 100 werklieden in dienst; deze menschen komen ten laste van de stad Leiden, als zij haar bedrijf opheft en weggaat.

Van G. Vogels ontvingen wij een brief d.d. 12 Januari. Hij en de zijnen maken het goed; hij woont bij de moeder van zijn vrouw in.

Het is een goed voornemen, dat gij den verjaardag van Uw Moeder [21 augustus] hier wilt vieren.

Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, 18 juli 1785

Lucretia van Winter is blij dat Greifzu eindelijk gestraft wordt voor zijn verschrikkelijke leugens. Het heeft allemaal veel te lang geduurd. Ze vermoedt dat de brandstichtingen in de ververij van De Kruyff politiek gemotiveerd zijn. Ze voelt zich zwak en zou het liefst in de nabijheid van Nicolaas langzaam versterven. Pieter van de Bosch is naar Zoetermeer verhuisd, waar hij gekozen zal worden als een van de patriotse onderhandelaars met Frankrijk.

Nu wat anders. Morgen zal de trouwlooze en eerroovende verrader Grypstoe [Greifzu] loon naar werken ontvangen. Hij brengt er het leeven af en heeft dus tijd tot berouw. Dus triomfeert eindelijk de onschuld en de boosheid word gestraft. Mogten de brandstichters, die het huis van de braave Hr. De Kruif aangestooken hebben, ook in de kaars vliegen.

In de voorledene week heeft Do. Van den Bosch zich nevens zijne huisvrouw naar het dorp Zoetermeer met er woon begeeven, dus wij hier die vrienden waarschijnlijk voor altoos verlooren hebben, alzo zijn toestand hem voortaan geen reizen zal toelaaten zo min als de onze. Wij worden met de jaaren niet sterker en zijn van de geheele zomer nog niet tot de plaats van Mulder geweest. Nu 't is ook goed, dat de ouderdom bij minder kragten ook minder neiging heeft tot groote tochten, maar ik kan somtijds niet nalaaten mij over deeze verandering van neiging te verwonderen. Toen ik jong was, zou ik, indien ik er gelegenheid toe gehad had, de halve wereld wel hebben willen doorreizen; thans verlang ik niets anders dan in 't lief bijzijn van Uwen dierbaaren Vader zagties mijn doddetje af te spinnen. Ik zeg

dit echter noch uit zwakheid noch omdat mij 't leeven mishaaagd, maar alleen uit besef, dat onze denkeelden veranderen met de jaaren. Laat U dit evenwel bij wederkeerige reflectie over uzelve geen zorg baaren; elke levenstand heeft bij zijne verschillende onaangenaamheden ook zijne verschillende genoegens en wij zouden ons bezondigen, indien wij ons in den vreedzaam en avondstond van ons leeven, in onze hartelijke eensgezindheid gezegend met lieve kinderen en een dierbre spruit uit hun echt gezegend, bemind van onze broeders en zusters en allen hartelijk beminnde, niet zo gelukkig vonden als het ooit voor stervelingen mogelijk is te zijn. 't Is waar, wij zijn zwak, doch dit kan niet anders en zijn gevolgen van de trouw, waarmede wij ons voor onze waardige panden gekweeten hebben, en die gelukkige nagedachten van trouw en liefde troosten ons in onze pijnen en ongesteldheden.⁵⁸⁹

Enfin, lieve kinderen, schoon ik niet gedacht had, dat deeze zo ernstig loopen zou, kan ik er echter niet afscheiden zonder U beiden en al wat U en ons dierbaar is hartelijk te wenschen, dat Uwen en Kunnen ouderdom zo gelukkig, zo veruoegd en zo vreedzaam moog zijn als de onze.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiderdorp 30 juli 1785

Het echtpaar wil hun toneelwerk bundelen en gezamenlijk uitgeven bij Uylenbroek, die ook de Franse vertaling van de *Germanicus* uitgeeft. DeLuc zit nu in Kaap de Goede Hoop.

Toen ZijnEd. [Pieter Fontein] onlangs bij ons was, deed hij zijn uiterste best om ons met alle kracht te persuadeeren [overhalen] om een deel onzer dichtwerken uit te geven, zo omdat hij dit hartlijk wenschte te zien en te beleven als omdat hij oordeelde, dat dit beter in orde door ons als na ons kon gedaan worden. Zeer veelen onzer vrienden hebben voor lang hier op gedrongen, doch de publieke omstandigheden hebben gemaakt, dat wij daaraan niet hebben willen denken.

Voor eenige dagen hebben wij een brief van de Heer Vernède uit Zwitserland ontvangen om ons zijn behouden thuiskomst te melden en met eenen te vragen, welke van onze werken wij liefst het eerst in 't Fransch vertaalt zouden willen zien, dat men voornemens is te Lauzanne te doen en uit te geven. Een professor, de elegantste schrijver van Zwitserland, zou er de directie over hebben en hij verzoekt, dat wij de Fransche *Germanicus* ten eersten willen verzenden.⁵⁹⁰

589 Een verwijzing naar de inspannende en langdurige verpleging van zieke gezinsleden: Lucretia verpleegde haar ouders en zuster, Nicolaas van Winter zijn ziekelijke eerste vrouw Johanna Muhl.

590 Met de 'heer Vernede' bedoelt Van Winter zijn vriend Barthelemi Jaques Vernède (1721-1790), vele jaren te Amsterdam compagnon van zijn oudere broer Jacob Henri Vernède als medefirmant van het voorname bankiershuis Vernède & Comp. In een brief 8 juli 1785 had Vernède aangekondigd dat Henri Rieu (1721-1787) van plan was om de Sara Burgerhart in het Frans te vertalen: 'C'est Mr. Rieu de Genève, homme d'esprit, qui a passé quelque temps en Hollande et assez long temps aux Indes hollandaises -et est retiré à Rolle'. Over deze uitgave: H.A. Höweler, 'De Franse vertaling van Sara Burgerhart', *Documentatieblad werkgroep Achttiende eeuw* 9 (1970) 16-26.

Maar wij willen die niet uit onze handen geven en de uitgave moet onder ons opzicht en directie geschieden, zal het goed komen. Onze vriend Uilenbroek, die te Leyden, Delft en Rotterdam om affaire zijn moest, kwam voor weinige dagen alhier en wij hebben hem een dag of vier in stilte gehouden en met hem schikking gemaakt om de Fransche Germanicus uit te geven en daarna een deel Toneelpoëzij. De afspraak is om er vooreerst zo min gesprek van te maken tegen iemand, behalve U, als immer mogelijk is. Hij zal het U wel vertellen en als gij komt, zullen wij U de kleine bijzonderheden zeggen; 't zou mij te zwaar vallen, zo lang te schrijven.

De jonge De Luc is 30 Maart behouden aan de Kaap gearriveerd, naar hij ons schreef. Het is te hopen, dat de Compagnie binnenkort wat specerijen kan krijgen; de prijzen zijn hoog. Onze dienstbode moest onlangs *f* 4.- voor een pond muskaatnoten betalen; zij was toen zoo verstandig maar een half pond mee te brengen.

Wat hoorde ik op van het bericht, dat W. de Jong overleden is. Blijft Van der Zoo, Uw kassier;⁵⁹¹ Wanneer gij met een jacht hierheen komt, wilt gij dan voor mij een flesch inkt meebrengen? Vanmiddag heeft Burgemeester Hoofd ons een korte visite gebracht. Zoo juist komt Uw brief met het bericht van het overlijden van Uw tante, Mejuffrouw D. van der Poorten.

Wij betuigen U onze deelneming in dit verlies.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiderdorp 1 augustus 1785

Nicolaas hoest verschrikkelijk en slaapt nu in een aparte kamer. Hij heeft constant hulp nodig en daarom slapen de dienstboden in de kamer naast de zijne.

Onze jaaren nadren naar de 70, maar helaas, het kwaad komt altoos te vroeg en Van der Werf⁵⁹² zeide: 'En moet de stad vergaan, 't is morgen tijds genoeg.' Wij beslaapen door mijn elendig hoesten en rusteloosheid twee slaapplaatsen meer dan naar gewoonte. Uw lieve Moeder slaapt nu in het kamertje naast onze slaapkamer en dewijl gij daar liever wilt leggen dan op de kamer daar boven, zal Uw Moeder voor ditmaal, schoon haar het klimmen moeilijk valt, de bovenkamer nemen. Wij zullen een rustbank en paviljoen uit de stad laten haalen en in de coupelkamer bij U zetten, opdat de kleine en de meid nabij U zullen kunnen wezen. Ik slaap in mijn gewoon vertrek en een van de boojien beurtlings in 't kleine ledikant, omdat ik des nachts niet meer zonder hulp zijn kan; de twee andre dienstboden zijn op hun kamer. Dus ziet gij, dat wij nog kind nog meid meer kunnen bergen. Het lijkt ons dus het beste, dat Gonne en Keetje na U komen.

591 Gerard van der Zoo (1743-1826), met Pieter van Winter lid van Concordia et Libertate, was een talentvol man die in de politiek van de Bataafse Republiek nog een belangrijke rol zou spelen. Wie er met W. de Jong bedoeld wordt is mij onbekend.

592 Burgemeester Van der Werf is legendarisch omdat hij de hongerende bevolking tijdens het beleg van Leiden in de Tachtigjarige Oorlog zijn arm zou hebben aangeboden.

Jacob Muhl aan Pieter van Winter en Anna van Winter-van der Poorten op Bijdorp gelogeerd met kleindochter Creejansje, Amsterdam 8 augustus 1785

Jacob Muhl schrijft een vrolijk briefje naar aanleiding van de geboorte van Pieters eerste kind met zijn tweede vrouw Anna.⁵⁹³

Ik had wel een paar gerande ducaten aan Uw waarde Vader willen versien, doen hij Uw eerste meesterstuk op zijn armen kreeg. Mij dunkt, ik zie het, hoe verheugt en blijd hij was en welk een water van vergenoeging in de oogen van beiden de oude luijtjes doorstraalde. Gaat zo voort, mijn zoon, zal hij gewis gezegt hebben en ik zegge: vivat Genesis 1 vers 26!⁵⁹⁴ Want jongens zijn ook menschen en of Vader en Moeder met te zeggen: gaat zo voort, mijn zoon, gij zult een tweede Salomon worden, maar meenen, dat het altemaal lieve mijsjes moeten zijn, daar speulen de moeders dog het liefste meede – daar moete ook jongens zijn. Weest maar niet te zuijnig! Van jongens komen weer lieve mijsjes. Antje, dan wort UE. nog gaauw grootmoeder.

Apropo! hebt UEd. wel gedacht om een papepel mede te neemen? Ik hoop van ja, want het is duijzent tegens een, dat de oude lieden er nog een hebben.⁵⁹⁵

Jacob Muhl aan Pieter van Winter en Anna van Winter-van der Poorten, Amsterdam 9 augustus 1785

Muhl en Pieter hebben dezelfde mening over *Menzikoff*. Een goed geschreven stuk, maar niet zo levendig als *Monzongo*. Muhl heeft twee kaartjes voor een bezoek aan een bemande ballonvaart weten te bemachtigen, destijds een zeer opwindende gebeurtenis. De ballonvaart was niet alleen gevaarlijk, maar verschillende ballonnen waren bij de landing door woedende boeren kapotgemaakt. De eerste bemande ballonvaart in Nederland was in Den Haag op 12 juli 1785. Muhl heeft kaartjes voor de Amsterdamse herberg de Stad Lyon waar de luchtballon van Pierre-Ange Romain was tentoongesteld (toegangsprijs elf stuivers). De poging om op te stijgen zal mislukken, waarna Romain door het teleurgestelde publiek wordt bekogeld.

Het is mij lief, dat Uw oordeel over de *Menzikoff* met het mijne accordeert. Ik meen UE. gezegt te hebben, dat ik dagt, *Monzongo* levendiger als *Menzikoff* op 't tonneel zoude zijn.

Uwe verdere aanmerkingen zijn zeer juist en het is zekerlijk een schoon stuk, fraaij overeenkomende met de toneelwetten. Het kan niet missen, of Uw Vader zal daar veel genoegen van hebben.

593 Creejansje, vernoemd naar Lucretia (Creesje) is Pieters derde dochter.

594 En God zeide: Laat Ons mensen maken, naar Ons beeld, naar Onze gelijkenis; en dat zij heerschappij hebben over de vissen der zee, en over het gevogelte des hemels, en over het vee, en over de gehele aarde, en over al het kruipend gedierte, dat op de aarde kruipt.

595 In de 18^e eeuw had deze uitdrukking een tegengestelde betekenis dan tegenwoordig: het betekent 'een kleine kans'.

Van de 2 biljets voor de luchtreizje zal ik Oom Jan vragen, off hij daar gebruik van wil maaken. Ik bedank UEd., meen er mijn huijtje niet aan te wagen. Als Oom Jan die niet wil hebben zal ik Vijver en v.d. Voort dat pretje gunne en houde alleen comptoir. Ik heb de bol gesien in La Ville de Lion voor 11 st. Hij is 25 voet diameter, een groot gevaarte.⁵⁹⁶

Jacob Muhl aan Pieter van Winter, Amsterdam 13 september 1785

De stukken van Lucretia worden nog volop gespeeld. In de nieuwe schouwburg is het zo benauwd en vol dat een aantal mensen de zaal heeft moeten verlaten. Lucretia's oproep voor grotere burgerlijke en religieuze vrijheid slaat enorm aan.

Maandag is ons Hollands toneel geopent met de Maria van Bourgonje, dat in een nieuw toneel en in nieuwe prachtige klederen gespeeld is. Ik hoor, het er zo vol geweest is op alle plaatsen, dat er geen exempel van is. Veele menschen konde het om de groote benaauwtheid niet uijthouden. Saturdag zullen zij Jacob Simonsz. de Ryk vertoonen. Het schijnt, de regenten de lessen om vrijheid te beminnen en op zijn prijs te waardeeren willen levendig houden.⁵⁹⁷

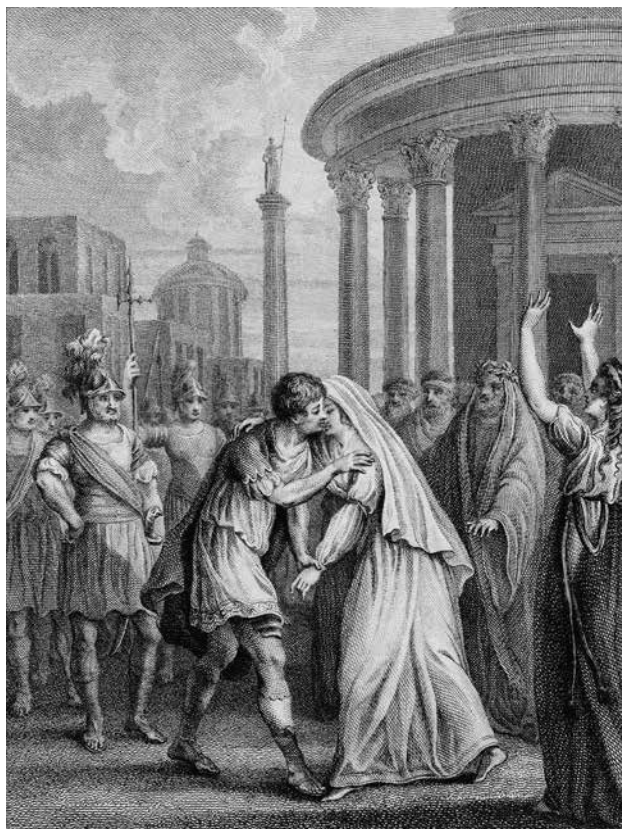
Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, Leiden 2 oktober 1785

Ondanks een keelontsteking heeft Lucretia hard gewerkt aan een nieuw toneelstuk, *De Gelonide*. Daarin speelt een vrouw alweer de hoofdrol. DuCange heeft de Franse vertaling van de *Germanicus* eindelijk af en het echtpaar redigeert de vertaling zelf. Lucretia is stom verbaasd: Willem V heeft uit zijn hoofd stukken uit *Het Nut der Tegenspoeden* voorgedragen. Hij doet dat op het moment dat zijn positie zeer wankel is geworden.

Uw Moeder heeft een keelontsteking gehad; het gaat nu weer beter. Wij behouden den lust tot werken, maar het gaat niet zoo vlot meer: langzaam rijpen is echter ook rijpen. Een blijk daarvan is *Gelonide*, een treurspel, dat Uw lieve Moeder net afgemaakt had, eer zij ziek wierd. Gij vraagt gewis: wie is *Gelonide*? Eene Grieksche weduwe, die haar rol 500 jaaren voor onze tijdrekening vertoont en U gewis zo wel interesseeren zal dan de drie andre nieuwe stukken, die, zo wij leven, in het toekomende jaar een 2e deel onzer Tooneelpoëzij zullen uitmaken.

⁵⁹⁶ In de Amsterdamse herberg de Stad Lyon was de luchtballon van Pierre-Ange Romain tentoongesteld (toegangsprijs elf stuivers) maar de poging om op te stijgen zou mislukken, waarna Romain door het teleurgestelde publiek werd bekogeld.

⁵⁹⁷ De regenten van de Amsterdamse Schouwburg herkennen in de stukken van Lucretia van Winter-van Merken de roep om burgerlijke invloed.

R. Vinkeles, Het vijfde toneel
vijfde bedrijf uit het treurspel
Gelonide Stadsschouwburg,
Leidseplein (ca 1803). Collectie
Stadsarchief Amsterdam.

[...] Wij hooren van alle kanten, dat de Gottische zaal van den Schouwburg zeer mooi is en Maria van Bourgondië en De Ryk met veel toeloop gespeeld zijn. Thans hebben wij begonnen om de proeven te leezen van de Fransche *Germanicus*, dat langzaam zal voortgaan, zo om onze afstand van Amsterdam als om de naauwkeurige correctie, waartoe wij ook hier een vriend hebben, die het zeer drok heeft en wij niet kunnen verhaasten; doch die langzaam gaat, gaat zeker.

Het fraaje nieuws in de Haagse en Zuidhollandse Couranten van de vaerzen, door de Prins uit het Nut der Tegenspoeden opgezegd, kan bekwaamlijk voor een kluchtje strekken om eens te lagchen. Wat kan men niet al vertellen!

**Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Leiden 13 oktober 1785**

Van Winters *Menzikoff* is af, maar tegelijkertijd verschijnt er een toneelstuk van Adriaan Loosjes met dezelfde titel *Menzikof treurspel* (Haerlem 1785). Heel vervelend.

Wij hebben de Menzikoff van A. Loosjes niet gezien. Ik hoor, dat het in proza is en er vrij sober uitziet. Meer weet ik er niet van. Men zegt, dat de aanleiding waarschijnlijk deze is. Warnars, gehoord hebbende dat ik een stuk van Menzikoff had gemaakt, heeft iets van Menzikoff, dat in de Oeffenschool gestaan heeft, geplaatst in zijn Magazijn en dit heeft Loosjes aan den gang geholpen, die mooglijk van mijn stuk niets geweeten heeft.⁵⁹⁸

De moeilijkheden in zaken van Juff. de Wed. La Campagne doen mij leed; het verwondert mij dat gij aan die weinig kapitaalkrachtige menschen zooveel geld a deposito hebt gegeven.

**Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Leiden 24 oktober 1785**

Sluimer heeft de silhouetten van Pieter en Anna klaar, en die worden nu opgestuurd. Een silhouetje van Creesje [Lucretia Johanna] wordt op Bijdorp achter gehouden. *Monzongo* speelt in Haarlem.

Mevr. Vollenhoven heeft ons ook gezegt, dat de Menzikoff van Loosjes er zeer sober uitziet en dat men te Haarlem een nieuw fraai toneel van liefhebberij geopent heeft met *Monzongo*.

**Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Leiden 19 november 1785**

Mevr. Vollenhoven was 'verbazend sterk aangedaan' geweest bij de lezing van de *Gelonide*. Nicolaas feliciteert Pieter met het tegen de zin van Willem V afgesloten verbond van de Staten van Holland met Frankrijk.

De beterschap van Uw moeder houdt aan; af en toe zit zij op. Dat Mevr. Vollenhoven met andre vrienden bij U geweest is, herinnerd mij, hoe verbazend sterk zij aangedaan was bij de lectuur van de *Gelonide*. Heeft zij U daarvan niets vertelt? Zij had het al te kwaad.

Wij horen dat Do. Vollenhoven op de nominatie te Amsterdam staat; dat rad van fortuin schijnt hard voor hem te loopen en daar zit nog mettertijd een professoraat op.

Ik filiciteer U en ons allen met de geslootene vrede en de Fransche alliantie. De alwijze Albestierder geeve ons in zijne gunst eerlang ook binnenlands vrede en rust tot behoud en zegen van ons dierbaar en ongelukkig vaderland.

⁵⁹⁸ *De Algemeene Oefenschool van Kunsten en Weetenschappen* (1757-1782) en *Algemeen Magazyn van Wetenschap, Konst en Smaak* (1785-1791).

**Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Leiden 2 december 1785**

Op 24 oktober 1785 is op de tegenwoordige Prins Hendrikkade (toen nog De Buitenkant) in Amsterdam de Kweekschool voor de Zeevaart geopend. A. Ziesenis vervaardigde een groot beeld dat boven de ingangspoort wordt geplaatst en op het binnenplein is ter plekke een schip gebouwd waarop praktijklessen werden gegeven. De opleiding op de Kweekschool is gratis onderwijs en wordt gefinancierd door het Vaderlands Fonds, waarvan Pieter een van de bestuurders is. Het onderwijs is gestoeld op de moderne pedagogische principes van de Philantropijnen, een opvoedkundige vernieuwingsbeweging uit Duitsland. Nicolaas is verbaasd over het gebrek aan enthousiasme in Amsterdam over het tegen de zin van de stadhouder afgesloten verbond van de stad met Frankrijk. Nicolaas legt uit waarom *De Gelonide* heftige emoties teweeg brengt.

Het avans [de voortgang] voor 't Kweekschool der Zeevaart is zekerlijk aangenaam; maar 't is een groot geluk, dat de muzijkpartij op geen groote discordance is uitgelopen. Uit hetgeene gij er van meld en naar 't geene men vertelt, is daar geen kleine rizico van geweest. Het is, gelijk ik U in den beginne reeds gezegt heb, zeer goed met een klein getal jonge knaapen het kweekschool te beginnen; de brok was in het voorstel te groot om te begaapen en men kan in die dingen altoos beter vermeerderen, want zo men verminderen moet, loopt de geheele zaak gevaar van te zullen steeken. Zeg mij eens, hoe men een driemast-schip van 70 voet op de plaats naast het kweekschool op en over de wal gekregen heeft; dat is gewis een kunstje.

't Verwondert mij, dat men te Amsterdam niet gunstiger zou denken over de alliantie met Vrankrijk, daar men altoos de verwijdering van Vrankrijk zo pernicieus voor de negotie heeft aangezien en verërgert door de benadeeling, die de Engelschen ons alom deeden en gedrukt door de Acte van Cromwel, die nu, niet ten gevalle van ons maar om den wil van alle de mogendheden wel zal moeten vernietigt worden.⁵⁹⁹ In dit tijdstip was geen andre keur, of vrij te raken of weder onder Englands juk en de magt van Oranje te buigen. Ik meende, dat men, althans te Amsterdam, zodaanig gedacht had en nog dacht; want er was nu geen derde op om in veilige haven eens eindelijk te komen na meer dan een eeuw tobbens.

Wij dachten wel, dat Mevr. Vollenhoven U verteld had, dat zij sterk aangedaan geweest is van de Gelonide. Dit kon niet anders zijn, dewijl het geval is, dat een moeder werkt en bid om 't behoud van 't leven van een eenige zoon, bijna in eene situatie als onlangs de moeder van Asgil in Noordamerika geweest is.⁶⁰⁰ Wij hadden haarEd. uit voorzorg gewaarschuwt, het onderwerp gezegt en voorgesteld om Menzikoff te leezen, maar zij bleef om dit stuk te

599 Met de Acte van Cromwell bedoelt Nicolaas de Acte van Navigatie die aanleiding was geweest voor de Eerste Engelse Oorlog en die buitenlandse schepen verbood handel op Engeland (en dus ook op Amerika) te drijven.

600 Verwijzing naar de zogenaamde Asgill affair rondom de, als vergeldingsmaatregel, door George Washington in 1783 ter dood veroordeelde Charles Asgill. Met succes beweegt zijn moeder hem en aarde om hem vrij te krijgen.

willen hooren pal staan. 't Is ondertusschen een teeken, dat het stuk wel werkt en men er niet koel onder blijven kan...

**Lucretia van Merken aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten,
Leiden 28 december 1785**

Dit is de laatste brief die Lucretia geschreven heeft. Ze is nauwelijks 65 jaar oud, maar fysiek is ze helemaal op. Nu Pieter en Anna samen een kind hebben, krijgt zij, samen met de twee kinderen uit Anna's eerste huwelijk, voortaan ieder jaar twee dukaten bij de jaarwisseling.

Daar het schrijven Uw Vader vanwege zijn hoest moeilijk zou vallen, schrijf ik dezen brief. Uw Vader dankt U voor de gelukwensen op zijn 67en verjaardag. Wederkeurig wenschen wij U allen Gods zegen toe in het komende jaar. Papa en ik verzoeken, dat gij bij den aanvang van het jaar onze lieve kleindochters Hillegondje, Keetje en Kreejansje elk twee ducaten tot een presentje van Grootvader en Grootmoeder gelieft te geven, want dewijl de familie aan het groeien schijnt, hebben wij voor de tegenwoordige en toekomstige spruitjes ons dit tot een prik gesteld. De God bewaare onze lieve Antje en geef haar gezondheid en krachten om – indien Uwe twijfelingen bevestigd worden – het onzichtbaar wichtje in zo veel welstand ten gepasten tijde in de waereld te brengen als ons klein meisje, opdat wij ons met U in deezzen zegen verheugen.

Wij hebben een allervriendelijkste brief van Vogels; hij schijnt zeer gelukkig in zijn huwelijk en verzoekt om onze portraiten bij de Uwe, doch dit kunnen wij hem niet toestaan. Ondertusschen zijn de blijken van zijn trouwhartige vriendschap zeer aangenaam en 't zal ons tot in onze laatste dagen verkwikken te hooren, dat het hem wel gaat. Nu word ik wat moede, waarom ik zal bekorten. Kus elkanderen lieve kinderen, inzonderheid ons lieve hardediefje, voor ons; groet Broeder Muhl, de broeders en zusters Van Winter, de vriend Fontein, Juffrouw Van Maurik, de Heer en Juffrouw Lublink, de nichtjes, Burgemeester Hoofd en allen, die belang in ons stellen en hier al raar onder elkanderen gemoesd zijn, hartelijk voor ons.

Nicolaas Simon van Winter aan Jacob Muhl, 15 maart 1786

Ondanks zijn eigen gezondheidsklachten neemt Nicolaas Simon het schrijven van Lucretia over. Aaltje is van de trap gevallen en de kat is van schrik door een ruit gesprongen. Lucretia is weer ziek.

Wij hebben 't met de vernieuwde felle koude zoo wel niet uit kunnen houden. Dezelve heeft eindelijk mijn lieve Huisvrouw zo sterk aangedaan dat zij door wat koorts en benauwdheid wederom ongesteld is; echter hebben wij hier hoop dat het niet ten ergsten

loopen zal; dat de goede God geve! Ik hoest zeer sterk dat mij rusteloos en moede maakt. Al ons verlangen is naar verzachting van weêr; en wij hoopen dat na regen zonneschijn en na storm mooi weêr komen zal; te meer daar onze Aaltje van de trap vallende een kneus-
sing aan haar been gekregen heeft. Van het geronnen bloed, dat verderf zou veroorzaakt hebben, heeft men verleden zondag het moeten openmaken, dus zit zij met het been in 't kussen, lijdt veel pijn en 't kan nog vrij wat duuren, 't geen ons veel belemmering maakt, en maaken zal om in de andre maand Bijdorp te kunnen betrekken. Wij moeten het beste hoopen. Hoe naar dit is, zeer kluchtig was het, dat toen zij viel, onze kat die bij haar was, zodanig schrikte, dat zij zijlings de trap afstuivende, aan 't eind den gang door een ruit van de glazen deur in de tuin vloog en ongekwetst was, schoon het glas aan hondert stukken gebroken lag.

**Pieter van Winter, op bezoek in Bijdorp, aan Anna Louisa van Winter (Antjelief),
23 maart 1786**

Ik ben hier zeer wel bij de oude lui gearriveert ik vind moeders zwak dog op de stoel zittende, dito en uitgezakt zo 't mij voorkomt. Vader net eveneens als toen wij zijn Ed de laatste reijs te samen zagen. Dezen avond kan ik Paradijs die ten 10 uren eens te huys komt, niet te spreken krijgen maar morgen ogtend spreek ik hem vast.

Nicolaas van Winter aan G. Warnars, Leiderdorp 23 augustus 1786

Vanuit Leiden worden steeds minder brieven verstuurd. Lucretia is in 1786 twee maal behoorlijk ziek. Op 20 augustus 1786 ontvangen ze een brutale brief van de erven P. Meijer en G. Warnars. Uitgever Warnars, die met Pieter Meijers dochter Catharina is getrouwd, claimt daarin dat hij als opvolger van zijn schoonvader het eerste recht moet hebben op de uitgave van het tweede deel van hun *Toneelpoëzy*, waarvan hij vernomen heeft dat die bij P.J. Uylenbroek wordt uitgegeven. Om die eis te ondersteunen citeren zij Lucretia uit een brief aan Pieter Meijer uit 1775. In het citaat betuigt zij haar vriendschap aan hun in 1781 overleden uitgever Pieter Meijer. Die vriendschap met vader Pieter Meijer is voor Lucretia en Nicolaas echter geen reden om hun werk ook bij de erven uit te geven. In zijn antwoord benadrukt Nicolaas dat zij de kinderen van Meijer altijd vriendschappelijk hebben bejegend, maar dat zij die vriendschap schandalig hebben verwaarloosd. Met name jongste zoon Gerrit heeft hen totaal genegeerd. Pas nu er iets te halen valt, lijken ze zich weer te melden.

Myn Heer, Voorleden Maandag ontvingen wy een brief, geteekend met de firma van de Erven P. Meijer en G. Warnars en gedateerd den voorigen dag, zijnde den 20 Augustus, blijkende uit den inhoud, dat dezelve geschreven is door den Heer G. Warnars, hebbende, zo 't ons voorkomt, tot oogmerk om ons uit hoofde van de vriendschap, die tusschen ons en wij-

len de brave Vader zijner Huisvrouw bestaan heeft, te willen beduiden, dat wij, omdat ZynEd. ook boekhandelaar is, uit reden van die vriendschap gehouden zouden zyn niemand anders met de uitgave van eenige onzer werken te moogen begunstigen zonder onrechtvaardig te syn en hem bitterheid en kleinigheid aan te doen.⁶⁰¹

Een denkbeeld en voorgeven in zijne en onze omstandigheid zo vreemd, dat wij niet kunnen begrijpen hoe het mogelijk geweest is, dat ZijnEd. ons dit heeft kunnen melden; en schoon wy beiden, zo door onze klimmende jaaren als toeneemende ongesteldheid, zeer zwak zyn, inzonderheid mijne waarde Huisvrouw, die door zwaare krankheden dit jaar tweewerf op den oever des doods is geweest en dus als nog buiten staat iets te kunnen doen of schryven, zal ik om in geen verdenking van onheusheid te vellen zo kort mooglyk tot zyne onderrichting eenige regels ter beantwoording van zyn brief hier by voegen.

De nagedachtenis van onzen braven en getrouwen Vriend Meijer is en zal zo lang wy leven by ons in achting en aandoenlyke nagedachtenis zyn, zo wel als de onderlinge kunstliefde en arbeid, met welke wy van wederzyde altoos getracht hebben elkanderen van nut te wezen en onze brief aan ZynEd. van dato 21 September 1775 is daar van een klaar bewys en voor ons een alleraangenaamste herinnering, dewyl wy aan den inhoud der woorden, die door de Heer Warnars aangehaald worden, zo volkomen voldaan hebben. Wy hebben onze Vriend Meijer, zyne Gade, onze dierbaare Vriendin, en zyne kinderen altoos alle vriendschap bewezen, hem by ons gelogeert, zyn jongste dochter op Bydorp geen acht dagen, volgens verzoek, maar drie maanden in haare zwakheid opgekweekt en haar gelukkig gezond aan haaren Vader wedergegeven.⁶⁰² Wy hebben weinig tyds voor den dood van onzen Vriend, in myn pynelyke toestand, niet zonder gevaar voor my hem nog wezen bezoeken. Wy hebben altoos zyne kinderen, als waaren het de kinderen van onzen eigen Broeder, vriendschap en toegenegenheid bewezen. Wat zou het ons aangenaam geweest zyn, had hen dit tot eenig nut kunnen strekken! Doch wy hebben altoos weinig vrucht van onze poogingen gezien, tot zo verre zelfs, dat de jongste zoon nimmer ons verwaardigt heeft met eenig antwoord op ons aanhoudend schryven om bericht te moogen hebben hoe zyn stervende Vader zich bevond, niet tegenstaande hy ons daaglyks proeven zond van sommigen onzer werken, die herdrukt wierden en van welken wy, op verzoek van zyn Vader, de proeven toen lazen en die hy ons altoos slechts in een blind couvert toezond.⁶⁰³

601 In 1781 was Pieter Meijer gestorven en een dag voor zijn overlijden trouwde zijn erfgenaam Catharina Meijer met de doopsgezinde Gerrit Warnars (1757-1804), boekverkoper en uitgever. Die ziet in het werk van het echtpaar Van Winter-van Merken de kip met de gouden eieren, en haalt alles uit de kast om zich dat werk toe te eigenen. Warnars heeft eerder op slinkse wijze een privilege op de *David* verkregen, en probeert met het opkopen van de etsplaten bij de *Germanicus* ook op dat werk privilege te verkrijgen. Lucretia en Nicolaas voelen zich niet verplicht aan de erven P. Meijer, en in Warnars hebben ze geen enkel vertrouwen. Warnars heeft totaal geen verstand van dichtkunst en beiden zijn bang dat hij hun werk met allerlei fouten en aanpassingen zal gaan uitgeven.

602 Lucretia van Merken was bevriend geweest met de echtgenote van Meijer, Maria van Havik (1725-1773), die op 1 mei 1746 in Amsterdam getrouwd was met de doopsgezinde Meijer. Zij kregen vijf kinderen. Drie dochters: Barbara Meijer (1749), Catharina Meijer (1754), Petronella Meijer (1758) en twee zonen: Cornelis (1751) en Gerrit (ook Gerard Josua) (1755).

603 Met 'de jongsten zoon' doelen zij op Gerrit (1755). In een brief uit augustus 1786 van Catharina is er sprake van een broer die in Harderwijk rechten studeert.

De Heer Warnars, die by ons geheel en volstrekt onbekend was, huwde weinig dagen voor het overlyden van onzen Vriend aan deszelfs Dochter en zedert het verloop van verscheidene jaaren zyn wy buiten alle correspondentie en eenige betrekking tot de kinderen van onzen Vriend gebleven. [...]

Catharina Meijer, nu Warnars, Petronella Meijer, G. Warnars aan Nicolaas van Winter en Huisvrouw, Amsterdam 28 augustus 1786

Van de erven Meijer maken alleen Catharina en Petronella aanspraak op de 'erfenis' van vader. De andere kinderen zijn vermoedelijk niet meer in leven. Zij voelen zich benadeeld en reageren verontwaardigd. De inkomsten uit de drukkerij zullen zonder het succesechtpaar behoorlijk afnemen. De erven schrijven echter dat het hen niet om de inkomsten gaat, maar om het behoud van hun goede naam. Zij uiten het dreigement dat zij over deze 'onwaardige' overgang naar een nieuwe uitgever een pamflet zullen schrijven. Verder opperen ze het idee dat de executeurs testamentair van Meijer, 'de Heeren Van Lankeren, Lublink en Verweij' een oplossing kunnen vinden.⁶⁰⁴

Dit denkbeeld [Uylenbroek als uitgever] is ons onverdraaglijk en wij kunnen nog zullen dit om die reden stilzwijgend laten doorgaan, al ware het dan ook alleen om ons nog bij UEd. zelve nog bij het verstandig en weldenkend publiek verachtelijk te maaken. Wij dringen dierhalven allerernstigst en bij herhaaling hier op aan, dat het voorneemen veranderd en ons die kleinigheid niet aangedaan worde, verzoekende Uw nader antwoord hieromtrent te mogen verneemen, en dat inmiddels deeze zaak niet verder buiten zijn geheel geraake en wij alzo niet in onze weerwil genoodzaakt worden tot het doen van deezen of geen openbaaren stap, die ons altoos ten hoogsten onaangenaam, doch die voor ons eerenshalve onvermijdelijk zou zijn.

Pieter de Vijver aan Pieter van Winter, 8 september 1786

Intussen barst de burgeroorlog los. Willem V is zijn machtspositie in Den Haag kwijtgeraakt en heeft zich in Nijmegen teruggetrokken. In verschillende steden hebben de patriotten de bakens verzet, onder meer in de Gelderse stadjes Elburg en Hattem. In Hattem steunt de 23-jarige jurist Herman Willem Daendels als kapitein van het vrijkorps de omwenteling. Op bevel van de Staten van Gelderland rust Willem V een leger uit om deze

604 Pieter Willem van Lankeren (1752-1806) was met de advocaat Isaac de la Fontaine-Verweij en met J. Lublink in 1773 bij onderhands codicil benoemd tot executeurs van het testament van P. Meijer. Na het overlijden van Meijer wordt Lublink met Pieter van Winter benoemd tot executeur testamentair van Meijer. Van Lankeren is een toonaangevende revolutionair. Hij is directeur van de Oeconomische Tak; medeoprichter van de patriotse Vaderlandsche Sociëteit, medeoprichter van het Nationaal Fonds.

steden tot de orde te roepen. Uit het hele land trekken er patriotse vrijkorpsen naar de bedreigde steden, maar het leger van vrijwilligers blijkt niet opgewassen tegen de professionals. Op 6 september zijn beide steden veroverd door de stadhouder. De burgeroorlog is een feit. Tot grote verontwaardiging van alle patriotten gaat de inname gepaard met plunderingen en misdragingen. Het leger dreigt nu naar Amsterdam op te trekken. In Amsterdam en de meeste andere steden staan de Oranjegezinde lagere klassen tegenover de patriotse burgerij. Zijn secretaris Pieter de Vijver meldt aan Pieter van Winter dat de burgercompagnieën door de acties van de stadhouder nu geneigd zijn om de aanhangers van de oranjefactie 'als mannen' met geweld te keren. De stadsregering heeft ze 'gelegaliseerd', dat wil zeggen gerechtigd om tegen de Oranjeklanten op te treden.

Gisteren had de eer Ued te schrijven en een Relas van Hattem te zenden. Rendorp is in de stad. Het heeft hier heet in de Vroedschap toegegaan, naar men zegt, er is een tijding van Naarden, dat er militairen bij Woerden leggen, gepasseerde nacht is geheel Naarden op de Wagt geweest, en er zijn patrouilles uitgezonden op de hey, deez morgen is daar van authentiq berigt gearriveerd, daarop hebben de Heeren Bastert [Huibert Bastert] en Hogendorp [Diderik Johan van Hogendorp Ofwegen] zich met hun Burgercompagnien aangeboden, om naar Naarden te trekken, als ook de Heer Meijnts met zijn Compagnie, doch zijn provisioneel voor hun offerten bedankt, 't genootschap tot Nut der Schutterij is gelegaliseerd, en trekt heeden uyt naar Naarden [onleesbaar]. Aan 't huys van Verlem en Burger Societeit, heden is mij verzeekert door ymand die ik reeden heb te geloven, dat 'er ten deezen nacht te 12½ uur, nog een zeer groote quantiteit menschen waaren voor die huizen, en dat wel van 't geringste Zoort.⁶⁰⁵ Die veel Vloeken uytbraakte tegen den 5de taal die er op de beurs en in Koffyhuysen uytgestooten word, is verbaazend sterk; edoch eenige menschen welke ik gesproken heb van 't Nut der Schutterij zijn ongeloofelijk bedaard, hebben zeekerlijk meerder lust om was 't mogelijk de oorzaken met mond en pen hun verkeerde handeling te doen begrijpen dan zulks door 't geweer te doen, echter zijn zij ook zeer geereet om geweld met geweld, als mannen, te keeren en hun leeven duur te verkoopen; Hoe sterk de gemoederen ook gaande zijn, begrijpt men doch dat geen mensch, nog in persoon nog in zijn Goederen beleedegt zal worden; men zegt dat Joachim [Rendorp] geheel omgekeert is, edoch berouw uit vrees voor 't leeven en goed is 't waare niet; die man is zeedert eenige dagen ongeloofelijk beleeft, groet ydereen voordat hij gegroet word edoch zijn weezen is geheel onderscheiden van 't weezen van ymand die een bedaarden en geruste Ziel heeft; welk een geluk mist hij niet, hij zal 't genoegen niet genieten dat ik en meerdere anderen in hun huysje genieten zelfs al treffen hun rampen. De ziel van geen grove fauten bewust, overwint alle tegenheid en mogten die geene welke oorzaaken zijn van de rampen der menschen die geene gelijkheid ondervinden, zeekerlijk zagen zij van hun laage en verfoeilijke plans af, en zoude meerder aan de gulden les gehoor geeven, doet een ander zoals gij begeert gedaan te worden; die les hoop ik zal mijn fundament zijn en zoo ik daar af

605 Verlem was een patriotse uitgever en de burgersociëteit vormde het hart van de patriotse weerstand. De burgersociëteit werd belaagd door aanhangers van Willem V, voor het overgrote deel afkomstig uit de lagere standen.

dwaal, hoop ik vrienden te hebben die mijn die les op 't sterkst erinnern; ik wens dat alle menschen die les volgde, dan & juist dan zouden wij gelukkig zijn. Mijn ziel is aangedaan over de rampen van mijn medemenschen en mijn land, men weet niet wat gebeuren kan, doch God is Almachtig, laat ons daarop vertrouwen.

**Pieter van Winter aan Nicolaas van Winter en Lucretia van Merken,
Voorland 16 september 1786**

Nicolaas en Lucretia vertrouwen Warnars niet en ze vragen de Staten van Holland hoe het zit met de privileges (het copyright) op hun werk. Intussen is Pieter naar P.W. van Lankeren en J. Lublink geweest om hen als executeurs testamentair van Pieter Meijer op de hoogte te brengen van de zaak. Van Lankeren heeft maar weinig tijd voor hem kunnen vrijmaken. Als activistisch patriot is hij door het volk van Utrecht tot een van hun afgevaardigden naar het stadsbestuur benoemd. Hij vertolkt de democratische stem in de raad. De patriotten zijn druk bezig een verdedigingslinie tegen de troepen van de stadhouder op te bouwen.

Op UEd. brief van gisteren antwoordende begin ik met UEd. te herinneren, dat UEd. verzocht had te weten hoe men in 't algemeen in Amsterdam dagt op onze wederkomst. Dit alleen heb ik UEd., voor zo veel my gebleeken was, gemeld en geensints geverseert [een mening had] van: vrede, vrede en geheel geen gevaar. Dog hoe zeer bekommt ik ook ben over het einde van alle die warringen, meende ik reden te hebben om voor dit tijdstip gerust te kunnen zyn, dat men geen troupes tegens Utrecht zou gebruiken, en de reden van myne gerustheid was, om dat ik uit den mond van P.W. van Lankeren de verzeekering daarvan had bekomen, die my (daar hy een der grootste raddraaijers van de gecommiteerden hier is) zulks met fiducie zeide.⁶⁰⁶ Komt dit nu fout uit, waar zal men dan op aan gaan? Dog men meent nog, dat de troupes by Zeist en Doorn slegts een gedeelte zullen zyn van het cordon, 't welk de Staaten van U. [Utrecht] rondsom zig heen trekken van hunne zyde, zonder dat er voor als nog zwaarigheid is voor een expeditie op Utrecht; egter dit kan ook wel mis zyn en ik schryf maar de tydingen, die ik hoor, zonder die te garandeeren. Wel verre van de expeditie op Elburg en Hattem, die ik als olie in 't vuur considereer, goed te keuren of voor te spreken, verheugt het my alleen, dat 'er geen burgerbloed, want dit is thans hier van weerskant in confesso, gestort is, en sommigen gissen, dat het verborgen blyven van het getal der gesneuvelde militairen (dat niet groot schynt te zyn geweest en van veelen volstrekt ontkent word) met een goed oogmerk geschied om, nu 'er gelukkig geen burgerbloed gestort is, de verbittering van den anderen kant niet te ontsteeken.

't Kan egter wel zyn, dat dit eene ongegronde gissing is, dog my is door een sterk patriot en een man van verstand, die wel wat weten kan, in 't oor gebeeten, dat 'er gewerkt word

606 Pieter Willem van Lankeren (1752-1806), aanvoerder van de patriotten, oprichter van de Vaderlandsche Sociëteit en het Nationaal Fonds.

om de zaaken uit de waereld te maken zonder erger gevolgen. Of dat lukken zal, weet God alleen, maar wij mogen 'er allen wel Hem om bidden. Dit onder ons.

Wat nu UEd. zaak betreft: wel overtuigt uit UEd. discoursen, dat de reflexie van Calkoen, alleen gedicteert uit een principe niet wat regt was, maar wat gemakkelykst voor UEd. had kunnen zyn, zo min eenige influentie zoude hebben als alle, welke ik had aangevoerd om UEd. In 't allerminste tot eenige schikking over te halen, zo begreep ik, dat Lublink (aan wiens huis ik expres geweest ben, dog zonder onderrigt te kunnen worden wanneer hy te verwagten was) absent zynde, 'er niets overschoot als Van Lankeren te spreken en hiertoe heb ik een paar uren geemploieert en eerst een discours met hem gehouden, ingerigt om hem op 't goede spoor te helpen, toen hem de brieven alle bezadigd laten leezen en daarna weder het discours hervat met dat succes, dat hy wat hem betreft, hoe zeer hy het wel zeide spytig te vinden voor W. [Warnars] dat zy 'er geheel uitgesloten waren, egter volkomen met ons instemde, dat 'er geen verplichting was van Uwe kant en UEd. dus volle vryheid daartoe had; ook, dat W. kwalyk zoude doen met UEd. daarover aan te vallen; en hy heeft aangenomen hem op 't chapiter en als hy, gelyk denkelyk is, 'er op uitkomt, als dan het hem zeer af te raden en te sien wat effect dat doet. Hy zal my hiervan rapport doen, dus heb ik gelegentheid te weten hoe dat afloopt en zal het UE. melden. Ook zal ik op Lublink passen, als die in de stad komt. Dus ziet UEd., dat ik althans doe wat ik kan, dog loopt het raak, 't zal my wel spyten, dog ik zal even als met de raaklopende publicque zaaken my troosten daarmede, dat het niet aan my gestaan heeft het te voorkomen.

Wy zyn allen seer wel en de domesticquen wat beter. De kleine, engelachtig, vordert by den dag, heeft nu 4 tanden en nog 3 op het uitkomen, zegt duidelyk Oome Moel [Muhl] en vertelt dagelyksch van Grootepapa en Grootemama. Elk, die haar ziet, is van haar geënchant teert [betoverd]. Gonne en Kee verzoeken nevens Antje ook wel hun compliment en bedanken zeer voor de hun beweezene goedheid. Wy hebben vreemdelingen van affaire over, die Oom en my nog al wat occupeeren en Antje zal nu vry wat moeten oppakken, want ik heb 't haar verzoegt, zo om het slegte weer als dat 'er thans in de Meer [de watergraafsmeer] telkens gestolen en in de nabyheid derzelve aan den Amstel reeds gebroken is, waarom ik ook om de ongeruste tydingen, die men alle dagen krygen kan, haar liever met de kinderen 's nagts in de stad heb.⁶⁰⁷ Veelen in de Meer begrypen dit ook zo. Dog betert alles, dan blyven wy nog wat; anders gaan we af en aan.

Nicolaas van Winter aan J. Lublink, kladversie Bijdorp 3 oktober 1786

Lublink heeft een compromis in de ruzie met Warnars voorgesteld: een voorwoordje in Uylenbroeks uitgave van het tweede deel van de Toneelpoëzy, waarin duidelijk wordt uitgelegd dat het echtpaar na het overlijden van Meijer naar een andere uitgever is overgestapt, waarbij benadrukt wordt dat deze overstap niets zegt over de uitgeverij van de

607 Blijkbaar maken inbrekers en dieven gebruik van de onrustige tijden om in te breken. Intussen is Pieter ook bang voor het mogelijk wangedrag van patriotse, dan wel orangistische troepen.

erven P. Meijer en G. Warnars. Van Winter antwoordt dat dit voorstel te laat komt omdat Uyenbroek alles al gedrukt heeft. Bovendien zint Nicolaas op wraak omdat Warnars bedreigd heeft uit zijn brieven aan Pieter Meijer te publiceren. Nicolaas schrijft nu dat de omgang met de familie Meijer lang niet altijd makkelijk is geweest. Het echtpaar heeft nooit enige beloning voor hun werk gevraagd of ontvangen, terwijl ze zijn bestseller auteurs waren. De uitgever heeft veel aan hen verdiend, niet alleen met het dichtwerk en de toneelstukken, maar ook met hun bijdragen aan zijn tijdschrift de *Algemeene Oefenschool*. Lublink weet daar alles van, want hij was immers jarenlang Meijers steun en toeverlaat in de uitgeverij.

En indien Warnars, gelyk hy schandelyk dreigt, eenig misbruik mogt maken van brieven aan zyn Vader, onder het zegel van de vertrouwdste vriendschap geschreven, zal hy ons, die mooglyk op den rand van het graf syn, weinig benadeelen, maar zich de verachting en de diepste verontwaardiging aller brave menschen op den hals haalen.

Ik kan UEd., die van zeer veel zaaken, die gepasseert zyn, meerder weet dan de Heer Van Lankeren ook iets meerder zeggen. Wat durft de onkundige of vermeetle Warnars tegen ons roemen op het gedrag van de kinderen van onzen Vriend tegen ons? Gy weet, wat gy en wy met die kinderen hebben doorgetobt, wat vriendelyke vermaningen wy aan hen en bovenal aan wylen Cornelis gegeven hebben, ook aan Gerrit, aan de dochters, schoon slechts wegens haar kinderachtigen opschik,⁶⁰⁸ en dit alles op de bede van Uwen en onzen Vriend. Wat heeft het geholpen? Wat onaangenaamheden hebben U en wy voor ons poogen ondervonden! Hoe menigmaalen hebben wy onzen doodchagrynen Vriend trachten te troosten en op te beuren! En zyn kinderen, of liever Warnars, durven op het tegendeel tegen U en ons roemen! Hoe waard onze Vriend ons geweest is, behoef ik U niet te zeggen. Als vriend was hy deugdzaam, godsdienstig, braaf en getrouw, maar wat hebben wy van hem als boekverkoper al onaangenaamheden geleden en verduurt, daar wy hem onze werken van tyd tot tyd uit louter vriendschap hebben vereert, daar andere boekverkopers ons de aanzienlykste voordeelen voor aanboden. Wat hebben wy voor zyn Oeffenschool hem niet al vereert!⁶⁰⁹ Wat voordeel onze werken, wat Laus Deo, dat hy geheel alleen aan onze directie verschuldigt is, wat de Luthersche Psalmen en Kerkzangen, waar aan wy grootlyks medegewerkt hebben, hem hebben aangebragt is U bekend, maar ook hoe groot de onaangenaamheden geweest zyn, die ons zyn aangedaan. Te vooren waaren die zo hoog gelooopen, dat onze Vriend om meer dan eene reden ons verscheidene maalen om pardonnering heeft geoordeelt te moeten bidden en nu voegt Warnars dit tot een toegifje daar by.⁶¹⁰

608 Cornelis Meijer was tegen de zin van vader Pieter getrouwd met een meisje van een ander geloof. Catharina hield ervan om modieus gekleed te gaan, maar dat viel bij de oudere generatie niet helemaal in goede aarde.

609 Nicolaas Simon van Winter heeft blijkbaar veel stukken ingebracht voor Meijers tijdschrift *Algemeene Oeffenschool van Konsten en Weetenschappen* (1757-1782). Dit feit is in de secundaire literatuur niet eerder signaleerd. Lublink en Meijer voerden samen de redactie over het tijdschrift.

610 In het hierna volgende *Noodig Bericht*, vertelt het echtpaar Van Winter e.e.a. over de manier waarop Meijer met hen is omgegaan.

Nicolaas van Winter aan P.J. Uylenbroek, kladversie Leiden 5 november 1786

Nicolaas schrijft aan Uylenbroek dat Warnars een 'bericht' heeft rondgestuurd (dus niet verkocht) met een inlegvel voor het door Uylenbroek uitgegeven tweede deel van de *Tooneelpoëzy*, met zijn impressum, dat bestemd was om daarbij ingebonden te worden. Hij heeft het 'bericht' te pakken gekregen en stuurt het Uylenbroek en is hieronder weergegeven.

BERICHT

By gelegenheid van de uitgaave der vier Tooneelstukken van Nicolaas Simon van Winter en Lucretia Wilhelmina van Merken, onder den Titel van Tweede deel der Tooneelpoëzy, hebben wy, op verzoek van Liefhebbers, welke de titel voor ons uitgegeven werk nu oordeelen incompleet te zyn, en gaarne een gelyk vignet wenschten te hebben [gelijk aan het vignet bij het eerste deel], goedgevonden nieuwe Titels te geeven, die voor beiden kunnen dienen. Buiten twyffel moet het ieder vreemd voorkomen, dat, daar sedert den Jaare 1755 alle de Werken van gemelden Dichter en Dichteresse by onzen Vader uitgegeeven zyn, dit Deel nu niet by ons maar by een ander gedrukt is, zonder dat zelfs onze naam op den titel voorkomt. Wy zullen ons hierover thans niet breeder uitlaaten, maar merken daaromtrent alleenlyk aan, dat wy daartoe, van onze zyde, geene reden altoos gegeeven hebben, ja zelfs integendeel ten vollen overtuigd zyn, dat ons hier mede ongelijk aangedaan is; 't welk ons deste meer treft, daar het geschied van eene zijde, van waar wij zulks in geen deele verwacht hadden, Amsterdam, 12 oktober 1786, de Erven P. Meijer en G. Warnars.

P.J. Uylenbroek aan Nicolaas van Winter en Lucretia van Merken, Amsterdam omstreeks 7 november 1786

Uylenbroek heeft het bericht van Warnars bekeken en concludeert dat Warnars geen strafbaar feit heeft begaan. Wat Pieter Meijer nooit heeft gedaan, doet Uylenbroek wel: hij stelt het echtpaar op de hoogte van het aantal exemplaren dat hij van deel 2 van de *Tooneelpoëzy* drukt. Zij krijgen veertig presentexemplaren. In totaal worden er achthonder exemplaren gedrukt, net zoveel als de druk van deel 1. Van Winter krijgt een vergoeding voor het nakijken van de drukproeven.

Uwe zeer verplichtende letteren van 3 en 5 Ct met het daarnevens gaande zyn my wel geworden. Ik dank UEd. vrindelyk voor de gereede en nette bezorging van den grootpap. van Amstelsroom, waarvoor ik UEd. in rekening met f 9:10 behoorelyk gecrediteerd heb, terwyl ik myn compliment aan Uwen en mynen vrind, den Heer Verleus, by gelegenheid verzoek af te leggen.⁶¹¹

Ik heb 8 boek of 192 exempl. grootpap. 2^e deel Tooneelp. doen opleggen, welke oplage my echter maar 188 compl. exempl. heeft uitgeleverd. Over 40 exempl. hebben UEd. gedis-

611 Nicolaas Simon heeft de drukproeven van de herdruk van zijn *Amstelsroom* nagekeken en teruggestuurd.

poneerd, 115 exempl. heb ik 'er van afgeleverd en 33 exempl. heb ik 'er noch van in huis. Ter drukkerij, daar 't eerste deel gedrukt is, heb ik niet met zekerheid het getal der oplage van dat deel kunnen ontdekken, maar uit de onzekere antwoorden, vergeleken met het bericht van den Heer Vinkeles en den plaatdrukker, moet ik opmaken, dat myne oplage aan de oplage van het eerste deel wel egaal zal wezen...

Het stukje, door den Heer W. [Warnars] uitgevoerd, is my tot heden, buiten Uwe vriendelyke mededeeling, volmaakt onbekend geweest en heeft my niet weinig ontzet en geschokt en met de hoogste verontwaardiging vervuld. Strikt genomen mag men zeker geen titels van een' andermans werk nadrukken, vooral niet met een ander adres op dezelve. Maar de uitvoering is van dien aart, dat dezelve niet wel onder bedwang van den rechter te brengen is, daar men de kunstgreep gebruikt om 'er slechts quasi een presentje van te maken en 'er geen voordeel, als 't ware, mede te bedoelen. Men zou 'er zyne gevoeligheid, zo mondelijk als by openbare geschrift, zeer wel over kunnen laten blyken, maar wat zal men 'er van onze zyde mede winnen? De nadrukker zal 'er in juigchen zyn oogmerk getroffen te hebben door UEd. en denkelyk ook my te grieven, 't geen naastdenkelyk wel de hoofdbedoeling in de onderneming zal geweest zyn.

Men zou ook kunnen, op het voorbeeld van den nadrukker, twee egale titels doen drukken met het nieuwe vignet, maar dit zou mogelyk niet anders zyn dan wraak met wraak vergelten, 't welk 'er by my niet wel in wil. Het best is mogelyk te zwygen en de kwaadwilligheid te laten woelen, tot zy ten einde adem is, in het prysselyk vertrouwen, dat men ten minsten eerlykheids genoeg zal bezitten om geen geheelen nadruk te zullen ondernemen. Het bericht zelf erkent toch, dat het 2^e deel by een ander dan by de Erven Meijer en Warnars, zonder dat zelfs hunne naam op den titel voorkomt, gedrukt is, en dus betwisten zy het recht tot dit 2^e deel aan niemant...

Ik vraag mij af wat de Heer Warnars zal doen, als de Fransche vertaling van de Germanicus in het licht komt. De geheele oplage van het tweede deel uwer tooneelpoëzie bestaat uit 611 exemplaren klein papier en 188 exemplaren groot papier, makende tezamen 799 exemplaren 40.

**P.J. Uylenbroek aan Nicolaas van Winter en Lucretia van Merken,
Amsterdam 12 november 1786**

Uylenbroek schrijft dat hij veel complimenten over zijn uitgave krijgt en dat er veel over het werk van het echtpaar gesproken wordt. Hij wil ook graag de gedichten van het echtpaar gaan uitgeven. Ineens loopt het storm in zijn winkel, dat heeft hij nog nooit meege maakt. Over een ontmoeting met een van zijn vaste klanten, De Visscher, die er bij hem op aandringt veel meer van het echtpaar te publiceren schrijft hij het volgende.

Ik schrijf het Ued ruiterlijk uit, zo dat Ued. zich gelieven te verbeelden bij mij om een hoekje gestaan en ongezien het aanzoek zelf gehoord te hebben. Wat deze heer nu zo byzonder gedaan heeft, word my inderdaad dagelyks algemeen gedaan en dit is zo streelend en

Anoniem, door N.G., Portret van Lucretia van Winter-van Merken (1721-1789) in potloodschets, slapend afgebeeld. Collectie UB Leiden.

verheugend voor my, vooral als myn huis vol volk is, dat ik 'er in groei en bloei en op den middag is mijn' winkel meesttyds prop vol, zo dat de Heer de Visscher al een paar maal inkomende, al lagchende zeide: Uylenbroek, Uylenbroek, je moet je winkel uitleggen om je vrinden te bergen, en een vreemd heer, inkomende, vroeg mij stilletjes 'Wat is hier te doen is hier verkooping?' Onder zo veel volks tot UEd. voordeel en zo hartlyk te hooren praaten en my om meer werk te hooren vragen is een volstrekt bewijs, dat de vier stukken voldoen en geeft mij geen kleintje waarachtig genoegen, gelijk ik dit heden met tranen van dankbaarheid in de oogen schrijf...

Ik weet niet of ik UEd in mijn voorigen wel gemeld heb, dat ik 1000 exempl. in 8vo van de vier stukken heb opgelegd.

Nicolaas van Winter aan Jacob Muhl, 22 februari 1787

Vriend Schultens is benoemd tot Rector Magnificus van de Leidse Universiteit, het land staat in brand, maar daarover schrijft Nicolaas niets. Hij en Lucretia tobben met hun gezondheid.

De toestand is alomtrent dezelve: mijn lieve Huisvrouw zeer zwak en ik zwaar aan 't hoesten.

Nicolaas van Winter aan Jacob Muhl, 14 maart 1787

De Franse vertaling van de *Germanicus* van DuCange is uit en de etsplaten zijn los te verkrijgen.

Ontfang hier nevens een exemplaar van de Fransche Vertaaling van de *Germanicus* die we ons vleijen dat niet minder aan Ued zal voldoen, als dezelve ons voldaan heeft. Wij hoopen dat dezelve mag medewerken om de Hollandsche Letterkunde, die te weinig bij de Vreemdelingen bekend is, wat meerder bekend te maken. Onze toestand is door onze aanhoudende en vermeerderende ongesteldheid zeer zwak, zodat wij dag aan de nacht en de nacht aan den dag tobben; de goede God geve dat het eerlang wat opligte!

Nicolaas van Winter aan Jacob Muhl, 8 april 1787

Muhl stuurt een aanhoudende stroom van 'Chinaas' appels en citroenen naar Leiden in de hoop dat Lucretia en Nicolaas daar baat bij hebben, maar niets helpt. Nicolaas schrijft dat Lucretia na haar laatste toeval niets meer eet.

Daar haar aversie van alle voedsel groot is, en daar zij alle medicijnen daartoe dienende niet verdragen kan. Zeedert drie weeken en het laatste toeval neemt de verzwakking van week

tot week toe en is zo groot dat zij tegen den avond naauwlijks twee a drie uren kan opkomen om van bed te worden [gehaald]; dat dan nog met veel vermoeijning toegaat; zodat dit met recht mijne bekommring niet weinig vergroot. Met dat alles geniet zij den zegen van welgemoed te zijn, en in Gods wil te berusten. [...]

't Verheugt ons dat wij te saamen nog het genoeg moogen hebben dit stuk [de Franse vertaling van de *Germanicus*] voltooit en in het licht te zien. Wij hoopen dat het Werk dus ter algemeenen nutte zal mogen stichten en tot eer der Nederlandsche Letterkunde; maar boven alles wensch ik, nevens Ued, dat de Franschen, ja ik wensch dat overal alle edelmoe-dige en deugdzaame zielen in zelfs de volgende eeuw, op het leezen der voltreffelijke opdracht zullen uitroepen [volgt een slecht te lezen Franse spreuk, die vrij vertaald luidt: wat moet die man gelukkig zijn geweest met zo'n vrouw en zo'n liefde].

Op 28 april 1787, bedankt hij Muhl opnieuw voor het toegezonden voedsel, waaronder nu ook moten zalm, maar Lucretia eet slecht en gaat steeds verder achteruit. Hij schrijft dat ze blij zijn dat de patriotse partij nu aan de winnende hand is en dat de bakens overal in het land verzet worden. Eindelijk zal de rust wekeren. In de *Gazette de Leyden* van 24 en 27 april leest hij het goede nieuws dat de Franse troepen op weg zijn naar Holland om de patriotse revolutie te doen slagen. Op 30 april schrijft hij Muhl dat Lucretia opnieuw een zware toeval heeft gehad. De Fransen zijn niet gekomen.

Pieter van Winter aan Anna Louise, op hofstede de Beek te Bloemendaal, Amsterdam 30 mei 1787

Begin mei 1787 krijgen de patriotten de overhand in het Amsterdamse stadsbestuur. Op 29 mei komt het tot schermutselingen en plunderingen. De stad is in rep en roer en geen van de partijen lijkt in staat de orde te herstellen. De Oranjegezinde 'bijltjes' (scheepstimmerlieden) nemen wraak, komen in opstand, halen de Kattenburger brug op en verdedigen zich, onder meer met enkele kanonnen die ze uit de marinewerf halen. De patriotse burgerkorpsen belegeren het eiland en slagen erin de brug te laten zakken, waarna de 'bijltjesdag' volgt. Er vallen enkele doden en er worden 58 oproerkraaiers gearresteerd. In die toestand van chaos en wanorde wordt Pieter als bewindhebber van de VOC ter verdediging naar het Oost Indisch Huis geroepen.

Ik ben zeer wel en heb bij mijne komst de omstandigheden vernomen die deze nacht in de stad gepasseerd waren waarop ik aanstonds Vijver een brief aan oom V/d Poorten heb laten schrijven ter zijner en uwer geruststelling om of er gerugten op de Beek van over mogten waaijen, van dezelve reden, schrijf ik u deze; thans is alles stil, dog 't heeft op Kattenburg 'er boos uitgezien, men is het daar egter meester geworden en er zijn eenige knaapen van in het Stadhuis gebragt. Ik moest direct na het O.I. Huys, waar ik alleen in het Pakhuys zittende ten eerste na de Verg. van 17^e, kamervergadering deed beleggen om voor te slaan wat men tot beveiliging van 's Comp. Magazijnen zou nodig oordeelen. Daarop is Romswinkel

als president zijnde met mij gecommiteerd om bij de presid. Burgem. Hooft en verder bij een defensieweezen de nodige voorziening te verzoeken zo het nodig mogt zijn, en naar voorkomen van zaken te handelen.

Hooft heeft ons na het Defensieweezen toegewezen en daar ga ik met Roms. na toe en schrijf daarom deeze vooraf om dat ik niet weet of ik tijd zou hebben na mijn wederkomst. Stel u volkomen wat mij betreft gerust, ik ben zeer wel en bedaard en na den loop der zaaken geloof ik niet dat ik eenige risico loop op eenigerlei wijze. Wij zullen moeten zien hoe het loopen zal met de zaaken en daarna zal ik mijn wederkomst op de Beek inrigten, want zolang het alles niet weer compleet stil is; kan ik niet gevoeglijk uit de stad gaan wijl ik thans alleen in het depart van 't Pakhuis zit en dus bij de hand moet zijn tot neeming van de nodige maatregelen [...]

Pieter van Winter aan Anna Louise, Amsterdam 31 mei 1787

De volgende dag schrijft Pieter aan Anna Louise dat alles die nacht rustig is gebleven dankzij de afgekondigde harde maatregelen en het verstrekken van scherpe patronen aan de gewapende burgerkorpsen, maar desondanks heeft hij geen oog dicht gedaan. In de stad zijn wel enkele orangistische huizen aangevallen omdat daar een 'contra request' tegen de benoeming van patriotse bestuurders ter ondertekening was aangeboden.

Ik ben zeer wel en wat de publieke zaaken in de stad betreft die zijn nog al zo redelijk van nacht afgeloopen, beter zelfs dan men vreesde schoon er weder eenige ongeregelheden zo men zegt zijn voorgevallen bij deeze en geene kleine boekverkoopers en andere geringe burgerlieden waar men wil dat contra-requesten gelegen hadden of die op een of andere wijze zig in de contrapartij te gedistingueerd hebbende in den haat geraakt waren. De huizen der grooten hebben deze nagt geen last geleden en hier en daar zijn bezettingen geweest en patrouilles stil rondgegaan.

Jacob Muhl aan Nicolaas Simon van Winter, Amsterdam 1 juli 1787

Jacob Muhl heeft zich, ondanks een open wond aan zijn been, naar zijn kantoor begeven. Hij wil niet klagen over de pijn die hij lijdt, want 'hoe veele hebben het duizendmaal erger'. Enkele weken later zal hij overlijden. Ook hij schrijft over de gebeurtenissen op Kattenburg. Iedereen in de stad was bang geweest dat de bijltjes (de timmerlieden) de stad in zouden trekken om 'de burgers' te vermoorden. De Kattenburgers waren dronken en woest geweest. Alleen door met een kanon op de opgehaalde brug te schieten is het gelukt de Kattenburgers een lesje te leren. De democratisering van de stadsregering gaat met het aanstellen van patriotse bestuurders gewoon verder. Die zijn vanuit de patriotse burgersociëteiten voorgedragen als volksvertegenwoordiger.

Wat is er zedert mijn Laatsten [brief] niet al omgegaan in onze Stad en in ons Lieve Vaderland. De Historie op Kattenburg er geen denkbeeld van ijselijkheid van te maalen. Met Canon schieten binnen in een Stad, welk een woede. Was dat Canale niet dronken geweest en hadde zij met overleg en bedaard gewerkt, het had een bloedbad geworden en alle de Burgers waaren om hals geweest. Wie ziet nog een Einde van het dolzinnig woe-len? Morgen, zegt men, moet alles weder in de wapenen, dan zullen die Fraaije Heeren constituenten 4 Heeren praesenteeren aan de Vroedschap om 2 burgemeesters uit te kiezen. Dit verhaalt men heden, dat geschieden zal. De Prins, zegt men, is weder te Nijmegen en het voorval met de Prinses weet Ued zekerlijk.⁶¹² God geeve de harte tot Vreede en eensgezindheid geneigt mogen worden opdat wij de Lieve rust en tranquilliteit weder zien herleven.

De periode die nu volgt is zo heftig dat er nauwelijks tijd over blijft voor het schrijven van brieven. In de korte brieven over en weer wordt vermeld dat een groot Pruisisch leger klaar staat om het land binnen te vallen. De vraag is welke opdracht de stedelijke overheid nu aan de burgercompagnieën en vrijkorpsen zal meegeven: moeten zij zich richten op de verdediging van Amsterdam of op de verdediging van de provincie Holland. Het wordt de verdediging van Holland: 'Intusschen is nu egter alles stil en er trekken weder eene geheele boel Waardgelders,⁶¹³ hier aangenomen naar Utrecht dezen dag'.

Eind juni bezoekt Pieter Leiden en meldt zijn vrouw die de stad is ontvlucht, dat Lucretia opnieuw een 'zwaar en langduurig' toeval heeft gekregen. Jacob Muhl, de innig geliefde vriend van de familie sterft op 21 juli 1787. Op 18 september wordt de bejaarde remonstrantse predikant Pieter van den Bosch, huisvriend en 'neef' in zijn woonplaats Zoetermeer gedwongen oranje kleding aan te doen. Op 22 september probeert hij voor een menigte te vluchten, maar hij verdrinkt in een sloot. Zijn lichaam blijft vijf dagen liggen en zijn neus, oren en handen worden volgestopt met oranje bloemen en zijn mond wordt met schelpen gevuld. Daarna wordt hij zonder kist en anoniem begraven. In oktober staan de Pruisische soldaten voor Amsterdam en Pieter en Anna Louise vluchten naar Hoorn uit angst voor eventuele ongeregelheden bij het intrekken van de Pruisische troepen. Van 3 tot 21 oktober 1787 worden er vijf Pruisische officieren op Voorland ingekwartierd, twee van hen zijn met hun achternaam bekend: Kleist en Blow. Tot opluchting van Pieter en Anna Louise gedragen ze zich netjes.

612 Willem V en zijn vrouw resideerden sinds enige tijd in Nijmegen omdat hun positie in Den Haag onmogelijk was geworden. Wilhelmina van Pruisen was op 27 juni bij Goejanverwellesluis de toegang tot Holland ontzegd, waarna ze de hulp van haar broer inroept om deze belediging te wreken.

613 Het defensiewezen van Amsterdam werft vanaf 15 juni zevenhonderd waardgelders (eigenlijk ongeoeffende soldaten, vaak uit de lagere sociale klassen) en betaalt ze van stadswege f 4 per week.

R. Vinkeles, Mishandeling van het lijk van Leidse remonstrantse predikant P. van den Bosch door Oranjeklanten te Zoetermeer, november 1787 (1798). Collectie Rijksmuseum.

Nicolaas van Staphorst aan Pieter van Winter, Amsterdam 23 oktober 1787

Na het herstel van de macht van de stadhouder Willem V, vluchten veel patriotten naar het buitenland. Onder hen Nicolaas van Staphorst, een van de afgevaardigden van de burgerij in de periode dat de patriotse revolutie geslaagd leek te zijn. De gebroeders Nicolaas en Jacob van Staphorst zijn welgestelde kooplieden en beheren onder meer de investeringen van Pieter in Maryland.⁶¹⁴ In 1782 hebben zij met Willink en De la Lande & Fijnje, vijf miljoen gulden aan de VS geleend, de eerste buitenlandse lening aan dat nieuwe land. Op 23 oktober 1787 is Jacob van Staphorst naar Parijs gevlucht en blijft Nicolaas in Amsterdam, terwijl Pieter buiten de stad verblijft. Pieter is positiever over de restauratie van het oranjebestuur dan Van Staphorst.

⁶¹⁴ Pieter zal in 1793 nog eens f 25.000 investeren in fondsen en landerijen in de Verenigde Staten. Zijn neef M. Hui- zinga Messchert zal deze investering ter plaatse beheren.

Ik [Nicolaas van Staphorst] onderschrijf gaarne de wensch welke Gij over ons land doet, en wenschte meer grond te hebben om te kunnen verwagten, dat dit het gevolg kan zijn van de handelwijze van hun die thans het voorname bestieren in handen hebben. Ik begin meer en meer hoop op te vatten dat wij hier geen plundering zullen ondergaan, en wensch dat Gij eerlang met uwe familie gerust en wel moogt te rug komen.

Jacob van Staphorst aan Pieter van Winter, Parijs 4 mei 1788

Enige tijd later probeert Pieter de situatie te normaliseren. Voor sommige vluchtelingen is sinds 15 februari amnestie mogelijk. Pieter schrijft verschillende bekenden aan met het verzoek naar de Republiek terug te keren. De vlucht van aanzienlijke kooplieden en andere welgestelde burgers naar Frankrijk doet natuurlijk afbreuk aan de economische situatie van het land, die toch al zo slecht is. Een van hen is Jacob van Staphorst, voormalig patriots voorman. Van Staphorst antwoordt dat hij het voor zichzelf, om politieke redenen, niet kan verantwoorden om terug te keren. Hij is overtuigd van 'de zuiverheid zijner oogmerken en verrichtingen'.

Wel verre van UWED missive van den 25 der vorige maand euvel op te neemen, strekt dezelve mij tot een nieuw bewijs van Uwed vriendschap en deelneeming in mijn Lot, waarover ik zeer gevoelig ben, zowel als over de welmeenendheid mijner andere Vrienden te dien opzichte, en de Moeite Uwed wel hebt willen neemen, om mij uwen raad & zo het schijnt die van anderen mijner goede vrienden in tegenoverstelling van die, welk Uwed vermoed mij gegeven te zijn, wel te willen mededelen.

Uwed merkt zelve te regt aan, dat uit andere Verstandsbegrippen natuurlijk andere werkingen voortvloeijen, die evenzo zeer ter goeder trouwe kunnen gedaan worden, als door een ander nagelaten zijn. Mijn oogmerk is derhalven niet en het zoude ook onnodige zijn, thans in een onderzoek te treden in hoeverre onze denkbeelden & verrichtingen omtrent het zedert eenige jaren in onze Republiek gebeurde van elkanderen verschillen & welke de voorkeur verdienen. Het zal genoeg zijn ter voldoening van Uwed verlangen met betrekking tot mijzelve Uwed te zeggen, dat ik bij ondervinding gezien hebbende de gebreken zo wel als de onrechtvaardigheeden welke er in onzen Stad plaats hadden & overtuigt van de noodzaaklijkheid van derzelve verbetering, mij als vrijgeboren medelid dier Maatschappij gerechtigt & zelfs verplicht geoordeelt heb, voor zo veel in mijn vermogen geweest is daartoe & dus tot Heil van mijn mede ingezeetenen mede te werken.

Dat ik voor en na de nu onlangs plaats gehad hebbende omwenteling naar een bedaarde overweeging van al het gebeurde & het deel dat ik daarin gehad heb, zo volkomen overtuigd ben van de zuiverheid mijner oogmerken en verrichtingen, dat mijn geweeten mij tot op dit ogenblik niets verwijt & ik derhalven als een eerlijk man, niet kan resolveeren om (zoals Uwed het geliefte te noemen) wat water bij de wijn te doen; te minder daar de ondervinding ons aanhoudend voorbeelden blijft opleeveren, door welken geest van wraak & vervolgzucht de thans heerschende partij gedreven word, zodanig zelfs dat men daar van het einde nog niet kan berekenen & zich derhalven nimmer gerust & veilig zoude kunnen achten.

Had men na eene Triumph die toch eeuwig tot Schande in de Historien van onzen tijd zal aangeteekend worden, nog kunnen goed vinden zich als edelmoedige Overwinnaars past te gedragen, zoude ik kunnen begrijpen dat men zich daar aan onderschikte. Maar om nu een adres te maken, waardoor men, al ware het op de geringste wijze, schuld bekend, daar geen schuld plaats heeft, vergiffenis zoude vragen & beterschap beloven, is bij mij een onverdraaglijk denkbeeld voor een eerlijk man, die alleen het Heil van het algemeen op het oog heeft.

Ik wil niet ontkennen dat misschien Uwed gedachten met die van veele anderen zullen over een stemmen; dat namelijk na den geheelen afloop van zaken, na dat alles door een totaale Revolutie een keer genomen heeft, een verstandig man die het ongelijk gehad heeft daarin gesuccumbeert te hebben, als het ware opnieuw moet beginnen te leven & een nieuw plan voor zijn verdere levenstijd beraamen. Dit kan Politice waar zijn. Maar het is bij mij niet minder waar, dat een eerlijk man, die nimmer eenig eigenbelang beoogt heeft, maar alleen dat van 't algemeen en zich wegens zijne verrichtingen van agteren niets te beschuldigen heeft, nooit van zijne begrippen door een laage daad moet afgaan & zich belangshalve naar de omstandigheden schikt. Ik zoude Uwed meerdere reedenen kunnen aanvoeren, maar ik gelove deeze genoegzaam zijn zullen om Uwed te overtuigen dat mijne Gevoelens mij niet toelaten zodanigen stap te doen, als mogelijk vereischt zoude worden om in mijn Vaderland terug te komen, vind men echter goed mij zulks te beletten, ik zal mij niettegenstaande de opofferingen die ik zal moeten doen dan getroosten & met betrouwen op de goede voorzienigheid mijn verder lot geduldig afgwarten.

Naar intusschen Uwed voor uwe welmeenende intentie in het mededeelen van uwen raad mijnen oprechten dank betuigt & Uwed van mijne agting & vriendschap verzekert te hebben, Jacob van Staphorst.

Nicolaas Simon van Winter en Lucretia van Merken aan Pieter van Winter, 26 maart 1788

Op 10 november 1786 ontvang het echtpaar van Winter uit Den Haag het officiële antwoord op hun vraag aan de Staten van Holland of de erven Meijer en G. Warnars privileges op hun werk hebben aangevraagd. In het antwoord van de Staten staat dat G. Warnars het octrooi genomen heeft op *Het Nut der Tegenspoeden, Brieven en andere Gedichten*, alsmede op de *Germanicus* en de *Toneelpoezy*. Het echtpaar heeft niemand ooit toestemming gegeven voor het verzoek van een privilege. Daarom verzoeken de Staten haar een aanklacht tegen deze uitgeverij in te dienen. Dat doen ze niet, maar met dit *Noodig Bericht* willen ze wél voorkomen dat Warnars er na hun dood alsnog met hun werk vandoor gaat.⁶¹⁵ *Het Noodig Bericht* is bedoeld als stok achter de deur wanneer Warnars later zal besluiten hun werk toch te drukken. Pieter van Winter krijgt de taak daarop toe te zien. Dit alles zal de erven Meijer en G. Warnars er echter niet van weerhouden om in

615 Over dit *Noodig Bericht*: Marleen de Vries, 'Uitgegeven... en uitgebuit. Over 18^e-eeuwse bestsellerauteurs, ligende uitgevers, stiekeme privileges en het gedeeld auteurschap', *De Achttiende Eeuw* (2005) 36-52. Marleen de Vries: 'Pieter Meijer (1718-1781), een uitgever als instituut', *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 28 (2005) 81-98.

1818 alsnog *Het Nut der Tegenspoeden* uit te geven, met op de voorpagina het door Lucretia afgekeurde portret met laag uitgesneden jurk.

Het *Noodig Bericht* vormt het letterkundige testament van het echtpaar Van Winter. Het is een uniek document omdat het een inkijk geeft in de uitgeverspraktijken van de 18^e eeuw. Bovendien laat het zien op welke manier het echtpaar heeft samengewerkt. In dit document vermaakt het echtpaar Van Winter-van Merken, de rechten op al hun werk aan de uitgever P.J. Uylenbroek (1748-1808). Ook geeft het inzicht op de manier waarop Gerrit Warnars en de erven P. Meijer het echtpaar Van Winter chanteert. Warnars baseert zijn claim op het werk van beiden op het feit dat hij in de nagelaten papieren van Pieter Meijer, diens aantekeningen op verschillende drukproeven had gevonden. Volgens hem het bewijs dat Meijer op zijn minst een gedeelte van hun werk geschreven had. Warnars had bedreigd hun werk te publiceren 'met eene naauwkeurige aanwyzing 'er by wat in die werken door den heer M. [Meijer] was verbeterd geworden, ten einde het publiek bekend te maken hoe veel verpligting UEd. [het echtpaar Van Winter-van Merken] aan den heer M. hadden'.

Over dat idiote voornemen schrijft P.J. Uylenbroek: 'kan de kwaadaardigheid wel iets lagers, iets verachtelykers, iets zotters verzinnen?'⁶¹⁶ Een dergelijke uitgave zou betekenen dat het echtpaar weggezet zou worden als dilettanten die de conventies rondom het schrijven van poëzie en toneelstukken nauwelijks beheersten. De reactie van Van Winter op die dreiging is: 'Wat is domheid en boosheid brutaal!'⁶¹⁷ In dit *Noodig Bericht* legt hij uit dat Meijer zijn aantekeningen pas maakte na het gebruikelijke overleg (de 'kunstconversatie') met Nicolaas Simon en Lucretia en dat Lucretia zelf de verbeteringen had voorgesteld: 'Die verbeteringen, door de Vrind Meyer ingeschreven, zyn door myn lieve Huisvrouw zelve in dien tyd gemaakt; zo op de haare eigene reflectiën tot verbetering, als op de critike van my en van Meyer, die wy gewoon waaren aan haarEd. gul als kunstvrinden mede te deelen en op te geven; daar zy dan verscheidene veranderingen op maakte; en aan ons, als haare vertrouwdste kunstvrinden, liet zien, wanneer wy des Vrydags by elkanderen kwaamen; (dit is Jaaren lang zo geweest) en die veranderingen, te samen overwoogen en bepaald hebbende, werd de goedgeachte verandering ingeteekend in de eene Copy door myn Huisvrouw of door my; in de andere Copy, om tyd te winnen, door de Vrind Meyer. [...] Zo het waar is dat er zulk eene Copy by W. nog is, moet het van het Nut der Tegensp. of David zyn, of mooglyk van myn Jaargetyden; want ik meen wel te weten dat (na ons trouwen in 1768) de Copyen, van de Germ: en van de Tooneelpoezy by ons wederom gekomen zyn, en door ons reeds verscheurd. Hoe het zy, de Vier Stukken zyn by Ued [Uylenbroek] uitgegeven, toonen dat wy die zonder de hulp van wylen onzen Vrind in ordre hebben kunnen krygen!'⁶¹⁸

616 Brief van Uylenbroek aan Nicolaas Simon van Winter en Lucretia van Merken, 4 december 1786, geciteerd door M. de Vries (2005).

617 Nicolaas van Winter aan P.J. Uylenbroek, klad 8 december 1786.

618 M. de Vries, 'Uitgegeven... en uitgebuit', 51.

Noodig Bericht

Aangaande de brieven van den boekverkoper G. Warnars, ons geschreven in 1786; en verdre papieren dien aangaande; hier nevens gelegd ten behoorlyke bescherming onzer uitgegevene, en mooglyk na te laatene Werken, 26 maart 1788

De Brieven door den Boekverkoper G. Warnars geschreven bij gelegenheid van de uitgave van het 2^e deel der Toneelpoëzy van N.S. van Winter en L.W. van Merken bij de boekverkoper P.J. Uylenbroek, in 1786 en zijne conduite daaromtrent, noodzaakt ons eenig bericht te moeten nalaaten, om, indien hij na ons overlijden iets mogt onderneemen tot krenking en verminking onzer uitgegevene Werken; of tot nadeel van ons 2^e deel Toneelpoëzy bij P.J. Uylenbroek gedrukt, of tot verhinderling der vrije uitgave onzer na te laatene Gedichten, zo dezelve geschieden mogt; hem in zijne onrechtvaardigheid, boosaardigheid, en oneerlijk opzet te kunnen stuiten.

De oprechte genegenheid die wij zijn Vrouws Vader, den Boekverkoper Pieter Meijer, als onzen Kunstvriend altoos hebben toegedragen, ondanks zijne onheusche handelingen als Boekverkoper, heeft ons billijk bewoogen van G. Warnars, hoe weinig hij zulks verdient, te behoeden dat hij de straf zijner ongerechtheid niet op den hals gekreegen heeft,⁶¹⁹ en wij zouden gaarne dit geheele geval ter zijde zetten indien er niet dan teveel reden was om te denken dat zijn hebzucht en trotschheid na onzen dood nieuwe pogingen tot geweld zullen doen, om, door de vermoedelijke onkunde der nablijvenden, van zijne valscheid nog te profiteren, ten nadeele en tot krenking onzer Werken en van ons wettig en onbetwistbaar recht. Echter begeeren wij dat buiten noodzaaklijkheid van hem in dezen te keer te gaan, van dit volgende bericht, nog van de brieven van G. Warnars en verdre papieren dien aangaande, nimmer eenig gebruiks werde gemaakt, alleen om de reputatie van onzen vriend Pieter Meijer, die bij dit alles gecompromitteerd is, zo veel van ons afhangt, en mooglyk is, te bewaaren, ja zelfs tegen een ondankbaaren schoonzoon.⁶²⁰

Toen in den Jaare 1748 de Verzameling van Gedichten op het Eeuwgetijde der Nederlandsche Vrijheid, onder de naam Phileleutrus bij de Boekverkoper P. Meijer werd uitgegeven, was hij in kennis geraakt met de Heere Sybrand Feitama; bij de meeste Amsterdamsche Dichters van die tijd, en bij mij.⁶²¹ Toen ik voornemens was mijn Amstel Stroom, in den jaare 1755 uitgegeven te doen drukken, verzocht de Heer Feitama mij die uitgave te willen doen bij P. Meijer, als daar toe meer dan een ander bekwaam zijnde, dewijl hij zelf ook Dichter was; 't geen ik eenvoudig en vriendlijk toestemde. Dat was naauwlijks in 't werk gesteld, of mijn voorneemen wierd ruchtbaar, en de Boekverkoper I. Tirion nam mij waar; zeide dat hij gehoord had dat ik een Dichtstuk de Amstelstroom, in zes zangen had gemaakt, en dat, zo ik voorneemens was het zelve uitte geven, hij er met mij gaarne [on-

619 Het echtpaar had overwogen een rechtszaak tegen hem aan te spannen, maar had daarvan afgezien.

620 In dit *Noodig Bericht*, dat toch echt bedoeld was om uit te geven, zal het echtpaar de reputatie van Meijer wel degelijk schaden door hem neer te zetten als een zeer gierige uitgever.

621 De 'mij' in deze zin is in dit geval Nicolaas van Winter die aan deze bundel heeft bijgedragen.

leesbaar] over wilde maaken, en mij er provisioneel, onbezien, zeshondert Gulden voor pre-zenteerde. Ik zeide dat ik er mij met hem niet over konde inlaaten, waarop hij zeide, dat het hem duizend gulden waardig was, en hij er mij ernstig om verzocht. Ik antwoorde dat ik geëngageert was, en er dus niets in doen konde nog wilde. Waarop hij vroeg of ik, zo ik het werk niet verkocht had, wel wist dat het recht van Copij aan mij bleef, en ik de uitgave van die druk alleen maar permitteerde.

Dewijl ik, jong zijnde, van die bepalingen onkundig was, besloot ik aan P. Meijer alleen dit laatste te zeggen; 't geen hij mij volkomen toestemde. Maar weinig dagen daarna vroeg hij mij of de Heer Tirion nog voor de Amstelstroom geld geboden had. Ik zeide alleenlijk, ja; maar dat ik vriendschap voor hem opgevat hebbende, en door de Heer Feitama gesolisteert, mijn woord gegeven had; dat ik mijn woord met plezier houden zoude, mits, volgens afspraak, voor die uitgave alleen; 't geen hij toestemde en verzekerde. Hij zeide op mijn vraag, dat hij zes hondert Exemplareen zoude opleggen [drukken], en dat hij tot een erkentenis mij eenige exemplareen zoude aanbieden. Dit getal was zo gering dat ik om de noodige presenten aan familie en eenige vrienden te kunnen doen, een vrij groot getal van hem heb gekocht, en ten vollen prijze aan hem heb betaalt. Drie of vier maanden na de uitgave klaagde hij dat het debiet in lange aan zijne verwachting niet voldeed; en zeide dit zelf aan verscheiden mijner familie; schoon eenige weinige jaaren naderhand mij gebleeken is, dat hij duizend Exemplareen had opgelegd en in de eerste zes of acht weeken reeds vierhondert Exemplareen had verkocht.⁶²²

Toen men omtrent den jaare 1758 eene nieuwe psalmberijming in de Publieke Kerken dacht in te voeren, was de Dichter J.E. Voet bezig eene te vervaardigen; van welke men van tijd tot tijd eenige blaadjes aan dezen en die vertoonde; maar dezelve was zo zwak, dat mij raadzaam voorkwam dat eene betere berijming ondernoomen wierd. Eenige Psalmen, door Juffr. Van Merken berijmd tot Stichting en opbeuring van haar zelve en van haare bedrukte Moeder en kranke zuster gezien hebbende, besloot ik haar Ed. en eenige weinige Kunstvrienden daartoe te animeeren; welk werk onder de zinspreuk, *Laus Deo Salus Populo* in 1759 bij P. Meijer uitgegeven is.⁶²³

Ik had hem het voornemen geopenbaart, om dit in de grootste stilte uit te voeren, en de waerelt daar mede te verrassen, gelijk ook geschied is, en schoon hij aangenomen had zijn deel daar aan toe te brengen, heeft hij echter bijna geheel daar in gemankeert onder voor-given van te menigvuldige bezigheden. Dit werk is door de brave Dichters hem present gedaan, en nimmer heeft iemand van hen iets, hoe gering, van hem daarvoor genooten, zij hebben van hem slechts eenige zeer weinige, of een enkel exemplaar tot erkentenis van hun arbeid, moeite en vriendschap ontvangen.

Hij heeft eerst een druk van dit Werk in groot octavo opgelegd, en naderhand, met privilegie, verscheide drukken in verscheide formaten uitgegeven; welken te samen veele

622 Met de verkochte vierhonderd exemplaren moet Meijer dik uit de kosten zijn gekomen.

623 Opvallend is dat, anders dan in de studies naar deze zangbundel meestal vermeld wordt, het initiatief voor de bundel volgens Nicolaas Simon helemaal bij hem heeft gelegen. Hij leidde de groep doopsgezinde en remonstrantse dichters die in deze bundel een vrijzinnig geluid lieten horen.

duizenden Exemplaren hebben beloopt, en van welk werk zijne kinderen nog de milde vruchten genieten.

Kort na dezen tijd door mij en door den Heer S. Feitama in kennis geraakt zijnde met Meijuffr. Van Merken, besloot deze haar Nut der Tegenspoeden, Brieven en andere Gedichten in den jaare 1761 ook bij hem uit te geven, op zulke conditiën als mijn Amstel Stroom, en dus is zij ook genoodzaakt geweest een merklijk aantal Exemplaren, tot noodige prezen-ten, te koopen, en heeft dezelve ook ten vollen prijze aan hem contant betaalt. Dit gaf gelegenheid tot een gemeenzame Kunstconversatie tusschen haarEd. en mij, en de Vriend Pieter Meijer. Zijn kundigheid, oordeel, dichterlijke bekwaamheid, en trouwe vriendschap, wonnen onzer beiden achting, en deden zijn gebrek van vrij wat [onleesbaar] ticëusheid gemakkelijk over het hoofd zien, dewijl de beste mensch zelf zijne gebreken heeft, ieder de zijnen en wij als geen andren met verlof eene volmaaktheid kunnen eischen, die niemand bezit. Dus is in eene aangename en ijverige kunstconversatie zo het Dichtstuk David overzien en door de Dichteresse beschaaft, en is op de voorige Conditiën, alles te goeder trouwe en mondeling, en in de gulste vriendschap geaccordeert, bij hem in den Jaare 1766 uitgegeven.

Het voorneemen hier toe werd ras zichtbaar, en de boekverkoper Tirion, dit vernoomende, nam mij wederom waar, en verzocht mij te willen medewerken dat hij het bekomen kond; en offereerde daarvoor: onbezien, tweeduizend gulden. Ik zeide dat het reeds bij P. Meijer op de pers was, 't geen hem zeer disappointeerde. Juffrouw van Merken besloot, even als ik in vroeger tijd gedaan had, hier van aan de vriend Meijer niets te zeggen, oordeelende dat zijne kunstliefde en vriendschap het verdiende.

Zij kocht de noodige en tekortkomende Exemplaren tot [onleesbaar] ten vollen prijze, en betaalde dezelve aan hem in contant geld.⁶²⁴ Zes maanden na de uitgave berichte hij mij dat de David genoegzaam uitverkocht was, en dat hij gaarne een tweede druk zou aanleggen. Toen zeide ik hem het aanbod van de Heer Tirion, en dat ik oordeelde dat hij het Nut der Tegenspoeden hebbende, hij nu over de David of over beiden, nu eenig accoord behoorde te maaken, waarop hij mij ernstig bad, hier van toch niet te willen spreken, en dat hij vertrouwde van de goedheid van Juffrouw van Merken wel te zullen verkrijgen dat zij hem een tweeden druk accordeerde.

Zijn Huisvrouw intusschen ook de vriendschap der Dichteresse hebbende gewonnen, verkregen zij lichtelijk hunnen wensch, schoon ik mij voor dezelve niet gunstig had getoont, en, binnen een jaar na de eerste uitgave bragt ik, de proeven wederom, als altoos, gezien hebbende, de 2^e druk in 't licht. Men vergrootte voor Juff. Van Merken het getal der present Exemplaren een weinig; doch men heeft mij voor mijne moeite & arbeid toen gedaan, voorheen en in 't vervolge verricht, nimmer het aller geringste blijk van erkentenis gegeven, noch eenig present, zelfs geen Exemplaar van het afgedrukte Werk gedaan.

Met veel kunst werd het getal der Exemplaren van den eersten druk opgelegd verborgen gehouden; en men heeft nimmer het geheim van het getal van den 2den druk opgelegd uit hem kunnen ontdekken; dat zo ruim genomen is, dat 20 jaaren na die uitgave nog van verkocht word. Toen deze tweede druk omtrent gereed was het licht te zien, nam hij

624 Tien stuks gr. papier á f 4 = f 40, tien stuks kl. papier á f 2.14 = f 27.

mij waar en zeide dat hij bekommerd was dat men de David zou nadrukken, evenals men Abraham de Aartsvader van den dichter Hoogvliet gedaan had, en dat hij Juffr. van Merken wilde verzoeken hem toe te staan op de David privilege te verzoeken. Hierover maakte ik zwaarigheid, dewijl ik oordeelde dat buiten een behoorlijk accoord hij zich geen meester van het Werk maaken moest, doch ik was niet weinig verwondert, Juffrouw van Merken hierover spreekende, te verneemen dat men haare vriendschap en goedheid verschalkt had, en zij hem eenvoudig had toegestaan op de David privilege te vragen. Naderhand is mij gebleeken dat dit al vóór de toestemming in het werk was gesteld, en hoe meenigemaalen ik aandrang om die privilege te zien, en dat de Dichteresse die zage, het wierd onder allerhande voorwendsels en gemaakte beletsels uitgeschoven, en eindelijk door het betoonen van eenige gemelijkheid, wanneer ik er na vroeg, afgewezen. Vervolgens verwierf hij toestemming van Juffr. Van Merken voor een 2de druk van het Nut der Tegenspoeden op te leggen, doch maakte bij die gelegenheid geen mentie van daarop privilege te verzoeken, veel min dat hij die reeds in de privilege voor de David gevraagd had doen insereeren, gelijk jaaren daarna bleek geschied te zijn. Men vergrootte alleen het getal der present Exemplaren een weinig, als bij de 2de druk van de David was gedaan, doch men verzweeg zorgvuldig het getal op beide drukken opgelegd, hoe menigmaalen men daarna vroeg.

Onze kunstconversatie en vriendschap was des niettemin bestendig en oprecht en na mijne Echtvereeniging met de Hartsvriendinne van mijne overledene Gade en van mij, in welke omstandigheden Meijer en zijne Echtgenooten hartlijk en oprecht deelnamen, vergunden wij hem de uitgave van mijne Jaargetijden in den jaare 1769.⁶²⁵ Een present van slechts eenige weinige Exemplaren maakte dat wij er nog verscheiden koopen moesten en ten volle prijze betaalen: 34 stuks a $f\ 1:12 = f\ 54:8$.⁶²⁶

Onzer beider ongesteldheid, ons zomerverblijf aan den Rijn te Leyderdorp, tot bevordering onzer gezondheid noodzaaklijk gemaakt hebbende, is de vrind Meijer, zijne huisvrouw, en ook zijne kinderen verscheidene maalen ten bewijze en tot onderhouding van gulle vriendschap bij ons op Bijdorp gelogeert geweest. De Toneelstukken die het eerste deel onzer Toneelpoëzij uitmaken, gereed en met den vriend Meijer overgezien zijnde, beslooten wij dezelve in 1774 uit te geven. Dit zichtbaar geworden zijnde wierd door verscheide Boekverkopers als door twee te Leyden, een te Amsterdam, en een te Dordrecht, Zeshondert Gulden geöffereerd voor ieder van de vijf stukken die dit deel zouden uitmaken.⁶²⁷ Vergeefs. Wij hebben, zonder ons hier over tegen de vriend Meijer te beroemen, de uitgave dier stukken, uit belangloze vriendschap, op den voorigen voet hem vergunt, wanneer hij uit zichzelf het getal der 4to Exemplaren die hij gewoonlijk als eene erkenenis gaf, vergroot heeft.

Wij hadden geduurende den geheelen Zomer de proeven van de 4to en gedeeltelijk van de 8vo drukken nagezien en de uitgave bevordert, maar niet weinig was onze verwon-

625 Deze vertaling van *The Seasons* van James Thomson in dichtmaat, werd pas mogelijk nadat Johannes Lublink voor hem een proza vertaling van het gedicht uit het Engels had gemaakt.

626 Berekening onduidelijk.

627 Dat is omgerekend in 2021 ongeveer in totaal € 30.000. De vriendschap voor Meijer en het respect voor zijn verstand van poëzie heeft het echtpaar een fortuin gekost en Meijer een fortuin opgeleverd.

dering toen wij de afgedrukte Exemplaren ontvingen op den tytel te zien: Met privilegie van de Edle Grootmoogende Heeren Staaten van Holland en Westfriesland. Hierover billijk gestoord, vroegen wij hem, wie hem de vrijheid gegeven had op onze Toneelpoëzij, van welken wij hem alleen deze uitgave vergunt hadden privilegie te vragen. Maar onze verbaasdheid rees ten top, toen wij hoorden dat reeds in de privilegie op de David, zo veele jaaren geleden verzocht, geinsereerd was, niet alleen het Nut der Tegenspoeden, maar ook al de Werken die de Dichteresse van Merken in 't vervolg bij hem zou uitgeven; en dat hij daarom op de 8vo druk van mijn Treurspel Monzongo, niet gezet had met privilegie, dewijl hij op mijne Werken geen privilegie had. Ik vroeg of hij dan op onzer beiden Werk, de Tooneelpoëzij in 4to privilegie had. Hij zeide neen. Ik repliceerde dat hij dus een slecht stuk had bedreven, met den naam van den Souverein, van de Staaten van Holland, valschlijk gebruik te maken; dat hij er in calangie [moeilijkheden] voor komen kon, en dat wij er niets van wetende, geen deel aan geliefden te hebben, en dat wij daar van kennis geven zouden. Hier op wierd alles in het werk gesteld en gedaan om ons te sussen en te bevredigen; ten minsten van ons stilzwijgenheid te doen bewaaren; en eindlijk bragt men de goedhartigheid mijner gade, en mijne afkeer van haatelijkheden te hebben, zo ver dat wij er geen beweging over maken zouden, maar dat wij in 't vervolg converzation en vriendschap billijk zouden ter zijde zetten, al zo het vertrouwen zo hooglijk was geschonden.

Kort hierop is niet alleen door een op ernstig en gestadig aanhouden, maar ook op de aandoenlijkste schuldbekentenis in verzoeken van vergiffenis, ook dit afgedaan, en uit betrekking van een vriendschap van zo veele jaaren, heeft men dezen onvergeeflijken stap wel willen vergeven; onder plechtige belofte dat hij, de privilegie jaaren verstreken zijnde, dezelve niet vernieuwen zou. Met dit alles is het vertoonen dier privilegie altoos zorgvuldig ontweeken.

De Kerkeraad der Luthersche Gemeente te Amsterdam veele jaaren vruchteloos getracht hebbende om eene verbeterde berijming hunner Psalmen en Kerkliederen te bekomen, hadden eindlijk, na lang omzwerven zich aan de vriend Meijer geadresseert, die te Leyderdorp bij ons voor eenige dagen gelogeert zijnde, ons met veel moeite overhaalde om 40 Psalmen en 50 liederen voor die verzameling te vervaardigen, dat door de godvruchtige ijver mijner Gade, met ter zijde stelling van haarer arbeid aan haar dichtstuk de Germanicus is verricht, en ook door mij met veel moeite en ondanks mijn pijnlijke toestand op dien tijd is volvoert. De Germanicus voltooit zijnde is op de ernstige en herhaalde bede van de Vriend Meijer op den voorigen voet, en met present doening van slechts de laatstbepaalde Exemplaren ons te verëeren in den jaare 1779 uitgegeven.

Inmiddels was de vervaardiging van het Luthers Kerkboek voltooit in den jaare 1779, en de gezondheid en krachten van de vriend Meijer in dien tijd door veele verdrietelijkheden van zijne kinderen te verduuren, door veel vermoeying en onaangenaamheden bij het in orde brengen van dat kerkboek voorgevallen, zeer vermindert en afgenomen.⁶²⁸

Onze eigen ongesteldheden, de noodige werkzaamheid omtrent de Germanicus en onze eigen Werken, en ons Zomerverblijf, hadden ons genoodzaakt om, in gerust vertrou-

628 De lutherse kerkenraad had in een groot aantal liederen inhoudelijke veranderingen aangebracht.

wen op onze Vriend, onze Psalmen en Liederen het ter uitgave ter hande te stellen en toe te vertrouwen. In Amsterdam thuishkomende verlangden wij iets van het Werk te zien, van het welke wij geen enkele letter of proef onder het oog hadden gehad, doch dit wierd ons geheel onthouden; en men had aan de Gecommitteerden Heeren der Luthersche Gemeente de Exemplaren die zij aan den Kerkeraad wilden of moesten geven ter hand gesteld, en die zij den volgenden dag zouden afgegeven hebben, gezonden, zonder ons een blad of letter onder het oog te brengen, waarop wij hetzelfde met betooning van een ernstig ongenoegen lieten afvorderen. Zeer groot was onze verwondering te zien dat men over zich genomen had, geheel zonder onze Kennis, zeer menigvuldige veranderingen in regels in geheele vaerzen te maken van de Psalmen, die door mijne Gade allen waaren berijmd, en van alle de Liederen die door ons allen waaren berijmd, onder welken zodaanige slechte flaters waaren dat zij zin en kunst verminkten, maar die verkeert zijnde, alles bedorven. Dit deed ons vastlijk besluiten om ons verder met de vriend Meijer volstrekt niet in te laten, te meer, dewijl zijne krankheid vast toeneemende, hem geheel tot alle werk buiten staat maakte.

In het volgende jaar 1780 moesten eenige Toneelstukken in 8vo worden herdrukt, en schoon wij op ons genomen hadden de proeven daarvan uit vriendschap na te zien, verwaardigde zijn zoon ons niet om dezelve anders dan in een blind adres ons buiten toe te zenden, niet tegenstaande wij telkens en bij aanhoudenheid schreven dat wij gaarne eenig bericht hadden van de toestand zijns vaders; vergeefs; wij moesten ons door een vriend of door iemand onzer familie daarvan tijding bekomen. Echter hadden wij ons zelve voldaan met hem te gaan bezoeken, kort voor zijnen dood, eer wij naar buiten gingen, en de Vriend Meijer overleed den 17 mei 1781.

In den Herfst van dat Jaar beslooten wij het vaers van mijn Echtgenoot Aan de Britten onder haare zinspreuk *La Vertu pour Guide*, aan den Boekverkoper P.J. Uylenbroek ter uitgave te geven, die intusschen door zijne kunstliefde, en wel eer door de Vriend Meijer zelve, bij ons was bekend geworden en ommegang bekomen had. De Boekverkoper G. Warnars, bij ons geheel en al onbekend, had zeer kort voor den dood van de Vriend Meijer zijn oudste dochter ten huwelijk gevraagd, en zo ons voorstaat, slechts eene dag voor zijn overlijden getrouwt. Hij die ons drie, of welligt vier maalen bij de bovengemelde gelegenheid, op aandrang van de Vriend Meijer, een kort bezoek van communicatie gegeven had, de uitgave van het vaers Aan de Britten bij Uylenbroek verneemende, kwam met zijn Huisvrouw ons zeer ernstig, en op een hoogen toon onderhouden, waarom wij hadden durven onderneemen; en ons verstouten een vaers bij iemand anders dan bij hem en de kinderen van Meijer te doen drukken, daar hij de dochter had getrouwd, en wij aan de winkel als calanten [kanten] verbonden waaren, dat de hele waereld wist dat wij de grootste Vrienden van Meijer waaren, dit ons ten sterksten zou condemneeren [veroordeelen]; en dat, als wij bij een ander gingen, dit zijn reputatie en affaire overal zou benadeelen en ruïneeren. Dat zo wij hierin dorsten volharden, hij ons overal blameeren [belasteren] zou, en tegen ons doen al wat hij immer kon.

Wij toonden hier over onze groote verwondering, en hoogste indignatie; wij zeiden hem, dat wij nergens aan verbonden waaren, en de voornaamste der bovengemelde om-

standigheden die tusschen ons en zijn Vader waren voorgevallen; echter spaarden wij de reputatie van onzen Vriend tegen zijne Kinderen door niets van zijn gedaane pas omtrent de privilegie te melden; en beslooten met hem te zeggen dat hij Warnars, bij ons volstrekt onbekend was, dat zijn Broeder zich zo gedragen hebbende en zijn Vader tot op het laatste toe onheusch als boekverkoper behandelt hebbende, wij plezier zouden hebben de brave Uylenbroek nu ook eenigen dienst te doen; doch die, wat er gebeuren mogt, nimmer zo groot zou kunnen zijn dan die wij aan zijn Vader bewezen hadden, dar zijn huisgezin bevoordeelt was geweest, en waarvan zijn kinderen nog profiteerden.

De Heer Fouquet, Kunstkoper te Amsterdam, had kort na de uitgave van den Germanicus beslooten tot dezelve een stel van twee en dertig kunstprenten te laten maken, en de teekeningen te doen vervaardigen door de Konstschilder J. Grandjean, toen te Rome zijnde. Na dat zestien teekeningen van de onderwerpen door J. Grandjean, de Heer Fouquet en ons communicatief uitgekozen en goedgekeurt, nauwelijks vervaardigt waaren, overleed de kunstenaar Grandjean te Romen. De Heer Fouquet besloot de teekeningen en eenige plaaften die men begonnen had te maken naar Amsterdam te ontbieden, om onder zijn opzicht te doen voltoojien.

De Boekverkopers G. Warnars, hier van iets schijnende vernomen te hebben, vervoegde zich bij de Heer Fouquet en kocht dezelve om ze vervolgens uit te geven. Hier op verscheen Warnars bij ons om niet alleen die inkoop te verhalen, maar ook om ons van de onderneemingen van de Heer Fouquet, van welken hij waanden dat wij niets wisten, kennis te geven; en zeide verders met eene zeer trotsche houding, dat hij ons de beleeftheid wel wilde bewijzen van eens een proefdruk van de drie eerste plaaften ons te laten zien, gelijk hij deed. Waarop wij hem zeiden dat wij die voorlang gezien hadden, gelijk ook alle de teekeningen, dat de geheele onderneeming door de Heer Fouquet met onze kennis en raadgeving verricht was en de Heer Grandjean zelve uit Romen met ons daar over in brieven had gecorrespondeert, 't welke hem in zijn voornemen om ons zulk eene uitmuntende gratie te bewijzen niet weinig frustreerde.

Hij heeft ons vervolgens niets meerder vertoont, noch de plaaften bij de uitgave ons gezonden; 't zij present, het zij aangeboden om te koopen; doch wij hebben er eenig stellen van gekocht van de Heer Fouquet die er een stel of twee met veel beleeftheid heeft present gedaan. Na dien tijd hebben wij met G. Warnars geen der minste communicatie gehad, en hebben nimmer, 't zij voor, 't zij na dien tijd iets van hem gekocht, noch doen koopen; noch hem, zo van ons voorstaat ooit weder gezien.

In dezen toedracht van zaken, en buiten alle betrekking met G. Warnars, ontvingen wij in 1786 zijn brief van dato 20 augustus, Toen ons 2de deel Toneelpoëzij geheel afgedrukt en gereed tot de uitgave binnen zeer weinige dagen het licht zoude zien. Onze verwondering en verontwaardiging waaren groot, echter beslooten wij om zo veel ons mooglijk was de zaak met bedaardheid, geschiktheid en billijke fermiteit af te doen en af te wijzen; waaruit de wisseling der weinige brieven met de Heeren Van Lankeren en Lublink, die hier neven bij leggen, geboren is. Maar met de hoogste verwondering vernamen wij dat G. Warnars de Tytel van ons 2de deel Toneelpoëzij had nagedrukt, met op dezelve niet alleen te stellen, te Amsterdam bij de erven van P. Meijer en G. Warnars, maar ook, met Privilegie van de

Edle Grootmoogende Heeren Staaten van Holland en Westvriesland. Hierop vermoedende dat hij, in navolging van P. Meijer, dit maar op den Tytel gesteld had, zagen wij naar het Jaargetal van de 2^e uitgave van de David, en ontdekten dat de privilegie die wij nimmer hadden kunnen te zien krijgen, gewislijk al eenige jaaren uit moest geweest zijn, omdat dezelve gewoonlijk voor 15 jaaren gegeven word; en dat dezelve dus zou moeten vernieuwt zijn door wijlen P. Meijer, tegen zijn plechtig gegeven woord aan; of door Warnars zelve. Dus beslooten wij hier naar onderzoek te doen, en verhaalde het geval aan een onzer vrienden, alhier te Leyden, die in de regeering een voornaam Rechtsgeleerde was, deze informeerde zich in den Hage naar de Privilegie, en bezorgde ons een Authentike Copy van dezelve, waarbij bleek dat Warnars dezelve had gevraagd, en verkregen den 25 february 1784.

Dat hij dit niet alleen buiten onze kennis, en buiten alle recht gedaan had; maar ook zich meester gemaakt om met, autorisatie der Staaten, onze Werken te veranderen, te verbeteren, en dus mede te leven of dezelve te bederven naar goedvinden niet alleen van hem maar van hem die mogt goedvinden zijn recht over te doen; en dat hij vernieuwing van privilegie vroeg en nam op Werken waarvan Meijer nimmer privilegie had gehad, en dat dus alles bij verdraaijing, valsheid, en onrecht was verkregen. Dit in den Hage bekend geworden zijnde, wierd daar zeer hoog opgenomen, en wij aangemaand, en zelfs bij herhaaling sterk gedwongen, om voor ons zelve op alle onze werken privilegie te vragen, of voor onze Vriend Uylenbroek, of zelfs door Uylenbroek op het 2^e deel, en dat wij slechts eene korte en eenvoudige verklaring wilden geven dat G. Warnars die privilegie buiten onze kennis en toestemming had gevraagd en verkregen. De genegenheid en vriendschap die wij nog voor wijlen onzen Vriend Meijer hebben, wiens reputatie hier in gecompromitteert was, onze afkeerigheid van ongenoegen en proces, onze jaaren en zwakheid, de onrustige publieke tijdsomstandigheden, in de goedaartigheid en timiditeit van de Vriend Uylenbroek, dit alles deed ons besluiten, om, zo Warnars geen nadruk van het 2^e deel der Toneelpöëzy ondernam, het stuk te laten rusten, niet tegenstaande men daar uit den Haage geweldig op aandrang, om gelegenheid te hebben dit misbruik en misdrijf andren ten exempel te straffen, waar na men lang gewenscht had, door deze privilegie in te trekken, en te besluiten om aan hem nimmer eenige privilegie voor eenig werk zou mogen gegeven worden. Wij hebben met niet weinig moeite dit met zoveel voorzichtigheid en zachtheid als ons mooglijk was geweigert en afgekeurd. Leed is het ons dat al de aangewende moeite en vriendelijkheid die de heer Lublink Warnars betoont heeft met hem af te raden iets tegen ons te onderneemen, en vooral den tytel niet na te drukken, van geen effect op hem is geweest, ten beste van de reputatie van zijn Vader en van hemzelve. Doch het schijnt dat de raad en aandrang van de Heer Advocaat Hendrik Calkoen, die echter het verkoopen van de nagedrukte tytel zo het schijnt verhoed heeft, zodat dezelve alleen prezent is gedaan, bij hun geprevaleert heeft, zo als ons van goeder hand is bericht, dat ons te meer verwonderde, dewijl de Heer Calkoen een vriend van P. Meijer is geweest, en wij aan hem verscheide maalen blijken gegeven hebben van achting voor zijne kunde en bekwaamheden.

Hoe het zij, zeer onaangenaam is het ons door G. Warnars in de noodzaaklijkheid gesteld te zijn dit bericht te moeten nalaaten, eenig en alleen om voor te komen dat men van die valschelijk verkregen privilegie na ons verscheide geen misbruik maake van onze wer-

ken, die met zo veel arbeid, zorg en naauwkeurigheid als ons mogelijk was, tot een enkel woord toe, zijn te samengesteld, te verminken en te bederven, of om de Boekverkoper Uylenbroek te benadeelen in het geene hij van onze werken heeft gedrukt, welken wij hem, na ons verscheiden, schenken en verëeren. Verders beginnende dat al het geene van onze nagelaatene Gedichten of werken mogt worden uitgegeven, alleen geschieden zal bij en door de Heer Uylenbroek, wien wij dezelve bij dezen, voor zo veel desnoods in eigendom schenken en verëeren; verbiedende volstrektelijk, zelfs bij vooroverlijden van de vriend Uylenbroek aan G. Warnars daaraan direct of indirect, nimmer eenig deel, veel minder het geheel te geven. En in gevalle men besluiten mogt dat er eenige nagedachtenis van ons geschreven en uitgegeven wierde, gelijk waarschijnlijk is, dewijl veelen onzer Vrienden die gedachten en begeerte reeds uitten, begeeren wij dat zulks door onzen Zoon, of onder zijn opzicht geschiede uit onze, op zijn verzoek gemaakte annotatiën, uit onze geslachtslijst, uit de verzaamling van brieven door Vrienden en verscheidene voorname luiden aan ons geschreeven, en uit de gedichten die voor ons gemaakt zijn; zo ver die allen als hulpmiddelen dienstig kunnen zijn. Verders dat dat opstel aan de Heer Uylenbroek zal worden ter hand gesteld, om bij en nevens de nagelaatene Gedichten gedrukt en uitgegeven te worden. Laatende aan onze Nazaaten verders overig om van dit bericht naar bevinding van zaaken, doch alleen als noodig, gebruik te maken, het zij in rechten of om hetzelfde uit te geven, ons vredelievend hart wenscht oprechtelijk dat dit nimmer noodig zij, en ten bewijze daarvan teekenen wij dit geschrift, in Leyden, den 26^e van de Lentemaand Anno 1788.

N.S. van Winter

L.W. Van Winter geboren Van Merken

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 15 januari 1789

Lucretia en Nicolaas zijn beiden ziek en zwak. Dat weerhoudt Nicolaas er niet van om tekeer te gaan tegen de ongebreidelde hebzucht die hand over hand lijkt toe te nemen. Oplichting met valse handtekeningen wordt niet geschuwd.

Waarde zoon, dewijl door de vermindering der felle koude mijn hand nu als van ontdooit is, heb ik niet willen uitstellen om te probeeren of ik eenige regels tot uwe gerustheid bij een kan voegen. Den 8sten deezer heb ik door Mietje [Maria Bavink] onze aanhoudende en toeneemende ongesteldheid u doen melden die toen door de vreeslijke koude geweldig is verzwaaard geweest. De zwakke toestand uwer waarde moeder bekommert mij billijk meer en meer. De koorts blijft alle nachten. Verdikking van vochten en slijm maken haar benaauwd. De maag begeert geen spijs en kan bijna geen voedsel of verkwikking meer verdraagen. Ik ben zeer mat door de geledene kramppijnen, het hoofd is zwak en de hand traag. Doch nu de stadige koude minder is geeft ons dit beiden eene groote verademing, en onze zwakke gestellen worden thans minder geschokt. Wij hoopen dat deeze verzachting van het weer uwe verkoudheid ook zal doen minderen en van geene nadeelige gevolgen zal doen zijn. [...]

Ik heb in de Fransche Courant het advertisement wegens de valsche wisselbrieven onder zijne [mogelijk de echtgenoot van mevrouw Vollenhoven, net bevallen] handteekening getrokken gezien, dat mij zeer aandeed, dewijl dat hem een groote belemmering, of ten minste hinderlijk in zijne affaire en crediet zou kunnen wezen. De vrees beкроop ons of dit de kraamvrouw [mevr. Vollenhoven] ook zou hebben kunnen ontstellen. 't Zou ons plezier zijn zoo wij verneemen moogen dat dit zonder hinder voor hem of de zijnen kan afloopen. Wat gaat de Schelmerij ver. Wat haalt men ook nog al om en bijeen: men schijnt bij de Suri-naamsche Negotiatiën met combinatiën, prebenden [rentebewijzen] en tontines [vorm van levensverzekeringen] nog niet genoeg geleend te hebben. Men richt weer malmolens op de 30jarige renten met allerlei kunst en vliegwerken; zo lang totdat die luchtbol weder barst. De Amsterdamsche goudmijn schijnt onuitputtelijker te zijn dan de mijnen van Peru en Potosi. Zeker vrind schijnt aan het windas [lier] te zitten en haalt de millioenen op. Nog een miljoentje of twee voor die, nog voor dezen, nog voor enz.

Eenige jaaren geleden gaf een zeeker groot Heer tegen wie men zeide dat hij van te voren wel had kunnen voorzien dat de onderneeming voor de interessanten, niet voor hem, ruineus moest uitvallen, ten antwoord 'ja, ik heb de strop opgehangen maar waarom zijt gij zo drommels gek geweest van er uw kop in te steeken?' Dit behoord, dunkt mij, nog in deezen tijd tot een algemeenen les te strekken vooral omtrent alle luiden die tot alles kans weeten.

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 26 januari 1789

Nicolaas schrijft dat hij blij is dat het met de gezondheid van de familie in Amsterdam vooruit gaat. In Leiden blijft het kwakkelen en Lucretia heeft nog steeds koorts. Orangistische schrijvers als Bilderdijk en LeFrancq van Berkhey kraaien na de restauratie de victorie. Nicolaas constateert dat de belangstelling voor literatuur enorm afneemt.

Al 't geene uw comptoir krachtig en in achting houd, en de negotie tot nut en voordeel kan strekken, is mij tot eene dubbele vergenoeging, want dit strekt niet alleen in de eerste plaats tot instandhouding en roem van uw huis, en affaire, maar ook tot een hoognodige steun van ons ongelukkig Amsterdam en deerniswaardig vaderland.

Voor eenige dagen is capt. Campbel van Philadelphia in Texel binnengekomen. Mooglijk brengt die voor u of voor mij wel een brief van G. Vogels mede, zo gij er iets van verneemt, meld het mij eens, ik heb in geen jaar iets van hun gehoord. De heer L. van Zanten [Santen]⁶²⁹ heeft ons eene visite gegeven expres om ons van de Hr. Munter een vriendelijke groete te brengen, die hem dit zeer hooglijk had aanbevoelen. Zegt aan Zijn Ed. bij occasie dat dit ons zeer aangenaam is geweest, en dat wij hun vriendelijk en hartelijk doen groeten. De pensionaris Boers alhier heeft voor die post bedankt, en gaat naar Zutphen, om, zo men zegt, daar burgemeester te worden.⁶³⁰

629 Laurens van Santen (1746-1798), vrijheidminnend patriot en latijn dichter, in Leiden werkzaam als repetitor.

630 Mr. Frederik Willem Boers (1743-1803), in februari 1788 in Leiden tot pensionaris benoemd. Nam op verzoek van

Ik heb de vertoogen van Salomon⁶³¹ op rijm niet gezien, en heb er weinig, of liever geen, lust toe, zoo min als tot de brochures van Le Franc.⁶³² Ik hoor dat in dit laatste kunststuk voor de Regeering en eenige brave luiden, weder volgens gewoonte, zeer beledigende passagies zijn, en voorts mengelmoes. Schoon er in de Courant staat dat er de bloem van Leydens burgerij bij geassisteerd heeft, meenen sommigen dat buiten de Regeering er zeer weinige andre, het niet van de zemelen daarvan zijn geweest. Men had voor de lootjes [toegangskaarten] een gulden moeten betaalen, maar dewijl dat de onkosten niet kon opleveren, stond, gedurende de vertooning, een bediende van 't weeshuis met een bos [collectebus] aan de deur, en liet voor twee zeshalven, daarna voor één, den toegang vrij. En toen dit stak riep men voor twee dubbeltjes maar, tree maar in, tree maar in. De interessance voor alle lectuur is in tegenwoordigen tijd zeer klein, en 't geen schoon en goed is, schaarser dan ooit. *L'Histoire de mon Temps* van wijlen de koning van Pruissen bevestigt het denkbeeld dat men altoos van koningen maaken moet; en hoe sterk hij naar de naam van Filosooph moog dingen 't is sans souci.⁶³³

Het eene zonderlinge wezen doet mij van twee andere weezens denken. Ik hoor dat Juffr. Wolff en A. Deeken in Trevoux een wijnplantaadje gekocht hebben en daar een wijnberg zullen cultiveeren.⁶³⁴ Wie weet hoe zij bij de vindoinne [druivenpluk] en de pers zich mede met zang en dans zullen vermaaken. Dit nieuws is te mooi om iets meerder bij te voegen.

Weest, nevens onze waarde dochter, hartelijk van ons gegroet, en omhels haar en de lieve kindertjes voor beide uwe oprechtelijk liefhebbende ouders

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 15 februari 1789

Nicolaas vraagt zijn zoon naar de gezondheidstoestand van hem en zijn familie en stelt Pieter op de hoogte van het feit dat Lucretia nu weer wat vast voedsel tot zich neemt en langzaam aansterkt. Zelf hoest hij enorm en heeft veel pijn in zijn rug. Hij schrijft Pieter dat het hoogste doel in zijn leven is 'vergenoegt te zijn, als wij maar onzen pligt, in aan allen wel te doen, kunnen volbrengen, en niemand ons daarin verhindert of ons kwaad doet.' Hij hoopt dat het vrede blijft en de zaken voor Pieter voorspoedig blijven gaan. Hij gaat verder over de politieke toestand in Europa en een overheid die niet in staat is om in de nacht die over de republiek Nederland is neergedaald verandering aan te brengen. In Amsterdam moeten sommigen gedwongen hun huis of buitenplaats verkopen.

zijn vrouw ontslag en vestigde zich als ambteloos burger in Zutphen.

631 Willem Bilderdijk, *De Vertoogen van Salomon* (Amsterdam 1788).

632 Een gedicht en redevoering in de Hooglandse Kerk gehouden over de rechten en plichten van de weeskinderen.

633 Het paleis van Frederik II in Potsdam noemde hij *sans souci*, waarmee Nicolaas Simon maar wil aangeven dat hem het lot van de bevolking niet echt raakte.

634 Betje Wolff en Aagje Deken waren bij de inval van de Pruisen naar Frankrijk gevlucht en zochten nu naar manieren om in hun levensonderhoud te voorzien.

[...] Maar indien onze toestand is zo als de zelve in de uitschrijving van den Bededag⁶³⁵ gesteld word te zijn, hebben wij niet alleen geen nood, maar zijn wij zoo gelukkig dat wij ons kunnen baden in de geopende bronnen van overvloed en welvaaren. Quel Illusion! Wachter wat zegt gij van de nacht? staat in een der profeeten; en het antwoord was 'De morgenstond is gekomen en het is nog nacht.' Ik vrees dat het vooreerst nog wel nacht blijven zal. Voorleeden week is hier en Costy de vertelling algemeen geweest dat Burgem. Hoofd 100 duizend gulden van mevrouw Witsen zou geërfd hebben en nu word verzeekert dat er geen woord waar aan is. Men zou zeggen dat de loogengeest van E.G. (omdat die nu te oud is), hem verlaaten heeft en in een diergelijk wezen is verhuist, want wie heeft anders de kunst om zo frivool te liegen. Dat de vriend N. v. S. zulk een groot huis gekocht heeft, enz. is een teeken dat hij althans niet denkt te verkampen. Men zou zeggen, waar zullen in dezen tijd al de groote huizen, waaronder die van den Hr. Van den Ende enz., die verkocht zullen worden, thans blijven.⁶³⁶ Voor de buitenplaatsen is er een huismiddeltje op: sloopen. Zo dat niet helpt is er zie dat [?] voor, zou Dz v. W. zeggen. Vertel eens aan tante Van Maurik dat de wed. van Corn. van den Bosch⁶³⁷ uit Braband teruggekomen, gevrijd word door Do. Hovens⁶³⁸ alhier; en men zegt dat dit gaan zal. Zijn proces met Vijgh⁶³⁹ is, zegt men, bijgelegd. 'Freide doet die koddenaaren frolik op die felden staan' zong Monsr. Papillion op den Schouwburg [Vrede doet de korenaren op de velden staan]. Omhels elkanderen en de lieve kindertjes voor uwe oprecht liefhebbende ouders.

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 2 maart 1789

Verleden vrijdag morgen werd mijne lieve gade wederom overvallen door een beginsel van beroerte en belemmering in 't spreken. Door ongemeene spoedige en gelukkige hulp van eende aderlaating is de zwaarte van de atakke gebroken en ik hoop dat ik haar met Gods zegen nog wederom uit de klauw des doods zal gered hebben. [...]

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 8 maart 1789

Nicolaas ergert zich mateloos aan alle valse geruchten en roddels die de ronde doen. Wat is nog waar, en wie is nog te vertrouwen? LeFrancq blijft zijn warrige onzin spuien. Op 8 maart, de verjaardag van Willem V, wordt er nauwelijks nog geillumineerd. Zijn populariteit is tot het nulpunt gedaald.

635 Met enige regelmaat schreef de overheid een biddag uit, waarbij het onderwerp werd voorgeschreven. Dat onderwerp viel dit jaar bij Nicolaas Simon niet in goede aarde.

636 Vanwege de economische achteruitgang moeten veel grote huizen in Amsterdam verkocht worden, net als de buitenplaatsen.

637 Cornelis van den Bosch (1728-1788), remonstrants koopman en Rijnsburger Collegiant (de laatste die er preekte). Fanatiek patriot, gevlucht in 1788 met zijn vrouw Elizabeth de Haas (1742-1810).

638 Daniël Hovens (1735-1795), doopsgezind voorganger, bestuurslid KWDAV en patriot.

639 Daniël Vygh, patriots boekverkoper in Leiden.

Onzer beider toestand is en blijft zwak. Hoesten en opgeven van slijm doet ons beiden veel kwaad. De opnieuw ingevallene koude en weinig trek tot voedsel maakt dat de krachten traag bijkomen. Het behoud van mijne waarde patiente is, dat de slaap vrij voordeelig is, zodat de rust eene voordeelige verkwikking heeft. [...] Schoon v. Zaanen⁶⁴⁰ geen medelijden waardig is, echter zijn door zijn schuld de vrouw en de kinderen ook in gevaar gebragt en in verdriet geraakt. 't Zijn menschen, en hoe slecht ook, dan nog medelijden in hun lijden waardig. Een exter het husselen [jagen] af te leeren is zeker geen geringe taak en staat niet elk even wel ter hand. Zo Van Braam daar een kunstje op heeft, zal men hem niet voor een min groot tovenaars moge promoveeren als de Haagsche Natuurkundige proefdoender daar men bijna mirakelen van verhaalt. E.G. zijn dochters en zijn zoon, den eenen wat meer, de ander wat min, zullen wel al hetzelfde [onleesbaar] blijven.⁶⁴¹ Daar zijn er meer die alleen schijnen te leven om kwaad te doen, te blameeren en te liegen. De brochure van Berkhey is uitgekomen. Hij revelt en roert alles onder één. Hij brutalizeert, gelijk altoos, alles. De Regeering, Predikanten, Professoren, Burgerij, Burgemeesters enz. De weinige regenten van het weeshuis maakt hij uit voor dieven en schelmen daar alles wat hij daarvan zegt geloogen is, dewijl het allen door en door de braafste luiden zijn. Als gij het ziet zult gij verwondert wezen dat de boosheid zo ver gaan kan in de zothed van hen die het met hunne onderteekening drukken en willen uitgeven. Liegen schijnt thans in een algemeen gebruik te zijn, als het legaat voor H. Hoofd, de ziekte van de prinses, en de uitnodiging van Paradijs en Koopman naar Den Haag, enz. Ook zegt men dat een zogenaamd antwoord van Vrankrijk op het antwoord van de Staaten rouleert, maar dat het een vals stuk is en getuig een D. Schoon het hier 8 maart is, is het hier stil, zonder illumineren, dog men zal de groote boog op de Breestraat wel verlichten, en die of deze Oranjeklant zal hier of daar wel eenige kaarsjes branden. Als het huis van den heer Van den Ende en dat van wijlen Hr. Braamkamp is verkocht, meld dan eens de prijs en aan wie. Ik ben er nog al nieuwsgierig na. [...]

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 18 maart 1789

Het huis van Van den Ende is voor een behoorlijke prijs verkocht, en ook de obligatiehandel lijkt weer aan te trekken. Nicolaas is hoopvol: dat duidt erop dat het vertrouwen op vrede in Europa toeneemt. Gelukkig is Engeland een deel van zijn geroofde kapitaal kwijt geraakt. Daniël van Alphen volgt pensionaris Boers in Leiden op.

[...] Als de mannen moede en de beurzen plat zijn, worden dit, zoals de Koning van Pruisen in zijne Nagelatene werken zegt, sterke drangredenen tot vrede. 't Komt aan sommigen voor dat onze Republiek thans van de alliantie met Vrankrijk wel af wil wezen en Vrankrijk van 't betalen van het beloofd geld en van de negotiatie die onder de garantie van de Staa-

⁶⁴⁰ Onbekend.

⁶⁴¹ Ook hierboven maakte Nicolaas melding van de kwalijke roddelpraktijken van E.G. Onbekend naar wie hij verwijst.

ten is gedaan en die zij bij [onleesbaar] voor hunne rekening genoomen hebben. Dan zal mogelijk beider oogmerk in dezen tijd voldaan zijn; de 25ste penning zal voor vele goede eindens dus kunnen strekken en voor de aflossing der wissels van de Comp. ook gunstig zijn. De Engelsche Compagnie schijnt, volgens de Couranten, ver van door de Aziatischen roof verrijkt te zijn, eenige miljoenen ponden Sterling armer geworden te wezen. Gestoolen goed bedijd niet, plachte de oude, eerlijke en vrome Hollanders te zeggen, maar dat zijn sprookjes van den ouden tijd; de kunst kan het nu veel verder brengen. Voila, la monde comme il va!

Men zegt dat de pensionaris Boers⁶⁴² alhier zijn demissie [ontslag] vraagt, en dat de heer Van Alphen, de Fiscaal van Utrecht, zijn plaats zal vervullen. Het is alsdan te hoopen dat hij van de hevige geest die te Utrecht thans zo geweldig woelt en werkt niets mag meebrengen. Weest nevens onze dochter van ons beiden hartelijk gegroet en omhels beiden uw kleine goedje.

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, 8 april 1789

Het zal nog tot 19 oktober duren voordat Lucretia van Winter-van Merken overlijdt, maar bijna dagelijks houdt Nicolaas zijn familie op de hoogte van de ontwikkelingen. Lucretia is zeer zwak, ligt bijna altijd op bed en eet vrijwel niets meer. Het is een zware lijdensweg die nu al vier jaar duurt.

Onze toestand is vooral niet beter. Uw moeder is in deze laatste weken nog merkkelijk verzwakt en is opgezet en benaauwd. Wij maaken een droevig concert van hoesten. De strenge winter heeft ons vijf lange maanden doen doorbrengen en 't zal voor mijn geliefde Patiënte veel werks in hebben van wederom te leeren staan en gaan. De Hemel geeve echter dat wij het zullen moogen zien! [...]

Gij hebt voorleden najaar al gezegt mij mijne oude vaerzen en andere gedichtjes en eenige geschriften die gij bij Broeder Muhls papieren nog gevonden hebt, te willen zenden, hetgeen mij aangenaam zou wezen, dewijl ik genoegzaam al die oude geschriften of verlooren of weggedaan heb. [...]

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, 5 mei 1789

Mijn brave buurman de Heer de Leeuw, geremoveerd rector van 't latijnsche school in Den Haag, omdat hij een sterk patriot was,⁶⁴³ is onlangs eenige dagen Costy [in Amsterdam] geweest bij zijn schoonzoon de heer Serrurier;⁶⁴⁴ die hem in Concordia [et Libertate] gebracht

⁶⁴² Zie hierboven.

⁶⁴³ Simon de Leeuw (1731-1813), vanaf 1769 rector aan de Latijnse school in Den Haag.

⁶⁴⁴ Hendrik Cornelis Serrurier (1754-1812), welgesteld koopman, lid van Concordia et Libertate, later bekend van zijn pogingen

heeft, daar hij veel genoeg in heeft gevonden; ook heeft hij in 't Kweekschool geweest om het portret van De Ruiter te zien, waarover hij verbaast heeft gestaan, en zo opgetogen dat men hem in geen half uur daarvan af heeft kunnen krijgen; in zijn verhaal dat hij er ons van deed, was de goede man nog geheel opgetoogen; 't geen ons veel plezier deed.

Wij hebben van het zaad van den Mangelwortel [voederbiet] in het Bericht van de Maatschappij van den Landbouw Costy [uit Amsterdam] laten komen, dewijl de berichten in de Fransche en Engelsche papieren al van 1 en 1½ jaar onze attentie getrokken hadden. Wij hebben er terstond gebruik van gemaakt. Den 1 mei is er al van op Bijdorp geplant en ook door een braaf en kundig warmoesier [tuinder] buiten de Zijlpoort. De goede God geeve dat het wel slaage, en de proef bevestigde dat het ook in ons land strekken mag tot nuttig en gezegend voedsel voor menschen en beesten. Wij hebben er verscheide Vrienden ook wakker op gemaakt, die menschlievend zijn en er ook ten eersten van zullen laten planten. Gij zult er op Voorland zekerlijk ook wel een proef van neemen. Wat zouden die kostelijke wortelen, zo wel als de aardappelen, een schoone provisie, ook voor de koopvaardij en de Oostindische scheepen kunnen opleveren, vooral als dezelve ook aan de Caap voortgeplant wierden.

Zo gij de Memoire Justificatief van Madame Valois de la Motte, wegens de beruchte Collié [collier]⁶⁴⁵ niet gezien hebt, moet gij die vast zien te krijgen; dat is een stukje nooit voor dezen vertoont; gij zult nooit iets diergelijks gezien hebben. Weest nevens onze dochter van ons beiden hartelijk gegroet en omhels te samen de lieve kleine kinderen.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 21 mei 1789

Na het uitwisselen van gezondheidsnieuwtjes, en het bericht dat Lucretia in Bijdorp even in de tuin is geweest, gaat Nicolaas verder over de actualiteit.

Hebt gij den eisch van satisfactie [genoegdoening] van het huis van Brunswijk in de Courant gezien, wegens de gedachtenis van wijlen de Prins Lodewijk, dat zal, vrees ik, wederom niet veel goeds beteekenen. De histori van Professor Voorda⁶⁴⁶ alhier is ook nog niet afgedaan. De zoon van professor Kluit is hier postmeester in het Comptoir geworden, in plaats van de Hr Wolters, die bedankt heeft. Prof. Schultens heeft zondag zijn vrouw, die eenige dagen in den Haag te kermis geweest was, weezen haalen, en thuis komende, vonden zij twee hunner zoontjes aan de steenpokjes, schoon ze voorheen ingeent waaren. Doch ze zijn, hoor ik, al genoegzaam weder beter. 't Is hier Kermis en Kaat Mossel zal met een koek kraam staan, en hondert andre dingen, zo mooi, die ons niet interesseren. Maar 't zal ons zeer aangenaam zijn te verneemen dat Gij, onze waarde

om na de vlucht van de Oranjes in 1795 van het leegstaande paleis Het Loo een opvanghuis voor weeskinderen te maken.

645 Jeanne de Saint-Remy de Valois (Comtesse de la Motte) (1756-1791), *Memoires Justificatifs de la Comtesse de Valois de la Motte, écrits par elle-meme* (London 1789). Beroemde courtisane en oplichtster, die zich met allerlei trucs van het voor de overleden koningin bedoelde diamanten collier had gestolen. Onderwerp van verschillende films en boeken.

646 Professor Bavius Voorda is als hoogleraar ontslagen omdat hij weigerde de eed van trouw aan Willem V te tekenen, een eis waaraan iedere hoogleraar moest voldoen. Schultens ondertekende wél.

Dochter en de lieve kinderen fiks en fris zijn en op Voorland zich vermaaken en rondspringen. Niets is aangenamer dan de Kinderlijke vreugd en de kalmte van een vergeoegden ouderdom.

P.S. Groeit de Mangelwortel al? De onze groeit zeer voorspoedig.

28 juni 1789 Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter

In de afgelopen maand heeft Lucretia nog twee toevallen gehad en het is een wonder dat ze nog leeft. Ze is heel blij dat de mangelwortel het zo goed doet in Nederland. Daarmee kan mogelijk hongersnood worden voorkomen.

Gisteravond laat was de verheffing van de pijn in de borst zo sterk dat men een Sp [Spaanse] vlieg op de borst heeft moeten apliceren [aanbrengen] en heden nog openhouden. De koorts en dus ook de pijn is op dit ogenblik wel iets minder, maar zo tegen de avond de koorts weder op zet, zoo wel waarschijnlijk is, zal de toestand niet beter zijn. De nacht is rusteloos geweest en dus is en blijft de krankheid groot en zorgelijk; daar wij bij ieder ongeval van tijd tot tijd verliezen, zullen de krachten eindelijk moeten bezwijken. Ik moet op haar verzoek U en de Uwen hare groeten, enz., gistren gemeld, herhaalen. Nog kan haare weldaadige en liefderijke ziel niet rusten. Zij zegt met een enkel woord: schrijf toch aan onzen Piet van den Mangelwortel en dat ik nog de troost heb dat ik heb mogen helpen zorgen dat menschen en beesten eeten zullen. De wortel groeit hier wonderdaadig weelig en sterk. Voor eenige daagen hebben wij al de bladen van circa 30 uitgewiede worteltjes hier uit den tuin uit nieuwsgierigheid laten klaarmaken en tegen spinnagie [spinazie] geproeft, die zij zeer ver overtreffen en is zo delicaat en delicious als wij nimmer ooit eenige groente geproeft hebben. Buiten is zij zo weelig gegroeit dat wij morgen de tweede afpluk verwachten, die ik hoop te eeten. Zo de wortel op zijn tijd zo wel voldoet, is die zegen voor Nederland een plechtige Dankdag waardig, dan voor de zogenaamde gezegende omwenteling [het herstel van Willem V] daar dit als een waare bron van overvloed en welvaart door Gods goede voorzienigheid zelve schijnt geopend te zijn. [...] Ik heb voor eenige dagen een brief van G. Vogels, dato 28 april ontvangen. Hij is zeer wel, en zijn vrouw in een gezeegende staat.

Pieter van Winter aan Anna van der Poorten, Bijdorp rond 8 juli 1789

Lucretia van Merken is zeer zwak en Pieter gaat op bezoek.

Gisteren bij de oude lui komende heb ik hun nogal redelijk gevonden na hun toestand. Moeder egter wat zeer vermindert, het lichaam en de beenen dik, de trony, de armen en handen mager, de kleur zeer vaal, evenwel onder het spreken look zij wat op maar zij is zo zwak dat zij het concept van Ued met de kinderen te zien terzijde stelt.

Pieter van Winter aan H.A. Schultens, Amsterdam 16 juli 1789

Pieter vraagt de familie Schultens te logeren, inclusief de jongen Isaac Hodshon, telg uit de steenrijke Haarlemse familie door Schultens in zijn huis opgenomen. De verwachting is dat Lucretia niet meer lang zal leven.

Wat zegt nu de hoogleraar van dit [logeer]plan! Want hoewel ik niet gelijk Lublink leef en sterf bij plan, hou ik toch meer van een plan als geen, in de meeste gevallen en ook in het tegenwoordige. Is er eenige apparatie van reusite? [kans op succes]. Of moet ik de geheele idee van u te zien aan het geval aan het noodlot of aan een grappige samenloop van onvoorziene gevallen overlaten?

De toestand mijner tweede Moeder is zekerlijk zodanig dat ik reeds dagelijks de laatste tijding daarom heb verwacht en indien ik niet reeds te vooren eene ferme afspraak had met mijn Vader om hier te blijven volgens zijne begeerte, zoude ik overgekomen zijn iets dat egter naar ik mij voorstel wel zal gebeuren wanneer het geval afgeloopen zal wezen.

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 19 juli 1789

In Frankrijk is de revolutie uitgebroken. Op 24 juli komen de eerste gevluchte Franse aristocraten ('de graaf van Artois en andere grooten') aan in Amsterdam.

Waarde Zoon, De omwenteling in Vrankrijk is alledoodlijkst. Dat zal een totale ruïne van 't Rijk en helaas, van al de Fransche fondsen maaken. Welk een ramp voor ons Vaderland! Welk een ramp voor u, die er gewis sterk in geïnteresseert zijt [belegd heeft].

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 1 augustus 1789

Na de restauratie van Willem V, neemt zijn aanhang nog steeds wraak op de patriotten, bijvoorbeeld door de slangen van de brandspuit door te snijden wanneer er een molen van een patriotse molenaar in brand staat. In België, 'Braband', verwacht men dat het ieder moment tot een opstand tegen Josef II kan komen.

Den uwen van Woensdag avond heb ik wel ontvangen, en 't verheugt mij dat gij in de twee gemelde voorgevallene ongelukken zo genadig bevrijd en bewaard zijt gebleven. Ik hoor dat men bij de brand van de moolen de slangen der spuiten aan stukken gesneden heeft, omdat de molenaar geen oranjeman was; welk een boosheid! Maar de bewaaring van onze lieve Dochter is in allen opzichten gelukkig een groter zegen, daar de schrik en verlegenheid voor 't in de sloot vallen of loopen van Naatje haar geen hinder in haar kraamtoestand heeft gedaan [...] Naatje is wel eens meer van de wal in de sloot geraakt, dat het veel werks gehad

heeft haar op 't land te krijgen. Het ziet er in Vrankrijk deerlijk uit; ook schijnt, volgens de Couranten, de opschudding in Braband ook uit te barsten. De boog, te sterk gespannen, springt voor scheuren, zegt de historieschrijver Hoofd ergens.

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 30 augustus 1789

Nicolaas trekt zich het lot aan van boekbinder B. Pret, wiens familie eveneens getroffen is door orangistische wraakacties. Hij vraagt Pieter of hij voor een van zijn zonen iets kan regelen.

De Boekverkoper Pret, die de beste binder is, die niet alleen hier, maar in de provincie is, en 't boek van 't leven van de Ruiter aan 't Kweekschool door ons present gedaan, en de comptoirboeken, u onlangs gezonden, gebonden heeft, is een man met vrouw en acht kinderen. Zijn drie oudste zoonen, die in de wacht getrokken waaren, hebben met eenige burgers toen naar Utrecht moeten uitgaan en dus als Patriotten onder het gemeen bekend, heeft dat gezin, nevens andren, na de ontwapening der burgerij, bij den inval der Pruissen, door glazen inslaan en verdere insolentien [bedreigingen] veel geleden. Vader en drie zoonen zijn vervolgens in de hooge contributie voor wachtgeld gezet op diep in de *f* 50,-. De vrouw is door schrikken en vermoeidheid, ze denken, zeer ziekelijk en ongezond; zodat er voor dat huisgezin geen optobben meer is, en in stilte ondersteund moet worden, dewijl het zeer braave luiden zijn. De oudste zoon is bij de ijverige en altoos werkende Vader, de tweede zoon, die zilversmid is, is in een andere stad gaan werken; de derde, die het boekbinden in uiterste perfectie verstaat en in een andere stad geen vicarie vinden kan, dewijl de boeknegotie in dezen tijd als geheel dood is, wil naar Oostindien om het ouderlijk huis te verlichten. Is binnen 21 jaaren, en had gaarne een klein baantje in hoop dat hij op Batavia boeken voor de Comp. En braave luiden zal kunnen binden, mooijer dan zij ooit gezien hebben. Hij kan ordinair schrijven en sijferen. Zo hier toe kans was, zou dit eenige verlichting voor dat droef gezin wezen; en uit menschlievendheid, mij plezier zijn.

Een zeeker Heer, waar bij eenige aanzoek gedaan is, had gezegt, dat hij geen occasie [gelegenheid] had en geen Patriot zou durven proponeeren [voorstellen]; waarom ik zeer gelagchen heb; want dewijl dat volkje hier in de weg is, en men het kwijt wil wezen, moest men, zo mij dunkt, die ten eersten voorthelpen. Dit voor een lagcherijtje. Maar kunt gij voor de Jonge een occasie [betrekking] vinden, en hem ginder aan 't binden of aan de pen helpen, zoud gij een goed werk doen, en er meer lof van hebben dan een zekere bejaarde Dame door aan een oude dominé te huwen.⁶⁴⁷

647 Met de laatste opmerking refereert Nicolaas aan de ophef rondom het huwelijk van tante Maria van Winter met de 64-jarige ziekelijke predikant Perizonius. Zie daarvoor de brief van Jacob Muhl aan Pieter van Winter en Josina van Maurik, 19 augustus 1778.

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 6 september 1789

Nadat Pieter heeft geschreven dat er geen plaats is bij de Oost-Indische Compagnie, schrijft Nicolaas dat de jongen nu als matroos is aangemonsterd en voor *f* 8 naar Batavia gaat en bang is dat hij als onge oefend matroos anderen in gevaar zal brengen. Wél ondersteunt Pieter de familie Bavink in Amsterdam met een stuk grond en met werkgelegenheid.

‘Kluchtig is dat gij schijnt vergeeten te zijn dat Uwe Tante aan een Predikant is getrouwd geweest.’

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 6 oktober 1789

Pieter moet naar Den Haag en wil over acht dagen naar Leiden komen. Nicolaas vermoedt dat Lucretia die dag niet zal halen.

Om mijn groote vermoeitheid en mijn zeer zwak hoofd, zal ik met een woord u slechts melden dat de droeve toestand uwer waarde moeder even elendig en even gevaarlijk is. Gistren, na een naare benaauwde nacht, volgde voormiddag eenige weinige stilte, maar kort daarop kwam, met opgeven van eenige slijm, al het weinige vocht dat die nacht en des morgens nog gebruikt was, er weder uit. So ook heden op de middag. Dus blijft er niets meer in. Gistren avond ten 9 uuren was er een toeval dat volstrekt het einde van haar lijden scheen te zijn. De laatste snik mankeerde, en dus zijn wij weder in de voorige elend. Dewijl die, tegens alle menschelijke gedachten, blijft duuren, is God alleen het einde bekend. 't Is echter niet denklijk, zo als het nu staat, dat het tot heden over acht dagen duuren zal. Gaat uw Haagsche reis voort, moet het maar gaan zo als het dan kan. Mijne brieven aan de familie en weinige vrienden hebben daar geen hinder bij; en des noods zijn de bekendmakingen Costy mij onverschillig. De ordre voor de kerk is met een boodschap te krijgen. Mijn dierbaar Zieke is zo ver verzwakt dat ik dacht dat het, zo gij bij ons aankomt, bezwaarlijk zal te wagen zijn haare liefderijke aandoeningen op te wekken, daar zij zekerlijk u voor de laatste maal als dan nog zien zou. Hoe het zij, ik heb mijn ziel gewend bij 't oogenblik te leven. God leeft, de Heer regeert. Na hartelijke groet ben ik altoos uwe oprechtlijk liefhebbende vader.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 12 oktober 1789

Na nieuws over het ziekbed, is er ook verheugend nieuws over de mangelwortels. Die zijn ook ingezaaid bij herberg De Fontein in Leiderdorp. Het lukt nu al om het gebruik van de mangelwortel te populariseren.

Verder moet ik, op haar verzoek, u met een woord melden, dat te Leyderdorp, in de Fonteyn bij de vryenbrug, de mangelwortels tot een verbazende dikte zijn aangegroeit. Ik heb he-

den van enen de maat gekregen, die is 1x3/16 el dik. Zij staan allen zo schoon dat men van rondom daar naar toe komt om die te zien. Ik heb een wortel die 6 [ons] weegt, van buiten gekregen; dat al een heel [stuk] is. De bladen beginnen hier familjaar in gebruik te raken, inzonderheid voor de groente in soep, dat zeer in de smaak valt. Zij heeft met den grootsten ijver 't zaat dier plant hier in Leyden gebracht en voortgezet en ziet er boven verwachting nog dit nut van, dat haare dankbare ziel verkwikt, die al weldoende van deeze aarde scheiden zal.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 19 oktober 1789

| Rouwbrief.

Waarde Zoon, Op het zien van dezen zult gij beseffen dat het gevreesde onheil mij is overgekomen. Heden op de middag half 12 uur heeft mijn dierbare gade, uwe trouwe moeder het einde van haar levensloop bereikt, en haar hemelsche ziel aan haare God en Vader wedergegeven. Hier in de noodige lijst om de bekendmaaking te bezorgen, en voor het graf. Altoos uw liefhebbende vader.

| 20 oktober gaat de bekendmaking de deur uit.

Het heeft de Hoogste Wijsheid behaagt mijn geliefde Echtgenoote, LUCRETIA WILHELMINA van MERKEN, haar deugdzaam, werkzaam en nuttig leven, gisterenmiddag te doen eindigen in den ouderdom van ruim acht en zestig jaaren. Door een aanhoudende en steeds toeneemende ongesteldheid zijn haare verzwakte lighaams-kragten in 't einde bezweeken; maar zij heeft haar godvruchtige, verstandige en liefderijke ziel zoo kalm en welgetroost aan haaren God en Zaaligmaaker wedergegeven als zij door zijne genade in hemelschen invloed heeft bestaan en geleefd. Ik, die altoos haare hoge waarde heb gekend, dank de Algoedheid, die dat dierbaar Pand zijner gunste een reeks van jaaren en een en twintig van dezelve in een heilrijken Echt, aan mijne trouw en zorgen heeft toebetrouwd. Haare Gedagtenis en Dichtwerken zullen billijk bij tijdgenooten en nakomelingschap in agting en duurzaam roem blijven. Mijn zwakke toestand, hooge jaaren en haar gemis, doen mij hoopen niet lang van haar gescheiden te zullen zijn. Gods aanbiddelijke wil geschiede. Uwe Vriendschap deele in mijne droefheid. Ik ben en blijf met alle agting U WelEdeles Ootmoedige Dienaar N.S. van Winter.

| Lucretia wordt 's morgens om half negen in alle stilte begraven. In de begeleidende brief van Nicolaas meldt hij dat hijzelf niet meekomt met het jacht dat het lijk van Lucretia naar de Oude Kerk in Amsterdam brengt, waar zij in het familiegraf begraven zal worden. Naar alle waarschijnlijkheid zijn ook de dienstbodes, op dat moment 25, 20 en 7 jaar in dienst, in Leiden gebleven. Dat is des te opmerkelijker omdat zij Lucretia jarenlang, dag en nacht verzorgd hebben.

Waarde zoon,

[...] De heren Schultens en Verleus helpen mij heden aan de [rouw] bieven die allen op Costy en [?] gaan. [...] Ik kan het Jacht van hier niet voor vrijdag avond ten 8 uren krijgen; wanneer ik het zal afzenden om zaterdagmorgen direct aan de Oude Kerk te komen, vast geen koets, 't lijk moet eenvoudig bijgezet worden, dus komen er geen 14 of 12 dragers te pas, dat dus de overledene verboden heeft, en ik geheel afkeur en niet begeer. 't Lijk zal hier alleen met 6 man in 't jacht gezet worden, ieder zal *f* 6 hebben, omdat het hier veel opspraak zou baaren indien ik hier iets minder gaf. Dus moeten 6 of 8 man Costy het ook doen, al is 't met de baar onder de hand. Dus moet er geen volle order draagplaats voor gegeven worden, even als hier, moet het Costy meer zijn van hier, van niet meer dan *f* 9. De twee Aansprekers van hier komen altoos met het jacht mede, tot aan of ligt in de Kerk en worden ook daarvoor alvast door mij betaalt. [...]

De begeerte van uw waarde moeder is geweest, en de mijnen is, dat 2, 3, of 4 vrienden aan of in de kerk verzocht worden te komen, opdat in hunnen tegenwoordigheid de kist in het graf gezet worde; daar volstrekt ruim een plaats in moet overblijven. Door uwe ziekte en de zwakheid van Broeder Pieter zal die u nog [noch] hem toelaaten daar te komen. Verzoek Broeder Johannes, de Hr a Bois⁶⁴⁸ (zo hij wil), voorts de heeren Lublink, Griethuizen, Bosch, Hartsen, Oosterhout⁶⁴⁹ na dat gij het best keurt of kunt doen.

Johannes Lublink de jonge aan Nicolaas Simon van Winter, Amsterdam 25 oktober 1789

Op 19 oktober 1789 was Lucretia van Winter-van Merken overleden en volgens afspraak zullen zij beiden in de Amsterdamse Oude Kerk worden begraven. Haar lijk wordt er op 24 oktober bijgezet. Aanwezig was Johannes Lublink.

Gewisselijk trof het bericht van het overlijden uwer dierbare Echtgenoot, die wij ook het geluk hadden onze Vriendin te mogen noemen, ons allen veel sterker, dan wij, na zo veele droevige voorbereidingen, hadden kunnen vermoeden. Zo zeker is het, dat menschen van uitmuntende verdiensten, door eene laatste scheiding met nadruk leeren, hoe zij ons altoos te vroeg ontvallen. Wij gevoelen, Waardige Vriend, wij gevoelen uwe bijzonder gemis. De vertroosting van Reden en Godsdienst alléén kunnen het in zekeren graad, vervullen. Dit wenschen, dit bidden wij dat u de Algoedheid rijkelijk mogen doen ondervinden! Aan het gunstig aandenken Uwer Vriendschap, ben ik het verschuldigd, dat ik de bijzetting in het graf heb mogen bijwoonen, die voor mij niet dan vruchtbaar kon wezen in heilzaame nagedachtenis: ik erken dit met dankbaarheid. Vergunne ons verder uwe aanhoudende genegeheid, ontfang de hartelijkste groeten en oprechte heilwenschen van mijne Echtgenoot en Dochter, en laat mij altoos zijn...

648 Hendrik du Goudi a Bois, makelaar, opziener van de Remonstrantse gemeente in Amsterdam.

649 Wie deze Oosterhout is, is onbekend, maar hij moet een goede vriend van de familie zijn geweest.

Nicolaas koopt op 9 november in de Oude Kerk graf nr. 45 middelkerk en nr. 115 zuidzijde, maar het echtpaar is uiteindelijk in één graf bijgezet (op de bewaard gebleven grafsteen staan de initialen van beiden). Pieter vraagt hem naar Amsterdam te komen. Het huis van Douwes staat te koop, maar Nicolaas moet daar niet aan denken. In Leiden komen er allerlei mensen langs die hem vragen of zijn 'plaatsje' Bijdorp ook te koop of te huur is, en een predikant biedt hem negenduizend gulden. Het duurt niet langer dan een maand voordat hij Bijdorp voor dat hoge bedrag van de hand doet. Hij heeft nu veel spullen over en die komen vast van pas op Voorland. Nicolaas hoest nog steeds heel erg, maar langzaam komt hij weer wat bij van alle spanningen. De toneelstukken van hem en Lucretia lopen nog steeds goed, want op 28 november 1789 meldt hij 'ik hoor dat men onlangs te Nimwegen met de grootste toejuiching Jb Sim. De Rijk en de Gelonide heeft vertoont; welk laatste stuk boven alle verheven is geweest. Dat mij niet verwondert. Costy zal door liefhebbers in konst Menzikoff vertoont worden.'

H.A. Schultens aan Pieter van Winter, Leiden 5 december 1789

Kort na Lucretia van Winters begrafenis vat het Leidse letterkundig genootschap Kunst wordt door Arbeid verkregen, het plan op om in de Oude Kerk in Amsterdam een grafmonument voor haar te plaatsen. Hoogleraar Schultens neemt als erelid en vriend van de familie, contact op. Zoals later nog zal blijken, is het plan van KWDAV niet erg doordacht.⁶⁵⁰

Veel geluk mijn waarde Heer en Vriend met Uwen tweeden Soon.⁶⁵¹ God doe hem tot Ulieder vreugde weelig opgroeien, en bevestig, door zijnen en Uwer overige Kinderen voorspoed, den bloei en het geluk van Uw huis en Geslacht! De Kraamvrouw, hoor ik met vreugde, dat zich naar den tijd zeer wel bevindt. Onse hartelijkste wenschen strekken tot haare spoedige herstelling; gelijk ook tot de Uwe, die ik met leedwezen verneem dat langzaam voortgaat.

Wat is toch ons leven een raar mengelmoes van blijdschap en verdriet. Men wordt uit een druk, bezig, woelig leven gedurende een paar maanden in huis en in de ziekenkamer geconfindeerd [opgesloten]; en zuchtende onder den harden dwang van werkeloosheid, ontvangt men van zijne Huisvrouw eenen jonggeboorenen, die het gevoel van ziekte vergeten doet, de ziel opheldert, en daar door de beste doctor wordt.⁶⁵² Ik vertrouw, mijn Vriend gelijk ik het wensch dat Gij dit thans volkomen ondervinden zult.

650 Over het voornemen om het beeld te plaatsen: Lieke van Deinsen & Cor de Vries, 'Haar faam is zacht en rond. Nieuwe inzichten over de mislukte oprichting van een monument voor Lucretia van Merken', *TNTL* (2022). Na de restauratie wordt Schultens in zijn werk als hoogleraar op de universiteit tegengewerkt. Zijn inkomsten dalen nu sterk en hij wordt ziek van de zorgen. Tijdens zijn rectoraat had hij zich, zoals de meeste hoogleraren aan de universiteit, patriotsgezind opgesteld.

651 Deze tweede zoon, Pietje wordt genoemd, is op 2 december geboren, maar zal op 6 januari 1791 overlijden. Pieters oudste zoon is Josua Jacob (1788-1840).

652 Pieter is behoorlijk ziek geweest.

Uwen waardigen Vader heeft deze heugelijke gebeurtenis eenen heilzaamen balsem op zijne wonde gelegd. Ik was dezen morgen bij hem, en vond hem buitengemeen opgewekt. Hoe zeer zijne ziel met de nagedachtenis zijner Lucretia vervuld is zag ik echter duidelijk, dat zijne kinderen en kindskinderen geen minder ruime plaats on dezelve beslaan. Ook begin ik meer en meer moed te krijgen dat Hij zijn gemis kalmer en gelatener dragen zal dan ik te vooren vreesde. Thans zijn zijne gedachten verbaasend werkzaam op de uitvoering van het ontwerp. Dat eerst bij eenige Leeden van het Poëtisch Genootschap alhier ontstaan zijnde, steeds ernstiger begint overwogen te worden, om een Monument ter eere van de Overledene bij haar begraafplaats op te richten. Zeer natuurlijk is het dat de Oude Man door dit denkbeeld als verkwikt wordt.

Ik kan echter niet ontveinzen (en heb het aan Hemzelve zo veel ik zonder wreedheid doen kan, te verstaan gegeven) dat mij de idee niet ten vollen behaagt. Als ik mijn zin heb zal men wachten tot dat men één monument voor beiden kan oprichten; op dat vervuld worde het geene gezegd is in het tweede boek Samuels Cap I vs 23 die ik beminde in haar leven en zijn ook in haaren dood niet gescheiden. In de daad N.S. v. Winter en L.W. van Merken zijn ook als dichters zo onafscheidelijk in gedachten van alle menschen vereenigd, dat ik het ten uitersten incongru [onbillijk] zoude vinden de gedachtenis van de eene boven die van de andere te vereeren. Ook verbeelde ik mij, dat Gij (abstract van de relatie tot de man als Uwen Vader en de zaak in zichzelf beschouwende) van hetzelfde gevoelen zijn zult. Ondertusschen, het zij mijn concept, het zij dat van anderen, praevaleer, zeker is het dat men niets entameeren [beginnen] moet zonder verzekerd te zijn en formeele goedkeuring te hebben van de Amsterdamsche Regeering. Hierin zal alvast geene zwaarigheid zijn. Maar ik wenschte wel, dat iemand ons den convenabelsten [bruikbaarste] weg om dit met de beste gratie te verkrijgen wilde aanwijzen. En als die iemand de Heer Bewindhebber van Winter zijn kon, zoude gewisselijk het succes der zake aanmerkelijk daar door bevorderd worden.

Zodra gij lust hebt eenige regels aan mij te schrijven zal het mij aangenaam zijn Uwe gedachten op dit sujet te vernemen, en in de gelegenheid gesteld te worden om mij daarna te gedragen. Intusschen herhaal ik onser beide wenschen voor Uwe en der Kraamvrouw spoedige herstelling, en betuige steeds in waarheid te blijven.

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, zonder datum (rond 07 december 1789)

De eerste verzen voor een bundel ter nagedachtenis van de dichteres verschijnen en er worden plannen gemaakt voor een Lofrede, die in Felix Meritis gehouden zal worden. Nicolaas bezit geen geschikt portret van Lucretia om in het Pan Poëticon te plaatsen. Hij is verheugd te horen dat het genootschap een monument voor haar wil oprichten, maar voorziet dat die onderneming op moeilijkheden kan stuiten.

Dat onze oude vriend de Hr. P.H. Bakker en onze brave vriend Lublink een vaers gemaakt hebben op uw waarde moeder, is zeer aangenaam. Ik weet reeds van meerder die zeer goed

zijn zo men zegt, en van een dat uit de schoonste toon zijn zal. De Lofreden [iemand in Felix Meritis had het voornemen daartoe uitgesproken] daar gij van zegt, zou ook uit die handen komende, en vriendelijk naargezien, wel zeer goed kunnen zijn. Het zal u niet minder dan mij ten hoogste verwonderen dat het raport of gezegde van Mevr. Vollenhoven, 't welk mij geheel abusief en onmooglijk voorkwam, zodanig niet is.

Voor een dag of vier kreeg ik eene beletvraging voor twee heeren van het kunstgenootschap alhier; Kunst word door arbeid verkregen, die ik billijk opwachtte, in gedachten dat het een visite van rouwbeklag of een vaers zou zijn, dewijl zij wekelijks uit naam van de geheele Sociëteit hadden laten vragen in de ziekte uwer w. Moeder. Het eerste was ook de entrée; en toen was de boodschap van de plechtige commissie een verzoek om het Pourtret te moogen hebben voor het Pan Poëticon,⁶⁵³ om bij het mijne aldaar te plaatsen; en eene sollicitatie om onzer beider Pourtretten te willen uitgeven. Dit heb ik zacht en beslist beantwoord met te zeggen, dat er geen voldoende Pourtret van mijn W. Gade was, maar dat ik 't een en ander in mijne bedenking neemen zou. Toen volgde, zeer gracieus, een bericht, dat het genootschap in overweging genomen hebbende, de uitmuntende verdiensten, deugd en kunst van den overledene, het nut door haar in allen opzichte aan 't algemeen gedaan, en de dankbaarheid en roem van haar tijdgenooten en nakomelingschap verdiend; billijk verdiende een openbaar blijk van achting te moogen en te moeten geven met voor haar een publieke gedachtenis te stichten. [...] Gij kunt denken, hoe mij dit verzette en ontroerde. Wat bedarende toonde ik hen mijne verwondring en gaf hen te kennen, dat dit blijk van hoogachting voor haar die mij zo dierbaar was, niet anders dan aangenaam zijn kon, maar dat het voorneemen mij in allen opzichte zeer onuitvoerlijk voorkwam, enz. [Het zou het eerste openbare gedenkteken in de Nederlandse geschiedenis zijn dat aan een vrouw gewijd zou zijn]. [...] Schultens kwam mij met de bevalling uwer Huisvrouw Filiciteeren en vervolgend dat ik de bovengemelde Commissie ontvangen hebbende, het mij medegedeelde voornemen wist. Dat het voorstel in de groote vergadering door meer dan veertig buitenleden bijgewoond, gedaan was, en met algemeene blijdschap was goedgekeurd en aangenomen, en ieder bereid was daartoe te contribueeren.

Pieter van Winter aan H.A. Schultens, Amsterdam zonder datum (antwoord op vorige brief)

Pieter van Winter is het met Schultens eens en vindt een beeld voor Lucretia alleen eigenlijk iets te veel eer omdat zij volgens hem nooit tot haar grootse prestaties had kunnen komen zonder de hulp van zijn vader Nicolaas Simon van Winter. In een kort levensbericht van Lucretia en Nicolaas Simon dat hij aan KWDAV schrijft en dat in het archief van dat genootschap bewaard is gebleven, herhaalt hij het belang van Nicolaas voor het schrijverschap van Lucretia.

653 Het Panpoëticon Batavûm was een 18^e-eeuwse kast in het bezit van KWDAV, waarin de geschilderde portretjes van meer dan driehonderd Nederlandse schrijvers waren opgeborgen. Het portret van Nicolaas Simon is bij de buskruitramp in 1807 vernietigd.

Mijn waarde Schultens, ik ben nog zeer zwak en zal dus kort moeten zijn. Niets aangenaamer dan uwe letteren, van felicitatie met de geboorte van mijn tweede zoon, wij krijgen nu zoveel spruiten dat wij ophouden brieven van communie te zenden. Uw vriendelijke aandenken behaagde egter ons zeer en uw bericht wegens mijn Vader is voor mij een balsem, want zo zijn trek na ons verlevendigt is, kan ik u verzekeren dat de mijne na hem eene onberekenbaare hoogte heeft beklommen. Ook de brieven van den waarden Man zijn allertertelijkst en vertederen mij dikwils. De Hemel zij er voor gedankt.

Wat het Monument betreft, ik ben te zwak om er zoveel over te schrijven als nodig is om Ued mijne denkbeelden erover medetedeelen, gaarne zoude ik Ued er mondeling over spreken daar Ued zo mij gemeld word misschien in 't kort over staat te komen. Met een woord egter Zalig [?] onder ons – als kunstrecht abstract denkende – dan geloof ik dat het haar alleen gewijd kan worden als Unicque Dichteresse zoals dat aan Vondel als unicque Dichter is gewijd geworden.

Doch dat 'er geen onrecht zoude geschieden al deelde de ouden Heer in het honneur dat kan ik Ued op mijn woord van Eer verzekeren, want welk talent van Verificatie de overledene ook gehad heeft, het is zo zeker als wij Leeven en ik heb dit van nabij gezien, dat ik allerlevendigst van ben overtuigt, dat nog het Nut der Tegenspoeden zo fraai als het nu is, ooit zou hebben kunnen voor den dag komen en vast geen David en nog oneindig minder de Germanicus etc., indien mijn oude Heer niet ongelooflijk voor en met haar aan de ingrediënten en aan het ontwerpen, aan de schikking, houding, boulering etc. gearbeid had. Het plan maken, het ensamble is volstrekt zijn zaak, zijn werk geweest waarin hij bijzonder kunstig is.⁶⁵⁴

Voeg er nu zijn eigen werken bij, vooral zijn Monzongo gemaakt volstrekt alleen lang voor zijn huwelijk met haar en uit alles rijst eene billijkheid dat hij niet van haar gescheide blijve, schoon de waereld dit niet alles kan weten, maar ik meld het Ued opdat Ued kunt oordeelen dat het niet alleen kinderliefde is maar waarheidliefde mede die mij in uw Concept zou brengen zo ik er iets in had te zeggen gelijk Ued.

Ik ben moede en af dus eindig ik Ued en Mevr van mijne bestandige agting verzekeren-de, terwijl ik mij noem Waarde Vrind Pieter van Winter.

P.S. Raad Vader tog in 's Hemels naam weer een Buiten aan, hij kan anders niet gezond blijven of worden wel, maar hij schrijft mij [dat] hij Bijdorp weggedaan heeft zo net voor hem geschikt. Dog als hij nu iets nieuws neemt moet het niet inferieur aan Bijdorp zijn. Ziet haastig te beduiden dat het wat goeds moet zijn. Hij belooft waaragtig niet zuinig te wezen. Dog dit onder ons en toon hem niet dat ik er U over geschreeven heb.

654 Dat Nicolaas van Winter zoveel invloed op het werk van Lucretia van Winter-van Merken heeft gehad, wordt in de literatuur over Lucretia nergens vermeld. Later schrijft ook Nicolaas over zijn invloed op haar en maakt hij de opmerking dat hij haar ervoor behoed heeft teveel naar de invloed van classicistische critici als Pieter Meijer en Pieter Fontein te luisteren. Overigens is de opmerking dat hij Monzongo zonder hulp van Lucretia geschreven zou hebben, aantoonbaar onjuist.

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, zonder datum (mogelijk december 1789)

De vertederde jonge vader Pieter van Winter wil een boekje uitgeven met uitspraken van zijn kinderen. Nicolaas schrijft dat hij hetzelfde met de uitspraken van Pieter had geprobeerd. Hij heeft het plan uiteindelijk laten varen. Verder wenst Nicolaas hem sterkte met het verwerken van het vertrek van vriend Vernède die naar Nederlands Indië is vertrokken.

Dat gij in Uw toverachtig lief kind de liefde voor haare ouderen en magen al vroeg poogt in te prenten is allernuttigst en aangenaamst, en zekerlijk kunnen daartoe ook op zijn tijd dienen zodanige geschriften en vaerzen als onze brave voor-ouderen en ouderen voor ons als panden haarer liefde ons hebben nagelaten. Gij doet zeer wel die bijeen te verzamelen en gij zult van tijd tot tijd die collectie al vrij groot kunnen maken. Doch ik kan U niet aanraden die bijeen in een boek te laten uitschrijven, dewijl gij ze niet allen tevens bekomen kunt en de tijddorde niet zou kunnen houden, dat in zulk eene verzameling nodig is.⁶⁵⁵ Ik heb voor veele jaaren daar al schipbreuk, op geleden en bewaar nu degeenen, die ik der moeite waardig acht te bewaaren, in een of twee portefeuilles, waarin de stukken, die men krijgt, op hun plaats kunnen ingevleit worden. Daarenboven heb ik veelen mijner vaerzen van mijn jongen tijd weggedaan; anderen, die wij niet willen dat verlooren zullen gaan, veel verbeterd om met eenige vaerzen van Uw lieve Moeder na onzen dood tot een gedachtenis uitgegeven te kunnen worden.⁶⁵⁶ Zodat het ons beiden voorkomt, dat gij best zult doen de geschriften en vaerzen ook bijeen te verzamelen in een of twee portefeuilles om ze te kunnen aanvullen, waartoe ten eenigen tijde onze verzameling U vrij wat zal kunnen bijzetten.

De deugd der kinderen doet der oudren deugd best blijken;

De luisterrijkste roem moet voor die glori wijken.

't Is geen wonder, dat gij ontroerd en aangedaan waart, toen gij den jongen Heer Vernède, als naar Indien gaande, de Compagnie moest voorstellen. Uwe reflectien over zijne situatie zijn zeer gegrond. Welk eene verandering! Welk eene samenloop van omstandigheden, die in zulk eenen korten tijd zo veel aanzien kan doen verdwijnen! Slechts voor weinig dagen heeft de Heer en Mevrouw Voltelen⁶⁵⁷ ons gezegt, dat het comptoir afgetakeld was, omdat J.B. [Jacques Barthelemi] het zijne had opgezegd en subiet naar Zwitserland neemen wilde [...].

655 Ondanks de bezwaren en de wanhoop van vader Nicolaas heeft Pieter deze verzameling toch aangelegd, waarna deze in de Collectie Six terecht is gekomen.

656 Uitgegeven als *De Waare Geluksbedeeling, Brieven, en Nagelaaten Gedichten, Van Lucretia Wilhelmina Van Winter, Gebooren Van Merken* (Amsterdam 1792).

657 Hoogleraar en rector magnificus Floris Jacobus Voltelen (1753-1795), getrouwd met Anne Emilie Vernède, Anne Emilie Vernède (1761-1802), dochter van de bankier Jacob Henri Vernède en dus de tante van Pieters vriend de kinderloze bankier Jacques Barthelemi Vernède (1721-1790). Zijn bankiershuis faillieert en hij vestigt zich in Lausanne.

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 22 december 1789

Nicolaas maakt zich zorgen over Anna, maar ook over zichzelf. Er is een brochure verschenen naar aanleiding van de, naar het zich laat aanzien, geslaagde revolutie in de Zuidelijke Nederlanden. Nederland wordt bedreigd en kan zich niet verweren. Ondanks alles trekt de handel ineens weer aan en de Republiek lijkt opnieuw het Magazijn van Europa te worden.

Uw brief ontvangen, draagt tekenen van uwe vorderingen en beterschap dat mij veel plezier doet, en als gij tegen of op het Nieuwe Jaar zo ver gevordert zijt als men u doet hoopen, en ik wensch, dan wensch ik er tevens bij dat wat te veel drokte u niet opnieuw mag vermoeijen. De voorzichtigheid deswegen is niet min onze lieve Antje [Anna] dan u aanbevoelen, want dat zij met drie weken kraam over huis en in de zijkamer fauteuil gezet is, dunkt mij, wat stout gewaagt, om niet te zeggen, wat assenant [te heftig]. Uw gunstig raport van het jonge goedje heeft mij in mijne gedachten gediverteert [vermaakt] en ik hoop dat gij te samen hen in gezondheid, en in zoetheid en goedheid zult zien groeijen en bloeijen.

Mijn toestand is dezelfde, ik moet mijn hoest met geweld te keer gaan om aan eenige rust te geraken, zo dat mijn krachten zeer weinig bijkomen, maar ik knoop in stilte dan eenen dag aan de andren, dat voor mij 't best is.

Ik trek zo veel mogelijk, mijn gedachten niet alleen af van 't voorleden, maar ook van 't waarschijnlijk lot van ons Vaderland, dat een gevaarlijk aanzien krijgt door het geen wij zien gebeuren. En zo gij gelezen hebt de brochure waarvan in de Leydse Courant gisteren melding gemaakt word, zult gij gewislijk ook zeggen: 't is weinig tijd van zingen (zoals 't gemeen hier daaglijks doet), daar de vijand gereed staat om het klooster te bespringen. De Hemel geve dat dit dreigend onweer ons niet verplette, en, mag het zijn, overdrijve. Dat men van alle kanten Holland met goederen overlaad, geloof ik wel, dewijl alom, alle handel getroubleert zijnde, hier echter geld op goederen te krijgen is. Dus worden wij wederom, als dikwerf voorheen, het magazijn, hoe meerder hoe beter, hoe groter hoe liever. De Hoogste Magt bewaare het Magazijn voor bomben en gloeiende kogels en voor brand als te Venetien, zoals de krant heden meld. De petitie van de Staat van Oorlog is tot mei uitgesteld, dat veel voorspelt. Weest nogmaals beide gelukkige beterschap gewenscht.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 3 januari 1790

De toneelstukken van het echtpaar worden na de aanvankelijke boycot in de jaren direct na het herstel van het stadhouderlijk bewind weer opgevoerd. Nicolaas maakt melding van de enorme toeloop op de stukken. Opvoeringen van *Monzongo*, *Gelonide* en de *Menzikoff* leiden bij het publiek als vanouds tot enorme emotionele uitbarstingen.

Ik hoor, dat de troep, die de Gelonide te Nimwegen heeft vertoont, te Rotterdam thuishoort, thans te Alkmaar is en dat stuk daar twee maanden met ongelooflijken toeloop en aplou-

disement heeft uitgevoerd en voorts naar Hooren zal gaan; dat de Menzikoff onlangs costy [bij u in Amsterdam] door liefhebbers is gespeelt en er louter niemand is geweest, die niet geweent heeft, zodat zelfs een mensch door aandoening van zichzelve is geraakt, waarvan men de schuld gaf aan de natuurlijkheid van 't stuk en omdat men de kunst zo zorgvuldig had verborgen.⁶⁵⁸

Heeft onze vriend Lublink niet vernomen, hoe de Germanicus, die hij aan Tollius naar Berlijn gezonden heeft, daar is neêrgekomen? Die heer houd zich hier zeer stil en komt maar bij een enkele oude kennis van hem.⁶⁵⁹ Ik heb hem niet gezien, dat mij in dees tijd ook niet onaangenaam is, schoon ik mij nergens over zou inlaaten...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 15 januari 1790

In Frankrijk is de revolutie uitgebroken; keizer Josef II is ernstig ziek en zal 20 februari overlijden. Niemand kan voorzien waar dit op uit zal lopen. Uylenbroek stelt een bundel *Lijkzangen* op Lucretia van Merken samen, en Nicolaas krijgt er alvast een te lezen. Hij is niet onder de indruk. Er verschijnt een gedicht op de *Gelonide* dat Lucretia prijst over de manier waarop zij tranen bij het publiek opwekt. Nicolaas is vol van de gedichten van Jan Frederik Helmers.

De toestand van de politieke waereld ziet er thans wonderbaar en allerhagchelijkst uit. Zo het onderste regeltje, dat heden in de Leijdsche Courant staat, waar is, zal de dood van den keizer eene verbazende verandering maken. Wat is Gods weg wonderbaar!

Het ontfangene rouwvaers is alldroevigst proza en 't raakt kant noch wal.⁶⁶⁰ Wat verbeelden de luiden zich? Met dat alles komt het al mede uit achting op haare wijze voort en verdient daarvoor alleen eene bedanking, die gij, zulks goedvindende, door denzelfden weg als 't vaers gekomen is wederom zoud kunnen zenden.

Een Alkmaarder klinkdicht op de actriesse, die de Gelonide gespeeld heeft, zegt, dat de dichteresse [Lucretia v. W.] met der lezeren traanen, als waaren 't kleinigheden, heeft gespeelt, maar de actriesse met diep gewonde harten. Is dat niet mooi? Even mooi als de sentimenteele staaltjes, door Helmers in zijne voor reden aangewezen, die ik zo even gelezen heb, dewijl ik van de morgen van hem zijn Socrates tot een present ontvangen heb en van

658 Nicolaas laat nog maar eens weten dat het echtpaar daar expres naar toe heeft gewerkt.

659 Na de restauratie verhuist Lublink uit Amsterdam naar zijn buitenplaats Stadwijk in Eemnes.

660 Uylenbroek is bezig met een bundel rouwversen op het overlijden van Lucretia, maar Nicolaas vindt de kwaliteit daarvan voorlopig volstrekt onvoldoende. Vier maanden later is de bundel er nog niet. Een ongeduldige Nicolaas Simon van Winter, schrijft Uylenbroek op 19 februari 1790: 'Nu wil men met kracht de Rouwvaerzen op de Dichteresse ook zien en hebben. Men dringt er nu, gestadig om, en schynt niet te willen begrypen dat ik er niets in kan doen, en de zaak geheel buiten my is. Zo 't zyn kan, meld my toch eens wanneer gy die zult kunnen uitgeven! 't Geen ik wel wenschte dat thans al kon geschieden; zo, om van de gemelde aanzoeken vry te zyn, als om verscheide andre goede en gewigtige redenen.' De bewuste brief bewaard in de Koninklijke Bibliotheek [KB 133 M 140: 69]. De *Lykdichten ter nagedachtenisse van de grootste der Nederlandsche dichters Lucretia Wilhelmina van Merken* verschijnen later dat jaar.

avond zal ik met nieuwsgierigheid aan het werk beginnen, dat mij ook voorkomt wel te zullen animeeren.⁶⁶¹ Wat zou 't mij lief zijn te zien, dat het de kunst aan geen waare en waardige beoeffenaaren gebrak!

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 26 januari 1790

Nicolaas Simon wordt door Schultens betrokken bij de totstandkoming van het grafmonument voor zijn vrouw. Hij houdt ook Pieter van de voortgang op de hoogte. In Amsterdam wordt burgemeester Dedel gepolst of het stadsbestuur de plaatsing van het monument steunt.

De Heer Schultens, wel thuis gekomen zijnde, heeft mij zijne verrichtingen costly [bij u in Amsterdam] medegedeelt, dat alleen bestaat in zijne vizite bij de Heer Dedel,⁶⁶² die over de bewuste idee gunstig denkt, zoals gij weet, en gezegt had, dat men verneemen moest, hoe de directie en behandeling geweest is van het genootschap, dat Vondels gedachtenis gesticht heeft; dat men verders de andre Burgem. daarover spreken moest en daarna, als 't noodig is, Kerkmeesteren. Doch de Hr. S. [Schultens] heeft bij de Hr. Rendorp gistren morgen zo vroeg niet kunnen gaan, dewijl zij ten 9 uuren van costly [bij u vandaan] zijn vertrokken. 't Is jammer, dat men de paarden niet loopende beslaan kan. Nu is zijn voornemen om ten eersten, misschien heden, aan onze vriend Lublink te schrijven, die toen in Diligentia Omnia was, om van hem informatie te verzoeken wegens het gepasseerde over 't stuk van Vondel.⁶⁶³

Het Leidsche genootschap schijnt over voldoende geldmiddelen te beschikken.

Pieter van Winter aan H.A. Schultens, Amsterdam 30 januari 1790

Burgemeester David Elias komt bij Pieter langs om te spreken over de plaatsing van het monument. Hij staat positief tegenover het initiatief, maar hij benadrukt dat het genootschap voor de uitvoering daarvan een strak plan moet bedenken.

Heden kwam de Heer Elias mij bezoeken en dit gaf mij de gelegenheid zijne wijze van denken over het dessein van een monument voor de Dichteresse opterigten eens te pol-

661 Jan Frederik Helmers (1767-1813) schreef het gedicht *Socrates*, in drie zangen (1790).

662 Abraham Dedel (1732-1798), koopman, bankier en assuradeur, burgemeester van Amsterdam in 1788. Uiteraard moest het stadsbestuur toestemming geven voor de plaatsing.

663 Johannes Lublink (1736-1816) is als voorzitter van het letterkundig genootschap Diligentiae Omnia actief betrokken geweest bij de plaatsing van een monument voor Vondel in de Nieuwe Kerk, waarbij o.a. een nis in een pilaar werd uitgehakt. De plaatsing leidde tot veel ophef, niet alleen vanwege het hakken in de pilaar, maar ook vanwege Vondels religieuze overtuigingen.

sen.⁶⁶⁴ De idee engros [in zijn algemeen] behaagde zijn Ed wel dog 't kon veel scheelen hoe men de wijze van uitvoering zou begrijpen en het voor of tegen daarvan zou bijna de geheelen zaak uitmaken. – De wijze waarop dat van Vondel was gedaan had veele lieden mishaaft die zig verbeeldten 't zij gegrond of ongegrond dat de pylaar door de uithakking te veel verzwakt wierd en ik geloof dat men het met een goeden uitslag op die wijze weer zou moeten probeeren. Deze reflexien egter geef ik Ued onder ons en Ued moet die niet in uw Collegie brengen als een oordeel van die of deeze Heer, maar alleen als vernooten hebbende dat die wijze van uitvoering toen (gelijk zeker waar is) aan veelen mishaaft heeft en bezwaarlijk toen is doorgestaan zo dat men het nu niet meer zo zou dienen te probeeren om de reussite [gewenste afloop] niet te waagen.

Ik geloof daarom dat het best zou zijn dat wanneer de Heeren een goed plan na hunnen zins meenden te hebben, dat plan dan nog eerst onderdehand eens wierd gecommuniceert eer men er in forma mee voor den dag komt, wijl men dan gemakkelijker kan applaneeren [voortgaan] dat geen 't welk mooglijk anders zwaarigheid zou kunnen ontmoeten.

Daar men nu weet dat Dedel en Elias de idee en gros niet ongunstig denken is vooral de zaak dunkt mij dat Rendorp hoe eer hoe liever (temeer daar hij President [voorzitter] is 'er kennis van bekome opdat geen verzuim van spoedige ter kenniskoming somtijds daar eenige stuiting mogt geeven. Ik heb daarmee de Heer Elias verzogt 'er vooreerst nog niet over te spreken en gezegt men mij slegts verzogt had zijne gedagten over de idee en gros te mogen verneemen, maar dat men daarmee eerst zig zou beraaden over de wijze waarop die ik dan vervolgens waarschijnlijk verneemende hem wel zou kunnen communiqueeren om dan zijn gunstige medewerking daartoe te verzoeken.

Mijn Vader zal Ued denkelijk hebben gecommuniceert 't geen ik van Lublink voor eenige dagen vernam ten opzichte van dat van Vondel. Wij hoopen dat Ued en Mevrouw dan beter welstand genieten, benevens als het kroost en ik noeme mij voorts met de meeste agting.

N.S. van Winter aan P. van Winter, 31 januari 1790

Nicolaas houdt de voortgang rondom het monument nauwlettend in de gaten. Intussen breidt de Franse revolutie zich uit naar de Zuidelijke Nederlanden, waar zich ook veel gevluchte Nederlandse patriotten bevinden. Hoe moeten die nu reageren? Vanuit Nederland trekken er verschillende jongemannen uit de gegoede kringen naar Belgisch Brabant om zich op de hoogte te stellen en mogelijk om ervan te leren.

De Heer Schultens vertelde mij, dat gij met den Heer Elias gesproken hebt over het grafmonument. De bepaling, dat het kerkgebouw geen schade mag lijden, is billijk. Er zal nu

664 David Willem Elias (1758-1828), conservatieve regent, na de restauratie van het oranje-bestuur in 1787 benoemd tot stadspensionaris van Amsterdam.

een ontwerp van een verzoekschrift aan de burgemeesters opgesteld worden; deze heeren krijgen dat concept vooraf ter inzage, dan is het succes verzekerd.

De toestand van Vrankrijk komt mij nog zeer zorglijk en gevaerlijk voor en die van Brabant veel meerder.⁶⁶⁵ De uitgeweeenen derwaarts zijn ongelukkig in een zwaar parket en voor sommigen als voor P.V. [Pieter Vreede] en anderen, is het wederkomen ondoenlijk, ten minsten zeer gevaarlijk te onderneemen. Verscheide zoonen van voornamen luiden doen, zo ik hoor, nu een plezierreisje die cours heenen; dit komt mij vrij etourdie [gestoord] voor en dat men die althans wel de bewuste kousebanden mogt aandoen met de wijze spreuk: Oost west, thuis best.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 10 februari 1790

Johannes Stinstra, doopsgezind predikant is op 8 januari overleden. Tijdens zijn leven is hij vanwege zijn theologische denkbeelden herhaaldelijk aangevallen. Zijn plaatsgenoot de schrijvende arts Simon Styl schrijft een lijkzang die Nicolaas Simon maar matig bevalt, hoewel het slot erg sterk is. Ook de *Socrates* van Helmers voldoet niet aan zijn standaard. Het gedicht lijdt aan een gebrek aan structuur en visie en bovendien dondert en bliksemt het er bovenmatig. Nicolaas voorspelt dat hij binnenkort als de 'donderpoëet' bekend komt te staan.

De Heer Van Engelen heeft mij gisteren avond het vaers van Styl op Stinstra gebragt, dat een droevig wargaaen is en juist een stukje gelijk gij zegt.⁶⁶⁶ De laatste pag. is goed en het slot onbedenklijk schoon en glorieus en zo potent [krachtig] groot van gedachten als het er op zit. Hoe kan, zou men zeggen, dit alles te samen gaan en echter is het waar, daar hij nimmer in zijne vaerzen eenige houding heeft geobserveert [enige structuur en visie heeft aangebracht].

Zo ziet er de *Socrates* van J.F.H. [Helmers] ook uit. Buiten de versificatie en toon en stijl, die voor een jong poëet zeer goed zijn, is alles hakmoes, zonder dessein; niets hangt noch kleeft en alles is inmengsel en uitweiding. In 110 pag. zijn 17 regels, waarin het dondert of dat woord word gebruikt, behalven al de bliksems. In een vaers van hem op Juff. Wattié [Wattier], nu uitgekomen bij Uylenbroek, zegt Apollo: 'Dat zij bliksem' met haar oog en dondre met haar mond'. Ik vrees, als hij zo voortgaat, dat zij hem een donderspoëet noemen zullen; en met zijn scherpe berisping in de voorrede, schoon hij in de zaak gelijk heeft, doch die hem op die plaats niet voegt, zal hij welligt maken, dat zij hem weder wat op de knokkels zullen kloppen.⁶⁶⁷ De jonge luiden meenen somtijds, dat haar alles mooi

665 In Frankrijk was de revolutie uitgebroken en in de Zuidelijke Nederlanden was de Brabantse Omwenteling of Brabantse Revolutie uitgebroken die gericht was tegen het Oostenrijkse gezag. Na aanvankelijke successen wisten de Oostenrijkers in 1790 hun positie te herstellen.

666 Simon Styl, *Lijkzang op Johannes Stinstra* (Harlingen 1790). In het gedicht gaat Styl in felle bewoordingen tekeer tegen iedereen die in het verleden de doopsgezinde predikant Stinstra 1708-1790 had dwarsgezet.

667 De laat 18e-eeuwse voorkeur voor het gebruik van de donder en bliksem metafoor is groot.

staat, gelijk ook sommige oude gekken, exempel het kluchtspel van Van Mekerens dat mij voor het eerst gedwongen heeft tot eenig lagchen.⁶⁶⁸ Men mogt wel vragen: loopt hij nog los. Zijn confrater regent, onze goede Fleon, mogt hem wel een klein logies bereiden naast het Oostindies huis.⁶⁶⁹

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, zonder datum (rond 18 februari 1790)

Pieter is even in de Oude Kerk geweest om te zien of er voor het monument een geschikte plek was te vinden.

Zeer aangenaam is het mij dat gijzelve met de Heer Temminck inspectie van de bewuste plaats genomen hebt en de uitgekozene is zo goed en zo voordeelich en nabij als het bij eenige mogelijkheid zou kunnen zijn. Ik wist niet dat die muur daar zo breed was dat het stuk daar geplaatst zou kunnen worden. De Heer Schultens is daar mede ook zeer in zijn schik en men zal hier van een juist en nut gebruik maken in 't opstel van 't request. Na dat ik woensdagmorgen uw brief ontfangen had, kwam de Heer S. [Schultens] bij mij en toonde mij een eigenhandigen en zeer obligeanten brief, toen ook ontfangen, van de Heer Rendorp, die hem schreef daat de Burgemeesteren te samen geconcludeert hadden van toestemming te geven op het te presenterene request om een gedachtenis te plaatsen voor de brave dichteresse V.W. mits de kerkmeesteren eene gevoeglijke plaats aanwijzen en vervolgens het opschrift en het dessein altoos met hen te communicereen. [...]

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 18 februari 1790

Cornelis Munter gaat gepolst worden om de organisatie rondom het beeld rond te krijgen

Ik vind het aangenaam, dat gij in de Oude Kerk zijt geweest om de situatie op te nemen. De beste plaats lijkt mij in de Huiszitten-kapel. Gij hebt gelijk, dat gij u moeilijk openlijk met de uitvoering van het plan kunt bemoeien. Zou onze vriend C. Munter daartoe bereid zijn?

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 26 februari 1790

Goed nieuws, de burgemeesters van Amsterdam geven toestemming voor de plaatsing van het monument voor Lucretia van Winter-van Merken, op voorwaarde dat de kerkmeesters van de Oude Kerk ook daarmee instemmen. Het Leidse genootschap KWDAV

⁶⁶⁸ Van Jan van Meekeren zijn uit het begin van de 18^e eeuw een drietal blijspelen bekend.

⁶⁶⁹ Jan Gerbrand Fleon, lid van Libertate et Concordia. Jan Frederik Helmers is lid van Concordia et Libertate.

zal het officiële verzoek opstellen en in Amsterdam zullen Cornelis Munter en Johannes Lublink erop toezien dat alles goed verloopt. De vervolgstappen worden nu genomen.

Nadat ik Woensdagmorgen Uw brief ontvangen had, kwam de Hr. Schultens bij mij en toonde mij een eigenhandigen en zeer obligeanten [verplichtende] brief, toen ook ontvangen, van den Heer Rendorp, die hem schreef, dat Burgemeestren te samen geconcludeert hadden om toestemming te geven op het prezenteerene request om een gedachtenis te plaatsen voor de brave dichteresse Van Winter, mits de Kerkmeesteren eene gevoeglijke plaats aanwijzen en vervolgens het dessein en de opschriften van het monument hun alvorens communicere, 't geen in dezen tijd vooral voorzichtig en zeer goed is.

Het genootschap heeft de heeren Schultens en De Kruijf met de opstelling van het verzoekschrift belast. Over 14 dagen zal men in een vergadering den tekst vaststellen en daarna gaat het stuk ter inzage naar Amsterdam. Zijn er geen bedenkingen, dan zal het officieel worden aangeboden. Maar nu is het verzoek of gij zo goed wilt wezen om de Heeren Munter – daar men zeer hooglijk mede gepleiziert is – en Lublink te spreken en te verzoeken, dat zij, wijl het stuk costly [in Amsterdam] moet gemaakt en gesteld worden, het opzicht en de bezorging deswegens nevens hen gelieven op zich te neemen...

Wilt gij de noodige maten in de kerk laten nemen? Het plan is, eenige ontwerpen te laten maken en daaruit het beste te kiezen. Wilt gij Vinkeles eens polsen? Ik zag het werk graag in zijn handen.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 2 maart 1790

Lublink is bereid de plaatsing van het monument te begeleiden en Reinier Vinkeles zal het gaan ontwerpen.

Dat onze vriend Lublink zich met het request wil bemoeien, verwachtte ik wel van hem. Vinkeles zal wel een deugdelijk ontwerp maken. De zaak stemt mij weemoedig en dankbaar.

H.A. Schultens aan Cornelis Munter, Leiden 9 maart 1790

Schultens stelt uit naam van KWDAV Munter op de hoogte van die plannen, maar laat die brief eerst aan Pieter van Winter lezen met het verzoek de brief aan Munter door te sturen, tenzij de inhoud hem niet bevalt. In de brief staan details die Pieter niet eerder bekend waren, en verontwaardigd stuurt hij de brief niet naar Munter, maar naar zijn vader, en maakt daarbij zelf een kopie, waarin hij de brief van Schultens gedeeltelijk samenvat. Beide brieven [origineel en het afschrift, voor zover dat van het origineel afwijkt] zijn hieronder weergegeven. Pieter concludeert uit Schultens brief dat het plan van Kunst wordt door Arbeid verkregen op drijfzand is gebouwd. Ten eerste maakt het genootschap niet duidelijk of het

monument dan wel voor Lucretia van Winter-van Merken, dan wel voor haar en Nicolaas Simon van Winter samen bestemd is. De grootste onduidelijkheid betreft echter de financiering. KWDAV gaat ervan uit dat de Amsterdamse vrienden van het echtpaar wel aan het monument zullen meebetalen en dat Munter en Lublink daarvoor zullen zorgen. KWDAV wil echter wel als schenker op het beeld vermeld worden, terwijl het nauwelijks iets bijdraagt.

Weledele Gestrenge Heer,

Tot mijne groote blijdschap vernomen hebbende dat Uwedg en de heer Lublink, beide zeer hartelijke vrienden der overledene Dichteresse van Winter, niet ongenegen zijn om derzelver hulp en medewerking te verlenen aan de bevordering van het project om de nagedachtenis van wijlen die voortreffelijke Vrouw door een monument haare begraafplaats te vereeren, zij het mij gepermitteerd Uwedg aangaande den toedragt dezer zaak eenigzins nader te onderhouden en over het een en ander daar toe betrekkelijk te raadplegen.

De eerste idee om aan de verdiensten der overledene die verschuldigde hulde te doen is bij het Leidsche Poëtische Genootschap Kunst wordt door Arbeid verkregen ontstaan. Het voorstel daar van door een der Leden gedaan zijnde wierd algemeen toegejuicht; schoon men teffens de moeijelijkheid briefte om hetzelfde op eene waardige wijze uittevoeren; dewijl er uit de kas van het Genootschap niets gefourneerd kunnende worden, geen ander uitzicht overig bleef, dan een vrijwillige contributie der Leden, welker getal wel groot is, doch het vermogen der meesten niet aanzienlijk genoeg om eene toereikende Somme bij een te brengen. Men besloot derhalven de zaak nader te overwege.

Echter begreep men dat in allen gevalle de billijkheid en welvoeglijkheid vereischte om niets te beginnen, ten zij men vooraf van Heeren Burgemeesteren van Amsterdam de plaats in de Oude Kerk, alwaar men het Monument stellen wilde vermocht en verkregen had, of ten minsten verzekerd ware, dat zulk een verzoek niet zal geweigerd worden. Ik nam geerne op mij eene gunstige attentie op ons verzoek bij de Heeren die ik de eer heb te kennen, naar mijn beste vermogen te bewerken. De heren Rendorp en Dedel aan welken ik mij adresseerde, hebben de vriendelijkheid gehad om niet alleen voor zichzelve zich gunstig te explicereen, maar zelfs heeft de eerstgemelde Heer mij geschreven dat Burge-meesteren geresolveert hebben het verzoek, het welk hun gedaan zal worden, toetestaan, zo kerkmeesteren van de Oude Kerk daar toe eene bekwaame plaatse weten aantewijzen. Terwijl Burgemeesteren verwachten dat men Hun de tekening van het Monument en de Graftschriften die men erop wil stellen, zal mededeelen.

Pieter maakt in zijn van deze brief een samenvatting van het vervolg, dat ik hieronder opneem. Het vervolg van Schultens originele brief aan C. Munter, die hij jaren later van diens weduwe terugkrijgt, volgt hier achter.

Nu, komen dus het maken van een ontwerp en het bijeenbrengen van de noodige gelden aan de orde. Het genootschap heeft den Heer De Kruijff en mij verzocht de voorbereiden-de maatregelen te treffen en nadere voorstellen te doen. Wij richten onzen blik uiteraard naar het vermogende Amsterdam. De leden van het Leidsche genootschap zullen als de

arme weduwe hun penningske offeren, maar zij hebben financieele hulp van Amsterdam noodig. Er moet binnenkort een request naar de Burgemeesters. Wie zullen nu als stichters dat verzoekschrift onderteekenen? Een van de mogelijkheden is, dat U en de Heer Lublink dat doen namens de Amsterdammers en de Heer De Kruijff en ik namens het Leidsche genootschap.

Een andere kwestie is, of het monument alleen voor de overleden dichteres opgericht worden dan wel ook geschikt moet zijn om later de nagedachtenis van haar echtgenoot te eeren. Aan het laatste geef ik de voorkeur en velen zijn het met mij eens, maar de Heer N.S. van Winter wil er niet van weten. Kan men den Heer Van Winter voor het denkbeeld winnen, dan zijn er twee mogelijkheden: 1 het gemeenschappelijks monument wordt nu reeds vervaardigd en na het overlijden van den Heer Van Winter geplaatst; 2 het monument wordt zoo gemaakt, dat het voorloopig alleen de dichteres eert en later ook op haar echtgenoot betrekking kan hebben door een toevoeging aan de inscriptie. Ik onderstel, dat UWEd.G. en de Heer Lublink de zorg der Amsterdamsche contributien wel op zich zullen gelieven te nemen, terwijl wij de overige fournissementen, zo bij het genootschap als elders, zullen inzamelen. Maar op welk eene wijze zal die inzameling geschieden behoudens alle delicateste? Want men kan tot zulk een einde niet lopen bedelen en men dient te zorgen, dat de contribuenten het gevoel van eer, die zij zichzelf aandoen, niet verwisselen tegen het denkbeeld van door hunne bijzondere goedheid den ondernemer dien dienst te doen.

Wij gaan werken met een inteeckenlijst. Men zou de bereidwilligheid kunnen prikkelen door aan de contribuanten een plaat van het monument, vergezeld van een gedrukte lijst, die hun namen vermeldt, te beloven.

| Het origineel van Schultens gaat als volgt verder

De zaak dus van dien kant op vasten voet gebragt zijnde, wierd het tijd om over de wijze van uitvoering en inzonderheid over het vinden der kosten, nadere schikkingen te maken. Doch uitvrees van door te veel verschil van opinien den voortgang des werks te vertragen, heeft men best geoordeelt den Heer de Kruijff en mij te verzoeken, om naar onse gedachten de beste maatregelen ter bereiking van het voorgestelde oogmerk te beramen en dezelve vervolgens aan het Genootschap voor te dragen.⁶⁷⁰

Wij zouden die commissie, als volstrekt nutteloos, wanneer ons werkzaamheid binnen onsen eigenen kring besloten moest blijven niet op ons genomen hebben, indien wij niet terstond onse uitzichten gevestigd hadden op het vermogende Amsterdam van waar men geen minder zèle [toewijding] en teffens veel meer dadelijke hulp verwachten kan. Door dit vooruitzicht zeer anmerkelijk gesteund, is ons opgedragene commissie geenzins onaangenaam; te meer daar wij in de gelegenheid gesteld zijn om met twee Heeren van zo veel smaak en doorzicht als UWedg en de Heer Lublink in dezelve werkzaam zijn. Het zal der-

670 De patriotsgezinde Jan de Kruijff (1755-1821), vanaf 1776 lid van KWDAV, vanaf 1783 secr. Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

halve ten einde van den raad dier beide Heeren beter te profiteeren, nodig zijn het resultaat onser provisioneele overleggingen, dien wij nog aan niemand medegedeelt hebben aan Uwedg geheel open te leggen.

De eerste zaak, die men thans aan de vriendelijke provenance van Heeren Burgemeesteren behoorlijk te beantwoorden, niet langer kan uitstellen, is het formeel presentereen van een Request. Dit dient nog in de loop dezer maand te geschieden, dewijl men anders, wegens de invallende Vacantie, waarin zo ons gezegd is geene Requesten aangenomen worden, bijna tot Meij zoude moeten wachten. Het spreekt vanzelf dat dit Request gepresenteerd moet worden uit naam der Stichters. Maar wie zijn die Stichters? En welken rang zal het Genootschap onder dezelve bekleden? Het is zeer zeker dat deszelfs Leden niet in staat zijn om de kosten tot een Monument, hoedanig in den tegenwoordigen tijd, en voor zulk een Vrouw vereischt wordt, te fourneeren. Zij brengen, als de arme Weduwe, hun penningske in de offerkist en vleijen zich, dat het ontbrekende door Amsterdamschen overvloed geredelijk zal worden aangevuld. Zo billijk het nu aan den eenen kant is dat men aan de beste contribuanten den voorrang geve zo hard zoude het aan den anderen kant voor het Genootschap zijn, zich alleen uit hoofde van zijn onvermogen, verdrongen te zien van die plaats die het met den welmenendsten ijver en prijswaardigste intentie het allereerst geocupeert [beziggehouden] heeft. Ons dunkt derhalven, dat een dezer beide middelen best geschikt is om de wederzijdsche belangen te concilieeren [oveereen te stemmen]: Of dat het Genootschap als Stichter van het Monument blijve paroisseren [optreden, verschijnen] met uitdrukkelijke bijvoeging, dat het in deszelfs onderneming door de edelmoedigheid van aanzienlijke begunstigers etc. ondersteund is. Of dat de Stichters van het Monument meer algemeen worden voorgesteld als een gezelschap van kunst en deugdlievende Mannen, welke door het loffelijke voorstel des Genootschaps aangemoedigt, zich geredelijk tot de uitvoering van het zelve hebben vereenigt.

Volgens zulk eene schikking zouden de Heer de Kruijff en ik uit naam van het Genootschap en Uwedg met den Heer Lublink uit naam der overige participanten het Request kunnen tekenen en presenteren. Indien derhalven deze of diergelijke idee bij Uwedg goedgekeurd wordt nemen wij de vrijheid zeer instantelijk te verzoeken om ons hoe eer hoe beter een Concept Request te doen geworden ten einde het verdere arrangement van dit point bij onse Medeleden te faciliteren. Ik ben van goede hand onderricht, het geen Uwedg mogelijk ook reeds weten zal dat een noodzakelijk ingredient van dat request zijn moet: Het Monument te mogen plaatsen tegen een der naast bij het graf staande vakken der kerkmuur; of zodanig eene plaats als Burgemeester of kerkmeesteren de geschikteste oordeelen. Waar toe mogelijk in aanmerking zoude kunnen komen het muurvak nabij het graf tusschen het Orgel en de begraafplaats der Famille de Graaf.

Ten tweeden komt in aanmerking of men verzoeken zal een Monument voor de overledene Dichteresse alleen opterichten, dan of het verzoek verder zal uitgebreid worden, zo dat men de macht behoude om iets te laten vervaardigen, waardoor na het overlijden van den Hr. Van Winter, de gedachtenis dier beide Echtgenooten en hunne egaale [gelijkwaardige] verdiensten op eene gelijke en onafscheidelijke wijze bij de posteriteit [nakomelingen] in eere blijve. Dit laatste is van den beginnen af aan mijn concept geweest en komt mij, van

welken kant ik de zaak ook beschouwe, allezins preferabel voor. Het vindt ook hier bij verre de meesten eene volkomene goedkeuring. Ik weet wel, dat de Oude Man, hetzelfde ontdekt hebbende, zich sterk daartegen verzet. Die tegenkanting doet eer aan zijne nederigheid, en aan de liefde voor zijne overledene Lucretia, waar door hij niets hartelijker wenscht dan haare openlijke vereering zelve nog te beleven. Indien echter, gelijk ik zeker verwacht, het algemeene empressement [aandringen] voor eene diergelijke vereeniging zijn zoude, moet men trachten het aan den Ouden Heer op de zachtste wijze aanemelijk te maken. Tot de uitvoering van zulk een project schijnt ons een van beiden nodig te zijn. Of dat men het Monument volgens die gecombineerde idee late gereedmaken en geheel afwerken, doch de plaatsing van het zelve tot 's Mans dood uitstelle. Of dat het Monument voor de Vrouw der wijze ingericht worde, dat het behoudens de eenheid van het dessein, de memorie van den Man, na zijn overlijden bij worden gevoegt. Ik geloof dat het eerste voor de ordonnantie van het Stuk gemakkelijker, en aan minder gevaar van broddel of lapwerk geëxponeert is. Uwedg hebbe de goedheid ook dit stuk met den Heer Lublink te overleggen, en ons derzelve gedachten daarover te communiceren.

Dit punt bepaald en de schikkingen omtrent het stellen en presenteren van het Request gemaakt zijnde, dien de wijze van uitvoering overwogen te worden. Doch deze hangt grootendeels af van het product der contributien. Derhalven kan onse werkzaamheid zich bij provisie niet veel verder uitstrekken. Ik onderstel, dat Uwedg en de Heer Lublink de zorg der Amsterdamsche contributien wel op zich zullen gelieven te nemen, terwijl wij de overige fournisseminten, zo bij het Genootschap, als elders zullen inzamelen. Maar op welke eene wijze zal die inzameling geschieden behoudens alle delicateste? Want men kan tot zulk een einde niet lopen bedelen, en men dient te zorgen, dat de contribuanten het gevoel van eer, die zij zich zelve aandoen, niet verwisselen tegen het denkbeeld van door hunnen bijzondere goedheid den ondernemer dienst te doen. Hoe dit in Amsterdam gemanieerd [aangepakt] moete worden weten Uwed veel beter dan wij. Hier meenen wij best te zullen slagen door eene lijst ter intekening in gereedheid te brengen die men echter in geene handen geeve dan alleen van zulken, welker bereidvaardigheid om mede in die eer te participeeren genoegzaam zeker is. Terwijl men in het algemeen die bereidvaardigheid zoude kunnen aanprikken door eene belofte van het Monument, na deszelfs voltoojing in plaat uitgegeven met eene bijgevoegde gedrukte naamlijst van alle de participanten. Uit deze idee kan mogelijk nog een kleine bijslag bij de contributie des Genootschaps gevonden worden, dewijl er waarschijnlijk boekverkopers genoeg zijn zullen, die eene goede Somme voor het recht om zulk eene plaat uitgegeven, betalen willen. Zo Uwedg oordeelt dat dit voorgeslagene middel ook in Amsterdam de beste uitwerking doen zoude, dan zal het eenparigheids-halve nodig zijn, dat er een gelijk hoofd aan beide de lijsten gesteld worde.

Ik twijfel geen oogenblik of wij zullen door een prompte contributie spoedig in de gelegenheid gesteld worden om over het dessin en de bewerking van een Monument nader te besigneeren. Dus voor het tegenwoordige mij niet herinnerende iets anders over deze zaak aan Uwedg te moeten voordragen, heb ik de eer, met betuiging van de volkomenste hoogachting, mij te noemen WelEdele Gestrenge Heer, Uwed Zeer Ootmoedigen en Gehoorzaamen Dienaar H.A. Schultens.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 9 maart 1790

Dezelfde dag dat Schultens bovenstaande brief naar Pieter van Winter verstuurt, is hij ook bij Nicolaas van Winter langs geweest om de plannen voor het beeld door te nemen. Nicolaas Simon begrijpt direct dat er geen enkele financiële dekking voor de plannen bestaat en dat het een vreemde zaak is dat het genootschap Kunst wordt door Arbeid Verkegen een monument laat vervaardigen waarvoor het geld door Lublink en Munter in Amsterdam ingezameld moet worden. Bovendien vindt hij het niet gepast dat er op het beeld ruimte wordt vrijgelaten om ook zijn nagedachtenis te eren. Nicolaas schrijft dezelfde avond Pieter een brief waarin hij zijn verontwaardiging uit.

De Heer Schultens is bij mij geweest om mij een brief voor te lezen, dien hij, mede namens den Heer De Kruijf, aan de Heeren Munter en Lublink heeft geschreven. Ik twijfel zeer, of gij over dezelve half zo wel voldaan zult zijn dan ik, die er maar gansch niet mede geplezierd ben, zo omdat er nu eene geheele andre vertooning in de behandeling der bewuste zaak zich opdoet als men mij tot hiertoe heeft doen begrijpen en vermoeden, niet alleen omtrent M. en L., maar omtrent de zogenaamde uitvoerders en bovenal derzelve magt of liever zeer droevige onmagt.

R. Vinkeles, Toneel uit het vierde bedrijf van het treurspel *De Camisards* in de Stadsschouwburg, Leidseplein (1774). Collectie Stadsarchief Amsterdam.

Ben ik bij het voorkomen hunner eerste propositie verzet [afhoudend] geweest, ik ben het nu niet minder en wenschte wel, dat men, in plaats van het proponeerende [voorstellende] lid toen toegejuicht te hebben, hem had gedemitteerd [weggestuurd]. Het komt dus, dunkt mij, even scheef uit als het plan van Felix Meritis, doch dit is gelukkig nog niet uitgevoerd.⁶⁷¹ Had ik iets hiervan kunnen vermoeden, ik zou getracht hebben, daarvoor wel degelijk een schot te schieten [een stokje te steken]. Ik mag er niet om denken en kan er dus met schrijven niet verder inkomen. 't Is mogelijk best, alles af te taaklen en niet in zee te gaan dan schipbreuk te lijden. Hoe het te schipperen weet ik niet...

Ik verlang naar Uw antwoord en schrik er tevens tegen, omdat ik zorg, dat gij er zo min over tevreden en knorrig over zult zijn dan ik...

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, 10 maart 1789

Nicolaas heeft er genoeg van. Alles wat aan de plaatsing van het monument afbreuk kan doen, moet zoveel mogelijk vermeden worden. Liever geen monument dan een besmet monument.

Gistrenavond heb ik over den inhoud van de brief, die de Heer S. U toe zou zenden, hetgeen mij noodig en pressant [dringend] dacht geschreven. Nu wat van de eerste verdrietlijkheid bedaard, komt mij thans als best voor om met de uiterste voorzichtigheid te pogen om de bewuste zaak maar af te schuiven en op niet te doen uitkomen.

Ik hoop dus, eerst, dat gij de bewuste brief aan de Heeren M. en L. niet zult gegeven hebben, volgens mijne consideratie mij nog ingevallen en U gemeld, want een brief met die bekentenis van onmagt van uitvoering over een zaak, welke men zo ver gepousseert heeft, is voor die luiden deshonorand [oneervol] in handen te laten. De propositie om contribuanten te zoeken is het niet minder en de Amsterdamse Heeren die commissie op te dragen, zal hen billijk geweldig opstuiten en hen doen weigeren zowel als hen op dien voet tot mede-prezenteerders van het verzoek te maken.

Maar dat alles afdoet is, – zoals ik nu denk met eenige zekerheid te weten – dat men met groote meerderheid vasthoud, het bewuste monument betrekkelijk te willen maken op beiden de personen, hetgeen zekerlijk nu ongepast, ongewoon is en nijd en laster in plaats van lof en achting zou baaren; waarom ik het volstrekt afkeur en veroordeel en 't zou mij tot droefheid en bitter verdriet strekken als iets in 't allerm minst aanleiding zou kunnen geven om aan de gedachtenis van mijn dierbaar pand nadeelig te kunnen zijn. Wij hebben, door Gods genade, dezen uiterlijken tooi strikt genomen niet noodig en onze vereende gedachtenis is in onze vereende werken (waarvoor haare huwelijksliefde en trouw zo sterk geijverd heeft) te wel bewaard om die door belemmerende directien te laten stoo ren. Het volmaakte hulpmiddel om maar prompt alles af te kunnen doen en af te taaklen komt mij voor te

671 Nicolaas Simon lijkt erop te hint en dat ook het Amsterdamse Felix Meritis geopperd had een monument voor Lucretia van Winter-van Merken op te richten.

zijn: dat men die vrienden zegge, dat het best zij, de uitvoering dier vereende gedachtenis uit te stellen tot na mijn verscheiden...

Pieter van Winter aan H.A. Schultens, 11-12 maart 1790⁶⁷²

Pieter is door zijn vader in zijn verontwaardiging bevestigd en is woedend over het voorstel van Schultens en De Kruyff. Hoe durft het genootschap KWDAV een monument te laten plaatsen dat anderen moeten betalen. Het is hem duidelijk: dit is het moment om het project stop te zetten. De stadsregering is al ingelicht, dus de enige manier om er zonder gezichtsverlies af te komen is door besluiteloosheid voor te wenden.

Ten opzicht der brief aan DHr C. M. [Cornelis Munter] door Uwed geadresseerd en desselfs inhoud heb ik mij ten uitersten verwondert, – Ueds waarlijk goede en welmeenende intentien vereische de heuse erkenenis; dog ik ben bijna verlegen hoe ik behoudens die verschuldigde heuschheid Ued mijne gedagten en gevoelens klaar zal kunnen uiten 't geen egter nu noodzakelijk en onvermijdblijk is.⁶⁷³

Om geene reden zoude ik die brief overgeeven nog de Heeren M. [Munter] & L. [Lublink] met iets dergelijks onder de oogen komen! Mij is alleen verzogt geweest die Heeren te verzoeken om over de uitvoering van het Monument en desselfs plaatsing het oog te houden en daartoe de behulpzaame hand te bieden en dit zouden zij gaarne hebben gedaan. Dog mij was berigt dat Ued en de Heer Kruijff door 't Genootschap tot de uitvoering waren gevolmagtigd. Ik zie nu dat Ued slegts geauthoriseert zijt om voorstellen aan het Collegie voortedraagen; En dat wel aan een Genootschap welks erbarmelijk onvermogen (om dat geene te doen 't welk zij de zonderlinge begeerte hebben om ondanks de onmooglijkheid uittevoeren) Ued zo levendig afschetst en met het voorbeeld van de Arme Weduwe die haar penningskens in de Schatkist bragt opheldert.⁶⁷⁴

Deze Weduwe was prijslijk, zij handelde naar haar gering vermogen en dacht zekerlijk niet aan 't oprichten van Monumenten uit de Schatkamer der Jeruzalemsche Aristocrachten, waarvan zij de Eer zoude hebben! – Gantsch andere denkbeelden van het vermogen van het Genootschap had Ued mij, toen Ued hier waare, geveven en toen ik zelfs de zwaarigheid opperde dat zulke zaaken nog al kostbaar vallen en of zulks het Genootschap wel gelegen zou komen zeide Ued 'O dat is de minste zwaarigheid!' Ik moest dus noodwendig begrijpen dat het Genootschap zo vermogend was tot uitvoering haarer oogmerken, en nu desselfs onvermogen uit Ued Missive blijkt, en zo dat daar uit niet zo zonneklaar bleek, zou geloof ik, niemand dat hebben durven vermoeden. Wat naam, wat kleur kan men aan zulk eene handelwijze van allen grond ontbloot tog geveven. – Een Burgervrouwte vermaakte

672 Deze brief is door Catharina Elisabeth de Sitter na het overlijden van haar echtgenoot Schultens aan Pieter van Winter teruggegeven.

673 Cornelis Munter (1750-1799), tot 8 april 1789 lid van vroedschap, stapt dan vrijwillig op.

674 Hij verwijst met die opmerking naar de brief van 9 maart.

een paar Ton aan Legaten, den Notaris vroeg haar eindelijk of zij zo veel bezat. Welneen zeide zij, maar dan kunnen mijn Vrienden zien dat ik het haar gegunt heb – De Oosterlingen verstaan gemakkelijk de parallellie der poëzie. Laat dit eens parallellie in Proza zijn!⁶⁷⁵

Had ick iets dat hier na zweemt kunnen verwagten ik zoude mij wel geabstineert [weerhouden] hebben om daar mede mij in 't minst te bemoeijen en zulke Heeren over te onderhouden als ik heb gedaan. Ik zink weg van schaamte indien zulke propositien [voorstellen] als Uwed brief vervat aan de Heeren Munter en Lublink worden gedaan die niets minder dan dat kunnen verwagten, volgens de wijze waarop ik met hun gesproken heb en waartoe ik allen grond meende te hebben. – Ued hebt het laage het vernederende zo wel gevoelt 't geene 'er de scheering en inslag van is dat Ued zelfs precautien [argumenten uit voorzorg] hebt zoeken uitte vinden en hunne aan de hand te geeven, om de lieden van het denkbeeld en beedlarij en Collecte aftehouden maar een enkele pennestreek en een mooi woordje verandert de Natuur der dingen niet!

Daarenboven de geheele Finantieele Materie daar gelaten, voor een oogenblik; (schoon die in order had behooren te zijn voor en aleer men iets begon, volgens de regels van Bon Sens) [gezond verstand] zo is de onderneeming gelijk nu blijkt uit Ued Missive ongeraden om thans werkstellig te maken; want zo het oogmerk der meerderheid is om het voor beiden te doen dienen dan hebben Ued zekerlijk gelijk dat het dessein daarna ingerigt zou moeten worden. Nu, dan zou het ten uitersten ridicul zijn dat bij het leven van den Ouden Man te laten vervaardigen en afwerken en quansuis niet te plaatsen, daar het egter bij den Werkmeester zou kunnen gezien worden bij het leven van den Ouden Heer, die ik mij verzekert houde dat zulks ook zeer zoude desapprobeeren [afkeuren] en inderdaad zulks zoude tegens het welmeenende oogmerk inloopen en hem althans geene Eere doen, zo hij het toe kon laten waarvan ik het tegendeel stellig geloof.

Om ongeveinst de waarheid te zeggen; de idee om voor Juffw. Van Merken of voor eenig ander in zijn kunst uitstekend mensch een Monument opterichten, is zo merveil-leus niet of die kan in duizenden vallen, maar nog iemand in 't particulier nog eenig Genootschap in 't bijzonder behoort er ooit aan te denken veel min zig de airs te geeven van er aan te beginnen dan wanneer eene vooraf daartoe gereede volle beurs, de lust daartoe opwekt; de uitvoering practicabel maakt; en de bedoelde Eer voor de vereerde en vereeren-de billijker wijze uit kan werken.

Mijn advys is dus in de positie daar de zaak thans in is, dat er volstrekt niets van worde ondernomen, nog van behoort te komen.

Dit cardinaale point eens vastgesteld, word de vraag. Ja maar men heeft zig vergalop-peert en met wat contenance kunnen wij nu best 'er afkomen? Moet er bij Burgemeesteren nu niets gedaan? Zonder dan tot den affirmative van dit laatste mogt besluiten zou men mogelijk uit naam van het Genootschap (want M. en L. moeten er nu zekerlijk uitblijven) permissie kunnen vragen om hetzij voor de Dichteres alleen of na het overlijden den Dich-ters voor beiden iets te moogen oprichten ingevalle het Genootschap zig tot een dier beide denkbeelden mogt bepalen.

675 Schultens was hoogleraar oosterse talen.

| vervolg, 12 maart 1790

Gisteren dog te laat om per post te kunnen afgaan het vooreerst geschreeven hebbende vind ik bij naleezing het wat te sterk en mooglijk naar Ued oordeel wat te scherp van expressien [uitdrukkingen]; indien, ik de tijd had welke mij volstrekt ontbreekt zou ik het wat zagter willen inkleeden; dog de meening is en blijft dezelve bij mij. Ued stoore dus zig niet aan de (misschien te groote) klaarheid of naaktheid der uitdrukkingen en verschone dezelve uit hoofde der groote drukte en overijling waarin ik alles moet afdoen. – Uwe vriendelijkheid, uwe welnemendheid, uwe goede en loffelijke intenties en dien van den Heere de Kruijff in dezen zijn buiten de questie en vereischen de erkentenis zo wel van de Oude Heer als van mij; dog het zoude volgens mij zeer ongeraden zijn om in zulke omstandigheden met de uitvoering van dit voornemen te willen voortvaren.

| Bovenstaande brief is door de weduwe van Schultens, na diens overlijden aan Pieter teruggestuurd. De kopie die Pieter zelf van de brief heeft gemaakt wijkt daarvan een beetje af. Daarin het volgende slot

Maar nog afgedacht van de geldelijke zijde, het plan om het monument tevens te doen dienen voor mijn Vader, die nog in leven is, lijkt mij niet aanbevelenswaardig en het zal mijn Vader niet aangenaam zijn. Mijn advys is dus in de positie, daar de zaak thans in is, dat er volstrekt niets van worde ondernomen nog van behoort te komen.

P.S. Misschien heb ik gisteren een beetje te scherp geschreven; schrijf dat toe aan gehaastheid. Uw goede bedoeling wil ik volstrekt niet in twijfel trekken evenmin als die van den Heer De Kruyff; het gaat om de uitwerking.

Zo dat dan gefiatteert word, moet slegts het Genootschap irresolu [besluiteloos] blijven; althans gedurende het leven van den ouden Heer dat ik hoop nog lang mag zijn, intusschen raakt het vergeeten; of mooglijk word het dan nog eer als dat van Vondel na zijn dood opgezegt, want in anderhalve eeuw kan het Genootschap zeer puissant [rijk] worden!

Maar nog oneindig beter komt het mij voor dat er volstrekt niets geschiede en dat men de Heeren die er over gesproken zijn onder de hand slegts berigte, dat men bij nadere overweging van de wijze hoe etc. zoveel zwaarigheden en verschil van opinien had geincontreerd dat men vooreerst ten minste afzag van die onderneeming. Op deeze wijs kan het zonder Publiq Eclat [publieke opschudding] afloopen en komt mij voor de eenige goede partij nu te neemen is.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 14 maart 1790

| Schultens is erg geschrokken van de brief van Pieter en gaat ermee naar vader Nicolaas om te overleggen. Per kerende post schrijft Nicolaas aan Pieter over het bezoek van Schultens. Hij is het met Pieters voorstel eens om de zaak op deze manier af te blazen.

Verder schrijft hij dat KWDAV nu wél genegen is om een monument voor Lucretia alleen op te richten en dat Schultens heeft gezegd dat KWDAV voor de gehele financiering zal zorgdragen. Nicolaas hoopt dat de revolutie in Belgisch Brabant na het overlijden van Josef II in rustiger vaarwater komt. Pruisen dreigt de havenstad Danzig in te nemen. Verder is hij ongerust over de gevolgen van de Franse revolutie voor de economie van Frankrijk. Het vernietigen van de macht van adel en geestelijkheid is nooit eerder vertoond. Mogelijk zal ook de machtswisseling in Engeland voor meer rust zorgen.

Gisteren heb ik bezoek van den Heer Schultens gehad. Hij liet mij Uw brief lezen. Ik kan U met het uiterste genoegen verzekeren, dat deszelfs geheelen inhoud, promptheid en de voor- en nareeden om de behoorlijke minzaamheid en geschiktheid te bewaaren mij ten hoogsten heeft voldaan en ik ben blijde dat dit zo wel gevallen is.

Men zal de zaak nu nader overwegen. Ik heb den indruk, dat men wel wil afzien van het werven van contribuanten door de Heeren Munter en Lublink en dat het request alleen zal spreken over een monument voor de overledene, zooals het eerste concept luidde. Doordat het gedenkteken tusschen de graven van twee admiraals zal komen, is men tot uitbreiding van het oorspronkelijke plan overgegaan. De heer Schultens zal U binnenkort alles wel vertellen.

't Is te hoopen, dat de dood van den onrustigen keizer [Josef II] het behoud van veeler duizenden leven zijn mag en zijn broeder het Meiavond-boeltje wederom in ordre krijgen mag.⁶⁷⁶ De Brabanders zullen gewis best doen of door hun eigen verdeeltheit genoodzaakt worden om zich te verzoenen en stil weder te keeren, dat voor onze Republiek ook het gelukkigst zijn zou. Maar zo Dantzig in handen van Pruissen valt, is dat een aaklig ding voor onze negotie, graanhandel enz. Hunne vrijheid zal dan ook de bajonnet op de borst krijgen.

De toestand van Vrankrijk komt mij nog zeer gevaarlijk voor, hoe sterk veelen het tegendeel denken. De eerste grondslag van alles, dat het finantiewezen is, mankeert nog geheel en eene schudding daarvan kan dus alles, als in een aardbeving, doen instorten en verzingen. Necker schijnt aan colijken [nierstenen] en geluw [geelzucht] te laboreeren [lijden] en zo die viel, waar zou 't dan heen op dezen tijd?⁶⁷⁷ Adel en geestelijkheid geheel te vernietigen enz. enz.⁶⁷⁸ In de gantsche histori van 't menschelijk geslacht is volstrekt geen voorbeeld van eene diergelijke omwenteling en op deze wijze verricht; gelukt dit, zal het wat nieuws onder de zon zijn.

In Engeland zal Mr. Pitt, zo 't schijnt, de rust bewaaren. Sr. York en Sr. Eden zullen, hoop ik, de onze niet wederom stooren; 't heeft ons goed en bloed genoeg gekost.⁶⁷⁹

676 Keizer Jozef II was op 20 februari overleden. Hij werd opgevolgd door Leopold II, die in 1792 zou overlijden.

677 De populariteit van Jacques Necker, minister van financiën van Frankrijk, daalde snel en hij nam in september 1790 ontslag.

678 In de beginjaren van de Franse Revolutie wilden de revolutionairen in Frankrijk de invloed van adel en kerk op de samenleving totaal afschaffen.

679 William Pitt, Charles Yorke en William Eden zijn Britse politici.

H.A. Schultens aan Pieter van Winter, Leiden 23 maart 1790

Het duurt tien dagen voordat Schultens op de brief van Pieter van Winter reageert. In KWDAV heeft men over de financiering van het beeld gesproken. In deze brief overtuigt hij Pieter ervan dat KWDAV beter bij kas zit dan Pieter denkt.

Zeer Waarde Vriend! Convenieert [schikt] het U aanstaanden Donderdag over 8 dagen, zijnde den 3 April, ons te ontvangen? Dan zullen mijne Vrouw en ik ons voor den avond tot Uwent sisteeren [verschijnen]. Onse oudste zoon is geduurende Paasvacantie uit logeeren verzocht te Egmond aan Zee, bij zijnen Vriend Weldijk. Hem niet ongeerne dat plaisir wilende vergunnen hoop ik, dat Gij onse veranderlijkheid ten beste duiden, en wel zult willen gedoogen, dat wij nu met ons beiden alleen, zonder kinderen, overkomen. Want de tweede gaat na den Haag, en de overigen zullen wij elders bezorgen.

Uwen uitvoerigen brief van de 11 Maart zal ik liever niet beantwoorden. Het heeft mij gespeten de eer des Genootschaps door mijne dwaling onverdiend benadeelt te hebben. Ik dacht dat de mededirectie der Heeren Munter en Lublink gegrond was op eene begeerte der Amsterdammers om in de eer der onderneming te participereen. In die onderstelling viseerde [verbeelde] ik op een Monument, tot welks bekostiging het vermogen des Genootschaps buiten twijfel ontoereikende was. Dit door de Amsterdammers gesuppleerd [aangevuld] wordende was het allezins billijk de directie niet exclusif voor ons te doen houden. Bezet met denkbeelden van groote onkosten heb ik ons relative onvermogen ongelukkig naar het schijn doen voorkomen, als eene treurige armoede die tot niets in staat was. Ik vleije mij, dat de uitkomst eerstdaags het tegendeel zal aanwijzen, en dat het Genootschap aan deszelfs waarachtig goede intentie zal kunnen voldoen, zonder zich op eenigerhande wijze belachelijk te maken. Althans in dat vertrouwen zullen wij het presenteeren van ons request voortgaan; en ons best doen om voor de uitvoering naar de maate der bekwaamheid, die in ons is, te zorgen. Meer schrijf ik U op dit sujet [onderwerp] niet, om dat het niet mogelijk is in de analyse van Uwen geweldig scherpen brief dieper intetreden zonder eenen toon te vatten die mij zelve zowel als U hinderlijk zijn zoude. Liever houde ik de brief voor niet geschreven (gelijk ik hem ook niet aan de Kruijff gecommuniceert heb) en vergeet dat het arme Genootschap zo ongenadig door U behandelt is.

Ik had u echter te geloven, dat alle mijne gevoeligheid zich alleen bepaalt tot de eer van het Genootschap. Zo dra ik mijne relatie tot hetzelfde abstraheer (hetgeen Schultens voor van Winter geredelijk doen wil) is er geen zweem van misnoegen in mijn hart, en ik verzeker U dat ik met de welmeenendste vriendschap steeds blijve

Pieter van Winter aan H.A. Schultens, Amsterdam 24 maart 1790

Pieter legt zijn verontwaardiging over het voorstel van KWDAV nog maar eens in alle rust aan Schultens uit. Hij schrijft dat hij ook zo geschrokken was omdat hij inmiddels aan Reinier Vinkeles gevraagd had een ontwerp voor het monument te maken. Daarmee is

het project nog meer in de openbaarheid gekomen, en is stoppen zonder gezichtsverlies moeilijker geworden.

Waarde Vrind! 't Zal mij aangenaam zijn Ued en Mevrouw op Donderdag voor Paaslente te ontvangen en zo Ued nog een meisje wilt medebrengen die kan met de onze slaapen en zulks kan zig dus gemakkelijk schikken. Kan ik Uwed ook van Haarlem laten afhalen zo zijt gij zo goed te melden op wat tijd mijn koetsier daar gereed zal zijn en waar?

Wat de overige zaak uwer voorige brief betreft, dewijl ik niet aan 't Genootschap maar aan Ued zelf meende ik mij hart nog uit te kunnen spreken en dat dit zelfs gerequireert [vereist] wierd; wegens deeze of geene uitdrukking die wat sterk kon schijnen (zelfs in de familiariteit der vriendschap) had ik wegens de haast, waarin ik waarlijk toen schrijven moest, behoorlijk verschooning verzogt; dus geloof ik nog niet dat men er met reden over pruijen kan, en het argumenteele gedeelte daarin komt mij nog concludant [als een goede conclusie] voor, te weeten op die data welke men mij toen gaf, want zodra die weder geheel veranderen moet insgelijks een verandert oordeel [er] het gevolg van zijn.

Eerst deed men geloven het Genootschap het vereischt vermogen niet ontbrak – Ik handelde op dien voet. Toen moest ik door Ued brief mij verzekert houden dat het omgekeerden plaats had – ik schreef op die onderstelling mijn antwoord en blijf erbij. Nu schijnt uit Ued geleide van gisteren het vermogen wederom verzezen; zodra er dat is vervalt mijn voorige brief maar ook de Uwe waarop de mijne alleen gegrond is en de voorige order der dingen keert weder.

Had men eenige vuës [zicht] op Amsterdamsche hulp dan konden wij daarover op gemak wel eens praatén bij uwe overkomst, zonder humeur van weerskanten als 't Ued gelieft.

Eer ik Uwe voorige brief bekwam had ik Vinkeles verzogt eene Idee op te geeven, heden een schetsje bekomende zend ik het aan mijne Vader, waar Ued het zal kunnen zien. Zo het in aanmerking kwam zoude hij een gekleurde tekening in zwart en wit marmer daar wel van willen vervaardigen. De Idee en het plan komt mij zeer groots en subliem voor ook zeer tekenagtig; dog ik geloof het zeer kostbaar zou vallen. Wij praatén er als gij wilt (gelijk mede over dat gantsche werk) wel eens over in de aanstaande week terwijl wij reeds naar Uw aangenaam gezelschap verlangen en ik mijner desselfs meeste agting noem P. van Winter.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 25 maart 1790

Nu het genootschap KWDAV alsnog van de familie groen licht heeft gekregen, wordt er een officieel verzoek tot plaatsing van een monument voor Lucretia van Merken alleen, bij de burgemeesters ingeleverd. Nicolaas is nieuwsgierig naar het ontwerp van Vinkeles.

Het genootschap heeft den tekst van het verzoekschrift aan de Burgemeesters van Amsterdam gisterenavond vastgesteld en het stuk gezonden aan den secretaris Dedel, den zoon van den burgemeester. Morgen hoop ik van U de teekening van Vinkeles te ontvangen.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 27 maart 1790

Nicolaas heeft de tekening van Vinkeles gezien en is zeer tevreden omdat het 'de waare eenvoudige smaak' uitstraalt. Bovendien is het een ontwerp alleen voor Lucretia. Verder vreest hij een totale Europese oorlog nu de Pruisen een verbond met de Turken hebben gesloten.

't Verwondert mij niet, dat gij door de tekening van Vinkeles zeer gefrappeert geweest zijt. De inval van de gedachten is gelukkig, eenvoudig en schoon; de groep meesterlijk en de tekening stout en gevallen, zodat ik voor mij er ten uitersten over voldaan ben. Ik denk, dat er al geen tweeden zo goed op zitten zou en zo de zaak voortgaat, wensch ik niets liever dan dat geen ander dessein dan dit gekooren en gebruikt worde. Hoe naauwkeuriger men er op ziet en op denkt, hoe voldoende en schooner het dessein mij voorkomt. Als de uitvoering noodig word, zal V. bedacht moeten zijn om voor den beeldhouwer een overdruk op te maaken, omdat het stuk andersom moet staan op de plaats, daartoe gedestineerd, wegens het licht, 't welk anders tegen den dag werken zou.

Doch de tekening is met dessein wel geschikt om tot een prent gemaakt te worden, dewijl anders de Tijd het kleed en de Faam de trompet met de linkerhanden houden zouden.

Het grafteeken voor Boerhave, alhier in de kerk, is door de Hr. Hemsterhuis ook in de waare eenvoudige smaak geordonneerd⁶⁸⁰ schoon ik – bepaaldelijk voor deze zaak – het dessein van V. prefereer. Daar is midden op de urne in een medalje of rond het hoofd van Boerhave in profil geplaatst. Ik geef in bedenking, of dit hier ook niet zeer wel voegen zou, en ik heb daarvoor een schoone en volmaakt voldoende tekening...⁶⁸¹

Het benieuwt mij, hoeveel dit alles zal kosten. Nu het ontwerp alleen betrekking heeft op de overleden dichteres, ben ik geheel tevreden gesteld; ik hoop, dat de Heer Schultens zijn vrienden daarmede verzoenen kan.

Ik feliciteer U en de vriend P.H. Bakker met de legaten van Wagenaar. Dit is ook een aangename gedachtenis van erkentelijkheid, met eene gunstige gelegenheid om ook nog aan anderen wel te kunnen doen...⁶⁸²

't Schijnt nu gedecideert te zijn door de alliantie van Pruissen met de Turken, dat den oorlog algemeen worden zal, dat in de negotie zowel als in het lot der volken geweldige schokken zal veroorzaaken.

680 Over dat monument F. Scholten, 'Frans Hemsterhuis's memorial for Herman Boerhaave: a monument of wisdom and simplicity', *Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art* 35:3/4 (2011) 199-217.

681 Nicolaas doelt op de tekening van Dirk Versteeg, aanwezig in de collectie Six.

682 Vermoedelijk zijn de legaten van Wagenaar na de dood van zijn weduwe vrijgekomen (Wagenaar overleed in 1773). Zijn zwager, P. Huisinga Bakker schreef *Het Leeven van Jan Wagenaar. Benevens Eenige Brieven van en aan Denzelven* (Amsterdam 1776).

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 1 april 1790

Nicolaas' suggestie dat er op het monument een afbeelding van Lucretia 'en profil' moet komen, zoals Versteeg haar getekend heeft, trekt hij nu terug. Als het maar geen 'geinventeerd' portret wordt.

Onze vriend Schultens is over de bewuste tekening van Vinkeles niet minder voldaan dan ik en keurt, nevens mij, dezelve zo voldoende, dat, zo die mogt worden gebruikt, daarin geen de allergeringste verandering moet of kan gemaakt worden of 't zou nadeelig zijn.

Mijne gedachten wegens eene afbeelding in profil, in mijnen laatsten gemeld, is geheel en al fout en mis en is bij mij maer bij geval ingekomen uit verlegenheid en knorrigheid, dat mij juist op die dag ontdekt wierd – doch in ferme secretesse en uit trouwhartigheid – dat men een toeleg smeede om, waarschijnlijk naar een geinventeerd [verzonnen] silhouet, een medalje ter gedachtenis van de dichteresse te maken, als men van Capelle gemaakt heeft en weleer van G. Brand den Jongen...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, zonder datum (half april 1790)

Nadat de kerkmeesters van de Oude Kerk het voorstel tot het plaatsen van het monument hebben goedgekeurd, geven ook de burgemeesters van Amsterdam hun definitieve goedkeuring. Nicolaas Simon wil burgemeester Elias bedanken met het portret van zijn voorvader Rijer Elias, 'oudovergrootvader mijner waarde gade'.

De Heer Schultens heeft mij gezegt, dat het bewuste request [het verzoek om een monument voor Lucretia van Winter te plaatsen] terstond gunstig is aangenomen en op een prompt raport van Kerkmeesteren prompt is goedgekeurd, zodat dit thans eene afgedaane zaak is en de plaats bepaalt. Hoe wonderlijk kan een ding, billijk als onmogelijk beschouwd, echter gebeuren!

Dit blijk van hooge achting voor haar, die mij zo dierbaar was, geeft met recht het grootste genoegen aan mijne liefde en droefheid. Wij zullen nu verder moeten zien, hoe ver de vrienden het met de uitvoering zullen brengen of kunnen brengen. Als gij van Vinkeles antwoord op Uw briefje hebt, verlang ik zijne calculatie te verneemen. Indien er mogelijkheid was, zijn dessein te kunnen gebruiken, zou dat, denk ik, ten hoogsten voldoen. 't Is in mijn oog schoon, juist om de groote eenvoudigheid van het denkbeeld, zo gelukkig uitgevoerd.

Nu Burgemeestren op zulk eene uitmuntende wijze het maken van het monument hebben bevordert en toegestaan, dunkt mij, dat het nu welvoeglijk en vriendlijk zou zijn, ten bewijze van genoegen en erkentenis – thans, après coup – aan de Heer Elias present te doen het origineele portret van Rijer Elias oudovergrootvader mijner waarde gade, die zekérlijk ook de stamvader is van den tak, uit welken hij sproot, volgens nevensgaande nota.

't Is denzelfden man, die in het groote schilderij, costy op het Stadhuis thans, zo ik meen, in burgemeestersvertrek geplaatst, op den voorgrond gezien word.⁶⁸³

Dewijl mijn oogmerk met het bewuste poutret present te doen louter alleen is om die heer plezier te doen en van mijne zijde een blijk van vriendelijkheid te geven wegens zijne goede behandeling in de zaak van de Oude Kerk, zou ik de allergeeringste rizico niet willen loopen, dat men er niet hooglijk mede tevreden was, veel min willen veelen, dat men er een schaduw van kleinachting over betoonde; en daar Uwe gedachten zijn, dat dit laatste niet onmooglijk zou kunnen wezen, moet gij er maar niets het geringste in doen, dewijl ik mijn dessein [ontwerp] geheel supprimeer [onderdruk] en er volstrekt van afzie, dat zeer ver het best en veiligst is...

Gij hebt voorleden jaar dit stukje bij mij gezien, in 't welke hij staat ten voeten uit, in volle wapenrusting, bij zijn huis op de Boommarkt. Meld mij eens, hoe dit best zij te doen, met een brief of door Uwe hand.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 19 april 1790

In Leiden vindt op de universiteit een bijzondere promotieplechtigheid plaats. De promotie met de kap had zelden plaats, vanwege de hoge kosten en de omslachtige procedures. Op 23 april 1790 promoveert Johannes Cornelis van der Kemp, zoon van hoogleraar Didericus van der Kemp. Speciaal voor die gelegenheid komt prins Willem V uit Den Haag naar Leiden.

Overmorgen, Woensdag, zal de zoon van wijlen de proffesser [Diederik] Van der Kemp in de Pieterskerk alhier met magtige statie, met de kap gepromoveert worden, waarbij de Prins expres uit Den Haag zal komen om te assisteeren en alles wat behoort tot rang van staat, academie en van de kerk. Men zegt, dat de maaltijd *f* 2.200 kosten zal en 't geheele vertoog van wijsheid 8 à 10 M [duizend] gulden. Als een geleerd hoofd in de kap te krijgen zo veel kost, is het geen wonder, dat het bezwaarlijk valt, veele hoofden onder een kaproen te stommelen. Om zo veel kosten goed te maken heeft Salomon gelijk, als hij zegt: de wijsheid is goed met een erfdeel. Gelukkig dat men ze ook zonder franje tot minder prijs krijgen kan...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 25 april 1790

De voorbereidingen voor het monument voor Lucretia van Winter-van Merken komen in een stroomversnelling. Vinkeles heeft een raming van de kosten gemaakt en die valt lager uit dan gedacht. Kunst wordt door Arbeid Verkregen zal de volgende dag over de plannen en de kosten vergaderen.

683 Reijer Retersz Elias, in eerste huwelijk getrouwd met Lucretia Hoyinx. Hun kleindochter Lucretia Elias huwde met Jacob van Merken sr., de grootvader van Lucretia van Winter-van Merken.

Ik ontving den Uwen met het aangenaam nieuws van het bericht van Vinkeles wegens de kosten van 't monument, dat onze vriend Schultens niet min dan mij zeer verraste en ten hoogsten vergenoegden. Hij zeide: 'Nu zijn wij klaar en 't moet die weg over'.

't Is aanstaande Woensdag vergadering en men zal de noodige preparatiën en vorderingen daartoe verder in 't werk stellen...

Eéne bedenking is er bij mij opgekomen: of men slechts het denkbeeld heeft het stuk in basrelief te maken in stede van halfleven uit te houwen, zoals het behoort, dat veel in keur en kosten zou kunnen verschillen.

H.A. Schultens aan Pieter van Winter, Leiden 26 april (post scriptum)

Wat ben ik verwonderd over onse misrekening van het monument! Nu zal zich alles wonderwel schikken. Geerne had ik de tekening nu eens hier. Dit zoude de bevordering der zaak zeer faciliteren.

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, Leiden 4 mei 1790

Pieter helpt zijn vader aan verse groente. Nicolaas heeft het buitentje dat hij in Warmond op het oog had aan zijn neus voorbij zien gaan. De Verenigde Staten en Engeland nemen de handelsbelangen van de Nederlanders in rap tempo over. Nicolaas hoopt dat het vrede zal blijven en dat zwaarden en spiesen tot spaden en sikkels omgesmeed zullen worden. Schultens had een Pruisische legertent gekocht die nu op Voorland wordt opgezet.

Waarde Zoon, In de eerste plaats dank ik u voor de schoone bezending van de groente en cinaasappelen, en waarmede gij mij verscheiden maalen middag en avond onthaalt. Nu het goed weer toeneemt, en alles weelig groeit, hoop ik verders hier wel voorzien te kunnen worden; althans sperzie, porcelein en kroppen zijn er nu! Bezorg ze dan toch niet, te meer daar gij met uw gezin Voorland hebt betrokken, en daarvan alles wel noodig hebben zult. Ik huishou thans in de zaal, en mijn tuin staat onbedenklijk lief en aangenaam. Van het buitenplaatsje, daar men voor mij het oog op had, is de huizing ook niet voldoende, gelijk dit merendeels zo is. Het plaatsje te Warmond is door de pensionaris Van Alphen voor f 6.200 gekocht. [...]

Toen ik Zaturdag in de Courant de nadeelige tijding van het schip de Doggersbank vond, wierd ik nog sterk aangedaan over Van Laarn,⁶⁸⁴ meer dan de lomper verdient, in het denkbeeld dat hij met vrouw en kinderen zou kunnen verdronken zijn. Doch ik zie heden in de Rotterdamsche Courant dat het schip over Malacca na China zou gestevend hebben. Ik meende dat hij eerst op Batavia aanmoest. Hoe zou Van Laarn er dan bij gestaan hebben?

684 Koopman Jodocus Daniel van Laren, beschermeling van Jacob Muhl en Pieter van Winter, was in 1789 op het schip De Doggersbank naar Indonesië afgereisd. Het schip De Doggersbank was aanvankelijk als vermist opgegeven.

16 Americaansche scheepen in China. Dat loopt hart, en 21 Engelsche. 't Ziet er hoe langer hoe soberder voor ons uit, 't geen een waar liefhebber van zijn Vaderland moet chagrineren, dat het daar en boven te vreezen is dat de oorlog alom zal uitbreken. Vrankrijk, Braband, Luik (zo nabij), alles word zeer zorgelijk. Men zegt echter dat de Engelschen & Mr. Pit zichzelf en ons buiten den oorlog wenschen te houden. Wanneer zal de tijd komen dat men zwaarden tot spaden en de spiessen tot sikkels zal slaan? Is het dan wel mooi dat Gij op uw vreedzaam Voorland legertenten inhaalt? Gij zult zeggen: de tent zal geen kwaad doen en de Pruissische troupen zijn er goddank niet meer. Hoe het zij, ik zal voor u aan de vriend Schultens het geld ter hand stellen dat hij er voor gegeven heeft en het u dan te melden.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 13 mei 1790

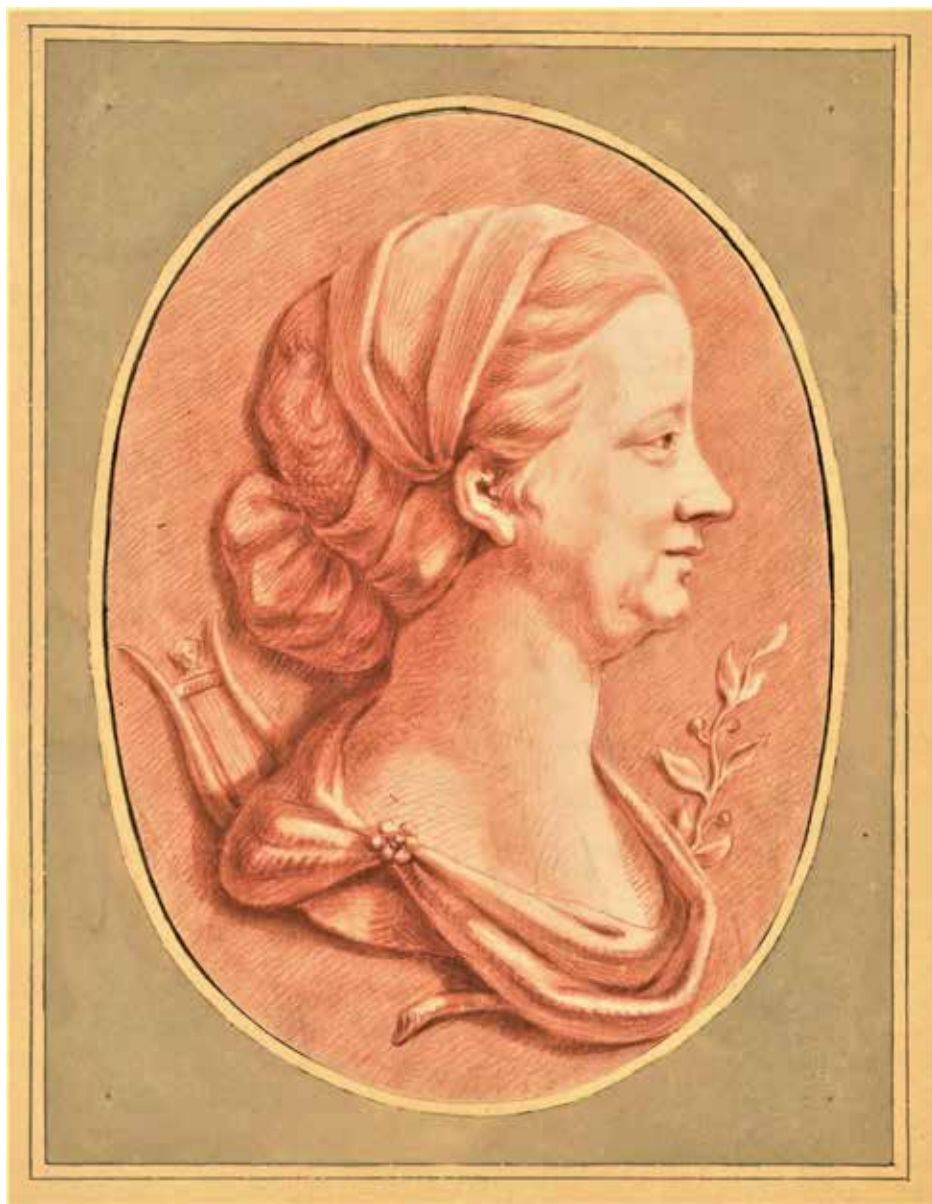
Pieter blijft zijn buiten Voorland in de Watergraafsmeer vergroten en verfraaien en dat verleidt de dichter Pieter Huisinga Bakker tot een hofdicht. Nicolaas houdt van gloedvolle en warme gedichten, maar dit gedicht maakt hem 'zo kout als Ysland'.

Gij vraagt mij, hoe het hofdicht op Voorland mij behaagt. Zeer wel in zijn soort, zoals naar het sentiment van S. Feitama de meeste hofdichten hobbeldichten zijn. Echter komt het Voorland van Voorland mij zo kout voor als Ysland of Groenland en maakt, vrees ik, iemand eerst zo kout, dat hij in 't vervolg werk zal hebben om, als hij ten einde raakt, ontdooit te zijn, veel min in 't zweet geraakt te wezen. Het geheele dichtje baart met recht verwondering, dat een man van zulke hooge jaaren nog in staat is om zulke goede en zaaklijke vaerzen te maaken. Ik heb met groot plezier en blijdschap gezien dat onze oude vriend zo lustig en rustig is; maar ik zal mijn pen wel van 't papier houden. Hoofd en hand willen bij mij niet meerder mede, en bij tijds te rusten is, althans voor mij, het raadzaamst. La Cronyke Schandaleuze van v. L. [Laren] is zeer zonderling; en zo uitmuntend in slechtheid dat het mij om de parictulierheid lief is dat gij ze mij gemeld hebt. Die hele boel is uwe hulp en bijstand nog zo onwaardig, als hij voorheen die van zijne familie en die van Broeder Muhl en de mijne onwaardig is geweest.⁶⁸⁵ Hij zal, vrees ik in het hospitaal sterven. Gelukkig zo de schim van zijn goede Vader hem dan niet voor de ziel zweeft.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 1 juni 1790

Op 20 mei 1790 neemt Pieter van Winter ontslag als bewindhebber van de OIC een hoogst ongebruikelijke stap, maar het is hem duidelijk dat er als bestuurder van de bijna failliete organisatie geen eer te behalen is. Burgemeester Elias is het helemaal met hem eens. Lublink en vader Nicolaas reageren eveneens positief.

685 Jodocus Daniel van Laren had in 1787 f 2.000 van Jacob Muhl geërfd. Blijkbaar had hij zich verschrikkelijk misdragen in de ogen van vader Nicolaas. Hij zal op 31 augustus overlijden.

D. Versteegh, Portret van Lucretia van Winter-van Merken (1721-1789), in rood krijt.
Collectie Six.

Ik ben gistrenmorgen zo attent bij mijzelven geweest, dat ik somwijlen mij verbeelde, Uwe bewuste afscheidsreden te hooren en dat met veel genoeg. Ik feliciteer U, Uw lieve vrouw en kindertjes, en mijzelve met Uwe billijke en goede rezolutie.⁶⁸⁶ Dewijl mijn komst op Voorland nog niet te bepaalen is, heb ik niet langer willen uitstellen, eenige snuisteringen U hiernevens te zenden. Sommige dingen – als de bewuste mesjes enz. – voor U, sommigen voor Antje – als het zakinktkokertje, dat Uw lieve Moeder, op reis zijnde, plagt te gebruiken, enz.⁶⁸⁷ De andre kleinigheden voor de kindertjes, naar goetvinden, en het kistje, 't prenteboekje en 't kerkboekje, dat haar waarde Grootmoeder in haare jeugd heeft gebruikt, voor onze lieve Creejansje tot een presentje van Grootvader voor haar mooie brief, die mij zeer veel plezier gedaan heeft als een teeken, dat zij lief aan Grootvader denkt, die haar ook heel lief heeft.

Ik heb van Uylenbroek een exemplaar van de rouwvaerzen ontvangen.⁶⁸⁸

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 22 juni 1790

Alle seinen voor het beeld staan op groen, de jonge beeldhouwer Bartholomeus Ziesenis wordt door Schultens benaderd om te zien of hij op basis van Vinkeles' tekening een monument kan maken. Bartholomeus is een zoon van de beroemde beeldhouwer Anthonie Ziesenis. Binnen veertien dagen kan hij een boetseersel klaar hebben.

De Heer Schultens is Zondag naar Groningen vertrokken voor 14 dagen. Hij zeide mij Zaterdag, dat gij door Cizenis [Ziesenis] een boetseersel zoud laten maken, 't welk hij hoopte, dat over 14 dagen zou gereed zijn, wanneer hij met de Hr De Kruijff naar costy [Amsterdam]⁶⁸⁹ zou gaan om alles in orde te maken en aan te besteden...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 25 juli 1790

Een maand later heeft Ziesenis nog niets van zich laten horen. Dirk Versteegh slaagt erin om het en face portret dat Pothoven van Lucretia geschilderd had, in tekening te verbeteren. Nicolaas en de trouwe dienstbodes zijn verpletterd van het resultaat.

't Is mij alleraangenaamst uit den Uwen, gistren ontvangen, te zien, dat Cizenis zo wel geanimeert is op het maken van het monument en gelukkig thans tijd heeft om er terstond

686 De redevoering bij zijn afscheid van de OIC is niet bewaard. Over zijn motieven is niet veel bekend. Misschien is het hem te druk, misschien vindt hij dat er voor hem weinig eer valt te behalen aan het falende management van de Compagnie.

687 Het zak-inktkokertje is bewaard gebleven in de collectie van het Rijksmuseum en dateert uit 1761.

688 *Lykdichten, ter gedachtenisse van de grootste der Nederlandsche dichtersessen, vrouwe Lucretia Wilhelmina van Merken* (Amsterdam 1790).

689 Nicolaas is verzet op het woord costy, dat betekent: bij u.

aan te beginnen en een boetseersel te maaken. Doch ik moet U noodzakelijk herrinneren, dat hetzelfde andersom staan moet dan in de teekening van Vinkeles, die, op zijn plaatsnijders, zo op den dag als anders, linksom geteekend is. Dus moet de Tijd in het boetseersel het kleed en de Faam de trompet in de rechterhand hebben en dan valt het licht, zoals het in de Oude Kerk valt, van de rechterzijde in.

God geve, dat ik het monument nog voltooid zal mogen zien. Ook ben ik nu in staat om, des noodig, in 't vervolg aan de begeerte van het kunstgenootschap en de wensch van het goedgunstig publiek te voldoen om eene afbeelding van de dichteresse te moogen hebben; 't welk ik denk aan de eerstgemelde nu niet voegzaam zou zijn te weigeren, als een blijk van erkentenis. Van de teekeningen, die er waaren, was volstrekt geen gebruik te maken, als niets gelijkende, en dus was de geheele zaak voor altoos onmogelijk. Alleen de teekening door de Heer Dk [Dirk] Versteeg, in profil gemaakt, was volkomen goed, doch kon van geen gebruik zijn, noch voor 't genootschap, noch bij de teekening van mij door Pothoven.⁶⁹⁰ Ik besloot om met de Heer Versteeg eens te raadpleegen en verzocht hem een dag of twee bij mij te willen komen, gelijk hij zeer vriendlijk heeft gedaan, nu voorleden Donderdag en Vrijdag. Geprepareerd door alle reflectiën, gesterkt door alle hulpmiddelen en door zijn uitmuntend kunstvermoogen en aandoeningen van liefde en achting voor den overledene, heeft hij de teekening van Pothoven zo miraculeus verbeterd en tot eene volmaaktheid gebragt, dat het niet anders is dan louter leven, 't geen mij, de Heer Verleus en mijne trouwe dienstboden zo geweldig getroffen heeft, dat de aandoeningen nog naauwlijks bedaart zijn; en daar men haar bij haar leven niet heeft kunnen treffen, schijnt zij nu in haare afbeelding zelve te herleven, een geluk voor mij, dat ik aan de vriend Versteeg verschuldigt, aan hem nimmer naar waardij kan vergelden.⁶⁹¹

Zijn vriendelijkheid en ijver hebben nog meer willen doen. Zijn stoute hand heeft een afbeelding met zwart krijt van mij in profil in weinig uren tijds gemaakt, die zo verbaazend voldoet, dat onze vriend Verleus zegt, nimmer iets frappanter zijn kan, en mijn volkje schreeuwde in den ijver hunner welmeenendheid, dat het louter is alsof ik het zelf ben, dat Versteeg en Verleus lagchen deed. Ik denk dat gij, zelfs lang naar mijnen tijd, deswegens seer voldaan zult zijn. [...]

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 19 augustus 1790

Pieter is op een vakantieisje naar Duitsland en aangekomen in Bentheim, een gebied dat volgens Nicolaas nogal onbeschaafd is.

690 Dirk Versteegh (1751-1822), amateur tekenaar en kunstverzamelaar. De tekening van Lucretia door H. Pothoven dateert uit 1771. Zoon Pieter van Winter tekende in 1763 ook een portret van Lucretia, waarop vader Nicolaas trots een gedicht schrijft. Het portret van Lucretia op 60-jarige leeftijd door Versteegh is in de collectie Six bewaard gebleven.

691 De tekeningen van Versteeg met de afbeelding van Nicolaas Simon van Winter is niet teruggevonden.

Dat Gij op Uwe reis in het Benthemse beland zijt, verwondert mij, dewijl daar niets te haalen is dan de natuur in 't ruwe te zien; echter is dit ook al eens goed om des te grooter waarde te leggen op het geluk, dat wij in gunstiger samenleving moogen genieten. De waarde van het lot, ons door den Hemel geschonken, klimt niet weinig in waardij, wanneer men zo laag op onze medeschepselen neder ziet. 't Is verders te hoopen, dat eene algemeene vrede maaken zal, dat de staatzucht hen niet verder als slachtschaapen zal behoeven op te offeren...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 12 oktober 1790

Het voornemen om een monument voor Lucretia op te richten is nu openbaar. De toneelstukken van Lucretia en van Nicolaas worden nog steeds opgevoerd. Europa lijkt te vervallen in elkaar bevechtende naties.

Wat de Letterbode verhaalt over het monument voor mijn overleden echtgenoot zal wel ontleend zijn aan de handelingen van het genootschap, die onlangs zijn verschenen. Ik hoop, dat Ziesenis gauw gereed is met zijn werk.⁶⁹²

Men zal den 6 December nog twee maalen in die week Gelonide vertoonen en in de volgende week Monzongo; aanstaande Zaterdag Maria van Bourgondien. 't Is jammer, dat men op een ongepasten tijd De Ryk heeft vertoont, schoon het stuk, voor 16 jaaren uitgegeven, met laater tijden niets te maaken heeft.

Alles staat in Europa nog zo deerlijk verwart, dat er niets dan onrust en onheil te wachten schijnt te zijn.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 27 oktober 1790

Met de publicatie van het plan voor het monument door KWDAV lid Adriaan Loosjes raakt alles in een stroomversnelling. Alles staat en valt met het ontwerp dat beeldhouwer Ziesenis op basis van de tekening van Vinkeles maakt.

Ik heb de bewuste Letterbode nu gezien en het daarin gemelde is net genomen uit het rapport, aan 't bewuste genootschap gedaan, doch met eenige emfase [overdrijving]. Ik hoor, dat de boekverkoper Loosjes ook lid van dat genootschap is, en heeft dus zelve daarvan gebruik gemaakt, dat gansch niet wel opgenomen schijnt te worden; voorbarigheid en belang zien tijd noch wijze aan.⁶⁹³

692 De plannen voor het monument ter ere van Lucretia van Merken in de Oude Kerk worden, geheel tegen de zin van Van Winter, openbaar. Initiatiefnemers Kunst wordt door Arbeid verkregen, onder leiding van Schultens en De Kruijff hebben de financiering nog niet rond.

693 Adriaan Loosjes (1761-1818) was sinds 1788 uitgever van *De Algemeene Konst- en Letterbode, Weekblad voor min*

Het is van belang, dat de thans in functie zijnde burgemeesters de zaak van het monument kunnen afdoen. Ik hoop, dat Ziesenis voortmaakt. Hoe gaarne zou ik de voltooiing beleven! Maar mijn krachten nemen af en de winter nadert.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 11 november 1790

Nicolaas maakt zich zorgen over de toekomst van Nederland bij het internationale geweld dat op uitbarsten lijkt te staan. De revolutie in Frankrijk heeft het machtsverevenwicht totaal verstoord, waardoor er een nieuwe politieke constellatie ontstaat. De overheid wil aan een aantal naar 'Braband' [Belgisch Brabant] gevluchte patriotten amnestie verlenen. *Monzongo* is weer in productie genomen en in Amsterdam opnieuw warm ontvangen. In zijn brief beklemtoont hij dat de toneelstukken van het echtpaar bedoeld zijn om, in moderne termen, humanitaire gevoelens bij het publiek op te wekken.

Mijn gezondheid laat veel te wenschen over. 't Is mij zeer lief, dat de koude en felle oostenwind, die U bij den ontfangst der hooge vizite in 't Kweekschool om de ooren gesnord heeft, U geen verder letsel heeft toegebracht en dat verders alles costy zonder merkeliijken hinder is afgeloopen.

Indien, gelijk gij zegt, alles costy [bij u] weer naar den ouden plooi trekt, zou dit eenige schijn van waarheid geven aan hetgeene men verspreit, dat er in kort volstreckte amnestie zou komen tot vergiffenis van ruzie, uit partijschap gesprooten, daar men de Brabanders helpen zal aan eene amnestie van volkomen opstand en afval. Ook zegt men, dat men hier en elders zo denken zou, omdat, zo het in Braband in rust geraakte, de uitgeweekene des te veiliger daar zouden kunnen blijven, 't geen te grooter nadeel zou zijn... Wie kan nog voorzien, hoe het in Vrankrijk zal afloopen! Welke geweldige stappen! [...]

't Is mij aangenaam uit den Uwen, gisteren ontvangen, te zien, dat de *Monzongo* met het oude genoegen en de interessante aandoeningen door U en de Uwen en door het publiek is gezien en ontvangen. De vrouwenrollen zijn in dat stuk door de actriesses doorgaans wel gespeeld; 't is zo breed met de acteurs niet. Al de rollen in al de stukken zijn zwaar genoeg om voor ieder een goed acteur of actiesse te vorderen en die zijn er maar niet; derhalven moet men, als het passeeren kan, wel te vreden zijn. Dat men met de *Geionide* op den voorgenomen tijd nog niet vaardig kan zijn om te vertoonen, kan zeer wel wezen; dat stuk is zwaarder en moeilijker te vertoonen als men mooglijk gedacht heeft. 't Is mij nu zo onverschillig als het vertoonen onzer stukken ons altoos geweest is: wel aangenaam, als 't plezier en nut kan doen, maar zeer onaangenaam, als het niet vrijwillig en greetig worden opgenomen. De stukken zullen zich op zichzelf wel blijven maintainereen, zo lang in tijdgenooten en nakomelingen gevoel is van een menschlievend en deugdzzaam hart..

en meer Geoefenden, Behelzende Berichten uit de Geleerde Wereld van alle Landen. Als lid van KWDAV beschikte hij over informatie die geheim had moeten blijven.

B. Ziesenis, Ontwerp monument Lucretia van Merken voor Oude Kerk (1791) (nooit gerealiseerd).
Collectie Six.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, zonder datum (november 1790)

Het ontwerp van het monument blijft een belangrijk onderwerp in de correspondentie van Nicolaas Simon. Het ontwerp van Ziesenis is ontvangen. Het is zijn liefste wens om het voltooid te zien voor hij sterft, maar op het ontwerp van Ziesenis heeft hij nog wel wat aan te merken. Hij vindt het te tam en slaapverwekkend.

Schoon mijne ongesteldheid en zwakheid dezelfde zijn, zal ik bij tusssenpoozen zien bijeen te krijgen de reflectiën, die ik denk hoognoodig te zijn U mede te deelen, raakende de teekening van Ziesenis voor 't monument.⁶⁹⁴

Ik schreef U, dat het stuk dus een magtig groote vertooning maakt en word derhalven van een veel grooter gewigt als een gedachtenis, beknoptlijk tegen een muur geplaatst. Het voetstuk is zeer goed en stout en de noodzakelijkheid heeft, in plaats van de nis boven, de grafnaald geplaatst, die het stuk in eene goede proportie rijzig en fraai maakt. Maar ik heb niet weinig verzet gestaan over de beelden. Het beeld van den Tijd is sterk en musculous in armen en beenen enz. en het beeld van de Faam is zacht en rond, teder en wel, maar staen, helaas, naast elkander, even groot, even hoog, als twee tenanten, de Tijd in eene houding van diepe dommeling en de Faam als sluimerende vermoeit.

De Tijd heeft het hoofd voorover geboogen, de Faam het hoofd op zijde hellende. De werking van ieder hunner en tot elkandren is verbaast flauw en dicteert niets meerder dan dat de Faam, den Tijd met de hand zachtlijk tegenhoudende, schijnt te zeggen: Och, vermoei er U niet op, laat het maar; gij verveelt mij! Want de linkerarm is eenvoudig uitgestrekt en de rechter hangt, als moede, zachtjes neder...

Derhalven zie ik, alles bijeen genoomen, hierin niets anders dan twee halfslaapende beelden. Ik meen mij te herinneren, dat het beeld van den Tijd in de teekening van Vinkeles in sterke actie was en de kleine Genie of Faam was alles leven...

Wilt gij, indien het U nuttig voorkomt, met bedachtzaamheid van mijn aanmerkingen gebruik maken? Nu het monument zoo groot zal worden, is het noodig, dat duidelijk te zien is, voor wie het is gesticht, b.v. door middel van een beeltenis in een medailion. Ik heb een goed gelijkend silhouet, dat men hiervoor zou kunnen gebruiken.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 14 november 1790

Nicolaas dringt er bij Pieter op aan om zijn kinderen tegen de kinderpokken in te enten.

Iets dat mij meerder ter harte gaat en aandoet is Uwe bedenking over de inenting der kinderziekte. Ik begrijp zeer klaar, dat zo ver als nu die historie is gebragt en de omstandigheden thans staan, dat er niets anders op zit dan dat de ouderen alleen zich daaromtrent dienen, moeten en kunnen bepalen en dat ik in dezen noch voor noch tegen in het aller-

⁶⁹⁴ Die tekening van Ziesenis is, net als de eerdere tekening van Vinkeles, bewaard gebleven.

geringste moet overhellen. De hoogste Goedheid stiere alle ten beste! Op Uwe vraag mij beraadende of ik, zo het mogt geschieden, 't wilde weten voor of staande het geval of nadat het is afgeloopen, kies ik zonder heziteeren het laatste. Mijn toestand is te zwak om sterke aandoeningen van ongerustheid te kunnen veelen en verduuren, die, staande het geval, mij over ouderen en de lieve kinderen te geweldig prangen zou...⁶⁹⁵

H.A. Schultens aan Pieter van Winter, Leiden 28 november 1790

Schultens heeft de tekening van Ziesenis gezien, maar nu wil het bestuur van KWDAV (door hem het Consulaat genoemd) daar eveneens kennis van nemen. Blijkbaar kan het bestuur van KWDAV het monument in deze vorm nog tegenhouden. Dat was niet bekend bij de familie Van Winter. Daar dachten ze dat Schultens en De Kruyff gemachtigd waren.

Zeër Waarde Heer en Vriend!

Eenigen tijd geleden kreeg ik van wege den Ouden Heer (wien ik uit hoofde eener kleine indispositie die mij t'huis hield, zelve niet spreken kon) door den Hr de Kruijff zulke rapporten aangaande den langzaamen voortgang van Zizenis [Ziezenis] en de oorzaak daar van, dat ik het raadzaamst oordeelde aan dien Heer eenen brief te schrijven en de tekening voor een korten tijd te rug te vragen, ten einde het geen er nog te arrangeeren overig is hoe eerder hoe beter aftedoen. Hierop antwoordt mij Zizenis dezen morgen, dat hij met zijn model reeds gevordert is, doch niet zo verre, dat hij de tekening missen kan. Waarom hij vriendelijk verzoekt dezelve nog eenigen tijd te mogen houden, ten einde spoediger in het voltojen van het model te kunnen slagen.

Dit antwoord is weinig naar mijn zin wegens de onbepaaldheid van den tijd, dewijl hij b.v. rekenen kan zich wel geweert te hebben als hij ons over een maand helpt, en het dan ondertusschen bijna te laat wordt om de tekening zo aan het tegenwoordige Consulaat te praesenteeren, het welk echter naar mijn oordeel met goede gratie niet kan nagelaten worden. Wat zal ik nu doen? Zal ik door nieuwe instanties de tekening terstond te rug eischen? Ik kenne den Man geheel niet; Misschien heeft hij wel iets van de kregelheid aan groote kunstenaaren eigen, en moet met menagement behandeld worden. Mij dunkt het was beter, dat Uwed hem uit mijn' naam daar over onderhield, en hem permoveerde, of om ons, indien mogelijk, binnen 14 dagen te helpen of anders het werk in dien tusschen tijd welken wij tot het afdoen onser zaken nodig zullen hebben, te staken Wilt gij de gelegenheid hebben deze commissie op U te neemen? Of zijn er redenen waarom Gij dit minder raadzaam vindt, zo laat het mij weten, en informeer mij, wat naar Uwe gedachten beter zijn zoude.

Ik verheug mij hartelijk over de gunstige berichten die ik aangaande Uwe toenemen de gezondheid van tijd tot tijd, en nog heden door onsen Vriend Paradijs ontvangen heb.

695 Over de discussies die over het vaccineren gevoerd werden ook hierboven in de briefwisseling tussen Pieter van Winter en H.A. Schultens.

Behalven eene zwaare verkoudheid met derzelven annexen geniet ik ook eenen redelijken welstand met alle de mijnen. Groet Mevr. V. Winter onsentwege, en zijt verzekerd, dat ik niet ophoudt met waare hoogachting en vriendschap te zijn.

Pieter van Winter aan H.A. Schultens, Amsterdam 29 november 1790

Pieter is het getreuzel van Ziesenis zat en ontbiedt hem bij hem thuis. Ziesenis komt en belooft dat een kleimodel aan het eind van de week klaar zal zijn. Dan zal Schultens ook de ontwerptekening krijgen.

Zeër geëerde Vriend! Op den ontfangst uwer waarde letteren van gisteren heb ik Zisenis bij mij ontbooden aan wiens huis ik zo dikwils vergeefs was geweest om hem te spreken. Hij heeft mij bij al wat heilig is belooft dat ik voor 't eind der aanst. Week het model in mijn huis zal hebbe met de tekening die hij intusschen niet wel missen kan. Hij was zo zeer in ernst dat ik maar op die belofte verzekerde staat te kunnen maaken. De tekening zal ik dan althans volstrekt zeker te rug bekomen, hoewel ik aan het overige van zijn gezegde ook niet twijfele.

Wanneer de tekening aan de Majores gepresenteert word zal 'er dan ook niet het project der inscriptie bij moeten zijn? Ik meene ja en waarschijnlijk zal zulks ook Uw oogmerk zijn.

't Spijt mij dat UWEd eenige maate onpasselijk zyt, ik hoop zulks van geen langen duur mag zijn. Ik meenen van ten zijde iets schoon duister vernomen te hebben van een verzoek van Bremer over te komen of een dessein van UWEd kort om ik weet niet regt wat, maar het doet er niet toe; zo UWED eenig project voor overkomst had en eenige dagen bij ons wilde doorbrengen, zo meld het ons maar hoe eer hoe beter wanneer dat dan zou kunnen zijn het zal ons aangenaam weezen. UWEd te ontfangen maar alleen wenschen wij het tijdstip te kunnen voorzien om onze maatregelen te neemen ten opzichte van het verzoeken van andere vrienden die ook in 't Winter seizoen mooglijk eens bij ons zouden komen. Na ons minzaam Compliment aan Mevrouw te hebben afgelegd blijve ik steeds met de in meeste agting.

H.A. Schultens aan Pieter van Winter, Leiden 5 december 1790

Schultens heeft met De Kruyff over een opschrift gesproken.

Zeër Waarde Vriend, ik doe bij mijne goede vrienden geene vergeefsche moeite meer om mij te excuseeren wegens traagheid in het beantwoorden van brieven, Zij weten, gelijk ik het tot mijn leedwezen voel, dat ik onverbeterlijk ben; en naar de mate hunne goedertierenheid verwaardigen zij mij met hunne vergiffenis. Al komt nu mijne dankzegging voor de moeite bij Zillesen⁶⁶ en voor de promte bezorging dier zaak 8 dagen achter aan, zij is echter

696 Mogelijk de patriotsgezinde en in 1787 verbannen Cornelis Zillesen (1735-1826), belastingambtenaar, schrijver, landmeter en uitvinder.

niet minder welgemeend. Terstond na den ontfangst der tekening zullen wij ons werk maken om dezelve aan Burgemeesteren te praesenteeren. De geest van de Kruijf is werkzaam op het uitvinden van een gepast bijschrift. Mijn's bedunkens moet het eene korte, krachtige, spreuk in prosa zijn, en geen Vers. Ik hoop dat Gij dit met mij eens zijt. Voor eenige dagen liet de Kruijf mij eenige ruwe schetsen van allerhande ideeën zien. Mogelijk vindt hij noch andere en betere. Doch eene derzelve behaagde mij best. Namelijk om de Faam, die den tijd belet het kleed voor den Urne te werpen, te doen zeggen Haare assche (of nagedachtenis) wordt Uwe prooij (of de prooij des Tijds) niet. Ik geef alleen de idee ter Uwer beoordeeling. De uitdrukking kan en moet nog beschaafd worden. Mijne bezigheden voorzie ik dat mij op geenerhande wijze zullen toelaten in de Wintervacantie van huis te gaan. Al had derhalven de Hr Breemer mij te logeeren gevraagd, zoude ik hem hebben moeten bedanken. Eene Vacantie, die mij den voormiddag, welke thans bijna geheel met Collegie houden weggaat, voor mij zelve laat, is vooral in den winter veel waard om zo andere zaken met succes door te werken.

Mijne Vrouw groet benevens mij Uw ed en Mevr. V. Winter hartelijk. Ik betuige steeds met ware hoogachting en vriendschap te zijn.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 15 december 1790

Het ontwerp van het monument raakt nu in een vergevorderd stadium. Pieter heeft de tekening van het ontwerp gezien en nu moet er nog een opschrift worden ontworpen.

Zeer lief is het mij, in den Uwen, gisteren ontfangen, te zien, dat gij het model en de tekening van Zisenis ten Uwen huize hebt ontfangen, en nog aangenamer, dat gij er van kunt zeggen: het model is zeer fraai. Dus hoop ik billijk op een verdren goeden en gelukkigen uitslag.

Dit resultaat verheugde ook den Heer Schultens; hij zal een brief, mede namens den Heer De Kruijf, aan de burgemeesters zenden en gaat met vertrouwen af op Uw oordeel over het werk van Zisenis. Door het overlijden van den Heer Adami⁶⁹⁷ verliest gij een goeden vriend.

Pieter van Winter aan H.A. Schultens, Amsterdam 16 Xr 1790 [Xr staat waarschijnlijk voor december]

Het valt niet mee om een pakkend opschrift voor het beeld te ontwerpen. Pieter stuurt het ontwerp voor het beeld op naar Schultens, voor een laatste beoordeling door KWDAV. Iedereen wil er zijn zegje over doen.

697 Johan Adami, met Van Winter lid van Concordia et Libertate, Libertate et Concordia, mede-oprichter Kweekschool Zeevaart, boekhouder VOC.

Waarde Vriend! Gij kunt niet overkomen in de Vacantie omdat gij werken moet, Welaan een zo goed oogmerk kan nog wil ik niet weerstreven, uw roem moet op uwe uitvoering zijn gebouwt, ik wil geen gelegenheid geven door mijn empressement [belang] om U te zien dat zulk een gebouw niet met de uiterste netheid wierd voltooid.

Hiernevens de tekening van Zisenis terug; het model is zeer mooi hier en daar een weij-ing schoon niet essentieel afwijkende in sommige kleinigheden van de tekening; dog zo Zisenis zegt, is dit altoos het geval uit hoofde der verschillende bewerking eener tekening en eener Sculpture. Vinkeles heeft het gezien en mij een briefje geschreven om zijne admiratie er over uittedrukken. Wat het bijschrift of de geprojecteerde inscriptie betreft Ued. Weet dat mijn idee is, dat die in 't Latijn behoort te zijn welke taal daartoe tog schijnt geschikst. En wat nu bijzonderlijk de idee aangaat door de Kruijff geprojecteert welke Ued mij meld, ik gouteer die zeer wel; dog 'er moet dan na mijn gedagten gezorgt worden dat de phrase zo getourneert [geformuleerd] worde dat het duidelijk blijke dat de genie der faam of roem spreekt tegen den Tijd – dat het woord niet asche maar nagedagtenis betekene, want anders door het woord assche is het (dunkt mij) net mis, dewijl die zeker de prooi des tijds, word en zulks niet kan ontgaan; Zodat die eloquentie en dat sublime bij mij zou schijnen te zijn just bordering on nonsense! Maar geheel anders is het met de nagedagtenis gelegen; want schoon men in een philosophischen zin niet kan ontkennen dat ook deze eindelijk mede de prooi des tijds zal zijn; zo kan dezelve egter betrekkelijker wijze zo lang duuren dat wij êtres du moment [wezens van het moment] zulks voor een soort van eeuwigheid in onze dommelijkheid [domheid] aanzien en 'er magtig mede geplaisiert zijn kunnen. Onze medemenschen denken 99ste/100 part ook zoo, en dat is genoeg – [volgt een onleesbaar citaat in het Duits].

Men divideert [verdeelt] in de Caloul [calculs] des infiniments petits [de berekeningen van het oneindig kleine], het eene infiniment petit door het andere en multiplieert en colligeert [voegt] ze weder te samen, en egter zijn het infiniment petites [oneindig kleine getallen]. Zo schijnt het mij met de eeuwigheid der Haften en der Poeeten!

Ik hoop die van U en mij, dat is van onze Zielen een Eeuwigheid der Eeuwigheden zijn mag zegt comme il faut et non du genre susdit [zoals het hoort en niet van de bovengenoemde soort] in dat vertrouwen en in dat uwer vriendschap provisioneel in der tijd, ben ik steeds Uwed.

PS. Moeten de Majores de tekening niet zien, met de geprojecteerde inscriptie daar bij?

H.A. Schultens aan Pieter van Winter, Leiden 17 december 1790

Schultens heeft de tekening van Zisenis nog niet ontvangen. De discussie over het onderschrift gaat door.

Waarde Heer en Vriend!

Ik bedank U voor Uwen vriendelijken, vrolijken, opgeruimden brief. De tekening van Zisenis die Gij mij schrijft hier nevens te rug te zenden heb ik er niet bij ontvangen. Doch

ik ben niet gewoon mij zeer schielijk te alarmeeren, en begriip daarom dat dezelve of vergeten is, of dat Gij liever eene andere gelegenheid om ze te zenden wilt afwachten. Het zal ons echter aangenaam zijn die tekening hoe eer hoe beter hier te hebben. Zij kan van dienst zijn om aan den stijl van het bijschrift die tournure te geven, die Gij zeer wel aanmerkt, dat de duidelijkheid vereischt, of het tegenwoordige bijschrift op zijnen juisten plaats te stellen, zo dat beeld en schrift te gelijk werkende men in den eersten opslag van het oog ontwijfelbaar ziet dat die woorden door de genie der faam aan den tijd geadresseerd worden. Uwe reflexie over de assche is philosophisch juist, doch misschien Poëtisch beschouwd zijnde al te seveer [zwaar]. Niet dat ik met Petrus Burmannus Secundus van oordeel ben dat een Poëet zich niet aan bon sens behoeft te stooren. Maar dikwijls hebben de woorden eenen Poëtische zin die als zodanig verstaan en dus niet naar Philosophische nauwkeurigheid afgemeten wordt. Het is bij mij nog onzeker in hoe verre assche voor nagedachtenis tot deze classe behoore. Iemands heilige assche, dunkt mij een zeer gereciperde [toegankelijke], en niemand stootende, uitdrukking. Wat betekent ook de Urne in het Monument, waarover de Tijd een kleed werpen wil? Daar is immers Assche in. En dat beeld betekent nagedachtenis: Waarom dan ook niet het woord? Voornamentlijk in dit sprekende monument.

Aanstaande Woensdag over 8 dagen, wanneer het Genootschap vergadert, is onze voornemen het bijschrift ter goedkeuring aldaar te produceeren. En dan immediaat, als is het den volgenden dag, de tekening met de inscriptie onder het oog der Goden te brengen. In die zelfde vergadering zullen wij qualificatie vragen om met Zizenis over de uitvoering te transigereen [tot overeenstemming te komen] en het nodige contract deswege aantegaen. Welligt zal dan de zorg voor het bouwen van het Monument het arbeiden aan 't gebouw mijner roem voor een paar dagen te rug zetten, ten ware ik de Kruijf persuadeeren [overtuigen] kon om alleen te gaan. Dit zal ook veel van het weer, en huisselijke zo wel als andere kleine omstandigheden afhangen. Zo ik besluit om te komen, dan heeft zeker de begeerte om U en de Uwen te zien wel het meeste gewigt in de schaal gelegd om dezelve tot die resolutie te doen overslaan.

Mijne Vrouw en verdere huisgenooten groeten U met Mevrouw en de verdere familie hartelijk. Ik blijve met bijzondere hoogachting en vriendschap.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 20 december 1790

In KWDAV is er heel wat afgediscussieerd over het onderschrift en de uitvoering van het monument. Men stelt de nodige veranderingen voor en dat verontrust Nicolaas Simon.

Ik heb niet weinig verwondert gestaan over hetgeene gij mij meld rakende het bewuste model en ik kan niet beseffen, welke gewichtige reflectien er op zouden te maaken zijn, indien dezelve niet de uitvoering der beeldhouwkunde zouden raken. Maar het dessein van de tekening heeft mij en U en elk, die het gezien heeft, gefraspeerd en ten hoogsten hehaagt, waaronder de Heer Dibbits alhier en costly de Heeren Van Drielst en Versteeg.⁶⁹⁸

698 Drie ervaren tekenaars, van wie Egbert van Drielst de beroemdste werd.

Het denkbeeld is aan allen groot en eenvoudig voorgekomen, zonder eenige ostentatie. Het onderschrift van Vinkeles is hier geadmireerd [bewonderd] en men dacht, dat de Heer De Kruyf zelve het er onder geschreven had. Hoe komt dit na een jaar tijds zo verandert of zit het bij hooger hand? Hoe diep en sterk ik er nog over denk, ik kan er niets kwaads in zien. Dat een satirike geest er den eenen of anderen kwinkslag of trek over zou kunnen vinden, is niet voor te komen, daar men in Vrankrijk de beste stukken van Racine en Voltaire en Vergilius zelf burleskeert. Maar dewijl gij ten slot zegt: 'Er is veel, zeer veel over te praatzen met grond', maakt mij dit met veel reden ten hoogsten ongerust, daar binnen weinige dagen tekening en onderschrift eindelijk aan Burgemeesteren moet vertoont worden en de zaak dus afgedaan.

**Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, zonder datum
(mogelijk eind december 1790)**

Nicolaas is tevreden met het ontwerp van Ziesenis naar aanleiding van de tekening van Vinkeles.

Het lijkt mij goed, dat ik U mijn meening over het ontwerp van een gedenkteeken voor mijn overleden vrouw laat weten.

De gelukkige en schoone gedachte van Vinkeles is dus uitgedrukt. De Tijd is altoos afgebeeld door een zeer oude, knorrige vent, die alles vaneen plukt, vernielt en verwoest en dan alles in vergetelheid dompeld. Alleen onder de menschen zijn er zeer enkle uitmuntenende geesten of geniën of geniussen die zijn woede ontkomen of zijn krachten te sterk zijn, schoon zij een gedeelte van haar bestaan ten beste moeten geven, te weeten haar asch of begraafplaats, die zelfs ook door haar faam, renommé, genie of genius, nog bewaard word. Die Genie is in vergelijking van 't geweld van den tijd – die in 't algemeen blijft woeden en verwoesten – louter kinderkracht; maar juist dat kinderlijk, dat zwakke handje heeft kracht genoeg om die enkle uitmuntenende wezens aan de woede van den tijd te ontfutselen en in duur te doen volharden. Dat considereer [beschouw] ik het waare denkbeeld, het zuiver goud van de gedachte van Vinkeles te zijn; en daaraan te roeren, is de spons door alles haalen en hetgeen ere is, is juist de geheele zaak en waare grootheid en eenvoudigheid van het denkbeeld. Ik vlei mij, dat deze opheldering U volkomen voldoen zal.

Dus de hoofdzak afgedaan zijnde, zullen de verdre kleinigheden van zelve verdwijnen. De Genie of Renommé behoeft geen vleugels...

Het handje tegen het kleed zal niet bezwijken en is sterk genoeg en of het Genietje staat, leunt of zit op urne, lier of dichtrol, die zullen er geen hinder van hebben, dewijl die hunne overklimmende waarde zonder zijn hulp niet soudens bekomen hebben en hij zal ze als zijn eigendom wel in waarde houden en beschermen. Hoe weinigen hebben kennis van de waare schoonheid en grootheid van een gereleveerd denkbeeld! De onkunde kan, zo wel als de tijd, ras vernielen en 't is gemaklijker goud in 't water te werpen dan het uit de mijnen te haalen en in zijn vollen glans te vertoonen.

Hoe menigmaalen zou onze vriend [Pieter] Fontein 't zuiver goud in Uw Moeders vaeren in potaarde en de welweetende vriend Meyer hetzelfde in baar lood verandert hebben met hare critiken, indien ik er niet altoos op gepast had! De bewustheid van de waarheid in dezen doet mij met weerzin zo stout of hoogmoedig spreken.⁶⁹⁹

De regeling van de uitvoering van het beeldhouwwerk laat ik gaarne aan U over. Over het onderschrift heb ik niets naders vernomen. 't Genootschap denkt unaniem, dat het in 't Nederduitsch zijn moet. Ik ben ook van die gedachten, dewijl de dichteresse in 't geheel onder de Latijnse classe niet behoort en het dus naar eene ostentatie zou zweemen. Indien men de uitmuntende gedachten van het onderschrift van Vinkeles in geen twee regels goed krijgen kan – want hem komt die eer met recht toe – dan moet er maar alleen gesteld worden:

Ter gedachtenisse van

de Dichteresse

XXX

geb.

overl. den

Gesticht door 't Genootschap te Leyden

Kunst word door Arbeid verkregen, 1791

en anders de twee regels, daar staat, tusschen beide...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 28 december 1790

In overleg met Schultens en De Kruyff wordt het onderschrift bij het monument vastgesteld. Niet in het latijn, maar gewoon in het Nederlands omdat het Nederlands het beste bij Lucretia past. Het grafschrift gaat luiden: Zij leeft in haare werken.

Ik heb een vizite gehad van de Heeren S. [Schultens] en De K. [Kruyff] die met de uiterste vriendelijkheid zeer ampel met mij over de te makene schikking omtrent het bewuste monument hebben gesproken, alles naauwkeurig overwoogen en met een unaniem volmaakt genoegen alles hebben afgedaan, dat mij ten hoogsten pleiziert en deswegens een groote rust in mijne denkbeelden geeft.

In den beginne scheen de Heer De K. min of meer te vallen in de bedenking van de schijnbaare kracht van de Renommé [de figuur die de reputatie voorstelt]; maar toen ik hem, na eenig gesprek, mijne gedachten over de waare schoonheid van de gedachten van Vinkeles had medegedeeld, zoals ik in mijnen laatsten U heb gemeld, deed dit zulk een

⁶⁹⁹ Alweer benadrukt Nicolaas zijn invloed op Lucretia's werk. Hij heeft haar beschermd tegen de al te rigoureuze verbeteringsvoorstellen vanuit de kring van Pieter Meijer.

frappant effect, dat hij betuigde, het uitmuntend stuk in die kracht niet te hebben gezien; en dus voldaan, keurde men echter zeer goed, om den onkundigen beschouwer wat tegemoet te komen, de Renommé de vleugels te laten behouden, waerin ik ook gestemt heb.

Aengaende het onderschrift zijn een menigte bedenkingen en voorstellen getoetst. Eene Latijnse inscriptie wierd unaniem afgekeurd en een Duitsche, zo kort als immer mogelijk is, zonder rijmregels vastgesteld. Wij werden het eens over het onderschrift: Zij leeft in haare werken. Morgen gal het genootschap vergaderen en in dezen geest, naar men mag verwachten, een besluit nemen.

H.A. Schultens aan Pieter van Winter, Leiden 1 januari 1791

Alles rondom het ontwerp, de bestelling en plaatsing van het monument is rond en Schultens en De Kruijff zullen als vertegenwoordigers van Kunst wordt door Arbeid verkregen het definitieve ontwerp aan de burgemeesters van Amsterdam aanbieden.

Ik heb mij laten persuadeeren om met de Heeren Paradijs en de Kruijff aanstaanden Dingsdag na Amsterdam te gaan; met expres beding van Donderdags bij tijds wederom t'huis te zijn. Onze tijd is derhalven zeer bepaald, en wij dienen vooraf goede bestellingen te maken om alles wat wij te doen hebben binnen dat bestek geregeld af te doen. De ingredienten die het geheel van ons plan moeten uitmaken zijn de volgende:

1. Het praesenteeren der tekening en bijschriften aan Burgemeesteren. 2. Het maken der nodige arrangementen met Zizenis aangaande den tijd en de kosten der uitvoering.
3. Het gaan in de Hollandsche Comedie. 4. Dito in de Fransche. Deze twee laatste punten, schoon tot onse zending niet behorende, zijn echter bij ons zeer wezentlijk, en kunnen tot geen prijs weg gearrangeerd worden. Zie hier nu mijne schikking die ik mij verbeelde dat aan weinig zwarigheden onderhevig is. Dingsdag rekenen wij ten 3 uren in Amsterdam te zijn. Dan komen wij met ons beiden (want Paradijs gaat elders) bij U eeten, en hooren welk uur van den volgenden dag U convenieere om Zizenis, en, zo Gij 't nodig keurt, Vinkeles aan uw huis te laten komen, ten einde gezamentlijk over het stuk te spreken. Verkiest Gij liever, dat dit niet in Uwe praesentie geschiede, dan verzoek ik U aan Zizenis te laten vragen wanneer Hij Woensdag voor- of namiddag t'huis zal zijn. Op het een of andere de nodige berichten van U ontfangen, en onse lichaamen door spijsze, onsen geest door het gezicht van 't Monument, en onse harten door eene vriendelijke conversatie verkwikt hebbende, gaan wij ten 5 uren na Gijsbrecht van Aamstel of wel ander stuk dien avond ter verlustiging der Amsterdammers geschikt zij. Uit soupeeren gaan wij niet om des te beter uitterusten, tegen het werk van den volgenden dag. Die nachtrust zoude ik, alleen gekomen zijnde, zonder eenige bedenking tot Uwent genomen hebben. Thans kan dat niet geschieden, dewijl ik mijn confrater niet verlaten wil, te meer daar Hij in Amsterdam weinig of niet bekend is. Woensdagmorgen vroeg voor 9 uren geef ik eene visite aan den Hr Dedel en, zo de tijd het toelaat, ook aan Rendorp om kennis te geven van onse intentie om diezelfde morgen de tekening etc. in Burgemeesterskamer ter approbatie voortestellen.

Dan de hoofdzaak zelve uitgevoerd; en zie daar een schat van tijd om met de kunstenaars te besoigneeren overig, zo dat wij met het grootste gemak 's avonds na de Ertemarkt kunnen gaan om het Fransche Theater met het Hollandsche te vergelijken.⁷⁰⁰ Mij dunkt, gij moet mij avoueeren [toegeven] dat ik tamelijk wel den slag heb om veele bezigheden binnen een klein bestek bijeen te dringen. 't Is waar het geheele project rust op de onderstelling dat Zisenis Woensdag te spreken zal zijn. Zo dit mislukt ligt alles in duigen. Maar ik vlei mij dat Hij, tijdig door U gewaarschuwd zijnde, zich wel zal laten vinden. Aan onsen vriend Calkoen die het request nog onder zich heeft zal ik een klein briefje schrijven om zorg te dragen, dat Hij het ons Dingsdag ter hand stelle. Wilt Gij een paar plaatsen in den Schouwburg voor ons nemen, dan zullen wij U zeer verplicht zijn voor den dienst dien Gij ons doet van in de Bak niet plat gedrukt te worden. Zo er geene plaatsen meer te krijgen zijn, patientie! Onse dunne lichaamen kunnen zig ligt in een nauw plekje bergen.

Ik feliciteer U hartelijk met de herstelling van Uw kind; en wensch U met alle de Uwen een gelukkig en gezegend Jaar. Met waare vriendschap betuige ik steeds te blijven.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 2 januari 1791

Gistren met den avond heeft de Heer Schultens mij komen berichten, dat hij terstond of heden aan U zou schrijven, dat hij en de Hr De Kr. voornemens zijn om overmorgen, Dingsdag, op costy [naar Amsterdam] te gaan, Woensdagmorgen bij Burgemeestren, des middags bij U te komen eeten en nevens U dan met Zisenis en Vinkeles alles te regelen...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 7 januari 1791

De Hr. Schultens heeft mij ampel bericht gegeven aangaande het verhandelde over het monument, zo met de heeren Rendorp en Dedel als met U en Vinkeles en Zisenis, en de afspraak met de laatstgenoemde, deswegens genomen...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 20 januari 1791

't Zal mij zeer aangenaam zijn hetgeene Zisenis fabriceert te zien, alvorens het in handen van de andre vrienden komt, opdat wij er des te vrijer over kunnen denken.

⁷⁰⁰ De besloten Fransche Comédie aan de Amstel, op het gedeelte dat de Er(w)temarkt werd genoemd, nu de Kleine Komédie.

Nicolaas van Winter aan Anna van der Poorten, 9 februari 1791

Ik schreef voor eenigen tijd aan Uw man, dat Juffrouw Griethuizen mij een fraai knipsel van mijn naam, in een krans gesneden, had gezonden, 't welk gemaakt was door een jongetje van omtrent de tien jaaren. Het wierd door twee onzer vrienden alhier zeer geadmiereerd; en ik bij geval een lijstje met een glas hebbende, daar voor ruim zestig jaaren een mooi schrifje van een meester in gezet was, moest dat voor dit, als juist gepast, ruimen. Om nu die goede vriendin, zo na als mogelijk was, met de eigen munt te betaalen, bekreop mij de lust om te probeeren, of ik nog een naamstrik maaken en knippen kon. Dit gelukte met mijn oude handen en zonder bril; en onze vriend Verleus beduide mij met kracht, dat er nog eenige waarde in zat. Dit deed mij beproeven, of ik dit ook voor U kon doen, en de gemelde behulpzame vriend heeft in de welmeenendheid van zijn goed hart voor mij daar lijstjes en glaazen toe laten maaken. Zie daar de historie van een zwaarlijvig kunststuk, dat ik al een dagje eerder U zou gezonden hebben, maar door mijn groote ongesteldheid is het niet mogelijk geweest voor mij.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 26 februari 1791

De prent met het definitieve ontwerp van Ziesenis is af, en dat ontwerp bevalt KWDAV niet. Schultens en De Kruyff komen bij Nicolaas Simon langs om hun bezwaren toe te lichten.

Gistrenavond zijn de Heeren S. [Schultens] en De K. [De Kruyff] en nog een heer van 't genootschap bij mij geweest en zeiden, dat zij en hunne vergadering in 't algemeen hadden gezien de flauwe werking der beelden en dit gaarne anders of sterker hadden. Doch hunne reflectiën waaren als van luiden, die wel zien, dat het niet voldoet, maar niet weten, waarom of hoe het te helpen. Ik heb hen daartoe een weinig licht poogen te geven, dat haar in hun sentiment min of meer scheen te bevestigen.

Hunne rezolutie was, de teekening met eenige aanmerkingen op dezelve, Maandag of Dinsdag per pakschuit terug te zenden...

H.A. Schultens aan Pieter van Winter, Leiden 5 maart 1791

De op- en aanmerkingen op het ontwerp dat door Ziesenis is aangeleverd, komen nu naar Amsterdam terug, maar dan tovert Schultens op een zeer verhullende manier, op eens toch weer de financiering van het geheel uit de hoge hoed. Het nieuwe beeld is niet alleen groter dan aanvankelijk gedacht, maar ook kostbaarder dan KWDAV verwacht had. Hij meldt dit op een moment dat alles al in de openbaarheid is, en de burgemeesters van Amsterdam hun toestemming hebben gegeven. Dat zal Pieter van Winter zeker niet waardeerd hebben.

Aanstaanden Maandag zal de Hr v. Heukelom⁷⁰¹ de tekening met zich na Amsterdam nemen, en aan Uw huis bezorgen. Vooraf zend ik U hier nevens de remarques [opmerkingen], die wij op dezelve gemaakt of ontvangen hebben. Ik verbeelde mij, dat zij juist en gegrond zijn; en hoop dat het voorstel het welk ik aan de nauwkeurigheid van den Hr de Kruijf beter dan aan de mijne toevertrouwt heb, klaar genoeg zal begrepen worden. De Oude Heer, hoe onderwerpelijk (zelfs zo, dat ik er in de daad verlegen over ben) aan ons goeddunken, heeft echter moeite om zijn ongenoegen over zo eene notabele verandering te cacheeren [verbergen]. Ik doorgronde nog niet genoegzaam, welke de eigentlijke en ware rede daar van zijn moge. Onse aanmerkingen hoofdzakelijk met de zijne overeenstemmende ging ik hem dezen namiddag kennis geven, op wat wijze van dezelve ten naasten bij voorgesteld, en welk middel van verbetering wij opgegeven hadden. Het papier zelve dorst ik Zedl niet voorlezen, uit vrees, dat het te zacht mogt geoordeelt worden. Ik begreep ook uit het verdere beloop der conversatie, dat ik de voorzichtigste partij gekozen had. Zo ik mij niet bedrieg zoude hij geerne gezien hebben, dat wij alle de fouten op het groote beeld geworpen, en dus in deszelfs plaats wederom het kleine manneke begeert hadden.

Het eerste gedeelte van ons vriendelijk debat bestond in de discussie der bedenking, of de nijd, die een klein monument met vrede zoude laten, zulk een prachtig Mausoleum niet met bittere woede zal aanvallen. Die objecties lieten zich solveeren. Het andere gedeelte van het debat was eenigzins moeilijker voor mij, om dat ik geen kenner van de kunst zijnde niet met genoegzame fiducie daar op antwoorden kon. Namentlijk de Oude Heer souteneert [beweert] dat, indien het plan doorgaat, de uitkomst leeren zal dat de beide groote beelden (welke nooit goed gemaakt zullen kunnen worden) in het algemeen zeer mishagen zullen. Eindelijk nog eene zwaarigheid, doch welker oplossing ik aan de kuisheid van Zizenis overgelaten heb. Te weten, dat een bijna naakt vrouwenbeeld op eene gewijde plaats tot ergernis en ontstichting strekken zal. Gij ziet, dat het nieuwere project den Man niet volkomen behaagt. Zo wij het echter houden, hoop ik dat de tijd dit ongenoegen langzaamerhand verminderen zal.

Wat mij betreft, indien, hetzij door het voorgeslagene middel hetzij door eenig ander, de tegenwoordige defecten kunnen verbeterd worden, betuig ik het als een meesterstuk aantezien. Maar ik wil voor U niet ontveinsen (schoon ik tot hiertoe vermijd heb zelfs bij de Kruijf die snaar te roeren) dat ik met schrik den tijd tegemoet zie, die nu eerstdaags zal moeten komen, waarop Zizenis ons bericht hoe veel meer dit betere stuk kosten moet. Met Uwe hulp was mijn hart gerust over het vorige.⁷⁰² Het tegendeel heeft thans bij mij plaats. Doch alles wel gewikt en gewogen hebbende begrijp ik best te doen met er U ronduit, en in de grootste confidentie over te schrijven. Van hier kunnen wij niets meer bijbrengen. Dit stel ik vast. Derhalven komt het op U allen aan. Verkiest Gij Uwe belofte aangaande het vorige stuk aan mij gedaan, ook aangaande dit te extendeeren, dan laat ik ons Poëtendom met Horatius juichen: Exegi monumentum aere perennius.⁷⁰³ Verkiest Gij dit niet, dan tracht ik het daar

701 De patriotsgezinde lakenfabrikant Jan van Heukelom (1758-1835).

702 Blijkbaar had Pieter van Winter zich garant gesteld wanneer het bedrag er niet zou komen.

703 Een gedenkteken, duurzamer dan brons, heb ik voor mij opgericht.

heen te dirigeren dat dit laatste soort van onderhandelingen afgebroken worde, en neem tot mijnen Tekst Lucas XIV vs 28-30.⁷⁰⁴ Bepaal mij op een van deze alternativen. Ik beloof U op het woord onser vriendschap, dat niemand van deze onse correspondentie iets weten zal.

Onse hartelijke groete aan Mevr. V. Winter en alle de Uwen. Ik blijf steeds met waarachtige vriendschap. T.T.H.A. Schultens, Leiden 5 maart 1791.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 5 maart 1791

Heden, voor den avond, is de Heer Schultens bij mij geweest en zeide, dat zij belet waaren geweest en niet eerder voor heden hunne reflectiën op de teekening gereed hadden kunnen krijgen, die hij dezen avond per post aan U zenden zou.

Men zal wel tot de eerste eenvoudigheid allengs wederkeeren en, alvorens den tooren te bouwen, de kosten overrekenen. Indien gijzelve en Vinkeles en Zizenis hier waaren, geloof ik, dat het in twee uren alles in ordre zou gebragt zijn...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 13 maart 1791

Ik heb de Heer Schultens thans niet gezien en dat Zizenis een andre tekening of schets maaken wil, is wel goed, maar ik vrees, dat het hinkende paard achteraan zal komen wegens de zwaare kosten naar de nieuwe begrooting.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 23 maart 1791

Wanneer de teekening van Zizenis gereed is en gezonden word, doet er dan toch de teekening of schets van Vinkeles wederom eens bij, want ik bespeur, dat die ten grooten deele uit het denkbeeld der bewuste vrienden is verdweenen; en kan het boetseersel er bij zijn, des te beter voor mij, die het niet gezien heb.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 25 maart 1791

[Na een uitweiding over zijn liefde voor zijn kleinkinderen, gaat Nicolaas verder over de kritiek op de opvoering van de *Gelonide* in Amsterdam. De acteurs moeten wel heel erg slecht geweest zijn.

⁷⁰⁴ Want wie van u, willende een toren bouwen, zit niet eerst neder, en overreket de kosten, of hij ook heeft, hetgeen tot volmaking nodig is? Opdat niet misschien, als hij het fundament gelegd heeft, en niet kan voleindigen, allen, die het zien, hem beginnen te bespotten. Zeggende: Deze mens heeft begonnen te bouwen, en heeft niet kunnen voleindigen.

De acteurs moeten het al bij uitstek slecht in 't speelen van de Gelonide gemaakt hebben, dewijl de beruchtheid daarvan zich aan allen kanten schijnt verspreid te hebben! 't Moet al eene bijzondere bekwaamheid zijn, gemeene stukken levendig en levendige stukken doodsch te speelen. Men zegt, dat hunne ruzie onder elkanderen daarvan ten grooten deele oorzaak zou zijn. Het is best, dat ik mij over al die fraaijgheden niet stooren noch kwellen zal.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 4 april 1791

Petronella Meijer en Maria Lublink komen op bezoek bij Nicolaas Simon. De affaire met G. Warnars en de erven Meijer, inclusief Petronella, heeft de relatie met haar blijkbaar niet verstoord. Bij het zien van hun uitbundige kleding, is Nicolaas totaal overdonderd. Zijn zorgen over de oorlogsdreiging blijven groot.

Ik geniet telkens weer van de portretten van de kinderen. Ik kreeg onlangs onverwacht eene vizite van de dochter van onze vriend L. [Lublink], die bij de jongste dochter van onze vriend [Pieter] Meijer gelogeert was. Beide die dames waaren uitneemend opgeschikt, zo ik hoor naar de allereerste mode, in wit négligé, een hoed met een bol zo groot als een luchtbol van Blanchard⁷⁰⁵ en een muts daaronder als een parachute. Gewis een nutte vinding om, indien op het hoogvliegen een ongelukje van vallen mogt gebeuren, wat zacht neder te komen. Indien de trekken, die gij in Uw gedicht eens geschetst hebt, apres natuure zijn, vertoonen verstand en deugd zich zeer vreemd in een maskerade-pakje. Doch men moet in dezen tijd niet moralizeeren, maar zich troosten met de bewustheid, dat zowel de zotheid als de gedaante dezer wereld voorbijgaat.

De publieke omstandigheden worden in allen opzichte hoe langer hoe zorgelijker voor de rust en 't behoud der vrede in Europa. God bewaare ons lieve vaderland en neeme hetzelfde boven alle menschelijke uitzichten in Zijne hoede! [...]

Pieter van Winter aan H.A. Schultens, zonder datum (na maart 1791)

Ziesenis heeft de begroting voor het monument ingediend.

Zeer geagte Vrind! Maandag de tekening van de Heer van Heukelom terug ontvangen hebbende zou ik al eer daags over Zisenis gesproken hebben zo niet alle lust mij benomen ware geweest doordien Creefjansje [zijn dochter] eenige daagen zeere oogen gehad hebbende daarvan deze veel verergert was dat zij geheel niet meer zien kon. Willet en van Huysen⁷⁰⁶

705 Over een reis met de 'luchtbol' van de Fransman Jean Pierre François Blanchard (1753-1809) in 1785, schrijft Van Winter ook in een van zijn fabels.

706 Pieter heeft twee gerenommeerde Amsterdamse artsen ingeschakeld.

gaan er over maar het betert nog niet en is ondanks 't geen was geapliceert heeft nog verergert. Dit bekoment mij zeer en treft mij gevoelig, God geeve het haast wat mag veranderen.

Zisenis die ik lang gesproken heb en zelf het blaadje met reflexien heb gegeven denkt een verbeterde tekening te maken die voldoen of beter voldoen zal aan de intentie van de Heeren en die hij wat de Steen betreft etc. zal laten calculeeren. Dog hij sprak nu van *f* 3.000 arbijtd van 6, 7 of *f* 800 aan steen; dan het stellen en een ijzer hek 'er om, dat loopt dus denk ik op ruim *f* 5.000 ligt uit, want die kosten vallen zelden toe.⁷⁰⁷ Ondertusschen heb ik op dit sujet toch iets bespaart 't geen ik niet kan nalaten UEDe te melden, 't is dat hij van 't voorige dessein sprekende de begrooting die hij zo ik meen wel te weeten voor arbijtd en steen te samen had opgegeeven nu alleen zeide voor arbijtd te zijn geweest en dat de steen nog daarenboven zou hebben moeten worden gekogt. Dit deed mij klaar zien dat men voorzigtiglijk misverstanden deswegens door schriftelijke opgaaven van zijn eigen hand zal dienen te voorkomen of te ontgaan, want querelles van dien aart, loopen nooit goed af.

Hij zegt nu dat als het van geen marmer maar van Bentemer [zandsteen uit Bentheim] steen gemaakt wierd het 12 *a* *f* 1.500 zou kosten maar dat zulks wit geschildert wordende ook goed vertoont egter het marmer tederder en beter uitgewerkt kan worden. Dewijl hij nu weer spreekt van een andere tekening te zullen maken en die dan netter wegens Steen, etc. te laten calculeeren waarbij dan zijn loon gevoegt moet worden begrijp ik dat zulks dan alweer... [het papier van de brief is hier weggevreten] 'er eigenlijk niets van te oordelen is voor en aler 'er een plan is dat goeagekeurt word als plan en waarvan dan opgaave geschied wat het kosten zal zodanig dat hij het daarvoor aan wil neemen op dat het niet onder en na het maken wederom ont[sch]ijete en zodoende een gekke historie zou geeven en voor de Heere zeer verdrietig worden. Als zodanig plan eerst existeert en 't zij in de eene Steen of de andere Steen uitgevoerd wordende eene twee sints bekende begrooting heeft welke invariabel is dan eerst dunkt mij komt het te pas te over weegen wat daarin dient kan of moet geschieden proportioneel aan het gematigde onderneeming van dien aart, bij welke men wel is waar op geen bagatel kan zien maar die egter ook niet door de kunstgrepen der kunstenaars of hunne roemzugt tot boven de paalen van ordentelijkheid behooren te worden gedreeven. Zie daar mijne idee's voor zo verre ik idee's heb in deze dagen waarin mijn harssens slechts met de toestand van mijn kind vervult zijn⁷⁰⁸ – my best compliments to your Lady Jane.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter en Anna van der Poorten, 29 juni 1791

Uitgever Uylenbroek en Pieters kinderen zijn met Anne van Winter-van der Poorten in Leiden geweest. Nicolaas heeft zich verbaasd over het gedrag van de Franse koning. Op 21 juni 1791 zijn de Franse koning Lodewijk XVI en zijn vrouw Marie Antoinette uit Parijs

707 In euro's anno 2021: tussen de € 30.000 en € 46.000 euro. Een beeld van zandsteen zou veel goedkoper uitvallen: € 14.000.

708 Creejansje lijdt aan een heftige oogaandoening.

weggevlucht, maar gearresteerd in Varennes. Onderweg hadden zij zich vermomd als bedienden in dienst van de niet bestaande Russische barones Von Korff.

't Heeft mij ten hoogsten verkwikt, U en Uwe lieve kinderen eenige dagen bij mij te hebben gezien en dat wij aan ons onderling verlangen hebben moogen voldoen. Het vermaakt mij, aan die genoeglijke uren te denken en mij in de aanvalligheid der kindertjes te verheugen.⁷⁰⁹ De zoetheid van ons snapstertje en de levendigheid en goedhartigheid van onze knollebol zullen nog lang mij eenige aardige trekjes herinneren. De goede Hemel bevestigde altoos Uw huislijk geluk, waarin het ouderlijke hart zo diep deelt!

Mijn toestand is en blijft dezelve; ik zou Uwen laatsten van 22 dezer al een dag eerder hebben beantwoord, maar ik heb tijd en zwakke krachten voor de vizite van de vriend Uylenbroek moeten bewaaren. Ik heb hem met het uiterste contentement [tevredenheid] drie dagen gehad en met hem alles volmaakt naar mijn genoegen gearrangeert. Ik ben niet minder over hem voldaan dan over de brave Vinkeles, zodat ik mij vleije met eene aangename uitvoering van het bewuste voorneemen [de uitgave van het nagelaten werk van het echtpaar Van Winter], zo het God behaagt mij nog eenigen tijd leven en krachten te verleen.

De pas [de stap], door den Koning van Vrankrijk gedaan, is vreemd en geweldig; hij had zijne verklaring wel zo lang moogen uitstellen, totdat hij op vreemden bodem was. Indien de Keizer voor zijn zuster⁷¹⁰ mogt begeeren te doen, 't geen de koning van Pruisen voor de zijne gedaan heeft, hebben wij nog 't gezicht van aaklige evenementen te wachten, van dien kant niet minder dan door het afbreken van de vredehandeling met de Turken. 't Is te hoopen, dat de Poolse omwenteling zulke geweldige gevolgen niet hebben zal en hunne nieuwe constitutie de negotiatien van de oude zal willen en kunnen honoreeren.⁷¹¹

Friedrich Muhl aan Pieter van Winter, Dantzig zonder datum (juli 1791)

Friedrich Muhl, familie van oom Jacob Muhl, wil zijn zoon in Nederland een opleiding tot koopman meegeven. Hij vraagt Pieter om advies omtrent de opleiding. Hij heeft veel goeds gehoord over de opleiding op het instituut van J. Verveer in Noordwijk. Uit een latere brief van 13 september 1791 blijkt, dat Pieter van Winter een andere school aanraadt, het instituut van J.J. Schneider in Leiden.⁷¹²

709 Creejansje en Jozua Pieter.

710 Marie Antoinette, getrouwd met Lodewijk XVI, was de zuster van de nieuwe keizer van Oostenrijk-Hongarije, Leopold II.

711 Op 3 mei 1791 was in Polen de eerste grondwet van Europa aangenomen waarin de adel afstand deed van haar privileges en de macht aan de burgerij werd toebedeeld. Na veertien maanden werd de grondwet weer afgeschaft.

712 Friedrich Muhl sr. (1732–1797) informeert ten behoeve van zijn zoon Friedrich jr. Hij was een neef van Jacob Muhl (1715–1787) en Johanna Muhl (1718–1768), de moeder van Pieter van Winter. Friedrich Muhl sr. behoorde te Dantzig tot de aanzienlijke kooplieden.

Nu is deese voornamentlijk bij UWE.Gestr. aan te vraegen, wat UEd. gedagten sijn van het instituut in Noordwijk onder de directie van J. de Veer, 6 uren van Amsterdam en een uur van Leiden. Mijn soon Abraham geeft mij onder dato 21 Maij op sijn retour van Den Haag eene seer voordeelagtige beschrijving gemaakt. Ik heb hem bij sijn affreise van hier belast sig alle moeite te geeven een plaats uitfindig te maaken, waer ick mijn jongste soon wel platzeerden [placeren=plaatsen] konde. Men betaalt *f* 350.-, het heele jaar buijten nog omtrent *f* 70.- en voor diverse klijnigheeden omtrent *f* 15,15; in 't geheel circa *f* 430.- Hol. Vind Ued. nu dit instituut voor mijn jongste zoon aplicable, so gelievt mij sulks te melden. Mijn intentie is hem daar 2 jaar in de kost te besteeden en dann 4 jaar op een solied comtoir in Amsterdam te aangageeren en als hij dan een moiye hand heeft leeren schrijven, dan kan hij zijn geluk verder soeken. Hij is niet so heel raauw; heb het Fransch, Latijn en de geographie en de historie hem leeren laten. Hij is ook in geheel seer beleesen en ken veele uren sig met de boeken amuseeren, sodat ick goede hoope heb, als hij onder goede opsigte koomt, hem tot een nuttig meedelid in menschelijke geselschap te maaken.

Men huisvrouwe is besig hem met nieuwe hemden etc. wel uit te staaveeren, sodat hij in de maand August off September in staat sijn zal van hier te reijsen; off te waater off te land ken nog wel bepaalen.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 11 augustus 1791

Nicolaas zit met betrekking tot het monument voor zijn vrouw op hete kolen. Na de offerte van Zisenis is er van Schultens of KWDAV niets meer vernomen. Nicolaas denkt dat het genootschap 'een couvert zoekt om de platheid der beurs behendig te dekken'. In Amsterdam is in de lutherse geloofsgemeenschap de scheuring tussen conservatieve en verlichte gelovigen nu een feit.

Ik hoop, dat Creejansjes oogen spoedig beter zullen zijn. De Heer en Mevrouw Schultens hebben een reisje naar Keulen gemaakt.

Van Zizenis of iets, dat daartoe betrekking heeft, 't zij hier of costly [bij u], weet hij [Schultens] niets en zeide ook, niet te weeten, waar de eerste teekening of schets van Vinkeles is. Zijn vrouw meende, dat die voor een geruimen tijd aan U gezonden was. Indien dit waar is, verzoek ik zeer ernstig, die niet uit Uwe hand te geven, voordat wij weeten, hoe die histori zit en wat men doen wil. Ik begin te gelooven van niets en dat men een couvert zoekt om de platheid der beurs behendig te dekken. Ik zal zeer content zijn, zo men niets doet, en ik zou, waare het maar mooglijk, liever het voorbeeld van Mozes volgen⁷¹³ dan dat men, gelijk men onlangs van Voltaire wilde doen, van onze dorre schonkjes, schenkels en bekkeneelen [botten] sainte reliquen [heilige relieken] wilde maaken. Uw bovengem. trek over Moses heeft mij zeer behaagt.⁷¹⁴

713 Namelijk bij zijn dood opstijgen naar de hemel.

714 Een verwijzing naar met Deuteronomium 34:6 waarin verwezen wordt naar het graf van Mozes... 'en niemand heeft zijn graf geweten, tot op dezen dag.'

De permissie, costly aan de gesepareerde Lutherse gegeven, om in twee publieke kerken mede te prediken heeft mij zeer verwondert.⁷¹⁵ Onder de herders der publieke kerk zit het, zo men zegt, ook schuin. Of dit aan te kweeken eenig oogmerk heeft, is den hemel bekend.

De magtige beweegingen, die overal zijn, geven een bekommerend uitzicht en het tooneel van Vrankrijk levert, dunkt mij, een akelige vertooning op...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 9 september 1791

Het genootschap KWDAV heeft nu een half jaar niets van zich laten horen. Uiteindelijk meldt Schultens dat het monument vanwege een gebrek aan geld niet kan doorgaan. Waarschijnlijk had men gehoopt dat Lucretia's familie en haar Amsterdamse vrienden alsnog het ontbrekende bedrag zouden aanvullen, maar dat hebben ze niet gedaan. Het zal vervolgens nog dertig jaar duren voor er een bescheiden monumentje voor het schrij-versechtpaar in de Oude Kerk zal worden opgericht.

Volgens het rapport van onze vriend Schultens considereer ik de zaak van het bewuste monument, gelijk ik verwacht heb, voor afgedaan. Men heeft de twee tekeningen nu ten onbruik gemaakt, en ben nevens U van gedachten, dat men van de eerste zo min als ooit van de laatste gebruik kan maaken. 't Is voor hen beter ten halven te keeren dan geheel te dwaalen; beter zou het zijn, niet van den weg te zijn gedoold, nog beter zou het voor hen geweest zijn, dat paadje niet opgewandelt te hebben.

J. van Heukelom aan Pieter van Winter, Leiden 27 september 1791

De school van Schneitther of Schneider, waarover hier wordt geschreven, had een goede naam en op grond van dezen brief als ook van hetgeen de prospectus meedeelt over de lichamelijke verzorging en de kwestie van het straffen, hanteert men de moderne filantropijnse lesmethodes betreffende de handhaving van de orde en tucht, citaat prospectus: 'enous avons banni a jamais de l'institution l'usage des punitions corporelles, plus propres a former des esclaves que des gens d'honneurs' (We hebben voor altijd het gebruik van lijfstraffen uit de instelling verbannen, omdat die meer geschikt zijn om slaven op te leiden dan mensen van eer.) Het enige wat mist zijn lessen Latijn, maar dat wordt later opgelost. Uiteindelijk krijgt Friedrich Mühl jr. na een bezoek aan prof. Schultens, bij hem thuis les van een student, de latere rector en staatsman Casper Johan Wenckeback (1765-1850).

715 In Amsterdam, waar 15% van de inwoners tot de lutherse kerk behoorde, was het al enige tijd onrustig. Moderne predikanten die de bijbel niet meer naar de letter volgden, maar naar de intentie van het Nieuwe Testament preekten, botsten met de behoudende krachten in de kerk. Een kerkscheuring was het resultaat. De Nieuw-Lichters behielden de grootste aanhang, ongeveer een derde van de gelovigen voelde zich meer thuis bij de Oud-Lichters.

Het school van Schneitther is mij van nabij bekend, vermits mijn zoontje beneevens die van de Heeren Schultens, Luzac en De Kruijff en verscheide andere kennissen daar zedert hun 7e jaar schoolgaan. Ik ken 'er ook verscheide geheele kostgangers van 10, 12, 14 en 16 jaar, die zeer goede vorderingen gemaakt hebben. Het getal der geheele kostgangers beloopt thans 6 a 8, zijnde er eenigen van school afgegaan om of op het comptoir of de Academie geplaatst te worden. Over zulk een kleen getal kan men eene meer dan gewoone attentie verwagten. De huijshouding is op eene zeer goede voet; het huijs zeer tot zulk een bedrijf geschikt en bedden en slaapvertrek zeer zindelijk. Op een zeer groot slaapvertrek staan tans 8 a 10 zo groote als kleine ledikanten, waaronder één voor de ondermeester, die een zeer geschikt jong mensch is. Deezen instrueert in het schrijven, waarin ik durv zeggen, dat hij uitmunt.

De meester zelf is een Zwitser en dus zou er bij UE. veel ligt zwaarigheid kunnen oprijzen, of hij wel de geschikte man is om in goede Hollandsche taal onderwijs te geeven. Dog wat het grammaticale betreft, geeft hij aan kundige lieden genoeg en de phrasiologie en stijl leerd men dog best, zo ik gelove, door de lecture van goede autheurs en door de beoefening daarvan in het brieven schrijven. Ik vermeet mij niet hierover grondig te oordeelen, dog ab eventu [onder voorwaarden] geredeneerd dan ben ik zeer voldaan geweest over de Hollandsche taal en juiste grammatical spelling van een jong Engelsman, die 1 ½ a 2 jaar bij Schneitther geweest is en nu op een comptoir geplaatst word.

Ik zal van de leerwijze niet breeder melden; ik ben er misschien wat meede ingenomen en wensch UE. niet te preoccupeeren waarom ik hier nog bijvoege, dat bij al het goede, 't geen ik van Schneitther melden kan, hij in mijne oogen egter is en blijft pedantissimus, blijkens zijne hierbij gevoegde conditie.

Deze bepalingen komen ook voor in een gedrukt prospectus getiteld *Nouvelle Notice du Pensionnat Francois, dit Institution d'Education, établi et dirigé par Jean Jaques Schneither a Leide*. Kosten voor instructie en pension f 300; voor bewassing en lakens f 30; voor een warme stoof in de kerk f 8; voor een lessenaar f 2; voor het gebruik van geografische hulpmiddelen f 2; voor een uniform, handdoeken e.d. f 30; administratiekosten het eerste jaar f 5:5, vervolgens per jaar f 3; papier f 8; voor brieven betaalt ieder apart; voor de tweepersoons bedden waarin de leerlingen per tweetal slapen, f 30 per jaar.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 2 oktober 1791

De genezing van de ogen van Creejansje heeft lang geduurd. Nicolaas legt de schuld bij de mode, die voorschrijft dat het hoofd en de nek onbedekt blijven.

Dat de oogjes van Creejansje weder beteren is mij hartelijk lief te verneemen. Men heeft hier zedert weinig tijds beginnen te begrijpen, dat de kinderen hinder krijgen van blootshoofds en -hals te gaan, volgens het tegenwoordigs algemeen gebruik. Den eenen krijgt duizelingen en geraakt om de dag of twee daardoor van zichzelf, een anderen krijgt oor-

pijn, veele andren zwaare hoest en verscheidene krijgen ongemak op de oogen. Doctoren en professoren geven het wisselvallig weer, zowel de hitte als de koude, de schuld, maar nog meer de mode, die zij deswegen den oorlog verklaart hebben, waarom ik 't nodig acht die declaratie U voor wat nieuws mede te deelen...

Zoodra ik den Heer Schultens spreek, zal ik naar de school van Schneider informeeren. De school van den Heer Van Bommel staat als uitstekend bekend. Ik kreeg een huwelijks-aankondiging van Petronella Meijer en G.J. van Rijswijk.⁷¹⁶

Friedrich Muhl aan Pieter van Winter, Dantzig 18 oktober 1791

Friedrich Muhl is erg blij met het voorstel om zijn zoon bij Schneitther in de leer te doen, maar hij heeft liever dat hij niet met een andere jongen in een bed komt te liggen. Dan maar *f* 30 meer betalen voor een eigen tweepersoonsbed. Goddank is zijn zoon nog niet bedorven.

UEd. geestimeerde van den 28 September heb den 10 October wel ontvangen, Daeruit met veel blijdschap gesien UEd. een goede school te Leijden gevonden hebt, die mij ook seer wel behaagt, en het extract uijt een brief van den Heer Jan van Heukelom Junior is so voldoende, dat het niet beter sijn kenn, soodat ick gaerne mijn zoon Friedrich in deese school van de Heer Jean Jaques Schneither geeven wil. De conditien wil mij gaerne onderwerpen, maar aangaande het slaapen soude liever verkiezen *f* 30.- meerder te betaalen en hem alleen te bedden, dewijl sulks altijd beeter is.

Daerom wil vriendelijk verzoeken de goedhijd te hebben een plaats voor hem te besteed. Ick hoope hij sijne reize onder opzigt van een trouwe knegt in tijd van 14 daagen off drie weeken sel aantreden kunnen daer geensins twijfle hij daer goed profiteeren sel; wanneer hij daar 1 1/2 a 2 jaaren onderrigt genoomen heeft, dat hij alsdan in staat sijn sell op een goed comptoir geplaatst te worden.

Dat UEd, de goedhijd will hebben door UEd, vrienden en ten deele ook selfs het oog op hem te houden, was wel seer goed en ick kenn UEd. niet genoeg daarvoor dankbaar sijn. Ik heb ook het vaste vertrouwen, dat mijn zoon volgsaam sijn sell, daer hij Goddank nog niet bedorven is en mij beloofd heeft alles te doen om eenst een nuttig medelid van de mensche lijke gezelschap te worden.

12 december komt Friedrich Muhl in Leiden aan.

⁷¹⁶ Govert Jan van Rijswijk (1764-1828), doopsgezind predikant, filosoof en voormalig hoofd van een lettergieterij. Hij preekte op de laatste bijeenkomst van de Collegianten in Rijnsburg op 27 mei 1787. In 1796 werd hij gekozen voor de eerste Nationale Vergadering.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 30 oktober 1791

Nicolaas' briefjes worden korter. Nog steeds leest hij de krant, maar wat hij daarin leest, maakt hem niet erg optimistisch over de toekomst.

Ik hoop, dat het huwelijk van de dochter van onze vrienden Lublink in allen opzichte gelukkig zal zijn voor de ouders en de jonge luiden.⁷¹⁷

Hoe hol het getij voor Holland gaat, God is magtig het te bewaaren. Hij hoede ons scheepje voor vergaan! De filosofie van Pope komt in dezen niet ten onpas.⁷¹⁸ Lief is 't mij, dat gij de vertaaling van zijn stuk voltooit hebt en ik hoop mij met hetzelfde nog te zullen verkwikken en vermaken...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 17 november 1791

Het eerste ontwerp van het monument voor Lucretia, dat door Reinier Vinkeles was vervaardigd, is eindelijk weer bij Pieter terug. Tot verbazing van Nicolaas vinden verschillende vrienden het ontwerp nu ineens niet meer bruikbaar. Vinkeles heeft voor zijn inspanning nog niets ontvangen en Nicolaas vraagt of Pieter hem wil betalen.

Dat het tekeningetje van Vinkeles in Uwe handen is, is mij hartelijk lief en dewijl er niemand eenig het allermiste recht op heeft dan gij en ik, komt geen trachten te houden te pas. Men heeft het de bewuste vrienden vertoont, die, als uit eene betoovering teruggekeerd, hetzelfde zo slecht als eerst goed geacht hebben en 't geheel onbruikbaar geoordeelt en eindelijk gemaakt hebben. Dus is het volstrekt het mijne en het zal mij ten hoogsten plezieren, het hoe eerder hoe liever van U te ontvangen. Gij moet, volgens onze afspraak, Vinkeles voor zijne moeite maar voldoen of hem betaalen.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 28 februari 1792

Zoodra Vinkeles met de portretten gereed is, kan de uitgave van nagelaten gedichten van mijn lieve vrouw tot stand komen.⁷¹⁹

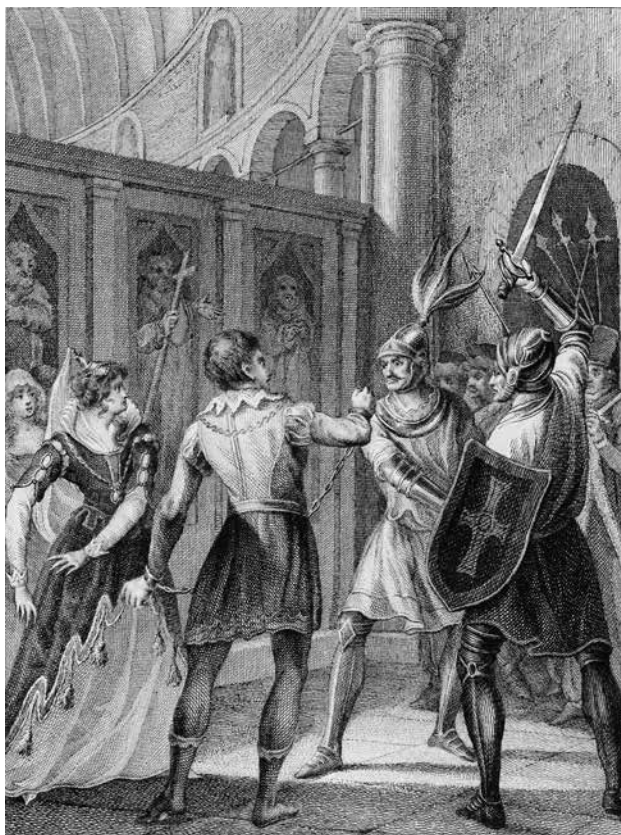
De huiselijke situatie van de vrienden Lublink zal dus in kort geen kleine verandering ondergaan en 't is zeer te hopen, dat zich alles op den duur tot genoeg zal schikken.⁷²⁰

717 Maria Lublink (1772-1819) is het enige kind uit het huwelijk van Johannes Lublink en Cornelia Rijdenius. Zij trouwt met de veel oudere weduwnaar Bartholomeus Weddik Wendel (1746-1825), een goede vriend van Pieter.

718 Alexander Pope, *Proeve over den mensch* in dichtmaat overgebracht door Pieter van Winter, zal pas in 1797 door Uylenbroek op de markt gebracht worden, maar in Concordia et Libertate had Pieter al een gedeelte voorgelezen. Nicolaas is het Engels niet machtig.

719 Lucretia van Merken, *De Waare Geluksbedeeling, Brieven en Nagelaten Gedichten* (Amsterdam 1792).

720 Een verwijzing naar de definitieve verhuizing van het echtpaar naar hun buitenhuis Stadwijk in Eemnes, waar ook de pasgetrouwde dochter Maria soms lange tijd verblijft.

R. Vinkeles, Het achtste toneel, vierde bedrijf uit *Seville van Anjou* in de Stadsschouwburg. 'Rampzalige houd op, eer ik mij wraak verschaft' (1803). Collectie Stadsarchief Amsterdam.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 19 maart 1792

Nu de aristocraten het in Frankrijk zo moeilijk hebben en naar Nederland vertrekken, ziet Nicolaas een kans om in de Amsterdamse vastgoedsector te investeren. De instroom van de rijke Fransen zal de prijzen opdrijven.

Indien de overvlucht van Franschen de vraag na, en de prijs van de huizen costly [in Amsterdam] vermeerderd en opzet, kan dit voor de speculatieve financiers een goed uitzicht maken, zo zij met assignaten betalen, mits geen nagemaakte, en dat zij verders zoet moogen zijn en de buuren geen overlast aandoen; opdat de Amsterdammers hen niet, gelijk de Germaansche buuren, hartlijker goede reis willen wenschen dan zij hen verwelkoomde. Het huis op de Lelygragt, tusschentijds op den 16 April aangeslagen, zou een schoon en briljant hotel kunnen zijn voor Monsr le Prince de....., pour Monsr. le Duc de. Monsr. le Comte de of voor een coppel marquizen.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 31 maart 1792

Nicolaas heeft hard gewerkt aan de uitgave van *De waare geluksbedeeling, brieven en nagelaaten gedichten van Lucretia van Winter-van Merken*. Bij de uitgave verschijnt een prent van Lucretia en van Nicolaas zelf.

Gisteren heb ik van Vinkeles een proefdruk van het portret Uwer Moeder ontvangen. Ik ben er zeer tevreden over. Hij is nu bezig met het aanbrengen van verbeteringen in mijn portret. Het zal nog eenige weken duren, eer de uitgave gereed is. Over het voor en tegen van mijn verhuizing naar Amsterdam wil ik rijpelijk nadenken; Uw goede bedoeling en voortdurende zorg waardeer ik in hooge mate.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 6 april 1792

De toestand van Europa levert thans gewis een vreemt en aaklig vooruitzicht op en het is den Almagtigen alleen bekend, wat al de woelingen zullen uitwerken. God zal, hoop ik, zich over de onrustige aarde erbermen; Hij is magtig om de woede en de oceaanen der volken op een wenk van Zijn wijzen wil te stillen. Hij scheppe eerlang licht uit duisternis en Zijne genade behoeft ons dierbaar vaderland en ons en de onzen!...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 5 mei 1792

In Frankrijk bleken de revolutionaire legers niet opgewassen tegen de buitenlandse strijdkrachten en de bevrijding van 'broedervolken', leek te gaan mislukken. Dat leidt tot paniek en geweld in Parijs. Nicolaas lijkt de Terreur te voorspellen.

Indien een goed begin goed behagen geeft, is de kans voor de Franschen in dezen niet gunstig en de ontfangst bij de wederkomst niet broederlijk, ten ware als die van Kain. Het eind zal, gelijk ik altoos gedacht heb, een deerlijk treurspel zijn.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 1 juli 1792

Een onweer van een andre natuur zal Vrankrijk deerlijk verwoesten. Welk eene aakligheid! De Hemel bewaare Europa voor zulk eene alvernielende dolheid!...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 15 juli 1792

Vanwege de toestroom van vluchtelingen uit Frankrijk valt het niet mee om in Amsterdam nog een woning te vinden. De Franse Revolutie maakt het land stuurloos en anarchie overheerst in de straten van Parijs. Nicolaas is blij dat het nagelaten werk van Lucretia verschenen is. Hij is benieuwd naar de reacties.

Uit de hoge huuren, die costly [bij u] voor de huizen besteed worden, zou men moeten denken, dat te Amsterdam thans een gouden tijd beleefd word, dat jonge luiden zo groot en groots opkomen, doch het komt mij voor, dat sommigen naar verloop van eenigen tijd er voorzichtig eenig huismiddeltje op zoeken en familie of kinderen bij zich neemen of bij hen inkomen. Hoe het zij, in dees tijd schijnt er vrij wat gogelarij onder te loopen, als bij voorbeeld de vertooning van le Comte de Reneval,⁷²¹ dat al een heele aardigheid is.

Niet minder vreemd loopen de politieke tooneelen, vooral die van Vrankrijk. Dat stuk is door de vertooning, gisteren in de courant gemeld, in zulk eene verwarring, dat de ontkenning, zo die goed zal zijn, al zeer singulier zal moeten opdagen.

't Is mij zeer aangenaam ook door U te verneemen, dat de uitgave van ons bewuste werk costly veel genoegen geeft en aan het goede oogmerk voldoet. Dit verneem ik ook van alle kanten op eene uitnemende wijze en verscheide voornaame luiden stellen de brief aan de Heer De Malnoé zeer hoog...⁷²²

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 19 juli 1792

De juli-hitte valt Nicolaas zwaar. Nicolaas stuurt een pakketje met cadeautjes voor het kind van Gerrit Vogels dat hij naar Lucretia heeft vernoemd.

De hitte heeft mij zo geweldig aangedaan, dat ik met veel moeite en tusschenpoozen de brief en het pakketje voor G. Vogels heb klaar gemaakt. Ik heb bij het exemplaar, voor hem geschikt, ook één gevoegt voor zijn dochtertje, ter gedachtenis, dat zij een der naamen van Uw waarde Moeder draagt 't geen ik op dezelfde wijze er heb ingeschreven als ik voor Uwe kindertjes heb gedaan. Ook heb ik eenige kleinigheden voor het kindje tot een presentje er bij gevoegt.

Hierbij een kistje met wat lijfgoed, linnen, kant enz. Wanneer gij het kistje mij wederom zend, kunt gij er – des goed vindende – eenige boeken met gekleurde of andre natuurkundige prenten, waarvan gij gesproken hebt, in doen.

721 Joseph-Mathias Gérard de Rayneval (1736-1812), Frans diplomaat die bij internationale conflicten plotseling met allerlei onverwachte oplossingen kon komen.

722 De bewuste Brief is opgenomen in: *De Waare Geluksbedeeling*.

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 2 augustus 1792

De toestand van Europa in 't gemeen en die van Vrankrijk bijzonder is aaklig. De Hemel bewaare ons dierbaar vaderland en doe hetzelfde eene veilige rust en woonplaats strekken voor ons en onze lieve kinderen...

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 10 augustus 1792

De uitmuntende boeken, door U in het kistje gedaan om mij in de beschouwing der schoone natuurlijke voortbrengselen nog wederom in mijne zwakheid te verkwikken, zijn mij ten hoogsten aangenaam en ik zal U bij het wederzenden van dezen maanen om die bezending van tijd tot tijd te continueeren volgens Uwe vriendelijke belofte, waarmede gij mij een wezentlijk plezier doen zult.

H.A. Schultens aan Pieter van Winter, Leiden 9 maart 1793

Op 1 februari 1793 heeft de revolutionaire regering van Frankrijk de oorlog verklaard aan de Willem V (nadrukkelijk niet aan de Republiek Nederland). De Franse troepen rukken op door de Zuidelijke Nederlanden. Breda is al veroverd en de vrijheidsboom is daar al opgericht. Pieter heeft aan Schultens gevraagd hoe hij de situatie inschat. Wat zal er gebeuren wanneer de Fransen Leiden bezetten en zal zijn vader dan gevaar lopen? Schultens stelt hem gerust. Schultens is wanneer hij deze brief schrijft al enige tijd erg ziek en zal niet lang daarna overlijden.

Het komt mij, na alles rijpelijk gewikt en gewogen te hebben, in den hoogsten graad waarschijnlijk voor dat hier ter plaatse niets zal voorvallen, hetwelk de rust van iemand, welke niet verkiest onrust te zoeken, zoude kunnen stooren. Dringen de Franschen door tot zelfs in Den Haag, dan is Leiden slechts een stille paisibele [vreedzame] doortocht, alwaar men voorzeker geene de minste tegenweer doen zal noch doen kan. Zenden zij een detachement hunner troupen herwaards, dit zal nooit zo groot zijn, dat fatzoenlijke en vermogende lieden met inkwartiering geplaagd zullen worden of zich desnoods daarvan niet zouden kunnen vrijkopen. Komen de Pruisen, Engelschen of andere Geallieerden om hen weg te jagen, dan is Leiden wederom voor geene der partijen eene plaats om zich op te houden. Voor inwendige onlusten is geene vrees. Misschien zijn er niet veele steden in Holland, waarin men van beide kanten de eerste beginzelen van oproer meer zoekt voor te komen dan hier; en stel al eens iets ergs van dezen aart, dan vertrouw ik nog van de courage en de braafheid van onsen nooit genoeg geprezen Hoofdofficier Van Boetselaar,⁷²³ dat die bewegingen zeer spoedig zouden gestuit worden. Summa Summarum [alles bij elkaar opgeteld] mijn vriend,

723 C.V. van Boetzelaar van Dubbeldam (1748-1829), commandant van de persoonlijke garde van Willem V.

ik geloof, zo er een schoot van Abraham⁷²⁴ thans in het land is, dat dezelve hier gevonden zal worden, en schroomde niet aan iemand, die elders iets kwaads vooruitziet, dit refuge ten ernstigsten aan te raden. God geve, dat niemand onser nodig hebbe een refuge te zoeken!

‘In mijn voortdurende kameergevangenis’ is de grootste troost, dat de hoest minder wordt.

Maria Bavink (namens N.S. van Winter) aan Pieter van Winter, Leiden 13 maart 1793

Nicolaas Simon is te zwak om te schrijven. Hij dicteert de dienstbode Maria Bavink wat ze uit zijn naam moet schrijven. Het Oostenrijkse leger in de Zuidelijke Nederlanden heeft zich herpakt en zich succesvol tegen de Franse troepen verweerd. Dat betekent dat de Franse legers niet naar de Republiek komen. Waarom is bankier Hope naar Engeland gevlucht?

Mijnheer feliziteert uit een gevoelige ziele U en alle de Uwe en alle weldenkende deugdzame zielen zoowel als zizgelven met het behoud van het lieve vaderland. Zijn neergedrukte ziele heft zig op en looft de goddelijke Goedheid, die door zigbaare wonderen het land bewaarde en als door een wenk van Zijn onzachtlijk alvermogen de verwoestende boosheid beteugeld en van ons gezeegend hoekje grond doet wijken. ZijnEd. kan zig niet genoeg verwonderen over de wonderdadige almacht van den Allerhoogsten, die in minder dan drie-maal zeven dagen zulk eene verbaazende verlossing heeft te weege gebragt...

Mijnheer verzoekt UEd. eens te melden, wat de reden is van de reis van de Heer Hope en familie naar Engeland en dan nog, zoo de courant zegt, van 120 paasagiers...

Maria Bavink (namens N.S. van Winter) aan Pieter van Winter, Leiden 30 maart 1793

Gelukkig hebben de Franse troepen zich na de verloren slag bij Neerwinden (18 maart) teruggetrokken en zijn de Fransen op 21 maart tegengehouden in hun poging de Schelde voor het scheepvaartverkeer te openen. De angst voor bloedvergieten is nu voorbij.

Ondertusschen verheugt het Mijnheer zeer, dat de toestand van ons lieve vaderland tans minder zorglijk is en, zoo ZijnEd hoopt, al meer en meer reden tot gerustheid zig mogen opdoen. Met dat al is het denkbeeld van die verschrikkelijke woede, waarmede gevogten is, akelijk en onze redding komt duur te staan. Evenwel is de zege groot en het bezef der goddelijke regtvaardigheid, die de boosheden straft, treffende en onzachtlijk.

724 Hoogleraar Oosterse talen Schultens is natuurlijk bekend met de uitdrukking ‘in Abrahams schoot zitten’, een oosterse gewoonte om bij een maaltijd het hoofd in de schoot van de naaste tafelenoot te laten rusten. Hier betekent de uitdrukking: vredig.

Zoo op het oogenblik, als ik dit schrijf, krijgt Mijnheer door een zijner goede vrienden het zeker berigt, dat Antwerpen en het kasteel bij caputulasie aan de onze is overgegaan. De Franschen zullen vrijgeleide hebben tot Vrankrijk, maar al de ammunitie, geschut enz. achterlaten. God zij gedankt tot in eeuwigheid voor het heil en de verlossing van ons vaderland! Hem, die alles regeert, zij de eere! God geve maar, dat nu dat boos gebroed genoodzaakt is om af te trekken en ons land te verlaten, dat wij voor altoos van die monsters der boosheid mogen bewaard blijven.

Pieter van Winter aan Nicolaas Simon van Winter, 7 juli 1793

Pieter en Anna Louise hebben opnieuw een dochttertje gekregen, ze heet Annewiesje. Pieter krijgt bezoek van de uit ballingschap teruggekeerde oud-burgemeester Hendrik Hooft Danielsz. De in 1787 nog zo krachtige aanvoerder van de Amsterdamse patriotse revolutionairen, is nu oud en versleten. Bij zijn bezoek aan zijn oude vriend Pieter van Winter was hij vergezeld van zijn onafscheidelijke 'ijsselijk grommende' keeshond, symbool voor de strijd van de patriotten.

Gister morgen heb ik hier Burgem. Hooft gehad, daar mij vrouw nog een paar Uur mede heeft gepraat, ten 3 Uur ging zij bij presantie naar boven eten. Ik had Hooft 2 dagen te voren aan de Hakkelaarsbrug een visite gegeven, dog hem toen niet te huis gevonden.⁷²⁵ Zijn lichaam viel mij toe, maar de geestvermogens zijn nog veel vermindert. Hij kan wel oud en kinds worden mooglijk indien geen beroerte hem wegneemt waaraan hij tog wat onderhevig is. Zijn onafscheidbaar gezelschap is een ijsselijke grommende ceeshond tusschen zijn beenen. Die aardigheid neemt wat weg van het aangename van zijn conversatie.

Mevrouw Vollenhoven heeft aan Schultens en Paradijs ieder f 5.000,- gelegateerd. Willem Kops⁷²⁶ krijgt 1 miljoen.

Maria Bavink (namens N.S. van Winter) aan Pieter van Winter, Leiden 17 augustus 1793

Op 12 augustus 1793 is Pieter van Winters goede vriend H.A. Schultens overleden. Schultens was in 1787 rector magnificus van de Leidse universiteit geweest, maar had door zijn patriotse sympathieën binnen het hoglerarenkorps ook enkele vijanden gemaakt. Na zijn aftreden had hij trouw aan het nieuwe bestuur moeten zweren. Volgens Nicolaas

⁷²⁵ Hooft woonde in de Grote Stolp, bij de Hakkelaarsbrug in Muiderberg. Zijn verblijf daar viel hem zwaar vanwege 'de geplonderde en misvormde toestand zyner Buitenwooning, zo wel als de partydige denkwijze van sommigen in de nabuurschap' schrijven de *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen* bij zijn dood in 1794. Op 8 juli ontvangt Pieter van Winter van Hendrik Hooft Danielsz. een felicitatie met de geboorte van zijn zoon, die hij ondertekent met: Op de Stolp, in mijn uitgeplunderde Huys aan de Hakkelaarsbrug.

⁷²⁶ Willem Philip Kops (1755-1805) was de zoon van Willem Kops Phzn. (1724-1776) en Katharina van Vollenhove(n) (1728-1790).

was de rouwvisite tegelijk ook een demonstratie van solidariteit met Schultens' gedachtegoed. Het overgrote deel van de Leidse hoogleraren was patriotsgezind en Schultens was vanwege datzelfde gedachtegoed in februari 1788 op een zijspoor gezet.

Al de professoren hebben volgens accademische gewoonte de vizite van rouwbeklag bij Mevrouw Schultens afgelegd, die van haar Ed. ontvangen wierd, vergezelt zijnde van haare vijf vaderlooze telgen; welke vertoning zoo treffende en ontzettende aandoenlijk was en al de professoren sodanig in de ziel aandeden, dat hun Eds werk hadden hunzelve te bezitten en zommige zonder spreken en andere schreiende het sterfhuis hebben moeten verlaten; mogelijk is er geen voorbeeld van sulc een vertoning.

**Maria Bavink (namens N.S. van Winter) aan Pieter van Winter,
Leiden 15 november 1793**

Nicolaas Simon is boos op zijn uitgever Uilenbroek die in een als grappig bedoeld gedichtje getiteld *Leer en Leven* een predikant bespot die oproept geld aan de armen te geven. Pieter van Winters gedichten in deze aflevering van zijn *Dichterlijke Handschriften*, die verschenen met de anonimiserende afkoringen VW en NSZ, vindt hij geweldig.

Mijnheer heeft ook voorleden week het sesde stukje Schakering van de Heer Uilenbroek gekregen. Mijnheer vind op pag. 16 een versch van Uilenbroek, hetwelk hem zeer gestoord en door zijn Ed met verontwaardiging gezien is en zegt: 't is of dat versch gemaakt is van een hevige Jacobijn [een radicale revolutionair] en geenzins van imand, die weten moest, dat de aanmaning tot mededeelzaamheid een wezenlijke pligt en geen gekscheeren waar.⁷²⁷ Mijnheer vreest, dat dit versch Uilenbroek wel eens onaangenaamheid kon opleveren. Zijn Ed. zegt ook, die verzameling buiten Uwe versche weinig betekenen en die van UEd, als tinten er uit blinken. Dit melde ik tot Uw genoegen.

**Maria Bavink (namens N.S. van Winter) aan Pieter van Winter,
Leiden 20 november 1793**

Het verwondert Mijnheer niet, dat Uwe attentie ook gevallen is op het versch van Uilenbroek. Ook ontschiet het ZijnEd. niet, dat het een voortbrenghel van gekheid en niet van boosheid is; zijn ziel is te deugdzaam daarvoor. Dan, 't is maar jammer voor de maker, dat het stoornis geeft aan alle braave luiden. Mijnheer zegt, dat het ook jammer is, dat Uwe schoone verschen van Horatius onder zulk een samenvoeging van gemene verschen gemengt worden.

Mijnheer zegt: de woede van de Fransche staatsorcan is zoo groot, dat het niemand kan voorzien, of er iets of niets zal kunnen blijven staan, en zegt met traanen in de oogen en in

727 Mededeelzaamheid betekent: ruimhartig geven.

de Ziel aangedaan: God beware nog door Zijne alles te bovengaande magt dat land om der braaven wille, die er nog gevonden worden, al mogt hun getal zeer klein zijn. [...]

Nicolaas Simon van Winter aan Pieter van Winter, 20 november 1793

Heden is er een gerugt, dat Robbert Pierre in arrest genomen of gevlugt zou zijn, gelijk Danton.⁷²⁸

P.J. Uylenbroek aan Nicolaas van Winter, Amsterdam 16 december 1794

Uylenbroek schrijft Nicolaas nog maar eens hoe goed het werk van het echtpaar in vergelijking met zijn andere uitgaven verkoopt. In Amsterdam zijn alle openbare gebouwen waar zich grote menigten kunnen verzamelen, zoals de schouwburg en Felix Meritis, uit angst voor revolutie gesloten. De Fransen rukken in razend temp op.

Het goede, dat ik door Uw toedoen en dat Uwer overleden gade heb genoten, zal ik nooit vergeten. Dit ondervind ik noch aanhoudend, want, hoe onbedenklijk slap het in de boek-affaire en in het vak der fraaije letteren vooral wezen moge, de dichtwerken van mijnheer en mevrouw Van Winter worden zeker de minsten niet gevraagd; en dan verkoop ik aanhoudend ook noch al van de Kristelijke gezangen ten gebruike der Doopsgezinden, dat geen onvoordeelige copy voor mij is en die meer en meer goedkeuring schijnt te erlangen. Wanneer ik naar dit debiet, dat in mijne oogen al vrij aanmerkelijk is, het debiet moge afmeten, zowel van de Laus Deo als van de Luthersche psalmen en gezangen, dan moeten die werken een goudmijn, een onuitputtelijke goudmijn voor de eigenaars wezen.⁷²⁹ En wat nuts heeft Ued.dan in de maatschappij gesticht!

De werken van onzen goeden Doornik, de Krijgskunst en de Gelijkheid worden niet verkocht; men roemt ze, maar men koopt ze niet.⁷³⁰ Van de Gelijkheid had ik op aanpraten van vele liefhebbers noch al goede gedachten, maar het is bijna niets. De Schouwburg blijft gesloten. Het concert in Felix is nu, op stedelijk hoog gezag, provisioneel geschort. Professor Van Swinden is voornemens eene lijkrede over wijlen professor Nieuwland in Felix te houden; daarbij zou treurmuziek hebben plaats gehad, – maar ik hoor, de regeering belet het. Wanneer zullen wij eens weder de gelukkige dagen van vrijheid, rust en staatkundige zowel als godsdienstige verdraagzaamheid onder den bloei des koophandels beleven!

⁷²⁸ Robespierre en Danton waren de aanvoerders van de Franse revolutionairen ten tijde van het schrikbewind van de Terreur. Het zou nog tot juli 1794 duren voordat aan dat bewind een eind kwam. Tijdens de Terreur zijn er minstens 15.000 mensen onthoofd.

⁷²⁹ Die eigenaars waren de erven Meijer.

⁷³⁰ Jan Gerard Doornik, *De krijgskunst, naar 't Fr. van Frederik II, koning van Pruisen* (1793); *De gelijkheid der menschen en de pligten daaruit voortvloeiende*, naar het Latijn van Jeronimo de Bosch (1794).

Nicolaas van Winter aan Pieter van Winter, 13 februari 1795

Nicolaas is ziek en zeer zwak. Op 13 februari 1795 schrijft Nicolaas van Winter zijn laatste brief aan zoon Pieter. Hij overlijdt op 19 april 1795.

Waarde Zoon, Nu de strenge vorst en koude vermindert is, wensch ik dat de ongesteldheid van U en de Uwen zich ten beste schikken zal, gelijk Uw welleskome brief, Dingsdag ontfangen, mij deed hoopen.

Mijn toestand heeft er zo geweldig door geleden, dat ik het zelfs veel zwaarder heb door een onafgebroken stikhoest en terrible slooping van krachten, en het schrijven mij ondoenlijk maakt. Hiermede poog ik nog een lettertje bijeen te krabben tot Uwe gerustheid.

Ik heb de Amerik. coupons met de Hr. J. v. Heukelom gewisselt, dat mij nu gemaklijk is en voor U nu geen moeite. Als op de 30-jaarige rente en, op pr° Maart, de thez. costly op kas-en bankg. betaalt, verzoek het te melden om de papieren U alsdan te kunnen toezenden.

De publieke zaaken schijnen alom in magtige beweeging te zijn. De hoogste Wijsheid, die tevens de hoogste Goedheid is, Zij het lot Zijner schepselen, en dus ook het onze, eerbiedig aanbevelen.

Weest nevens Uwe waarde panden hartlijk omhelst van Uw liefhebbende Vader

T.T.

De groete van mijn volkje

Maria Bavink (namens N.S. van Winter) aan Pieter van Winter, Leiden 15 april 1795

Prof. Sandifort, die Mijnheer geregeld bezoekt en die evenals de Heer Manloe ons tot groot-en steun is, heeft mij opgedragen U mede te deelen, dat hij den toestand van den patiënt zorgelijk vindt.

Nicolaas Simon overlijdt vier dagen later en zijn lichaam wordt naar Amsterdam gebracht om daar bij zijn vrouw in de Oude Kerk begraven te worden. Zijn dood in deze hectische periode in de Nederlandse geschiedenis, gaat vrijwel ongemerkt voorbij. De dichter J.F. Helmers schrijft bij zijn overlijden een gedicht, maar van het monument voor hem en zijn vrouw wordt nooit meer iets vernomen. Zij krijgen wél een gezamenlijke grafsteen in de Oude Kerk, waarop hun initialen worden aangebracht. Uiteindelijk wordt er, in vergelijking met het ontwerp van Ziesenis en Vinkeles, maar een mager bordje in de Oude Kerk geplaatst. In 1828 laat het Leidse 'Genootschap voor Uiterlijke Welsprekendheid' in de Amsterdamse Oude Kerk rechts van het grote orgel een plaquette voor het schrijversechtpaar aanbrengen.

Literatuur

- Arpots, Robert, *Vrank en Vry. Johannes Le Francq van Berkhey (1729-1812)* (Nijmegen 1990).
- Boven, M.W. van, A.M. Fafianie en G.J.W. Steijns, *Pieter Vreede, Mijn levensloop* (Hilversum 1994).
- Buijnsters, Piet J., *Briefwisseling van Betje Wolff en Aagje Deken* (Utrecht 1987).
- Deinsen, Lieke van, 'Vrij van faamziekte. Over de oprichting van het gedenkteken voor Lucretia Wilhelmina van Merken (1721-1789) in de Oude Kerk te Amsterdam in 1828', *Spiegel der Letteren* 60 (2018) 245-265.
- Deinsen, Lieke van, en Cor de Vries, 'Haar faam is zacht en rond. Nieuwe inzichten over de mislukte oprichting van een monument voor Lucretia van Merken', *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 138.1 (2022) 60-79.
- Haas, A. de, 'Silhouetten maken de mens', *Med. JCW* 35:1 (2012) 117-128.
- Halbe de Jong, Erik, *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers. Patriotten en Prinsgezinden in Leiden 1775-1795* (Hilversum 2014).
- Hanou, André, *De Onveranderlyke Santhorstsche Geloofsbelydenis, door E. Wolff Bekker (1772)* (Leiden 2000).
- Honings, Rick, '“Oranje boven! het Vrycorps onder!” De letterkundige verwerking van het oproer van “1784” in Leiden', *Leids Jaarboekje* 101 (2009) 109-133.
- Höweler, H.A., 'Lucretia Wilhelmina en George Washington', *TNTL* 52 (1933) 70-77.
- Höweler, H.A., 'Uit de geschiedenis van het Haagsche dichtgenootschap Kunstliefde spaart geen vlijt, 1772-1818', *TNTL* 56 (1937) 97-184.
- Höweler, H.A., 'Betje Wolff en Lucretia van Merken', in: P. Minderaa e.a. (red.), *Boeket voor Betje en Aagje* (Amsterdam/Antwerpen 1954) 73-109.
- Höweler, H.A., 'Een moordplan tegen Willem V? De aanklacht tegen Catharina van der Meulen-Taan in 1784', *Leids Jaarboekje* 56 (1964) 103-124.
- Höweler, H. A., 'Jacob Muhl en de liefdadigheid (1785-1786)', *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, (39), 1 (1978) 1-8.
- Jensen, Lotte en Lieke van Deinsen, 'Het theater van de Herinnering. Vaderlands-historisch toneel in de achttiende eeuw', *Spiegel der Letteren* 54:2 (2012) 193-225.
- Kloos, Willem, *Een daad van eenvoudige rechtvaardigheid. Studies over onze 18de eeuwse dichters* (Amsterdam 1909) 242-256.
- Knijff, J. van der, *Heilige gezangen. Herkomst, ontwikkeling en receptie van de lofzangen in het psalmboek van Dathenus en de 'Eenige Gezangen' in de Staatsberijming van 1773* (Apeldoorn 2018).

- Leemans, Inger en Gert Jan Johannes, *Worm en donder: geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800: de Republiek* (Amsterdam 2013).
- Lindeboom, Gerrit A., 'Jacob Voegen van Engelen, medisch journaal: "De Surinaamsche Artz"', *Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde* 129 (1981) 1040-1049.
- Marion, Olga van, *Heldinnenbrieven. Ovidius' Heroides in Nederland* (Nijmegen 2005). *Literatuur* 21 (2004) 'Lucretia van Merken', themanummer.
- Vliet, Rietje van, 'Veemgerecht, De Marsyas-bende van Frans van Lelyveld', *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 32:2 (2009) 117-129.
- Vliet, Rietje van e.a. (red.), *Encyclopedie Nederlandstalige Tijdschriften* (online).
- Vliet, Rietje van, 'Poging tot karaktermoord, de Poëtische Snapper, onder de zinspreuk Vrank en Vry (1777-1778)', *Med. JCW.* 37 (2017) 202-215.
- Vries, Cor de, 'Laurens van Santen: de vrijheid beminnen op Santhorst', *Mededelingen JCW* 35:2 (2012) 164-175.
- Vries, Cor de, 'Traanen bij Monzongo, het eerste anti-slavernij toneelstuk in Nederland', *Historica* 3 (2018) 12-16.
- Vries, Cor de, *Gespierde zielen. Johannes Lublink (1736-1816): menslievendheid, sociabiliteit en welzijnspolitiek in de achttiende eeuw* (Hilversum 2020).
- Vries, Cor de, 'De biografie als instrument: patriotse idealen worden morele standpunten. C.J. Wenckebach over de "moord" op de Leidse rector magnificus H.A. Schultens (1749-1793)', *De Moderne Tijd, de lage landen 1780-1940* 2 (2021) 157-176.
- Vries, Marleen de, *Beschaven! Letterkundige genootschappen in Nederland 1750-1800* (Nijmegen 2001).
- Vries, Marleen de, 'Uitgegeven... en uitgebuit. Over achttiende-eeuwse bestsellerauteurs, liegende uitgevers, stiekeme privileges en het gedeeld auteurschap', *De Achttiende Eeuw* 37 (2005) 36-52.
- Vries, Marleen de, 'Pieter Meijer (1718-1781), een uitgever als instituut', *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 28 (2005) 81-103.
- Vries, Marleen de, 'Geleefd voor poëzie. Pieter Johannes Uyenbroek (1748-1808)', *Nederlandse Letterkunde* 11 (2006) 44-61.
- Vuyk, Simon, *Verlichte verzen en kolommen. Remonstranten in de letterkunde en tijdschriften van de Verlichting, 1720-1820* (Amsterdam 2000) 98-121.
- Vuijk, Simon, 'Twee vrouwen over vaderland en voorzienigheid: Lucretia Wilhelmina van Merken (1721-1789) en Margaretha Geertruid van der Werken (1734-na 1796)', *De Achttiende Eeuw* 34 (2002) 33-48.
- Wille, Jacobus, 'De leerschool van Lucretia Wilhelmina', in: *Wetenschappelijke bijdragen, aangeboden door hoogleeraren der Vrije Universiteit ter gelegenheid van haar vijftig-jarig bestaan* (Amsterdam 1930) 129-174.
- Wissing, Pieter van, *In louché gezelschap: Leven en werk van de broodschrijver Philippus Verbrugge, 1750-1806* (Hilversum 2018).

Register

- Aan de Britten*, gedicht L. van Merken 135, 222, 337
- Abbema, Balthasar Elias 300
- Abt, Carl Frederik, toneelgezelschap 58-60
- Adami, Johan 391
- Adams, John 89, 90, 135, 139, 142, 205
- Adelheide van Auvergne* [onuitgegeven toneelstuk L. van Merken] 262, 274
- Allamand, Allemand, Jean Nicolas Sebastian 252
- Alleplas, Abraham van 188
- Alphen, Abraham van 202
- Alphen, Daniel 123, 344, 345, 381
- Alphen, Hiëronymus van 109, 111, 244
- Americaansche Handels Sociëteit 139, 132, 145, 151, 304
- Amstelstroom*, gedicht N.S. van Winter 8, 11, 17, 321, 332, 333
- Artemines*, toneelstuk L. van Merken 8, 11, 79, 97
- Asschenberg, Hermanus 143
- Aylva, Sicco Douwe van 256
- Ballonvaart 174, 175, 221, 304, 308
- Baptiste, Rosette, geboren Anselme 119, 120
- Bastert, Huibert 317
- Bavink, Maria, Marretje, Marie, Mietje 13, 69, 79, 95, 119, 232, 253, 291, 303, 340, 350, 413-417
- Beek, Beeck, Thomas van 66, 158, 231
- Bellamy, Jacobus 119, 214, 215
- Bentinck, Wolter 154, 161-163, 166
- Berckel, Engelbert Francois van 135, 138, 139, 175, 176, 182, 186, 188, 222, 237
- Berckel, Pieter Johan 222, 223, 251
- Berkhey, C. Le Francq van 54, 64, 65, 68, 74, 92, 93, 206, 212, 213-215, 249, 262-264, 294, 295, 341, 344
- Bijltjes 325, 326
- Bilderdijk, Willem 7, 108, 109, 111, 201, 215, 225, 241, 242, 264, 341, 342
- Blanchard, Jean Pierre Francois 401
- Blanket, Cornelia, moeder Confyt 266
- Blok, Franciscus Gualtherus 215, 218, 303
- Boers, Carolus 61, 250, 341
- Boers, Frederik Willem 341, 344
- Bondt, Nicolaas 48, 75-81, 119, 158, 159
- Bosch, Bernardus de 17, 124, 143, 156, 165
- Bosch, Cornelis van den 4, 23, 24, 343
- Bosch, Jeronimo, Hiëronymus de 63, 129, 130, 158, 160, 211, 352, 416
- Bosch, Pieter van den 12, 17, 30, 36, 62, 63, 76, 78, 80, 87, 89, 93, 96, 108, 109, 113, 114, 119, 123, 124, 217, 288, 305, 327, 328
- Bourboom, Johanna 25
- Brandt, Gerard 11, 51, 87
- Brantsen, Arnolda Wilhelmina 201
- Broes, Broërius 244
- Brunings, C. 64, 82, 83
- Brunswijk-Wolffenbüttel, Lodewijk Ernst 8, 79, 133, 150, 155, 156, 159, 160, 163, 190, 257, 260, 287, 346

- Bruyn, Bruijn, Andries de 154, 155, 169, 170, 187
- Bugnio, Marie Anne, weduwe Francillon 129
- Burman, Pieter Burman jr. 33, 81, 123, 158, 393
- Bye, Geertruida Jacoba 46
- Calkoen, Hendrik 89, 129, 183, 276, 300, 319, 339, 307
- Camisards*, toneelstuk L. van Merken 369
- Camper, Petrus 7, 25, 81, 82, 121, 127, 178, 196, 198, 200, 288, 289, 294, 295
- Capellen tot den Marsch, Robert Jasper van der 302
- Capellen tot den Pol, johan Derk van der 169-171, 193, 274
- Carelius Griethuizen, Maria Louiza 164-166, 237, 239, 242-244, 274, 279, 280, 283, 300, 352, 398
- Catharina de Grote 150, 189, 191, 273
- Cerisier, Antoine Marie de 90, 129, 130, 173
- Chastelein, Castelijn, Cornelis 201
- Chastelein, Chastelijn, Cornelis Pieter 194, 201, 207, 215, 290, 295
- Clignet, juffrouwen 109
- Concordia et Libertate, genootschap 19, 20, 76, 89, 151, 216, 232, 258, 268, 276, 277, 298, 307, 345, 363, 391, 408
- Consistoriale bundel*, Luthers zangboek 17, 124, 125, 181, 242, 320, 336, 416
- Cornets de Groot, Hugo 81
- Court, Pieter de la 46, 47
- Cras, Hendrik Constatijn 284
- Cunaeus, Cuneus, Joan Andreas 201, 249, 262, 303
- Curtenius, Petrus 179, 180
- Daendels, Herman Willem 295, 316
- Dankadres* 184, 195, 196, 198-200, 283
- d'Aumale, Jacob Paulus, graaf van 82-84
- David, in 12 boeken*, heldendicht 13, 33, 34, 37, 43, 51, 315, 331, 334, 335, 336, 339, 356
- De waare geluksbedeeling*, nagelaten gedichten 15, 17, 124, 131, 178, 408, 410, 411
- Dedel, Abraham 360, 361, 365, 396, 397
- Dedel, Salomon 154-159
- Dedel, Willem Gerrit 276, 296, 297
- Deken, Agatha, Aagje 13, 50, 69, 72-75, 77, 79, 82, 86, 87, 113, 119, 121, 122, 206, 233, 242, 274, 342
- Delfos, Abraham 295
- DeLuc, Jean André 125-128, 131, 142, 148
- DeLuc, Jean André, de jonge 131, 142, 278, 279, 306, 307
- Doelenmaaltijd 201-203
- Doeveren, Douveren, Wouter van 126, 229, 295
- Dolphyn, kaperschip 146, 161, 154
- Donderdagsgenootschap, letterkundig genootschap 143, 165, 177, 180, 181
- Doornik, Jan Gerard 416
- Douw, Jacob Balthazar 201, 209, 265
- Dubbeldemuts, gebroeders, kaperkapiteins 148
- Ducange, Pierre Auguste Brahain 9, 191, 295, 309, 324
- Eekhout, Zacharias 151
- Elias, David Willem 237, 360, 361, 378
- Elias, Lucretia 379
- Ende, Sara Maria van den 241
- Ende, Gerrit Abraham van den 241, 343, 344
- Engelen, Cornelis van 54, 70, 71, 76, 81, 82, 93, 104, 113, 132, 262, 362,
- Engelen, Jacob Voegen van 70, 71, 76, 77, 84, 99
- Erkelens, Dirk 109
- Eyk, J. van, oom van Louise van der Poorten 281-283

- Eys, Jan Nicolaas van 146, 151
 Feitama, Sybrand 11, 332-334, 381
 Feith, Rhijnvis 187, 202, 206, 268, 269, 278
 Fleon, Jan Gerbrand 363
 Fontein, Pieter 11, 18, 24, 26, 45, 61, 67, 78, 80-82, 129, 242, 258, 284, 306, 313, 356, 395,
 Fouquet, Pierre junior 171, 258, 338
 Fox, Charles James 245
 Fremery, Nicolaas de 102
 Fynje, Fijnje, Hendrik (bankier) 142, 185, 245, 304, 328
 Geer, J. van 90, 93, 98, 104, 109, 174
Gelonide, toneelstuk L. van Merken 309-312, 353, 358, 359, 385, 386, 400, 401
Germanicus, heldendicht L. van Merken 9, 13, 53, 54, 70, 74, 87, 89, 94, 102, 103, 121, 125, 128, 129, 131, 142, 143, 144, 148, 170, 171, 191, 206, 209, 236, 239, 257, 258, 274, 295, 306, 307, 309, 310, 315, 322, 324, 325, 330, 336, 338, 356, 359
 Goens, Rijklof Michael van 89, 172, 173, 176, 190, 264, 278
 Gomez, Daniel 224
 Goudi a Bois, Hendrik du 352
 Goverts, Betje 66, 107, 112
 Grandjean, Jean 142, 144, 148, 170, 236, 257, 258, 338
 Greifzu, Johannes 248, 249, 303, 305
 Griethuizen, Hermanus 274, 280, 300, 352
 Haas, Elizabeth de 343
 Hahn, Jacob George 240, 241
 Hahn, Johannes David 76, 77, 107, 201, 216, 240, 241
 Haider Ali Khan, Hyder Ali 134, 136, 145-148, 152, 158, 165, 168
 Halteren, Hendrik Balthasar 201, 217, 218, 266
 Hart, Geertruijd van der 45, 66
 Hartsen, Hartzen, Anthoni 143, 165, 177, 180, 181
 Hartsen, Cornelis 352
 Hartsinck, Cornelis 143
 Hartsinck, Jan Jacob 40-46
 Hartsinck-Volckerts van Rijneveld, Sara Maria 58, 143
 Havik, Maria van 17, 315
 Heim, Jacob van der 159
 Heldewier, Daniël M.G. 207, 214, 215, 292, 298
 Helmers, Jan Frederik 18, 359, 360, 362, 363, 417
 Hemsterhuis, Frans 125, 131, 142, 143, 377
 Herdingh, Leendert 126, 132, 133
 Hervey, James 16, 17
 Hespe, Jan 297
Het Beleg der Stad Leyden, toneelstuk L. van Merken 13, 46-49, 93, 212-214
 Heukelom, Jan van 217, 254, 293, 294, 399, 401, 405, 417,
 Heukelom, Jan van jr. 253, 407
 Hinlopen, Nicolaas 81, 82, 303, 305
 Hodshon, Isaac 300, 348
 Hofstede, Petrus 54, 73, 102, 103, 190, 209, 250, 255-257
 Hogendorp Ofwegen, Diderik Johan van 317
 Hogendorp, Gijsbert Karel van 222, 223
 Holtius, Gualterus 127, 158
 Holtrop, Willem 202
 Hondertzwitsers, Cent Suisses 88, 138
 Hooft, Daniel van Vreeland 41, 86
 Hooft, Hendrik Hooft Danielsz. 7, 20, 138, 155, 158, 175, 205, 209, 253, 254, 256, 257, 290, 326, 414
 Hoogeveen, Cornelis van 92, 93
 Hoogeveen, Gerard van 209, 265
 Horbag, Marcellus Johannes van 175, 176
 Hovens, Daniël 113, 275, 279, 343

- Hovy, Lodewijk 285, 296, 298
 Hoyinx, Lucretia 379
 Huizinga-Bakker, Pieter 181, 328, 377, 381
 Hulshoff, Allard 80, 83, 131, 180, 181
 Iperen, Joshua van 31, 32
Jaargetijden, gedicht N.S. van Winter 17, 335
 Jagt, Gerrit van der 82
 Jagt, Willem van der 81, 82
 Jas, Francois 244
 Job, Taleb Omar 219
 Jones, William 183, 188, 198
 Jozef, Josef II, graaf Falkenstein 79, 96, 127, 144, 145, 148-157, 183, 184, 257, 260, 266, 267, 279, 287, 348, 359, 374
 Karwij (tuinman Bijdorp 81, 93, 104, 105, 110
 Kemp, Francois Adriaan van der 126, 129, 130, 132, 133, 170, 175, 176, 196, 198, 199, 202, 203, 207, 214, 290, 295, 300
 Kemp, Johannes Cornelis van der 379
 Ketel, Lietje Klaar 81
 Keun, Bernard 100
 Kisker, Geertruyd 201
 Klinkenberg, Petronella (pieternel), schipperin 30, 109, 181
 Kluit, Adriaan 105, 119, 241, 288, 289, 346
 Kops, Willem Philip 142, 414
 Kruyff, Jan de, jr. 68, 93, 225, 229, 230, 278, 292, 296, 303-305, 364-369, 371, 373, 375, 385, 389-399
 Kunst wordt door Arbeid Verkregen, genootschap 15, 16, 18, 65, 92, 93, 109, 206, 225, 244, 278, 343, 353, *passim*
 Kweekschool voor de Zeevaart 19, 231, 281-284, 312, 346, 349, 386, 391
 LaFite, Marie-Elisabeth Bouée de 137, 142, 143
 Lande, Jacob de la 142, 245, 304, 328
 Lankeren, Pieter Willem van 126, 316, 318-320, 338
 Lannoy, Juliana Cornelia de 70, 225
 Laren, Jodocus Daniel van 380, 381
Laus Deo, zangbundel 11, 16, 17, 31, 32, 36, 69, 124, 177, 180, 181, 320, 333, 416
 Leendt, Pieter van 45, 272
 Leeuw, Simon de 345
 Leeuwaarden, Elizabeth van 15, 68
 Lelyveld, Frans van 24, 53, 54, 65-68, 80, 81, 92, 93, 96, 104, 109, 114, 118, 123, 204-206, 216, 219, 230-232, 253, 254, 260-267, 274, 278, 286, 293-303
 Lelyveld, Paulus 16, 198, 112, 245, 262
 Lelyveld, Pieter van 67, 107, 176, 201, 265, 291
 Levade, Jean David 129
 Libertate et Concordia 18, 19, 25, 45, 89, 160, 194, 232, 258, 268, 270, 274, 363, 391
 Loosjes, Adriaan 310, 311
Louise d'Arlac, toneelstuk Lucretia van Merken 122, 123
 Lublink, Johannes 17, 19, 21, 58-61, 78, 80-86, 102, 103, 124 *passim*
 Lublink, Maria, Mietje 86, 232, 401, 408
 Lutkeman, Jacob 17, 124, 165
 Luzac, Elie 190, 201, 209, 249, 264
 Luzac, Etienne 295
 Luzac, Jean, Johan 289, 290, 295, 303, 406
 Maandelijks genootschap, letterkundig genootschap 69, 165, 166, 181, 282
 Maatschappij Nederlandse Letterkunde 7, 16, 19, 20, 24, 25, 47, 77, 80-83, 94, 130, 143, 182, 271, 297, 366
 Maclaine, Archibald 176
 Magito, Pieter 176, 184
 Malnoë, Anthonie Cornelis de 47-49, 63, 78, 93, 104, 105, 109, 112-114, 124, 129, 134, 178, 189, 200, 295, 216-219, 225, 244, 249, 262, 271, 275, 291, 295, 411

- Mangelwortel 346, 347, 350
- Manlo, verschrijving van Malnoë 107,
174, 209, 210, 235, 250, 256
- Marcus, Pieter Jan 126, 130, 132, 265,
303
- Maria van Bourgondie, gravinne van Hol-*
land, toneelstuk Lucretia van Mer-
ken 60, 309, 310, 385
- Markon, Paulus en Aletta, bureu 104,
107, 113, 172, 259, 267
- Markon, Suzanne 105-107, 128, 129, 137
- Marokko 188, 219
- Maurik, Jozina, Josina 18, 19, 24, *passim*
- Maurik, Justus van 18-20, 23-27, 30,
passim
- Meersch, Abraham Arent van der 104,
189, 195, 196
- Meijer, Aaltje 13, 116, 174, 303, 303,
313, 314
- Meijer, Ant 13, 116
- Meijer, Catharina 17, 36, 63, 135,
314-316, 320
- Meijer, Cornelis 17, 37, 45, 49, 65, 66
- Meijer, Gerrit 17, 314, 315, 320
- Meijer, Petronella 17, 63, 137, 315, 316,
320, 401, 407
- Meijer, Pieter 10-17, 24, 29, 31, 36-47,
53, 61-66, 70, 80, 89, 121, 124, 125,
135, 137, 156, 177, 314-321, 330
passim
- Menzikoff*, toneelstuk N.S. van Winter
19, 257-261, 269, 299-301, 308-312,
353, 358, 359
- Mercier, Louis Sebastien 178-179
- Merken, Jacob van 11, 87
- Meulen-Taan, Catharina van der
130, 248, 249, 266, 281, 283, 297,
303-305
- Michael, Johann Georg 286
- Mitterreither, Johannes 145
- Mollerus, Anna Cornelia 131
- Monzongo*, toneelstuk N.S. van Winter
9, 17, 56-62, 76, 175, 176, 258-260,
268, 284, 288, 289, 308, 311, 336, 358,
385, 386
- Moor van Immerzeel, Bartholomeus
33, 37
- Morkov, Arkadij 176
- Mossel, Kaat 250, 254, 255, 257, 346
- Moulder, Elizabeth 238, 248
- Mühl, Friedrich 403, 407
- Mühl, Jacob, broeder Muh 17, 18, 30,
46, 65, 67, 69, 78, 100, 108, 111, 117,
passim
- Mühl, Johanna 7, 12-18, 25, 306, 381,
403
- Mulder, buurman Bijdorp 78, 95, 96,
172, 208, 260, 305
- Munter, Cornelis 87, 186, 238, 254, 270,
276, 341, 363 *passim*
- Nahuys, Gerard Johannes 167, 170
- Nahuys, Catharina Walburg van Mansfeld
169, 170
- Natinaal Fonds 151, 267, 298, 302, 316,
318
- Neufville, Jean, John, de 151
- Nieuwland, Pieter 62, 63, 70, 416
- Nomsz, Johannes 165, 209, 258, 268,
285, 286
- Noodig Bericht*, letterkundig testament
124, 320, 330 *passim*
- Noordkerk, Hermanus 77, 284, 285
- Nostitz, regiment 230
- Oden*, Horatius, vertaling Pieter van
Winter 19, 128, 130, 399, 415
- Oeconomische Tak 18, 82, 83, 316
- Ollefen, Lieve van 278
- Ooster, Matthijs 151
- Oosterhout 352
- Orsoy, Cornelia Christina van (Keetje)
19, 125, 230, 260, 293, 295, 299, 307,
313

- Orsoy, Hillegonda Josina van (Gonne)
19, 125, 230, 231, 260, 293, 295, 299,
307, 313, 319
- Ostens, Johannes Jacobus 30, 31
- Paradijs, Nicolaas 195, 196, 232, 246,
251, 261-263, 267-275, 278, 291, 314
- Pater, Lucas 17, 124, 125, 143, 156, 164,
165, 244
- Paulus, Pieter 76, 107, 108
- Peene, Peenen, Johanna Elisabeth Robidé
van 77, 78, 86, 87, 90, 104, 113, 283
- Perizonius, Rutger 100, 349
- Perrenot, Abraham 131, 258
- Pilatre, Jean Francois 304
- Poorten, Anna Louise van der, Naatje,
Antje 19, 125, 130, 133-148, 153,
155, 163, 166, 197, 201, 202, 205 *pas-
sim*
- Poorten, Elizabeth van der 26, 111, 146,
151, 158, 231, 266, 304, 311, 312, 341,
355
- Poorten, Francoise Louisa van der 66
- Poorten, Jan van der 94, 117, 118, 274,
309
- Poorten, Josina van der 146, 155
- Poorten, Josua van der 18, 19, 24, 25, 45,
61, 130, 237, 238, 242
- Poot, Cornelia van 201
- Pope, Alexander 19, 51, 74, 157, 175,
178, 216, 408
- Pot, Cornelis van der 42, 44, 45
- Pothoven, Hendrik 29, 55, 237, 383, 384
- Pret, Bartholomeus 349
- Raat, Rebecca de 65
- Reeder, Lucas 107, 110
- Rendorp, Joachim 176, 219, 258, 297,
317, 360-365, 396, 397
- Rhijn, Abraham van 266
- Rieu, Henri 306
- Rijdenius, Cornelia 21, 85, 86, 205, 408
- Rijnders, boekhouder fa. Muhl-v Winter
173, 216, 251, 280
- Rijneveld, Sara Maria Volckerts van 143
- Rijnsburger Collegianten 13, 18, 25, 26,
70-72, 77, 94, 95, 113, 119, 343
- Rijssen, Adriana van 77, 109, 112
- Rijswijk, Govert Jan van 407
- Robespierre 416
- Romswinckel, Romswinkel, Joost 146,
152, 153, 194, 207, 215, 216, 218, 225,
233, 325
- Roomburg 87
- Roulland, Henri Jean 69, 124, 156, 165,
171, 281, 282, 286
- Royen, Jan 278
- Ruhnkenius, David 67, 194, 195
- Ryk, Jacob Simonszoon de*, toneelstuk 9,
13, 30, 31, 32-47, 49, 50, 53, 103, 259,
260, 284, 309, 310, 353, 385
- Sandifort, Eduard 295, 296, 300, 417
- Santen, Laurens van 81, 341
- Schagen, Sara Geertruyd van 279
- Scrafton, Richard 98, 99
- Schelle, Pieter van 290, 295
- Schellinger, Cornelia 219, 220
- Schneider, Schneitther, J.J. 403-407
- Schoonegevel, Hendrik 106, 267, 268
- Schultens, Hendrik Albert 7, 19, 61, 92,
102, *passim*
- Schultens-Schramm, Susanna Amalia
235, 236
- Schuurmans Stekhoven, wed. 152
- Sebille van Anjou*, toneelstuk L. van Merken
409
- Seppenwolde, J. en H. 77, 78, 87
- Sitter, Catharina Elisabeth de 371
- Slijpe, Jan Hubert van 287
- Societeit van Wapenhandel 207, 246
- Spaan, Johannes van 241
- Staphorst, Jacob van 142, 205, 245, 304,
328, 329
- Staphorst, Nicolaas van 142, 205, 245,
304, 328, 329
- Staveren, Anna van 261

- Staveren, Pieter van 261
 Steenwinkel, Jan 290
 Steyn, Pieter 220
 Stinstra, Johannes 19, 25, 362
 Styl, Stijl, Simon 278, 283, 284, 288, 289, 362
 Suffren, Pierre André Bailly de 246
 Sweers, Isaac 12, 277
 Swenke, Keet 254-255
 Swildens, Johan Hendrik 196, 200
 Swinden, Jean Henri van 133, 278, 284, 416
 Taan, Catharina. Zie Catharina Meulen
 Tak, Jan 65, 82, 126, 167
 Temminck, Temmink, Matthijs, heer van Zwieten 88, 256-258, 270, 200, 305, 363
 Teyler, Francina 18, 26, 62
 Timmerman, Petronella 70, 72
 Timmerman, Pieternel, Vetpot 266
 Tirion, Isaak 332-334
 Tolezan, Tollezan, familie 107, 278, 291, 292
 Tollius, Herman 105, 183, 258, 259, 268, 359
 Trago, Adrianus 212, 249, 264, 266, 267
 Uithoorn, Thamen 149-152
 Uylenbroek, Uilenbroek, Pieter Johannes 135, 156, 177-180, 206-209, 236-240, 258, 278, 282, 286, 295, 306, 307, 314, 316, 320-324, 331, 332, 337-340, 359, 362, 383, 402, 403, 408, 415, 416
 Vaderlands Fonds 155, 157, 230, 231, 281, 282, 312
 Valckenaer, Lodewijk Caspar 284, 286, 290
 Valk, Jan Cornelis 113
 Veniam pro Laude, toneelgenootschap 93, 229, 232
 Verbrugge, Philip 242
 Verlem, Jan 297, 317
 Verleus, Pieter 92, 93, 123, 203, 262, 291, 294, 321, 352, 384, 398
 Vernède, Anna Emelia 244, 357
 Vernède, Bartholemi Jacques 306, 357
 Vernède, Jean Scipio 76-78, 89, 92
 Versteegh, Versteeg, Dirk 142, 377, 378, 382-384, 393
 Verveer, Jacob 24
 Verveer, Jan 56, 62, 264, 278
 Vijver, Pieter de 309, 316, 317, 325
 Vinkeles, Reinier 42, 43, 46, 59, 61, 122, 213, 301, 322, 328, 364, 368, 375, *passim*
 Visscher, Carel Wouter 158, 176, 237, 322(?), 324(?)
 Vogels, Gerrit, Gerard of Gerald 66, 67, 95, 96, 120, 152, 153, 157, 158, 167-173, 183, 185, 206, 216, 222-225, 237-241, 245-252, 305, 313, 341, 347, 411
 Volckerts van Rijnveld, Sara Maria, wed. Hartsinck 143
 Vollenhoven, Aagje 279
 Vollenhoven, Antoni 18, 23, 26-28, 67
 Vollenhoven, Catharina 414
 Vollenhoven, Jan 224
 Vollenhoven, Jan Messchert van 26, 27, 146, 151
 Vollenhoven van der Poorten, Elizabeth 26, 146, 151, 158, 266, 304, 311, 312, 341, 355
 Voltaire 70, 96, 394, 404
 Voltelen, Floris Jacobus 244, 259, 357
 Vos, Willem de 106, 180
 Vreede, Pieter, jr. 92, 105, 137, 166, 196-199, 207, 214, 215, 246, 267, 290, 294, 295, 362
 Vreede, Pieter, sr. 40, 87
 Waare Geluksbedeeling, De, gedichten 15, 17, 124, 131, 178, 357, 408, 410, 411
 Wagenaar, Jan 18, 24-28, 48, 244, 288, 377
 Warnars, Gerrit 135, 137, 258, 311, 314, 315, *passim*
 Washington, George 98, 214, 215, 221-224, 237-241, 245-248, 251, 312

- Wassenaar van Obdam, Jacob Jan
119, 120
- Water, Jona Wilem te 20, 288
- Wenckebach, Casper Johan
- Werven, Harmanus van
- Westerhout
- Wilde, Bartholomeus
- Willem V 6, 63, 64, 77, 79, 80, 91, 99,
103, 121, 122, 126, 133, 137, 150, 154,
passim
- Willink, Dirk 143, 165, 166
- Willink, Jan 106, 142, 245, 304, 328
- Wilp, Sara Maria van der 11, 12, 19, 242,
243
- Winter, Elizabeth Cecilia (Lysje) van 118
- Winter, Josua, Jacob van 19, 353
- Winter, Lucretia Johanna van (Kreejansje)
van 19, 293, 300, 308, 311, 313, 383,
401-406
- Winter, Maria van 100, 349
- Winter, Pieter van, sr. 28
- Wolff, Adrianus 32, 33, 50, 51, 52
- Wolff-Bekker, Elizabeth, Betje 32, 33,
50, 51-56, 64, 65, 69-72, 75, 77, 81, 82,
86, 87, 113, 119-122, 178, 206, 216,
258, 274, 342
- Woltering, Hermanus 249
- Wytttenbach, Daniel 183, 284, 288-290
- Ziesenis, Zisenis, Anthonie 312, 383
- Ziesenis, Zisenis, Bartholomeus 383,
passim
- Zillesen, Cornelis 390
- Zwieten, heer van, zie Temminck

Het beroemde schrijversechtpaar **Lucretia van Merken** en **Nicolaas van Winter** onderhield in de achttiende eeuw een levendige briefwisseling. Op hun buitenplaatsje Bijddorp werden ze op de hoogte gehouden van het laatste nieuws, en smulden ze van de nieuwste roddels en sensatieverhalen. De brieven weerspiegelen de turbulente politieke en maatschappelijke actualiteit van de Nederlandse Verlichting, maar tonen ook de beslommeringen van het dagelijks leven. *Brieven uit Bijddorp* biedt een uniek inzicht in een van de boeiendste periodes uit de Nederlandse geschiedenis.

Cor de Vries onderzoekt op welke manier schrijvers en schrijfsters in de achttiende eeuw het publiek via 'zachte' gevoelens beïnvloedden om tot maatschappelijke en politieke veranderingen te komen.

